

Doktori disszertációk
a Magyar Nemzeti Levéltárból

4.

Ordasi Ágnes

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM KAPCSOLATA FIUMÉBEN A DUALIZMUS KORÁBAN

Ordasi Ágnes
Társadalom és állam kapcsolata Fiumében
a dualizmus korában

Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból

4.

Sorozatszerkesztő: Ö. Kovács József és Ráczy György

Ordasi Ágnes

**Társadalom és állam kapcsolata
Fiumében a dualizmus korában**

**A magyar állami hatalomgyakorlás
lehetőségei, eszközei és korlátai Fiumében**

Budapest, 2023

© Magyar Nemzeti Levéltár, 2023

© Ordasi Ágnes, 2023

ISSN 2786-3824

ISBN 978-963-631-345-6 (nyomtatott)

ISBN 978-963-631-346-3 (e-könyv)

Kiadja: Magyar Nemzeti Levéltár
és a Heraldika Kiadó

A kiadásért felel dr. habil. Szabó Csaba főigazgató és Demeter László igazgató

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát is.

Borítókép: Fiume Torre Civica (Várostorony a fiumei Corsón)
A kép a szerencsi Zempléni Múzeum képeslap gyűjteményének tulajdona.
Leltári szám: 0130922.

Lektorálta: Kiss Gy. Csaba, Nagy Mariann, Ress Imre

A sorozatszerkesztők munkatársa: Kovács Eleonóra

Olvasószerkesztő: Pintér Tamás

A kötet szerkesztésében részt vett: Katona Csaba, S. Pallós Piroska

Borítóterv: Nagy Attila

Nyomdai előkészítés: Máté István

Nyomdai kivitelezés: Print Brokers Team Kft.

Felelős vezető: Egyházi Zsolt

TARTALOM

Bevezetés	9
Bevezető és historiográfiai áttekintés	9
Kutatási célok, kontextusok, módszerek	14
Források	16
Fiume „különleges” helyzete	21
Földrajzi és gazdasági jellemzők	21
Fiume társadalma	26
Népesedési tendenciák	26
Nemzetiségi megoszlás	28
Társadalmi változások különös tekintettel az uralmi elitre	32
Felekezeti csoportok	38
Fiume közjogi helyzete	40
Úton egy modern nemzetállam felé: modernizálás és központosítás, autonómiák és homogenizálás	45
Az állam céljai	45
A fiumei provizórium: korlát és/vagy lehetőség?	51
A fiumei autonómia és intézményei	62
Állami térfoglalás formái és korlátjai	75
A Kormányzóság és a Tengerészeti Hatóság (1870–1918/1920)	79
A közigazgatási bizottság állami és társadalomformáló szerepe (1898–1901)	93
A kormányzói tanács funkciói és közigazgatási, társadalmi jelentősége (1901–1920)	107
Politikai taktikák és stratégiák	125
Pártok, arányok és a választási jogosultság kérdései – az integráció és kirekesztettség elvi és gyakorlati dilemmái	127
A Rappresentanza működésének direkt szabályozása	140
A sajtó mint uralmi fórum	148
Államhatalom a mindennapokban	163
Oktatás	163
Egyesületek, társaságok	176
Szimbolikus politika, szimbolikus térfoglalás	192
Gazdasági kérdések – „Ausztria Triesztje”, „Németország Hamburgja”?	215
A fiumei szabadkikötő	219
Hajózási társaságok	224
Bosnyák és/vagy dalmát vasút?	237

Politikai hatalom változásai	251
Rendkívüli állapotok	251
Impériumváltások/államfordulatok	264
A felszámolás alatt lévő fiumei kormányzóság (1918–1920)	289
A fiumei uralmi elitiek átformalódása	309
Fiumei kormányzók és helyetteseik	313
A Fiumei és Magyar-Horvát Tengerparti Királyi Kormányzók .	313
Kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek	322
Országgyűlési képviselők	333
Podesták	347
Összegzés	367
Kitekintés: A fiumei autonómia továbbörökítése, mai „reneszánsza”	377
Köszönetnyilvánítás	380
Bibliográfia	381
Levéltári források	381
Levéltári és más közgyűjteményi források	381
Kiadott források	383
Szakirodalom	386
Hírlapok, szabályrendeletek	414

MELLÉKLET

XIV. 1. Fiume etnikai összetétele az eltérő szakirodalmi számítások tükrében	419
XIV. 2. A Fiumei Kormányzóság költségvetése, a kormányzó és a miniszterelnök illetményei, 1871–1921	422
XIV. 3. 1. A Miniszterelnökség, a Kormányzóság és a báni kormányzat költségvetése	426
XIV. 3. 2. A Fiumei Kormányzóság és a horvát báni kormányzat költségvetése	432
XIV. 4. 1. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése: ÖSSZESÍTETT	434
XIV. 4. 2. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése – MTCT	448
XIV. 4. 3. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése	456
XIV. 5. Fiumei kormányzók, 1870–1920	460
XIV. 6. Fiumei kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek, 1872–1920	470

XIV. 7. Országgyűlési képviselők, 1869–1918	474
XIV. 8. Podesták, 1872–1918	484
XIV. 9. Podestà-választások áttekintő táblázata, 1872–1915	492
XIV. 10. Kormányzók, helyettesek, podesták, országgyűlési képviselők teljes archontológia	498
XIV. 11. Kormányzók és parlamenti képviselők életrajzai	500
XIV. 12. 1. Kormányzóság – 1870	535
XIV. 12. 2. Kormányzósági Tanács – 1897	536
XIV. 12. 3. Közigazgatási Bizottság – 1898	537
XIV. 12. 4. Kormányzói Tanács – 1901	538
XIV. 12. 5. A Kormányzóság és a Tengerészeti Hatóság elhelyezkedése a magyar államszervezetben 1870–1920	539
XIV. 13. Az 1915-ben megválasztott Rappresentanza tagjai	540
XIV. 14–15. Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának tagjai	541
XIV. 16. Állami oktatási intézmények listája	542
XIV. 17. Kronológia a világháborút követő hatalomváltásokhoz, 1918–1924	544
XIV. 18. A világháború után létrejövő „kérésállamok” fennállása, 1918–1924	546
XIV. 19. Kakas Márton. 1904. január 17. A kormányzó bevonulása	547
XIV. 20. Fiume városfejlődése, 1870–1924	548
XIV. 21. Bosnyák és dalmát vasúti koncepciók, 1910–1914	553
XIV. 22. Képmelléklet	558
XIV. 23. Helynévmutató	583
XIV. 24. Család- és személynévmutató	591

„A tenger áldás, és Fiume város.”
(Zichy Ágost)¹

BEVEZETÉS

Bevezető és historiográfiai áttekintés

1902 telén Fest Aladár,² a fiumei állami gimnázium igazgatója Széll Kálmán miniszterelnök közbenjárását kérte fővárosi visszahelyezése érdekében. Fest szándékát Fiume újabb kori történetének megírásával és az ehhez nélkülözhetetlen budapesti és bécsi kutatómunka szükségével indokolta. A pozitív elbírálás reményében folyamodványához egy ambiciózus emlékiratot³ is csatolt, amiben részletesen kitért az aktuálpolitikai szempontokra és arra, hogy munkáját Thallóczy Lajos, a közös pénzügyminiszter osztálytanácsosa támogatja. Sőt – ahogy Fest egyik magánleveléből kiderül – az egész Fiume-kutatást Thallóczy inspirálta: „Méltóságod tanulmánya gróf Benyovszky Mórius fiumei szerepléséről⁴ adta nekem az impulzust, hogy szóvá tegyem már régebben érlelődő szándékomat, hogy a fiumei magyar kormányzat (1776–1809 és 1822–1848) működését és annak eredményét tegyem tanulmány és feldolgozás tárgyává. Méltóságod Benyovszky-jából tudom, hogy Fiume Magyarországhoz csatolásának kérdését Károlyi Árpád tanulmányozza. Az előzményeknek tehát már van hivatott feldolgozója. Ami nekem maradhatna, az a fiumei magyar kormányzók és kormányzat működése, melyet a budapesti országos, a fiumei városi s esetleg valamelyik bécsi levéltár anyagából szándékoznám összeállítani.”⁵

Fest kiemelte, hogy a fiumei Giovanni Koblernek az 1896. évi milleniumi ünnepségek alkalmából megjelentetett olasz nyelvű háromkötetes munkáján⁶ kívül a kikötőváros múltjáról nem készült tudományos feldolgozás. Noha Borovszky Samu Magyarország vármegyei és városai című könyvsorozatának Fiumére és a magyar–horvát tengerpartra vonatkozó,

¹ Borsszem Jankó, 1887. augusztus 28. 7.

² Fest Aladár (1855, Eger–1943, Budapest) életéről és tevékenységéről részletesebben: Kiss Gy. 2005; S. Pallós 2012a; Pelles T. 2000; S. Pallós 2014.

³ HU-MNL-OL K 26-1903-XXV.-4743. (578. cs.).

⁴ Többrészes tanulmányában Thallóczy Benyovszky Móricnak a magyar tengerpart tengerészeti kereskedelmével és a haditengerészet fejlesztéseivel kapcsolatos elképzeléseit mutatja be a 18. század végére vonatkozóan. Thallóczy 1901.

⁵ OSZK Kt. XI/302. Fest Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1902. február 27.

⁶ Kobler 1896.

1900-ban megjelent részében ő is közreműködött,⁷ ennél jóval nagyobb ambíciókkal rendelkezett.

Fest ugyanis egy módszerében és tartalmában az állam nemzetépítő érdekeinek és a történelemszakma követelményeinek egyaránt megfelelő, a helytörténeti kutatás kereteit messze meghaladó, az általános gazdasági érdekeket és a tengeri kereskedelmi kérdéseket is taglaló monográfiát tervezett.⁸ Elképzelése természetesen találkozott Thallóczy helyeslésével, aki magántanárként az 1880-as években Fiume története címmel kurzust vezetett és így a vonatkozó korszerű szakirodalom hiányával maga is szembesülhetett.⁹ Ezért Fest némi figyelmeztető kérdéssel fűzhetette kérelméhez, hogy „Igen valószínű, hogy decenniumok¹⁰ múlhatnak el, míg ismét akad valaki, aki par excellence¹¹ Fiume történetének szentelve magát hasonló előkészültségre tehet szert, s a szóban forgó feladat megoldására a teljes siker kilátásával vállalkozhatik. Ez idő szerint Fiume monografikus történetírásának rajtam kívül nincs más művelője.”¹²

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban még a miniszterelnök támogatása ellenére sem engedélyezte az igazgató áthelyezését,¹³ így a tervezett munka sem készült el. Mi több, Fiume történelméről a lelkes elképzelések ellenére magyar részről a mai napig sem született elsődlegesen levéltári forrásokra épített, tudományos színvonalú monográfia.

Fiume története iránt Magyarországon csak később, a 2000-es évektől növekedett meg ismét a köz- és tudományos érdeklődés. Ennek egyik örövendetes következménye volt, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának munkatársai, igazgatói – előbb Bősze Sándor, majd hivatali utódja, Polgár Tamás – vezetésével rendezték a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóságnak (továbbiakban: Tengerészeti Hatóság)¹⁴ valamint a Fiumei és Magyar-Horvát Tengerparti Királyi Kormányzóságnak (továbbiakban: Kormányzóság) a Rijekai Állami Levéltár állományában fellelhető iratanyagát.¹⁵ A másik üdvös fejleményének pedig az tekinthető, hogy 2001-ben megjelent Fried Ilona Fiume – Emlékek városa című komplex,

⁷ Sziklay – Borovszky 1901., 1909.

⁸ HU-MNL-OL K 26-1903-XXV.-4743. (578. cs.).

⁹ Tanrend 1883, 22., 53.

¹⁰ Évtizedek (latin).

¹¹ Kiváltképpen (latin).

¹² HU-MNL-OL K 26-1903-XXV.-4743. (578. cs.).

¹³ HU-MNL-OL K 26-1903-XXV.-967. (578. cs.).

¹⁴ Bősze 2011.

¹⁵ Repertórium 2018.

maig hiánypótló kötete. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy ez a széles spektrumú munka napjainkban is a magyar nyelvű „Fiume-kutatások” origójának számít. Kevésbé ismert, hogy nagyjából ebben az időben Horváth László, a Katolikus Lexikon egyik szerzője a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban, valamint a Magyar Országos Levéltárban végzett Fiume vonatkozásában alap kutatásokat az 1776 és 1918 közötti periódusra vonatkozóan. Eredményeit eredetileg a Medicina Kiadónál egy monográfiában kívánta közzétenni, de anyagi okokból a terv meghiúsult. Horváth ezért 2004-ben a Habsburg Történeti Intézetet kereste meg elképzeléseivel, ám – egyelőre ismeretlen okokból – törekvései nem jártak sikerrel.¹⁶

Nem így történt más kutatók esetében. Egyfajta úttörőként tekinthetünk Kiss Gy. Csaba művelődéstörténeti munkáira,¹⁷ Horváth Józsefnek a hajózás, a tengerészet és az ehhez kapcsolódó képzési rendszer szemszögéből végzett alap kutatásaira, vagy S. Pallós Piroska fiumei oktatók helyzetéről szóló írásaira.¹⁸ A sort legújabban Pelles Márton és Zsigmond Gábor fiumei magyar kereskedelmi tengerészet történetéről írt, képes ismeretterjesztő kötetével,¹⁹ Techet Péter nyelvi, egyházi, kulturális és nemzetiségi konfliktusokat tárgyaló cikkeivel és könyvével,²⁰ Erdősi Ferenc makroszintű vizsgálódásaival,²¹ valamint a *Pro Minoritate* folyóirat külön Fiumének szentelt számával lehet folytatni.²² A felsorolást Egan Lajosnak az 1918–1920. évi impériumváltásokról beszámoló, kiadásban általam szerkesztett naplója és egyéb alap kutatásokon nyugvó tanulmányaim egészítik ki.²³

Nem szabad megfeledkezni a frissen elkészült és megvédett, valamint a folyamatban levő doktori kutatásokról sem. A teljesség igénye nélkül itt említhető Pelles Márton 2020-ban megvédett – a fiumei kikötő és a magyar

¹⁶ HU-HM-HIM-HLI-TGY 4376/2019. A Horváth-hagyaték feldolgozása még folyamatban van, az eredményeket jelen munkába még nem építettem be. Ami viszont már most elmondható, hogy a hagyaték nagyobb része a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető, általam is felhasznált források átgépelte változatából, valamint Horváth László tervezett monográfiájának többnyire leíró jellegű, esemény- és politikatörténeti megközelítésű fejezeteiből áll.

¹⁷ Ezek közül legújabban a 19. századi Fiumét a magyar útirajzokon keresztül bemutató kötet emelhető ki: *Ćurković-Major – Kiss Gy.* 2020.

¹⁸ S. Pallós 2012b.

¹⁹ Pelles – Zsigmond 2018; Pelles – Zsigmond 2021; Tiborcz – Zsigmond 2021.

²⁰ Techet, 2019.

²¹ Erdősi 2020.

²² Lásd a *Pro Minoritate* 2022. évi őszi számát. A szám Pelles Márton vendégszerkesztésében jelent meg és annak tartalmi összeállításában az említett szerzők közül többen is részt vettek.

²³ Ordasi 2019a.

kereskedelmi tengerészet történetét ismertető – Phd-értekezése,²⁴ Eszik Veronika²⁵ és Fekete Zsuzsanna²⁶ a modernitást, az állam- és nemzetépítés kérdéseit körbejáró, készülő doktori disszertációja, Balázs Péter 2023-ban megvédett nagydoktora,²⁷ továbbá Angela Ilic az identitás kérdését központba állító összehasonlító habilitációs dolgozata.²⁸ Az említett munkák szerzői azonban kizárólag részterületeket vizsgáltak/vizsgálják. A város komplexebb történetének társadalom-, gazdaság-, művelődés-, politika- és jogtörténeti szempontokat egyaránt érvényesítő szisztematikus, monografikus terjedelmű és mélységű ismertetését és elemzését nem tartották és nem tartják feladatuknak.

E hiány pótlására Juhász Imre alkotmánybíró vállalkozott 2020-ban megjelentetett, a kikötőváros történetét a kezdetektől az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig taglaló nagyszabású munkájával.²⁹ Ám érthető okokból, a kötetben erősen a jog- és politikatörténeti szempontok dominálnak. Ráadásul a szerző az egymást keresztező hatalmi érdekeket hagyományosan leíró módon, eseménytörténeti megközelítésből, a törvényeken és rendeleteken kívül elsősorban szekunderirodalom alapján tárgyalja.

Történelmi, nyelvi okok és a forrásadottság miatt az olasz/fiumei és délszláv/horvát oldalon kedvezőbb a helyzet. Fiume történetét már az első világháború alatt, de különösen az azt követő évtizedekben (a város olasz jellegének hangsúlyozása jegyében) a fiumei születésű Edoardo Susmel,³⁰ Silvino Gigante,³¹ Attilio³² és Guido Depoli³³ mellett számos itáliai történész is feldolgozta. Napjainkban az olasz történészek közül Giovanni Stelli,³⁴

²⁴ Pelles 2020.

²⁵ Eszik Veronika jelenleg Klement Judit témavezetése alatt 2023 nyarán védte meg új szempontú, a modernitás árnyoldalait Zengg és Fiume összehasonlításával bemutató doktori disszertációját. Eszik 2023.

²⁶ Fekete Zsuzsanna a Cieger András és Pap József közös témavezetésével készülő disszertációjában a nemzetépítés dilemmáit a Magyar Adria Egyesület tevékenységén keresztül vizsgálja.

²⁷ Balázs 2019. Balázs Péter védésére „Fiume, és a tengerészeti egészségügy kezdetei a Magyar Királyságban” címmel 2023. március 20. került sor.

²⁸ Ilic 2022.

²⁹ Juhász I. 2020.

³⁰ Susmel 1915; Susmel 1919.

³¹ Silvino 1928.

³² Depoli, A. 1919.

³³ Depoli, G. 1919.

³⁴ Stelli 2017.

Raoul Pupo,³⁵ Francesca Rolandi³⁶ és Filippo Scrobogna³⁷ nevét kell kiemelni, míg a horvát, illetve délszláv szerzők közül Ljubinka Toševa Karpowicz,³⁸ Irvin Lukežić,³⁹ valamint Igor Žic⁴⁰ és Ervin Dubrović⁴¹ munkái érdemelnek figyelmet. Rajtuk kívül William Klinger *Fiume: un'altra Italia* című, 2018-ban kiadott posztumusz könyvét fontos megemlíteni. Egyrészt azért, mert a rijekai születésű Klinger olasz–horvát kettős állampolgársággal rendelkezett és tudatosan törekedett a nemzeti és ideológiailag meghatározott narratíváktól való eltávolodásra. Másrészt azért, mert Klinger váratlan halála miatt monográfiáját korábbi tanulmányai alapján közeli munkatársai állították össze.⁴² Ami pedig a fiatalabb generációt illeti, itt főleg Ivan Jeličić⁴³ kutatásait ajánlott referenciapontként kezelni.

Végül megemlíteném, hogy Gabriele D'Annunzio „fiumei kalandja” jubileumának, valamint annak köszönhetően, hogy 2020-ra Európa kulturális fővárosának Rijekát választották, Fiume történelme (különösen az impériumváltások éve) a szélesebb nemzetközi érdeklődést is felkeltette. Triesztben D'Annunzio Fiumébe vonulása 100. évfordulójának napján, 2019. szeptember 12-én felavatták a katona–költő szobrát, ezen kívül sorra láttak és látnak napvilágot a róla készült könyvek. Így Tea Perinčićnek, a rijekai Tengerészeti Múzeum korábbi igazgatójának 2019 végén, a *D'Annunzio's martyr – l'olocausta di D'Annunzio* című kiállítás kísérőjeként megjelentetett *Rijeka ili smrt!/Rijeka or death!* című kötete.⁴⁴ Vagy például 2022-ben a Rijekai Állami Levéltár és a Zágrábi Állami Levéltár együtt kiadott többnyelvű, *Izbjeglice i štete za D'Annunzijeve režima 1919–1921* címet viselő tematikus forráskiadása.⁴⁵

Mindazonáltal úgy vélem, a számos frissen publikált Fiume tematikájú munka közül a jövőben a legmeghatározóbb Dominique Reill, a Miami Egyetem docense *The Fiume Crisis: Surviving in the Wake of the Habsburg Empire*⁴⁶ című, új megközelítéseket és kérdéseket felvető, innovatív módszertani megoldásokat alkalmazó, kiváló monográfiája lesz.

³⁵ Pupo 2018.

³⁶ Rolandi 2020; Rolandi 2022.

³⁷ Scrobogna 2017.

³⁸ Toševa Karpowicz 1986., Toševa Karpowicz 2021.

³⁹ Lukežić, 1991; Lukežić 2005.

⁴⁰ Žic 2001.

⁴¹ Dubrović 2015; Dubrović 2019.

⁴² Klinger 2018. Klinger haláláról lásd: Reill 2021.

⁴³ Jeličić 2017a.

⁴⁴ Perinčić 2019.

⁴⁵ Crnković – Urem 2022.

⁴⁶ Reill 2020.

Kutatási célok, kontextusok, módszerek

Elöljáróban le kell szögezni, hogy munkám konkrét tárgya nem Fiume – amely fogalom alatt Fiume városát, alközségeit (Cosala, Drenova, Plasse), valamint a kikötőjét értem – politika- vagy társadalomtörténete, hanem a magyar állam hatalomgyakorlási stratégiáinak vizsgálata. Ennek megfelelően számomra a kikötőváros „csak” a mintagyűjtés helyét jelenti, ahol az állam központosító és modernizáló törekvéseit tanulmányozom. Így tudatosan nem vállalkozom Fiume újkori történetének eseményközpontú, kronologikus sorrendben felépített, monografikus megírására. Ehelyett a hosszú távú folyamatokra problémacentrikusan koncentrálok és mondanivalómat multidiszciplináris megközelítések alkalmazásával, a források minél kreatívabb feldolgozásával, léptékeket váltogatva tematizálok.⁴⁷ Ezzel a módszerrel a célom, hogy megtörjem a források statikusságát, és lehetőség szerint dinamikát vigyek azok értelmezésébe.⁴⁸ Tehát az, hogy ne csak egy-egy pillanatnyi helyzet kivetített képét mutassam be, hanem a változásokat, mintázatokat is érzékeltessem.⁴⁹ Kötetemet nem tekintem társadalomtörténeti munkának.⁵⁰ A terjedelmi korlátok mellett ezért sem vizsgálom mélyebben az egyes helyi elitcsoportok gazdasági, vagyoni állapotát, vagy az identitáskonstruálás bonyolult kérdéseit.⁵¹

Ezzel szemben azt tárgyalom, hogy az államhatalom milyen szerepet szánt Fiumének, továbbá azt, hogy milyen korlátokkal, illetve nehézségekkel kellett megküzdenie, ahhoz, hogy e céljait elérje. E problémakör szerves részeként foglalkoztat a magyar állam társadalomformáló képessége, az ehhez szükséges eszközkészlete és annak hatékonysága, eredményessége.

⁴⁷ Az időbeli tájékozódást a logikai kapcsolódás megteremtésén túl archontológiai összeállításokkal kívánom segíteni.

⁴⁸ A kötet törzsszövegében előforduló forrásokat a rövidítések jelöletlen feloldása és a tíznél kisebb számok betűvel való átírása mellett, szó szerinti formában, a régies kifejezések lábjegyzetben magyarázása mellett a mai magyar helyesírásnak megfelelő formában közlöm.

⁴⁹ Ennek megfelelően állítottam össze munkám – nagyrészt élcsepokra és karikatúrákra támaszkodó – képmellékletét is, amellyel szándékom Fiume és a magyar állam többretű kapcsolatában bekövetkezett változások képes „elmesélése”. A kötet törzsszövegéhez és lábjegyzeteihez család- és személynév, valamint helynévmutatót készítettem.

⁵⁰ A munkámat Cieger András vonatkozó tanulmányának szellemében készítettem el: Cieger 2009.

⁵¹ Ugyanez a fogalomhasználatomra is érvényes. Annak ellenére, hogy munkámban tudatosan törekszem a különböző nézetek és olvasatok ismertetésével a történelmi eseményeket, problémákat több szempontból, differenciáltan elemezni, az olyan kifejezéseket, mint pl. állam, kormány, központi hatalom, csoportosulások, pártok – hacsak az nem volt kimondottan indokolt – általános értelemben, gyűjtőfogalomként használom és amennyiben az értelmezést nem nehezíti, bizonyos esetekben szinonimaként is alkalmazom.

Ebből adódóan különböző életvilágokon keresztül⁵² elsősorban a fiumei adottságok között szerveződő, döntéshozatali és véleményformálási kompetenciákkal rendelkező csoportokra koncentrálok. Vagyis az államot megtestesítő fiumei kormányzók és helyetteseik, a város első emberének számító podesták (fiumei polgármesterek), valamint az országos és városi érdekek között lavírozó országgyűlési képviselők tevékenységeire fókuszálok. Tanulmányozom származásukat, társadalmi helyzetüket, életútjuk főbb állomásait, és többdimenziójú összefonódó kapcsolatrendszerüket; de a fő hangsúlyt politikai és közéleti szerepükre helyezem.⁵³

Megjegyzendő, hogy a forrásaim többsége az állam felől közelít, ami munkám narratíváján és a témák súlyozásán is erőteljesen (és szükség-szerűen) érződik. Az egyes fejezetekben bemutatott esettanulmányok statisztikai értelemben – minden igyekezetem ellenére – nem lehetnek reprezentatívak, nem vonatkozhatnak általánosan a társadalom vagy egyes csoportok egészére. Az áttekintett források alapján mégis úgy vélem, jellegzetes mintaként képesek arra, hogy bizonyos problémákat szemléltessenek, s így állításaimat, hipotéziseimet alátámasszák.⁵⁴

Munkám egy másik sajátossága, hogy a fejezetek közti kohéziót a multipozicionális elithez tartozó Fest Aladár életútjából vett példákkal és szakmai munkásságából kiemelt részletekkel mozaikszerűen is erősítem. A szándékom ezzel nem Fest Aladár (részleges) biográfiájának megírása, hanem egy – a helyi társadalomba viszonylagosan jól integrálódott – magyar születésű⁵⁵ állami tisztviselő Fiume-élményeinek és gondolatainak felvillantása.⁵⁶ Fest Aladárt e szerep betöltésére különösen alkalmassá tette több évtizedes fiumei működése, aktív politikai és társadalmi tevékenysége, valamint történetírói munkássága és véleményformáló attitűdje.

Kötetem további jellegzetessége, hogy a „térbeli fordulat” kritikai szemléletrendszerének megfelelően abból indulok ki, hogy a tér mint analitikus kategória és mint hatalmi tényező determinál.⁵⁷ Valamint abból, hogy a kikötőváros problémáit regionális elhelyezkedésének figyelembevételével, az Osztrák–Magyar Monarchia részeként tárgyalom. Erre egyfelől azért

⁵² Weiss 2014.

⁵³ A továbbiakban a podestà kifejezést a fiumei polgármester szinonimájaként alkalmazom.

⁵⁴ Egry 2015, 37–38.

⁵⁵ Az egri születésű Fest Aladár származásáról és anyanyelvéről érdekes és fontos adalékkal szolgál Márki Sándor naplója. „Fest Aladárt keresve, már jókor reggel meglátogattam édesanyját, ki magyarul egy szót sem tud, míg Aladár nyelvünket egészen Szarvas szellemében beszéli.” Erdész 2015. 93. Azóta megjelent még két Márki-kötet.

⁵⁶ Természetesen a kontinuitások és diszkontinuitások problémáját figyelembe véve.

⁵⁷ Gyáni 2007, 7.; Berger 2018.

van szükség, mert a nagyobb horderejű birodalmi események Fiumére is hatással voltak. Másfelől azért, mert a városi elitkörökhöz tartozó személyek sokrétű kapcsolatrendszerének köszönhetően a birodalmi keretektől, ha akarták volna, akkor sem függetleníthették volna magukat.

Az elemzéseimet nagy történelmi kérdésekhez kötve is kontextualizálom. Vizsgálom az állam szerepkörének tipikus problémáit: a célracionálizmus és a nemzetépítés jegyében meghirdetett központosító és modernizáló tendenciákat, az autonómia kérdését, valamint a nacionalizmus megjelenésének lokális ellentmondásait. Mindezt a klasszikus politika- és intézménytörténeti megközelítés mellett várostörténeti, politika- és társadalomtörténeti, valamint elitkutatói szempontok több léptékben érvényesítésével teszem. Jóllehet, a New Imperial és az Entangled History egyes fogalmainak, valamint Michel Foucault és Max Weber hatalom-konceptiójának kritikai alkalmazását sem kerülhettem el. Bár elismerem, hogy March Bloch javaslatának megfelelően az azonosságok és különbségek, valamint Fiume szerepének pontosabb meghatározása egy alapos komparatív elemzést igényelne (például Fiume–Trieszt relációjában), az általam ismert források típusának, minőségének és mennyiségének egyenetlensége miatt ettől jelenleg eltekintek.

Összességében tehát arra teszek kísérletet, hogy multidiszciplináris megközelítések és esettanulmányok felhasználásával feltárjam: 1. a magyar kormány hatalomgyakorlási, nemzetépítő és modernizáló módszereit; 2. az állam a fiumei közigazgatás és társadalom átalakítására irányuló intézkedéseit; 3. az állami és a helyi elitek együttműködését, konfliktusait és azok színtereit, formáit; 4. a hatalmi diskurzusban szerepet vállaló csoportok és azok vezéregyéniségeinek elképzeléseit, mobilizáló, társadalomformáló kompetenciáit; végül 5. az állami és a helyi elitek átalakuló viszonyának következményeit.

Szándékom és reményeim szerint jelen kötettel hozzájárulhatok egy árnyaltabb szemléletmód térnyeréséhez, amely az állam versus város, centrum versus periféria dichotómiák, illetve a nemzetiségi szembeállítások leegyszerűsítő narratívája helyett az egymásra hatásokat, a többirányú folyamatokat, valamint a kontinuitásokat és diszkontinuitásokat állítja előtérbe.

Források

Kutatásomat széles forrásbázisra építettem. Kutattam (és jelenleg is kutatok) a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető Miniszterelnökség Központilag Iktatott és Irattározott iratok anyagában (HU-

MNL-OL-K 26), a Minisztertanács (HU-MNL-OL-K 27), a Miniszterelnöki félhivatalos (HU-MNL-OL-K 467), a Kereskedelemügyi Minisztérium és Pénzügyminisztérium elnöki (HU-MNL-OL-K 255), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (HU-MNL-OL-K 501, HU-MNL-OL-K 503), a Belügyminisztérium elnöki (HU-MNL-OL-K 148), rezervált (HU-MNL-OL-K 149) és általános (HU-MNL-OL-K 150), valamint Külügyminisztérium (HU-MNL-OL-K 168) és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Okmánytárának (HU-MNL-OL-Z 41) irataiban. Áttekintettem a fiumei közéletben fontosabb szerepet játszó egyének családi hagyatékát és az egyes fiumei társadalmi egyletek anyagait is. Közülük a leginformatívabbnak a hatvani Gaál-család (HU-MNL-OL-P 2257-190.), Wickenburg István (HU-MNL-OL-P 2256-135.), valamint Egan Lajos (HU-MNL-OL-P 2256-20.), illetve a Sirius szabadkőműves páholy (HU-MNL-OL-P 1083 I.-38.-LXVI., HU-MNL-OL-P 1134 D-7,-35.) dokumentumai bizonyultak.

Az egyes személyek életútjának feltárása érdekében vizsgálódásomat kiterjesztettem az országgyűlési almanachokra,⁵⁸ a képviselőházi naplókra és a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött egyes iratokra is. Ez utóbbi intézményben a katonai anyakönyvi lapokat (HU-HM-HIM-AKVI), valamint a vezérkari főnöki iratokat (HU-HM-HIM-VKF) tanulmányoztam, de megkezdtem Horváth László hagyatéka vonatkozó részének a feltárását is. Szintén felkerestem a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárát, ahol Fülep Lajos levelezései és a fiumei törvényszék elnökének üzenetei az 1918–1920-as évek impériumváltásainak megértésében voltak segítségemre.

Kutatásom során rendszeresen látogattam a Fővárosi Szabó Ervin, valamint az Országos Széchényi Könyvtárat is. Az előbbiben főleg a vonatkozó szakirodalmat tekintettem át; az utóbbiban pedig a fiumei iskolák értesítői és a jelentősebb személyek nekrológjai mellett különösen a fiumei magyar és olasz nyelvű sajtóorgánumok – Rijekában nem, vagy csak részben – hozzáférhető számait gyűjtöttem össze. Így a Magyar Tengerpart, az A Tengerpart, a La Bilancia, a La Voce del Popolo, az Il Giornale, az Il Tipografo, Il Popolo egyes kérdéseimet jobban megvilágító cikkeit. Ezzel párhuzamosan az OSZK Kézirattárában áttekintettem Kankovszky Ferenc és Wickenburg István fiumei kulturális és társadalmi életet érintő levelezéseit, valamint Fest Aladár és Thallóczy Lajos történelmi kutatásaikkal és publicistikáikkal kapcsolatos üzenetváltásait.

Kezdetektől törekedtem arra, hogy ne csak a fővárosi kutatóintézetek iratanyagát ismerjem meg, de a témám szempontjából releváns külföldi

⁵⁸ Az almanachok feldolgozása során Pap József módszertani meglátásai és forráskritikai megjegyzései különösen hasznosnak bizonyultak. Részletesebben lásd: Pap 2007.

könyvtárak, levéltárak és múzeumok dokumentumait is. Ennek jegyében már a mesterképzés alatt kutattam a Rijekai Állami Levéltárban és a Rijekai Egyetemi Könyvtárban, amit különböző ösztöndíjak segítségével szisztematikusan tovább folytattam. 2013 és 2020 között összesen négyszer kaptam lehetőséget, hogy a Campus-Hungary, majd jogutódja, a Campus-Mundi ösztöndíjjal kettőtől négy hétig terjedő tanulmányutakon vegyek részt. Ezeken kívül 2014-ben a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal Pro-Reno 14 pályázatával, 2018 és 2023 nyarán pedig a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj támogatásával töltöttem egy-egy hónapot Rijekában. Munkám a tágabb értelemben vett szakma számára is hasznosnak bizonyult. Kiegészítettem a Kormányzóság fondjának a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára munkatársai által összeállított, darabszintű repertóriumát, amelyhez egy bevezető tanulmányt is készítettem a kormányzói hivatal fejlődéséről és működéséről. A források feltárásában és feldolgozásában, valamint az alkotáshoz szükséges nyugodt körülmények biztosításában nagy segítségemre volt az is, hogy doktorjelöltként kétszer is elnyertem a Nemzeti Kiválóság ösztöndíjat.

Rijekai levéltári kutatásaim alatt a Kormányzóság fondjának általános és elnöki iratain (HR-DARI-7)⁵⁹ kívül kutattam a Tengerészeti Hatóság (HR-DARI-46)⁶⁰ dokumentumait, a rendkívül gazdag anyagot kínáló választási iratokat, a jegyzőkönyveket, felterjesztéseket is tartalmazó magisztrátusi anyagokat (HR-DARI-22),⁶¹ és az egyes helyi családok (Dall' Asta, Gelletich,⁶² Matcovich,⁶³ Ossoinack,⁶⁴ Peretti, Vranyczány) fondjait (HR-DARI-RO).

A Rijekai Egyetemi Könyvtárban mindenekelőtt visszaemlékezéseket, horvát (Novi List, Primorske Novine), olasz (Giovine Fiume, Il Giornale, La Bilancia, La Difesa, La Varietà, La Vedetta d'Italia, La Vita Fiumana, La Voce del Popolo, Studio e Lavoro stb.) és magyar nyelvű (Magyar Tengerpart, A Tengerpart, Fiumei Szemle) korabeli sajtótermékeket, pamfleteket, beszámolókat, értesítőket, almanachokat, címtárakat, statisztikákat, évkönyveket, tanulmányköteteket, monográfiákat gyűjtöttem, amelyek anyagait később prozopográfiai vizsgálataim során is felhasználtam. A könyv-

⁵⁹ Alternatív jelzet: DAR JU 5.

⁶⁰ Alternatív jelzet: DAR JU 9.

⁶¹ Alternatív jelzet: DAR JU 2.

⁶² A Gelletich családdal az ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program keretében foglalkoztam részletesebben. Ordasi 2020a.

⁶³ A Matcovich-családra vonatkozóan: Lukežić, 2005, 67–68.; Mišković 2002.

⁶⁴ Az Ossoinack-családra vonatkozóan: Lukežić, 2005; Sučević-Međeral 2017, 4.

tárban (akárcsak a Rijekai Állami Levéltárban) az 1872. évi fiumei statútum utókiadásait is felleltem, valamint számos, a kikötőváros életében meghatározó egyéniség munkáit. Így Batthyány Tivadar, Fest Aladár, Radich Ákos, Riccardo Zanella, Nicolò Gelletich, Attilio Prodam, Silvino Gigante, Gabriele D'Annunzio, vagy éppen Erasmo Barčić és Frano Supilo (jórészt eredeti másolatban őrzött) írásait.

A doktorképzés alatt 2016-ban fél évet Erasmus+-ösztöndíjjal Padovában töltöttem, ahol olasz nyelvi kompetenciám fejlesztésén és Fernand Braudel munkáinak alaposabb megismerésén túl lehetőségem volt az ottani egyetemi könyvtárban és a Museo storico della Terza Armata állományában (Harmadik Olasz Hadsereg Múzeuma) kutatni. Padovában az anyaggyűjtésem elsősorban az olasz irredentizmussal, Gabriele D'Annunzio fiumei kalandjával, a kelet-adriai (azon belül az isztriai és dalmáciai) viszonyokkal és az első világháborúval kapcsolatos könyvekre terjedt ki, aminek eredményeit a kötet utolsó főfejezetébe tudtam beépíteni. Az ösztöndíjas időszakom alatt részt vettem Walter Panciera *Storia della Repubblica di Venezia* című kurzusán, ahol *Le relazioni tra la Repubblica di Venezia e gli Usocchi* címmel egy terjedelmesebb szemináriumi dolgozatként Velence és a többnyire délszláv néptörédekekből álló uszkókok kapcsolatát vizsgáltam. Mindez a kötet szempontjából két okból releváns. Egyrészt azért, mert a téma szorosan összefügg Fiume kora újkori történetével, városfejlődésével, birodalmi szerepével és regionális helyzetével. Másrészt azért, mert az uszkókok tevékenységét magyar nyelven 1890-ban éppen Fest Aladár dolgozta fel. A sors iróniája, hogy Festnek a Századok folyóirat hasábjain közzétett tanulmányát közel tíz esztendővel később Silvino Gigante olasz nyelven, minimális módosításokkal (!) éppen a Padovai Egyetemen szakdolgozatként adta le és védte meg. Gigante fáradozásait akkora siker övezte, hogy munkáját több alkalommal kiadták Fiumében is.

Ugyancsak olaszországi tartózkodásom idején a – második világháborút követően a partizánok elől menekülő kelet-adriai olasz nyelvű lakosság által létrehozott – római Società di Studi Fiumani történelmi múzeumában és archívumában is kutattam. Rómában mindenekelőtt Michele Maylender, Andrea Ossoinack és Riccardo Zanella személyi fondjaira voltam kíváncsi, de hozzáfértem Ghyczy Kálmán, Batthyány Lajos és Tivadar, valamint a Giovine Fiume irredenta társaság és a Prodam-család ott őrzött anyagaihoz is.⁶⁵

⁶⁵ Mindennek ellenére tisztában vagyok vele, hogy a forrásaim típus és nyelv tekintetében nem egyenlő mértékben jelennek meg. Bár munkám során horvát nyelvű szakirodalmat és sajtóanyagokat is igyekeztem felhasználni, a magyar és az olasz iratok dominanciája megkérdőjelezhetetlen.

A felhasznált dokumentumok számba vétele nem volna teljes, ha a forrásait rendelkezésemre bocsátó, vagy kérdéseikkel, javaslataikkal orientáló kollégákról, valamint az internetes adatbázisokról nem emlékeznék meg. E tekintetben legfőképpen az Arcanum és a Hungaricana által nyújtott lehetőségeket (korabeli sajtó, képviselőházi beszédek, repertóriumok stb.) kell kiemelnem, valamint a Netjogtár felületét, melyen keresztül a munkám szempontjából alapvető, Ezer év törvényei című gyűjtemény érhető el.

FIUME „KÜLÖNLEGES” HELYZETE

Jelen fejezetben Fiume földrajzi, társadalmi, gazdasági, demográfiai sajátosságait mutatom be. Az első szakaszban kitérek a kikötőváros elhelyezkedésére, természeti sajátosságaira, folyóira, a Kvarner-öböl és a Karszt-hegység, illetve természetesen az Adriai-tenger által kínált lehetőségekre és az azok által emelt korlátokra. A második részben Fiume társadalmi viszonyait, főbb csoportjait, életmódját, valamint a modernizáció és urbanizáció hatásait tekintem át, és ismertetem a város etnikai, nyelvi és felekezeti megoszlását. A harmadik alfejezetet a város fejlődésének és Fiume hovatartozása problematikájának szenteltem, de a fiumei provizórium (1870–1918/1920) rendszerét és a városi közigazgatás jellegzetességeit csak egy későbbi fejezetben taglalom.

*

Földrajzi és gazdasági jellemzők

Az elmúlt évek egyik szembetűnő jellegzetessége, hogy a Rijekával⁶⁶ kapcsolatos felületeken mind gyakrabban lehet találkozni a „*Volim grad koji teče*” – „Szeretem a várost, amely folyik” hangzatos szlogennel. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy Rijeka 2020-ra elnyerte az „Európa kulturális fővárosa” címet, ami a jól csengő, könnyen eladható marketingszövegek alkalmazására ösztönzött. Másfelől azon több irányból megfogalmazott szándéknak, amely a közfigyelmet a város és környéke természeti gazdagságára és páratlan vízrajzi adottságaira kívánta és kívánja minél eredményesebben felhívni.

A mottó választása egy átgondolt, tudatos döntés eredménye. Fiume életében ugyanis a víz mindig kiemelkedő szerepet kapott, már csak tengermelletti fekvésénél és a folyótorkolatok városképző és -fejlesztő erejénél fogva is. Ezt Fest Aladár is így vélte, és Egyiptomhoz hasonlítva megállapította, hogy Fiume nem más, mint a várost keletről határoló, az Adriába torkolló Fiumara(-folyó) szülöttje. Vagyis „terra fluminis”, a „folyó földje,”⁶⁷ hogy arra a város neve⁶⁸ és címere is egyértelműen utal.⁶⁹

⁶⁶ A mai Rijeka de facto 1945-ben a partizánok bevonulásával, de jure 1947/1948-ban Fiume, Sušak, Cantrida és más szomszédos községek egyesítése során jött létre. Munkámban ezért a közigazgatási reformot követő időszak érintése során Fiume helyett következetesen a Rijeka elnevezést használom.

⁶⁷ Fest 1898, 309.

⁶⁸ A Fiume név először 1260-ban, IV. Béla magyar király egy oklevelében bukkant fel.

⁶⁹ A város neve olasz, horvát és szlovén alakjában (Rieka/Reka/Rika) is folyót jelent, a város címerében látható, a kétfejű sas által felborított korsóból ömlő víz pedig ugyancsak a „lan-kadatlan”, „kiapadhatatlan”, „kimeríthetetlen” (indeficenter) folyót jelképezi.

A Fiumara-folyó⁷⁰ azonban nem csupán kereskedelmi és kikötési lehetőséget jelentett a nagyrészt hajózásból és kereskedelemből élő lakosság számára. A folyó és a hozzá tartozó források jó minőségű ivóvízzel is ellátták a környéket, a Quarnero-öböl mentén lerakott hordalékból pedig egy megtelepedésre is kitűnően alkalmas sík partvidék, élettér jött létre. Ez a mészkősziklás, kopár Karszt-hegység kedvezőtlen, nehezen művelhető, építkezésre (és terjeszkedésre) csak korlátozottan hasznosítható talajviszonyai miatt különösen értékes területnek számított. A Fiumara egyben politikai, stratégiai, és elvileg etnolingvisztikai, valamint kulturális határvonalként is funkcionált; igaz, a gyakorlatban e két utóbbi tényező mérsékelten valósult meg. Ugyanez a megállapítás érvényes a Karszt-hegység, valamint a Quarnero-öböl nyugati határát jelentő, az Isztriától elválasztó Monte Maggiore (Učka) vonulata esetében is. Noha a hegyláncok valóban jelentős védelmet (egyúttal fizikai gátat is) jelentettek a partvidéki népesség számára, Fiume nem szigetelődött el, hanem párhuzamosan fejlődött a környező településekkel. Ez a lakosság térbeli mobilitása mellett nyelvi és kulturális sajátosságait is befolyásolta.

A Fiumara a 18. század végére teljesen elsekélyesedett, ami a hajózási nehézségek mellett pusztító árvizekkel és járványokkal járt együtt. A sorozatos katasztrófák elkerülhetetlenné tették a folyó új mederbe terelését és a régi folyóágy holt csatornává alakítását. A folyószabályozás az 1850-es évek közepén, már a horvát báni közigazgatás alatt ment végbe. A problémák viszont nem oldódtak meg, sőt újabbak is keletkeztek. Ezek közül az egyik legjelentősebb a Fiumara-csatorna és az (új) Fiumara-folyó közti Delta-terület létrejötte volt, ami azután vált relevánssá, hogy Fiume az 1860-as években ismét a magyar kormányzat alá került. A kérdést bonyolította, hogy a kivételes adottságokkal rendelkező terület értéke és kiterjedése évről évre nőtt. Ez egyrészt a természetes hordalékképződésre, másrészt a Deltához épített Baross-kikötő kiépítésére vezethető vissza.⁷¹

Így méltán merült fel a Delta-terület és a Baross-kikötő hovatartozásának bizonytalansága, valamint ezzel együtt a politikai határok meghatározásának dilemmája. Vajon Fiume és Sušak, illetve Magyarország és Hor-

⁷⁰ A folyó egyéb nevei: Eneo (Oeneo), Flumen St. Viti (Szent Vitus folyója), Rječina, Rečina. Mivel Fiume és Sušak már az ókortól kezdve fejlett szőlőkultúrával, valamint jelentős borkészítési és -kereskedelmi tradíciókkal rendelkezett, ezért feltételezhető, hogy a folyó a görög-római nevet Oeneusról (Eneo), a szőlőműves mitológiai kalüdoni királyáról kapta. A legenda szerint Oeneus királynak maga Dionüszosz, a bor istene ajándékozta az első szőlőtőkét azért, hogy a szőlőművelést elterjessze. Ordasi 2023.

⁷¹ A Delta 1881-ben, 19 152 m², 1884-ben 26 684 m², 1889-ben 105 000 m², 1902-ben pedig az 1,3 km²-t is meghaladta.

vátorszáig között a régi vagy az új meder számít az országhatárnak? A báni és a magyar kormány saját nézőpontjuk alátámasztása érdekében történéseket és levéltárosokat – köztük az Országos Levéltár akkori főigazgatóját, Pauler Gyulát⁷² és a „a közönség előtt történész hírében álló”⁷³ Fest Aladárt – kérte fel, megnyugtató megoldás sokáig mégsem született. A Delta-kérdést csak az 1947-es párizsi béke rendezte.⁷⁴

Megjegyzendő, hogy az 1870-es évektől kezdődően a magyar állam expanziós szándékai a Deltával szomszédos, de egyértelműen Horvátországhoz tartozó Brajdica-területre⁷⁵ is kiterjedtek. A törekvés hátterében elsősorban a tengerészeti szolgálat szükségletei, a fiumei forgalom intenzív fejlődése és az állandósuló raktározási nehézségek álltak. Még ennél is lényegesebb tényezőként jött számításba a Brajdica sík felszíne és kedvező elhelyezkedése. Már csak azért is, mert Kelet felől a Deltát és a várost legkönnyebben a Brajdicán át lehetett megközelíteni és éppen ezért a vasút is ezen a területen áthaladva érkezett Fiumébe. A Brajdica használatba vétele és esetleges kisajátítása Fiume szabadkikötői státuszának 1891. évi eltörlésével vált kulcskérdéssé, mikor is a magyar kormányoknak – egyfajta kompenzáció gyanánt – megfelelő méretű punto francókat,⁷⁶ valamint (fa)rakodásra alkalmas helyeket kellett kialakítaniuk a helyi kereskedők számára. Mindazonáltal a területtel a báni kormányzatnak és a sušaki előjáróságnak egészen más tervei voltak, miért is a Brajdica használati jogának és hasznosítási lehetőségeinek kérdése a korabeli diskurzusokban egy további konfliktusforrásként jelent meg.⁷⁷

Fiume földrajzi viszonyaiban legalább ennyire meghatározó volt a Mediterráneum és az Adria közelsége. A tenger a partmenti lakosság, és különösen Fiume számára egyszerre jelentett határt és korlátot, de egyben végtelen, kiaknázatlan globális lehetőséget, összekötő kapcsot is. Miként Dominique Reill *Nationalist who feared the nation* című könyvében kiemeli,

⁷² HU-MNL-OL-K 26-1910-XXVII.-74. (873. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1910-XXVII.-1349. (873. cs.).

⁷³ HU-MNL-OL-K 26-1910-XXVII.-1540. (873. cs.).

⁷⁴ Ordasi 2019b.

⁷⁵ Ordasi 2023a, 21. Brajdica a Fiumara-folyó bal partján, a folyó irányával megegyezően délre, a tengerpartig nyúlt el, és ott már a kezdetektől szőlőműveléssel foglalkoztak. Erre utal a terület neve is, ami magyarul (kis) lugast jelent. A Brajdica két különálló részből tevődött össze: a tengerhez közelebb eső „nagy” vagy „alsó”, valamint az északibb fekvésű „kis” vagy „felső” Brajdából. Elképzelhető, hogy ez utóbbi kicsinyítőképzős, becézett alakját használták a 19. század végétől az egész területre. A megkülönböztetésre azért is szükség volt, mert a fiumei pályaudvar szomszédságában is létezett egy Brajda nevű városrész.

⁷⁶ Vámszabad terület, vagyis olyan zóna, ahol a város a saját vámtételeit használhatta.

⁷⁷ Ordasi 2023a.

a térséggel kapcsolatos legismertebb és legtöbbet idézett két nézet Fernand Braudel és Predrag Matvejević nevéhez fűződik. Braudel *longue durée*-ben kialakított koncepciójában az Adria térsége egy összefüggő, földrajzilag, gazdaságilag, politikailag, vallásilag és kulturálisan homogén egységként jelent meg, amelynek évezredek kötelékeit, összefonódásait nem lehet egyik pillanatról a másikra eltüntetni. Mindazonáltal Matvejević ugyancsak „hosszú időtartalmú” vizsgálódásaiból merőben más következtetést vont le. Ő az Adria mentén élő népek, nemzetiségek hosszú távú mentális képeit tanulmányozva arra a megállapításra jutott, hogy az *Adriaticum* eleve összetett kulturális tájképe a Bizánc bukását követő zűrzavaros időszak alatt, majd a 20. századi hatalmi átrendeződések következtében végleg széttöredezett. Vagyis az Adriát a „közelség”, „közvetlenség tengereként” (*sea of intimacy*) definiálta. Ez azonban értelmezésében a differenciák, a megosztott tapasztalatok területe, nem pedig az „egység” (*unity*) vidéke.⁷⁸

Reill rámutat arra, hogy Braudel és Matvejević egyetért abban, hogy az *Adriaticum* zárt világa lehetővé tette az egymást váltó birodalmak számára, hogy viszonylag kis energia-befektetéssel uralmukat a tenger mellett annak partvidékeire is kiterjesszék és közelebb hozzák egymáshoz a különböző etnikumú, nyelvű és kultúrájú népeket. Az uralom fenntartásának alapfeltétele egy erős, vitális központ és a minél gyorsabb, valamint hatékonyabb kommunikáció volt. E téren az áttörést az infrastrukturális fejlesztések hozták el,⁷⁹ hiszen általuk az áruk és információk keringése intenzívebbé, kiszámíthatóbbá és biztonságosabbá vált. A technikai, logisztikai és kommunikációs újítás (paradigmaváltás?) az aktuális társadalmi rend átalakítását célzó ideológiák expanziójához is hozzájárult. A besziárgó új eszmék és törekvések pedig éppúgy, ahogy Európa más részein is, nagy hatást gyakoroltak a tengermelléki kikötők fejlődésére, regionális politikai és közgazdasági szerepére, valamint az ott élő lakosság életmódjára és társadalmi struktúrájára.⁸⁰

Reill Adria-elgondolása lényegében megegyezik Fest Aladár Fiume-centrikus nézeteivel. Fest azonban Trieszt és a vele szimmetrikusan szemben elhelyezkedő Fiume fejlődésében a gőzhajózás mellett legalább ugyanilyen fontosnak tartja a két város kedvező (Bécs, illetve Buda-Pest közeli) fekvését,⁸¹ a központi hatalmak (főleg a magyar kormány) egyre ambiciózus

⁷⁸ Reill 2012, 20–26.

⁷⁹ Reill elsősorban a gőzhajók szerepét emeli ki.

⁸⁰ Reill 2012, 20–34. Reill főleg a dalmát kikötőkre koncentrált.

⁸¹ Az Adria a Quarnero-öbölnél nyomul be a legmélyebben a szárazföldre, így Magyarországnál Fiuménél érintkezik legrövidebb úton a tengerrel.

zusabb gazdaságpolitikáját, és a szárazföldi közlekedés – a háttérországok igényeit kielégítő – szisztematikus fejlesztését. Vagyis az új hegyvidéki utak kiépítését és a vasúti összeköttetések megteremtését. Fest koncepciójában összességében Fiume – földrajzi helyzeténél fogva – a magyar kultúra és kereskedelem adriai és balkáni „hídfejeként”, és egyben a „magyar medence kapujaként”⁸² öltött testet.⁸³ Miként Eszik Veronika *A magyar-horvát tenger mellék mint nemzetiesített táj* című tanulmányából is megtudható, Fest felfogásában a magyarság tengerparti térnyerése egyet jelentett az ország természeti, kulturális és politikai akadályai felett aratott diadalával. Vagyis a tengeri világkereskedelemben való bekapcsolódás képességével, nagyhatalmi törekvései megvalósításának potenciájával és nemzetiesítő, magyarosító kompetenciájának bizonyításával.⁸⁴

A földrajztudós és turanista Cholnoky Jenő Fiume fejlődését és a neki szánt domináns regionális szerep betöltését kizárólag egy felülről irányított, átfogó, az infrastrukturális fejlesztésre is kiterjedő gazdaságpolitika által vélte megvalósíthatónak. Szerinte Velence hanyatlását követően elérkezett az „Adria igazi háttérvidékének” számító „osztrák és magyar medencék” és azok kikötőinek, Triesztnak és Fiumének az ideje. Cholnoky érvelése szerint ellentétben a „ronda balkáni élet, az orgyilkosságra támaszkodó politika, a hanyagság, szenny és marakodás” jellemezte bosnyák és szerb medencékkel, mindkét város nagy potenciállal, „geográfiai energiával” rendelkezik. Elgondolásában Fiume fejlődéséhez, illetve ahhoz, hogy általa Magyarország az Adria ura lehessen, három dolog kellett: 1. Közép-Európa nyugalma; 2. Trieszt óceánokon átívelő kolonizáló célkitűzéseinek megvalósulása és ezzel a magyar medencének az osztrák piaci nyomás alóli „megszabadulása”; 3. a tudatos és szakadatlan munka, amely „minden magyar hazafinak szent kötelessége”.⁸⁵ Cholnoky nézeteit Gonda Béla,⁸⁶ a Magyar Adria Egyesület megalapítója, a történetíró Márki Sándor,⁸⁷ és a magyar imperialisztikus politikai földrajz egyik legismertebb képviselője, Havass Rezső is osztotta.⁸⁸

És valóban: Fiume a magyar állam jogi, politikai, anyagi és infrastrukturális támogatásával példátlan fejlődésnek indult. Ez egyfelől népessége

⁸² Cholnoky Jenő kifejezése.

⁸³ Fest 1898, 304–326.

⁸⁴ Eszik 2015, 4.

⁸⁵ Cholnoky 1915, 71–75.

⁸⁶ Gonda 1906.

⁸⁷ Márki 1915, 39–43.

⁸⁸ *A földrajz* 1920, 90–91.

gyarapodásában, városképének átalakulásában, funkcióinak és intézményeinek megtöbbszöröződésében mutatkozott meg. Másfelől mindez ipari, kereskedelmi és forgalmi mérlegeinek növekedésében, tömegeket vonzó munkabiztosító kompetenciájának erősödésében, kapcsolati hálózatának kitágulásában, valamint hatósugarának globalizálódásában is kifejeződött. Így nem túlzás kijelenteni, hogy Fiume a világháború kitörésének idejére – a „Hansa városnak” vagy „Ausztia Hamburgjának” nevezett⁸⁹ – Trieszt-hoz hasonlóan valódi tengeri empóriummá, „birodalmi kikötővé” vált.

Fiume társadalma

Népesedési tendenciák

Mint a fentebb ismertetett földrajzi és természeti tényezők is sejtetik, Fiume még Cosala, Drenova és Plasse alkerületekkel való egyesítése és a feltöltések, valamint a Delta-terület növekedése ellenére sem tartozott soha a kimondottan nagy kiterjedésű kikötővárosok közé. Politikai határvonala az 1890-es években 19,57 km²-t tett ki, amely lényegében az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig nem változott.

Az Adriai-tenger és a Karszt-hegység általi beszorított helyzet azonban a város demográfiai növekedését csak részben akadályozta. Erre utalnak a népszámlálások eredményei, amelyek arról tanúskodnak, hogy Fiume lakossága a provizórium ideje alatt megsokszorozódott. Fest Aladár 1912-ben a Központi Statisztikai Hivatal adataira támaszkodva 1869 (17 884 fő) és 1910 (49 806 fő) között 178%-os növekedést említett, az 1910. és az 1918. évi népesség-összeírásokat összevetve pedig a háborús évek dacára is csupán 7,5%-os csökkenés mutatható ki (46 264 fő).⁹⁰ A korszak egészét tekintve tehát mintegy 158%-os gyarapodásról lehet beszélni.⁹¹ Ez a nagy-

⁸⁹ Reill 2012, 81–83. Csupán feltételezés, de Reillt e hasonlat megfogalmazásában talán Robert Musil „A tulajdonságok nélküli ember” című regénye ihlette meg, amelyben a szerző Triesztet a Földközi-tenger Hamburgjának nevezi. Musil 1977, 253.

⁹⁰ Fest 1912a.

⁹¹ Lásd 1. sz. melléklet. A mellékletben közölt kimutatások egyes helyeken feltűnő eltéréseket tartalmaznak. Ennek mindenekelőtt a kategóriák képlékenysége az oka. Így pl. a szerb és horvát nyelvű, valamint az illír, sokác, bunyevác stb. vagy éppen a katonai és polgári lakosság összevonása és elkülönítése, valamint az „egyéb” kategória nem egységes, és nem következetes kezelése. Ugyanezzel a problémával szembesültem az 1880., 1890., 1900. és 1910. évi népszámlálási összeírások áttekintése során is. Éppen ezért a XIV. 1. melléklet első táblázatában kizárólag az 1920-ban megjelentetett „1910. évi népszámlálás. Végeredmények összefoglalása” című munka bevezetőjének összefoglaló adatait adtam meg.

arányú demográfiai változás viszont a prosperálás és fejlődés mellett a társadalmi különbözőségek és a feszültségek megnövekedését is maga után vonta. A mindennapi kihívások közül főképp a lakhatásból és a bérezésből eredő problémák számítottak igazán súlyosnak Fiume – kedvezőtlen talajviszonyai, fizikai terjeszkedésében akadályozott elhelyezkedése, valamint⁹² kikötővárosi mivoltából adódó – drágasága miatt.

A népességnövekedés vizsgálatával kapcsolatban feltétlen figyelembe kell venni néhány pontosító tényezőt. Egyrészt azért, mert az országos szintű felméréseknek az állam volt a „megrendelője”, és mint ilyen, az információk felvételét és összegyűjtését az 1871. évi felállítástól kezdve az általa létrehozott Központi Statisztikai Hivatal végezte. Ez a fajta függési rendszer lehetőséget teremtett az adatoknak az állam számára kedvező értelmezésére: az értékek kozmetikázására és leleményesebbnél leleményesebb interpretálására. Másrészt az információk gyűjtése során sok múltott a számlálóbiztosoknak az adatgyűjtés alatt tanúsított viselkedésén és eljárásán, az adatközlő együttműködési hajlandóságán, illetve az olyan egyéb külső tényezőkn, mint például a mintagyűjtés konkrét környezetének tulajdonságai (például: hangos, zsúfolt helyiség, vagy tág, nyugodt, csöndes), vagy éppen a közös nyelv/dialektus használatán, értésén.

Ugyanakkor egyes visszásságok már az adatfelvételi ívek összeállításánál kimutathatóak, hiszen az alkalmazott kategóriák és fogalmak nem mindig, és főleg nem mindenki számára voltak egyértelműek. E téren többnyire az etnolingvisztikai kérdések, az anyanyelv és a leggyakrabban használt nyelv és a bevallott identitás közti ellentmondások jelentettek nehézséget. Ezen kívül problémaként merült fel, hogy az ívek nem számoltak a dialektusok létezésével, az esetleges többnyelvűséggel, a vegyesházasságokból származó egyének sajátos helyzetével, és főleg nem a többes elköteleződés lehetőségével. Ehelyett az adatlapokon a kategóriát alapvetően „csoport szemléletű” megközelítés jellemezte, ami lényegében egyet jelent a statikus, „kemény identitás” vizsgálatával. Tehát azzal, hogy az egyes nemzetiségeket (például olaszok, románok stb.) önálló, egyértelműen lehatárolható, objektíven létező és fix entitásként, csoportként kezelte.

Mindazonáltal az empirikus kutatások a konstruktív „puha identitást” helyezik előtérbe, és sokszor rámutatnak azokra a dilemmákra, amelyek a csoportista felfogásból erednek. Többek közt a társadalmi határok képlékenysége, átjárhatóságára és az életmódból, a kultúrából, a szokásokból,

⁹² KN, 1910. XL. 1918. július 4. 804. országos ülés. 256.

a nyelvhasználatból, valamint a klasszifikáló közvéleményből származó differenciák fontosságára. Vagyis arra, hogy az adatlapokon feltüntetett kategóriák nem felelnek (nem felelhetnek) meg teljesen a jóval összetettebb, rétegzettebb társadalmi valóságnak.⁹³

Nemzetiségi megoszlás

Napjainkban a „csoportfogalmak” átgondolásának egyik legismertebb képviselője Rogers Brubaker amerikai szociológus, akinek kutatásai számos közép-európai történészre is inspirálóan hatnak. Így Robert Darnton és Gary B. Cohen felvetései mellett az ő megközelítései köszönnek vissza Tamara Scheernek és Rok Stergarnek az etnikai dobozokról írt munkájában. Scheer és Stergar Brubaker nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a Habsburg Birodalom modernizálódása és bürokratizálódása szükségszerűen hozzájárult a nacionalizmusok megerősödéséhez. A közigazgatás, a katonaság, az oktatás stb. csak leegyszerűsített, világos, standardizált nyelvvél és fogalomkészlettel működhetett hatékonyan és célszerűen. Ez a bürokratizációs fogalomalkotási kényszer maga után vonta a „tisztá” nemzetiségi kategóriák és az úgynevezett „etnikai dobozok” kialakítását, ami a katonai sorozások, iskolaválasztások és a népszámlálási ívek összeállítása során is meghatározó szerepet játszott.⁹⁴

Hasonló megállapításra jutott Francesco Toncich is, aki Trieszt kapcsán Dominique Reill munkáit citálva arra figyelmeztet, hogy a különböző (olasz, osztrák, szlovén) etnikumok közti összefonódások sokáig oly jelentősnek bizonyultak, hogy még a fizikai térben is nehéz volt teljesen egyértelműen lehatárolni őket. Toncich ezért Tara Zahra „nemzeti közömbösség” és Till van Rahden nevéhez köthető szituatív identitás terminusát is felelmegeti.⁹⁵ Ez utóbbi tézis szerint akár egy adott helyzettől is függhetett, hogy ki, mikor és milyen nemzetiségűnek vallotta magát. Scheer és Stergar e jelenség kapcsán úgy fogalmaz, hogy a népszámlálás lényegében egy lehetőség volt a választásra, a nacionalista mozgalmak megerősödésével pedig a lojalitás kifejezésére.⁹⁶ Ezek a megközelítések azért is érdemelnek figyelmet, mert több magyar történész gondolkodására és fogalomhasználatára is inspiratíván hatottak. Például Egrý Gá-

⁹³ Hires-László 2017.

⁹⁴ Scheer 2018.

⁹⁵ Toncich 2017, 3.

⁹⁶ Scheer – Stergar 2018.

borra és az általa előszeretettel alkalmazott „mindennapi etnicitás” fogalmára.⁹⁷

Fiume demográfiai változásait tanulmányozva fontos leszögezni, hogy a város népességének gyarapodása elsősorban nem a természetes szaporulat, hanem külső hatások eredménye volt. Ilyen tényezőkként mindenekelőtt a város iparosodásával, urbanizációjával funkcióinak és piacainak bővülésével járó spontán betelepüléseket, valamint a tervezett és irányított betelepítéseket kell megemlíteni. A betelepülők többnyire a szomszédos horvát területekről és osztrák tartományokból, Isztriáról, Krajnából, Goriziából, Dalmáciából és a szigetekről érkeztek az egyébként is multietnikus kikötővárosba,⁹⁸ azonban a századfordulóra mind meghatározóbbá vált az Olasz Királyságból és a Magyarországról beköltözők aránya. Ezen a ponton a városban ideiglenesen tartózkodók növekvő számáról sem szabad megfeledkezni, amely főleg a tömeges kivándorlás felélénkülésével vált mind meghatározóbbá.⁹⁹ Mindez egyszerre jelzi 1. Fiume etnikai, összetételének változását; 2. vonzerejének és eltartó képességének erősödését (vagy fordítva: munkaerő-szükségletének növekedését); 3. társadalmi szerkezetének átalakulását.

Ami az első pontot illeti, Fiume etnikai viszonyai már a kortársakat is élénken foglalkoztatták. Többnyire a Központi Statisztikai Hivatal 1880–1910 közti népesség-összeírásai,¹⁰⁰ és/vagy Fest Aladár számításai alapján Fiumét mint multietnikus határ menti kikötővárost, a latin (olasz), szláv és magyar kultúrák találkozási helyeként írták le. Ugyanakkor kitértek a város olasz nyelvhasználatára és jellegére, továbbá fenyegetést láttak a környező szlávok puszta létében,¹⁰¹ valamint a magyar lakosság egyre látványosabb térnyerésében. Ezen munkák a demográfiai adatokból legtöbbször az alábbi következtetésekre jutottak: 1. A vizsgált korszakban az olaszok (pontosabban: az olaszul beszélők) nemcsak megőrizték domináns helyzetüket, de 4,7%-kal gyarapodott is a számuk.¹⁰² 2. a horvát-/szerbajkú népesség arányát tekintve látszólag veszített fiumei jelentőségéből, hiszen 1910-re számuk 11,3%-kal csökkent és összességében is csak 26,8%-ot tettek is.¹⁰³ 3. a magyar lakosság kivételesen intenzív, 11,2%-os növekedést produkált. Ez-

⁹⁷ Egry 2015.

⁹⁸ Fest 1905, 4.

⁹⁹ A kivándorlással kapcsolatban lásd Dubrović 2008; Pelles 2019.

¹⁰⁰ Csak erre az időszakra vannak meg folyamatosan az adatok.

¹⁰¹ Vö. Toncich 2017.

¹⁰² Olasz. 1880: 9220 fő (43,9%), 1910: 24212 fő (48,4%).

¹⁰³ Horvát–szerb. 1880: 7991 fő (38,1%), 1910: horvát–szerb: 13 351 fő (26,8%).

által 1910-re már a szlovén és a német kisebbséget is maga mögé szorítva a 13%-ot is elérte és a harmadik legmeghatározóbb csoporttá vált.¹⁰⁴

Polónyi Dezső 1911-ben egy képviselőházi interpellációjában rámutatott, a nemzetiségek számaránya nem feltétlen felelt meg a nemzetiségi mozgalmak intenzitásának és erejének. Vagyis a horvátok számszerinti visszaszorulása nem jelentett egyet jelentőségük és befolyásuk csökkenésével. Polónyi szavaival élve: „[...] e nemzetiségi mozgalmak, a melyek nyelvi különbségre vannak alapítva, nem vulkanikus természetűek,¹⁰⁵ hanem neptunikusok¹⁰⁶ – úgynevezett neptunikus folyamat megy végbe a nyelvhatáron. Az erősebb nyelvű és erősebb érzésű nép nem lávaként önti el a másik nyelvterületet, hanem a nyelvhatáron lassan, de biztosan, úgy, mint a folyó, szemcsénként mossa ki a maga számára a talajt és porszemként építi az új növedékeket. A horvátok, úgy látszik, ennek tudatában voltak és vannak [...]”¹⁰⁷ Polónyi vélekedése később is érvényes maradt, és 1918 nyarán – a horvátok gazdasági és politikai előrenyomulására figyelmeztetve – azt még Csizmazia Endre és Fiume parlamenti képviselője, Andrea Ossoinack is osztotta.¹⁰⁸ 4. Az arányok eltolódása szükségszerűen együtt járt a mind gyakrabban etnikai színezetet is öltő, társadalmi és politikai feszültségek fokozott felgyülemelésével.¹⁰⁹

Az említett tényezőkn kívül érdemes hangsúlyozni, hogy miként Ivan Jeličić és Dominique Reill rámutat, az 1910. évi népszámlálási ívek nemcsak a mindennapi életben legmagabiztosabban használt nyelvet („anyanyelvet”) rögzítették, de az egyéb beszélt nyelvekre is rákérdeztek. A többlétfinformáció nagyban hozzájárul Fiume többnyelvű és többnemzetiségű karakterének megismeréséhez. Ez a kikötőváros esetében azt jelentette, hogy noha az 1910. évi statisztika alapján a város lakosságának 49%-a vallotta magát olasz anyanyelvűnek, a fiumeiek csaknem 73%-a megértette magát (bármit is jelentsen ez) olaszul. Hasonló jelenség figyelhető meg a horvát és a német nyelv tekintetében is. Hiszen bár az előbbit csak 26% tartotta anyanyelvének, a fiumeiek több mint 53%-ka mégis képes volt horvátul kommunikálni. A németet illetően pedig arra a következtetésre lehet jutni,

¹⁰⁴ Magyar. 1800: 383 fő (1,85%), 1910: 6493 fő (13%).

¹⁰⁵ Hirtelen, feltűnő, kirobbanó (latin).

¹⁰⁶ Lassú, kevésbé látványos, folyamatos (latin).

¹⁰⁷ KN, 1910. VI. 1911. március 30. 131. Ülésnap. 313.

¹⁰⁸ KN, 1910. XL. 1918. július 18. 811. Ülésnap. 576–581.

¹⁰⁹ Pl. míg a belvárosban az olasz, addig Fiume alkerületeiben a szláv nyelvhasználat dominált. Egy árnyaltabb kép megrajzolásához azonban több pontosító tényezőt figyelembe kell venni. Pl. a többes nyelvhasználat és a dialektusok használatának problematikus mivoltát és azok térbeli megoszlását. D’Alessio 2019.

hogyan a német nemzetiségűek alig 5%-os jelenléte ellenére a lakosság 24%-a valamilyen szinten németül is megtanult. A magyar nyelv esetében azonban a különbség csupán 10%: a fiumeieknek csupán 23%-a beszélt az állam hivatalos nyelvét, és ezek közül csaknem 13% volt magyar anyanyelvű.¹¹⁰

Ez némileg megkérdőjelezi a központi kormányzat hurráoptimizmusát, amely előszeretettel kérkedett a magyar lakosság kivételes ütemű gyarapodásával. Jellemző, hogy 1912-ben még Fest is 60.000 fős Fiumét és ezen belül 18,68%-os magyarságot vizionált 1920-ra. Mindazonáltal a nemzetiségek növekvő aggodalommal szemlélték az egyre nyomasztóbb magyar térfoglalást, a legvehemensebb városi vezetők pedig gyanakodva fogadtak minden állam felől érkező kezdeményezést. Fokozott óvatosságra, távolságtartásra és szükség esetén önvédelemre intettek a „magyarok gyarmatosításával” szemben. Ezáltal a magyar betelepülők gyakran „idegenekként”, „másokként”,¹¹¹ egyes szélsőséges narratívákban „elnyomó hódítókként” tűntek fel. A konfliktusok átnacionalizálódása viszont mégsem jelentette azt, hogy a nemzetiségek különálló, párhuzamos világokban vagy éppen szigetszerű enklávékban éltek volna. Ebből adódik, hogy annak sugalmazása is túlzó, hogy a helyi lakosság mindennapjait csupán ellenséges rivalizálások jellemezték volna. Többek közt erre utalnak Kompolthy Tivadar a szerinte „nemlétező fiumei társadalom” és Eötvös József temetése kapcsán 1871 márciusában közölt írásának alábbi sorai is: „A templom egészen telve volt s jól esett szívünknek, látva azt, hogy nem egy horvát vagy dalmata könnyez a feledhetlen elhunyt gyászravatala mellett. Ez bizonyítja, hogy nem csupán csak Magyarország halottja ő!”¹¹² Hasonló gesztusok nem számítottak példanélküli eseményeknek a korabeli Fiumében.

A nemzetiségek hétköznapi és társadalmi érintkezéseiben színes, változatos minták figyelhetők meg. Természetesen az mégsem állítható, hogy Fiume nemzetiségi kohóként funkcionált volna, de a város által nyújtott jogi, politikai és egzisztenciális előnyök és az egyének érzelmi érintettsége kétségtelenül identitásformáló szereppel bírtak. Ez mindenekelőtt a lokálpatriotizmuson alapuló fiumano-tudatban öltött testet, ami viszont a lojalitás többféle szintjét – például a birodalmi vagy a Magyar Királyság felé irányuló állampatriotizmust – az első világháború kitöréséig nem, vagy legalábbis nem feltétlenül kérdőjelezte meg. Sőt, olyan élethelyzetek is akadtak, mikor az egyes egyének Tara Zahra és Pieter M. Judson terminu-

¹¹⁰ Reill 2020; Jeličić 2016, 50.

¹¹¹ Vitorlázás. Pesti Hírlap, 1897. július 11. 2–3.

¹¹² Fiumei levél. Borsod–Miskolci Értesítő, 1871. március 30. 2.

sával leírva akár „nemzetileg közömbösnek” tűnhettek.¹¹³ Annak eldöntése, hogy az érintett személyek valóban „nemzetileg közömbösek” voltak-e, további kutatásokat igényel. Az mégis kétségtelen, hogy a nemzetiségek közti érdek-, munka-, esetleg egyesületi kapcsolatok, vagy a magánjellegű (társasági) érintkezések, a barátságok, a vegyes házasságok (mint más multietnikus közegekben) nem számítottak rendkívülinek.

Ahogy Vanni D’Alessio – az „etnikai szörfözés” fogalmát bevezetve – munkáiban kimutatja, az etnikai határok átlépésében kiemelten nagy szerepe volt a dialektusoknak. Fiume esetében ez az óvárost uraló olasz nyelv szláv elemekkel kevert velencei dialektusából kialakult fiumanót, valamint a külvárosi területeken használt horvát ča nyelvjárást jelentette. Bár D’Alessio kutatásai a második világháborút követően létrejött Rijeka olasz nyelv-oktatására irányulnak, állítását a dualizmus korából származó források is megerősítik.¹¹⁴

*Társadalmi változások különös tekintettel az uralmi elitre*¹¹⁵

Fiume a 19. század második felére valóban intenzív fejlődésnek indult, új funkciókkal bővült, és a századfordulóra fokozatosan kereskedelmi, gazdasági, közigazgatási központtá, katonai és oktatási centrummá, elsődleges piaccá válva előkelő helyet foglalt el a városok regionális hierarchiájában. A progresszió a koncentrált (főleg állami) beruházásoknak és a törvényi, intézményi reformok hatásának köszönhető, illetve a nemzetközi helyzet pacifikálódásának.

Fiume eltartóképességét, potenciális egzisztenciateremtő- és megtartó kompetenciáját illetően azokra az ambivalens modernizációs¹¹⁶ és polgárosodási folyamatokra kell kitérni, amelyek az élet valamennyi területét érintették. Így a technológiai újítások elterjedésére és az infrastrukturális fejlesztésekre, valamint a tőkeigényes gyár- és vállalatalapításokra. Szintén nem hagyhatók figyelmen kívül a jogi reformok, vagy a városi és az állami közigazgatás és a pénzintézmény-rendszer bővítésére irányuló intézkedé-

¹¹³ A fogalmat Somogyi Éva már korábban is használta.

¹¹⁴ D’Alessio 2019, 89–118.

¹¹⁵ A munkámban elsősorban a társadalom azon rétegére (közép- és felsőosztály) koncentrálok, amelyik legnagyobb arányban vett részt a városi közigazgatás működtetésében. Ekképpen szándékosan nem térek ki a város iparosodása következtében mind jelentősebbé váló, többnyire horvát ajkú és gyakran a közeli településeken élő, de Fiumében dolgozó munkások és a szociáldemokraták mozgalmára. A témával részletesebben Ivan Jeličić 2016-ban megvédett nagyszerű Phd-dolgozata foglalkozik.

¹¹⁶ A modernizáció fogalmát Péter László nyomán egy, az utánzó és utánzott közt létrejövő viszonyrendszerként értelmezem. Péter 1998, 11.

sek, melyek az értelmiségi, hivatali apparátus és a magánhivatalnoki réteg felduzzadását is maguk után vonták. Az állítás még annak ellenére is legitimnek tekinthető, hogy a különböző modernizációs folyamatok nem mindenhol és nem is egyszerre jelentkeztek, ráadásul nemcsak nyertesei, de vesztesei is voltak a változásoknak.¹¹⁷ Mi több, ami állami szinten prosperálásnak, fejlődésnek számított, az alsóbb szinteken akár hanyatlásként vagy válságként is manifesztálódhatott.¹¹⁸

Fiumében – akárcsak Triesztben – a legalapvetőbb változásokat a kereskedelmi, gazdasági és technológiai viszonyok globális és birodalmi¹¹⁹ szintű átalakulásai eredményezték: nevezetesen a vasúthálózat folyamatos kiépülése és a gőzhajózás elterjedése. Ahogy Fest Aladár 1895-ben megjelent cikkén¹²⁰ kívül 1891-ben Batthyány Tivadar a kereskedelemügyi miniszternek betérjesztett emlékiratában rámutatott, az új, modern „vívmányok” az 1870-es évektől egyre nagyobb kihívás elé állították a hagyományos, faszervezetű vitorlásokat alkalmazó fiumeieket. Batthyány a bajok legfőbb okait a szállítási költségek csökkenésében és az áruk mennyiségének növekedésében látta. A kiegyensúlyozatlan verseny következményeként pedig a hajótulajdonosok tönkremenetelét, a rosszul fizetett legénység alacsony munkamorálját és a biztosítási díjak fizetésének szabotálását említette. Batthyány úgy vélte, a folyamat az egész fiumei hajóépítő- és javító ipar pusztulásához vezet, ezért az állam hathatósabb beavatkozását követelte.¹²¹

A központi kormány számára azonban fontosabbnak bizonyultak az országos és birodalmi érdekek. Példának okáért Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter kikötőfejlesztési programja is a „felsőbb célok” szolgálatában készült el, de szintén a Monarchia általános gyarapodása miatt fosztották meg 1891-ben Fiumét (és Triesztet) szabadkikötői státuszától és olvasztották be az osztrák–magyar közös vámkerületbe.¹²²

¹¹⁷ Eszik 2021.

¹¹⁸ Erre vonatkozóan lásd: Eszik 2019a.

¹¹⁹ Ez alatt Fest Aladár nyomán Bécs centralista politikáját értem, amelynek egyik központi elemét egy minden tekintetben Triesztnek és az ott 1850-ben felállított Tengerészeti Hatóságnak alárendelt tengerpart jelentette, ami az akkor még vasút és gőzhajók nélküli Fiume kereskedelmi érdekeit különösen érzékenyen érintette. Fest 1935, 29–30.

¹²⁰ Fest 1895, 86. Fest nézetét ezt követően többször megismételte, így pl. még 1935-ben is. Fest 1935. 33.

¹²¹ Igaz, az általános trend ellenére egyes áruk vitorlásokkal szállítása még a századfordulón is jobban megérte.

¹²² A közös vámterületről részletesebben lásd: Katus 1989, 808–820.; Vö. Toncich 2017.

A legsúlyosabb problémát az jelentette, hogy a megváltozott viszonyokhoz a fiumei lakosság többsége nem, vagy csak alig tudott alkalmazkodni. Így, miként Trieszt, úgy Fiume régi, hagyományosan a tengerből élő patríciuscsaládjainak számottevő része is egzisztenciális válságba került.¹²³ Többen közülük a századfordulóra elszegényedtek és kiszorultak a helyi multipozicionális elitből, más részük pedig fiúutód hiányában (látszólag) kihalt, vagy nőági vonalon házasságok révén más családokba olvadt bele.¹²⁴

A jelenségről a Magyar Tengerpart 1902-ben egy külön – nem minden hátsó szándék nélküli – „hanyatlástörténeti” áttekintést is közölt. A cikk panaszosan foglalja össze, hogy az 1900-as évek elejére kihaltak a 19. század közepén még számos kiemelkedő pozíciót viselő Anderlichek, Franchinik és Troyerek. A „szűk viszonyok között, jelentőségét veszítve” élő Adamichok és a kiskereskedést folytató Benzoni di Cremonák és De Franceschik pedig gazdasági és társadalmi súlyukat veszítve, a deklasszáció áldozataivá váltak. A cikk szerzője az egyes családok utolsó képviselőivel kapcsolatban ugyancsak elmarasztalóan, szinte felsorolásszerűen közölte az „aktualitásokat”. Jelesül azt, hogy az utolsó patrícius Diminich jelenleg kőfaragó, Marochini kereskedősegéd, Stemberg inas a bukaresti érseknél, Celebrini táncmester, többen pedig (Dani, Marotti, Scarpa, Tomasich) a biztos megélhetés reményében hivatalt vállaltak. A társadalmi pozíciójukat és/vagy vagyoni helyzetüket tartó famíliák közt csak néhányat, mindenekelőtt az Emílieket, a Magyarországon a főrendek közt szereplő Gerliczyeket, a kiterjedt földbirtokokkal rendelkező Vranyczányakat és a Rappresentanza (fiumei képviselő-testület) törzstagjainak számító Thierryeket sorolta fel.¹²⁵

A patríciusok háttérbe szorulásában az általános polgárosodási és demokratizálódási folyamatok jogi szinten is közrejátszottak, hiszen az 1848. és az 1868. évi törvények Fiumében is megszüntették a rendi kiváltságokat. Az előkelő származás emléke mégsem halványult el teljesen. Hasonlóan a magyar nemességhez, az arra jogosult fiumeiek továbbra is büszkén viselték a patrícius címet, ami továbbra is megőrizte presztízserőjét, mivel az szorosán összefonódott a kikötőváros múltjával, a lokális identitással, valamint a fiumei autonómiával.¹²⁶ Ekképp nyer magyarázatot, hogy 1910-

¹²³ Tonicich 2017.

¹²⁴ Ennek ellenére még az első világháborút követően is lehet a különböző összeírásokban patrícius családokból származó egyének neveivel találkozni.

¹²⁵ A fiumei olaszság pusztulása. Magyar Tengerpart, 1902. július 24. 1–2. A továbbiakban a Rappresentanza kifejezést a fiumei képviselő-testület szinonimájaként alkalmazom.

¹²⁶ Gyáni – Kövér 2006, 95–103.; Ordasi 2020a.

ben a városatyák miért éppen az elszegényedett Romulus Adamich hajóskapitány patrícius származását helyezték retorikájuk központjába, amikor annak anyagi megsegítésére törekedtek.¹²⁷ Továbbá, így válik érthetővé, hogy mit jelentett a helyi lakosság számára, mikor 1916-ban Giovanni Dumich borkereskedő,¹²⁸ majd 1932-ben az író Garády-Gauss Viktor temetésekor megkondították a patrícus-harangot.¹²⁹

Mindennek ismeretében kellő kritikával kell kezelni a Magyar Tengerpart cikkéhez hasonló tudósításokat, amelyek a kikötő pangásáért a restséggel, közönnyel vádolt, a kereskedéssel felhagyó és/vagy eleve más pályát választó fiumeieket tették felelőssé.¹³⁰ Azok ugyanis – a hatásvadász publicisztikai fogások mellett – elsősorban a magyar állam Fiume irányában támasztott elvárásait, a város „magyar tengeri empórium” mivoltához kötött vágyait visszhangozták.¹³¹ Másfelől azt, hogy Fiume geopolitikai helyzete és fizikailag behatárolt földrajzi adottsága kereskedelmi forgalmára és kapacitására, a lakosság egzisztenciájára is kihatott. Ez azt jelentette, hogy Fiume már az 1880-as évek végére elérte fejlődésének csúcsát, miközben a külkereskedelmi és nagyhatalmi viszonyok átalakulása, valamint az állam központosító és modernizációs innovációi további változásokat, de egyben kihívásokat is teremtettek. Ennek egyik következménye volt, hogy a fiumei tradicionális elitcsoportok pozíciójuk és lehetőségeik újragondolására kényszerültek az 1890-es években.¹³² Ezen a ponton felmerül a kérdés: vajon a rendi korszakból átörökített kiváltságok segíthetik-e a helyi lakosság megélhetési viszonyainak konzerválását, esetleg javítását? Illetve a fiumei privilégiumok (vagy azok eltörlése) mennyiben és milyen szinten járulhattak hozzá a lokális, országos és birodalmi modernizációs folyamatok kiteljesedéséhez?

A korábban tengerészeti kereskedelemhez kapcsolódó tevékenységek-ből élő fiumei családok egy része az értelmiségi állások, a városi és állami hivatalok felé orientálódott, más részük pedig az ipari és pénzügyi szférában kereste boldogulását. Ez utóbbi lehetőség főleg azok számára biztosított perspektívát, akik az 1860-as és 1870-es években képesek voltak kellő

¹²⁷ HR-DARI-7. 47. eln./1910. (37. d.); HR-DARI-7. 102. eln./1910. (37. d.).

¹²⁸ Elhalt városi képviselőtestületi tag. A Tengerpart, 1916. szeptember 21. 2.

¹²⁹ Hesz 1938.

¹³⁰ Ezzel párhuzamosan sokan a magyar kereskedőszellem hiányát is kifogásolták. Magyar kereskedői szellem. Magyar Tengerpart, 1900. szeptember 28. 2.; Fiume hanyatlásának okai. Magyar Tengerpart, 1902. június 19. 2.; HR-DARI-7. 18. eln./1902. (24. d.).

¹³¹ Az elégedetlen fiumei kereskedők. Magyar Tengerpart, 1901. október 29. 2.; Fiume kereskedelme. Magyar Tengerpart 1902. április 26. 2.

¹³² Hasonló folyamatok Triesztben szintén végbementek. Erre vonatkozóan: Toncich 2017.

mennyiségű anyagi és társadalmi tőkét felhalmozni, valamint vállalkozásokat egy jövedelmezőbb, rugalmasabb gazdasági modell szerint működtetni. Ennek eredményeképpen a patríciusok helyét a gazdasági életben és a városvezetésben egyaránt fokozatosan ők vették át. Noha az így végbement társadalmi átstrukturálódás kétségtelen, mégis nehéz elsiklani afelett, hogy az 1850-es évek közepétől kezdve a vizsgált korszak végéig a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a városi képviselő-testületek személyi összetételében feltűnő személyi és rokoni átfedések, kontinuitások figyelhetők meg. Ez ugyanis azon túl, hogy a gazdasági és politikai elitcsoportok összefonódását sugallja, az egyes családok alkalmazkodási képességét és flexibilitását is mutatja. Vagyis azt, hogy olyan famíliák is akadnak, akik viszonylag sikeresen küzdöttek meg a felmerülő kihívásokkal, valamint képesnek bizonyultak gazdasági, társadalmi és politikai tőkéjüket érdekeiknek megfelelően használni és oda-vissza átkonvertálni.¹³³

Az országos viszonyoknak megfelelően az 1880-as évek gyáralapítási és vállalkozási hulláma Fiumében is kedvezett a társadalmi és foglalkozásszerkezeti átalakulásnak. Lengyel György és Bácskai Vera tipologizálása nyomán ez volt az úgynevezett „alapítók időszaka,”¹³⁴ amikor az olyan ambiciózus személyek, mint például Giovanni Corossacz (Fiumei Váltóbank), Giovanni Luppis és Robert Whitehead (Torpedógyár), Luigi Ossoinack (Ossoinack-féle Faipari Rt., Kőolajfinomító, Rizshántoló, Oriente Magyar Tengerhajózási Rt.), vagy éppen Charles Meynier (Smith- és Meynier-féle papírgyár) vállalkozásaikat megindították.¹³⁵ A felsorolt sikeres nagyvállalkozók és nagykereskedők közös jellemzője, hogy előszeretettel házasodtak be a helyi előkelő famíliákba, illetve, hogy valamennyien a már eleve létező családi vagyónukra és kapcsolatrendszerükre támaszkodva építették fel tőkeigényes gazdasági és kereskedelmi vállalkozásukat. Sőt, amennyiben tevékenységük a nemzetstratégiai célokkal egybeesett, még akár az állam támogatására is számíthattak.¹³⁶ Így tehát egyikőjük sem tekinthető a szó szoros értelmében vett self-made üzletembereknek, hiszen nem, vagy nem teljesen alulról jöttek, hanem átalakították a megélhetési stratégiáikat.¹³⁷

Érvényesülésükhöz innovatív mentalitásuk, külföldi tapasztalataik, összeköttetések, tőkeszerző és -gyarapító kompetenciáik, Fiume földrajzi adottságai, valamint a vasútvonal kiépülésével megsokszorozódó infrast-

¹³³ Ordasi kézirat/a.

¹³⁴ Bácskai 1989.

¹³⁵ Pelles 2017, 36–37., 57–58.

¹³⁶ Hasonló trendek Erdélyben is megfigyelhetőek. Vö. Rigó 2023.

¹³⁷ Karaman 1974, 209.

rukturális lehetőségek is hozzájárultak. Mindennek ismeretében nem meglepő, hogy Fiumét a legiparosodottabb városok közt tartották számon. Sőt a kortársak már a századfordulón is Selmecbánya¹³⁸ mögött a második helyen emlegették.¹³⁹ Fiume ipari fejlettségére vonatkozó állítás hitelességét legújabbán Pelles Márton igazolta az 1901. és 1910. évi népszámlálások alapján. Pelles a kikötővárost Araddal, Győrrel, Kassával, Kolozsvárral, Miskolccal, Nagyváradal, Péccsel és Temesvárral vetette össze, majd két lényeges következtetést vont le. Ezek közül az egyik az, hogy Fiume népesedési rátái csak Nagyváradal szemben maradtak alul. A másik, hogy a kikötőváros a 20 főnél többet foglalkoztató vállalatok esetében is élen járt: 1910-re kizárólag Temesváron működött több, nagyobb tömegeket foglalkoztató vállalat. Azaz Fiume még az egyes nagyobb népességű és területű városoknál is fejlettebb gyáriparral rendelkezett.¹⁴⁰

Az 1890-es évek második felére azonban a sikeresebb helyi nagykereskedők és nagyvállalkozók is nehéz helyzetbe kerültek és a recessziót ők sem kerülhették el. Ennek okai több tényezőre vezethetők vissza. Jelesül, az egész kontinenst általánosan sújtó gazdasági válságra és visszaesésre, Fiume szabadkikötői státuszának felszámolására,¹⁴¹ valamint arra, hogy a fiumei elit az állami monopóliumokkal felruházott, sokszor külföldi tőkékkel működő részvénytársaságokkal¹⁴² nem vehették fel a versenyt. Noha gyáraik és vállalkozásaik általában fennmaradtak, azok nem ritkán valamilyen szintű állami befolyás vagy ellenőrzés alá kerültek. Ez azzal a következménnyel is járt, hogy a gazdasági életben a fiumeieknek mind kevesebb lehetősége adódott arra, hogy saját lokális, esetleg személyes érdekeiket képviselhessék.

E körülmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az eliten belül a századforduló első negyedére látványosan megnövekedett az értelmiségi foglalkozást is űzők, főleg a jogi képzettséggel rendelkezők számaránya. Példának okáért olyan vállalkozó értelmiségiek neveit lehet felsorolni, mint amilyenek idősebb és ifj. Antonio Vio ügyvédek, Nicoló Gelletich közjegyző, vagy Melocco János ügyész voltak.

A fiumeiek értelmiségi/hivatali pályaválasztása – éppúgy, ahogy korábban – az 1900-as években sem feltétlenül igényelte a kereskedelmi és ipari

¹³⁸ De már hanyatlásnak induló.

¹³⁹ *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*, 5. (1891) 139.

¹⁴⁰ Pelles 2017.

¹⁴¹ Fiume kereskedelme. Magyar Tengerpart, 1902. április 26. 2.

¹⁴² Pl. az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság, vagy a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság.

tevékenységek teljes feladását. Ez azt eredményezte, hogy sokak jövedelme egyszerre több forrásból származhatott. Miként Papp Viktor a fővárosi ügyvédek gazdasági kapcsolatait vizsgáló kutatásaiból is kiderül, ez a jelenség megfelelt az országos trendeknek.¹⁴³ Tehát a diverzifikált foglalkozásszerkezet egyáltalán nem tekinthető fiumei sajátosságnak. Akkor sem, ha a kikötővárosban arra is akadt példa, hogy egy felszentelt pap, nevezetesen Constantino Branchetta, bátyja mellett aktívan részt vett az édesapjától örökölt kalapkészítő vállalkozásban.¹⁴⁴

A megélhetést illetően figyelemre méltó, hogy egyes sematizmusokban, összeírásokban a fiumei nagyvállalkozók és vezető hivatalos betöltő személyek közül többen gyakran birtokosként vannak feltüntetve. A terminus mégsem utal egyértelműen a földművelő tevékenység folytatására. Azért sem, mert, ahogy Magyarország belterületein,¹⁴⁵ a „birtokos” kifejezés Fiume társadalmi viszonyait illetően is képlékeny és definiálatlan volt, így abból nem tárható fel sem a „tulajdonlás” jelentése és/vagy tartalma.¹⁴⁶

Felekezeti csoportok

Fiumét a felekezeti megoszlás tekintetében homogén római katolikus dominancia jellemezte. Ez a fokozottan mind több teret nyerő református magyarság,¹⁴⁷ és a főleg Boszniából és Hercegovinából érkező görögkeleti szerbek¹⁴⁸ beköltözése ellenére sem változott. Tehát, bár a római katolikusok 1869. évi 98,80%-os aránya 1910-re 90,61%-ra módosult, a lakosságon belüli abszolút túlsúlya továbbra is fennmaradt. A római katolikusok azonban nem voltak egységesek és a hitéletet gyakran erőteljes nemzetiségi konfliktusok nehezítették. Ennek elsődleges oka az volt, hogy Fiume a zenggi püspökségen keresztül 1925-ig a zágrábi érsekséghez tartozott és a kirendelt horvát papok horvát nyelvű, sokszor nemzeti érzelmű igehirdetéseit és nacionalizáló törekvéseit¹⁴⁹ a helyi olasz nyelvű lakosság provokációként, az olasz nyelvhasználati jog megsértéseként fogta fel.¹⁵⁰ Mindez nem számí-

¹⁴³ Papp 2019; Papp 2020.

¹⁴⁴ A példát Fried Ilona is idézi: Fried 2001, 64.

¹⁴⁵ Ráadásul a földtulajdon még Magyarország belterületén is sokszor csak presztízst jelölt.

¹⁴⁶ „A virilisták és Fiume vagyonos polgárságának cím- és névjegyzéke a vagyoni állapot feltüntetésével.”

¹⁴⁷ Reformátusok. 1869: 0,06%, 1910: 2,25%.

¹⁴⁸ Görögkeletiek. 1869: 0,11%, 1910: 2%.

¹⁴⁹ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.).

¹⁵⁰ KN, 1910. VI. 1911. március 30. 131. Ülésnap. 313–314., 317.

tott egyedi jelenségnek. Hasonló motívumok és nacionalista törésvonalak például a pesti evangélikus egyház konfliktusaiban is megfigyelhetők.¹⁵¹

Fiume kikötővárosi mivoltával és kereskedelmi potenciájával összefüggésben a város második legnépesebb vallási csoportját a vizsgált korszakban a városfejlődésben kiemelkedő szerepet játszó izraeliták alkották. Így nem meglepő, hogy számarányuk éppen a nagy állami beruházások idejében (1880–1900) növekedett a legintenzívebb ütemben.¹⁵² Fiumébe a zsidók többnyire olasz és osztrák területekről (főleg Triesztből), illetve később Észak-, és Délnyugat-Magyarország érkeztek. A Magyarországról betelepülők közül a legismertebbek az erdélyi Waizenek (Valianiak) és az egyes források szerint Körmendről elszármazott Mayländerek voltak. Az utóbbiak Michele Maylender személyében még podestàt (azaz polgármestert) és parlamenti képviselőt is adtak a városnak.¹⁵³

Az izraeliták – zömmel eredményes tőkefelhalmozó tevékenységük nyomán és széles társadalmi összeköttetések segítségével – aktívan bekapcsolódtak a piaci folyamatokba. Ahogy Magyarország más területein is, nem ritkán pénzhitelek folyósításával, bankügyletekkel foglalkoztak, vagy éppen orvosi vagy értelmiségi pályára léptek. Integrációjuk fokát és összetettségét jelzi a hitközség hivatalos olasz nyelve, a zsinagóga (a századfordulón még) óvárosi elhelyezkedése,¹⁵⁴ valamint a fiumei zsidóság általában véve kimutatható „magyar szelleme” (állampatriotizmusa?) és a magyar kulturális minták követése. Ez a mindennapi életben a magyar nyelvhasználatra is kiterjedt.¹⁵⁵ Ennek ellenére a zsidók számára a hitközséghez tartozás és az azon belüli kapcsolatok ápolása mindvégig meghatározó tényező maradt.¹⁵⁶

Számos politikai kérdésben, de elsősorban a gazdaság területén szintén megmutatkozott egyfajta „felekezeti közömbösség”. A zsidók ugyanis nemcsak a legelőkelőbb társadalmi egyesületekbe nyertek bebocsátást, de többen még a városi képviselő-testületben is helyet foglalhattak. Ennek ellenére nem ment kivétel számba, hogy egy-egy ígéretes üzleti lehetőség

¹⁵¹ A témára nézve lásd pl. Demmel 2014.

¹⁵² Izraeliták: 1880: 0,40%, 1890: 1,66%, 1900: 3,07%, 1910: 3,42%.

¹⁵³ Igaz, ahogy Ivan Jeličić munkájában feltárta, Michele Maylender édesapja már kikeresztelkedett. Jeličić 2015a.

¹⁵⁴ Később a város egy külsőbb kerületében, a Via Pomerión új imaházat építettek.

¹⁵⁵ Suum cuique. Fiumei Szemle, 1905. május 14. 3. A Fiumei Szemle arra hivatkozva, hogy a kikötőváros hivatalos nyelve az olasz, és azt a fiumei magyarságnak is respektálnia kell, nemtetszését fejezte ki, mikor Lorber József indítványára a helyi zsidó hitközség az addigi olasz helyett a magyart tette meg hivatalos nyelvévé.

¹⁵⁶ Fried 2015; Jeličić 2015b.

és/vagy előnyös házasság miatt némelyek a kikeresztelkedés mellett döntöttek, de természetesen az elhatározásnak oka lehetett a belső meggyőződés is. Sőt, ahogy Enrico (Henrik) Sachs esete mutatja, még arra is akadt példa, hogy a fiumei hitközség elnöke maga járult hozzá saját lányának kikeresztelkedéséhez. Noha Sachs a lány áttéréseivel együtt lemondott elnöki posztjáról, a hitközség tagjai hamarosan újraválasztották. Az ügy az Egyenlőség című zsidó hetilap figyelmét is felkeltette, amely cinikus megbotránkozással ekképp összegezte az esetet: „És lett újból hitközségi elnök. És mond valószínűleg sok szép alkalmi beszédet arról, mennyire szükséges, hogy gyermekét a zsidó a hitben való kitartásra nevelje.”¹⁵⁷

A felekezeti és vallási kérdésekben ez a fajta „célracionális” rugalmasság és nagyvonalúság az egész helyi társadalmat jellemezte. Jó példa erre, hogy a fiumei reformátusok az evangélikusokkal közösen egy imaházban gyakorolták hitéletüket,¹⁵⁸ míg Antonio Walluschnig városatya az egyházügyi törvényekkel kapcsolatban kijelentette, hogy „Fiume lehet ellenzéki s én bizony hiszem, hogy eljön az idő, mikor ellenzéki lesz, de klerikális¹⁵⁹ soha. Fiume tudja, hogy a vallás és közigazgatás két külön dolog, és az állam sem sértheti vallásos érzületét.”¹⁶⁰ Kőrösi Sándor mindebből azt a következtetést vonta le, hogy Fiumében a vallást nem politikai vagy hatalmi dilemmaként, hanem az európai szabadság és műveltség kérdéseként kezelik. Illetve, amellett foglalt állást, hogy bár a kikötőváros lakossága döntően katolikus, a vallásosság ott sosem fog a művelődés (és más érdekek érvényesülésének) útjába állni.¹⁶¹

Fiume közjogi helyzete

Annak ellenére, hogy számos történelmi beszámoló készült a témában, igen nehéz Fiume alapításának pontos időpontját és körülményeit meghatározni, akárcsak olyan írásokat találni, amelyek a város fejlődési szakaszait és azok sajátosságait problémacentrikusan, kérdések köré rendezik. Fiume történetének korai szakaszait e helyt nem áll módomban bemutatni, ezért csak áttekintő jelleggel a témát közvetlenül érintő, 18–19. századi előzményeket vázolom fel. Ennek a folyamatnak a kiindulópontja III. Károly magyar király (VI. Károlyként német-római császár és német király) ural-

¹⁵⁷ Szabolcsi Miksa: Botrány. Egyenlőség, 1911. február 12. 9. Idézi: Konrád 2014, 571. Az idézetért Eöry Áronnak tartozom köszönettel.

¹⁵⁸ Makkai 2004.

¹⁵⁹ A katolikus egyház befolyását és politikáját támogató személy vagy csoport (görög).

¹⁶⁰ Batthyány Tivadar. Magyar Tengerpart, 1894. január 21. 2.

¹⁶¹ Batthyány Tivadar. Magyar Tengerpart, 1894. január 21. 2.

kodása, amely alatt a gazdasági recesszió kivül lényeges politikai és gazdasági változások is végbementek. Ezek közül a legfontosabb, hogy III. Károly uralmának központját a Duna-medencébe helyezte át és ennek megfelelően modernizálta és többoldalú nemzetközi szerződésekkel új alapokra fektette kereskedelmi politikáját is. A meghirdetett reformok részeként szerepelt az adriai partvidék jobb kihasználása, így 1717-től kezdődően folyamatosan kiadott rendeleteivel az uralkodó Triesztet és Fiumét is vámmentes szabad királyi kikötőkké (franco porto) nyilvánította, majd azokat új útvonalakkal kötötte össze a birodalom belterületeivel. III. Károly Fiumében váltó- és kereskedelmi törvényszéket alapított, cukorgyárat hozott létre, a Martinschizza-öbölben vesztegelőintézetet állított fel, miközben adó- és vámkedvezményekkel és földbirtokok adományozásával külföldi kereskedőket csábított a városba.

III. Károly gazdaságpolitikáját utódai, Mária Terézia és II. József is folytatták. Ez együtt járt a partvidék közigazgatásának és kereskedelmi felügyeletének szinte teljes átalakításával, valamint Fiume hovatarozásának két évszázadon át megoldatlan közjogi kérdéssé válásával. Jól ismert tény, hogy 1776-ban Mária Terézia Fiumét elválasztotta az osztrák tengeremléktől és – a későbbi II. József tanácsa ellenére – csak Horvátországon keresztül csatolta a Magyar Királyság Szent Koronájához.¹⁶² Emellett a horvát szábor és a fiumei patríciusok tiltakozása ellenére életre hívták Szeverin vármegyét, amely Fiume városát és Buccarit is magába foglalta.¹⁶³ Az új vármegyével szemben a horvátok legfőbb kifogása az volt, hogy azt nem szervezhetnék be saját vármegyhálózatukba, a fiumeiek pedig azt sérelmezték, hogy városuk ily módon Horvátországgal túl szoros kapcsolatba, vagyis lényegében függő helyzetbe kerül.

Ahogy Soós István a Magyar Kancelláriai Levéltár irataira támaszkodva kimutatta, a fiumeiek attól tartottak, hogy Szeverin vármegye részévé válva tartományi függésbe kerülnek és fokozatosan elvesztik a 16. századtól kezdve élvezett kiváltságaikat, autonómiájukat. Ennek ellenszerét a fiumeiek a „megszépítő messzeségben” vélték meglelni. Már csak azért is, mert egy távolabbi központ lazább kontrollal, nagyobb önállósággal és több kiváltsággal kecsegtetett. A fiumeiek többek közt ezért szorgalmazták,

¹⁶² Vagyis Fiumét sem 1776-ban, sem 1779-ben, sem pedig 1868-ban nem Magyarországhoz, hanem különállását megőrizve, a Magyar Királyság Szent Koronájához csatolták. Többek közt erre is utal a „a magyar korona legszebb gyöngye” kifejezés is.

¹⁶³ Radich 1883; Král – Szántó 1901, 16. A tiszavirág életű Szeverin vármegye a következő területeket foglalta magába: a fiumei kerületet Fiume városával és kikötőjével, a szádrévi (buccari) uradalommal, a Karolina úttól jobbra eső területet és Károlyvárost.

hogyan a magyar közigazgatás Fiumére is kiterjedjen. Ez az elképzelés egybeesett a Bécstől függetlenedni vágyó magyar rendek érdekeivel, a fiumei és magyar közös lobbieredményeképpen pedig Mária Terézia 1779 áprilisában egy újabb diplomával módosította az 1776-os elhatározását. Ennek értelmében az uralkodó Fiumét elválasztotta az azt körülölelő Szeverin vármegyétől és Buccaritól, és közvetlenül a magyar közigazgatás alá helyezte. Az intézkedéssel azonban a kikötőváros nem vált a szűken vett Magyar Királyság integráns részévé.¹⁶⁴ Az oklevél ugyanis kimondta, hogy Fiume városa és kerülete továbbra is Magyar Királyság Szent Koronájához csatolt különálló testet (*separatum sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus*) képez. Soós erre vonatkozóan helyesen állapítja meg, hogy mivel Fiume korábban sosem tartozott a Magyar Királyság Szent Koronájához, a „továbbra is” kifejezés nem utalhat a magyar állammal való jogfolytonosságra. Ehelyett csakis a fiumeieknek azon feliratáról lehet szó, amelyben a patríciusok – az 1776. évi diplomára reflektálva – városuk különállásának változatlan fenntartását kérték.¹⁶⁵

A hivatalos magyarázat szerint az átszervezésekre a „Magyar Királyság kultúrájának felvirágoztatása”, valamint a kereskedelmi tengerészet fejlesztése érdekében került sor. Ezt a felfogást képviselte Fest Aladár is, aki Mária Terézia elhatározását valódi kegyként, a város és az ország közt „már előbb beállott szoros közgazdasági kapcsolat szükségszerű politikai és közigazgatási” érdekközösségének megerősítéseként értékelte.¹⁶⁶

Jóllehet, már a kortársak számára is egyértelmű volt, hogy az intézkedések egy, az egész birodalom gazdasági és kereskedelmi érdekeinek jobban megfelelő, adaptív, nemzetközileg is versenyképes rendszer kiépítését célozták. Ezért talán még az sem túlzó feltételezés, hogy az uralkodó Fiume magyar közigazgatás alá szervezésével kívánta a magyar nemességet intenzívebb kereskedelmi tevékenységre kapacitálni és azzal együtt közvetett módon (például vámfizetés által) megadóztatni.¹⁶⁷

Fiume magyar közigazgatás alá helyezését először csak az 1807. évi magyar országgyűlésen cikkelyezték be, amelyet a napóleoni háborúk után az 1825/1827. és 1848. évi rendi diétákon is megerősítettek.¹⁶⁸ Az ország és

¹⁶⁴ Krónika II. Tabu. A Hét, 1897. november 14. 731–733.

¹⁶⁵ Soós I. 2015.

¹⁶⁶ Fest 1920.

¹⁶⁷ Marczali 1881, 126–127.

¹⁶⁸ 1807. évi IV. tc. Fiume város és kikötő becikkelyeztetik; a fiumei kormányzónak a főrendek tábláján, Fiume város követeinek pedig a kk. és rr. tábláján ülés- és szavazatjog adatik. Fiume innentől kezdve a magyar országos diétán követküldési joggal rendelkezett.

a város viszonyában azonban a szabadságharc, Josip Jelačić horvát bán bevonulása és a horvát igazgatás 1850-ben történő fiumei bevezetése újabb töréseket okozott. A kiegyezést követően a horvát „éra” örökségeként számontartott intézményi párhuzamosságok igencsak megnehezítették a kikötőváros a magyar államtestbe való „visszaintegrálódását”. Tudniillik, időközben Fiume a horvát száborban is képviseleti (követküldési) jogot nyert,¹⁶⁹ ráadásul 1861-ben létrehozták a horvát Buccari városát is magába foglaló Fiume vármegyét, ami újabb kérdéseket vetett fel. Az új vármegye székhelyét ugyanis éppen Fiume városában állították fel, a főispáni méltóságot viselő Smaich Bertalan pedig egyben a fiumei polgári biztosi hivatalt is betöltötte.¹⁷⁰

Miként Péter László fogalomtörténeti áttekintéseiből megtudható, további fontos tényezőnek tekinthető, hogy a reformkorra a magyar közgondolkodásban átalakult a „korona” és vele együtt a „történelmi Magyarország” értelmezési kerete is. Az 1790-es évek előtt a korona alatt a magyar király különböző jogcímeiken és minőségben, eltérő jogállású területek feletti uralmát értették. Ez az alapállás a dualizmus korában gyökeresen módosult. A kiegyezés után a „magyar korona” és a „Magyarország” kifejezéseket már egyaránt a „Magyar Állam területeként” értelmezték, használták és kezelték. Egészen konkrétan a „történelmi Magyarország” immár nem az „ország” és nem is a „korona” területét jelölte, hanem azokat a területeket, amelyeket az uralmi elit magáénak vallott és biztosítani is tudott.¹⁷¹ Ahogy a kikötőváros hovatartozásáról szóló disputákból kiviláglik, a szemléletmódbeli váltás a konkrét követelések mellett számos érveléstechnikai változást is eredményezett.

A Magyar Királyság és a kikötőváros az 1779. évi diplomában meghatározott kapcsolatát csak az 1868. évi horvát-magyar kiegyezés Fiumére vonatkozó szakasza állította helyre. Jóllehet, a horvátok az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig végig ellenezték a magyar kormányzatnak

¹⁶⁹ Azaz, hogy Fiume csak a pesti parlamentben vagy a zágrábi száborban (is) képviseltesse magát.

¹⁷⁰ Fest 1935, 25–26.

¹⁷¹ Péter 1998, 71–72. Péter László: A magyar nacionalizmus megjelenése előtt a külön országgyűléssel és függetlenséggel rendelkező Magyarország, Erdély és Horvátország alkották a Habsburg-dinasztia a magyar korona által bírt legjelentősebb örökös tartományait. Ez azonban a reformkorra megváltozott és Kossuth Lajos és követői számára már olyan területeket is magában foglalt, amelyek nem Magyarországhoz, hanem a magyar koronához tartoztak. Azaz korábban más független országok és tartományok részét képezték, így azokra elviekben történelmi jogon nem (sem) formálhattak volna igényt.

a „Fiume-kérdés”-ben elfoglalt álláspontját és jogfenntartási igényeit.¹⁷² Ebben a gyakorlati okokon kívül több számottevő jogértelmezési különbség is közrejátszott. A horvát érvelés központjában Mária Terézia 1776. évi diplomája, az 1777. évi uralkodói leirata, valamint Ferenc József 1852. évi birodalmi pátense állt. De a horvát szabor 1861. július 23-án elfogadott, a horvát–szlavón–dalmát királyságok területi integritását, kormányzati és törvényhozói önállóságának elismerését követelő 42. törvénycikkelye,¹⁷³ továbbá az úgynevezett „fiumei foltozás” skandaluma legalább ennyire részét képezték a horvátok retorikai eszköztárának.¹⁷⁴

A horvát–magyar értelmezési különbségek növekedéséről és a Fiume-kérdés elmérgesedéséről tanúskodik, hogy a már-már a kiegyezés rendszerét és a birodalom egységét veszélyeztető konfliktus megoldása kizárólag Ferenc József személyes elhatározásával, a fiumei provizórium kihirdetésével valósulhatott meg.¹⁷⁵

¹⁷² Varga – Sokcsevits 2022.

¹⁷³ Radich 1883, 90–96. A 42. cikkely értelmében Horvát–Szlavón–Dalmátország a közjogi és alkotmányos alapjogain kívül azonos jogokat kívánt magának, mint amit Magyarország 1847-ig élvezett.

¹⁷⁴ Ress 2009, 9.; Országgyűlés. Budapesti Hírlap, 1904. június 28. 3.

¹⁷⁵ A horvát–magyar érdekellentétek mérséklésének igénye fedezhető fel Fiume heraldikai megjelenítésében, amely 1869-ben Magyarország címerének tervezése során került előtérbe. „Legnehezebb Fiume helyét meghatározni. Itt a Magyar- és Horvátország közti versengés képezi a nehézséget; e szerint Fiume czimerét úgy kellene elhelyezni, hogy mindkét vetélkedőnek elég tétessék; a vért közösen Magyar- és Horvátország czimerébe helyeztethetnék el, a szokottnál magasabb állása ellentállván, hogy e pajzs mell- vagy éppen szív, s így főpajzsnek vétethessék.” *Ki*, 1869. XI. 1097. 83–87.; Katus 1963, 1., 4.

ÚTON EGY MODERN NEMZETÁLLAM FELÉ: MODERNIZÁLÁS ÉS KÖZPONTOSÍTÁS, AUTONÓMIÁK ÉS HOMOGENIZÁLÁS

Ebben a fejezetben a liberális magyar kormányzat modernizáló és központosító célkitűzéseit, lehetőségeit, problémáit és a társadalom átalakítása kapcsán megfogalmazott elképzeléseit ismertetem. Emellett arra kívánok rámutatni, hogy Fiume a nemzetépítés meghirdetett folyamatában miért játszott egyedi szerepet, illetve milyen akadályokat gördített az egységesítésre törekvő központi kormányzat elé. A fejezet fő kérdése tehát az, hogy vajon akkor, amikor más kiváltságos területek a századfordulóra szinte teljesen beleolvadtak a magyar közigazgatásba, Fiume milyen együttes tényezők, körülmények hatására volt képes autonómiáját (noha korlátozottan) megtartani, és azt lényegében 1924-ig továbbörökíteni?

*

Az állam céljai

A fiumei viszonyok vizsgálatához és annak eldöntéséhez, hogy a kikötőváros helyzete mennyiben számított modellnek vagy éppen kivételnek, elengedhetetlen a magyar kormányzat és a politikai elitcsoportok célkitűzéseinek, eszközeinek és fogalmainak, valamint liberális értékrendjének megismerése.

Ahogy Cieger András több munkájában is utalt rá, a liberális politikai gondolkodás megértéséhez differenciált megközelítésre van szükség. Vagyis nem hagyható figyelmen kívül, hogy nem egy homogén és konstans, mindenki számára egyértelmű „doktrínáról” van szó. Éppen ellenkezőleg, inkább egy folyamatosan változó, dinamikus szemléletmódról kell beszélni, ami már egy adott generáción belül is különféle, nem ritkán ellentmondásos tartalmakkal töltődött fel. Mivel az állam kül- és belpolitikai, valamint társadalmi szerepéről már a kezdetektől, de különösen annak 1849. évi újraértelmezésétől kezdve számos elképzelés keringett, Cieger úgy foglalt állást, hogy a deáki elveket¹⁷⁶ valló Eötvös József 1854-ben írt

¹⁷⁶ „Az én meggyőződésem a fennforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. A másik, amit tartok és hiszek: hogy ezen egyenjogúságot csak az országban dívó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, célszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi.” Deák Ferenc a nemzetiségi törvény megalkotása során megfogalmazott szavait idézi: Katus 2005, 16.

programadó, Az uralkodó eszmék befolyása az államra című írását érdemes egyik lehetséges „origóként” elfogadni.

Eötvösnek ugyanis megadatott, hogy ne csak elméleti úton fejtsse ki nagyhatású gondolatait, de azok gyakorlati megvalósítására is kísérletet tegyen. Programjának központjában a rend és a szabadság, az állam és az egyén harmóniájának megteremtése állt. Egy olyan ideális berendezkedés, amely az öntevékeny és aktív társadalom akaratának megfelelően képes a kor kihívásaival sikeresen megbirkózni. E koncepció értelmében az állam feladata nem a kezdeményezés, a célok meghatározása, hanem a társadalom által meghatározott célok eléréséhez nélkülözhetetlen feltételek megteremtése és biztosítása. Mindazonáltal Eötvös vallotta, hogy az államnak saját eredményes működése és hatékonysága érdekében bizonyos mértékig mégis muszáj beavatkoznia a társadalom életébe és hatalmát „szükséges mértékig” kiterjesztenie. Így az állam Eötvös felfogásában is túllépett a klasszikus liberális értelemben felfogott „éjjeliőr szerepkör”-én.¹⁷⁷

A gazdasági fejlődés, a modernizáció és az átalakuló társadalom által támasztott politikai és szociális kihívások hatására az akkori ifjabb generáció körében még inkább felerősödött a hatalomközpontosítást sürgető, nagyobb állami beavatkozást szorgalmazó, új típusú liberális állameszme híveinek hangja. Ők (legalábbis elvben) a célracionális jegyében a szakszerűséget helyezték előtérbe. A pártpolitikai érdekellentétek által akadályozott passzív kormányzat helyett egy cselekvő, társadalomformáló kompetenciákkal bíró, modern nemzetállamot képzeltek el. Az irányzat legismertebb képviselői közt Grünwald Bélát és Beksics Gusztávot szokták említeni,¹⁷⁸ de rajtuk kívül Schvarcz Gyula téziseiről sem szabad megfeledkezni.

Schvarcz koncepciójában a főszerepet a fejlődés és a modern államrend megteremtése játszotta, amelynek alapjait egy egyenjogú állampolgárokból álló civil (azaz polgári) társadalom,¹⁷⁹ a népképviselő, a gondolat szabadság, valamint az individualizmus és általában véve az állampolgári szabadságjogok képezték. Úgy vélte, a társadalom esetlensége és gyengesége miatt mégis az államnak kell modernizátorként fellépnie, hogy ezzel saját és a társadalom korszerűsödését egyaránt elősegítse. Igaz, Schvarcz szavaival élve a „magyar társadalom abban az értelemben mint francia, angol, német, olasz társadalmak léteznek, még nem is létezik”. Azaz előbb meg kell teremteni,¹⁸⁰ amihez három dolog szükséges. Egyrészt egy mindenki

¹⁷⁷ Cieger 2001, 1.

¹⁷⁸ Trencsényi et al. 2018, 362.

¹⁷⁹ Péter 1998, 11.

¹⁸⁰ Miru 1997, 79.

számára azonos jogrend, vagyis a jogegység kialakítása – mégpedig az 1848-ban jogilag eltörölt rendi tagozódás társadalmi térre való kiterjesztésével. Másrészt az állam gazdasági szerepvállalásának fokozása és ezzel együtt teherviselő képességének fejlesztése. Harmadrészt pedig a lakosság értelmi, erkölcsi és anyagi haladását segítő korszerű, a közművelődés, a közoktatás mellett a szociális problémákkal is foglalkozó intézmények létrehozása. Schvarcznál a civil társadalom bázisát egy széles, a polgári normákat követő, főleg nemesi és polgári származású középosztály adta, ami a „kasztos” rendi társadalommal szemben lehetővé tette az egyén szellemi, anyagi és erkölcsi kibontakozását. Tehát Schvarcz értelmezésében a civil társadalom kitűzött célként, a polgárosodást segítő tényezőként, valamint a modern állam kialakulásához vezető ideális társadalmi modellként jelent meg.¹⁸¹

Az újabb generációhoz tartozó liberálisok társadalomformáló igénye a nemzetiségekkel való viszony tekintetében is másképp jelentkezett. Az egységes magyar nemzet és nemzetállam megteremtését már nem egy lassú, spontán asszimiláció során végbemenő organikus fejlődés következményeként fogták fel. Ehelyett az állam tudatosabb fellépését követelték, és vallották, hogy a kormányzatnak a hatalmi eszközök felhasználásával is elő kell segítenie a magyar nemzet primátusát. Az új áramlat hívei a nemzetek létharcára hivatkozva nemcsak a *laissez faire*, valamint a szabadverseny elveivel helyezkedtek szembe, de meghaladottnak ítélték Eötvös József „egy politikai nemzet” fogalmán alapuló nemzetiségi törvényét (1868. évi XLIV. tc.) is. Ekképpen az 1870-es évek közepére a liberális államközpontúság összefonódott a „kizárólagos” nacionalista értékrenddel és a nemzetiesítés, nemzetépítés kimondott állami program lett.¹⁸² A nacionalizmus megerősödése együtt járt a csoportidentitások átformálódásával, amivel a többes elköteleződésekből és a lojalitásokból fakadó dilemmák sora került napirendre. Mindez fokozatosan elvezetett a dinasztikus állampatriotizmus több oldalról történő megkérdőjelezéséhez. A paradigma azonban csupán az első világháborút követően adta át a helyét a homogén etnikai elemekből álló nemzetállam koncepciójának.

Mindazonáltal azzal a „hagyományos” liberális kormányzat tagjai is tisztában voltak, hogy az eredetileg tervezett, korlátolt hatalomgyakorlás és a modern polgári állam kiépítésének együttes megteremtése utópisztikus vállalkozás. Tudták, hogy a programjukhoz való görcsös ragaszkodás-

¹⁸¹ Miru 1997.

¹⁸² Cieger 2001. Cieger ezt a szakaszt berendezkedő liberalizmusnak nevezi.

sal a szabadelvű rendszer legitimitását veszélyeztetik. Az ambivalencia több okra vezethető vissza: az 1848-ban félbeszakadt¹⁸³ és azóta is befejezetlen alkotmányozási folyamat problémáira, a liberális állam szerény eszközkészletére, a közjogi disputák bojkottáló szerepére, valamint a társadalom felkészületlenségére és a közgondolkodás központellenességére. A vármegyék a dualizmus fennállása alatt nemcsak a reformkorban élvezett függetlenségük, széles jogköreinek megtartásáért/visszaszerzéséért küzdöttek. Fel sem merült, hogy saját autonómiájukról lemondjanak és lokális érdekeiket önként alárendeljék a nemzeti céloknak. A vármegyék ezért különös fenntartással viszonyultak a kiépülő államigazgatáshoz, valamint a parlamentarizmus intézményéhez, és minden lehetséges módon azon voltak, hogy elejét vegyék az „abszolutizmust felidéző” központosító törekvések kibontakozásának.

A centralista kormánypárt és az ellenzék konfliktusai három fő kérdésben csúcsondottak ki. Jelesül, 1. a parlamentarizmus struktúrájában; 2. a központi kormányzat szerepében; 3. a társadalom fejlődésének irányában és a törvényhozás társadalomalakító kompetenciájában. E kérdésekre az 1870. évi törvényhatósági törvény (1870. évi XLII. tc.) adott választ. Ismert tény azonban, hogy bár az állam látszólag kiegyezett a megyékkel, továbbra sem tett le a közigazgatás „államosításának” szándékáról.¹⁸⁴ Az állami beavatkozást az is indokolta, hogy a közigazgatás modernizálásával és az egyre szaporodó kötelezettségekkel és költségekkel párhuzamosan megnövekedett a megyék jogi, politikai és anyagi instabilitása.¹⁸⁵

A közigazgatás átszervezése kapcsán ki kell térni a virilizmusra, a legtöbbet adózók súlyozott képviseleti jogérvényesítésének formájára.¹⁸⁶ Noha a rendszert sokan hajlamosak „hazai vívmánynak” vélni, Halmos Károly

¹⁸³ Miként azt Péter László és Kövér György nyomán többen is hangsúlyozták, mindez nem jelenti azt, hogy minden reformkezdeményezés elhalt volna. Sőt, éppen ellenkezőleg történt. A neoabszolutizmus (igaz, elsősorban az összbirodalom érdekeit és annak hatékony arbitrális hatalomgyakorlását szem előtt tartva) alatt több 1848-as célkitűzés megvalósult. Pl. a jobbágyfelszabadítás, közteherviselés és az iparúzés szabadságának bevezetése, a belső vámhatárok megszüntetése. Vagyis a politikai rendszerben bekövetkezett változások ellenére a modernizációs folyamat kontinuus maradt, amely így nagyban hozzájárult az egész Osztrák–Magyar Monarchia gyors fejlődéséhez.

¹⁸⁴ Cieger 2005, 57.

¹⁸⁵ Erre vonatkozóan pl. lásd: Egry – Izsák 2021, 1.

¹⁸⁶ Halmos Károly Ruszoly József munkái során megállapítja, hogy a fogalom a német rendi képviselethez köthető. A 15. században önjogú képviseletet jelölt, a német Vormärz idején viszont egyre inkább a legtöbb adót fizetők kiemelt elektori helyét jelezte, a németországi alkotmányos korszakban pedig azokat a férfiakat, akik hivatalukból adódóan ültek a törvényhozó testületben 1875-ig. Halmos 2006.

rámutatott, hogy a virilizmus intézménye aligha tekinthető magyar sajátosságnak, annak ugyanis számos külföldi párhuzama akadt.¹⁸⁷ A kormányzat az új intézmény bevezetését a polgárosodás és a parlamentarizmus kiteljesedése miatt tartotta indokoltnak. A virilizmussal tehát egy olyan vagyonos értelmiséget kívánt képviselői jogokhoz juttatni, amelyben megvolt a potenciál arra, hogy a megyei adminisztráció professzionalizálódásának, a politikai stabilitás megteremtésének és az alulról jövő önszerveződéseknek a motorja legyen.¹⁸⁸

Az ellenzék meglehetősen kritikusan viszonyult az elképzeléshez, hiszen abban a társadalom igazságtalan osztályokba sorolását, nemrég visszanyert szabadságjogainak korlátozását, a megyei autonómia csorbítását látta. A kritikák egyik visszatérő eleme volt a „vád”, hogy a kormány csupán saját hatalmi bázisát kívánja fenntartani és megerősíteni. A kormányzat képviselői a támadásokra a központi és helyi igazgatás összehangolt működésének szükségességével érveltek. Ugyanakkor egy idő után már nem tagadták, hogy a polgári állam kiépítése egyik előfeltételének a megyei közigazgatás újraszabályozását és a régi előjogok felszámolását gondolják.¹⁸⁹

A vita végül a kormánypárt diadalával végződött. 1871-ben az ország *csaknem* teljes területén bevezették a virilizmust, amit – hasonló szellemben és éllel – 1876-ban a közigazgatási bizottság felállítása követett. Az intézkedéseket egy sor törvényi szabályozás egészítette ki, amelyek szintén a megyék jogköreinek elvonása és a közigazgatás államosítása érdekében történtek. A jogkiterjesztés és jogharmonizálás jegyében végrehajtott, a megyék összevonásával járó reformok felgyorsították Erdély integrációját, megszüntették a szepesi szászok privilégiumait, valamint a hajdú és jászok területének rendi autonómiáját stb. Azaz a kiváltságolt területek szinte minden korábban élvezett előjoguktól „megfosztva” közvetlenül a központi magyar adminisztráció alá kerültek.

Az átalakulás számos státuszváltozással és hatásköri összeütközéssel járt. Az 1876. évi rendezés a korszak gazdasági válságaival párosulva leginkább a feudális gyökerű városi autonómiák számára bizonyult végzetesnek. Jelentős részük elvesztette az 1870. évi törvényben lefektetett törvényhatósági jogát és rendezett tanácsú várossá süllyedt. A vizsgált korszakban 226 városból csupán 78 volt képes megőrizni a városi hierar-

¹⁸⁷ HU-MNL-OL-K 26-1897-5559. (395. cs.); Halmos, 2006. Halmos példaként többek közt Poroszországot és a Birodalmi Tanácsban képvisellel bíró osztrák örökös tartományokat, valamint Dalmáciát említi, Dárday Sándor pedig a trieszti rendszert ismerteti.

¹⁸⁸ Cieger 2005, 33–34.

¹⁸⁹ Cieger 2005, 35–36.

chiában korábban betöltött státuszát,¹⁹⁰ még akkor is, ha a korábbi szabad királyi címüket továbbra is használhatták. A központosító törekvések – párhuzamosan a Hármas Szövetség által támasztott – vélt és valós – elvárások megsokasodásával – az 1890-es évek közepén Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt kaptak újabb lendületet,¹⁹¹ majd az 1912. évi rendkívüli állapotok elrendeléséről, illetve a városok rendszeres anyagi támogatásáról szóló törvények segítségével, a világháború esztendeiben érték el csúcspontjukat.¹⁹²

Az állami centralizáció Fiumét sem hagyta érintetlenül. Már az 1870-es évek közepétől megjelentek a korábbi pátenseket és szabályrendeleteket hatályon kívül helyező, az állami jogegységet előkészítő rendeletek. Fiume azonban a magyar városokhoz képest eltérő fejlődési utat járt be, ami a városok hierarchiájában elfoglalt pozíciójában is megmutatkozott. Egyrészt azért, mert bár gyakran szabad királyi városként hivatkoztak rá – és maga is előszeretettel használta a címet¹⁹³ – valójában 1717 óta a „szabad tengerparti kikötői városi” rang és az ennek megfelelő jogok illették meg. Másrészt azért, mert a dualizmus fennállása alatt vitatott maradt a közjogi állása, amit tovább bonyolított, hogy az 1868. évi horvát–magyar kiegyezésben elismert városi autonómia jogi definiálása is elmaradt. Ez utóbbi tényező már önmagában is számos (ellentétes) jogértelmezésre kínált lehetőséget.

Fiume 1876-ban elnyert törvényhatósági joga az 1717. évi szabad tengeri kikötői státuszára,¹⁹⁴ az 1870. évi fiumei provizórium rendelkezéseire, és a város önkormányzatát szabályozó, 1872. évi városi statútumra vezethető vissza. Ezenkívül pedig a magyar állam célkitűzésére, amely a délszláv terjeszkedést a szövetségesnek remélt helyi olasz ajkú lakosság mesterségesen hatalmi helyzetbe juttatásával kívánta megakadályozni.¹⁹⁵ A fenti tényezők Fiume autonómiavédő lehetőségeit és fejlődési fázisait egyaránt meghatá-

¹⁹⁰ Cieger 2005, 47.

¹⁹¹ Bánffy Dezső sovíniszta politikáját azzal indokolta, hogy csak egy erős Osztrák–Magyar Monarchia lehet a Hármas Szövetség hasznos tagja, ahhoz pedig elengedhetetlen, hogy Magyarország jól és könnyen kormányozható, egységes nemzeti jellegű legyen. Részletesebben lásd: Bertényi 2005.

¹⁹² Cieger 2005, 56.

¹⁹³ Valószínűleg presztízs- és érveléstechnikai megfontolásokból alkalmazták, de emellett gyakori volt a „szabad város és kerülete” kifejezés használata is.

¹⁹⁴ 1886-tól Magyarországon négy fajta közjogi szervezet létezett: a vármegyék, a törvényhatósági jogú városok, Budapest főváros és 1918-ig a sajátos jogállású Fiume (1886. évi XXI. tc.).

¹⁹⁵ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.); KN, 1906. XVIII. 1908. április 29–május 19. 325. ülésnap. 338.; KN, 1910. VI. 1911. március 31. 132. országos ülés. 337–338.

rozták az állam jogi expanziója és társadalomalakító hatásai mellett. Így a közigazgatási rendezéskor fel sem merült a kikötőváros vármegyei szervezetbe illesztése, az intézmények felállítása során (legalábbis kezdetben) pedig még a helyi speciális igényeket is igyekeztek figyelembe venni.

A fiumei provizórium: korlát és/vagy lehetőség?

1907-ben Csoór Gáspár, a Pesti Hírlap egyik tudósítója¹⁹⁶ némileg másfelől közelítette meg a kérdést, amikor keserédes gúnnyal négy részből álló cikksorozatában a következőképp summázta a kormányzat konciliáns politikáját: „A magyar kormányoknak, isten tudja, kicsoda, fiumei politikájukban egy fixa ideát szuggerált követendő zsinórmérték gyanánt. Azt, hogy amely pillanatban Fiume megszűnik olasz lenni, rögtön horvát lesz. Ez a mumus aztán bénító ólomsúlyként nehezedett kezükre odalenn minden munkájukban. Az állameszme és nemzeti eszme előbb vitelére csak alig-alig valamit mertek tenni s azt is bátortalanul, félkézzel; a másik kezükkel állandóan az „olaszokat” cirógatták és duggatták mindenféle földi jóval, nehogy meg találjanak haragudni, ha a magyar állami, vagy nemzeti érdek csak egy lépéssel is előbbre nyomul a magyar tengerparton, az egyetlen magyar kikötővárosban. Még meg se kukkant a derék fiumano,¹⁹⁷ már teli volt tömve szája új és új koncokkal; úgyszólván ellestük óhajaikat s odaadó szívvel, tömött bugyellárisal¹⁹⁸ rohantunk a dédelgetett csecsemő hizlalására. Csakhogy megmaradjon hű, olasz gyermekünknek s horvátul ne kezdjen povedálni.¹⁹⁹ Mert »amely pillanatban Fiume megszűnik olasz lenni, horvát lesz.« Az, hogy esetleg magyar is válhatnék a becézett gyerekből, eszébe se jutott tán Bánffy kivételével, egyetlen státusférfiunknak²⁰⁰ se”.²⁰¹

Mint az idézetből kiderül, Csoór elsősorban a magyar állam érdekérvényesítő és társadalomalakító képességét vonta kétségbe, és rámutatott arra, hogy a kormánynak az olasz ajkú lakosságra támaszkodó Fiume-politikája tévútra vezetett. Véleménye szerint Bánffy határozott centralizmusával összekötött magyarosító törekvései helyesek voltak. Hiszen a miniszterelnök végre tett azért, hogy a kikötőváros az anyaországgal jogilag is eggyé váljék. Ugyanakkor Csoór vélekedése szerint a „dobokai basa” intézkedé-

¹⁹⁶ Csoór példája szemléletesen mutatja a magyar közélet egy részének gondolkodását.

¹⁹⁷ Fiumei lakos (olasz).

¹⁹⁸ Erszény, batyu (latin).

¹⁹⁹ Értelmetlenül beszél, fecseg (szláv).

²⁰⁰ Államférfi.

²⁰¹ Veszedelem a tengerparton. III. Pesti Hírlap, 1907. szeptember 4. 3.

sei megkéstek és a baj már bekövetkezett: Fiume „a magyar államnak évente milliókba kerülő mostohagyermekévé” cseperedett.

E gondolat folytatásaként Csoór a továbbiakban Fest Aladár²⁰² hivatkozva azt is kifejtette, hogy az abszolutizmust követő években a kormány elmulasztotta a fiumeiek „lelki átgyúrását”, az ország és a kikötőváros „ellességes irányban nevelt” új generációjának érzelmi összekapcsolását. A szerző szerint ez három káros következményt vont maga után: 1. Fiume teljesen elidegenedett a Magyar Királyságtól, és a város falain belül a magyar nemzeti kultúra és állameszme már-már szitokszóként jelent meg; 2. a kikötőváros az olasz irredentizmus és a széparatista szándékok termékeny táptalajává lett; 3. (ami talán Csoór számára a legfajszúlyosabb tényezőnek számított) a kormány megengedő politikája az állam tekintélyének és a magyarság szupremáciájának csorbulásához vezetett. Csoór megoldás gyanánt az állam erélyesebb fellépését követelte: „Szúnjünk meg örök balok lenni a pumpoló²⁰³ idegenek között s legyünk urak is már végre- valahára a saját portánkon. Evégből immár nem »nevelnünk« kell a tengerparton; azzal elkéstünk, rég elnevelték előlünk »olasz testvéreinket«. Intézményekre van ott szükség, sürgősen végrehajtandó alkotásokra és tendőkre, melyek államegységünket kiáltva hirdessék s nemzeti szupremáciánk előtt meghajlásra késztessek kikötővárosunk népzagyvalékát.”²⁰⁴

Csoór a szélsőségesebb magyar politikai közgondolkodás egyik képviselőjeként cikksorozatában a magyarok államilag támogatott beköltöztetését és a helyi olasz- és horvát ajkú lakosság elmagyarosítását szorgalmazta. Sőt, némi túlzással és leegyszerűsítéssel akár az is állítható, hogy felvetéseivel lényegében Fiume „gyarmatosításának” koncepcióját vázolta fel. És valóban, Csoór le is írta: „már pedig Fiume valóságos gyarmatunk nekünk, országunktól egész nagy, idegen vidék, csupa Horvátország zárja el megszire”.²⁰⁵ Noha a téma felettébb izgalmas, a kérdés nem Fiume „gyarmati”

²⁰² A fiumei raprezentanza ülése. Pesti Hírlap, 1907. december 10. 17. A többnyire Eötvös József-i elvek mentén politizáló Fest ebben az időben került komolyabb összetűzésbe a városi hatóságokkal, aminek következtében még a Rappresentanzában betöltött képviselői posztjáról is lemondott. Ezt azzal magyarázta, hogy a Kúria döntése alapján a sušaki lakosság nem gyakorolhatja választójogát Fiumében, így a mandátumát ő sem tarthatja meg. Mivel Fest 1902-es áthelyezési kérelmét 1906-ban ismét felterjesztette, joggal feltételezhető, hogy más konfliktusok is húzódtak a háttérben, pl. a határrendőrség bevezetése és a Tengerészeti Hatóság újraszervezése körüli viták elmérgesedése.

²⁰³ Pénz kicsikaró, kolduló (német).

²⁰⁴ Veszedelem a tengerparton. III. Pesti Hírlap, 1907. szeptember 4. 3.

²⁰⁵ Veszedelem a tengerparton. IV. Pesti Hírlap, 1907. szeptember 5. 2–4.

vagy nem „gyarmati” állapota,²⁰⁶ hanem sokkal inkább a korábban regnáló eliteknek felhánytorgatott „hibák” és „kudarok” emlegetésének jogos volta. Tehát az, hogy Fiume és a központi kormányzat egyre mélyülő konfliktusa valóban a magyar kormány „bűne” lett volna? És ha igen, vajon a kormányzat, amikor még úgymond megtehetette, miért nem törekedett az „érzelmi szálak” összefonására és a hathatósabb jogi, intézményi és társadalmi behatolásra? Ha pedig mégis tett kísérleteket erre nézve, azok miért nem jártak sikerrel? Melyek voltak azok a gátló tényezők, amelyek megakadályozták az állam térfoglalását, hatalmának korlátlan gyakorlását, és azt, hogy ennek jegyében „jó magyarrá” nevelje (magyarizálja vagy inkább magyarosítsa?) Fiume lakosságát?

Csoór eszmefuttatása még egy lényeges, a magyar politikai elitcsoporthoz soraiban gyakran hangoztatott nézetet tartalmazott. Ez nem volt más, mint az úgynevezett „ideiglenes állapot” mielőbbi felszámolása, Fiume és Magyarország uniójának megvalósítása. Az egyesítés szándékával a fiumei elitek nagy része is egyetértett, hiszen ők már az 1848. évi horvát megszállástól kezdve városuk magyar államszervezetbe visszacsatolásáért küzdöttek. Igaz, miként a magyarok a szabadságharcot követően, úgy a fiumei városatyák is részt vettek a horvát közigazgatás működtetésében a neoabszolútizmus időszakában. Sőt, az 1850-es évek sematizmusai alapján elmondható, hogy kiemelt pozíciókat is betölthettek és egyéb fontos társulásokban is megjelentek. Ezek közül a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara számított talán a legjelentősebbnek.²⁰⁷

A kikötőváros hovatarozása az egész korszakban vita tárgyát képezte, jóllehet az alkotmányos élet helyreállításával az uralomváltás Fiumében is megvalósult. Ennek első lépéseként 1867 tavaszán Ferenc József felmentette Smaich Bertalan főispánt és polgári biztost, Fiume városa és Fiume vármegye élére pedig április 6-án Cseh Ede udvari tanácsost nevezte ki királyi

²⁰⁶ Terjedelmi okokból a napjainkban kimondottan divatos gyarmatosítás, kolonizálás stb. terminusok meghatározását övező vitákra ezen a ponton szándékosan nem térek ki.

²⁰⁷ Ezt a következtetést az 1850-es évek almanachjai és az 1870-es évek Rappresentanzának névjegyzékei összehasonlítása alapján vontam le. Pl. Giovanni Francovich már 1856-ban spanyol konzuli ügynök volt, a városi tanácsban pedig Michele Chiachich, Iginio Scarpa, Antonio Felice Giacich, Federico Thierry kapott helyet, amelyet Francesco Troyer de Aufkirchen vezetett. Rajtuk kívül a rendőri és a magistrátusi hatóságban feltűnt Luigi Peretti neve is. Ezen kívül Iginio Scarpa, Cosulich Casimiro, Francesco Palese, Antonio Turcich már 1856-ban is a helyi kereskedelmi és iparkamara tagjai voltak, a városi gimnáziumi deputációban ugyancsak Federico Thierry, Antonio Felice Giacich és Luigi Peretti, a színházi deputációban pedig Antonio Randich, Giovanni Francovich, Antonio Felice Giacich és Pietro Dabalá nevével lehetett találkozni. Vö. *Politei* 1856. és Congregazione Municipale. *Giornale di Fiume*. 1870. december 22. 1–2.

biztosi minőségben.²⁰⁸ Bár a szakirodalom és egyes visszaemlékezések általában pozitív színben tüntetik fel az uralkodói gesztust és Cseh Ede „magyar- és olaszbarát” ténykedését,²⁰⁹ a korabeli forrásokból némileg ellentétes kép rajzolódik ki. Az iratok ugyanis a horvát befolyás csökkenésén kívül beszámolnak a késlekedő reinkorporáció miatt elégedetlen fiumei közhangulatról és társadalmi-politikai törésvonalakról, közbiztonsági zavarokról is.²¹⁰

Radich Ákos, a város korábbi országgyűlési képviselője 1868 karácsonyán egy terjedelmes levelet intézett Andrássy Gyula miniszterelnökhöz, amely az alábbi három problémát járta körül: 1. Cseh Ede magatartását és politikáját; 2. a fiumei lakosság csalódottságát; 3. Fiume és Magyarország mielőbbi egyesítésének fontosságát. Radich levelében úgy vélekedett, hogy a királyi biztos sem morálisan, sem politikailag nem képes a magyar kormány által rábízott feladatoknak és a fiumeiek elvárásának megfelelni. Radich szerint Cseh egyfelől azért veszítette el a lakosság bizalmát, mert kétszínűen lavírozott a magyar–fiumei és a horvát fél között és megnyilvánulásaiival, megvesztegetési kísérleteivel a Bach-korszakot idézte meg. Másfelől, azon túl, hogy Cseh kétes anyagi természetű üzletekbe bonyolódott,²¹¹ még az olasz nyelvet is ignorálta.²¹²

Részrehajló politikáját az abszolút rendszerből hátramaradt városatyákra, a magukat „hibásan arisztokráciának nevező töredékre” építette. Radich mindezekből azt a következtetést vonta le, hogy a királyi biztos célja a fiumei értelmiség, a középosztály, valamint Kossuth Lajos híveinek ellehetetlenítése. Érvelése alátámasztására több esetet is felsorolt. Például azt, hogy a parlamenti képviselőválasztások során a demokraták helyi vezeterei, a patrícus családból származó Gasparo Matcovich²¹³ és a Szemere-

²⁰⁸ Mivel a horvát kancellária állította ki a kinevezési levelet, így Cseh Ede közvetlenül a kancelláriával érintkezett.

²⁰⁹ Monori Wertheimer 1910, 464–476.

²¹⁰ Matcovichék letartóztatása, utcai tüntetések, szimbolikus küzdelmek, pl. zászlók.

²¹¹ Radich Csehnek egy magas fizetéssel járó hivatalos állás betöltése körüli eljárását kifogásolja, valamint azt, hogy a fiumei pályaudvar feltöltési munkálataival egy zágrábi nagykereskedőt és vállalkozót bízott meg a szabadverseny teljes kizárásával.

²¹² Žic 2001, 78. Mivel Cseh Ede nem beszélte az olasz nyelvet, ezért a közigazgatást német és horvát nyelven vezette, ami a helyi olasz nyelvű lakosságban erősítette a horvát- és németellenes érzéseket.

²¹³ Lukežić, 2005. 67–68. Gasparo Matcovich politikai felfogását jól szemlélteti, hogy 1870 áprilisában Deák Ferencet nyílt levélben azzal vádolta meg, hogy nem tartotta be azon ígéretét, amely szerint, ha Fiume elküldi képviselőit a zágrábi száborba, hogy tiltakozzanak Horvátországhoz való csatlásuk ellen, akkor 24 óra alatt megbuktatja a magyar minisztériumot, amennyiben az továbbra sem lenne hajlandó lépni a Fiume-kérdés ügyé-

kormány igazságügyminisztere, Vukovics Sebő²¹⁴ is Cseh közbenjárása miatt bukott meg. Továbbá, hogy Cseh még ellene is aktív propagandát vezetett azért, hogy saját jelöltjét, a deáki paradigmát elfogadni kész Giovanni Ciottát juttassa a parlamentbe.²¹⁵

Radich arra a megállapításra jutott, hogy Cseh káros hatással volt a város és az ország ügyeire, amely miatt Horvátország befolyása változatlanul erős maradt, Fiume sorsa pedig még mindig nem rendeződött. Radich érvelését – feltételezhetően némi manipulatív szándékkal – azzal zárta, hogy Cseh maga is szabadulni kíván a várostól. Vagyis mielőbbi elhelyezése mindenki közös érdeke.²¹⁶ Tekintve, hogy Cseh pár évvel később a szerb egyházi kongresszusok királyi biztosa lett, Radich vélekedése nem tűnik teljesen légből kapott intrikának,²¹⁷ és Cseh a választások körül játszott szerepe sem számít példa nélkülinek. Jól alátámasztja ezt, hogy Péchy Manó erdélyi királyi biztosnak is az egyik legfőbb feladatát képezte a választások a Deák-pártnak kedvező befolyásolása, valamint híveinek támogatása, pozícióba juttatása.²¹⁸

Radich levele aligha kezelhető egy önálló, csakis szeparált lokális problémákra reflektáló panaszként. Sőt éppen ellenkezőleg, a fiumei problémák elválaszthatatlanul összefonódtak az Osztrák–Magyar Monarchia egészét érintő alkotmányosság, a demokratizálódás és a szabadságjogok kérdésével, valamint a deáki és kossuthi elgondolások vetélkedésével. Gianluca Volpi és William Klinger történészek munkáikban hasonló gondolatokat fogalmaztak meg. Ők szintén a '48-as és a '67-es eszmék szembenállásában határozták meg a fiumei politikai élet egyik legfontosabb törésvonalát. Annak ellenére ugyanis, hogy az 1890-es évek végére a fiumei képviselő-testületben Antonio Walluschnig személyében Kossuthnak már csak egyetlen híve maradt, a '48-as eszmék továbbéltek a közgondolkodásban és a politikai diskurzusokban. Volpi és Klinger elméletét osztva úgy vélem, a kossuthi eszmék ténylegesen gyökeret eresztettek a helyi társadalomban és azok megfelelő politikai körülmények közt ki is bontakoztak. Mint majd a könyvem későbbi részéből kiderül, ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Riccardo Zanellát, az Autonóm

ben. Matkovich Gáspár Fiuméből következő nyílt levelet intézte Deák Ferenczhez. A Hon, 1870. április 3. 1.; Matkovich Gáspár Fiuméből. A Hon, 1870. április 4. 1.

²¹⁴ A demokratához tartozott Antonio Walluschnig, Ernesto Verneda, Paolo Scarpa és Giuseppe Sgardelli is.

²¹⁵ Vö. Monori Wertheimer 1910, 464–476.; Mind hű és hazafi! 1868.

²¹⁶ HU-MNL-OL-K 26-1897-1312. (396. cs.).

²¹⁷ Halálózások. Vasárnapi Újság, 1886. 44. 714.

²¹⁸ Pál 2010a.

Párt²¹⁹ vezérét disszidens, de lényegében Függetlenségi 48-as Párt-programmal 1905-ben országgyűlési képviselővé választották.²²⁰

Radich javaslatai ellenére mind Cseh felmentése, mind Fiume jogállásának rendezése késlekedett. Ennek egyik oka arra vezethető vissza, hogy Ferenc József a kérdést a jogfenntartás elvének érvényre juttatásával kívánta megoldani. Jóllehet, Fiume sajátos fejlődése miatt a nyelvi és historikus fejtegetések sem a horvát, sem a magyar felek részéről nem vezettek sikerre. Ennél jelentősebb tényező volt, hogy a konfliktus elmélyüléséhez maga Ferenc József is hozzájárult. Bár uralkodói leiratában²²¹ elismerte a kikötőváros Magyarországhoz csatolását, mégis a horvát–magyar kiegyezési törvénytervezet horvát változatát szentesítette. Az utóbbi dokumentumban viszont Fiume hovatartozásának kérdése változatlanul eldöntetlen kérdésként szerepelt. Mindennek eredményeképpen a magyar 1868. évi XXX. és a horvát I. törvénycikk 66. §-a tartalmilag eltért egymástól.

A jogi ambivalenciát Andrassy Gyula miniszterelnök informális úton, egy gödöllői vadászata során jelezte az uralkodónak, aki szóbeli felhatalmazást adott a két szöveg egyesítésére. Andrassy azonban ahelyett, hogy a formális előírások szerint újraíratatta volna a már szentesített törvényeket, gyorsabb utat választott. A kiegyezés horvát változatában a Fiumére vonatkozó szakaszt egyszerűen egy papírdarabbal ragasztotta le a magyar érdekeknek kedvező szöveggel. A magyar olvasat szerint ezzel az aktussal Fiume Magyarországhoz tartozása végleg eldőlt. Vagyis a további horvát–magyar tárgyalások alapját már csakis a város autonómiája, valamint törvényhozási és kormányzati állapotának szabályozása képezhette.²²² Ezzel az állásponttal a horvát politikai elithez tartozók jelentős része aligha érthetett egyet és Andrassy alkotmányellenes eljárását (mögleghetősen pejoratív értelmezéssel) egyszerűen csak „fiumei foltozásként” emlegették.²²³

²¹⁹ 1896-ban Michele Maylander vezetésével megalakult párt, mely Fiume olasz nyelvének, kultúrájának és autonómiájának megőrzését tekintette fő céljának.

²²⁰ Részletesebben lásd. IX. 2. fejezet.

²²¹ Amely alapján a magyar parlament is megszavazta a horvát–magyar kiegyezést.

²²² Ress 2009; OSZK Kt. Fol. Hung. 1677. N. 1234/a. 1911. II. 15. 679–680. Thallóczy Lajos ezzel szemben azt állítja, hogy a horvát és a magyar változat nem különbözik, és hogy az egész félreértés Mirko Suhaj akkori horvát udvari kancelláriai tanácsos, később kúriai bíró lustaságából származott. Thallóczy elmondása alapján ugyanis az 1868. évi XXX. tc. 1868. november 8-án szentesített horvát nyelvű szövegének 66. §-át – amelyben eredetileg az állt, hogy Fiume tekintetében a két regnicoláris bizottság nem tudott megegyezni –, a magyar és horvát felek közös egyetértésével ragasztották le. Ezt a módosítást pedig még a horvát tartománygyűlés is tudomásul vette.

²²³ Varga – Sokcsevits 2022, 443–446. A "fiumei folt" miatt különösen 1881-ben kerekedett nagy felháborodás a horvát száborban.

Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a „három faktor”²²⁴ által kiküldött horvát–magyar és fiumei 1868–1869. évi regnicoláris bizottságok tárgyalásai sem lehettek sikeresek.²²⁵ A horvát–magyar kapcsolatok ismételt mélypontra jutása azonban nem önmagában, hanem a közös birodalom, illetve a nagy európai hatalmi átalakulások kontextusában bírt igazán jelentőséggel.²²⁶ A felek túlburjánzó érdekellentétjei ugyanis lehetetlenné tették a kereskedelmi és tengerészeti ügyek eredményes igazgatását,²²⁷ valamint veszélybe sodorták az Osztrák–Magyar Monarchia stabilitását és megkérdőjelezték a Habsburg Monarchia létjogosultságát. A krízis mélységéről tanúskodik, hogy a konfliktusok végzetessé válását Ferenc József csak a magyar minisztertanács 1870. július 21-ei felterjesztésén alapuló fiumei provizóriumával akadályozhatta meg, amit 1870. július 28-án hirdetett ki.²²⁸

A fiumei provizórium tehát Fiume közjogi állásának átmeneti rendezése és a horvát–magyar ellentétek gyors elnapolása érdekében született meg. Így a legfelsőbb kézirat meglehetősen tömören csak az elvi kereteket lefektette le. A dokumentum rendelkezései közül a legfontosabbnak Cseh Ede felmentése tekinthető, illetve az, hogy az uralkodó Fiume vármegyét és Fiume városát szétválasztotta. A provizórium értelmében Fiume vármegye végérvényesen a horvát, Fiume városa pedig ideiglenes jelleggel a magyar közigazgatás alá került.²²⁹ Ferenc József ez utóbbi élére egy magyar királyi kormányzót nevezett ki a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével. A kormányzót egyben a felállítandó Tengerészeti Hatóság elnökévé is megtette, aminek következtében hatásköre nemcsak a kikötőváros közigazgatási ügyeire, de az egész horvát–magyar tengerpart tengerészeti és gazdasági kérdéseire kiterjedt. Ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a provizórium rendelkezései csak ideiglenes hatállyal bírtak. Az uralkodó Fiume közjogi állásának végleges meghatározását egy alkalmasabb időpontra halasztotta el és azt kizárólag a horvát, fiumei és magyar regnico-

²²⁴ Tehát a horvát szábor, a magyar országgyűlés és fiumei városi tanács.

²²⁵ Röss 2009. Röss Imre megállapította, hogy a horvát közjogi ellenzék az 1880-as évek elejétől fedezte fel a kiegyezési törvény „alakításának ezt a súlyos fogyatékosát” és onnantól kezdve előszeretettel illesztette bele a kiegyezési rendszer törvényességét vitató retorikájába.

²²⁶ A francia–porosz háború, illetve a Német Császárság megszületése.

²²⁷ HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-641. (19. d.).

²²⁸ HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38-641. (19. d.). Valójában a provizórium szükségét már a regnicoláris bizottságok is elismerték, ám annak elrendelése egyelőre váratott magára.

²²⁹ Fiume vármegye székhelye egyelőre továbbra is Fiume városában maradt, ami nemcsak közigazgatási zavarokat, de komoly feszültségeket is eredményezett.

lárís bizottságok egybehangzó közös akaratától tette függővé. Pont úgy, ahogy azt már 1868–1869-ben megkísérelték.

Felmerül a kérdés, vajon mit jelentett a horvát és magyar politikai elitek számára a provizórium? Milyen jelentésváltozásokon ment keresztül fennállása során? Hogyan értékelték és élték meg az uralkodói rendeleteket, és vajon minek köszönhető az, hogy minden ideiglenessége ellenére a provizórium hatálya az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig érvényben maradt?

1870. március 15-én Deák Ferenc a képviselőházban elfogadta Váradi Gábor jogfenntartáson alapuló, ám bizonyos átmeneti kompromisszumokra kész vélekedését. Ennek lényege abban állt, hogy a provizórium az adott viszonyok közt az egyetlen észszerű lehetőség Fiume jogállásának későbbi közös akaraton nyugvó rendezésére, valamint a felek közti általános nyugalom és a béke megteremtésére. Deák kiemelte, hogy ez utóbbi azért is lényeges, mert a lappangó konfliktusok hirtelen előtörése akár az eljövendő tárgyalások eredményeire is súlyos hatással lehetnek.²³⁰ A deáki elgondolásban a provizórium megoldandó problémát, válságintézkedést és az adott pillanatban legalkalmasabb, ideiglenesen még vállalható, némi mozgásteret is biztosító modus vivendit jelentett. Zichy József, Fiume első dualizmus kori kormányzója azonosult a deáki programmal és azt 1872 februárjában az alábbi módon összegezte: „A Fiumére nézve most fennálló provizórium sem egyéb, mint ezen végleges megoldásnak előkészítése, és eddigi egész működésének is irányt és tartalmat azon igyekezet adott, hogy Fiume összes közigazgatásának minden egyes szálát mind szorosabban hozzáfűzve az anyaországhoz, mintegy észrevétlenül előkészíteni segítsem azon állapotot, melynek elérését Fiumére nézve mindnyájan kívánjuk, s melyet a regnicoláris tárgyalások alkalmával véglegesen létesíteni az akkor még kiegyenlíthetetlennek látszó ellentétek miatt nem sikerült.”²³¹

Deákon és Zichyn kívül a provizóriumot Tisza Kálmán vezetésével az aktuális képviselőház nagyrésze, de több mint tíz évvel később még Tisza István is lehetőségnek tekintette. Tisza az alkotmányosság primátusát hangsúlyozva 1883-ban már a horvát–magyar kiegyezés tiszteletben tartását és a status quo megőrzését követelte.²³² Elképzelései viszont nem arattak osztatlan sikert a fiumei városatyák körében. Ahogy Radich korábban már idézett műve is jelzi, a helyi elit jelentős része továbbra is a város és az or-

²³⁰ KN, 1869. VII. 1870. március 15-én 145. országos ülés. 112–114.

²³¹ HR-DARI-7. 14. eln./1872. (1. d.).

²³² Tisza 1883, 134–137.

szág egységesítésében, Fiume közjogi állásának végleges rendezésében volt érdekelt.²³³

A provizórium status quoként értelmezése a későbbiek során is megjelent számos kortársnál. Többek közt Lukáts Gyulánál is, aki 1897. évi interpellációjában a provizóriumot olyan nyugalmi állapotként, patthelyzetként írta le, amelyet a horvát–magyar kiegyezés 66. §-a alapján nem lehetett felszámolni.²³⁴

Mindazonáltal már a provizórium előkészítésének szakaszában is jócskán akadtak kritikus hangok. Magyar részről főleg azt kifogásolták, hogy a megegyezés egyértelmű jele a kormány erélytelenségének és az államgyengeségének. Vagyis a provizórium elfogadását felelőtlenségként, elhibázott lépésként, szükségtelen kompromisszumként interpretálták. A provizórium bírálói a rendezésben az állami hatalomgyakorlást gátló, lebontandó korlátot láttak. Többek közt ezt példázza Csoór fentebb ismertetett írása és a Budapesti Hírlap egy 1891-ben közreadott névtelen cikksorozata is. Az anonimitásba burkolózó szerző kimondta, hogy a provizórium a korábbi kormányok számára csak lerázandó terhet, egy kényelmetlen problémát jelentett, amitől szabadulni igyekeztek. A kikötőváros jogállásának függőben hagyásával azonban súlyosan csorbították a magyar állam felsőbbtségét. Ez a helyzet pedig mielőbbi orvoslást igényelt.²³⁵

A provizóriumban rögzített feltételek az országuk integritását féltő horvátokat sem elégítették ki. Azt csak továbbfejlesztendő alapként, kiindulópontként értelmezték és ideiglenes, megváltoztatandó állapotként kezelték. Ezt igazolja, hogy a Fiume-kérdés megoldására a szaborban és a korabeli horvát sajtóban is újabb és újabb javaslatok merültek fel. A pártok közti különbségek mindenekelőtt a horvát expanzió módjáról alkotott koncepciókban mutatkoztak meg. Azaz az ellenzék által szorgalmazott nyílt konfrontálódás és Fiume lassú, békés kulturális és gazdasági elhorvátosításának tervei álltak egymással szemben. Az előbbit szorgalmazó csoportba tartozott Franjo Marković jogpárti horvát képviselő, aki 1882-ben a tartománygyűlésen a kikötőváros és Horvátország kapcsolatát a következő szavakkal írta le: „Mondatott, hogy Horvátország Fiumével úgy venné ki magát, mint egy koldus, kinek koldustarisznyáját arany disz ékíti. De akkor a koldust ne tegyék még szegényebbé! Elődeink dicsekedtek: Liberi sumus,

²³³ Tisza István éppen Fiume korábbi parlamenti képviselője, Radich Ákos Fiume közjogi helyzete című kötetére reflektál.

²³⁴ HU-MNL-OL-K 26-1897-12103. (396. cs.).

²³⁵ Fiume. Budapesti Hírlap, 1891. október 24. 1–4.

non mancipia.²³⁶ Mi is szabadon és nyíltan mondjuk ki véleményünket: Fiume mienk.”²³⁷

A csöndes térnyerés hívei közt Ivan Zivkovićet lehet említeni, aki szintén 1882-ben úgy gondolkodott, hogy „Fiumét nem kell az ország más városainak módjára megítélni, mert Fiume sok tekintetben világváros, noha en miniature, mert némileg a világkereskedelem gyűlhelye, tehát azon nem kell csodálkozni, hogy nincs horvát jellege, mi különben minden horvát kikötőre elmondható. Itt inkább a kozmopolitikai, mint a partikuláris érdekek jutnak érvényre. Igaz, hogy Fiumében főleg magyar és olasz iskolák vannak, de van egy horvát gimnázium is, és ha e téren még többet akarunk elérni, akkor a békés utat kell választanunk.”²³⁸ Nem meglepő, ha ezek után a horvát gimnázium sušaki áthelyezése nagy felháborodást váltott ki a horvátok körében.²³⁹

Szintén az utópisztikusan hangzó „békés” térhódítás jegyében született 1891 októberében az a horvát javaslat, amely a horvát báni és a kormányzói méltóság egyesítését szorgalmazta. Az indítvány Khuen-Héderváry Károlyt ajánlotta megteremtendő „kormányzó bán” kettős hivatal betöltésére. A Budapesti Hírlap határozottan kikelt a kezdeményezés ellen, mert amögött hátsó szándékokat sejtett. A lap úgy vélte, az intézmények ilyen fokú egységesítése a két terület politikai összeolvadásával, a tökéletes reálunió megvalósulásával jár. Vagyis Fiume de facto Horvátországhoz kerülne.²⁴⁰ Elrettentésként Bulgária és Kelet-Rumélia példáját hozta fel, ahol 1886-tól kezdve a bolgár fejedelem volt a tartomány főkormányzója.²⁴¹

Ami a fiumeieknek a provizóriumhoz való viszonyulását illeti, általánosítani az ő esetükben sem lehet. A forrásokból világosan kitűnik, hogy bár a fiumei olasz nyelvű lakosság jelentős része nyilvánosan kárhoztatta az ideiglenes rendszert, visszas helyzetük előnyeivel még a leglojálisabb városatyák is számot vetettek. Sőt, egyes jogi aktusokat saját pozíciójuk erősítésére igyekeztek felhasználni. Ezt legjobban a kikötőváros „harmadik faktori” mivoltának értelmezési lehetőségei példázzák. Az 1890-es évekre ugyanis mind szélesebb körben terjedt el az a nézet, hogy mivel Fiume 1868-ban „harmadik faktorként” egyenlő félként vett részt a hovatarozá-

²³⁶ „Szabadok vagyunk, nem pedig rabok.” (latin). A horvát szábor 1712-ben III. Károlynak írt felterjesztésének utolsó sora.

²³⁷ A horvát tartománygyűlésből. A Hon, 1882. április 21. 1–2.

²³⁸ A horvát tartománygyűlésből. A Hon, 1882. április 21. 1–2.

²³⁹ A fiumei horvát gimnázium. Budapesti Hírlap, 1894. július 25. 4.

²⁴⁰ A horvát bán Fiumében. Budapesti Hírlap, 1891. október 26. 1–2.

²⁴¹ A horvát bán és a fiumei kormányzó. Budapesti Hírlap, 1891. október 25. 4.

sáról szóló regnicoláris tárgyalásokon, jogot nyert arra, hogy már a törvényalkotási folyamat során véleményt formálhasson a jövőjét érintő kérdésekről.²⁴²

Mindez egyben azt is jelzi, hogy nem volt ritka, hogy a fiumeiek a lokális és személyes érdekeik védelmében az elvi megfontolások helyett a pragmatikus szempontokat helyezték előtérbe. Ha kellett, nemcsak a horvátokkal, de a magyar kormányzattal szemben is súlyos kritikát, követeléseket fogalmaztak meg. Éppen ezért a fiumeiek a horvátok és a magyarok számára is egy újabb destabilizációs tényezőt, egyben megnyerendő szövetségest is jelentettek.²⁴³

A több oldalról is felvetett tervek és eltérő értelmezések ellenére a provizórium módosítása épp úgy nem történt meg, mint ahogy Fiume közjogi státuszának végleges rendezése sem. Az 1870-ben kihirdetett provizórium érvénye egészen a világháború végéig fennmaradt. Az ideiglenes helyzet konzerválódásában nagy szerepet játszottak a kül- és belpolitikai folyamatok. Ezek közül a leglényegesebbek az 1873. évi gazdasági, és az 1875. évi kormányválság, a Balkán-félszigeten akuttá váló „keleti kérdés”, valamint a folyamatosan napirenden levő nemzetiségi problémák voltak.²⁴⁴ Így, miután az 1883. évi horvátországi magyarellenes felkelés következtében az 1883–1884-ben működő regnicoláris bizottság tárgyalásai félbeszakadtak, a magyar kormányok kerülték azokat a kényes kérdéseket, amik a közjogi dilemmák ismételt előtöréséhez vezethettek.²⁴⁵ Úgy vélem, ez a konfliktuskerülő magatartás volt az egyik fő magyarázata annak, hogy akárcsak Fiume hovatarozásának végleges eldöntése, úgy az 1868. évi XXX. tc. 66.§-ban elismert autonómiájának törvényi meghatározására is elmaradt.

Bár az ideiglenes rendszer a Monarchia összeomlásáig fennmaradt, a provizórium egyáltalán nem jelentett statikusságot, vagy azt, hogy az 1870-ben kiépített kereteken belül semmilyen változás ne ment volna végbe. A modern nemzetállam kiépítésének folyamata együtt járt a fiumei társadalom átstrukturálódásával, az erőviszonyok átrendeződésével és újabb szociális, gazdasági és politikai ellentétek felszínre kerülésével.

A fentiekből két következtetés levonható. Egyfelől az, hogy a provizórium fontos hatalomgyakorlási- és egyben társadalomformáló tényezőnek számított. Másfelől pedig, hogy minden visszassága ellenére a rend-

²⁴² KN, 1896. III. 1897. január 26–február 23. 44. ülésnap. 257–258.

²⁴³ Due questioni. La Difesa, 1899. október 29. 1.

²⁴⁴ HR-DARI-7. 179. eln./1875. (3. d.).

²⁴⁵ Tisza 1883. Horvátország területén ezzel egyidőben komoly magyarellenes megmozdulások zajlottak le. Erről legrészletesebben lásd: Katus 1958, 5–6.

szert bizonyos fokú rugalmasság, dinamizmus jellemezte. Ez a plasztikuság nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy a provizórium csaknem fél évszázadon át fennmaradjon, és hogy ily módon a kikötőváros fejlődésére lehetőséget teremtsen, lakosai számára pedig egy többdimenziós modus vivendit ajánljon.

A fiumei autonómia és intézményei

A Fest Aladár és Kőrösi Sándor által egykor alapított fiumei napilap, a Magyar Tengerpart 1901 novemberében egy rendkívül izgalmas könyvre hívta fel a figyelmet.²⁴⁶ A kötet az *L'Autonomia di Fiume* igen beszédes címet viselte, és bár szerzője az „*Un vecchio fiumano*” álnév mögé rejtette magát, mégis mindenki sejtette, hogy azt Nicolò Gelletich királyi közjegyző írta. Gelletichnek természetesen megvolt az oka arra, hogy művét inkognitóban adja ki, mivel személyéhez meglehetősen ambivalens érzelmek fűződtek. 1870–1872-ben tagja volt a városi statútum szövegét megfogalmazó bizottságnak,²⁴⁷ majd 18 éven át második, hat éven keresztül pedig első alelnöke volt a Rappresentanzának. Megítélését még jelentősebben befolyásolta, hogy az 1896–1897-ben kezdődő municipális válságban a helyi Liberális Párt²⁴⁸ egyik utolsó képviselőjeként kitartott az állam mellett. Gelletich „lojalitása” azonban provokálta az újonnan létrejött Autonóm Párt köré csoportosuló városatyákat, akik „élet-halál harcot” folytattak Bánffy Dezső és kabinetjének központosító politikája ellen a „szent ügy”, a fiumei autonómia védelmében.²⁴⁹

Mivel a források szerint a felfokozódott hangulatban Gelletich testi épsége is veszélybe került, joggal feltételezhető, hogy a városatya az álnév mögé bújva kívánta az esetleges fizikai atrocitásoknak elejét venni. A könyv megjelenésének ténye arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a fiumei autonómia keretének és tartalmának kérdésében még a helyi lakosság sem volt egységes. A kikötővároson belül is számos autonómiaértelmezés keringett, miközben országos és lokális szinten a korabeli politikai diskurzusban két „Fiume-kérdés” is létezett. A kikötőváros közjogi helyzetéről szóló dilemmákat a kortársak közül többen (például Batthyány Tivadar) „nagy Fiume-kérdésként” emlegették. A városi au-

²⁴⁶ Fiume autonómiaja. Magyar Tengerpart, 1901. november 14. 2.

²⁴⁷ HR-DARI-7. 8. eln./1901. (23. d.).

²⁴⁸ Giovanni Ciotta podestà körül tömörülő liberális eszméket követő, az országos Szabadelvű Pártot támogató fiumeiek helyi pártja.

²⁴⁹ Ordasi 2020a.

tonómiával kapcsolatos konfliktusokat pedig „kis Fiume-kérdésként” tartották számon.²⁵⁰

Gelletich könyvében mindkét Fiume-kérdés helyet kapott, már csak azért is, mert a kötet témájául a fiumei autonómia eredetét és lényegét, valamint a fiumei állam- és lokálpatriotizmus összeegyeztethetőségét választotta. Gelletich Fiume kiváltságainak és jogainak alapját I. Ferdinánd 1530. évi statútumából származtatta és történeti források bevonásával részletes képet nyújtott a városi önkormányzatiság fejlődésének történetéről. A mű mégsem tekinthető történeti munkának, hanem sokkal inkább egy igen fajsúlyos véleménynyilvánításnak, a magyar államhatalom szupremáciája melletti kiállásnak. Ezt, valamint a szerző Autonóm Párttal szembeni cinizmusát jól visszaadja a mottóul választott „*Difficile est satyram non scribere.*” („Nehéz szatírárt nem írni.”) jelmondat is. Gelletich fejtegetéseiben rámutatott, hogy Trieszttel ellentétben Fiume sohasem bírt legiszlatív (törvényhozási) jogkörrel, és 1872 előtt sem rendelkezett sem municipális, sem politikai autonómiával. Ezeket mind a „harmadik magyar éra” vívmányainak tekintette, amiket az 1872. évi statútumban rögzítettek. Röviden, Gelletich értelmezésében a dualizmus kori Fiume autonómiája nem csupán Fiume korábbi kiváltságaiból, átörökített privilégiumaiból eredt, de ahhoz a magyar kormány nagylelkűsége és jószándéka is hozzájárult. Gelletich konklúziója gyakorlatilag megegyezett a Fest Aladár (és általában a központi kormányzat) által is képviselt nézetekkel. Tehát azzal, hogy a fiumei autonómia egy ajándék, amiért a város polgárai csak hálát adhatnak a magyar kormánynak és a (magyar) „*Madrepatriának*”.²⁵¹

Gelletich fejtegetései élesen szembehelyezkedtek az autonomisták koncepciójával, melyeknek lényegét az autonómia organikus felfogása képezte. Az autonomisták a város önkormányzatiságának gyökereit a középkorra vezették vissza. Retorikájukban pedig előszeretettel hivatkoztak a 16. században megerősített kiváltságaikra, Mária Terézia rendeletére, valamint Fiume „*corpus separatum adnexum-i*” mivoltára. Erre vonatkozóan hangsúlyozták, hogy „különállásukat” még a horvát-magyar kiegyezési törvény is elismeri. Mi több, a municipális krízis egy kiélezett pillanatában arra is

²⁵⁰ KN, 1896. X. 1897. szeptember 27–december 15. 184. ülésnap. 185–198.; KN, 1896. XXVI. 1900. január 18–március 1. 528. ülésnap 329–334. A „Fiume kérdés” (Fiume question/La questione di Fiume/Riječko pitanje) a nemzetközi szakirodalomban sem ismeretlen, noha ott alapvetően Fiume városának és kikötőjének az első világháborút követő rendezetlen (1918–1924) helyzetét értik alatta. Zonn et al. 2021, 135–136.

²⁵¹ Un vecchio [Gelletich] 1901.

akadt példa, hogy az olmützi alkotmány érvényességével is előhozakodtak.²⁵²

A párt állásfoglalását jól tükrözik Michele Maylender podestà – egyben az Autonóm Párt vezetője – 1897-ben megfogalmazott gondolatai. Eszerint a város autonómiája nem más, mint az a forrás, amelyből Fiume Magyarország és a magyar nemzet iránti szeretete, hazafiassága táplálkozik. Maylender figyelmeztetett, hogy abban az esetben, ha Fiume községét megakarnák fosztani autonóm adminisztratív jogaiktól és olasz nyelvhasználatuktól, „hazafiasságuk fája gyökereiben sérülne és elpusztulna”. Maylender megközelítésében az autonómia az állam és város közti jó viszony alapjaként, a hűségének zálogaként szolgált, ezért úgy vélte, a fiumeiek patriotizmusa elképzelhetetlen autonómiájuk garantálása nélkül.²⁵³

Az olasz anyanyelvű fiumeiek jelentős része egyetértett Maylenderrel és nem ritkán explicit verbis kimondták, hogy az autonómia egyszerre kulcsa a kikötőváros gazdasági fejlődésének és olasz karaktere megőrzésének. Meglátásuk szerint az autonómia gyakorlására kizárólag a helyi lakosok által választott városi képviselő-testület, a Rappresentanza lehet a legalkalmasabb szervezet. Az Autonóm Pártot képviselő városatyák állásfoglalásukat azzal magyarázták, hogy Fiumét csakis azok védhetik meg az elszlávosodástól és elhorvátosodástól, akik maguk is saját olasz nyelvük és kultúrájuk fenntartásában, lokális identitásuk megtartásában érdekeltek.

Másfelől azt is látni kell, hogy nemcsak a városnak, de a Rappresentanzának is szüksége volt az autonómiára, hiszen az a kezében egy igen hatékony eszközt jelentett saját hatalmának biztosítására és az anyagi források, valamint a társadalmi javadalmak feletti diszponálásra. Az autonómiát egyfajta „önrendelkezési jog”-ként, vagy legalábbis választási lehetőségként értelmezték, ami lehetővé tette, hogy saját ügyeiknek és érdekeiknek megfelelően kezeljék.

Noha hasonló vélekedések a kormány részéről is elhangzottak, a központosítás hívei természetesen vették, hogy az államnak minden esetben

²⁵² Il Giubileo e l'autonomia di Fiume. La Difesa, 1898. november 27. 1–2. Ferenc József december 2-i trónra lépésének 50. évfordulója alkalmából az autonomisták kifejtették, hogy autonómiájukat és jogaikat már az 1849. március 4-i olmützi alkotmány is megerősítette. Vagyis számukra az április 11-i magyar törvények nem jelentettek előrelépést. Ennek ellenére az orgánum szerkesztői pozitívan cikkeztek a március 15-i eseményekről, a liberalizmus győzelméről is. Az 1867. évi kiegyezést, valamint Deák Ferenc és Eötvös József munkásságát ugyancsak magasztalták.

²⁵³ Stelli 2017, 180.; Un vecchio [Gelletich] 1901., Ezekkel a gondolatokkal többek közt Battinyán Tivadar és Lukáts Gyula országgyűlési képviselő is egyetértett. KN, 1896. XXXI. 632. országos ülés, 1900. december 17. 422–425.

joga van Fiume véleményét és döntéseit felülbírálni. Evidenciának tartották, hogy Fiume nem alkothat olyan jogszabályokat, melyek ellentétben állnak az általános érvényű országos törvényekkel. Éppen ellenkezőleg, Fiumének alapvető kötelessége végrehajtani az uralkodó által szentesített és az országgyűlésen kihirdetett törvényeket.²⁵⁴ Fiumének nincs és nem is lehet törvényhozói szerepe. Az állam legfeljebb csak respektálhatja a kikötőváros különleges viszonyait és igényeit. E narratíva szerint a fiumei autonómia képezte az állami szupremácia érvényesülésének második legnagyobb,²⁵⁵ feltétlen megkerülendő akadályát. Még akkor is, ha Festhez hasonlóan többen kiemelték, hogy a magyar és olasz kultúra jól megférhet egymás mellett. Azzal is érveltek, hogy egyetlen magyar kormánynak sem állhat érdekében Fiumét olasz jellegétől és autonómiájától megfosztani, mert azzal az államnak ártanának.²⁵⁶

A Fiume autonómiájáról és kiváltságairól szóló korabeli politikai diskurzust, mint láthattuk, két fő irányzat uralta. Az egyik követői az autonómiát a magyar kormány adományának tekintették. A másik tábor képviselői viszont a várost megillető jogokat organikus, történelmi örökségként értelmezték. A két felfogás az elvi és mentalitásbeli eltéréseken kívül számottevő gazdasági, társadalmi és politikai különbségeket rejtett magában. Ezek a differenciák egyaránt kifejeződtek a politikai programokban és mozgalomokban, valamint a városatyák retorikájában is.

Az 1880-as évek közepéig a diskurzust főleg a közjogi érvelés dominálta, majd az 1890-es évektől a történelmi múltra való hivatkozás vált meghatározóvá. Ennek oka abban lelhető fel, hogy míg a magyar (és horvát) kormány már említett konfliktuskerülő magatartása eredményeképpen a kikötőváros közjogi viszonyával kapcsolatos viták ideiglenesen elcsitultak, a központi kormányzat modernizációs és centralizáló törekvései kiélezték az állam és város közt már eleve létező konfliktusokat. Erre jó példaként hozhatók fel a fiumei szabadkikötő megszüntetése körüli disputák, amelyek világosan megmutatták, hogy az országos vagy éppen a birodalmi érdekek gyakran káros hatást gyakoroltak a helyi lakosság egzisztenciájára.²⁵⁷ Ugyanez mondható el a magyar kormánynak a már az 1870-es években meghirdetett állam- és nemzetépítés céljait szolgáló közigazgatási reformmambícióiról. Már csak azért is, mivel az egyet jelentett a

²⁵⁴ *Statuto* 1872, 63.

²⁵⁵ Az első Fiume vitatott közjogi állása volt.

²⁵⁶ OSZK Kt. XI/302. Fest Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1889. május. 12.

²⁵⁷ HR-DARI-7. 548. ált./1873. (85. d.).

lokális kiváltságok, különállások felszámolásával, vagyis a fiumei társadalom közvetett-közvetlen átformálásával.²⁵⁸

A fiumeiek részéről a ragaszkodás a városi autonómiához még egy további szempontot felvetett. Ez leginkább a nemzetiségeken átívelő szolidaritásban és az ezzel együtt formálódó lokális identitásban, a „fiumanotudatban” öltött testet. Így nem véletlen, hogy Fiume „*corpus separatum adnexum-i*” mivolta folyamatosan visszatérő eleme lett a különböző szinteken zajló politikai diskurzusnak. Azt azonban, hogy a hangsúly éppen a szóösszetétel melyik részére, a „különállóra” vagy a „csatoltra” esett, azt mindig az adott hatalmi viszonyok és érdekek döntötték el.

Más szóval Fiumében az „autonómia” egyszerre volt motivációs és mobilizáló tényező, kohéziós erő, valamint hatékony retorikai érv, politikai eszköz. De akár szitokszó, esetleg élcelődésre, gúnyolódásra okot adó apropó, vagy népszerűséget generáló, figyelemfelkeltő téma is. Batthyány Tivadar, a város egykori parlamenti képviselője a jelenségre 1931-ben megjelentetett munkájában így emlékezett vissza: „Ha ugyanis valaki Fiumében politikai beszédével nem tudott hatást elérni, nem kellett egyebet tennie, mint egyszerűen ráfordítani a szót Fiume ősi autonómiájára és a lakosság olasz anyanyelvére, és kijelentenie, hogy ezeket megvédelmezi, ezekért harcolni fog, és mindjárt megvolt a hatás, az óriási lelkes evviva! taps és lelkesedés.”²⁵⁹ E ponton felmerül a kérdés: tulajdonképpen mi is volt ez az autonómia? Milyen jogokat és kiváltságokat biztosított a fiumeiek számára? S ezzel szoros összefüggésben, milyen határokat szabott a magyar állam hatalmi terjeszkedésének?

Álláspontom szerint a fiumei autonómiát olyan rendi eredetű kiváltsággként, a város életét szabályozó felülről is elismert rendszabályként kell meghatározni, amely az évszázadok alatt formálódott és idomult a külső és belső hatalmi helyzetekhez. Vagyis azt az egyoldalú megközelítések helyett²⁶⁰ az átörökített kiváltságok,²⁶¹ a más, „idegen” mintázatok, valamint az 1872-ben a magyar belügyminiszter által elfogadott új városi státútum sajátos egyvelegeként érdemes vizsgálni. Már csak azért is, mert az évszáz-

²⁵⁸ HR-DARI-7. 36. eln./1887. (11. d.).

²⁵⁹ Batthyány 1931. II. köt 77.

²⁶⁰ Mint amilyenek pl. a historizmuson alapuló, a jogszabályok elsőbbségét hangsúlyozó interpretációk, illetve a szentesített törvények és rendeletek prioritásával érvelő magyarázatok.

²⁶¹ Így pl. az, hogy a város hivatalos nyelve az olasz lehetett, elsősorban a Földközi-tengeri kereskedelmi életben használt lingua franca elterjedéséből vezethető le. Fiume szabadkikötői státuszáról pedig még VI. (III.) Károly 1719. évi oklevele rendelkezett és csupán a közös osztrák-magyar vámkerület kiterjesztése érdekében 1891-ben számolták fel.

zadok alatt rögzült paradigmákat nem lehet(ett) egyik pillanatról a másikra átírni. Vagy amennyiben mégis, azok roppant nagy áldozatokkal járnak.

Ami az autonómia „alkotórészeit” illeti, a privilégiumok közül a legfontosabbnak a városi közigazgatás olasz nyelve és Fiume szabadkikötői státusza számított.²⁶² Közös bennük, hogy mindketten a történelmi fejlődés eredményeinek számítottak, és az, hogy az 1872-es statútumban utalás sem történt rájuk. Ez a hiány különösen annak ismeretében feltűnő, hogy az új városi alapszabályban számos „idegen” elemet rögzítettek. Ezek nagy része az 1851. évi trieszti alapszabályzat átvételével került a fiumei autonómia dualizmus kori modelljébe.²⁶³ Erre a podestài méltóság átvétele az egyik legszemléletesebb példa, jóllehet mégsem lehet a trieszti statútum automatikus átvételéről beszélni. Miként Gelletich 1901-ben felhívta rá a figyelmet, Trieszttel ellentétben Fiume sosem rendelkezett tartományi törvényhozási jogkörrel (!). Egyébiránt a trieszti minta követése nem véletlen, hiszen a trieszti dokumentum liberális szellemisége jobban megfelelt a kikötőváros igényeinek, mint az 1854. évi horvát közigazgatási rendszer, vagy az 1861. évi, a képviselő-testület felépítésére, tevékenységére vonatkozó Naputak (Utasítás).²⁶⁴

A minták követése viszont semmiféleképpen nem tekinthető egyedi vagy rendkívüli esetnek. Ezt Cieger András is igazolta, aki Komárom és Debrecen példájával rámutatott arra, hogy az alapszabályok „másolása” máshol is megesett. Az 1870-es években a magyarországi városok alapszabályainak kidolgozásában főleg a képviselőház 1848. évi XXIII. tc.-ére és Pest statútumára támaszkodtak. Hasonló következtetésre jutott Péter László is, aki a modernizáció definiálása során kiemelten foglalkozott a mikrivel, az utánzás jelenségével. Péter László felhívta a figyelmet arra, hogy a dualista rendszer számos neoabszolutisztikus reformintézkedést megőrzött, ami a századfordulóra szinte az egész magyar intézményrendszer „elnémetesedéséhez” vezetett.²⁶⁵

²⁶² Tehát ezekről az 1872. évi statútum nem rendelkezett.

²⁶³ A fiumei statútumot a kormányzó felszólítására Antonio Randich és Luigi Brelich ügyvédek dolgozták ki. KN, 1896. XXXI. 1900. december 17. 424. Ám Trieszttel ellentétben Fiume ezután sem rendelkezett legislatív jogkörrel. Ezt az autonomisták is elismertek, kijelentve, hogy a fiumei autonómia nem azonos értékű Trieszt municipális alkotmányával, amelynek külön neve is van: *Costituzione della città di Trieste*. HU-MNL-OL-K 26-1897-1538. (395. cs.); In attesa del Deputato. La Difesa, 1898. december 18. 3.

²⁶⁴ Un vecchio [Gelletich] 1901. 42.; *Kaiserliches Patent* 1850.

²⁶⁵ Hasonló következtetésre jutott Schwarz Gusztáv is, aki többek közt ezért is a törvényhozáshoz a magyar viszonyok és gondolkodásmód figyelembevételére szólított fel a német kódexek szolgai követése helyett. Schwarz. 1907, 84.

Fiume autonómiájának egy részét és azzal együtt közigazgatását és önkormányzati működését az 1872. évi városi statútum szabályozta. A dokumentum szakaszaiból kétségtelenül megállapítható, hogy az a liberális értelmiség²⁶⁶ produktumának tekinthető és az alkotmányosság, valamint a jogharmonizálás jegyében született meg. A statútumra vonatkozóan – többnyire Kobler, Borovszky, Fest és Fried Ilona nyomán – a legtöbb Fiumével foglalkozó munka hagyományosan öt tételt emel ki. 1. Fiume területi körülírását és „corpus separatum adnexum-í” voltát; 2. a magyar miniszterelnök felterjesztésére az uralkodó által kinevezett magyar királyi kormányzó főfelügyeleti jogát és közvetítő szerepét; 3. a városatyák által titkos szavazat alapján választott podestà feladatát és funkcióját; 4. a nyílt és egyenesúton választott, 50 + 6 főből álló helyi képviselő-testület kiterjedt önkormányzati hatáskörét; 5. a lehetőséget, amely szerint a kormányzó mellett a kikötőváros választott küldöttje a magyar országgyűlésen is részt vehet.²⁶⁷

A statútum kapcsán említést érdemel a fiumei illetőség kérdése,²⁶⁸ mivel az szorosan összefonódott a magyar állam struktúrájával és működési mechanizmusával, valamint a fiumei uralmi elitek gondolkodásával. A „közigazgatási szempontból való hovatartozás” jelentőségét emellett az adta, hogy mint területhez kötött községi jogintézmény²⁶⁹ az egyén és a község közt létesített egyik legegyszerűbb jogi és polgári kapcsolatát képezte. Az illetőség ráadásul – hasonlóan az állampolgársághoz²⁷⁰ – társadalmi és politikai szelekciós tényezőként is működött.²⁷¹ Igaz, Fiumében – az Osztrák-Magyar Monarchia más részeitől eltérően²⁷² – a községi választói jog

²⁶⁶ Ide értem az autonómia kidolgozásával megbízott fiumei bizottság tagjait is.

²⁶⁷ A „küldött” szót itt kizárólag a szóismétlés elkerülése érdekében, az 1848. évi V. tc. értelmében felruházott jogokkal rendelkező parlamenti képviselő szinonimájaként használom, amely nem azonos az 1848 előtti országgyűlési követtel. Említést érdemel az is, hogy Fiume az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig két követtel a száborban is képviseltethette magát, jóllehet, ez a dualizmus korában nem történt meg.

²⁶⁸ Reill 2020, 134–177. Dominique Reill a könyvében bemutatta, hogy a községi illetőség (angolul *pertinency*, olaszul *pertinenza*, németül *Heimatrecht*, horvátul *zavičajnost*) semmi esetre sem azonos az állampolgársággal. Arra is kitért, hogy a helyi érdekeket előtérbe helyező és a lokális közösséget minden idegen behatolással szemben védelmező fiumei illetőség milyen lehetőséget kínált az azzal rendelkezők számára 1918 előtt és 1918 után. Dominique Reill, Ivan Jeličić és Francesca Rolandi közös tanulmányában külön foglalkozik a fiumei illetőség funkcióinak és sajátosságainak kérdésével. Kirchner Reill et al. 2022.

²⁶⁹ Ferdinandy 1911.

²⁷⁰ A magyar törvények kizárólag a községi illetőséget ismerték el.

²⁷¹ Községi közigazgatás. Magyar Közigazgatás, 1911. március 19. 5–6.

²⁷² Pl. Bosznia-Hercegovinában vagy éppen Horvátországban. Magyarországon az egyik legfontosabb tényező a vagoni cenzus volt.

gyakorlásának előfeltételét elsősorban a helyi községhez tartozás, valamint az azt „kiegészítő” 1848. évi V. tc. képezte.²⁷³ Ez azt jelentette, hogy a község (tehát lényegében a városi uralmi elit) határozta meg, hogy kik azok, akik a köz javaiból részesülhettek,²⁷⁴ és azt is, hogy azt milyen feltételekkel vehették igénybe.²⁷⁵

A fiumei illetőségnek különös súlyt adott, hogy a közigazgatási bíróság 1907-ben ehhez kötötte a választójogot. Azaz 1908-tól kezdve a községi és az országos cselekvő választójog kizárólag a 20., a passzív jogosultság pedig a 24. életévüket betöltött fiumei illetékességű, magyar állampolgársággal bíró férfiakat illethette meg.²⁷⁶ Így, miként arra Dárday Dezső is felhívta a figyelmet, az a sajátos helyzet állt elő, hogy míg Magyarország bármely községében illetőséggel rendelkező országgyűlési választó az ország akármelyik törvényhatóságában gyakorolhatta a választói jogát, addig Fiumében ehhez először a községi illetőséget kellett megszerezni.²⁷⁷ Visszafelé ugyanez már nem volt érvényes. A fiumei illetőségű parlamenti választók az ország bármely törvényhatóságában élhettek szavazati jogukkal.²⁷⁸ A magyarországi (fiumei) községi illetőség és a magyar illetőség között különbségtétel inentől kezdve az egész korszakban fennmaradt.²⁷⁹

Az 1872. évi statútum²⁸⁰ értelmében a fiumei illetőséget hivatalosan azok szerezhették meg, akik más községhez nem tartoztak és legalább öt év óta állandó és szakadatlan fiumei lakcímmel bírtak. Öt helyett csupán kétéves feltétel vonatkozott az aktív kis- és nagykereskedőkre, a hosszújáratú és partmenti hajókapitányokra és hadnagyokra, valamint a hosszújáratú ha-

²⁷³ Ferdinandy 1911, 265.

²⁷⁴ Ideértve az aktív és passzív választójogot, a panaszjogot, a községi intézmények használatát, valamint a lakhatást, segélyezést, szegény- és árvagondozást, továbbá a betegellátást is. Farkas 1973.

²⁷⁵ Községi közigazgatás. Magyar Közigazgatás, 1911. március 19. 5–6.

²⁷⁶ A m. kir. közigazgatási bíróság általános közigazgatási osztályának XV. sz. döntvénye. Ügyvédek lapja, 1907. március 30.; *Statuto* 1872, 19–23.; A közigazgatási bíróság veszélyes jogalkotása fiumei ügyekben. Jogtudományi Közlöny, 1907. március 9. 109.

²⁷⁷ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.). Ez különösen a közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXVI. tc. bevezetéséig jelentett nagy hátrányt. A közigazgatási bíróság egyik 1898. évi ítélete ugyanis kimondta, hogy községi választójogukkal a nem fiumei illetőségű fiumei lakosok is élhetnek, amennyiben országgyűlési választójoggal bírnak és írni és olvasni is tudnak. Igaz, ez a fejlemény bár a város által alkalmazott „szűkkeblőséget” kiküszöbölte, egyúttal számos horvátot is választójoghoz juttatott.

²⁷⁸ A közigazgatási bíróság veszélyes jogalkotása fiumei ügyekben. Jogtudományi Közlöny, 1907. március 29. 109.

²⁷⁹ KN, 1910. XL. 1918. július 11. 808. országos ülés. 436–437.

²⁸⁰ *Statuto* 1872, 7–15.; *Statuto* 1894, 4–9.; *Statuto* 1908, 4–8.; Cieger 2005, 328–331.

jótulajdonosokra, a négy „tankarnak” az Osztrák–Magyar Monarchia területén doktorált tagjaira; az ügyvédekre, a jegyzőkre, a mérnökökre, az építészekre, az alkuszokra, a közbecslőkre, a sebészekre és a gyógyszerészekre. Ugyanilyen feltételeknek kellett eleget tennie a hatóságnál bejelentett, független művészeti vagy ipari mesterséget űző személyeknek, továbbá azon hivatalnokoknak, akiknek hivatásuk valamilyen formában életvitelszerűen a városhoz kötődött. Ilyennek számítottak az állami és városi hivatalnokok, a békeszolgálatban álló katonatisztek, a papok és lelkészek, végül a tanítók és a tanárok.

Megjegyzendő, hogy a MÁV tisztviselők községi illetősége nagy vitákat generált a mindenkori Rappresentanza, azaz a városi képviselő-testület és a központi kormányzat képviselői között. Ennek az volt az oka, hogy a MÁV az állam magánvállalata volt, alkalmazottai kereskedelmi, és nem állami tisztviselőnek számítottak, mégis munkájuk jellegéből és szerepéből adódóan több állami tisztviselői előjoggal bírtak. Például, amennyiben megfeleltek a törvényben előírt követelményeknek, és amennyiben a kereseti adójukat a kirendelt szolgálati helyükön fizették be, úgy községi illetőséget és azzal együtt (az országos mellett) községi választójogot nyertek. Vagyis a központi hatalom számára egy jól mobilizálható, sokoldalúan és hatékonyan felhasználható politikai bázist jelentettek.²⁸¹

A fiumei statútum értelmében nem fosztották meg az illetőségüktől azokat, akik már eleve a község tagjainak számítottak és Fiumében adóztak, ám a fenti kategóriák egyikébe sem tartoztak. Azt viszont már határozottan kimondták, hogy ezentúl a város kötelékébe csak születéssel, testületi döntéstől függő nyílt vagy hallgatólagos (házasság) felvétel által, valamint különös személyi viszonyok (ahogy a katonák, hivatalnokok, papok Fiumébe költözése esetében) alapján lehet bekerülni. A felvételért elviekben minden társadalmilag rendezett és anyagilag független magyar állampolgár – anyanyelvére és felekezeti hovatartozására való tekintet nélkül – folyamodhatott, a kérelmek egyenkénti elbírálása azonban már a helyi képviselő-testület hatáskörébe tartozott. A Rappresentanzának ily módon meglehetősen tág tere nyílt az „idegen” fogalmának meghatározására is, és nem voltak ritkák a visszaélések sem.²⁸² Röviden, az illetőség feletti határozás jogával

²⁸¹ HR-DARI-7. 112. eln./1902. (24. d.); Mi a vasutas? Magyar Tengerpart, 1904. május 26. 3.; A községi adó és a vasutasok. Magyar Tengerpart, 1905. május 19. 2.; Utóhangok a fiumei választásról. Pesti Hírlap, 1906. július 24. 7. A vasutasok helyzetéről részletesebben: Ordasi kézirat/b.; 513. KN, 1904. XXX. országos ülés. 1904. november 11., 513. országos ülés.

²⁸² A statútum inkább csak elveket, irányvonalakat jelölt ki. A dokumentum szerint a községnek a pluszköltséget okozó állandó kereseti forrással nem rendelkező személyeken

a fiumei képviselő-testület egy igen hatékony hatalmi eszközt tartott a kezében.²⁸³

Ám, miként Dominique Reill monográfiájából ismeretes, 1918 novemberére előtt a községi illetőség kérdése főleg az anyagi támogatásra szorulókat, a közrend ellen fellépő egyéneket, valamint azokat érintette, akik aktív politikai jogaik gyakorlására törekedtek. A mindennapokban azonban a fiumei illetőséggel rendelkező és nem rendelkező fiumei lakosok lehetőségei közt nem sok eltérés akadt. A nem fiumei illetőségűek ugyanúgy vásárolhattak ingatlant és bírhattak egyéb tulajdont, ugyanúgy járathatták a gyermekeiket a városi iskolákba, és amennyiben szükségesnek bizonyult, a városi orvost is felkereshették. A fiumei illetőség jelentősége és értéke csak a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács 1918. novemberi hatalomra jutásával változott meg, mikor az a magyar állampolgárság helyébe lépett és vált belőle a háborút követő válságos időszak túlélésének egyik legfőbb eszköze.²⁸⁴

Szintén nem hagyható említés nélkül, hogy Fiume és a kormány viszonyának „megromlását” még a legújabb szakirodalom²⁸⁵ is Bánffy Dezső miniszterelnök centralista, magyarosító törekvéseire vezeti vissza. Az áttekintett források arról tanúskodnak, hogy a birodalom és az állam érdekeit előtérbe helyező állami központosítás és a város legfőbb autonóm jogainak és egyéb privilégiumainak elvonása²⁸⁶ már az 1870-es években rendszeresen felvetődött.²⁸⁷ Bánffy tehát csak kihasználta az alkalmas(nak tűnő) történelmi pillanatot. Az állam és a kikötőváros kapcsolatának szisztematikusabb újragondolása ugyanis a sokáig kedvezőtlen kül- és belpolitikai, valamint gazdasági körülmények miatt csak az 1890-es évektől indulhatott meg ténylegesen. Addig is a fiumei különleges viszonyokból fakadó célok és a realitások, valamint az olasz ajkú elit megnyerésének szándéka elvárásainak mérséklésére és komoly áldozatok meghozatalára készítette az államot.

kívül azok számítottak idegennek, akiknek fiumei illetékességét egyáltalán nem, vagy csak bizonytalanul lehetett megállapítani. *Esti Levél*. Pesti Hírlap, 1910. február 11. 9.

²⁸³ A képviselő-testület az illetőségtől akár meg is foszthatta az egyes személyeket, akik ezután szabadon eltávolíthatóvá váltak a város területéről.

²⁸⁴ Reill 2020.

²⁸⁵ Stelli 2017.; Toševa Karpowicz 2021; Juhász 2020.

²⁸⁶ Pl. a szabadkikötő megszüntetése, egy állami karhatalmi rend felállítása.

²⁸⁷ A szabadkikötő felszámolását már az 1868–1869-ben működő regnicoláris bizottság is előrevetítette. Ez nem meglepő, mivel a kérdés már az 1840-es években is foglalkoztatta a közeletet, noha a privilégiumok megszüntetését sokan még az 1890-es években is idejekorán intézkedésnek tartották. Fiumei javaslatok. Pesti Hírlap, 1843. április 16. 1.; Fiume hazafiassága. Budapesti Hírlap, 1897. november 20. 1–2.; HR-DARI-7. 548. ált./1873. (85. d.).

Az állam részéről ilyen engedménynek számított, hogy a virilizmus intézményét nem, a közigazgatási bizottságot pedig csak 20 évvel később vezették be a városban, illetve, hogy az 1883–1884-ben működő regnicoláris bizottságok elhatározásának megfelelően a Rappresentanzát "véleményező szóval", véleményezési lehetőséggel (*votum consultativummal*) ruházták fel.²⁸⁸ Vagyis miniszterelnöki felszólításra a fiumei képviselő-testület véleményt formálhatott a kikötővárosra is kiterjesztendő törvényekről, és indokolt esetben a miniszterek akár külön rendeleteket is életbe léptethettek Fiumében. Az állami döntéshozók célja ezzel az engedménnyel egy együttműködő olasz nyelvű uralmi elit mesterséges megteremtése volt, amit hatékony szövetségesnek remélt a horvátokkal szemben.²⁸⁹

A hatalmi „térátengedés” a municipalitásra, a képviseleti rendszerre vonatkozó intézkedésekkel együtt a társadalmi, kulturális, tudományos és társadalmi mezőben is érvényesült. Erre jó példa, hogy Fiume tanügyi viszonyait a treforti koncepciók átültetésével a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulásával a Rappresentanza szerkesztette 1876. évi „Alapstatútum” rendezte. A dokumentum értelmében az olasz nyelvű községi (elemi) népiskolák a képviselő-testület felügyelete és ellenőrzése alatt maradtak és olasz tannyelven folytathatták munkájukat. Ezek a központi hatalom számára súlyos következményekkel jártak. A községi oktatási intézmények olasz tannyelvének és városi felügyeletének fennmaradásával ugyanis az állam nemzetépítő ambíciói csak korlátozottan érvényesülhettek. Például a magyar nyelvhasználat nem kerülhetett normatív szerepbé és a helyi lakosság állam iránti lojalitásának kialakítása/erősítése elé is akadályok gördültek.

A városnak tett legfontosabb engedménynek mégsem ez, hanem az 1872. évi statútum 3. és 127. §-ában megfogalmazott rendelkezések bizonyultak. A 3. §. azon túl, hogy megerősítette, hogy Fiume Szent István koronájához csatolt külön testet képez, elrendelte, hogy a kikötőváros határai kizárólag törvény által és a Rappresentanza hozzájárulásával változtathatók meg.²⁹⁰ Hasonló módon határozott a 127.§ is a statútum sorsáról. Ez a szakasz ugyanis világosan kimondta, hogy a dokumentum módosítása vagy megváltoztatása csak törvényhozási úton és a helyi képviselő-testület

²⁸⁸ *Ki*, 1881. XXII. 875–910. sz. Irományszámok 1881. 888. A fiumei ügyben kiküldött magyar országos bizottság jelentése. (1883–1884). 83–131.; *Le deputazioni* 1898.

²⁸⁹ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-5356. (578. cs.); *Stato nello stato*. La Difesa, 1899. június 30. 1–2.

²⁹⁰ *Statuto* 1872. 7.

többségi beleegyezésével valósulhat meg.²⁹¹ A képviselő-testület többségi egyetértésének megszerzése mégis szinte reménytelen vállalkozásnak bizonyult. Így, bár a szándék többször felmerült, a statútum tartalmának direkt megváltoztatására sosem került sor.²⁹²

Összegezve megállapítható, hogy az állam a pillanatnyi lehetőségei mérlegelésével és a hosszú távú céljai figyelembevételével saját hatalmát és mozgásterét korlátozta az 1872. évi statútum jóváhagyásával. Az alapszabályzat nemcsak a város önkormányzati jogaira és kötelességeire vonatkozott, de közvetetten az állami befolyás határait és szerepvállalásának feltételeit is meghatározta. Ez a hatalmi (ön)korlátozás a központosító és modernizáló állam számára a kezdetektől kényelmetlen terhet jelentett, amitől szabadulni igyekezett. Az állami centralizáció e téren nem maradt eredménytelen: a fiumei autonómia keretei a világháború elejére jócskán leszűkültek.

Az 1872. évi statútumot azonban sosem helyzeték hatályon kívül hivatalosan. Ez egyrészt a mindenkori helyi elitek problémamegoldó stratégiáinak köszönhető. Másrészt annak, hogy a városi autonómiához való ragaszkodás egyfajta „*non plus ultra*”-t, megkérdőjelezhetetlen axiómát jelentett a lakosság többsége számára. Ez az attitűd a világháborút és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően sem változott meg.²⁹³

²⁹¹ *Statuto* 1872, 95.

²⁹² Miként azt Stalislao Dall’Asta 1905-ös terve mutatja, a statútum reformjának szükségessége akár még a városatyák közt is felmerülhetett. *Lex Dall’Asta*. Fiumei Szemle, 1905. január 1. 1.

²⁹³ Erre vonatkozóan legújabban: Reill 2020. Továbbá Kiss Gy. Csaba szíves közlése nyomán tudott, hogy még 1993-ban is megjelentek falfirkák a városban *Rijeka je domovina* felirattal.

ÁLLAMI TÉRFOGLALÁS FORMÁI ÉS KORLÁTJAI

Az alábbi fejezetben bemutatom, hogy a magyar állami döntéshozók milyen központosító stratégiákat, hatalomgyakorlási modelleket és -eszközöket alkalmaztak Fiumében, továbbá, hogy a különböző kormányok milyen erőfeszítéseket tettek a lokális közigazgatás átszervezésére. Az összefüggések feltárása érdekében kitérek az államnak a fiumei provizórium és az autonómia által behatárolt mozgásterére, valamint a központi hatalom azon jogi és intézményes módszereire és lehetőségeire, amelyek segítségével a felmerülő akadályokat megkerülhette és érdekeinek érvényesíthetett. Ehhez kapcsolódva megvizsgálom a legfőbb állami intézmények funkcióját és egymáshoz való viszonyulását, illetve azokat a csatornákat, amelyeken keresztül az állam a helyi társadalmi és politikai életet saját szempontjainak kedvezően befolyásolhatta, formálhatta.

*

1916-ban Fest Aladár Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól címmel egy programadó tanulmányt jelentetett meg a Századok történelmi folyóiratban. Tekintettel a háborús viszonyokra és Fiume egyébként is kényes belpolitikai viszonyaira, Fest munkájában az ország, a kikötőváros és a Habsburg-dinasztia egymásrataltságát, közös érdekeit, összetartozását hangsúlyozta. Nagy figyelmet fordított a Habsburg uralkodók reformjaira, amelyek közül III. Károly intézkedéseit (útépítés, privilégiumok) tartotta a legmeghatározóbbnak. Sőt, némi elfogultsággal még azt is megállapította, hogy III. Károly azért támogatta Fiume fejlődését és a monarchia éléskamrájának számító, ismét exportképesseé váló nagy magyar Alföld összekötését, mert már előre látta, hogy a kikötőváros a jövőben a magyar termények kiviteli empóriumává fog fejlődni.

Fest fejtegetéseiben arra az álláspontra helyezkedett, hogy Mária Terézia uralkodásáig nem dőlt el, hogy Fiume vagy Trieszt lesz-e a hanyatló Velencei Köztársaság örököse az Adrián. Trieszt fölénye csak a Fiumét különösen sújtó napóleoni háborúkkal, az 1848–1849. évi forradalommal és szabadságharcokkal, majd az azt követő neoabszolutizmussal és a horvát fennhatósággal vált egyértelművé. Fest ezzel az olasz és magyar nyelvű kortársai szemszögéből, a „magyar időszak” tapasztalatai és elvárásai alapján retrospektív módon viszonyult a „horvát érához.” Vagyis számára egyet jelentett a zsarnokság és a hanyatlás korszakával.

A történelmi valóság azonban az, hogy éppen ez volt az az időszak, amikor szisztematikusan megkezdődött a rendi keretek lebontása az 1848. évi

törvények kihirdetésével, valamint az egymás után kiadott császári rendeletekkel és pátensekkel. Mi több, Fiume a magyarországihoz hasonló önkényuralom kialakulását éppen a horvát uralomnak köszönhetően kerülhette el. Hiszen a város az 1850-es években párhuzamosan a báni kormányzat kiépülésével fokozatosan betagozódott a horvát közigazgatási és gazdasági rendszerbe.

Az átszervezéseket elsősorban a horvát politikai hatalom kiterjesztése, valamint a népesedési és nyelvi arányok megváltoztatása indokolta. Jóllehet, minden függő viszony ellenére, egyes intézkedések kedvező hatást is gyakorolhattak a helyi társadalom életkörülményeire. Erre jó példa, hogy Fiume hozzácsatolása a szomszédos, horvát többségű Sušakhoz szükség-szerűen együtt járt a kikötőváros szárazföldi ellátókerületének bővülésével, illetve, hogy a közigazgatás egyesítésével és a két község eltérő szabályozásainak szinkronba hozásával olyan nagyobb szabású, összehangolt városrendezési, városfejlesztési programok indulhattak meg, mint például a Fiumara határfolyó szabályozása és új mederének kialakítása.²⁹⁴

Fiume lakosságának mindennapjait és egzisztenciális viszonyait illetően nem lehet mellékes, hogy szintén a „horvát érá”-ra, vagyis az 1850-es és 1860-as évekre esett a vitorlások „fénykora”. Bár a konjunktúrából minde-
nekelőtt a fiumei hajóépítők és kereskedők profitáltak, a megnövekedett aktivitás a kikötőváros egészére kihatott. Ugyanakkor az is igaz, hogy Fiume Horvátországból nem számíthatott a nagy volumenű, koncentrált, központilag irányított tőkére és beruházásokra. Ezek hiányában pedig nemcsak Trieszttel szemben maradt alul, de saját optimális fejlődési üteméhez képest is lassabban haladt.²⁹⁵

Fest tanulmányának másik központi témáját a fiumei és a magyar elitek viszonyának dinamikája adta. Ennek jegyében a szerző részletesen elemezte a fiumei kereskedő patríciusok kezdeményezőképességét, szerteágazó családi és politikai kapcsolatrendszerét, Batthyány Teodor (Tivadar)²⁹⁶ közvetítőszerepét, az évszázados ragaszkodást a Magyar Királysághoz, valamint a kormányzók közérdeket szolgáló tevékenységét. Ezen a ponton egy, korábban már Szalay László²⁹⁷ és Radich Ákos²⁹⁸ által is citált szonettet

²⁹⁴ Ordasi 2019b; Ordasi 2023a.

²⁹⁵ Misóczki 2007; Babich 1923.

²⁹⁶ Nem azonos a későbbi fiumei parlamenti képviselővel. Részletesebben lásd: Ambróczy 2019.

²⁹⁷ Szalay 1961.

²⁹⁸ Radich 1883.

idézett, amit a fiumei patríciusok még Majláth József, Fiume első kormányzója 1776. évi beiktatására költöttek.

„A tenger partján honol egy szűz;
nevét a folyótól vette (»Flumen« = Fiume).
Ez a legelső a liburnus a tengerpart istennői között.
Ha rátekintesz,
azt fogod mondani,
hogy szépségét Venustól, elméjét Pallastól, díszét Junótól nyerte.
Számos kérő irigykedve versenyzett ő érte,
a ki eddig rabja volt nénjének, Tergestének (Triesztnak).²⁹⁹
Meglátván őt a magyar Perseus szerelemre gyulladt iránta
és bilincseit széttépni indult,
így szólván hozzá:
akarom, légy az enyém, miután saját erőmmel én szabadítottalak fel.
Amaz szívesen beleegyezik,
s most már úrnő, ki az imént még rableány volt.
A jegyesek házas frigyre lépnek s a liburnus ara a magyar férfival egyesül.
(Ha most a húgot összehasonlítod nénjével, azt fogod mondani:
amaz királyi, emez csak grófi frigyet kötött.)
Éljenek hát az új királyi házastársak,
mint a liburnus–magyar nász első dicsősége!”³⁰⁰

A dichtichonban írt költeményben számos, a magyar közgondolkodást uraló kép és utalás köszön vissza. Így Fiume liburn őslakosság általi alapítása,³⁰¹ a város nevének eredete, különleges természeti adottságaiból fakadó érintetlen szépsége, kiaknázatlan közgazdasági és (tengeri kereskedelmi) potenciái, hajdan élvezett szabadsága, viharos, gyakran uralomváltással járó történelmi múltja. Ezen felül a versben megjelenik a nagyobb, fejlettebb nővér toposza, vagyis Trieszt konkurenciája és egyre nyilvánvalóbb hegemóniája a kisebb, esetlenebb Fiume-istennő felett. Sokatmondó, hogy a rableányként aposztrofált kikötővárost nénje „fogságából” (ami itt a kereskedelmi pangásnak, hanyatlásnak feleltethető meg) a perzsák őséneke tekintett Perszész édesapja, Perszeusz menti ki, aki a vers alapján: magyar, szerelmes

²⁹⁹ Szakítva a bibliai és trójai mitológikus magyarázattal, egyes kutatók azt állítják, hogy Trieszt városának néveredete velencei „terg”-re (piac) vezethető vissza, amihez hozzátársították az „este” (tér, hely) szót, így megalkotva a Trieste (marketplace), azaz „piactér” kifejezést. Cary 1993, 48.

³⁰⁰ Fest 1916.

³⁰¹ Vagyis Fiume nem latin, olasz és főleg nem horvát/szláv.

és felszabadító. A végkifejlet jól láthatóan a boldog beteljesülést képzetét kelti, amely jelen esetben Fiume és Magyarország közös elhatározásán nyugvó egybekelésén, egyesülésében valósul meg.

Mégis, az erő és ahhoz köthetően az erőszakba torkolló konfliktus („bilineáris”), valamint Perszeusz vágyának, szándékának („akarom”) és a birtoklási igényének („enyém”) nyílt proklamálása inkább egy patriarchális, férfiuralmon alapuló egyenlőtlen frigy képét vetíti előre, mintsem egyenlő felek viszonyát. A férj ebben a kapcsolatban azonban már nem érvényesítheti jogigényét királynévé lett felesége felett, mert a házasság intézménye (elvileg) megfosztja hatalmi eszközeinek egy részétől: például a nyílt erő használatától. Tekintve, hogy a tanulmány a világháború alatt, ráadásul az aktuális fiumei kormányzó és a városi képviselő-testület konfliktusokkal terhelt időszakában íródott, aligha véletlen, hogy Fest a szonett azon verssorait is közli, amelyek Szalay és Radich verzióiban még nem fordultak elő. Ezek intik a kormányzót a boldog közös jövő érdekében bölcs és belátó kormányzásra.

Kétségtelen, a 18. század második felében keletkezett költemény tartalma és a dualizmus kori magyar állam Fiume-politikája közti párhuzam némileg leegyszerűsítő. Mindazonáltal a házasság máskor³⁰² is előszeretettel alkalmazott allegóriája jól érzékelteti azt az örökös – a két fél egymással szemben megfogalmazott elvárásain és átélt tapasztalatain³⁰³ nyugvó – konfliktusforrást, amely Magyarország és a város kapcsolatát jellemezte. Azt, hogy míg a kikötőváros a magyar államtól elsősorban autonómiája, olasz karaktere megőrzését és közgazdaságának, kereskedelmének támogatását remélte, addig a magyar állam szemében Fiume egy megformázandó, az állami struktúrába fokozatosan becsiszolandó, integrálandó „testként” jelent meg. Azaz olyan területként, amely sajátos viszonyainál

³⁰² Szeparatizmus Fiumében. Budapesti Hírlap, 1897. február 5. 2.

³⁰³ A házassághoz hasonlóan a közéleti diskurzusok másik gyakori képe, az „anya(ország) – (hálátlan) gyermek” dichotómiája volt. Dominique Reill felhívta rá a figyelmet, természetéből fakadóan az anya-lány kapcsolat is aszimmetrikus bír, illetve, hogy a fiumei lakosság többsége számára, bár Magyarország valóban „madrepatriát” (madre = anya, patria = haza), az anyaországot jelentette, de nem abban az értelemben, ahogy a fogalom manapság használatos. A fiumei felfogásában a hazát (patria) Fiume, Magyarország pedig a „haza anyját” jelentette, amelynek feladatát a lányáról való gondoskodás és annak védelmezése képezte. *KN*, 1878. III. 1879. március 3. 76. ülésnap. 333. A hálátlan jelző ettől függetlenül is gyakorta megjelent. Fiume ingatag (La donna é mobile). Borszem Jankó, 1887. október 9. 2.; Fiume pártviszonyai. Budapesti Hírlap, 1897. december 9. 3.; Fiume. Borszem Jankó, 1901. március 3. 4.; Farsang vége. Kakas Márton, 1900. február 25. 2.; A fiumei ifju pár. *Kakas Márton*, 1900. október 28. 1.; Politikai hullámok. Budapesti Hírlap, 1901. szeptember 29. 3–4.; Fiuméről-Fiuméért. Fiumei Szemle, 1904. október 23. 1–2.; Un vecchio [Gelletich] 1901, 42–43.

fogva az országotól eltérő bánásmódot, alternatív hatalomgyakorlási stratégiákat és módszereket igényel, de ahol az állami felsőbbségnek mégis feltétlenül érvényesülnie kell.

A Kormányzóság és a Tengerészeti Hatóság (1870–1918/1920)³⁰⁴

A fiumei Kormányzóság története egészen Mária Terézia 1776. évi rendeletéig és Majláth József kormányzói kinevezéséig vezethető vissza. A hivatal azonban az évszázadok során mind formájában, mind tartalmában sokat változott. A Kormányzóságot számos alkalommal átalakították és feloszlatták, ami egyben a Kormányzóság felügyelete alá tartozó közigazgatási határok, a kormányzói jogok és méltóságok megnevezésének módosulását is maga után vonta. Míg a Kormányzóság élén álló kormányzót a 18. század folyamán egyszerűen csak „fiumei kormányzó”-ként emlegették, addig az 1848. évi XXVII. tc.-ben már a „tengermelléki főkormányzó mint Fiume és Buccari szabad tengerkereskedési kerületek közös főkapitánya”, a dualizmus korában pedig már a „fiumei és magyar-horvát tengerparti Kormányzóság” terminust használták.³⁰⁵ Az eltérő megnevezések ellenére a hivatal fő feladata nem változott. Ez pedig nem volt más, mint a felsőbb hatalom reprezentálása, a különböző szintű hatóságok közti közvetítés, és a tengeri kereskedelmi ügyek felügyelete.

A horvát okkupáció alkalmával 1848. augusztus 31-én felszámolt fiumei Kormányzóságot Ferenc József az 1870. július 28-ai legfelsőbb elhatározásával kihirdetett provizóriummal szervezte újjá. Az intézkedésre elsősorban nem elvi, hanem olyan gyakorlati megfontolások miatt került sor, mint amilyenek a közös birodalom stabilitásának helyreállítása, a horvát és magyar fél közt fennálló érdekellentétek lehető leggyorsabb elsimítása, és a tengermellék kereskedelmi életének biztosítása számítottak.³⁰⁶

Az uralkodó a magyar miniszterelnök előterjesztésére nevezte ki a kormányzót Fiume városának és kerületének közigazgatási vezetésére. A kormányzók így közvetlenül a miniszterelnöknek tartoztak felelősséggel és a poszt bizalmi jellegéből³⁰⁷ adódóan szinte kivétel nélkül a kormánypárt kö-

³⁰⁴ Lásd XIV. 12. 1. melléklet.

³⁰⁵ 1848. évi XXVII. tc.; Böszörményi 1978.

³⁰⁶ Cieger 1999, 3.; Stipta 1995. Pl. az állami számvevőségekről szóló törvényt alig két hónappal a fiumei Kormányzóság felállítását előtt hirdették ki, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényt pedig az uralkodó csak 1870 augusztusában szentesítette.

³⁰⁷ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-2437. (577. cs.); Vagyis állásából saját kérelmére vagy hivatalból tett felterjesztés alapján bármikor felmenthető volt. Nyugdíjra vagy egyéb ellátásra pedig csak akkor volt jogosult, ha ezen igényt, előzetes állami szolgálatban már ko-

réből kerültek ki. Ez utóbbi gyakorlat a kormányzói állást és az állam folyamatos fiumei képviselétét különösen ingatagga tette, mivel a gyakori kormányváltásokkal csaknem mindig új személy került a hivatal élére.

A kormányzó kiszolgáltatott, bizonytalan helyzetét súlyosbította, hogy a provizórium csak nagyvonalakban, inkább a szerepét érintő irányelvek kijelölésével szabályozta hatáskörét. Ez nem meglepő, mivel a fiumei Kormányosság felállításának pillanatában még a főispánok helyzetét sem határozták meg: a törvényhatóságokról szóló törvényt csak egy hónappal később, 1870 augusztusában fogadták el. A fontosabb irányelvek közé tartozott, hogy a kormányzónak a magyar államot nem csak a tenger mellék lakossága, de a külföld felé is képviselnie kellett. Vagyis egy állandó közvetítő és reprezentáló szerep betöltésre kötelezték.³⁰⁸

Fiume különleges viszonyai miatt a mindenkori kormányzó számára egy olyan speciális méltóságot és ahhoz párosuló hatalmat kívántak biztosítani, amely a remények szerint képesnek kellett, hogy mutakozzon az állami hatalomgyakorlás fentebb taglalt deficitjeinek kompenzálására és a városi autonómia fennmaradásának biztosítására.³⁰⁹ A cél az volt, hogy a kormányzó úgy gyakorolja felügyeleti és ellenőrzési jogát, hogy azzal Fiume különállása ne sérüljön és a magyar állam változatlanul támaszkodhasson az olasz ajkú városi elitcsoportokra.³¹⁰

Bizonyára ezen megfontolásoktól vezérelve – és talán az erdélyi születésű Zeyk Károly belügyminiszteri államtitkár³¹¹ hatására – javasolta 1870 legelején Rajner Pál belügyminiszter Horváth Boldizsár igazságügyminiszternek, hogy „Fiume város és kerületének összes kormányzatára, nemkülönben az egész magyar-horvát tengerparton a Magyar és Horvátország

rásban megszerezte. Ilyen esetben a kormányzói minőségben töltött szolgálati idejét a nyugdíj vagy ellátás megállapításánál beszámították. Míg a kormányzó a kezdetektől bizalmi embernek számított, addig Katus László kutatásaiból ismert, hogy 1873 és 1883 között a horvát bánok és a horvát autonóm kormány osztályfőnökei a horvát szábornak tartoztak felelősséggel és a többségi párt vezetői közül kerültek ki. Igaz, a magyar kormány mindent megtett, hogy a horvát báni méltóságot is bizalmi állássá változtassa és parlamentáris jellegét megszüntesse. Katus 1959a, 332.

³⁰⁸ HU-MNL-OL-K 26-1897-1335. (396. cs.); HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-641. (19. d.). A provizórium értelmében a kormányzáság 1870 nyarán egy osztálytanácsosból, egy elnöki titkárból, egy miniszteri titkárból és egy miniszteri fogalmazóból állt.

³⁰⁹ Kmety 1897, 126–127.

³¹⁰ Az sem lehet mellékes, hogy ebben az időben a horvát igazgatás alá tartozó Fiume megyei főispánjának is Fiume városában volt a székhelye, ami még az eltérő megnevezés és jogosultságok ellenére is sokáig számos félreértéshez és hatásköri konfliktushoz vezetett.

³¹¹ Az erdélyi születésű Zeyk Károly államtitkár ebben az időben Péchy Manó erdélyi királyi biztossal is jó kapcsolatot ápolt. Pál 2010a.

közt közös ügyek intézésére nézve kinevezendő kormányzó tekintélyének gyarapítására célirányos volna, ha a törvénykezési provisorium is oly módozattal szerveztetnék, miszerint abban a kormányzónak az erdélyi királyi biztos hatáskörével hasonló állás biztosíthatnék és ő a magyar miniszteri úrnak minden iránybani teendőkre nézve felelős közegévé tétethetnék.”³¹²

A belügyminiszter felvetése különösen azért elgondolkodtató, mert az átirat megfogalmazásának időpontjában Péchy Manó erdélyi királyi biztos illetékességét még tovább szűkítették az 1867. áprilisi kinevezésekor elnyertekhez képest. Ennek az volt az oka, hogy 1869 tavaszán-nyarán hivatalosan is felszámolták az általa vezetett erdélyi Főtörvényszéket (Guberniumot), miközben saját hivatalának feladatait egyre inkább a pesti minisztériumok vették át, amivel az „Erdélyi Királyi Biztosság” személyzeti létszámának csökkentése is együtt járt. A fokozatos leépítés és hatásköri korlátozások ellenére azonban az erdélyi királyi biztos és hivatala még 1870–1871-ben is meghatározó tényező maradt, és egészen 1872 őszéig folytatta működését.³¹³ Nem így történt Cseh Ede, a fiumei királyi biztos esetében, akinek „mandátuma” provizórium kihirdetésével a hatályát veszítette és helyébe az újonnan kinevezett kormányzó lépett.³¹⁴

Fiume sajátos helyzetéből adódóan – és mivel csak egy volt belőle – a kormányzói cím (elvilleg) magasabb helyet foglalt el a méltóságok hierarchiájában, mint a főispáni.³¹⁵ Ezt fejezte ki, hogy 1893-tól a miniszterelnök-

³¹² HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-73. (19. d.).

³¹³ Pál 2010b.

³¹⁴ Noha a hatás- és feladatkörök összehasonlítása elmélyültebb kutatásokat igényel, úgy tűnik, hogy bár Ferenc József budai tartózkodása miatt a két királyi biztost egyszerre nevezték ki (Péchy Manót 1867. április 2-án, Cseh Edét pedig április 6-án), más-más feladatot bízta rájuk. Péchy egyik legfőbb kötelessége Erdély és Magyarország uniójának előkészítése volt, Cseh Edének pedig Fiume országgyűlési képviselőtét és koronázáson való részvételét kellett előkészítenie, valamint az aktuális helyzetet konzerválnia, amíg a kikötőváros hovatarozásáról szóló horvát–magyar és fiumei felek közti tárgyalások eredménnyel nem zárulnak. A magyar államhatalom fokozatos kiterjesztése és Fiume a (kiépülő) magyar közigazgatásba való folyamatos beillesztése az 1870 nyaratól kinevezett kormányzókra maradt.

³¹⁵ 1870 előtt a két méltóság helyzete éppen fordított volt, és a főispán jóval szélesebb jogkörökkel és nagyobb presztízzsel bírt, mint a fiumei kormányzó. Míután az 1848. évi rendezés értelmében a jász kun kapitány számára főispáni helyet és szavazatot helyeztek kilátásba, Smaich Bertalan Buccari képviselőtében kezdeményezte, hogy a fiumei kormányzó is főispáni ranggal rendelkezzen. Javaslat nem járt sikerrel. Vége az országgyűlési közlések részleteinek. Pesti Hírlap, 1848. április 22. Megjegyzés: 1848. április 11-ig a jász kun főkapitány állását Pest-Pilis-Solt vármegye örökös főispáni posztjával együtt a Magyar Királyi Helytartótanács és a Hétszemélyes Tábla elnökeként is funkcionáló nádor töltötte be. Az 1890-es, valamint századfordulós centralista törekvések következtében azonban újabb fordulat figyelhető meg. Innentől a kormányzó és a főispánok fel-

ségi államtitkárokkal egy kategóriába, a harmadik fizetési osztályba sorolták őket, és amennyiben pályájuk alatt³¹⁶ a valóságos belső tanácsosi címet is elérték, „Méltóságos”³¹⁷ megszólításukat a „Nagyméltóságú” kifejezés váltotta fel.³¹⁸

A fiumei kormányzó és a Kormányzóság szerkezetének és hatáskörének külön törvényi szabályozására csak 1901-ben került sor, ami valódi mérföldkövet jelentett a hivatal fejlődésében. Addig kizárólag az 1872. évi városi statútum szakaszai pótolták a konkrétumok elmaradását.³¹⁹ A statútum értelmében a podestà vezetésével minden egyes városi képviselő a kormányzó előtt tette le a választási esküt, sőt jogában állt a Rappresentanza közgyűlésein elnökölni és az ott hozott határozatokat felülvizsgálni. Emellett a kormányzó kötelessége volt a helyi igényeknek megfelelően kidolgozott rendeleteket a minisztériumhoz jóváhagyásra felterjeszteni, közvetítőként pedig a központi kormányzat és a város kommunikációját biztosítani. Ő felelt az összes állami tisztviselőért és alkalmazottért,³²⁰ méltóságánál fogva pedig az 1807. évi IV. tc. alapján tagja volt az országgyűlés főrendi házának.³²¹ Jóllehet, személyzeti és költségvetési ügyekben a végelhatározás joga a miniszterelnököt illette meg, aki (többnyire fizikai okokból) a kormányzót az országgyűlés és az állami számvevőszék előtt is képviselte.

Szintén a kormányzó kötelessége volt a helyi statútumok kidolgoztatása, az elsőfokú bíróság vezetése, az országgyűlési és a községi képviselői választások felügyelete és a város köznyugalmának biztosítása.³²² Ezért szükség esetén a karhatalmi szervek kirendelését is kezdeményezhette és igen kivételes válsághelyzetekben rendkívüli minisztériumi rendeletek ideiglenesen még tovább bővíthették jogköreit.³²³ Példának okáért a képviselő-

adat-, jog- és hatásköre ismét közeledett egymáshoz. Ez gyakorlatilag visszalépést jelentett az 1870-es évek állapotához képest. Illetve: *KN*, 1896. X. 1897. 184. ülésnap. 191.

³¹⁶ Akár a méltóság betöltése előtt vagy alatt.

³¹⁷ Gyáni – Kövér 2006, 103. Ez a megszólítás az V. fizetési osztályba tartozó miniszteri tanácsosi rang elérésétől illette meg az adott személyt.

³¹⁸ 1893. évi IV. tc. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről. A megszólításokról általában: Kövér 1999.

³¹⁹ Nagyrészt a podestà és a Rappresentanza hatásköreinek részletes körülírásával.

³²⁰ HU-MNL-OL-K 26-1897-1854. (396. cs.). Tehát a kormányzónak anyaggyűjtő, információs és (érdek)közvetítő szerepet is be kellett töltenie, valamint a társadalmi hierarchia alsóbb fokain szolgálók számára orientációs mintákat kellett kínálnia.

³²¹ HU-MNL-OL-K 26-1897-18067. (396. cs.); 1807. évi IV. tc.

³²² HU-MNL-OL-K 26-1897-1854. (396. cs.).

³²³ A kormányzat felruházhatta a polgármester, a képviselő-testület, valamint annak végrehajtóközege, az Állandó Bizottság (Delegazione Municipale) hatáskörével.

testület 1898. évi feloszlását követően a tanács szerepét és illetékességét az akkori kormányzó, Szapáry László,³²⁴ valamint 1913-ban Wickenburg István vette át.³²⁵ Nákó Sándor kormányzósága alatt ráadásul a minisztérium ahhoz is hozzájárult, hogy a kormányzó is véleményt nyilváníthasson a kikötővárosban tevékenykedő állami alkalmazottak kinevezése előtt.³²⁶ A kormányzói véleményezés különösen politikai okokból bírt nagy jelentőséggel, mivel lehetővé tette a megbízhatatlannak ítélt (gyakran fiumei származású) állami hivatalnokok kiszűrését.³²⁷

A hivatal konszolidációját és lassan meginduló fejlődését jelezte a költségvetési szükségletek emelkedése,³²⁸ az ügyszorgalom növekedése,³²⁹ valamint az állami alkalmazottak személyzeti létszámának és összetételének állandósulása, ami egyben fokozatos és egyre magasabb rang- és fizetési osztályba lépésüket is maga után vonta.

A Kormányzóság költségvetését előbb póthitelek formájában a forgalmi naplóból finanszírozták,³³⁰ majd azt 1885-ig a törvénykezési provizóriummal³³¹ együttesen önálló tételként kezelték³³² és azok teljes egészében a Miniszterelnökséget terhelték.³³³ A Kormányzóságra fordított kiadások ek-

³²⁴ HU-MNL-OL-K 26-1897-18987. (396. cs.); Kivételes hatalom. Magyar Tengerpart, 1898. január 16. 2.

³²⁵ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-6658. (1042. cs.).

³²⁶ HR-DARI-7. 277. eln./1909. (35. d.), HR-DARI-7. 366. eln./1909. (35. d.).

³²⁷ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.).

³²⁸ 12–14 fő közt ingadozva. A legjelentősebb változás egy külön fordítói állás szervezése volt. Lásd 1. sz. táblázat. Kormányzósági hivatal személyzete 1870–1901-ig.

³²⁹ Az ügyszorgalmi kimutatások szintén hasznos adatokkal szolgálnak, átfogó tanulmányozásukat a kutatásaim folytatásában tervezem.

³³⁰ HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-2171. (19. d.); A kormányzó és személyzetének költségvetéséből, valamint a város törvénykezésének előirányzatából KN, 1869. XVIII. 1871. december 7. 397. ülésnap. 319. Lásd 2. sz. táblázat. Személyzeti költségvetés alakulása 1871–1901-ig. Póthitelek és a dologi kiadások feltüntetése nélkül.

³³¹ Fiume igazságszolgáltatási költségeivel, azaz a királyi kúria legfőbb ítélőszéki osztályánál, a budapesti királyi ítélőtáblánál, az I. folyamodású törvényszéknél, valamint az ügyészségnél felvett költségekkel.

³³² A királyi udvartartás, a kabineti iroda, az országgyűlés, a közösügyi kiadások, központi nyugdíjak, állami adóságok, vasúti kamatbiztosítási előlegek, Fiume, Horvát-Szlavón-országok beligazgatási szükségletei, Állami Számvevőszék, Miniszterelnökség, Ő Felsége személye körüli miniszter, horvát-szlavón-dalmát miniszter és személyzete, Belügyminisztérium, Pénzügyminisztérium, Közmunka- és Közlekedési Minisztérium, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Igazságügyi Minisztérium, Honvédelmi Minisztérium.

³³³ Tehát még a kormányzó illetményeit is a Miniszterelnökség terhére könyvelték el. Ezzel szemben a főispánok, főispáni titkárok, valamint a főpolgármester költségeit a Belügyminisztérium viselte.

képpen 1871-től 1883-ig nagyjából 21,29%-át tették ki a Miniszterelnökség költségvetésének. A gyakorlaton csak az 1883–1884-ben működő regnicoláris bizottságok javaslatának figyelembevételével változtattak. Ettől kezdve a Kormányzóság személyi és dologi költségeit a Miniszterelnökség, a törvénykezési kiadásokat pedig az igazságügyiminisztérium viselte.³³⁴

Az anyagi ügyek ilyen mértékű átalakítása szorosan összefüggött az 1883. évi, a megyék háztartásának, valamint az 1886. évi, a törvényhatóságokról szóló törvények megalkotásával, továbbá a fiumei törvényszék évenként át halogatott felállításával. Az átszervezést követően a kormányzóság 1884 és 1901 között 9,04%-át, 1902-től 1918-ig pedig hozzávetőlegesen 12,36%-át³³⁵ foglalta el a miniszterelnökségi költségvetésnek. Érdekességként jegyezhető meg, hogy a Horvát-Szlavónországok beligazgatására előirányzott – mindvégig külön költségvetési tételként szereplő – kiadásokat 1883-ig körülbelül 58-szor, majd a századfordulóig nagyjából 202-szer, végül az összeomlásig 132,25-szor magasabban állapították meg mint a fiumei Kormányzóság szükségleteit.³³⁶

A táblázatokból két további következtetés is levonható.³³⁷ Először az, hogy a kormányzói költségvetés meghatározó hányadát a törvénykezési provizóriumból származó szükségletek jelentették. A személyzeti tétel esetében viszont már a „személyes járandóságok” domináltak a dologi kiadások felett. A személyi járandósággal kapcsolatban különösen a kormányzó javadalmazása érdemel említést. A kormányzói poszt mindvégig kiemelten magas, három részből álló (fizetés, természetbeni lakbér³³⁸ és tiszti pótlék) anyagi ellentételezésekkel, majd az aktív szolgálati éveket követően állami nyugdíjjal járt. Mivel a kormányzó ezzel a miniszterelnökségi államtitkárokkal együtt a III. fizetési osztályba tartozott, csak a miniszterelnök és a miniszterek előzték meg.³³⁹

³³⁴ *Ki*, 1881. XXII. 888. sz. Irományszámok. 1881-888. A fiumei ügyben kiküldött magyar országos bizottság jelentése. 83-131., Lásd XIV. 2.1. és XIV. 3. 1. melléklet.

³³⁵ 1902-től 1918-ig hiányzó adatok és az összevont értékek egy egységnek számolásával.

³³⁶ Lásd XIV. 3. 1., XIV. 3. 2. melléklet. A két terület fizikai kiterjedéséből (Horvát-Szlavónországok: 42 541 km², Fiume: 19,57 km²) jogállásából, lakosságából és közigazgatási funkcióiból adódó különbségek miatt a számítás és az ahhoz csatolt melléklet elsősorban az arányok és a költségek alakulásának tendenciáinak érzékeltetését célozza.

³³⁷ Az összegek tanulmányozásakor figyelembe kell venni, hogy 1898–1901-ig a Kormányzóság mellett a közigazgatási bizottság is működött.

³³⁸ A kormányzó és családja egy, az állam által biztosított és fenntartott, reprezentatív célokat is szolgáló palotában lakott.

³³⁹ Lásd XIV. 2. 1. melléklet.

Másodszor pedig az, hogy az évek során a kormányzó illetményei fokozatosan emelkedtek: a kezdeti 5000 forintos fizetés és ugyanennyi tisztí pótlék³⁴⁰ 1908-ra 16 000 (= 8000 forint) korona fizetésre és 12 000 (= 6000 forint) korona tisztí pótlékre növekedtek. Összehasonlításképpen ugyanezen időszak alatt a főispánoké 3000 forintról 10 000-12 000 koronára, a budapesti főpolgármesteré a kezdeti (1873-tól) 5000 forint fizetésről és 3000 forint működési pótlékról összesen 20 000 koronára (10 000 forint) módosult. A miniszterelnök javadalmazása viszont nem változott, és a korszak végéig az 1873-ban megállapított 20 000 forintos (40 000 korona) fizetést és 12 000 forintos tisztí pótlékot (= 24 000 korona) élvezett. A provizórium szövege szerint a kormányzó magas járadékára főként a konzulok és az idegen hatalmak előtti reprezentálás miatt volt szükség. Az összeg megállapításánál a kormányzó kettős állásából származó kiadások és a kikötőváros árviszonyai is meghatározó tényezőnek számítottak.³⁴¹

A „különleges fiumei viszonyok” elsősorban a kormányzósági tisztviselők és hivatali szolgák életében bírtak vitális jelentőséggel. Ők a provizórium értelmében a minisztériumi, hasonló állású hivatalnokok rangjával és fizetésével rendelkeztek, de előléptetésük a korlátozott számú státuszok miatt már nehezebben valósulhatott meg. Külön problémát jelentett, hogy fiumei szolgálatukból adódóan az állam speciális, az életmódjukat, öltözködésüket és viselkedésüket is befolyásoló elvárásokat támasztott velük szemben. Ezért az állami tisztviselők és alkalmazottak kimondottan érzékenyen reagáltak a városfejlődéssel járó intenzív áremelkedésekre.³⁴² Még azután is, hogy a külön drágasági pótlék kiutalásán kívül³⁴³ 1893-ban megtörtént Fiumének a budapestivel azonos (első) lakbér-osztályba sorolása³⁴⁴ és 1908-tól végül a külön kikötői pótlék, a háború alatt pedig a hadipótlék kiutalása is megillette őket.³⁴⁵ Ugyanakkor a fiumei állami hivatalnokok és szolgák helyzete a plusz illetmények ellenére továbbra is „szánalmat keltő” maradt, ami miatt a világháború, majd az azt követő általános re-

³⁴⁰ HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-1888. (19. d.).

³⁴¹ Lásd XIV. 2. 1. melléklet.

³⁴² HR-DARI-7. 110. eln./1875. (3. d.); Ordasi 2023b.

³⁴³ HU-MNL-OL-K 255-1891-7.-217. (331. d.).

³⁴⁴ 1893. évi IV. törvénycikk az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről

³⁴⁵ Küldöttségjárás. Népszava, 1908. december 18. 2.; HR-DARI-7. sz.n. Hadipótlék. (712. d.); HR-DARI-7. sz. n. Fiumei Kormányzósági alkalmazottak fizetései, illetményei és pótlékai. (712. d.); Ordasi 2023b.

A kormányzó hosszú levelezéseket folytatott a horvát bánnal és a különböző tárcák vezetőivel az olyan jogköreit érintő érzékenyebb kérdésekben, mint a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a pénzügyigazgatás, valamint az oktatási rendszer működtetése. Gondolkodásmódját és a horvát báni jogokkal kapcsolatos álláspontját szemléletesen tükrözi az 1871 nyarán Bittó István igazságügyi miniszternek címzett beszámolója. Ebben Zichy a fiumei igazságszolgáltatás mielőbbi rendezése érdekében³⁵³ elismerte a bán a polgári és büntető törvényhozásra kiterjedő ideiglenes befolyását, valamint azt, hogy Fiume elviekben a magyar és a horvát országgyűlésen is képviselhesse magát, de határozottan kikelt az ellen, hogy a bán a fiumei képviselőket a zágrábi száborban való megjelenésre utasítsa.³⁵⁴

Zichy szavait idézve: „amennyiben azonban a bánus a választás tetteles eszközlését és a képviselők Zágrábban való megjelenését tűzné feltételül, kötelességemnek ismerem határozottan kinyilatkoztatni, hogy kívánásának teljesítése jelen viszonyaink között annál kevésbé lehetséges, mert egyrészt Fiume közönsége a választási meghívás alkalmából már egyhangúlag kijelentette, hogy a horvát országgyűlésen való képviseltetése által hovatarozása végleges megoldásnak prejudikálni³⁵⁵ nem akar, másrészt egyáltalán nem lehet kívánatos Fiume küldöttjeinek megjelenése oly országgyűlésen, melynek többsége Fiume jelen közjogi állását el nem ismeri, és Fiume képviselőinek jelenlétéből el nem fogadható következményeket vonna. Nem akarom hinni, hogy az itt érintett kérdés lényeges akadályként bizonyulna a szóban álló igazságszolgáltatási ügy rendezésénél, és hogy a leglényegesebb érdekek érzékeny károsításával újra halasztást szenvedjen a fiumei provizórium törvénykezési kérdésének megoldása”.³⁵⁶

Zichy szintén markánsabban tiltakozott a horvát Nemzeti Párt azon követelése ellen, ami szerint Fiume közjogi állásának végleges rendezéséig a horvát hatóságok és intézmények tovább működhessenek a kikötőváros területén. Ezt jogtalanoknak, célszerűtlennek és a magyar állam presztízsére igen károsnak tartotta. Ezért figyelmeztette Lónyay Menyhért miniszter-

³⁵³ A gyors megállapodásra a magyar állam tekintélye védelmében volt szükség, amire jelen esetben a törvényszék felállításának mind kényelmetlenebbé váló halogatása, valamint a horvát nemzeti párt vezetésével összehívandó szábor jelentett nagy veszélyt. Egyébiránt a provizórium szövege a polgári és büntető ügyeket szintén a horvát bán, valamint Horvát-Szlavónországok autonóm hatáskörébe utalta. HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-641. (19. d.).

³⁵⁴ HR-DARI-7. 62. eln./1871. (1. d.).

³⁵⁵ Ismeret nélkül ítélt, dönt, befolyásol (latin).

³⁵⁶ HR-DARI-7. 62. eln./1871. (1. d.).

elnököt, hogy a fiumei kérdés végleges rendezése és a horvát megyei hatóságoknak Fiume város területén való meghagyása nem függ össze. Zichy azt is kiemelte, hogy a horvát Nemzeti Párt kérésének teljesítése nemcsak az elfogadott államjogi helyzetet³⁵⁷ kérdőjelezné meg, de állandósulna az a „természetellenes” állapot, ami abból ered, „hogy Fiume megye hatósága még mindig oly helyen székel,³⁵⁸ mely hatáskörén teljesen kívül esik, és melynek területén semminemű jogot nem gyakorol”.³⁵⁹ Azaz, csak felbolygatná a tengerparti lakosság horvát nemzeti érzelmeit és csak további nehézségeket keltene.³⁶⁰ A kormányzó ezért nagy erővel szorgalmazta, hogy Fiume vármegye székhelyét mielőbb horvát területre helyezték, ám törekvései sokáig eredménytelenek maradtak. Fiume vármegye főispánja csak 1885 végén tette át székhelyét Ogulinba, mikor a horvát–szlavón közigazgatást átszervezték és az új Modrus–Fiume megyét felállították.³⁶¹ Igaz, a horvát báni kormányzat fiumei befolyása még ekkor sem szűnt meg teljesen, bár a fiumei horvát gimnázium 1896-ban bekövetkező Sušakra költöztetésével súlya érzékelhetően lecsökkent.³⁶²

A kormányzónak nem csak a bánnal, de saját felettes hatóságaival szemben is biztosítani kellett illetékességét és hatáskörét. Ez azért bizonyult szükségesnek, mivel a provizórium értelmében a kormányzói állás össze volt kötve a „szervezendő” Tengerészeti Hatóság elnöki posztjával. Ez azt jelentette, hogy a kormányzó mint a Tengerészeti Hatóság elnöke az egész horvát–magyar tengerpart tengerészeti ügyeinek intézéséért az igazgatásáért felelt.³⁶³ Vagyis egy végkielégítéssel és nyugdíjjal járó olyan köztisztviselői állást is betöltött, ami fegyelmi hatóság alatt állt.³⁶⁴ Ennél is lényegesebb volt azonban, hogy a kettős állás a kormányzónak az államszervezetben betöltött helyét is meghatározta. A kormányzó kormányzóként közvetlenül a miniszterelnöknek, az 1870. október 3-án felállított Tengerészeti Hatóság

³⁵⁷ Magyarán, hogy Fiume a Magyar Királyság integráns része.

³⁵⁸ Fiume városában.

³⁵⁹ HR-DARI-7. 14. eln./1871. (1. d.).

³⁶⁰ HR-DARI-7. 14. eln./1872. (1. d.).

³⁶¹ Erődi 1887, 3–4.

³⁶² HR-DARI-7. 24. eln./1881. (6. d.).

³⁶³ Amennyiben Wertheimer szavainak hinni lehet, a horvát és magyar tengerpart együttes, a magyar kormánynak felelős kormányzó általi igazgatásának ötlete Andrassy Gyulától eredt. Monori Wertheimer 1910, 471–472.

³⁶⁴ Ez a helyzet többek közt Szapáry László megvesztegetési ügye során bizonyult problémásnak. A parlamenti vizsgáló bizottság ülése. *Magyarország*, 1903. augusztus 27. 3.

elnökeként pedig a földművelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszternek tartozott felelősséggel.³⁶⁵

A provizóriumot elrendelő királyi leirat azonban a Tengerészeti Hatóság működésével annyit sem foglalkozott, mint a Kormányzósággal. Így a bevett gyakorlatnak megfelelően a szabályozás és a szakigazgatás hiányát – akárcsak a Pénzügyminisztérium esetében –, ideiglenesen a Császári Triesztai Tengerészeti Hatóságnál alkalmazott személyzet és az ottani szolgálati utasítás átvételével orvosolták.³⁶⁶ Szintén problémát jelentett, hogy a kormányzói hivatal és a Tengerészeti Hatóság együttes igazgatása a kormányzó idejének és energiájának megoszlásán kívül egyéb elvi és gyakorlati kérdéseket is felvetett. Nevezetesen az állam centralizáló, modernizáló és racionalizáló törekvéseinek összeütközéseiből, és megvalósításuk módjának eltéréseiből fakadó dilemmákat. Ez legjobban a miniszterelnök és a kereskedelmi miniszter a hatalomgyakorlásról és a központosítás optimális fokáról alkotott nézeteinek különbözőségében nyilvánult meg.

Míg ugyanis az állam presztízsének hathatós képviselője, felsőbbségének érvényesítése a kormányzói méltósággal járó hatalom lehető legszélesebb kiterjesztését igényelte, addig a tengerészeti és közgazdasági kérdések kezeléséhez alapos szakmai tudásra és tapasztalatra, kereskedelmi jártasságra volt szükség. Mindazonáltal a kormányzók ennek a kritériumnak csak elvétve feleltek meg. Kinevezésükben elsődlegesen előkelő származásuk és ismert családi nevük, dinasztia- és kormányhűségük, az uralkodóval való személyes-, illetve családi kapcsolatuk, társadalmi beágyazottságuk és a reprezentálási kötelezettségek ellátását biztosító magánvagyonuk játszották a fő szerepet.

Noha a hatásköri összeütközésekből adódó feszültségeket már az 1870-es években is érzékeltetni lehetett, azok igazán csak egy évtizeddel később, a Tengerészeti Hatóság átszervezési kísérletével és új szolgálati utasítás bevezetésével kerültek felszínre.³⁶⁷ A konfliktus az aktuális kormányzó, Zichy Ágost Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, majd Baross Gábor kereskedelemügyi miniszterrel szemben megfogalmazott hatásköri panaszai által vált igazán látványossá. Zichy eleinte csak arra emlékeztette Széchenyit, hogy mivel a kikötőlámpáknak és minden más kikötői berendezésnek a költségei a Tengerészeti Hatóság tárcáját terhelik, a berendezésekre vonatkozó döntéseibe sem a miniszter, sem a minisztertanács nem

³⁶⁵ HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-641. (19. d.); HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-2585. (19. d.); HU-MNL-OL-K 26-1897-1335. (396. cs.); Lásd XIV. 12. 1. melléklet.

³⁶⁶ HU-MNL-OL-K 26-1897-5559. (395. cs.); HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-38. (19. d.).

³⁶⁷ Részletesebben lásd: Ordasi 2022a.

szólhat bele. Nem sokkal később azonban Zichy a „politikailag nyugtalan és minden ügybe beleavatkozó” martinschizzai apácák vesztegelőintézeti alkalmazása és az intézetből való szabad ki- és bejárása ellen is kifogásokat emelt. A kormányzó kritikáját egyfelől azért fogalmazta meg, mert a miniszterek az apácáknak szabad mozgást garantáltak, amit a járványok elterjedése miatt igen aggályosnak tartott. Másfelől, mert ártalmasnak vélte, hogy a nővérek felsőbb támogatással gyakran politikai propagandával összekapcsolt ápolótevékenységét folytattak.³⁶⁸

Zichy még ellenségesebben viszonyult a Tengerészeti Hatóság átszervezéséhez. Ennek egyik oka az volt, hogy az 1888-ban átdolgozott szolgálati utasítás közvetlenül a minisztérium hatáskörébe utalta a kormányzó alá tartozó révhivatal úszóművek feletti felügyeletének jogát. A másik okának pedig az tekinthető, hogy Baross Gábor a Tengerészeti Hatóság adminisztratív ügyeinek kezelésével közvetlenül a minisztertanács felügyelete alatt álló főosztályt bízta meg, miközben az intézkedés kiegészítő részét képező számvevőségi utasítás az elnöki utalványok kibocsátását 3000 forintról 1000 forintra szállította le.³⁶⁹ A célszerűség és a szakmai megfontolások mellett a minisztérium befolyását növelte, hogy Baross a Tengerészeti Hatóság állományában egy külön elnökhelyettesi pozíciót szervezett, mely állásra egy kereskedelmi szakembert, Kvassay István korábbi konsztantinápolyi konzult nevezte ki. Ez az intézkedés legfőképpen azért bizonyult kritikussnak, mert a miniszteri tanácsosi rangba kinevezett hivatalnok kizárólag a kereskedelemügyi tárcától függött. Magyarán felette Zichy sem kormányzói, sem elnöki minőségében nem rendelkezhetett.³⁷⁰

A kormányzó felháborodottan tiltakozott az intézkedések és Baross Gábor túlzott központosító törekvései ellen, mivel azokat mindkét minőségére nézve sértőnek és irracionálisnak találta.³⁷¹ Zichy úgy ítélte meg, hogy a Tengerészeti Hatóság átszervezésével a kormányzói méltóságot is egyszerű végrehajtvá minősítik le. Holott álláspontja szerint Fiume sajátos helyzete megköveteli, hogy a kormányzó a főispáni magasabb presztízzsel

³⁶⁸ HR-DARI-7. 214. eln./1888. (12. d.).

³⁶⁹ HU-MNL-OL-K 230-1890-8.-64105. (13. d.).

³⁷⁰ Emellett a tengerparti lakosság olasz, valamint horvát nyelvhasználatának a Tengerészeti Hatóságon belüli korlátozása, és helyette a magyar bevezetésének felülről jövő szándéka is élezte az ellentéteket. A kormány részéről a magyar szolgálati nyelv bevezetése a kormánnyal való egyszerűbb és gyorsabb kommunikációt, valamint a magyar nyelv tengerparti térhódításának praktikus elősegítését célozták, azonban e törekvések szöges ellentétben álltak a helyi társadalom (egzisztenciális) igényeivel, hiszen a Földközi-tenger kereskedelmének nyelve még a századfordulón is az olasz volt.

³⁷¹ HR-DARI-7. 3. b. eln./1892. (15. d.).

és nagyobb hatalommal rendelkezzen.³⁷² Zichy rámutatott, hogy elnöki jogköreinek elvonása éppen ellentétben áll az egykori törvényhozók eredeti szándékaival. Kifejtette, hogy a Tengerészeti Hatóság mindig is egy különleges másodfokú folyamodású fórum volt, amely maga dolgozta ki belső szabályzatait, és azokat csak jóváhagyás végett terjesztette fel a minisztériumhoz.³⁷³ Zichy ezért a kormányzói méltóság és az elnöki állás fontosságának hangsúlyozásával inkább hatáskörének kiterjesztését javasolta. Követendő példaként a trieszti Tengerészeti Hatóság elnökének funkcióit és jóval meghatározóbb szerepét hozta fel. Ebből kifolyólag sérelmezte Széchenyi Pál és Baross Gábor átiratainak hangnemét, amelyről több alkalommal is panaszt tett a miniszterelnöknek: „nem szabad megfélemlíteni arról soha, hogy a Tengerészeti Hatóság elnöke a fiumei kormányzó, kinek tekintélyét nem szabad sérteni oly írmodorral, melyen méltán megbotránkoznak a hatóság tisztviselői”.³⁷⁴

Az elvi kérdéseken túl a kormányzó leveleiből a pragmatikus indokok sem hiányoztak. Zichy többek közt figyelmeztette a Miniszterelnökséget, hogy a fővárosból nem lehet a tengerpart igényeit felmérni és ügyeit intézni, és azt is bírálta, hogy a Kereskedelmi Minisztérium még a hatóság személyi viszonyaiba is bele kívánt szólni. Ilyenformán nagy hangsúlyt fektetett a hely-, és a tengerparti lakosság ismeretére, valamint az ügymenet minél gyorsabb fenntartására. Zichy a Tengerészeti Hatóság olasz belkezelési nyelvének magyarra változtatásához szintén erős fenntartásokkal viszonyult. Erre vonatkozóan azzal érvelt, hogy mivel a Földközi-tenger kereskedelmének nyelve az olasz, a tervezett reform a közérdeket veszélyeztetné. Ráadásul – így a kormányzó – az olasz nyelvhasználat háttérbe szorítása nem is a magyar, hanem a horvát báni igazgatásnak kedvezne. Zichy kiemelte, hogy bár eddig a szláv törekvések ellensúlyozására politikájukat az olasz nyelvű lakosságra alapozták, a nyelvkérdés megbolygatása „még ennél is mélyebben ható békétlenséget idézne elő ezen eljárás az olasz kultúrájára és nyelvére oly féltékeny Fiume városában, mely az olasz nyelv ügykörének minden csorbításában a saját autonómiájának megcsorbítását látja”.³⁷⁵

³⁷² Feltételezhető, hogy az állam intézkedéseiben ez a fajta törekvés is közrejátszott, hiszen a hatalom szükségszerű decentralizálása, egy karakteres, erős hatalmi pozícióból tárgyaló kormányzó ellenkezése még a saját tekintélyét és érdekérvényesítési képességét is ki-kezdhetette. Erre utaló jelek lelhetők fel Szapáry Géza vagy Zichy Ágost esetében.

³⁷³ HU-MNL-OL-K 26-1909-XXVII.-119. (803. cs.).

³⁷⁴ HR-DARI-7. 214. eln./1888. (12. d.).

³⁷⁵ HU-MNL-OL-K 26-1909-XXVII.-119. (803. cs.).

A Baross és Zichy közti hivatali (és személyi) ellentétek sajátos módon „oldódtak fel”. Zichy Ágost 1892 márciusában lemondott hivataláról, két hónappal később pedig már a Vasminiszter haláláról tudósítottak az újságok. A konfliktusok mégsem szűntek meg, sőt 1896-ban Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter és Batthyány Lajos kormányzó között ismét felelevenedtek. Az apropót ez alkalommal Wimmersperg Frigyes tengerészeti hatósági fogalmazó segédtitkári kinevezése adta.³⁷⁶ Míg Batthyány mindent elkövetett a később államtitkári címet viselő férfi előléptetéséért, addig Dánielnek más elképzelései voltak a poszt betöltését illetően.³⁷⁷

Ám Batthyány és Dániel vitája nem a konkrét személyek támogatásáról vagy éppen mellőzéséről szólt. Ehelyett az ügyben a kereskedelmi tárca újabb hatalmi expanzióját kell látni. A kereskedelemügyi miniszter nem elégedett meg pusztán a miniszteri tanácsosi rangot viselő elnökhelyettes kinevezésével, hanem befolyását az alsóbb hivatali beosztású egyének kinevezésére is ki akarta terjeszteni.³⁷⁸ E szempontból jelzésértékkel bír, hogy Baross Gábor és hivatali utódja intézkedéseit még a központosítás elkötelezett hívének számító Dárday Sándor miniszteri tanácsos is „túlhajtott centralizmusként” értékelte.³⁷⁹ A vita végül olyannyira elmérgesedett, hogy az ügygel maga Bánffy Dezső miniszterelnök személyesen kívánt foglalkozni. Jellemző, hogy a konfliktus ez alkalommal is a tárca diadalával és a kormányzó lemondásával ért véget.³⁸⁰

A fentiekből kitűnik, habár a konfliktusok a kereskedelmi tárca és a kormányzó mint a Tengerészeti Hatóság elnöke, között zajlottak, a kormányzó kettős minősége az egész államszervezet hierarchiáját érintette. Bár az állam kétségtelenül törekedett saját hatalmának kiterjesztésére, azt elsősorban a közvetlenül tőle függő intézmények és hivatalnokok által, nem pedig a kormányzó jogköreinek kibővítésével kívánta megvalósítani. A központi kormányzat célkitűzése érthető, hiszen a kormányzó jogköreinek gyarapításával egy erős hatalmi központ létrejöttét kockáztatta volna meg. Ahogy pedig a vármegyékkel folytatott viták tapasztalatai mutatták, egy ilyen erős, számos törvényes jogosultsággal rendelkező hatalmi tényező

³⁷⁶ HR-DARI-46. 6. eln./1896. II. t. 6. a. sz. (3. d.).

³⁷⁷ HU-MNL-OL-K 26-1909-XXVII.-12850. (803. cs.).

³⁷⁸ HR-DARI-46. 6. eln./1896. II. t. 6. a. sz. (3. d.).

³⁷⁹ HU-MNL-OL-K 26-1897-5559. (395. cs.). Részletesebben: Ordasi 2018a; OSZK Kt. Fol. Hung. 1677. N. 3. 894. IV. 18. 7. Thallóczy szerint Baross Gábort még Kállay Béni sem szívlelte.

³⁸⁰ Ordasi 2022a.

akár még a kormánnyal való szembeszegülésre is képes lehetett, ami a decentralista irányzatoknak kedvezhetett.

Az összetűzések ezzel együtt két további problémát szintén előrevetítettek. Először is az állami és a helyi érdekek közt egyre nehezebben áthidalható ellentétet. Másodszor pedig – épp úgy, ahogy az erdélyi királyi biztos és hivatalával történt³⁸¹ – a kormányzói méltóság és hatalom folyamatos leértékelődését, ami az állam központosító politikájával párhuzamosan haladt előre.

A közigazgatási bizottság állami és társadalomformáló szerepe (1898–1901)³⁸²

A kormányzaton belüli nézet- és érdekellentétek ellenére a központi hatalom legfőbb célja nem változott; az továbbra is az állami közigazgatás centralizálása, és ennek részeként a magyar törvények Fiumében való bevezetése maradt. Eltérések csupán a kivitelezés módjában, eszközeiben, valamint időzítésében és lebonyolításának ütemében akadtak. Így bár a célokat jó előre megfogalmazták, a kikötőváros adminisztrációjának teljesebb körű átszervezésére csak 1883-ban tettek először kísérletet. Ekkor a közvetlen állami beavatkozás szükségét a regnicoláris bizottság tárgyalásainak aktualitása, valamint az országos költségvetés gazdaságosabb beosztásának igénye indokolta.

A kormányzat a céljai megvalósítása érdekében két fontos intézkedésről határozott. Először arról, hogy megszerzi a városi adóügyek ellenőrzési jogát. Másodszor pedig, hogy Fiumében is felállítja az országban már 1876 óta működő másodfokú (középfokú) hatóságot, a közigazgatási bizottságot. A terv elhamarkodottságára utal, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter azon kérdésére, hogy vajon cél- és időszerű lenne-e a közigazgatási bizottság fiumei bevezetése, Szapáry Géza, majd Zichy Ágost kormányzók is óvatosságra, nagyobb türelemre intettek.³⁸³ Ugyanakkor míg Szapáry Géza még 1883 októberében is határozottan elutasította a szervezetet, addig hivatali utódja, Zichy Ágost alig egy hónappal később már rugalmasabban fogadta a kormány kezdeményezését. Szapáry álláspontját Fiume rendkívüli törvénykezési viszonyaival, autonómiájával és

³⁸¹ Pál 2010b.

³⁸² Lásd XIV. 12. 3. melléklet.

³⁸³ HR-DARI-7. 174. eln./1883. (8. d.).

az alapvető állami intézmények³⁸⁴ hiányával indokolta, illetve érvelésében kidomborította, hogy a kormányzói méltóság „a közigazgatási bizottságot fontosság és befolyás tekintetében jóval felülmúlja”.³⁸⁵ Szapáry ezért új szervezet létrehozása helyett azt javasolta, hogy kormányzói minőségében őt ruházzák fel az adóügyek intézésével.³⁸⁶

Vele ellentétben Zichy az 1882 júniusában megtartott miniszteri tanácsülés szellemében a közigazgatási bizottság tevékenységét már „okvetlenül szükségesnek írta le”. Igaz, elvi hozzájárulását gyakorlati támogatás nem követte. Megfelelő szakemberek hiányában ugyanis még ő is időszertülsennek tartotta a hivatal felállítását.³⁸⁷ A közigazgatási bizottság dilemmája így rövidesen le is került a napirendről. Ebben egyaránt szerepe volt a regnicoláris bizottságok konfliktusának, de elsősorban az azokkal párhuzamosan folyó 1883-as címerválságnak és a magyarellenes horvát zavargásoknak,³⁸⁸ továbbá a ténynek, hogy a kormány végül megelégedett az Állandó Adóügyi Bizottság létrehozásával.³⁸⁹

Hosszas várakozást követően a közigazgatási bizottság fiumei bevezetésének feladatát Bánffy Dezső és kabinetje vállalta magára 1896-ban. A miniszterelnök Perczel Dezső belügyminiszter tanácsára³⁹⁰ a beavatkozást az igazságszolgáltatás korszerűsítésének szükségével indokolta, amire vonatkozóan egy törvénycsomagot is beterjesztett az országgyűlés elé.³⁹¹ A javaslatok látszólag az esküdtszékek és a közigazgatási bíróság felállításáról szóltak,³⁹² de valójában a fiumei „közigazgatásnak, úgy az állam, mint a város és lakossága érdekeinek, valamint a kor igényeinek megfelelő” átszervezésére és az illetőség kérdésének rendezésére irányultak.³⁹³ Mindezt az is igazolta, hogy a tervbe vett törvények hatályba léptetésének előfeltétele a közigazgatási bizottság felállítása volt. Másodfokú közigazgatási fő-

³⁸⁴ Így államépítészeti hivatal, tanfelügyelő, posta és távírda igazgató, külön árvaszék és főjegyzői állomás.

³⁸⁵ HR-DARI-7. 156. eln./1883. (8. d.).

³⁸⁶ HR-DARI-7. 156. eln./1883. (8. d.).

³⁸⁷ HR-DARI-7. 57. eln./1884. (8. d.).

³⁸⁸ HR-DARI-7. 60. eln./1881. (6. d.). A zavargások Starčević-párt fokozatos megerősödésével és térnyerésével, már az 1880-as években megkezdődtek.

³⁸⁹ HR-DARI-7. 164. eln./1884. (8. d.).

³⁹⁰ HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-9581. (422. cs.).

³⁹¹ Bánffy gyakorlatilag Szapáry Gyula korábbi miniszterelnök 1891. évi közigazgatási reformkísérletét szerette volna határozottabb formában és lehetőleg a központi kormányzat számára minél kedvezőbb módon (centralizáltabb formában) megvalósítani, így intézkedései nemcsak Fiume önkormányzatának átszervezésére irányultak.

³⁹² A közigazgatási bíraskodás szerepéről részletesebben: Stipta 2018.

³⁹³ HU-MNL-OL-K 26-1897-18986. (395. cs.).

rumként ugyanis ez a szervezet hajtotta végre a hozzá intézett törvényhatósági határozatokat és kormányrendeleteket. A kormány úgy vélekedett, hogy „az utolsó évtizedek alatt hozott számos új törvény által az állam közigazgatásában életbeléptetett, a város és kerületében azonban egyáltalán nem, vagy csak kis részben és hiányosan fogantatba vett átalakulásoknak a város és kerületében is érvényre juttatására leginkább a közigazgatási bizottság van hivatva”.³⁹⁴

A városi rendőrség átszervezése és államosítása szintén a „csomag” szerves részét képezte.³⁹⁵ A kormánypárti érvelés szerint az intézkedést Fiume speciális helyzete, geográfiai fekvése, valamint kontaktzóna, információs „hub”, csomópont jellege tette elkerülhetetlenné. Fiume kikötő és többszörös határvárosi mivoltából három szükséglet adódott. Először is az, hogy Fiumében a helyi lakosok és a magyar állampolgárok vagyon- és életbiztonságának megóvása fokozott körültekintést igényelt. Másodszor, hogy idegenrendészeti okokból a külföldről érkező idegenek megfigyelése a lehető leghatékonyabb eljárást követelte meg. Harmadszor, hogy nélkülözhetetlenné vált a megélénkülő be- és kivándorlás minél célszerűbb és központosítva megszervezett irányítása, szabályozása, kontroll alatt tartása.³⁹⁶

A központi hatalom narratívája szerint a városi rendőrség felépítése, szervezetsége és személyzeti összetétele miatt alkalmatlannak bizonyult a mind összetettebb feladatok ellátására, az újabb kötelezettségekkel járó anyagi terheket pedig a municípium nem vállalhatta.³⁹⁷ A fiumei rendőrséggel szembeni kritikákat azonban nem Bánffy kabinetje fogalmazta meg első ízben, hiszen a testület átszervezésének gondolata már az 1870-es években felmerült. Egyrészt a látványos horvát tüntetések, a török–oroszháború és a balkáni konfliktusok elől menekülő, hirtelen mind nagyobb számmal megjelenő idegenek miatt,³⁹⁸ másrészt, mert Fiumében a köz- és vagyonbiztonsági viszonyok híresen kétségbeejtőek voltak. A raktárakban, kikötőkben, farakodó telepeken mindennaposnak számítottak a rongálások, lopások, gyújtogatások, valamint az óvatlanságból származó, olykor emberéletet is követelő balesetek. A rendőrség államosítására viszont 1916-ig várni kellett.³⁹⁹

³⁹⁴ HR-DARI-7. 122. eln./1899.; HU-MNL-OL-K 26-1897-18986. (395. cs.).

³⁹⁵ HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-9581. (422. cs.).

³⁹⁶ Ordasi 2023c.; Ordasi 2022b.

³⁹⁷ Rendőrségünk államosítása. Magyar Tengerpart, 1901. augusztus 6. 3.

³⁹⁸ HR-DARI-7. 156. eln./1875. (3. d.); HR-DARI-7. 36. eln./1876. (4. d.); HR-DARI-7. 43. eln./1878. (5. d.), KN, 1896. III. 1897. január 26–február 13. 44. ülésnap. 249–250.

³⁹⁹ Ordasi 2022c.

Nem így történt a közigazgatási reformok esetében, melyek már Bánffy miniszterelnöksége alatt megkezdődtek. A kormány 1898. január 1-jével rendeleti úton Fiumében is felállította a közigazgatási bizottságot és a közigazgatási bíróságot (1896. évi XXVI. tc.), valamint bevezette az eddig a kikötővárosban még végre nem hajtott törvényeket.⁴⁰⁰

A közigazgatási bizottság hármias hatásköre kiterjedt az állami adminisztráció csaknem összes ágára, illetve több fegyelmi és jó pár fellebbviteli kérdésre. Egészen pontosan a fiumei közigazgatási bizottság illetékességébe tartoztak az illetőségi és választási ügyek, a városi állandó bizottság megválasztása körüli fellebbezések, a városi közadók, vámok, illetékek, helypénzek kezelése. Ugyanez mondható el a vasutak és építkezések körül felmerült teendőkről, az utak, épületek műtárgyak felügyeletéről, a népoktatási törvényben foglaltak végrehajtási módjáról, a tanfelügyelő tevékenységéről, az állami és városi közigazgatási közegek működéséről és személyi kérdéseiről is. Ezen kívül a bizottság fellebbviteli hatóságként ítelt a város és kerületében működő állami tisztviselők és alkalmazottak ellen indított fegyelmi ügyekben, a podestà és a városi fegyelmi bizottság által hozott határozatok esetében pedig másodfokú, felülvizsgálati fórumként tevékenykedett. Lényeges pont volt, hogy amennyiben a városi statútum 118. §-a alapján valamely szakminisztérium a podestà ellen fegyelmi eljárást indított,⁴⁰¹ azt a közigazgatási bizottság bonyolította le. A kormányzó és helyettese pedig – a főispánok mintájára – a Rappresentanza és a városi Állandó Bizottság (Delegazione Municipale)⁴⁰² határozataival szemben nyert panaszjogot.⁴⁰³

⁴⁰⁰ A közigazgatási bizottságról szóló 1876. évi VI. tc. és az azt módosító 1882. évi XX. tc., a kivándorlási ügynökségekről szóló 1881. évi XXXVIII. tc., a phylloxera vastatrix terjedése ellen teendő óvintézkedésekről szóló 1883. évi XVII. tc., a telepítésről szóló 1894. évi V. tc., a mezőgazdasági termények, termékek és cikkek hamisításának tilalmazásáról szóló 1895. évi XLVI. tc., a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. tc, a népiskolai közoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. tc. és a népiskolai hatóságokról szóló 1876. évi XXVIII. tc.-nek Fiume városában és kerületében eddig nem, vagy csak bizonyos iskolákra alkalmazott rendelkezései; az erdők kezeléséről szóló 1879. évi XXXI. tc., a vadászatról szóló 1883. évi XX. tc., a cseléd és gazda közötti viszony szabályozásáról, a gazdasági munkásokról és napszámosokról szóló 1876. évi XIII. tc.

⁴⁰¹ *Statuto* 1872, 87–89.

⁴⁰² A podestà elnöklésével a képviselő-testületből évente választott 10 rendes és öt pótagyból álló bizottság, amelynek hatásköre kiterjedt a hivatalnokok eljárása elleni felszólalásokra, a városi ingatlanok vételi, eladási és csereügyeire, a pénzügyi műveletek eszközlésére, felügyelt a tisztviselők működésére. Továbbá a Rappresentanza feloszlása esetén intézkedett a legfontosabb közigazgatási ügyekben is, de azokat csak a kormányzó jóváhagyását követően hajthatta végre.

⁴⁰³ HU-MNL-OL-K 26-1902-XIII.-2726. (545. cs.).

Mindazonáltal Fiume sajátos viszonyai miatt az 1876. évi VI. tc. egyes részei jelentős módosítással léptek életbe, ami miatt a szervezet több téren is különbözött az ország más közigazgatási bizottságától. Az eltérések mindekenélőtt az adózással, a népiskolai oktatással, vagy éppen a városi tisztviselők fegyelmi ügyeivel kapcsolatos kitételekben mutatkoztak meg. Ezen felül abban, hogy a minisztertanács hozzájárulásával a fiumei közigazgatási bizottság hatásköre a tengeri hajózási és kikötőépítészeti kérdéseket is felölelte.⁴⁰⁴

A legszembevetőbb differencia nem a hatáskörökben, hanem a hivatalnak az államszervezetben elfoglalt helyében figyelhető meg. Míg a bizottságot az országban a törvényhatóságokba illesztették bele, addig (minden látszólagos intézkedés és leplezés ellenére lényegét tekintve) Fiumében a Kormányzóság (és a képviselő-testület) mellé rendelték. Az „országos” és a fiumei hivatal személyi összetételében is különbözött. A törvény értelmében az országos közigazgatási bizottságot a főispán/főpolgármester, az alispán/polgármester, a főjegyző/első alpolgármester, a tiszti ügyész, az árvaszék elnöke, a főorvos, a királyi adófelügyelő, a királyi államépítészeti hivatal első hivatalnoka, a tanfelügyelő, a királyi ügyész, a posta és távírdai kerület igazgatója, valamint rajtuk kívül a törvényhatósági közgyűlés által megválasztott tíz tag alkotta.⁴⁰⁵ Fiumében viszont a törvényt életbeléptető rendelet úgy határozott, hogy a bizottságba a Kormányzóság első tisztviselőjének (kormányzó/helyettese), a pénzügyigazgatónak, a Tengerészeti Hatóság műszaki osztálya vezetőjének, a királyi ügyésznek, a tanfelügyelőnek és a közgazdasági előadónak kellett bekerülnie. A személyzeti állományból következik, hogy a fiumei közigazgatási bizottság az irodai ügyek kezelésében is eltért az országos gyakorlattól. Már csak azért is, mert valószínűleg a megfelelő szakközegek és költségvetési keret hiánya miatt a kikötővárosban az ügyvitel folyamatát nem külön rendeletekkel szabályozták, hanem a lehető legegyszerűbb módon oldották meg. Azaz a Kormányzóság fogalmazói és irodai személyzete mellett annak szakelődőit is bevonták a mindennapi feladatokba. Az intézkedés nem vált be: az ügyek felszaporodása a hivatalnokok fokozott leterheléséhez vezetett.⁴⁰⁶

A rendelet a városi közegek részvételét is előírta. Ez a podestà, a tanácselnök, a városi tanács jogügyi előadó ülnöke, a városi főorvos, valamint a

⁴⁰⁴ HU-MNL-OL-K 26-1897-19485. (395. cs.).

⁴⁰⁵ A fővárosban a közigazgatási bizottság tagjai voltak tovább a fővárosi államrendőrség főkapitánya és a másodalpolgármester is.

⁴⁰⁶ Lásd XIV. 4. 1. és XIV. 4. 2. melléklet.

Rappresentanza által megválasztott tíz tag érintettségét jelentette.⁴⁰⁷ Így a papírforma szerint az állam hat taggal, a város pedig a podestàn kívül három előadóval és tíz városatyával képviseltette magát. A Rappresentanza által küldendő tíz tagot – akárcsak az országban – Fiumében is viszonylagos többséggel, kijelölés nélkül, titkos szavazással, szavazólapokon két évre választották meg. Ugyanakkor – ellentétben a főispánokkal – a kormányzónak nyolc helyett csak két nappal korábban kellett kihirdetnie az eseményt. Ezt az eljárást feltehetőleg közbiztonsági és előkészületi megfontolások indokolták. Még ennél is jelentősebb különbségként könyvelhető el, hogy Fiumében – egyedülálló módon – a tíz tag delegálása nem volt előfeltétele a közigazgatási bizottság felállításának. Tehát a tagok meg nem választásával, a megbízás el nem fogadásával, vagy időközbeni lemondásokkal nem lehetett megakadályozni az új másodfokú hatóság megalakulását és működését. Különösen azért nem, mert a rendelet még az esetleges renitencia leszerelésére, vagy legalábbis mérséklésére is tartalmazott megoldást. Eszerint az alakuló ülésen meg nem jelenő, vagy az ismétlődő távollétüket igazolni képtelen tagokat 100 forintig [= 200 korona] terjedhető bírsággal sújtotta.⁴⁰⁸

A szankcionálás mindenekelőtt a nyelvhasználat kérdése miatt bizonyult kritikussnak.⁴⁰⁹ Noha a közigazgatási bizottságnak a városi hatóságokkal olaszul kellett kommunikálnia, működési nyelve már a magyar volt.⁴¹⁰ Ekképpen, bár a városatyák a jelentéseiket akár olaszul is felterjeszthették és a tárgyalási nyelvként a magyar mellett az olaszt is választhatták, a jegyzőkönyvvezetés, a belső ügykezelés és a határozatok kiadása csak az állam hivatalos nyelvén, magyarul történhetett. A városatyák túlnyomó többsége viszont sosem tanult meg magyarul. A magyarul nem beszélő tagok nyelvtudás hiányában nem kapcsolódhattak be érdemileg a szervezet munkájába. Ezáltal az üléseken való megjelenés számukra frusztráló és egyben politikailag kompromittáló tevékenységet jelentett. Mi több, akár még felesleges időtöltésként is felfoghatták, hiszen a bizottság ülésein való „passzív” részvétel vállalkozásaik és egyéb magánügyeik intézésében is akadályozta őket. A rendelkezés tehát amellett, hogy a belső ügykezelés

⁴⁰⁷ HU-MNL-OL-K 26-1897-18984. (395. cs.).

⁴⁰⁸ *MRT, 1867–1945.* 342. A m. kir. miniszerelnök 1897. évi 18.986. M. E. sz. a. kelt rendelete, a fiumei közigazgatási bizottságnak az egyes ministerek ügykörét érintő hatásköréről. 874–899.

⁴⁰⁹ HR-DARI-7. 122. eln./1899. (22. d.).

⁴¹⁰ *MRT, 1867–1945.* 708–709. A m. kir. ministerium 1897. évi 18.984. M. E. sz. rendelete, a magyar kir. közigazgatási bíróságról szóló 1896. XXVI. törvénycikknek Fiume városában és kerületében hatályba léptetése és a kapcsolatos intézkedések tárgyában.

menetét nehezítette, a városatyák részvételi hajlandóságára is negatív hatást gyakorolt. Mindez még akkor is igaz, ha a kétnyelvű ügykezelés megfelelt a kiegyezés szellemének, valamint a bécsi–magyar–horvát központi hatóságok érintkezési gyakorlatának is. Magyarán, egyáltalán nem számított kivételes esetnek, vagy rendszeridegen elemnek.

Végül, az országos viszonyokhoz képest a rendelkezés a podestà jogosultságaira vonatkozva is tartalmazott egy fontos különbséget. Míg ugyanis a közigazgatási bizottságokban a főispánt elnöki minőségében a polgármester/alispán helyettesítette, addig a fiumei szervezetben a podestà gyakorlatilag sosem elnökölhett. Ennek oka arra vezethető vissza, hogy a rendelet – nagy előrelátással – az 1872. évi városi statútum vonatkozó passzusát tette meg irányadónak, amely szerint a kormányzó helyettesét a kormánynak kellett kijelölnie.⁴¹¹

A fiumeiek a közigazgatási bizottságot értelmetlen, zavart keltő tényezőnek tartották. Különösen azt kifogásolták, hogy a szervezetet a Kormányzóság mellett állították fel, amivel nézetük szerint a képviselő-testület és az állam közé egy idegen test ékelődött be.⁴¹² A városatyák úgy vélték, a statútum értelmében ügyeik közvetlen közvetítése a minisztérium felé a másodfokú hatóságként működő kormányzó feladata és kötelessége. Jóllehet, szükség esetén a városi képviselő-testületnek is jogában áll személyesen érintkezni a miniszterelnökkel. A városatyák rámutattak, hogy az állam az intézmény bevezetésével megsértette a statútum fő pontjait és a város autonómiáját. Egyfelől azért, mert a közigazgatási bizottság a Rappresentanza több hatáskörét magára öltötte. Másfelől, mert az új fórum magyar belkezelési és jegyzőkönyv-vezetési nyelve a kikötőváros hivatalos olasz nyelvhasználati jogával ellenkezett.⁴¹³

A városatyák szemében a bizottság Bánffy Dezső „barbár,” sovinizta, magyarosító céljaival összekapcsolt központosító eszközként jelent meg. Hangoztatták, hogy a közigazgatási bizottság nem felel meg a fiumei sajátosságoknak, és az csak kárára van az „olasz–magyar” testvériségnek és

⁴¹¹ *Statuto* 1872.

⁴¹² La Giunta Amministrativa e le leggi concesse alla sua istituzione. La Difesa, 1897. október 2. 2.

⁴¹³ Dárday kiküldetése alkalmával felhívta Bánffy figyelmét, hogy bár a fiumei statútum nem tartalmazza, hogy a helyi közgyűlések jegyzőkönyveit milyen nyelven kell vezetni, a bevett gyakorlat megváltoztatása nagy felháborodást idézne elő. Szintén Dárday mutatott rá arra, hogy Fiume hivatalos olasz nyelvhasználati nincs törvényileg kimondva, így az csupán szokásjogon és gyakorlati megfontolásokon alapszik.

hagyományos jó kapcsolatának.⁴¹⁴ A fiumeiek a nyelvkérdésen kívül az eljárás módját bírálták. Vagyis azt, hogy Bánffy – szakítva a korábbi gyakorlattal – figyelmen kívül hagyta a képviselő-testület votum consultativumját, és a közigazgatási bizottságot, valamint a közigazgatási bíróságot⁴¹⁵ a Rappresentanza véleményének meghallgatása és hozzájárulása nélkül, egy egyszerű rendelettel állította fel.⁴¹⁶ A miniszterelnököt ezért „alkotmánytiprással,” „sovinizmussal”,⁴¹⁷ „despotizmussal”, „fiumanofóbiával” vádolták, és kitartóan tiltakoztak a „zsarnoki” törvények és rendeletek ellen.

A Rappresentanza ellenállása öt fő, egymással szorosan összefüggő következményt vont maga után: 1. a városi közigazgatás megbénulását; 2. az állami tekintély csorbulását; 3. a kormányzatba (illetve fordítva, a fiumei elit együttműködő-képességébe) vetett bizalom megingását; 4. a központi hatalom határozottabb fellépését;⁴¹⁸ 5. a fiumei autonómia értelmezése körül felmerült dilemmák ismételt előtérbe kerülését.⁴¹⁹

Ellentétben a városatyák felfogásával a kormányzati narratívában a közigazgatási bizottságot a reformok, a haladás szükséges velejárójaként, az üdvös fejlődés legmegfelelőbb eszközeként tűntek fel. Bánffy és közvetlen környezete ezért a jogharmonizálás szükségével, Fiume jogi és szervezeti integrációjával, a költségcsökkentéssel, az állambiztonsági és célracionális okok számbavételével, valamint az ország gyarapodásának előkészítésével

⁴¹⁴ La Giunta Amministrativa e le leggi connesse alla sua istituzione. La Difesa, 1897. október 2. 2.

⁴¹⁵ A közigazgatási bíróságot főleg azért bírálták, mert a sajtóvétségek elkövetése esetében a tárgyalásokat nem a kikötővárosban, hanem Budapesten vezették le. Ez pedig nem csak jelentős idővesztést és anyagi károkat eredményezett a vádlottaknak és tanúiknak, de a törvényszék magyar nyelve miatt alapvető kommunikációs problémákat is magában foglalt.

⁴¹⁶ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.).

⁴¹⁷ A fogalom gyakori, több oldalról egyaránt alkalmazása miatt fontos megjegyezni, hogy alatta a fiumeiek teljesen mást értettek, mint a miniszterelnök. Míg ugyanis a kikötőváros lakossága a kifejezéshez általában véve negatív, elnyomással és kényszerrel egybekötött gondolatokat társított, addig Bánffy számára a „sovinizmus” terminus abszolút pozitív értelmezéssel bírt. A szó számára egyet jelentett az erős akarással, a folyamatos cél felé törekvéssel, az állhatatossággal, valamint a nemzet és az állam, az egységes magyar nemzeti állam jövőjének biztosításának eszközével. Bánffy 1903, 211–216.

⁴¹⁸ HU-MNL-OL-K 26-1897-18987. (396. cs.); Cronaca fiumana: L'eloquenza dei fatti. La Difesa, 1899. augusztus 20. 3. Ennek részeként Bánffy a kormányzót kivételes hatalommal ruházta fel, és elrendelte, hogy a Rappresentanza feloszlata és újraválasztása közti átmeneti időszakban annak jogköreit gyakorolhassa. Mindezzel egyidőben a hetvenéves Vallentsits Antalt, a város korábbi kormányzó helyettesét nevezte ki (a nem működő képviselő-testület élére) podestává.

⁴¹⁹ 529. országos ülés. 1900. február 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés *Képviselőházának naplója*, XXVI.

érvelt.⁴²⁰ E tekintetben a közigazgatási bizottság és a közigazgatási bíróság felállításán kívül a városi rendőrség államosítása bírt nagy jelentőséggel. Ezt az álláspontot Dárday Sándor miniszterelnöknek címzett levele is tükrözte, amiben világosan kimondta, hogy a közigazgatási bizottság létesítésével az egész kormányzói állás hatásköre átalakíthatóvá válna.⁴²¹

Dárday a rendőrségről sem feledkezett meg. Sőt, úgy vélekedett, hogy bár „nehéz a feladat, de büszke lennék a megoldására oly ügynek, mely évszázadok útja vajúdik”.⁴²² Megjegyzendő, hogy a rendőrség államosítását a horvát bán is támogatta.⁴²³ Khuen-Héderváry az átszervezést azonban nem csak a szolgálat és a hatékonyság érdekében tartotta szükségesnek, hanem azért is, mert úgy vélte, hogy „Fiume város szomszédos lakosságának az állami rendőrséggel szemben sokkal nagyobb bizalma lenne, mint aminő bizalommal viseltetik a városi községtől függő, tehát a részrehajlatlanságtól nem teljesen ment helyi intézmény iránt”.⁴²⁴

Bánffy a közigazgatási bíróság kérdéséhez hasonló pragmatizmussal viszonyult. Egyrészt, az új intézmény fiumei bevezetését arra hivatkozva szorgalmazta, hogy azzal végre lehetővé válik az illetőségi panaszok felülvizsgálata és a parlamenti választásra jogosult személyek „igazságosabb” (= az állam számára kedvezőbb) meghatározása. Másrészt, elutasította, hogy Fiume harmadik faktor, Magyarországgal egyenrangú fél volna. Bánffy többször kijelentette, hogy Fiume csupán egy törvényhatóság, nem pedig önálló törvényhozási jogkörrel rendelkező tartomány vagy provincia. Ennek megfelelően a várost semmi sem hatalmazta fel arra, hogy vitassa az állam felsőbbségét és a parlament által hozott törvények bevezetését, vagy akár csak arra, hogy beleavatkozzon a törvényhozás folyamatába.⁴²⁵ Bánffy szintén tagadta, hogy bármilyen „Fiume kérdés létezne”,⁴²⁶ és ezzel együtt a fiumei autonómia megsértésének vádjait is. Sőt, kijelentette, hogy az állam éppen a város olasz jellegének megőrzésében érdekelt.⁴²⁷ Ezt Fiume tenger melletti fekvésére és a horvát ambíciók ellensúlyozásának szükségére hivatkozva állította. Igaz, azt is hozzátette, hogy „ebből [azaz Fiume

⁴²⁰ Országgyűlés. Budapesti Hírlap, 1897. február 10. 2–4.

⁴²¹ HU-MNL-OL-K 26-1897-1416. (395. cs.).

⁴²² HU-MNL-OL-K 26-1897-1416. (395. cs.).

⁴²³ A miniszterelnökkel való egyéb politikai és személyes ellentéte ellenére.

⁴²⁴ HU-MNL-OL-K 26-1897-2882. (395. cs.).

⁴²⁵ Országgyűlés. Pesti Napló, 1897. október 15. 2–4.; Dárday S. 1911.

⁴²⁶ KN, 1896. III. 1897. január 26–február 23. 44. ülésnap. 247–250., 257.; Veszedelem a tengerparton. Pesti Hírlap, 1907. augusztus 30. 3–4.

⁴²⁷ KN, 1896. III. 1897. január 26–február 23. 44. ülésnap. 248.

olasz jellegének megőrzésének szándékából – O.Á.] nem következik az, hogy Fiumének hazafias szelleme, magyar nemzeti irányban való fejlődése ne lenne szívesen veendő és figyelembe veendő”.⁴²⁸

A miniszterelnök sajátos megközelítésébe enged betekinteni Lukáts Gyula interpellációjára adott azon válasza is, amelyben az 1883–1884-ben működő regnicoláris bizottságok jegyzőkönyvbe vett sorait citálta. Eszerint a magyar és a fiumei felek kérték, hogy „tétessék meg mindaz, a mi a Magyarország és Fiume közti kapcsolatnak szorosabbra fűzése céljából a törvények keretén belül keresztülvihető”.⁴²⁹ Majd a miniszterelnök úgy folytatta, hogy ezen „kifejezett óhaj kell, hogy a fiumei ügyekre vonatkozó intézkedéseinkben mindnyájunkat vezessen és nem szabad, hogy ha Fiumére vonatkozólag bármi merül fel, ez politikai célok, pártérdekek szempontjából használtassák ki, és azzal ezen fiumei kérdésnek nevezett ügy rendezésének, legalább ideiglenes rendben tartásának, nehézségei szaporítottassanak”.⁴³⁰

Bánffy legalázatosabb felterjesztésében az uralkodót már arról tájékoztatta, hogy azzal, hogy a minisztertanács a közigazgatási bizottságot a tengerészeti hajózást illetően további jogosultságokkal ruházta fel, gyakorlatilag Fiume autonómiáját szélesítette.⁴³¹ Hiszen az új szervezeten keresztül – magyarázta sorait – a városi képviselők végre egy olyan kérdéshez is hozzászólnak, amihez korábban nem volt lehetőségük.⁴³² A fentiekből kitűnik, hogy a kormány a kezdetektől törekedett arra, hogy a közigazgatási bizottság egy, a „fiumei viszonyokhoz igazított” változatát hozza létre, és ezt meg is valósította. Még akkor is, ha a „fiumei viszonyokhoz igazítás” a kormány számára nem a helyi érdekek kielégítését, hanem saját hatalomgyakorlásának megkönnyítését jelentette.

Ahhoz, hogy a kormányzat a fiumei viszonyokat egyáltalán megismerje, és differenciált kormányzás legalább elvi szinten szóba kerülhessen, megbízható információkra és a kikötőváros teljeskörű felmérésére volt szüksége. Bánffy Dezső az információgyűjtés érdekében két fontos intézkedést tett. Először is, kitaró támogatóját, Dárday Sándor miniszteri tanácsost a kikötővárosba küldte a fiumei politikai, közigazgatási állapotok, valamint a közhangulat feltárása céljából.⁴³³ Másodsor utasította a kormányzót,

⁴²⁸ Országgyűlés. Budapesti Hírlap, 1897. február 10. 2–4.

⁴²⁹ KN, 1896. X. 1897. október 14. 172. ülésnap. 69.

⁴³⁰ KN, 1896. X. 1897. október 14. 172. ülésnap. 69.

⁴³¹ HU-MNL-OL-K 26-1897-7752. (395. cs.).

⁴³² HU-MNL-OL-K 26-1897-19485. (395. cs.).

⁴³³ HU-MNL-OL-K 26-1897-426. (395. cs.); és HU-MNL-OL-K 26-1897-5559. (395. cs.).

hogy beszámolási kötelezettségének a közigazgatási bizottságról szóló törvény elrendelt módon tegyen eleget. Vagyis jelentéseit félévente és évente személyesen készítse el, valamint, hogy abban tartamilag és formailag is a főispáni beszámolók mintáját kövesse.⁴³⁴

Bánffy a rendelet kiadásánál az a cél vezérelte, hogy a konkrét számszerű, száraz adatok begyűjtése mellett (!) a „gyakorlati élet tapasztalataiból merített” információkhoz jusson, és hogy közegei személyes véleményét is megismerje. Ezen elgondolás jegyében tüzetes és átfogó jelentést követelt,⁴³⁵ azok elmaradása esetén pedig komoly szankciókat helyezett kilátásba. Bánffy saját elmondása szerint az alapos informálódást és a „sablonyszerűség” elkerülését szolgálta, hogy a közigazgatás valamennyi szférájára, valamint számos társadalmi és gazdasági problémára kiterjedő kérdőpontokat állított össze a kizárólag statisztikai adatok közlésére alkalmas táblás kimutatások helyett. A kérdőív ezáltal egyaránt kitért a közbiztonság, a munkanélküliség, a sztrájkok, a kivándorlás, a politikai és nemzetiségi mozgalmak kérdésére, valamint az oktatással kapcsolatos dilemmákra, és a mezőgazdasági és erdészeti állapotokra, vízhasználati sajátosságokra.

Ezeket a kérdéseket külön szakminisztériumonként bontotta le a nagyobb áttekinthetőség és egységesség érdekében, betartásukat a főispánoktól és a kormányzótól is szigorúan megkövetelte. A rendelet indoklásából és a feltett kérdésekből egy lényeges következtetésre lehet jutni: azok a hiányokra és gyengeségekre koncentráltak, nem pedig a már elért eredményekre és az esetleg tapasztalt haladásra. A kérdések legnagyobb része ezért a felmerült nehézségek és ezek okainak felmérésére irányult. Jóllehet, teret engedett a bajok elhárítását lehetővé tevő személyes meglátásoknak, javaslatoknak is. Ezt a miniszterelnök kimondottan hangsúlyosnak tartotta, mivel a hatalomkoncentráció eredményeképpen a komplexebb és nagyobb volumenű intézkedések megtételére csakis a kormány, esetleg a törvényhozás volt jogosult. Ekképpen sem a főispánok, sem pedig a kormányzók nem rendelkeztek a változtatások kivitelezéséhez szükséges hatáskörrel.

A történeti kutatások szempontjából ezek a beszámolók a miniszterelnök eredeti szándékának megfelelően páratlan forrásértékkel rendelkeznek, Fiume valós közigazgatási állapotáról mégsem adnak teljesen kimerítő képet. Elsősorban azért, mert bár számos konkrét tény és eseményt, ok-

⁴³⁴ 1897. december 12-én keletkezett 20078. sz. rendelete.

⁴³⁵ *MRT, 1867–1945.* 343. A m. kir. miniszterelnök 1897. évi 20.078. M. E. sz. rendelete, az 1876:VI. t.-cz. 64. §-a alapján a fiumei közigazgatási bizottság által felterjesztendő félévi jelentések szerkesztése tárgyában. 899–935.

okozati összefüggést megvilágítanak, azok interpretálása sokszor még Szapáry László kormányzó saját bevallása szerint is egyoldalú megközelítést tükrözött. A jelentésekből nem feltétlen derült ki, hogy a kormányzó milyen források alapján állította össze a dokumentumot, és az sem, hogy a folyamatba kiket vont be. Ez már Szapáry Lászlónál is mérvadó szempontként jöhetett számításba, mivel a közigazgatási és gazdasági ügyekben való tapasztalatlansága miatt saját benyomásaira csak korlátozottan támaszkodhatott, és különösen rá volt utalva hivatalnokai meglátásaira. Emellett az is óvatosságra int, hogy a kormányzó (bizalmi) állásából és feladatából adódóan aligha lehetett elfogulatlan. Mi több, egyes kérdésekben talán a megfelelési kényszer is hajthatta. A kormányzói ítéletalkotás torzulásához az is hozzájárulhatott, hogy a közigazgatási bizottság a Rappresentanzából választott tíz tag és a podestà nélkül alakult meg. Tehát nem férhetett hozzá az önkormányzat által kezelt információkhoz, és ezáltal számos lényeges kérdést fel sem vethetett.

A kormányzat és a városvezetés összetűzése a fiumei és sušaki horvát ajkú lakosság figyelmét is felkeltette. A konfliktus ugyanis remek alkalmat kínált arra, hogy az Autonóm Párt tagjaival szövetkezve az államra nyomást gyakoroljanak. Emellett azt is lehetővé tette, hogy az „olasz” városvezetés túlkapásait és „elnyomó politikáját” a minisztérium felé tolmácsolják. Épp úgy, ahogy Dárday Sándor fiumei 1897. évi kiküldetése és a horvát Čitaonica⁴³⁶ meglátogatásakor, Khuen-Héderváry Károly horvát bán felkeresésekor történt. A kikötőváros és szomszédos Sušak horvát lakosságából verbuválódó olvasókör legfőbb panaszát a horvát gimnázium „száműzése” és anyanyelvük, nemzetiségük „üldöztetése” képezte. Meglehetősen reálisan érzékelve helyzetüket, felhánytorgatták, hogy az állam az utóbbi évtizedekben tudatosan háttérbe szorította őket, és egy olyan kultúra támogatásába kezdett, melyhez sem a magyaroknak, sem a horvátoknak semmi közük nincsen. Pedig – érveltek az igazságtalannak ítélt úzus ellen – ők is ugyanolyan hű adófizetők és magyar állampolgárok, mint az olasz ajkúak. Retorikájukban emellett a 800 éves „zavartalan testvériség” toposza, valamint egy javaslat is megjelent. Jogaik visszaszolgáltatásáért cserébe azt ajánlották, hogy úgy fognak a magyar testvérekhez ragaszkodni, mintha „'48” sosem létezett volna, mintha napjaik „csak folytatása volnának a Zrínyiek dicső korszakának”.⁴³⁷

⁴³⁶ Horvát olvasóterem, olvasókör.

⁴³⁷ Bánffy és a bán. Budapesti Hírlap, 1897. február 4. 4-5.

Az olasz és horvát nyelvű lakosság viszonyát és a központi kormányzattal kapcsolatos álláspontját árnyalja Erasmo Barčić, a fiumei horvát patrícius⁴³⁸ és pártvezér Francesco Vio autonomista városi alelnökkel folytatott nyílt vitája. A disputa tárgyát az 1897. január 28-án lezajlott községi választások adták, amelyen a sokáig politikailag passzív horvátok az Autonóm Pártot támogatták. Noha a választások az autonomisták diadalával zárultak, Francesco Vio már az eredményhirdetés után igyekezett elhatárolódni a horvátokkal kötött kompromisszumtól. Ennek érdekében lapjában, a Vita Fiumanában energikusan kikelt a Pester Lloyd azon rágalmai ellen, amelyek az olasz ajkú városatyákat elveik feladásával és kollaborálással vádolták meg.⁴³⁹

A közleményre a német nyelvű orgánum helyett a „vén fiumei róka”, Barčić felelt, aki az autonomista La Voce del Popolo című napilapban felháborodott cinizmussal reagált Vio tagadó viselkedésére. A horvát politikus nyílt levelében Viót azzal vádolta, hogy a politikára, a nemzetiségre, a közjogra, a municipális autonómiára és különösen a parlamentáris és választási taktikára vonatkozó fogalmi megnevezések zavarosak és jelentéssel nem tisztában. Barčić kijelentette, hogy a horvátok és az Autonóm Párt összefogására azért volt szükség, mert Bánffy kabinetje figyelmen kívül hagyta az 1868. évi XXX. tc. 66. §-át és az 1871. szeptember 14-i rendelet⁴⁴⁰ pontjait. Ezzel pedig egyaránt megsértette a horvát közjogot és Fiume autonómiáját.⁴⁴¹

Barčić érvelése szerint, amennyiben az alelnököt bántja a horvátok közreműködése (amely nélkül feltehetően be sem választották volna a Rappresentanzába), akkor ő tulajdonképpen nem is autonomista, hanem a kormány által preferált Liberális Párt képviselője. Ennek igazolására Barčić azt is felemlegette, hogy éppen Vio volt az, aki Lányi Bertalan igazságügy-miniszteri tanácsos értekezletén hálóját fejezte ki a törvények önhatalmú életbeléptetéséért, miközben mindenki más erélyesen tiltakozott az eljárás ellen. Ez a viselkedés Barčić számára egy nagy kérdést vetett fel: „vagy van joga a magyar kormánynak új törvényeket rendeleti úton, tehát az abszolutizmus útján Fiumében életbeléptetni vagy pedig nincs. Ha élhet ezen

⁴³⁸ Lukežić 2007; Lukežić 2005, 20–31.

⁴³⁹ HU-MNL-OL-K 26-1897-2787. (395. cs.) Lettera aperta all'Egregio Sig. Erasmo Barčić avvocato. Vita Fiumana, 1897. február 5. 7.

⁴⁴⁰ Azaz a miniszterelnök a fiumei kir. törvényszék felállítására s hatóságának ideiglenes szabályozása tárgyában kiadott rendeletét. Rendeletek Tára, 1871, 274–283.

⁴⁴¹ HU-MNL-OL-K 26-1897-2787. (395. cs.). All'egregio signor Francesco Vio Dr. redattore della Vita Fiumana, La Voce del Popolo. 1897. február 8. 2.

joggal akkor minden óvás hasztalan, ha pedig e joga nincs a kormánynak, akkor nevetséges hálát kifejezni azért, hogy életbe léptet valamely törvényt, valamint nevetséges opponálni más törvény behozásánál is”.⁴⁴²

A levél másik fő témáját az identitás, a különböző nemzetiségi csoportok magukról és egymásról alkotott képének problémája, valamint az ehhez társuló erkölcsi és politikai dilemmák adták. Barčić – magát szilárdan horvátnak vallva – egyrészt kijelentette, hogy nemzeti egységük megteremtése nemcsak Fiume autonóm jogainál, de még Horvát–Szlavón–Dalmátországok közjogánál is előre valóbb. Másrészt Vio szemére vetette, hogy bár a fiumei tradíciók tiszteletére szólított fel és ezért az olasz nyelv fenntartását hirdette, mégis az ellen cselekedett. Megtévesztette a népet és elferdítette a hagyományt, amely köztudottan „horvát”. Barčić a nyelvkérdéssel kapcsolatban is hasonló álláspontra helyezkedett, amikor emlékeztette az alelnököt, hogy ő mindig is a fiumeiek autochton horvát nyelve és az általa „*lingua civitate donata*”-ként aposztrofált olasz egyenlővé tétele mellett állt ki. Tehát nem igaz, hogy ő az olasz nyelvhasználat ellen lépett volna fel. Sőt, utalt Vio horvát családi és társasági kapcsolataira,⁴⁴³ s megkérdőjelezte az alelnök „valódi olaszságát” és olasz lelkiismeretét.⁴⁴⁴

A politikus meglátásában Vio kizárólag önös érdekeitől vezérelve, a lombardiai és velencei, osztrák érzelmű olaszok mintájára, („eastikus”)⁴⁴⁵ olasz akart lenni, ami önmagában még nem lett volna gond. Viszont azzal, hogy rettegett az irredentizmus vádjától és ezért nem kötelezte el magát egyik irányba sem, kétszerezte, bizonytalanná és nevetségessé tette saját politikáját. Barčić ellenpéldaként felhozta, hogy őt is oroszoknak és „pánszlávisztának” tartották, azonban nem bánta, mivel tudja, hogy tetteivel az egységes horvát nemzetet, azon túl pedig Horvátországot és szülővárosát, Fiumét szolgálta. Saját bevallása szerint éppen ezért szorgalmazta, hogy Fiume a zágrábi száborban is képviseltesse magát, és ezért tiltakozott a polgári házassági törvény fiumei életbeléptetése, valamint a horvát hatóságok eltávolítása ellen. Barčić ezeket ugyanis mind olyan eszköznek tekintette, amelyek évek óta a magyar kormány erőszakos politikáját és Dárday kiküldetését készítették elő.⁴⁴⁶

⁴⁴² HU-MNL-OL-K 26-1897-2787. (395. cs.).

⁴⁴³ Francesco Vio felesége a horvát Giuseppe Baccarich nagykereskedő és hajótulajdonos lánya, Ortensia Baccarich volt.

⁴⁴⁴ HU-MNL-OL-K 26-1897-2787. (395. cs.).

⁴⁴⁵ Esztétikus, itt: példás, mintaszerű.

⁴⁴⁶ HU-MNL-OL-K 26-1897-2787. (395. cs.).

Barčić nézete a parlamentben is viszonylag nagy népszerűségnek örvendett. Mi több, még a kormánypártban is akadtak olyanok, akik a kezdetektől fogva úgy vélekedtek, hogy Fiume közigazgatási reformja a tervezett módon kudarcra van ítélve. E felismerés nyilvános felvállalására azonban Bánffy bukásáig és Széll Kálmán kabinetalakításáig kellett várni.

A kormányzói tanács funkciói és közigazgatási, társadalmi jelentősége (1901–1920)⁴⁴⁷

Ilyen körülmények között a modellváltás nem lehetett sikeres. Ezt tanúsítják a közigazgatási bizottság megalakulását kísérő politikai villongások, amelyek a kormányzói hivatalon és a városházán kívül a parlamentben, a sajtóban és a fiumei köztereken is megjelentek. A kudarc okai mégsem kizárólag az Autonóm Pártnak és a Bánffy-kabinetnek a közigazgatási kérdések körül kialakult nézet- és érdekelletéire vezethetők vissza. A kirobbanó konfliktusban legalább ekkora jelentősége volt azoknak a társadalmi, jogi és politikai problémáknak, amelyek komplexitásuknál fogva az országos és a birodalmi folyamatokkal is összekapcsolódtak. Ezért a „kis Fiume-kérdés” taglalása során a városi adminisztráció zavarával együtt számításba kell venni a fiumei kereskedelmi forgalom stagnálását, a törvényhatóságok központosításáról folytatott országos disputák felélénkülését is.⁴⁴⁸ Mindemellett nem hagyhatók figyelmen kívül az egész Osztrák–Magyar Monarchia belső szerkezetét érintő külső és belső biztonsági kérdések, és a közgazdasági-kereskedelmi dilemmák sem. Ezek közé tartoztak az egyre általánosabbá váló nemzetiségi mozgalmak, a német és a pánszláv ambíciók, az újabb piacokat kereső, esetleg stratégiai pontokat létesíteni kívánó (balkáni) expanziós célkitűzések, és azzal együtt a vámegység fenntartása körül felmerülő aggályok, bizonytalanságok.⁴⁴⁹

A municipális válsággal egyidőben különösen a gazdasági kiegyezés újratárgyalása foglalkoztatta a közéletet, ami Fiume esetében sajátosan összekapcsolódott az államilag támogatott hajózási társaságokkal kötött szer-

⁴⁴⁷ Lásd XIV. 12. 4. melléklet.

⁴⁴⁸ A kormány számolt azzal a ténnyel, hogy a Fiumének tett bármiféle gesztus vagy engedmény más törvényhatóság számára is precedenst jelenthet és ez az egységesítő törekvéseivel ellentétes folyamatokat indíthat el.

⁴⁴⁹ HR-DARI-7. 1437. ált./1902. XIII-I. a. sz. (275. d.); Demeter 2018a. 2. Az újabb vasúti összeköttetéseket és a térségben való erősebb jelenlétet elsősorban az osztrák igények letörése és a magyar termékek újabb piacokra juttatását célul kitűző főleg balkáni gazdasági befolyásszerzés gondolata, valamint általában véve Fiume valódi tengeri empóriumma fejlesztésének szándéka indokolta.

zódések meghosszabbításának aktualitásával,⁴⁵⁰ a kikötő-, illetve a vasútfejlesztés újabb terveinek kidolgozásával,⁴⁵¹ valamint a fiumei szabadkikötői státusz visszaállításának kérdésével. Mindez Szélltől az ország belső konfliktusainak mielőbbi mérséklését követelte, hiszen állami szinten a Monarchia strukturális kérdéseinek rendezése nagyobb prioritást élvezett, mint az egyes csoportokkal való konfrontálódás.⁴⁵² Ám a kormányzat a közigazgatás átszervezését sem hosszabb távú céljai miatt, sem presztízsokokból nem adhatta fel. Még akkor sem, ha retorikában nem is mindig ez képeződött le. A kormány közeli országatyák és orgánumok inkább a helyi közigazgatási és fegyelmi ügyek közvetlenebb, gyorsabb és szakszerűbb középfokú intézését, az egymás mellett működő hatóságok összehangolásának szükségességét, valamint a "közösség" érdekeinek korszerűbb és eredményesebb képviselését hangsúlyozták.⁴⁵³ Bár a fiumei adminisztráció átalakításáról folytatott tárgyalások lényegében egy másodfokú közigazgatási fórum hatáskörének és a státútumból származó autonóm jogok szinkronizálásáról szóltak, azokon más jellegű kérdések is felmerültek. Így a társadalmi együttélési formák optimális feltételeinek biztosítása, az eltérő gazdasági érdekek harmonizálása, az országos törvények és a helyi jogszokások, viszonyok kölcsönös tiszteletben tartása, valamint az államhoz való lojalitás dilemmája.

Széll a fiumei helyzetet a rá jellemző kiegyenlítő módon, a „*Suum cuique*”⁴⁵⁴ jelszavának megfelelően kezelte. Bár figyelembe vette a fiumeiek legfőbb kívánságait,⁴⁵⁵ következetesen ragaszkodott az állami szupremácia feltétlen elismeréséhez.⁴⁵⁶ Ezáltal a miniszterelnök lemondott az ország más területein bevált eszközök (a közigazgatási bizottság) alkalmazásáról, de nem a reformokról. Széll az eredeti fiumei állapotokat nem állította helyre, hanem egy korábban kidolgozott modelltervezethez nyúlt vissza. Egészen

⁴⁵⁰ HR-DARI-46. 4. eln./1900. IV. t. 4. a. sz. (4. d.). Az államilag támogatott Adria Hajózási Részvénytársasággal és a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársasággal kötött szerződések megújításának feltételei.

⁴⁵¹ HR-DARI-7. 1437. ált./1902. XIII-I. a. sz. (275. d.); HR-DARI-7. 4594. ált./1902. XIII-I. a. sz. (275. d.). Így pl. az Ogulin–Bihać vonal létesítése körül felmerült több évtizedre visszanyúló viták sorozatát.

⁴⁵² Bertényi 2015.

⁴⁵³ HU-MNL-OL-K 26-1901-X.-451. (517. cs.).

⁴⁵⁴ Mindenkinnek a maga érdeme szerint.

⁴⁵⁵ HR-DARI-7. 87. eln./1901. (23. d.).

⁴⁵⁶ Széll az engedmény fejében a városi elittől feltétlen együttműködést követelt. Így pl., hogy a legközelebbi podestà-választás sikeres legyen, vagyis a megválasztott polgármester felesküdjön az ország törvényeire, és a felálló képviselő-testületben pedig a fiumei (kormánypárti) Liberális Párt is megfelelő számmal képviseltethesse magát.

pontosan Szapáry Géza fiumei kormányzó 1883-ban felvetett elképzeléséhez,⁴⁵⁷ valamint Perczel Dezső belügyminiszter 1897. májusi javaslatához. Vagyis ahhoz a koncepcióhoz, hogy a létesítendő másodfokú törvényhatóság ne a közigazgatási bizottság, hanem egy eltérő, egy „külön” szervezet formájában öltön testet.

Perczel alternatívaként egy úgynevezett „kormányzósági tanács” felállítását szorgalmazta, amelynek funkciója szinte teljesen megegyezett a közigazgatási bizottságéval,⁴⁵⁸ de könnyebben belesimult az állam intézményi struktúrájába. Míg ugyanis a közigazgatási bizottságot a Kormányzóság mellé szervezték, addig a tanácsot a Kormányzóság kereteibe illesztették bele. Ez azért volt előnyös, mert lehetőséget teremtett a kormányzó és az állam befolyásának kevésbé feltűnő kiterjesztésére és a Rappresentanza jelentőségének és autonómiájának látszólagos megőrzésére. E célokat szolgálta Perczelnek az intézmény belső szerkezetére vonatkozó felvetése is. A javaslat értelmében a kormányzósági tanácsban az állam részéről az elnöklő kormányzón kívül az alábbi személyek foglaltak helyett: 1. a statútum 59. §-ban megjelölt módon kinevezett kormányzói helyettes; 2. a pénzügyigazgató; 3. a három előadó;⁴⁵⁹ 4. az állami rendőrség felállítása esetén a rendőrség főnöke. Melléjük a város közegei közül a podestà, a tanácselnök, valamint a városi ügyész automatikusan, a Rappresentanzából pedig titkos, relatív többséggel választott tíz tag került volna.⁴⁶⁰

Perczel bevallotta, hogy az összetétel megállapításánál az állami közegek túlsúlyának biztosítása játszotta a fő szerepet, és azt is leszögezte, hogy – akárcsak a közigazgatási bizottságban – az ügykezelés a kormányzósági tanácsban is kizárólag magyarul folyhat. Hasonlóan vélekedett a törvények, rendeletek és egyéb intézkedések országos érvényéről: az általános gyakorlattól való eltérést kizárólag egyes vármegyék speciális szükségletei felmerülése esetén tartotta indokoltnak. Perczel azonban óva intett attól, hogy a kormányzósági tanács hatáskörébe utalják a községi illetőség, a községi választói és választhatási képesség megállapítását, valamint a választási eljárás során keletkezett felszólalások kezelését. Ezt azért nem tartotta szerencsésnek, mert ilyen jogokkal a közigazgatási bizottságok sem ren-

⁴⁵⁷ HR-DARI-7. 156. eln./1883. (8. d.).

⁴⁵⁸ Azaz a szervezet szintén a város közigazgatásának állami felügyeletét és ellenőrzését volt hivatva garantálni, valamint a kormányzat és a municipium közti kommunikációt és közvetítést segíteni.

⁴⁵⁹ Egy a kereskedelmi, egy a Földművelési Minisztérium hatáskörébe tartozó ügyekért felelős és egy a tanfelügyelői feladatokat ellátó tanügyi előadó.

⁴⁶⁰ Lásd XIV. 12. 2. melléklet.

delkeztek. Másrészt azért, mert ez csak a státútum gyökeres megváltoztatásával lett volna lehetséges, „de erre most nincs sürgős szükség”. Ehelyett a közigazgatási bíróság illetékességének kiterjesztését javasolta, ami megváltoztatása szerint a fiumeiek legfőbb „jogoltalmául” is szolgálna.⁴⁶¹

Perczel úgy vélte, nincs kizárva, hogy Rappresentanza hozzájárul a tervezett intézkedésekhez, amennyiben a kormány nem nyúl a városi rendőrséghez és a nyelv kérdéséhez. Ezen megfontolások alapján a rendőrség államosításának elhalasztását javasolta, és a kormányzósági tanács tárgyalási nyelveként a magyar mellett az olaszt is elfogadta. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a képviselő-testület semmiféleképpen nem vonhatja kétségbe a kormány intézkedéseit. A jogi hierarchia mellett többek közt azért sem, mert értelmezésében a státútum átalakításának vagy módosításának előfeltételül meghatározott 127. §-a Rappresentanzát csak közreműködésre, és nem hozzájárulásra jogosítja fel. Perczel bár elismerte, hogy a státútum olasz változatának „intelligenza” fogalma bővebb jelentéssel bír, mint magyar verzió „közreműködés” kifejezése, mégis ez utóbbit tartotta mérvadónak, hiszen a „hiteles szövegnek egyedül” a státútum magyar változata tekinthető. Ebben a felfogásban a „közreműködés” terminus pedig csakis a státútum alakításában való aktív vagy passzív részvételt jelent, nem pedig hozzájárulást. A miniszter gondolatait röviden így fogalmazta meg: „[...] egyenesen közjogi lehetetlenségnek látszana az akkori belügyminiszter részéről helybenhagyása a státútum oly rendelkezésének, mely a legtöbb hatóságot arra kötelezné, hogy a kiadni kívánt rendeleteinek érvénye a legalsóbb fokú hatóság engedélyétől, jóváhagyásától vagy előzetes beleegyezésétől tétessék függővé”.⁴⁶² Végezetül még azt is hozzátette, hogy a rendeleti úton felállítandó kormányzósági tanács felállítása nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba, és ha az intézmény beválik, hatáskörének kiterjesztését maguk a fiumeiek fogják kívánni.⁴⁶³

Noha Perczelhez hasonlóan Széll is úgy ítélte meg, hogy „a fiumei státútumoknak alkalmas időben való helyes módosítása helyén való” mert „a mostani sok tekintetben meg nem felelő”,⁴⁶⁴ mégis inkább egy mérsékeltebb középfokú hatóság, a „kormányzói tanács” felállítása mellett döntött. A miniszterelnök saját bevallása szerint azért ezt az elnevezést választotta, mert ezáltal elkerülhetőnek vélte, hogy a testületi elintézését igénylő fegyelmi ügyek során a kormányzó egyéni megjelölése félreértésekhez ve-

⁴⁶¹ HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-9581. (422. cs.).

⁴⁶² HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-9581. (422. cs.).

⁴⁶³ HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-9581. (422. cs.).

⁴⁶⁴ HU-MNL-OL-K 26-1901-X.-300. (517. cs.).

zessen.⁴⁶⁵ Széll célja nem a krízis pillanatnyi kezelése volt, hanem „lehetőségig tartós állapot” megteremtése a fennálló a közigazgatási provizórium határain belül. A miniszterelnök tehát végül törvényhozási úton (1901. évi IX. tc.) létrehozta az úgynevezett kormányzói tanácsot.⁴⁶⁶ A külön törvény szükségességét a jogi hierarchia indokolta, hiszen csak egy magasabb rangú törvénykezési eljárással lehetett hatályon kívül helyezni a közigazgatási bizottságról szóló rendelet érvényét.⁴⁶⁷ A törvényhozási út azonban azt is lehetővé tette, hogy a miniszterelnök pótolja a kormányzói méltóság és a kormányzósági hivatal hatásköreinek definiálatlanságából származó joghézagot.⁴⁶⁸

A kormányzói tanácsot kizárólag Fiumében állították fel,⁴⁶⁹ és sajátos helyet foglalt el az államstruktúrában. Az új testületet nem a Kormányzóság mellé szervezték, mint ahogy a közigazgatási bizottságok esetében tették, hanem Perczel javaslatának megfelelően, a kormányzói hivatalba építették be. Széll ezt a megoldást így indokolta: „Ily közép fokú hatóság leghelyesebben a kormányzó lehet, mert ezen hatáskörrel több tekintetben amúgy is bír, másrészt, mert ez a kormányzói állás természetének és történelmi fejlődésének is megfelel és a fiumei közönség óhajaival is összhangban áll.” Emellett azt is kiemelte, hogy a „csak kormányzói hivatal belső ügykörében létesítendő szervezet államjogi jelentőségre nem tarthat igényt, hanem kizárólag a kormányzó segédszerve lesz, melynek feladatát rendszerint a kormányzónak mint közép fokú hatóságnak eljárásában való támogatása képezendi, testületileg pedig csak azokat az ügyeket fogja intézni, melyeknek ily módon való ellátása a célszerűséghez képest, rendeleti úton megállapíthatni fog.”⁴⁷⁰

A fentiek jegyében a törvény és az azt életbeléptető 2345. M.E. sz. kormányrendelet, valamint a kormányzói tanács ügyrendjét szabályozó 2347. sz. utasítás deklarálta a kormányzói méltóság bizalmi jellegét, megerősítette a kormányzó már eleve gyakorolt jogait, továbbá a kormányzói tanács létrehozásával kiterjesztette a kormányzó befolyását.⁴⁷¹ A rendeletek értelmé-

⁴⁶⁵ És talán azért, mert így a felelősség is megoszlott, ami a kormányzói méltóság kompromittálódástól való védelmét is jelentette.

⁴⁶⁶ 1901. évi IX. tc. A Fiumében szervezendő közép fokú közigazgatási hatóságról.

⁴⁶⁷ HU-MNL-OL-K 26-1901-X.-300. (517. cs.).

⁴⁶⁸ A törvényhozás tényének a korabeli diskurzusban Fiume „különlegességének” elismerése, valamint a fiumei autonómia kereteinek meghatározása miatt fontos retorikai szerepe lett.

⁴⁶⁹ HU-MNL-OL-K 26-1901-X.-300. (517. cs.); 1901. évi IX. tc.

⁴⁷⁰ HU-MNL-OL-K 26-1901-X.-300. (517. cs.).

⁴⁷¹ HU-MNL-OL-K 26. 577. cs. 1903. X. t. (2435. a. sz.).

ben a kormányzó (és a kormányzói tanács) hatásköre hat fő területet ölelt fel. A kormányzó az alá szervezett tanács közreműködésével 1. felügyelte és biztosította a közigazgatás „összhangzatos” működését; 2. gyakorolta az összes állami és városi tisztviselő feletti fegyelmi hatóságot;⁴⁷² 3. a törvények, miniszteri rendeletek és a városi statútum által hozzárendelt kérdésekben fellebbezési fórumként működött; 4. másodfokú hatóságként tevékenykedett a városi tanács által ellátott gyámsági és gondnoksági ügyekben;⁴⁷³ 5. kezelte azokat a minisztériumok ügykörébe tartozó feladatokat, amelyeket a közigazgatási bizottságok is elláttak;⁴⁷⁴ 6. minden olyan egyéb ügyben is eljár, amelyeket a törvények vagy rendeletek hozzá utaltak.⁴⁷⁵

A kormányzó hatalmának korlátait jelezte, hogy fegyelmi ügyekben a podestà felett kizárólag a miniszterelnök ítélkezhetett, valamint az, hogy panasz- és kinevezési joga ellenére a városi tisztviselők kinevezésébe és az állami egészségügyi bizottság tagjainak kijelölésébe nem szólhatott bele, így azokat továbbra is a municípium gyakorolta.⁴⁷⁶ Még ennél is fontosabb volt, hogy az életbeléptetési rendelet 60. §-ban a kormányzói tanács ügykezelési határozat-szerkesztési nyelveként (éppen úgy, ahogy a bizottság esetében) a magyart tették meg, de kimondták: „Minden Fiume városhoz és annak hatóságaihoz intézett kiadmányok olasz nyelven, mint a törvényhatóság hivatalos nyelvén adatnak ki.”⁴⁷⁷ Azaz az 1901. évi IX. tc.-kel végre törvényhozási úton is elismerték Fiume városának és kerületének olasz *hivatalos* nyelvét.

A kiterjesztett hatáskör, a központosítással és bürokratizálódással járó közigazgatási teendők gyarapodása, valamint a kettős nyelvű ügyvezetés oly nagy terhet rótt a Kormányzóságra, hogy a gördülőkegyen ügyvezetés biztosítása érdekében elengedhetetlenné vált a személyzeti viszonyainak

⁴⁷² Gergely 2005, 350. Ellene kizárólag a minisztérium indíthatott fegyelmi eljárást.

⁴⁷³ Ez azt jelentette, hogy megszűnt a budapesti királyi ítélőtábla és a kúria másodfokú, illetőleg harmadfokú hatásköre ezen ügyek felett.

⁴⁷⁴ Ezért kerültek illetékességébe a pénzügyi, a tanügyi, a kereskedelmi és a földművelésügyi kérdések. Megjegyzendő, hogy a Pénzügyi, valamint a Kereskedelem és a Földművelésügyi Minisztérium ügykörébe tartozó kérdésekkel, illetve a "nem kizárólag bürokratikus jelleggel" bíró feladatokkal a közigazgatási előadó foglalkozott.

⁴⁷⁵ *Ki*, 1896. XXXVI. Irományszámok. 1896-CCCLXXV. Törvényjavaslat a Fiumében szervezendő középfokú közigazgatási hatóságról. 272-273.

⁴⁷⁶ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-3391. (577. cs.). A kormány a felesleges konfliktuskeltés elkerülése érdekében jobbnak látta nem megváltoztatni a kialakult jogszokásokat. Ez a nézet későbbiekben módosulhatott, ugyanis a HR-DARI-7. általános anyagai között az egészségügyi bizottság működésével és a tagjainak kinevezési joga körüli problémáról számos akta keletkezett.

⁴⁷⁷ *MRT*, 1867-1945. 367. A m. kir. ministerium 1901. évi 2435. M. E. sz. rendelete, a Fiumében szervezendő középfokú közigazgatási hatóságról szóló 1901. évi IX. törvényczikk életbeléptetése tárgyában.

az átalakítása is. Ennek megfelelően a kormányzó közvetlen felügyelete alá négy (közigazgatási, pénzügyi, közgazdasági, tanügyi) szakelőadó került.⁴⁷⁸ Őket, amennyiben a VI. vagy ennél magasabb fizetési osztályba tartoztak, a kormányzóhoz és a kormányzóhelyetteshez hasonlóan az uralkodó, más esetekben – a kisebb fizetési osztályba sorolt hivatalnokokkal együtt –⁴⁷⁹ a miniszterelnök nevezte ki.⁴⁸⁰ Kezdetben az előadók közül három osztálytanácsosi rangban és minőségben szolgált, egyikőjük pedig, nagyobb felelősséget viselve, miniszteri tanácsosként látta el teendőit. Igaz, ez a felállás a hivatali előléptetések következtében folyamatosan módosult.⁴⁸¹

A miniszteri tanácsos rangban szolgáló előadó egyben a kormányzóhelyettes címet is viselte. A helyettesi pozícióra egyrészt az ügymenet zavartalan fenntartása miatt volt szükség; másrészt azért, mert kritikusabb időszakokban a kormány az állam és a Kormányzóság tekintélyének megóvása érdekében tudatosan nem töltötte be a kormányzói posztot. A „kormányzói helyettes” (*sostituto governatore*) kinevezésére már az 1872. évi városi statútum 59. §-a megteremtette a lehetőséget, azonban az adott szakasz még semmi konkrétumot nem tartalmazott.⁴⁸² E hiány pótlására 1901-ben került sor, mivel a municipális válság eseményei rávilágítottak arra, hogy a Kormányzóságnál is elengedhetetlen egy állandó, széles, de jól körülírt hatáskörrel rendelkező „kormányzóhelyettesi”⁴⁸³ állás rendszeresítése.⁴⁸⁴ Érdemes megjegyezni, hogy – korábbi megállapításaimmal ellentétben – a két hivatali állás megnevezése olasz nyelven már nem feltétlen tért el. Wickenburg István 1909–1910-ben és Egan Lajos 1917–1918-ban a hivatalos iratokon többnyire (bár nem minden esetben) ugyanúgy „*sostituto governatore*”-ként szerepeltek és szerepeltették magukat, mint ahogy Vallentsits Antal és Gaál Tibor a századfordulót megelőző esztendőkből. Igaz, a századfordulótól kezdve (elsősorban, de nem kizárólagosan) az olasz nyelvű sajtóorgánumok és a városatyák inkább már a közkeletűbb „*vice-governatore*” kifejezést alkalmazták a „*sostituto governatore*” helyett. A döntésük és preferenciájuk hátterében álló okok feltárása további kutatást igényel.

⁴⁷⁸ 1901. évi IX. tc.

⁴⁷⁹ Titkár, segédtitkár, fogalmazó, segédfogalmazó, gyakornok, valamint a kezelőszemélyzet, segédhivatali igazgató, irodatiszt stb.

⁴⁸⁰ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-2437. (577. cs.).

⁴⁸¹ Lásd XIV. 4. 1., XIV. 4. 2., XIV. 4. 3. melléklet.

⁴⁸² *Gergely* 2005, 339.

⁴⁸³ HR-DARI-7. ad 5. eln./1901. (23. d.).

⁴⁸⁴ HR-DARI-7. 199. eln./1875. (3. d.). Az igény, hogy a kormányzói helyettesi állást egy valószínűleg miniszteri tanácsosi rangban szolgáló hivatalnokra bizzák, már 1875-ben felmerült. Ekkor a méltósággal Vallentsits Antalt ruházták fel.

Az előadók kiválasztásában elsődleges kritériumnak számított a magyar állampolgárság, a feltétlen államhűség, a kiváló szakértelem, valamint az olasz nyelv tökéletes ismerete. A kinevezési okmányok tanúsága szerint ugyancsak nagy jelentősége volt a helyismeretnek, a társadalmi integráltságnak, a különös teherbírásnak, az „ügybuzgalomnak”, az alázatosságnak, és az áldozatvállalási hajlandóságnak. Ez egyet jelentett a lassabb hivatali előmenetel és a fiumei „speciális viszonyokból” fakadó nehézségek tudomásul vételével és hosszú távú elviselésével. 1901 nyarán Szapáry László kormányzó javaslatára a tanácsba a korábban pénzügyigazgatásnál, majd a Kormányzóságnál tevékenykedő Wickenburg Istvánt és Kankovszky Ferencet, valamint az egykori fiumei tanfelügyelőt,⁴⁸⁵ Donáth Imrét nevezték ki. A kormányzó kezdeményezésére nem sokkal később a Tengerészeti Hatóság műszaki tanácsosa, Egan Lajos is csatlakozott hozzájuk.⁴⁸⁶

Egan kinevezése remek példa annak illusztrálására, hogy a szerepvállalás a kormányzói tanácsban nem mindig járt anyagi és/vagy társadalmi emelkedéssel. Egan az áthelyezésével nemcsak magasabb fizetésétől esett el, de újabb feladatainak időigényessége addigi jövedelemkiegészítő tevékenységében is korlátozták (például az angol nyelv tanítása stb.). Szintén nem feltétlen jelentett előnyt az előadói állás kivételes politikai és társadalmi exponáltsága, mivel az folyamatos reprezentálási, életvitelbeli, öltözködési stb. kötelezettséget és ezzel együtt roppant anyagi terhet vont maga után. Minden nehézség ellenére a hivatal felállítással az államnak sikerült egy stabil központi „magot” teremtenie Fiumében. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy az 1909-ben elhunyt Donáth Imre kivételével a másik három előadó – Wickenburg István, Kankovszky Ferenc, Egan Lajos – még 1917 nyarán is a kormányzói tanácsban szolgált.⁴⁸⁷

Az előadók munkáját a Kormányzósághoz beosztott egyéb szakközégek, úgymint a Tengerészeti Hatósághoz (is) kinevezett kir. orvos, a kir. állatorvos, valamint az építészeti ügyekben a kir. mérnök,⁴⁸⁸ továbbá a segédhivatali személyzet támogatta. Sőt, 1911-től kezdve az egyébként kizárólag férfiakat alkalmazó kormányzói tanács segédhivatalába Skultéty Jolán személyében már egy írógépkezelő (!) is bekerült. A kormányzói tanács fejlődése és belső átstrukturálódása jól nyomonkövethető az alkalmazottak – költséghatékonysági okokból főleg a segédszemélyzet – szá-

⁴⁸⁵ Egyes hírek szerint az állásra eredetileg Fest Aladárt akarták kinevezni, de ő elvi okokból nem vállalta a megbízatást. Verekedő tanítók. Hazánk, 1899. április 27. 10.

⁴⁸⁶ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-2660. (577. cs.).

⁴⁸⁷ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 36. (1917), *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 37. (1918).

mának gyarapodásából. A kormányzói tanács 1901-ben 15 főben megállapított személyi állománya a világháború kitörésére megduplázódott, és páron ezt a létszámot tartotta egészen az összeomlás pillanatáig.⁴⁸⁹

A kormányzói tanács összetételét illetően további két fontos megállapításra lehet jutni. Elsősorban arra, hogy a miniszterelnök a törvényjavaslat indoklásában tett azon megjegyzése, amely szerint „nem valamely nagyarányú szervezetről van szó, legfeljebb két új állás létesítése váland szükségessé: a pénzügyi és közgazdasági előadóké”,⁴⁹⁰ már a kezdetektől nem állta meg a helyét. Másodsorban arra, hogy míg Bánffy a közigazgatási bizottsággal és Perczel-féle kormányzósági tanáccsal lényegében egy autonómikus testületet, azaz a városi és állami tagokból álló intézményt kívánt felállítani, addig Széll egy centrális, kizárólag az állam képviselői által alkotott kormány szervet hozott létre. Épp ezért a személyzet összeállításánál a Széll Kálmán-féle modellben kiemelt fontossággal bírt a szakszerű, állandó és folyamatos ügyintézés, valamint az állami, a hivatali és a kormányzói tekintély megfelelő képviselése⁴⁹¹ mellett a lakosság bizalmának és rokonszenvének megnyerése. Az állások betöltésénél ezért és egyéb praktikus okok miatt – úgymint a lakhatás kérdése és az elvárt olasz nyelvismeret – kimondott elvként fogalmazódott meg a helyi születésű jelentkezők előnyben részesítése.

A személyes ismeretségen, szak- és helyismereten, valamint a kormányzóra gyakorolt pozitív benyomáson kívül ez a felfogás már Zichy József felterjesztéseiben is megmutatkozott 1870-ben, mikor Vallentsits Antal, Kilényi Hugó,⁴⁹² illetve Ladislao Verneda, Farkas Jenő és Bernt György kinevezését kérte hivatalához,⁴⁹³ és később hasonló logika alapján került Verneda Emil, Manasteriotti Heliodor, majd Smoquina Marius (mint régi patrícus családok leszármazottja) is a kormányzói tanácsba.⁴⁹⁴ Ugyanakkor, miként Spehar Ferenc és Delimir Budin több éves működése is példázza, a Kormányzóság a magát nyíltan horvátnak valló hivatalnokok alkalmazásától sem zárkózott el, amennyiben szakmailag kompetensek és az államhatalomhoz lojálisnak bizonyultak. Ez az attitűd a Kormányzóság egész fennállása során érvényesült.⁴⁹⁵

⁴⁸⁹ Lásd XIV. 4. 1. és XIV. 4. 2. melléklet.

⁴⁹⁰ HU-MNL-OL-K 26-1901-X.-538. (517. cs.).

⁴⁹¹ HR-DARI-7. 4. eln./1901. (24. d.); HR-DARI-7. 17. eln./1901. (24. d.).

⁴⁹² HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-1850. (19. d.).

⁴⁹³ HU-MNL-OL-K 148-1870-III.-38.-2172. (19. d.).

⁴⁹⁴ HU-MNL-OL-K 26-1905-XXV.-2903. (633. cs.).

⁴⁹⁵ Ordasi 2019a.

A kormányzói tanács fenntartása mind nagyobb terhet jelentett a Miniszterelnökségnek, aminek leginkább a személyzet gyarapodása és magasabb rangfokozatba jutása volt az oka. Az állam 1901-re „csak” 93 000 koronát (9,4%), 1909-re már 214 573 koronát (13,1%) kellett elkülönítsen a kormányzói tanács számára a Miniszterelnökség költségvetéséből. Noha a következő években súlyos megszorításokra került sor, a kormányzói tanács fenntartására előirányzott összeg a világháború alatt is több mint 12%-át foglalta le a Miniszterelnökségi kiadásoknak. A költségek legnagyobb részét az építési munkálatok és berendezési tételek után a személyzet „fizetése, lakpénze és járandósága” rovat tette ki. A jelenség különösen annak tekintetében elgondolkodtató, hogy a négy előadó illetményei együttesen alig haladták meg a kormányzó egyedül élvezett fizetését és pótlékjait.⁴⁹⁶

A szervezet személyi gyarapodása egyúttal a hatóság térbeli terjeszkedését, a város fizikai és szimbolikus közegében való mind intenzívebb és kiterjedtebb megjelenését is maga után vonta. Ez egyfelől a már eleve birtokolt épületek (úgy mint az 1896-ban épült kormányzói palota) karbantartását, felújítását, átalakítását, berendezését tette szükségessé. Másfelől ez az államot újabb telkek és ingatlanok megszerzésére készítette, mint ahogyan a Corsón található lakások, a Corossacz-, valamint a József főherceg villa esetében arra történtek is kísérletek.⁴⁹⁷ Az állami térfoglalás tehát azon túl, hogy a város és a Kormányzóság között számos konfliktust okozott, még az egyébként sem olcsó hatóság fenntartási költségeinek gyarapodásához is lényegesen hozzájárult.⁴⁹⁸

Minden negatívuma ellenére a helyi és országos kormánypárti sajtóorgánumok lelkesen üdvözölték az új szervezetet, és a tanács felállításáról mint egy sikeres békeakcióról, az általános rend helyreállításáról, vagy éppen egy új rend megszületéséről cikkeztek. Akárcsak az „*Ex Lex*” felszámolását követően, a kormánypárti lapok ez alkalommal is széles körben méltatták a miniszterelnök bölcsességét és körültekintő, tapintatos, alkotmánytisztelő eljárását. Kiemelték, hogy a kormányzói tanács hatáskörében és felépítésében is tökéletesen megfelel a kikötőváros sajátos viszonyainak, ezért Fiume csak hálával tarthat a magyar kormánynak. Igen jellemző, hogy a Budapesti Napló úgy vélekedett, hogy Széll olyan békét teremtett,

⁴⁹⁶ Lásd XIV. 3. 1. melléklet.

⁴⁹⁷ HU-MNL-OL-K 26-1908-XXVII.-5675. (749. cs.).

⁴⁹⁸ HR-DARI-7. 46. eln./1888. (12. d.); HR-DARI-7. 4. eln./1901. (24. d.); HR-DARI-7. 82. eln./1904. (26. d.); HR-DARI-7. 13. eln./1913. (41.d.); Lásd XIV. 3. 1., XIV. 3. 2., XIV. 3. 3. melléklet.

amelyben csak nyertes van,⁴⁹⁹ a Magyar Nemzet és a Pesti Hírlap pedig egyenesen a miniszterelnök béketeremtő kompetenciájának tudta be azt az ötletet, hogy a közigazgatási bizottságot egy másik középfokú hatósággal váltsák fel.⁵⁰⁰

Az egyik cikk írója Széll megoldását azért is nevezte zseniálisnak, mert az szerinte egyrészt nem csorbította a fiumei autonómiát és figyelembe vette a tényt, hogy a város a kormányzó személyében már rendelkezik középfokú hatósággal. Másrészt azért, mert nemcsak biztosította az állam felsőbbségét Fiume közigazgatási ügyeiben, de ki is terjesztette azokat. A cikk szerzője szerint azonban Széll intézkedéseivel a fiumeiek is új jogokhoz jutottak. Erre példaként a közigazgatási bíróság „helyes módon történő” felállítását hozta fel, amellyel kapcsolatban megjegyezte, hogy a szervezet bevezetésével immár a kikötőváros lakossága is teljes jogbiztosítékok élvezhet.⁵⁰¹ Hozzájuk képest a Budapesti Hírlap tudósításai valamivel reálisabbnak bizonyultak azzal, hogy miniszterelnökről szóló dicshimnuszok helyett/mellett inkább az állam súlyát és tekintélyét emelték ki és a Fiumekérdést országos kontextusba ágyazva ismertették.⁵⁰²

Már a törvényjavaslat betervezésével párhuzamosan hasonlóan pozitív szólások köszöntek vissza a fiumei kormánypárti Magyar Tengerpart és La Bilancia, illetve a korábban éppen Bánffy Dezső és „zsarnoki rendszerének” pellengérré állítására alakult autonomista La Difesa hasábjain. A lapok egyetértettek abban, hogy Széll engedékeny, a „törvény jog és igazság” jelszava alatt gyakorolt, a liberalizmus szellemétől áthatott politikája feloldotta a város és az állam közt felmerült ellentéteket. Szerintük Széll visszavezette a törvényhozást az alkotmányosság útjára és meghallgatva a Rappresentanza véleményét, megtette azokat a módosításokat, amelyek Fiume autonómiájának tiszteletben tartása és szuverenitásának érvényesülése miatt elengedhetetlennek mutatkoztak. Mert – érveltek – öt dolgot mindenkinek be kell látnia: 1. azt, hogy Fiume corpus separatumként Magyarország része; 2. azt, hogy Fiumének a közigazgatás gyors és szakszerű biztosítása érdekében szüksége van egy másodfokú hatóságra. Ezáltal a kérdések eleve csak a hatóság formája kapcsán merülhettek fel, ám most a kormányzói tanáccsal végre ez a probléma is megoldást nyert; 3. azt, hogy a törvényes aspirációk mindkét részről méltánylásra találtak; 4. azt, hogy

⁴⁹⁹ A fiumei rend. Budapesti Hírlap, 1901. február 28. 1-2.

⁵⁰⁰ Széll Kálmán javaslata. Magyar Nemzet, 1901. február 24. 1-2., A béke Fiumében. Pesti Hírlap, 1901. január 25. 2.

⁵⁰¹ A fiumei rendezés. Pesti Hírlap, 1901. február 24. 5-6.

⁵⁰² A fiumei rend. Budapesti Hírlap, 1901. február 28. 1-2.

a miniszterelnök nem alkudozott, nem egyezkedett és nem kötött paktumot senkivel sem. Teljesen önállóan határozott és érvényesítette az államhatalom súlyát Fiume felett. 5. azt, hogy Széll intézkedései egy új korszakot hoztak el. A nyugalom, a béke, az erkölcs és a „lelki harmónia” éráját, amelyben a kölcsönös bizalom, érzelmi kötelék helyreállítása és erősítése, valamint az anyanemzet és Fiume együttes fejlődése közösen munkálkodva végre megvalósítható lesz.

A helyi kormánypárti sajtó előszeretettel idézte a miniszterelnök szavait és érvelését. Így a lapok állandó visszatérő elemeként köszönt vissza az a gondolat, hogy nem baj az, hogy a fiumeiek ragaszkodnak „apáik nyelvéhez”, mivel „a nyelvkülönbség nem akadály, hogy egyformán szeressük a közös hazát és vonzalommal legyünk egymás iránt”, viszont az már nélkülözhetetlen, hogy „érzésben és tettekben hű gyermekei legyenek a hazának”.

Annak fenntartásával, hogy személyes vélemények feltárására alkalmasabb forrásokat⁵⁰³ egyelőre nem sikerült találnom, nem hagyhatom említés nélkül Szapáry László kormányzó, illetve Michele Maylender, az Autonóm Párt vezére és a város podestàja feltűnően pozitív hivatalos állásfoglalásait és a szélesebb közönségnek szánt megnyilvánulásait.⁵⁰⁴ Abból kiindulva, hogy Szapáry kormányzói méltósága és hivatala, valamint hatáskörének kiterjesztése miatt gyakorlatilag csak támogatóan viszonyulhatott a miniszterelnök intézkedéseire, a téma kapcsán inkább Maylender viselkedésének változása az, ami igazán érdekes.

Maylender ismételt podestà megválasztása ugyanis annak, a miniszterelnök és a fiumei elitek közti egyezkedési sorozat eredményeként tudható be, amely lehetővé tette, hogy Fiume közigazgatása ismét a státútum pontjai szerint működhessen. A „béke helyreállítása” mindkét részről kompromisszumokat igényelt, de a megegyezés „paktum” voltát határozottan tagadták. Széll e téren egyenesen odáig ment, hogy Gyurkovits György horvát parlamenti képviselő azon interpellációjára, amely a bán a kormányzói tanács felállításáról való előzetes tájékoztatását pedzegette, határozottan kijelentette, hogy „nem ismer oly törvényt, a mely ezt kötelességévé tette volna”. Már csak azért sem, mivel a rendezés nem Fiume autonómiájának végleges eldöntéséről szól, „hanem a fennálló provizórium alapján és annak keretében a közigazgatási bizottságokról szóló ma-

⁵⁰³ Úgy mint magán-, vagy legalább félhivatalos levelezéseket, naplóbejegyzéseket, visszaemlékezéseket.

⁵⁰⁴ Rajtuk kívül a horvát bán, és más prominens politikusok nézetei is relevánsak lehetnek, viszont ezek megismerése alaposabb kutatást igényel. A fiumei választások. Magyarországon, 1901. január 25. 2.

gyar törvénynek megváltoztatásáról, ez pedig nem képez közös ügyet Magyarország és Horvátország között”.⁵⁰⁵ Maylender ehhez hasonlóan utasította el Antonio Walluschnig és más szélsőségesebb autonomisták rágalmain, amelyek gyakran önzéssel, irigységgel, gyávasággal és árulással vádolták.⁵⁰⁶

Az előzetes egyeztetéseknek azonban kétségtelenül nagy szerepe volt abban, hogy Széll 1901 januárjában elrendelte az 1898-ban felosztatott képviselő-testület és a polgármester megválasztását, amiért cserébe Maylender hitet tett az állami akarat feltétlen elfogadása és támogatása mellett. Tulajdonképpen ezek a motívumok álltak a La Difesa „pálfordulása” és fokozatos mérséklődése mögött is. Maylender a megegyezés értelmében szakított a korábbi „szabadságharcos” attitűdjével és csatlakozott a kormánypárti diskurzushoz. Új politikáját – akarva-akaratlanul – a sajtón kívül egyéb fórumokon, például podestà székfoglalóján és a hivatalos felterjesztéseiben is felvállalta. Minden alkalmat megragadott, hogy a fiumeiek államhűségét és békevágyát híresztelje, hogy a magyar nyelv elsajátításának szükségessége mellett érveljen, és hogy a kormányzói tanácsot méltassa. Hiszen – így Maylender – a közös fejlődés reformokat igényel, amihez olykor új intézmények létrehozása szükséges.

Maylender szerint Bánffy hibát követett el akkor, mikor megfeledkezett arról, hogy Fiume a kormányzó személyében már rendelkezett másodfokú hatósággal és felállította a közigazgatási bizottságot a városban. A korábbi miniszterelnök ezzel ugyanis csorbát ejtett Fiume autonómiáján. A podestà úgy vélte, Széll a kormányzói tanács felállításával korrigálta ezt a hibát, a parlament pedig azzal, hogy a kikötőváros számára egy külön törvényt alkotott, bebizonyította, hogy Fiumét többre tartja más municípiumnál. A törvényhozás ekképpen elismerte Fiume különleges viszonyait, autonómiáját, a podestà speciális helyzetét és jogállását, továbbá a Rappresentanza konzultatív jogát. Maylender a kormány jószándékát azzal igyekezett alátámasztani, hogy már most, a törvényjavaslat kidolgozása során meghallgatták a képviselő-testületet.

A tanács további érdemei közt sorolta fel, hogy fellebbezési ügyek jelentős része a minisztérium helyett a gyorsabb intézkedést garantáló Kormányosság hatáskörébe került. Illetve azt, hogy a város hivatalos olasz

⁵⁰⁵ A fiumei közigazgatási javaslat. Pesti Hírlap, 1901. március 14. 3.

⁵⁰⁶ A fiumei választások. Magyarország, 1901. január 25. 2.; Le dimissioni del Podestà. La Voce del Popolo, 1901. október 1. 1.; Rappresentanza municipale – Seduta straordinaria per le dimissioni del Podestà. La Voce del Popolo, 1901. október 2. 1.; Di vergogna in vergogna. La Voce del Popolo, 1901. október 6. 2.; HR-DARI-7. 192. eln./1901. (II. 1. 118. a. sz.) (251. d.)

nyelvéről végre írásban is rendelkeztek. Ez Maylender felfogásában egyben azt is jelentette, hogy a kormányzói tanács „minden aktát olaszul köteles” kiadni (sic!), és azt, hogy a fiumeiek a Kormányzóságon keresztül akár a bírósággal is olaszul kommunikálhattak. Éppen ezért a podestà nem titkolt elfogultsággal úgy fogalmazott, hogy „ezt a kiváló prerogatívát⁵⁰⁷ az ország és az egész monarchia összes municípiumai irigyelhetik, mert egyik sincs úgy elismerve, mint Fiume”.⁵⁰⁸ Maylender emellett kitért a tanügy terén tett engedményekre. Tehát arra, hogy az 1876. évi oktatási alapszabályzat jelentős része érintetlen maradt.⁵⁰⁹

Ennek ellenére sem Széll, sem Maylender érvei nem arattak osztatlan sikert. Többek közt Fest Aladárnál sem, aki a fiumei főgimnázium igazgatójaként éppen a kormányzói tanács tanügyre vonatkozó rendelkezéseit külön egy kormányzónak címzett felterjesztésben bírálta. Fest mindenekelőtt azt kritizálta, hogy az 1901-es törvény(tervezet) értelmében a tanács tanügyi előadóját (konkrétan Donáth Imrét) egyben tanfelügyelői feladatok ellátásával is megbízták. Vagyis ő, mint a főgimnázium igazgatója Donáth Imre ellenőrzése alá kerülne. Mivel Festet nem csak jogköreibben, de méltóságában is különösen sértette ennek a függőségi viszonynak a lehetősége,⁵¹⁰ a két hivatal egyesítésének megakadályozására törekedett. Fest ezért felhívta Szapáry László figyelmét arra, hogy a tanügyi előadói és a tanfelügyelői pozíciók összekapcsolásával „egy oly állapot állana elő, mely sehol Magyarországon nincsen: az egyedüli fiumei gymnasium volna e szerint közvetve s gyakori esetekben közvetlenül is az egyetemi képzéshez nem kötött tanfelügyelői állásnak alárendelve”.⁵¹¹ Másrészt rámutatott arra, hogy a fiumei főgimnázium tanárai és igazgatói mindig is közvetlenül tartoztak a kormányzónak felelősséggel. Fest ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy „oly mértékű lefokozását jelentené ez az intézet állásának az anyaországi intézetekkel szemben, mely határozottan sértené a gimnázium tanárainak jogos önérzetét, s az intézetet oly alárendeltségi viszonyba hozná, melyet nagy erkölcsi rázkódtatások nélkül el nem viselhetne”.⁵¹²

⁵⁰⁷ Előjog, kiváltság (latin).

⁵⁰⁸ A podesztà a fiumeiekhez. Magyar Tengerpart, 1901. február 19. 4.

⁵⁰⁹ Rappresentanza municipale. La Voce del Popolo, 1901. július 19. 1–3.

⁵¹⁰ Egyelőre csak esetlegességgént vetem fel, de talán Fest költözési szándékában az igencsak kétes megítélésű, többek szerint zsarnoki hajlamokkal bíró Donáth Imrével való kapcsolata is közrejátszhatott.

⁵¹¹ HR-DARI-7. 722. ált./1901. 722. a. sz. (250. d.).

⁵¹² HR-DARI-7. 722. ált./1901. 722. a. sz. (250. d.).

Az igazgató, hogy célt érjen, két megoldási javaslatot is felvetett. Az egyik az volt, hogy a kormányzói tanácsban a tanügyi előadóként működő tanfelügyelő hatásköre ne terjedhessen ki továbbra sem a gimnáziumi ügyekre. A másik pedig, ha az első alternatíva nem lenne lehetséges, akkor az állás betöltését legalább egyetemi képzettséghez kössék.⁵¹³ Miként azt a törvényt végrehajtó 2435/1901. M. E. számú rendeletének 58. §-a tanúsítja, miniszterium végül figyelembe vette Fest javaslatait és az állami középiskolák végül nem kerültek a tanügyi előadó felügyelete alá.⁵¹⁴

A Néppárt és a Függetlenségi Párt tagjai közül is akadtak olyanok, akik meglehetősen negatívan fogadták Széll elért eredményeit. Így például Meskó László, Mezőssy Béla,⁵¹⁵ vagy éppen Bánffy Dezső, akik az államra nézve már a fiumeiekkal való tárgyalásokat is dehonesztálónak találták. Retorikájukat arra hegyezték ki, hogy a miniszterelnök „lanyhatag” és „megalkuvó” politikája veszélybe sodorja az állam szupremáciáját és széles körben precedenst teremt a nemzetiségi renitenciára és ellenállásra.⁵¹⁶

A Magyar Szó című ellenzéki lap hasonlóan elítélően cikkezett a miniszterelnök reformjairól, mindenekelőtt a közigazgatási bíróságot felállító rendeletében tett nyelvhasználati engedményeiről. A lap felháborodását az váltotta ki, hogy a rendelet lehetővé tette, hogy a kormányzó a hozzá beterjesztett olasz nyelvű ügyiratokat immár magyar fordítás nélkül, olasz nyelven küldhette át a közigazgatási bíróságnak.⁵¹⁷ A Magyar Szó szerint pedig a régi rend, vagyis az olasz és a magyar nyelv egymással párhuzamos hasábos használata már eleve túlon túl méltányos eljárásnak számított. Ám most a miniszterelnök ezzel újabb „nagy érdekeket áldozott fel: a magyar állam szuverenitását, azét a magyar államét, melyről szentesített törvény mondja, hogy hivatalos nyelve magyar”. A cikk szerzője az intézkedést „jogfeladásként”, „főbüknként”, az állam Fiumével szembeni gyengesége jeleként értelmezte. Ennek jegyében lapja és munkatársai nevében kijelentette, hogy amennyiben ez a nyelvi engedmény lenne a tengerparti béke biztosító, ők nem kérnek belőle. „Akkor legyen inkább harc, harc a végletekig.” A cikkíró álláspontját azzal magyarázta, hogy bár a miniszterelnök Deák

⁵¹³ HR-DARI-7. 722. ált./1901. 722. a. sz. (250. d.).

⁵¹⁴ A m. kir. ministerium 2435/1901. M. E. sz. rendelete. *Belügyi közlöny*, 6. Budapest, 1901. 207.

⁵¹⁵ A fiumei törvényjavaslatok. Magyar Tengerpart, 1901. március 23. 3.

⁵¹⁶ HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-6077. (422. cs.).

⁵¹⁷ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-209. (577. cs.). Újabb engedmény Fiuménak. Magyar Szó, 1902. január 18. 2-3. Noha ez a kritika a belügyminiszter 1902-ben a közigazgatási bíróság nyelvhasználatáról szóló rendeletére vonatkozóan fogalmazódott meg, az számos pontján magát a kormányzói tanácsot és a Széll-kormány eljárást is kifogásolta.

Ferenc hagyományát követi és „jobban szeret száz barátot, mint egy ellen-séget”, ők nem hívei annak a deáki politikának, amely ilyen nagy nemzeti-ségi és nyelvi, már-már államellenes áldozatokat követel. És egyébként is – értelt a cikkíró – Deák a magyar államhoz való tartozás alapjainak lerakása helyett azokat a feltételeket teremtette meg a kiegyezéssel, amelyek segítségével a horvátok állammá fejlődhetnek az államban, valamint, amelyekkel folyamatosan megkérdőjelezzik a magyar államnyelv jogait, és megakadályozzák az egységes magyar nemzeti társadalom kifejlődését.⁵¹⁸

A kritikák később még élesebbé váltak. Egyre többen akadtak, akik azt állították, hogy a kormányzói tanács csak újabb lehetőséget teremt a fiu-meiknek, hogy magukat miniállamnak, és Magyarországgal, de legalább Horvát-Szlavónországokkal egyenlő tényezőként láttassák. A bírálók azt is hangoztatták, hogy Fiumében a magyar törvények érvényéről kizárólag az „országgyűlést játszó”⁵¹⁹ Rappresentanza dönthet. Mindennek ismeretében nem meglepő, hogy Bánffy a fiumei rezolúciója bukásáról, a vasúti pragmatikáról, és általában a Horvát-Szlavónországok kérdéséről adott interjújában, még 1907-ben is „szerencsétlen és a magyar állam tekintélyét nem emelő berendezkedésnek” nevezte a másodfokú hatóságot.

Bánffy nézeteit Dárday Sándor is osztotta, aki az egykori miniszterelnök végtisztességére írt szövegében igen csípősen úgy fogalmazott, hogy „Azonban *alea jacta est*.”⁵²⁰ A Széll Kálmán alkotta 1901:IX. törvénycikk Fiumét, habár nem is kifejezetten tartománnyá, provinciává emelte és a Kormányzóságot, melyet Bánffy főispánság niveaujára akart leszállítani, Széll Kálmán helytartósággá növesztette és eme 42.000 lélekszámú város részére a kormányzó mellett egy miniszteri tanácsos és négy osztálytanácsosból álló tanácsot szervezett másodfokú hatóságként, melynek személyzete nagyobb az első fokú hatóság statusánál. Ilyképpen tehát Fiume Magyarország koronájának egy igen drága gyöngye lett, – de gyöngy, mert a gyöngy tudvalevőleg egészségtelen beteg állapotnak alakulata és ez az Adria gyöngyének nevét viseli.”⁵²¹ Dárday Sándor vélekedése szintén nagy hatással lehetett a fiára, Dárday Dezső miniszteri titkárra,⁵²² aki még nála is kriti-

⁵¹⁸ Ujabb engedmény Fiuménak. Magyar Szó, 1902. január 19. 4.; HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-209. (577. cs.).

⁵¹⁹ Fiume – az indiánusok földje. Magyar Tengerpart, 1904. március 31. 2.

⁵²⁰ A kocka el van vetve (latin)., Ujabb engedmény Fiuménak. Magyar Szó, 1902. január 19. 4., HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-209. (577. cs.).

⁵²¹ Dárday S. 1911, 8.

⁵²² Dárday Dezső ebben az időben a Kormányzóság tisztviselőjeként a Tengerészeti Hatósághoz volt beosztva.

kusabban gondolkodott a Kormányzóságról, a Tengerészeti Hatóságról és az államnak a tenger melléken követett opportunistá eljárásáról.⁵²³

Dárday Dezső 1906-ban a horvát „sokolisták”⁵²⁴ és a fiumei olasz nyelvű lakosság tettlegességig fajuló konfliktusát követően a „Fiumei és magyar-horvát tengerparti” politikáról alkotott nézeteit egy külön röpiratban foglalta össze. Ennek központjában két gondolat állt. Az egyiket – éppen úgy, ahogy Fest Aladár Thallóczy Lajosnak is elpanaszolta⁵²⁵ – a kormányzó folyamatosan csökkenő befolyásának, a közérdeket (a horvátot is!) veszélyeztető erélytelen működésének bírálata alkotta. A másikat pedig a fiumei kérdés egy nagyobb rendszer szerves részeként, tiszta gazdaságpolitikaként való értelmezése képezte. Dárday úgy ítélte meg, hogy a tengerparton az állam jelenléte nem más, mint magyar részről az Adria feletti hegemonia vágyának burkolt, egyelőre igen szerény megfogalmazása, Kossuth Lajos „Tengerre magyar!”-jének folytatása.⁵²⁶ Dárday szerint ez azonban nem újdonság, hiszen a bizánci idők óta az Adria meghódítása, monopolizálása mindig is a nagyhatalmak céljai közt szerepelt. Erről szól Ragusa, Velence, Dalmácia és Illíria története, Mária Terézia tenger melléki tartományszervező kísérlete, illetve újabban az „Albán-kérdésként” emlegetett osztrák, orosz–montenegrói, olasz aspirációk is. A konkurens, valamint a magyar állam közgazdasági, kereskedelmi és tengerészeti érdekei miatt lényeges, hogy a Kormányzóság képes legyen jogai, hatásköre és tekintélye megvédelmezésére. Továbbá nélkülözhetetlen, hogy a Tengerészeti Hatóságot kizárólag szakmai szempontok szerint szervezzék újjá.

Dárday e gondolatoktól vezérelve sürgette a kormányzó hatáskörének további kiterjesztését. Így azt, hogy a kormányzó a karhatalmi szervek (határrendőrség, katonaság) felett is rendelkezessen, és hogy a Tengerészeti Hatóság törvényi úton történő szakszerű átszervezésével újabb végrehajtói hatalmi kellékeket nyerjen. A kormányzó csakis ily módon lehet képes céltudatos, eredményes munkát végezni, fényes hivatását betölteni, illetve kizárólag így kerülheti el a politikai hitelét kimerítő „békéltetési transzakciókat”.

Dárday lelki szemei előtt egy olyan állapot megteremtése lebegett, amelyben a tengerpart két nyelvű mivolta, horvát és olaszos karaktere segédeszközként funkcionál egy „közös” politikai párt megszervezéséhez. Tehát egy olyan politikai bázis megteremtéséhez, amely a „tengerészeti

⁵²³ Dárday D. 1906.

⁵²⁴ A Sokol (solyom) nevű szláv, Fiume esetében főleg horvát ajkúakat tömörítő, hazafias tornaegyesület tagjai.

⁵²⁵ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

⁵²⁶ Dárday D. 1906, 10-11.

célok mezején az olasz nyelv művelésének és Fiume nemzetiségi semlegességének vezérelveit magáévá téve” hozzájárul ahhoz, hogy az Adria legyen az egyetlen ütközési pontja a versengő erőknek. Ennek viszont előfeltétele, hogy a horvátok, magyarok és fiumeiek egyaránt elfogadják azt az alapvetést, hogy „Fiume és a magyar–horvát tengerparti politika sem nem nemzetiségi, sem nem belügyi, hanem teljesen közös érdekű parexcellence gazdasági politika”.⁵²⁷

A Dárday Dezső által felvázolt, a nemzetiségek békés együttélésén nyugvó koncepció azonban már 1901-ben sem tűnt megvalósíthatónak. Hiszen még a kormányzói tanács is olyannyira megosztotta a lokális közvéleményt, hogy az még Maylender népszerűségét és pártjának egységét is kikezdte.⁵²⁸ Az autonomisták szélsőségesebb része a horvátokkal egyetértésben (!) mind hangosabban bírálta a magyar állam hatalomgyakorlási stratégiáit és eszköztárát. Ráadásul egyre többen voltak olyanok, akik úgy vélekedtek, hogy az, amit Maylender és hívei engedményként és sikerként interpretáltak, az valójában a fiumei autonómia megcsonkítása.⁵²⁹ A tanáccsal szembeni a legélesebb kritikát talán ismét Erasmo Barčić fogalmazta meg, aki az új rendet szó szerint a fiumei autonómia koporsójának nevezte.⁵³⁰

⁵²⁷ Dárday D. 1906.

⁵²⁸ A másik töréspontot a horvátokkal való együttműködés jelentette.

⁵²⁹ HR-DARI-22. Protocollo della Rappresentanza knjige; Come la finirá? La Voce del Popolo, 1903. május 8. 1.; Horvát heccelődés. Magyar Tengerpart, 1901. július 24. 3.

⁵³⁰ Fiumei vélemények a helyzetről. Budapesti Hírlap, 1901. március 12. 2.

POLITIKAI TAKTIKÁK ÉS STRATÉGIÁK

A következő fejezetben a politikai hatalom szabályozó, irányító és ellenőrző tevékenységét elemzem, és konkrét példák felsorakoztatásával bemutatom a magyar államnak a politikai gazdasági és társadalmi mezőben alkalmazott taktikáit és eszközeit. Kitérek az országos és a községi választási joggal kapcsolatos dilemmákra, a pártalakítások körülményességére, a helyi csoportok és pártok összetételére, rivalizálására és együttműködésére. Ezen felül ismertetem a párvezetők célkitűzéseit és az egyes fajsúlyosabb kérdésekben elfoglalt álláspontjait. Mindezt nemzetközi kontextusba illesztve tárgyalom, hiszen a kikötőváros politikai tendenciáit nem érdemes, de nem is lehet önmagában, pusztán lokális események sorozataként kezelni.

*

Ahogy Fest Thallóczynak címzett leveleiből kiderül, a kormányzói tanács felállításával az állam és a város közti konfliktusok nem szűntek meg, de még csak új síkra sem terelődtek. Fest üzenetei ugyanis két fő témájuk – a történelmi kutatások és ismétlődő áthelyezési kérelmei – mellett egy harmadikat is tartalmaztak. Jelesül a fiumei viszonyok, a magyar és olasz nyelvű lakosság közötti jó viszony helyreállításának lehetőségeit és módjait.

Erre vonatkozóan már 1904 februárjában az alábbiakban összegezte fiumei tapasztalatait: „A fiumeieket eleinte tán túlságosan dédelgettük; néha változó szeszélyeknek is engedtünk. Később provokáltuk és fenyegettük őket. (*Vana sine viribus ira*).⁵³¹ – Igazán ideje, hogy ezeket a végletekben mozgó irányzatokat felváltsa a higgadt, jóakaró, de öntudatos és önérzetes magatartás. Ez nagyon megkönnyítené, újból kedvessé tenné itteni feladatunkat, melynek teljesítésében folyton változó áramlatokkal küzdve haladunk változatlanul egy irányban. Szívesen lemondok az egyéni érvényesülésről, ha megnyughatom abban, hogy a nekem jutott feladatban támogatásra lelek a helyi politika általános jó irányításában és illetékes helyen megfelelő érzéket és helyes ítéletet azon intézet ügyeiben, amely hivatalva van Fiume vezető osztályát szilárd erkölcsi alapon, erős hazafias irányban kiformálni.”⁵³²

⁵³¹ Az erőtlen harag hiábavaló (latin).

⁵³² OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

Bár Fest kissé álszerénynek ható sorai valószínűleg Thallóczy róla alkotott pozitív vélekedésének erősítését célozták, a levél jól informál a magyar állam hatalomgyakorlási stratégiáiról, illetve a fiumei magyarság (és persze a levélíró) „nemzetépítésben” játszott szerepéről és önpozicionálásáról.

Ami a hatalomgyakorlást illeti: az állam fizikai és virtuális térnyerése egyszerre volt oka és következménye a város és az állam közti nézet- és érdekellentétek elmélyülésének. A konfliktusok az intézményi és jogi mellett a politikai és társadalmi mezőben is megjelentek, ahol komoly taktikázásokhoz, összecsapásokhoz és (érdek)szövetségek megkötéséhez vezettek. Fontos hangsúlyozni, hogy a versengő csoportok nem kizárólag nemzeti-ségi, esetleg nyelvi alapon szerveződtek. Bár e jelenség leírásában Tara Zahra⁵³³ és Pieter M. Judson⁵³⁴ „nemzetileg közömbös” fogalma akár még hasznosnak bizonyulhat, de annak kritika nélküli alkalmazása hiba volna. Már csak azért is, mert miként azt Rogers Brubaker⁵³⁵ és Egry Gábor romániai és csehszlovákiai kutatásai is bizonyítják,⁵³⁶ a mindennapi etnicitás többnyire rejtve maradt és csupán egyes szituációkban – például tét-és/vagy válsághelyzetekben, választási lehetőségek során – nyilvánult meg. Mi több, az identitás akkor sem mindig egyértelműen és releváns módon jutott kifejeződésre.⁵³⁷

A fentieket szem előtt tartva megállapítható, hogy a helyi csoportok és szövetségek létrejöttében az országos és helyi pártérdekek követése, az ideológiai megfontolások, a gazdasági és társadalmi kapcsolatok, az egyéni ambíciók, az állásfoglalások, a mindennapi élet szükségletei legalább annyira meghatározó szerepet játszottak, mint a nemzetiségi identitás. Ezek közül Fiume esetében az egyik leglátványosabb törésvonalnak a fiumei autonómiához és a központi kormányzathoz való viszony számított. Illetve az, hogy ki hogyan vélekedett a városnak a magyar állami (valamint a birodalmi) struktúrában belül betöltött aktuális és eljövendő helyzetéről és lehetőségeiről. Így a konfliktusokat akár az adott hatalmi viszonyok átalakítására és az aktuális társadalom, valamint a következő generációk feletti kontroll megkaparintására/megtartására tett kísérletként is lehet értelmezni.

Az egyéni meglátások, tapasztalatok, elvárások természetesen egy adott csoporton belül is eltérő reakciókat válthattak ki, és ezáltal akár konfliktusokat is eredményezhettek. Ezért a hagyományosan duális (az állam-

⁵³³ Zahra 2017.

⁵³⁴ Judson 2016; Berecz 2017.

⁵³⁵ Brubaker et al. 2011.

⁵³⁶ Egry 2015.

⁵³⁷ Egry 2019.

város), vagy etnolingvisztikai (olasz-magyar, magyar-horvát, horvát-olasz) szembenállások helyett szerencsésebbnek tartom a politikai jelenségek árnyaltabb vizsgálatát. Ez a többszempontú megközelítés ugyancsak nélkülözhetetlen a „politikai táborok”, valamint céljaik beazonosításához.

Fest Thallóczynek küldött üzenete éppen ezen többes elemzési és értelmezési lehetőségekből adódóan számít igazán izgalmasnak és informatív-nak. Hiszen az igazgatót már 1904-ben a helyi magyar nyelvű közösség egyik legmeghatározóbb vezéréként kezelték. Ez azt is jelentette, hogy Fest aktív alakítója, és nem passzív megfigyelője volt az eseményeknek. A levélíró „insider” mivolta miatt az üzenet ráadásul olyan belső információkat és utalásokat tartalmaz, amelyek betekintést engednek abba, hogy az állam egyes helyi képviselői hogyan képzelték el a „szent misszió” teljesítését. Azaz, miként tartották lehetségesnek egy erős, modern magyar nemzetállam megeremtését és a lokális társadalom állampatrióta lojalitásának kialakításáról.⁵³⁸

Fest levele Roszner Ervin kormányzói installációja, valamint a küszöbön álló pótválasztások apropóján keletkezett. Ez azért lényeges, mert az igazgató ezeket az eseményeket kulcsfontosságúnak tartotta ahhoz, hogy az állam a helyi lakosság szimpátiáját meg/visszaszerezhesse, illetve, hogy hatalmi pozícióit megerősíthesse. Fest nézeteivel nem volt egyedül. Az azonban már más kérdés, hogy többen ezeket az alkalmakat arra kívánták felhasználni, hogy az Autonóm Párt egyeduralmát megtörjék és egy új, a kormányzat helyi politikáját támogatni kész politikai csoportosulást hozzanak létre. Törekvésük nem is maradt eredménytelen: a Hazafias Párt még 1904 folyamán megszületett.⁵³⁹

Pártok, arányok és a választási jogosultság kérdései – az integráció és kirekesztettség elvi és gyakorlati dilemmái

Ez volt az első példa arra, hogy a Kormányzóság tudtával és közreműködésével önálló párt szerveződött Fiumében. A pártalakítást az indokolta, hogy az állam egyre közvetlenebb formában próbált részt venni a lokális társadalmi és közéletben. Ennek az egyik leghatékonyabb eszköze a fiumei képviselő-testület, a Rappresentanza összetételének befolyásolása volt, ám ehhez a mozgósítható, engedelmes szavazóbázison kívül olyan egyének is kellettnek, akik hajlandónak mutatkoztak az aktív politikai szerepvállalásra.

⁵³⁸ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

⁵³⁹ A választás küszöbén. Fiumei Szemle, 1904. február 28. 1–3., Pártalakulás. Fiumei Szemle, 1904. december 11. 1–2.

Noha a magyar nyelvű hívek (elsősorban állami tisztviselők) képviselő-testületbe juttatásának igénye már korábban is felmerült, az erre irányuló törekvések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az egyetlen kivételt Fest Aladár hivatali elődje, Erődi-Harrach Béla állami főgimnáziumi igazgató,⁵⁴⁰ valamint az olaszul nem beszélő Németh Imre ügyész, miniszteri tanácsos és a Tengerészeti Hatóság másodfőnöke⁵⁴¹ 1884. évi küzdelmes megválasztása képezte. Mindazonáltal a fiumeiek jelentős része már a két férfi jelölésében is a kormány beavatkozását és az állam jogosulatlan térnyerését látta. Jellemző, hogy a Budapesti Hírlap a kritikákra azzal felelt, hogy a „magyar-barát” fiumeiek Erődi-Harrach és Németh megválasztásával kívántak a Rappresentanza számára „két kiváló erőt, két nem közönséges elméjű és képzettségű képviselőt biztosítani”, és ezzel együtt az állam iránti lojalitásukat tettekben is kifejezni.⁵⁴²

A magyar államhatalom képviselőinek a fiumei képviselő-testületbe juttatása azonban valójában (elsődlegesen) azt a célt szolgálta, hogy az úgynevezett „autonom párt” (!)⁵⁴³ előtörését visszaszorítsák, illetve, hogy a magyar kormányzattal szemben kritikus hangokat elhallgattassák. Az 1880-as évek elejére ugyanis látványosan megbomlott a municípium és az állam korábban sem teljesen harmonikus kapcsolata. Ez a disszonancia bizonyára nem volt független a regnicoláris bizottságok tárgyalásaitól és a „nagy Fiume-kérdés” megoldásának ismételt elnapolódásától.⁵⁴⁴

Ezen a ponton két motívum feltétlenül hangsúlyozandó. Először is az, hogy miként az 1880-as évek választásai kapcsán felmerült elégedetlenségek megerősítik, már jóval a Michele Maylender vezette Autonóm Párt megszületése előtt is léteztek olyan pártcsoportosulások, amelyek fő programját az autonóm eszmék megoltalmazása képezte és válsághelyzetekben akár még a központi kormányzat akaratával is szembehelyezkedtek. Másodsor, újfent hangsúlyozandó, hogy nem állja meg a helyét az a nézet, ami szerint az állam és a város közti konfliktusok 1896-ban kezdődtek volna, vagy az, hogy az ellentétek kialakulásáért egyedül Bánffy Dezsőt és kabinetjét terhelné a felelősség. Az állam centralizáló törekvései már a '70-es években egyértelműen megfogalmazódtak, és ahogy például Szapáry Gyula miniszteri, majd miniszterelnöki tevékenysége is bizonyítja, a köz-

⁵⁴⁰ Erődi Béla életéről és közéleti szerepléséről részletesebben: Simon P. 2015.

⁵⁴¹ Fiume Németh-je. Budapesti Hírlap, 1885. január 28. 1–2.

⁵⁴² Restauráció Fiumében. Budapesti Hírlap, 1884. október 18. 3.

⁵⁴³ Nem azonos az 1897-ben létrejövő Autonóm Párttal, noha a tagok és az eszmék közti kontinuitás egyértelműen kimutatható.

⁵⁴⁴ Budapesti Hírlap, 1883. szeptember 20. 1–2.

ponti hatalom pedig, amikor csak módjában állt, gyakorlati lépéseket is tett azok megvalósítására.⁵⁴⁵

A lakosságnak a Németh és Erődi megválasztására adott negatív reakciója tetten érhető az olasz nyelvű helyi sajtóban, valamint abban, hogy inentől kezdve – a szinte teljesen integrálódott Maderspach Sándor nagykereskedőn⁵⁴⁶ kívül – több mint 20 éven át nem került magyar ajkú képviselő a Rappresentanzába.⁵⁴⁷ A kudarc több okra vezethető vissza. Egyrészt arra, hogy számarányánál fogva kevesebb magyar anyanyelvű, a helyi viszonyokat ismerő, társadalmilag kellően integrált és közéleti szerepre vállalkozó személy akadt Fiumében. Másrészt arra, hogy a helyi lakosság mindvégig erős fenntartásokkal fogadta a tömegesen beköltöző, „idegen” magyarokat. Ez főleg a községi választások során okozott nagy problémákat. A községi képviselő-testületbe kerülésnek ugyanis három alapfeltétele volt. 1. aktív és passzív választójog; 2. megfelelő számú szavazat és támogatottság; 3. az első két tényező előfeltételeként a fiumei illetőség birtoklása. A városvezetés bizalmatlansága és pozícióőrzése miatt ez utóbbi megszerzése, ha lehetetlennek nem is bizonyult, általában nem ment könnyen. Már csak azért sem, mivel az illetőségről és a szavazati jogosultságról való döntés joga a Rappresentanzát, valamint az általa kirendelt bizottságokat illette meg.⁵⁴⁸

A megbízott városi közegek által a választási lajstromok megszerkesztése, valamint a városi kötelékbe való felvételért fizetendő díj megszabása során tanúsított defenzív beállítottság miatt azonban sokan nem csak a választhatóságtól, de illetőség hiányában már a választás jogától is elestek.⁵⁴⁹ A város részéről ezt a szigorú kontrollt és szelekciót a horvátok és a magyarok közéleti és politikai szerepvállalásának megakadályozása indokolta. A városatyák eljárását különösen provokatívvá tette, hogy az olasz nyelvű isztriai és dalmáciai személyek kérelmeit mind az illetőségi kötelékbe való felvételnél, mind a választási jegyzékek szerkesztésénél pozitív

⁵⁴⁵ Dobszay – Estók 2023.

⁵⁴⁶ Fiume. Városi képviselők választása. Nemzet, 1884. október 17. 5.

⁵⁴⁷ HU-MNL-OL-K 26-1897-5559. (395. cs.).

⁵⁴⁸ HU-MNL-OL-K 26-1897-5559. (395. cs.); Helyi jellegű torzsalkodások. Pesti Hírlap, 1910. május 4. 13.

⁵⁴⁹ HR-DARI-7. 728. eln./1914. (45. d.). Pl. Wickenburg kormányzó Tisza István miniszterelnök külön kérésére készített választási jelentése alapján állítólag a központi választmány 1117 állami tisztviselőt, vasúti alkalmazottat, magántisztviselőt és munkást hagyott ki az ideiglenes választási jegyzékből. Így a hatályos 1913. évi XIV. tc. értelmében a 2229 választó nevét feltüntető lajstrommal szemben a 3446 jogosult személyt szerepeltető lista az érvényes.

diszkriminációban részesítették. Ez az eljárás a fővárosi sajtó figyelmét és felháborodott bírálatait sem kerülte el.⁵⁵⁰

A városatyák viselkedése mégsem nevezhető következtelennek, hiszen azt az olasz nyelvű és kultúrájú politikai dominanciát kívánták fenntartani, amit még az 1870-es évek elején az állam teremtett és biztosított számukra. Más kérdés, hogy a központi kormányzat számára ez az eredeti helyzet hamar elégtelennek bizonyult. Vagyis egyre inkább arra törekedett, hogy a fiumei magyar nyelvű lakosságot a helyiekkel azonos politikai és társadalmi jogok és lehetőségek illessék meg. Továbbá az állami alkalmazottak és tisztviselők (lényegében a polgárosult középosztály) bevonásával mindent elkövetett, hogy mind nagyobb közvetlen politikai, gazdasági és akár kulturális befolyást szerezzen a város felett.⁵⁵¹

Nem véletlen, hogy a városatyák túlkapásai, visszaélései az illetőség és a választási lajstromok összeállítása során többnyire éppen az állami hivatalnokokkal, tanárokkal és tanítókkal, valamint a „kettős státuszú” MÁV-tisztviselőkkel szemben nyilvánultak meg.⁵⁵² Ez akkor is igaz, ha homogenitásról természetesen az államtól függő személyek esetében sem lehet beszélni, és heterogenitásukból kifolyólag magatartásukat és szerepüket sem célszerű leegyszerűsíteni. Bár a hivatalos diskurzusban valóban a mindenkori kormányzat potenciális támaszának, a magyar állameszme legbuzgóbb, leglojálisabb törzskarának tartották őket (és magukat is szerették ekképpen feltüntetni), még Dárday Sándor is rámutatott a helyi tisztviselők közéleti passzivitására. Ő az érdektelenséget elsősorban a szerény fizetéssel és a lassú előrelépési lehetőséggel, valamint a különösen nehéz fiumei szolgálattal magyarázta.⁵⁵³

Dárday Sándorral szemben Szapáry László kormányzó azonban nem a közönytől jelentett a miniszterelnöknek, hanem egy még kedvezőtlenebb helyzetről. Szapáry már határozottan arról számolt be, hogy „éppen a fiumei eredeti, avagy hosszú ideig itt lakott állami hivatalnokok között található nagyobb számmal a politikai tekintetben megbízhatatlanok”.⁵⁵⁴ Véleménye a konkrét megállapításon kívül két tényezőre is felhívta a figyelmet. Először is arra, hogy akadtak olyan fiumei születésű egyének, akiknek egzisztenciális (biztos fizetés és nyugdíj) okokból az államszolgálat

⁵⁵⁰ Kivándorlás Fiúmén át; – bevándorlás Fiuméba. Budapesti Hírlap, 1905. május 28. 37.; Az „igazságszolgáltatás Fiume autonóm joga”. Pesti Hírlap, 1907. december 8. 38–39.; Póla veszedelme. Pesti Hírlap, 1908. augusztus 11. 2–3.

⁵⁵¹ HU-MNL-OL-K 26-1897-5559. (395. cs.).

⁵⁵² HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-1928. (422. cs.); HR-DARI-7. 193. eln./1897. (211. d.).

⁵⁵³ HU-MNL-OL-K 26-1897-1538. (395. cs.).

⁵⁵⁴ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.).

még akkor is megélhető alternatívát jelentett, ha aktuálisan elégedetlenek voltak vele. Másodszor pedig érzékletessé tette a fiumei társadalom „asszimilációs” képességét, csoportnyomását, amellyel képesnek bizonyult arra, hogy legalább politikai kérdésekben maga mellé állítsa a beköltözőket.

Ez viszont a legkevésbé sem változtat a tényen, hogy a fiumei elitcsoportokat magas szintű társadalmi „zárttság” és politikailag alacsony „integráló”, befogadó hajlandóság jellemezte. E mentalitás egyik karakteres elemének tekinthető, hogy felfogásukban a magyarok alapvetően vendégként, kalandorként, „másként” jelentek meg. A fiumeiek egy meghatározó része úgy vélte, a magyar ajkú állami alkalmazottak és tisztviselők „idegenek”, „nem fiumeiek”, de még csak nem is független emberek. Ez utóbbival kapcsolatban elsősorban azt emelték ki, hogy községi illetőségüket és állásukat is az államnak köszönhetik, ezért az államhatalommal szemben kiszolgáltatottak, így felruházásuk a községi szavazati joggal nemcsak indokolatlan, ám nagy veszélyt is hordoz magában. A fiumeiek ezen meggyőződését erősítette, hogy (akárcsak a városi hatóságok) a helyi kormányzat nem ritkán megvesztegetéssel, kényszerrel, jutalmak kilátásba helyezésével ösztönözte az alárendelt közegeit, hogy a neki kedvező módon adják le szavazataikat.⁵⁵⁵

A visszaélésektől, túlkapasoktól a parlamenti választások sem voltak mentesek. Igaz, mivel az országos választójogról szóló 1848. évi V. tc., valamint az azt módosító 1874. évi XXXIII. tc. hatálya Fiumére is kiterjedt, ott valamelyest kiegyenlítőbben nyilvánultak meg. A siker azonban itt sem feltétlen a meghirdetett, többnyire azonos célokat kitűző programoktól függött, hanem a jelöltek társadalmi beágyazottságától és az őket támogató körök mozgósító képességétől. E tekintetben némi változást 1901-ben a „Fiume a fiumeieké” jelmondat ismételt megfogalmazása hozott, amikor a helyi társadalom számottevő hányadában ismét meghatározóvá vált az a meggyőződés, amely szerint a kikötővárost kizárólag egy Fiumében született és nevelkedett férfi tudja képviselni a parlamentben.⁵⁵⁶ A meghirdetett „program” nem számított újdonságnak,⁵⁵⁷ sőt, lényegében az már 1867 nyarán megjelent. A jelszó megfogalmazásának apóját akkor az adta,

⁵⁵⁵ Azaz a mindenkori kormányzat gazdasági, társadalmi és politikai okokból egyaránt törekedett arra, hogy a számos alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalkozókat, nagykereskedőket és gyárosokat stb. érdekeltté tegye hatalmának fenntartásában, és annak működtetésébe is valamilyen formában bevonja.

⁵⁵⁶ *Vogliamo un fiumano. La Voce del Popolo*, 1901. szeptember 26. 2–3.; *Gioventù fiumana. La Voce del Popolo* 1901. október 4. 3.

⁵⁵⁷ Ezen a ponton a korábbi tanulmányaimban elfoglalt álláspontomat korrigálok. Vagyis azon állítást, melyet az 1901-es „Fiume a fiumeieké” jelszót novumként értékeltem.

hogy a nagy befolyású Marziale Malle patríciustársaival, az úgynevezett pipistrelli-kkel (denevérek) Luigi Peretti jelölték parlamenti képviselőnek az „idegen” Radich Ákossal szemben.⁵⁵⁸

Az országos és a községi választási rendszer visszásságaira, elégtelen voltára a kortársak is felhívták a kormány figyelmét. Mi több, annak törvényi átalakítása köztudottan az egész korszakban a hatalmi diskurzus egyik fontos témáját képezte.⁵⁵⁹ Fiume esetében ez azt jelentette, hogy felmerült a választási lajstromok igazságosabb összeállítása,⁵⁶⁰ a felvételért fizetendő községi díj méltányosabb meghatározása, a választások tisztaságának biztosítása, a MÁV-tisztviselők státuszának definiálása, a választókerületek átszabása, Fiume számára több parlamenti mandátum biztosítása, valamint az alkotmányosság védelmében az általános, titkos választójog igénye.⁵⁶¹ Az általános, titkos választójoggal kapcsolatban két tényezőre kell kitérni. Egyfelől arra, hogy a fiumei olasz nyelvű lakosság a liberalizmus és demokrácia jegyében a kezdetektől szorgalmazta a törvény bevezetését.⁵⁶² Másfelől arra, hogy a horvátok fentebb taglalt fiumei térnyerése miatt a választójog kiszélesítése elviekben éppen az aktuális uralmi elit dominanciájának feláldozásával járt volna együtt.⁵⁶³ A „*Cui prodest?*”⁵⁶⁴ kérdésének feltevése során leszögezhető, hogy ezt a látszólagos ellentmondást nem a városvezetés rövidlátásának kell betudni, hanem éppen ellenkezőleg: átgondolt és tudatos taktikázásának.

Miként arról a kikötőváros országgyűlési képviselőinek parlamenti felszólalásai is tanúskodnak, Fiume az általános, titkos választójog bevezetését két, igen szigorú feltételhez kötötte. Ahhoz, hogy a választójog gyakorlásának meghatározásában ne a munka-, hanem a lakhely, tehát a magyar

⁵⁵⁸ DARI-RO 258. Lettere aperte. Agli elettori fiumani per la nomina di un Deputato alla Dieta di Pest. 1867. május 30.

⁵⁵⁹ Fiumei levél. Pesti Hírlap, 1910. május 15. 34–35.; Cieger 2021, 12–25.

⁵⁶⁰ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-5356. (578. cs.).

⁵⁶¹ KN, 1910. XL. 1918. július 4. 804. országos ülés. 256.; KN, 1910. XL. 1918. július 11. 808. országos ülés. 436–437. A századfordulón felmerült, hogy Fiume ne egy, hanem legalább két képviselőt küldhessen az országgyűlésre. Ennek szükségét a városatyák Fiume lakosságának megsokszorozódásával, a kikötőváros közgazdasági jelentőségével, indokolták meg, valamint hogy ily nagy felelősséget nem vállalhat egyedül egy személy. HR-DARI-7. 1731. ált./1906. I-4-11. a. sz. (350. d.). Ehhez hasonlóan az országos választójogi reformok kidolgozásával párhuzamosan 1914-ben intézkedések történtek a választókerület átalakítása is. HR-DARI-7. 1914. I-3-6. a. sz. (565. d.).

⁵⁶² Fiuméből. Népszava, 1913. február 4. 7.

⁵⁶³ KN, 1910. XL. 1918. 808. országos ülés 1918. július 11-én. 436–437.; KN, 1910. XL. 1918. 811. országos ülés. 1918. július 18-án. 578–579.

⁵⁶⁴ Kinek az érdeke? kinek van belőle haszna? (latin).

vagy a magyarországi (fiumei/községi) illetőség legyen a mérvadó. Továbbá – a közhivatalnokokban és az állami üzemekben alkalmazott személyek kivételével, – főleg a horvát illetőségűekkel szemben a reciprocitás elvének alkalmazásához.⁵⁶⁵ Mindez azt jelentette, hogy a városi képviselő-testület hosszú távon, ráadásul törvényi úton (!) zárhatta volna ki a szláv lakosság döntő hányadát a politikai hatalom gyakorlásából.⁵⁶⁶ A horvátok nagy része vagy csak dolgozni járt Fiumébe, vagy egyszerűen nem rendelkezett fiumei illetőséggel, hiszen az 1872. évi statútum értelmében az illetőség eldöntése a mindenkori Rappresentanzát illette meg.

Az országos választójogi reformok sorozatos kudarca miatt lényegében az egyetlen változás, ami történt, éppen ellentétben állt a fiumei olasz nyelvű elit akaratával. Az 1898-ban újonnan felállított közigazgatási bíróság ugyanis úgy határozott, hogy a községi választói jogot azon nem fiumei illetőségű helyi lakosok is gyakorolhatják, akik tudnak írni és olvasni, valamint magyar országgyűlési választójoggal is rendelkeznek. Ezzel az intézkedéssel tehát a Fiumében élő magyar, horvát, olasz, német stb. illetőségű felnőtt férfilakosság szintén bekerült azon szűk körbe, amelynek lehetősége volt a Rappresentanza összetételét befolyásolni. Az olasz ajkú elit mesterségesen fenntartott egyeduralmának arányosabbá tételét a kormányzat a magyar lakosság politikai részvételének erősítésének szükségével indokolta,⁵⁶⁷ noha azt még Szapáry László is elismerte, hogy ez az eljárás a horvátok politikai jelentőségének emelkedéséhez fog vezetni. Ezen enyhített valamelyest a közigazgatási bíróság 1907. évi határozta, amely a községi aktív választójogot ismét a fiumei illetőséghez kötötte.⁵⁶⁸

A kényes egyensúly fenntartása érdekében a helyi kormánynak sokáig meg kellett elégednie a kormánypárti, vagy legalábbis kompromisszumkésebb olasz ajkú városatyák változatos formát öltő támogatásával. Ezért az önálló pártalakításra és magyar nyelvű egyének képviselő-testületi jelölésére

⁵⁶⁵ Horvátországban a hatályos választási törvények alapján a magyar illetőséggel rendelkezők nem rendelkeztek szavazati joggal. A kölcsönösség jegyében ezért a fiumei és a magyar képviselők is szorgalmazták, hogy a horvát illetőségűek ne gyakorolhassák választójogukat a kikötővárosban. *KN*, 1910. XL. 1918. július 18. 811. országos ülés. 577–581.

⁵⁶⁶ A módosított választójogi törvényjavaslat. *Pesti Hírlap*, 1918. május 14. 5.; *Mindent megszavaznak! Világ*, 1918. július 19. 3–4.

⁵⁶⁷ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-5356. (578. cs.).

⁵⁶⁸ A m. kir. közigazgatási bíróság általános közigazgatási osztályának XV. sz. döntvénye. *Ügyvédek Lapja*, 1907. március 30. 4. Ebben talán szerepet játszott a magyarság számarányának növekedése, valamint az sem kizárt, hogy valamilyen összefüggésben lehetett a kormányzó pártalakítási kísérletével, továbbá az éppen 1907 tavaszától megfigyelhető csoportos kitüntetésekkel, nemesítésekkel, előléptetésekkel, esetleg az ausztriai általános választójog bevezetésével.

csak az Osztrák–Magyar Monarchia egészét érintő sorozatos válságok átvézelése után kerülhetett sor. 1903-ban ugyanis a birodalom érdekszférájába tartozó balkáni és kelet-adriai térségben számos olyan személycserével járó változás is történt, amelyek a fiumei politikai mozgalmakra is kihatottak. Például ismét aktuálissá vált a gazdasági kiegyezés, a véderővita és a horvát–magyar pénzügyi egyezmény meghosszabbításának kérdése, mindez végeláthatatlan obstrukciókat és komoly kormányválságokat eredményezett. Az 1903-ban távozó Széll Kálmánt előbb az uralkodó embereként számon tartott, Khuen-Héderváry Károly horvát bán, majd Tisza István követte a miniszterelnöki székben,⁵⁶⁹ a báni méltóságot inntől kezdve pedig 1907-ig a Horvát Nemzeti Párthoz tartozó Teodor Pejačević töltötte be.⁵⁷⁰ Ezzel egyidőben a megüresedett belügyminisztériumi államtitkári állásra Sándor Jánost, Wickenburg Márk kereskedelemügyi minisztériumi államtitkár helyére Serényi Béla parlamenti képviselőt nevezték ki.⁵⁷¹

Fontos változás következett be Bosznia és Hercegovina közigazgatásában is: meghalt Kállay Benjámín, aki közös pénzügyminiszterként 1882-től kormányozta a tartományokat.⁵⁷² A kormányzói posztra végül Burián István került,⁵⁷³ aki elődje bosnyák-barát programját⁵⁷⁴ elhibázottnak ítélte és politikáját naivan a boszniai szerbekre alapozta.⁵⁷⁵ A helyzetet kényessé tette a gyermektelen I. Obrenović Sándor szerb uralkodó elleni merénylet is, ami Belgrádban a Monarchia-ellenes Karađorđević-dinasztia visszatéréséhez vezetett. Ez a hirtelen jött kettős irányváltást a tartományok 1908. évi annektálásán kívül három hosszú távú következményt vont maga után. Egyrészt helyi szinten azt, hogy számos muszlim család a szerb dominanciától tartva máshol, főleg a Monarchia területén keresett boldogulást. Másrészt a magyar pozíciók gyengülését, amellyel együtt annak valószínűsége is csökkent,⁵⁷⁶ hogy a már régóta tervezett bosnyák vasutat a fiumei érdekeknek kedvezően építsék meg.⁵⁷⁷ Raadásul, ahogy Demeter Gábor több írásában kiemeli, mindeközben számottevően megváltozott a Monarchia

⁵⁶⁹ Heka 2016.

⁵⁷⁰ Katus 1959b.

⁵⁷¹ Soós L. 2018, 269.

⁵⁷² Kállay Béni politikájáról legújabban lásd: Ress 2018.

⁵⁷³ Burián István tevékenységéről részletesebben lásd: Goreczky 2011.

⁵⁷⁴ Kállay Benjámín boszniai politikájáról részletesebben lásd: Gratz 1904, 374., 377.

⁵⁷⁵ Gyetvai 2018. Burián a szerbek autonómiatörekvéseit nem tartotta veszélyesnek, mert úgy vélte, hogy azok kizárólag a megszállt területeket érintik, így nyugodtan lehet nekik Boszniában engedményeket tenni. Joel 2019.

⁵⁷⁶ A bosnyák költségvetés. Budapesti Hírlap, 1904. február 16. 4–5.

⁵⁷⁷ A gazdasági következményeket egy későbbi fejezetben tárgyalom.

geopolitikai helyzete. Ferenc József ugyanis éppen ekkor kötötte meg II. Miklós orosz cárral a macedóniai reformokról és a Macedón Főkormányzóság létrehozásáról szóló mürzstegi egyezményt.⁵⁷⁸

A Habsburg Birodalom számára komoly fenyegetést jelentett, hogy mindeközben a trieszti és trentói irredentisták, valamint az Olasz Királyság érdeklődése is egyre látványosabban az Adria, elsősorban Montenegró és Albánia felé fordult.⁵⁷⁹ Sőt a birodalom déli határán az 1903-ig szövetséges és lényegében pufferzónának tekintett államok is orosz befolyás alá kerültek.⁵⁸⁰ A századforduló a Monarchia számára globális szinten is súlyos kihívásokat támasztott, amelyek közül az egyik legnyomasztóbbnak a mind élénkebbé vált a ki- és bevándorlás számított. Nem véletlen tehát, hogy 1903-ban Magyarországon törvény született a határrendőrség felállításáról.⁵⁸¹ Igaz, az intézmény belpolitikai okokból csak 1906-ban, Fiumében pedig (határszéli rendőrség néven) csaknem egy évtizeddel később, 1913-ban kezdhetette meg működését.⁵⁸²

Az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmi struktúrájában szintén számos problémát vetett fel az évtizedek óta gazdasági válsággal küzdő, elmaradt Dalmácia helyzete és szerepe. Az állapotok tarthatatlanságát jól jelzi, hogy 1903-ban Ante Trumbić és Frano Supilo vezetésével a Béccsel elégedetlen dalmátok és horvátok meghirdették az úgynevezett „új kurzust”.⁵⁸³ „Az új irányvonal” egy Bécs-ellenes hungaroszláv fordulatot jelentett, melyhez egyes szerb, olasz és magyar politikusok is csatlakoztak. Ez utóbbiak közül mindenekelőtt a Szövetkezett Ellenzék tagjait, Batthyány Tivaddart, a kikötőváros egykori országgyűlési képviselőjét, valamint Apponyi Albertet, Kossuth Ferencet és Polónyi Gézárt kell megemlíteni.⁵⁸⁴

Az így létrejött „egységfront” Dalmácia közjogi helyzetének rendezését és az Osztrák–Magyar Monarchia trializmussá alakítását, Ausztria és Magyarország reáluniójának perszónálunióvá redukálását emelte program-

⁵⁷⁸ Balatoni 2015.

⁵⁷⁹ HR-DARI-7. 1130. ált./1902. XIII-2-252. a. sz. (280. d.); Blaskovich 1913; Csaplár-Degovics 2017.

⁵⁸⁰ Demeter 2015, 3.

⁵⁸¹ 1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről. In: *Ezer év törvényei* é. n.

⁵⁸² A határrendőrség felállításáról – amelynek fő oka a ki- és bevándorlás felügyelete volt – az 1903. évi VIII. tc. határozott, amely az ország területén ugyan 1906. január 15-én lépett életbe, de a kikötővárosban csak újabb hét év elteltével kezdték alkalmazni. Belügyminiszter 1913. évi 38.0/V-a. sz. körrendelete. *MRT, 1867–1945.* 47. (1913) 1032–1068., 38.000.V-a/1913. 68. B. M. sz. körrendelet. *Belügyi Közlöny*, 18. (1913) 27. sz. 265–289.; HU-MNL-OL-K 255-1913-6.-28. (633. d.).

⁵⁸³ Szeghő 2017.

⁵⁸⁴ Zanella Rikárd programja. *Magyar Tengerpart*, 1906. április 27. 1–3.

jába. Noha a mozgalom még Teodor Pejačević horvát bán figyelmét is felkeltette, Sokcsevits Dénes kutatásaiból ismeretes, hogy a horvátok csak látzólag, taktikai okokból szakítottak az Ante Starčević-féle paradigmával és a Josip Frank-féle Jogpárttal.⁵⁸⁵ A fő céljuknak változatlanul is Horvátország különállásának történelmi jogon való elismerését tekintették, ráadásul a mozgalom a tengeremelléken is rendkívüli népszerűségegre tett szert. Ennek egyszerre volt oka és következménye, hogy Supilo az 1900-ban Sušakon alapított Novi List szerkesztőségét Fiumébe költöztette és a lap 1907. június közepétől már Riečki Novi List néven jelent meg.⁵⁸⁶

Az „új kurzus” szimpatizánsai között olyan prominens személyek tűntek fel helyi szinten, mint Erasmo Barčić, Ricardi Lenaz és Gjuro Vranyczány, valamint az időközben az Autonóm Párt vezérévé lett Riccardo Zanella.⁵⁸⁷ Sőt, a Rappresentanza önként ajánlotta fel a városi tanács dísztermét a Fiumében összeülő horvát–dalmát–magyar delegációk számára,⁵⁸⁸ és 1905 októberében szintén a kikötővárosban írták alá a fiumei rezolúció néven ismertté vált közös határozatukat.⁵⁸⁹ A horvát–magyar közeledési kísérlet mégis kudarcba fulladt, a magyar Koalíció és a bécsi udvar 1906 áprilisában megkötött paktuma miatt. Vagyis azért, mert a Koalíció a hatalomra kerülésért cserébe hajlandónak mutatkozott programját feladni és a horvát szövetségeseit feláldozni.⁵⁹⁰ A horvátok és magyar fél közti konfliktusok így tovább folytatódtak,⁵⁹¹ és a kapcsolatok mélypontra jutásáról mi sem tanúskodik jobban, mint az 1907-ben elfogadott vasúti pragmatika.⁵⁹²

A fentebb ismertetett események rávilágítanak, hogy a régióban végbe ment változások alól Fiume sem vonhatta ki magát, miközben a kikötőváros gazdasági, politikai és társadalmi életére a korábbi évek municipális válsága is rányomta a bélyegét. A kormány és a város bizalmának helyreállítását az új intézmények megszervezésével járó mindennapi súrlódások és sajtóperek, a fiumei szociáldemokraták párttá alakulása, valamint Szapáry László kormányzó megvesztegetési botránya is nehezítette. Így a ré-

⁵⁸⁵ Sokcsevits 2005.

⁵⁸⁶ Sokcsevits 2005; Riečki Novi List, 1907. június 19. 1.

⁵⁸⁷ A fiumei horvátok szervezkedése. Magyar Tengerpart, 1905. február 11. 3.

⁵⁸⁸ KN, 1910. II. 1910. december 7. 54. országos ülés. 479.

⁵⁸⁹ R. Várkonyi 1961, 2–3.

⁵⁹⁰ Dolmányos 1976.

⁵⁹¹ Magyarbarát tüntetés. A horvátok garázdálkodása. Magyar Tengerpart, 1906. szeptember 8. 1–2.

⁵⁹² Sokcsevits 2005; Szeghő 2017.

góta tervezett önálló párt létrehozásával egy viszonylag nyugodtabb, a nemzetiségek közeledésére alkalmas pillanatig várni kellett, aminek egyik fontos előfeltételét az új kormányzó kinevezése⁵⁹³ képezte. Ezáltal a községi pótválasztásokra csak Roszner Ervin kormányzói beiktatása után kerülhetett sor, melyen viszont már egy új politikai erő, a Hazafias Párt is képviseltette magát.⁵⁹⁴

Jellemző a fiumei viszonyokra, hogy a Hazafias Párt szócsövének számító Fiumei Szemle⁵⁹⁵ hetilap rögtön sietett leszögezni, hogy névválasztásukkal nem az Autonóm Párt hazafiasságát kérdőjelezi meg, hiszen: „Hazafias patriotikus lehet az is. A különbség a »hazafiasság« értelmezésében van.” Majd azt is hozzátette, hogy míg az Autonóm Párt lokálpatriotizmusa megelőzi az állam iránti szeretetet, addig a Hazafias Pártnál ez éppen fordítva van. A párttagok magyar hazafias érzése magában foglalja Fiume iránti szeretetüket, és ennek a „hazafiasság”-nak a jegyében kell rendezni azokat a félreértéseket, amik az olasz és a magyar nemzet évszázados barátságát megingatták. A Fiumei Szemle a szabadság eszményének diadalra juttatását nevezte meg legfőbb feladatnak, hiszen felfogásában az nem volt más, mint „Fiume szünet nélkül való haladása”.⁵⁹⁶

A Fiumei Szemle szerint ennek a haladás-eszmének két alapvető eleme volt. Először is a városi autonóm intézmények és az állameszme feltétlen tisztelete, másodsor pedig a municípium olasz és az állam magyar nyelvének kölcsönös megbecsülésén alapuló viszonya. Ekképpen a Hazafias Párt programjában nyíltan deklarálták, hogy Fiume olasz kultúrája és nyelve számíthat az ország támogatására, de csak addig a határig, amíg azt a politikai és törvényes keretek megengedik. Mindent, ami ezen túlmutat, vagy gyanakvásra ad okot, a párt a fiumei olaszság védelme érdekében (sic!) ellenséges lépésként fogja kezelni. Azt is kijelentették, hogy bár nem törekednek közigazgatási monopóliumra, mégis követelik jogos jussukat. Elsősorban „tekintet nélkül származásukra, nemzetiségükre” fiumei illetőséget kérnek, hogy ezáltal a városi életben is aktívan részt vehessenek.⁵⁹⁷

⁵⁹³ Roszner Ervint 1903. december 4-én nevezték ki fiumei kormányzóvá.

⁵⁹⁴ Győztünk! Magyar Tengerpart, 1904. március 1. 1.

⁵⁹⁵ Eredetileg Garády-Gauss Viktor, majd Szegfi László szerkesztésével.

⁵⁹⁶ Fiumei hazafias párt. Felhívás a közönséghez. Fiumei Szemle, 1904. március 1. 1-2.

⁵⁹⁷ Fiumei hazafias párt. Felhívás a közönséghez. Fiumei Szemle, 1904. március 1. 1-2.; Fiumei hazafias párt. Felhívás a közönséghez. Fiumei Szemle, 1904. március 6. 1-3.

Ez utóbbi kitévelt különösen az tette jelentőssé, hogy a párt névsorában nemcsak magyar-,⁵⁹⁸ de horvát ajkú,⁵⁹⁹ sőt még szociáldemokrata személyek⁶⁰⁰ is feltűntek. Nem hagyható figyelmen kívül a *divide et impera* elve sem, aminek a lényegét Szapáry László kormányzó a következőképpen fogalmazta meg: „a horvát elem megerősítése politikailag csak addig a fokig van javalva s indokolva, amíg az olasz elemmel rivalizálva ellensúlyozzák egymást s lehetségessé teszik Fiume területén a magyar elem kizárólagos politikai hegemoniáját”.⁶⁰¹ Ezen elgondolás alapján a Hazafias Pártban több olasz⁶⁰² valamint autonomista városatyja is helyet kapott.⁶⁰³ Persze, a Hazafias Pártba feliratkozó autonomisták eredeti pártjuk listájáról sem töröltették magukat.⁶⁰⁴ Taktika, elvtelenség, anyagi és hatalmi érdekorientáltság, vagy valami egészen más állt a háttérben? A kérdés eldöntése további elmélyültebb, az egyéni eseteket egyesével számba vevő kutatást igényel.

A Hazafias Párt nagy újdonsága a tudatos és szervezett, az etnikai szempontokon átívelő, gyakorlatilag is megvalósított politikai fellépésben öltött testet, ami programjában és kampányában is markánsan megjelent. Jól példázza ezt, hogy a Fiumei Szemle azzal buzdította a magyarság szellemi vezetőjeként aposztrofált Fest Aladár megválasztására az olvasóit, hogy a pótválasztásokon nem a célokról, hanem kizárólag a személyekről lesz szó.⁶⁰⁵

Fest tehát gyakorlatilag a Hazafias Párt kulcsszereplőjévé vált, ami azért is lényeges, mert a fiumei politikai fejleményekről Thallóczyt is folyamatosan tájékoztatta. Fest a pártalakításról, valamint a választási mozgalomról az alábbiakban számolt be a „nagy mecénásnak”: „Talán már értesült a lapokból, hogy a február 29-én tartott városi képviselők választáson mint az ez alkalomból megalakult „hazafias párt” (Partito patriottico) jelöltje 725⁶⁰⁶ voksnyi abszolút többséggel bejutottam. A párt programját tartalmazó cikket, mely a választás után következő napon jelent meg, meg fogom küldeni.

⁵⁹⁸ Eidlitz Hugó, Fésüs György, Fest Aladár, Rákosi Imre, Giovanni Randich, Solymásy A. Oszkár, Steinacker Artúr.

⁵⁹⁹ Enrico Ivanossich, Gjuro Vranyczány, id. Antonio Vio.

⁶⁰⁰ Samuele Mayländer, Pietro Stupicich.

⁶⁰¹ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.).

⁶⁰² Luigi Adamich, Antonio Branchetta, Arturo Dalmartello, Sigmondo Copaitich, Luigi Cosulich, Stanislao Dall’Asta, Nicoló Gelletich, Antonio Francesco Smoquina.

⁶⁰³ Giovanni Benzan, Giuseppe Blasich, Basilio Dardi, Antonio Grossich, Mario Mohovich.

⁶⁰⁴ Luigi Cosulich, Giovanni Randich, Stanislao Dall’Asta, Antonio Branchetta, Antonio Francesco Smoquina, Arturo Steinacker, Mario Mohovich, Antonio Grossich.

⁶⁰⁵ A pótválasztások előtt. Fiumei Szemle, 1904. február 7.

⁶⁰⁶ 1335 szavazat volt összesen, Fest 725 szavazatával pedig a középmezőnyben szerepelt.

Ez alkalomból igen kérem méltóságodat, ha a programról tudomást vett s az helyeslésével találkozok, kegyeskedjék a pártot előfordulható esetekben erkölcsi támogatásban részesíteni.” Sorait az újonnan megválasztott városatyá érzékelhető büszkeséggel ekképpen zárta: „Fest Aladár fiumei városi képviselő, a hazafias párt (partito patriottico fiumano) tagja.”⁶⁰⁷

A választással kapcsolatban még egy tényezőt érdemes megjegyezni. Négy évvel később a választásra Zanella már úgy emlékezett vissza, hogy a magyar képviselők Rappresentanzába kerülését az Autonóm Párt kezdeményezte.⁶⁰⁸ A párt az inkompatibilitás elkerülése érdekében ajánlatát egyetlen feltételtől tette függővé. Attól, hogy az olasz, illetve a magyar (ajkú) állami és városi tisztviselők legyenek jelölhetőek. Ehelyett azt javasolták, hogy a Kormányzóság válasszon helyettük önálló (magán-) kereskedőket. Noha Zanella elmondása szerint Roszner Ervin belement a feltételbe, titokban mégis a horvátokkal tárgyalt, aminek az lett a következménye, hogy a kormányzó behozta a horvátokat a Rappresentanzába.⁶⁰⁹ Bárhogy is történt, két dolog biztos megállapítható. Az egyik az, hogy a képviselő-testületbe – hosszú idő után először – magyar- és horvát ajkú városatyák is bekerültek. A másik pedig, hogy az ellentétek csak ideiglenesen, a Koalíció békítő politikája eredményeként enyhültek. Feltűnő, hogy Wekerle Sándor kormányának bukásával a Hazafias Párt gyorsan szétesett.⁶¹⁰

A vizsgált korszakban a Hazafias Párton, és 1907-ben egy erőtlén, tiszavirágéletű csoportosulás⁶¹¹ létrehozásán kívül az egyetlen sikeres pártalakítás Wickenburg István kormányzó nevéhez fűződik. Wickenburg az Autonóm Párt korábban megbomlott egységére építve, az 1910. évi parlamenti választásokon Michele Maylender ex-podestát eredményesen léptette fel Riccardo Zanellával szemben. Ezzel, illetve Francesco Vio podestà és ifj. Antonio Vio politikai, valamint Andrea Ossoinack (elsősorban) anyagi támogatását élvezve, Wickenburg lerakta a Lega Autonoma néven emlegetett új politikai erő alapjait. Mi több, a párt arra is képesnek bizonyult, hogy megtörje a képviselő-testületben az Autonóm Párt 1897 óta őrzött monopolhelyzetét.⁶¹² A kormányzó a diadalt azzal magyarázta, hogy a lakosság mérsékeltebb része megunt a „Zanella-féle terrort,” és a Lega heterogén

⁶⁰⁷ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. sd.

⁶⁰⁸ DARI-RO 258. Minoranza-Maggioranza. 1904. Az Autonóm Párt és a kisebbség közti egyezkedésről dokumentumok is tanúskodnak.

⁶⁰⁹ KN, 1906. XVIII. 1908. május 15. 324. országos ülés. 308.

⁶¹⁰ KN, 1906. XVIII. 1908. május 15. 324. országos ülés. 309-311.

⁶¹¹ HR-DARI-7. 76. eln./1907. (32. d.).

⁶¹² HR-DARI-7. 177. eln./1914. (43. d.); Toševa Karpowicz 1986, 216-222.

társadalmi és politikai összetétele ellenére is késznek mutatkozott a helyi kormányzattal együttműködni.

A tartós siker azonban ez alkalommal is elmaradt. 1914-ben Wickenburg már arról jelentett Tisza István miniszterelnöknek, hogy a párt nem volt elég erős és jól szervezett ahhoz, hogy a helyi társadalomban tartósan gyökeret eresztethetett volna. Mi több – így Wickenburg – még a katonai hatóságok (!) is olyan „reformokat”⁶¹³ követeltek meg tőle, amelyek felforgatták a nehezen elért békés viszonyokat. Mindennek következtében a Lega mind kritikussá vált a helyi kormányzattal szemben, majd a határrendőrség 1913. évi bevezetése után megtagadta az együttműködést és felszámolta magát.⁶¹⁴ Egyes tagjai Francesco Vio példáját követve visszavonultak a közéletől, mások pedig – miként Andrea Ossoinack és ifj. Antonio Vio is tette – csatlakoztak az Autonóm Párthoz. Wickenburgnak így kényszerűen konstatálnia kellett, hogy a város „ismét Zanella és pártja terrorja alá került”.⁶¹⁵

A Rappresentanza működésének direkt szabályozása

Az állam nagyobb eredményeket ért el a Rappresentanza működésének közvetlen szabályozásával, ellenőrzésével, mint a fiumei közigazgatás fentebb tárgyalt „soft” befolyásolásával.⁶¹⁶ Ez a kormányzónak az 1870. évi fiumei provizóriumban és az 1872. évi városi statútumban lefektetett felügyeleti és ellenőrzési jogköre, valamint közvetítőszerpe révén valósulhatott meg. A jogi keretek azonban a konkrét lehetőségek és eszközök hiányában nem sokat értek, ezért szükség esetén a megfelelő válsághelyzeteket az állami érdekeket képviselőknak kellett megteremtenie. Más szóval, a kormányzat – akárcsak 1869-ben Heves vármegye és Pest esetében – olykor törekedett arra, hogy a képviselő-testületet a fennálló törvényes viszonyok megsértésére kényszerítse és a rend helyreállítására hivatkozva azt feloszlatthassa. Ez nem ment egyszerűen, mivel a városatyák (többnyire) kitűnően ismerték saját jogait és kötelességeiket, valamint azokat az eszközöket, amelyekkel hatalmukat és autonómiájukat átmenthették egy nyu-

⁶¹³ Jelesül: a városi rendőrség államosítását, valamint az 1903-as határrendőrségi törvény végrehajtását.

⁶¹⁴ Erről részletesebben: *L'ultima seduta della Rappresentanza municipale. La Voce del Popolo*, 1913. június 24. 1-2.

⁶¹⁵ HR-DARI-7. 177. eln./1914. (43. d.).

⁶¹⁶ Úgymint a fentebb tárgyalt a saját jelölt képviselő-testületi megválasztásával és/vagy egy önálló párt alapításával.

godtabb időre. Ami pedig talán még fontosabb: politikai hagyományaiktól nemtetszésük változatos kifejezése és az öntudatos „pengeélen táncolás” egyébként sem állt messze.⁶¹⁷

Éppen ezért egy-egy ilyen krízis kiprovokálását a központi és a helyi kormányzat taktikai egyeztetése előzte meg, amelyek közül a legszemléletesebbek Bánffy Dezsőhöz és Gaál Tibor kormányzói helyetteshez, valamint Tisza Istvánhoz és Wickenburg István kormányzóhoz fűződtek. Miként a korábbi fejezetek alapján sejteni lehet, Bánffy miniszterelnöksége alatt a képviselő-testület felháborodásának okát a közigazgatási reformok, kiváltképpen a közigazgatási bizottság „oktrojált”, a Rappresentanza megkérdése nélküli bevezetése jelentette. A fiumei képviselő-testület tagjai előbb memorandumban és parlamenti képviselőjük, Batthyány Tivadar közvetítésével tiltakoztak az önkényes eljárás ellen, később viszont még ennél is tovább mentek. Példának okért Kuranda Emil, az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. vezérigazgatójának kivételével még a miniszterelnök által szervezett enquete-en sem jelentek meg, és amikor már ez sem segített, nyíltan megtagadták a közigazgatási bizottságba küldendő tíz tag megválasztását.⁶¹⁸

A városatyák tiltakozása változatlanul sikertelen maradt, minek következtében – végső elkeseredettségében – Antonio Walluschnig Fiume zágrábi követküldési jogát emlegette fel. Egészen pontosan azt, hogy Fiume képviselői nemcsak a budapesti parlament, de a horvát szábor munkájában is részt vehettek.⁶¹⁹ A városatyák mégis inkább Francesco Vio mérsékeltbb indítványát fogadták el, amelynek eredményeképpen Michele Maylender podestà-val együtt 47-en lemondtak a mandátumukról. A statútum rendelkezései értelmében a városatyák lemondását egy újabb községi választás követte, ami az Autonóm Párt diadalával és Maylender ismételt podestává választásával ért véget. Mivel azonban az állam és a város konfliktusa továbbra sem rendeződött, Maylender nem volt hajlandó felesküdni az ország új törvényeire.⁶²⁰

Gaál Tibor kormányzói helyettes szavaival élve, Maylender és az Autonóm Párt magatartása a municipális válság egy újabb fázisának kezdetét jelentette. Éppen ezért, bár Bánffy Dezső a fiumei statútum látszólagos tisz-

⁶¹⁷ Erre a legjobb példa az ún. „nessunózás”. Radich 1883; Fest 1912b.

⁶¹⁸ Részletesebben lásd: Ordasi 2014a.

⁶¹⁹ Ezt a felvetést 1901 őszén Alberto Sirola is megismételte Batthyány Lajos parlamenti képviselővé választását követően. Rappresentanza municipale. La Voce del Popolo, 1901. november 1. 1–2.

⁶²⁰ HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-583. (422. cs.).

teletben tartásával egy újabb polgármester-választás megtartását határozta el,⁶²¹ annak várható sikertelensége miatt Gaál Tibort, majd Szapáry László kormányzót kivételes hatalommal, a Rappresentanza és az Állandó Bizottság hatásköreinek gyakorlásával ruháztatta fel. A miniszterelnök célja az volt, hogy a biztosra vehető újabb eredménytelen választást követően a kormányzó végleg feloszlathassa a testületet és annak funkcióit ideiglenesen, – egy együttműködő Rappresentanza létrehozásáig – átvehesse.⁶²² Bánffy terve végül megvalósult, sőt Vallentists Antal miniszteri tanácsosnak, a város korábbi kormányzói helyettesének Fiumébe küldésével és podestà kinevezésével⁶²³ (!) egy további elemmel is kibővült.⁶²⁴

Tehát 1898 őszétől egy rendkívüli jogokkal felruházott kormányzó, egy felülről kinevezett podestà, és egy kizárólag az állam képviselőiből álló közigazgatási bizottság működött a városban. Mivel az intézkedések élesen szembehelyezkedtek a városi statútum pontjaival, ezt az állapotot többen a fiumei autonómia felfüggesztéseként értelmezték. Ezzel szemben a kormányzat részéről – miként azt Szapáry László kötelező éves jelentéséből is kitűnik – a diplomatikusabb „közigazgatási interregnum” terminussal írták le a kialakult helyzetet.⁶²⁵

A képviselő-testület feloszlására a későbbiekben is akadt példa, amelyek közül a legnagyobb visszhangot kiváltó esetek Wickenburg István kormányzóságához köthetők. Wickenburg ugyanis már 1910. évi kinevezésekor kijelentette, hogy – a hagyományokkal ellentétben – ő nem hajlandó megjelenni a Rappresentanza előtt kormányzói beiktatása alkalmából. Ahogy mondta: a látogatás csak udvariassági gesztus, pusztán ceremónia, nem pedig írásban foglalt köteletség.⁶²⁶ A szándékos mulasztásra a Rappresentanza Wickenburg kormányzói státusza legitimitásának megkérdőjelezésével felelt, mivel a kormányzó szavait szándékos provokációként, az állami önkény és despotizmus kifejezéseként értékelte, illetve a

⁶²¹ *Autonómiák*, 2005. 332. A statútum 27. §-nak értelmében a kormány bármikor elrendelhetette a képviselő-testület feloszlását, azonban ebben az esetben legkésőbb négy héten belül gondoskodnia kellett az újabb választások kiírásáról.

⁶²² HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-583. (422. cs.); HR-DARI-7. 190. eln./1897. (21. d.). A rappresentanza feloszlata. Pesti Napló, 1898. január 13. 3–4.; HU-MNL-OL-K 26-1897-18987. (395. cs.); Kivételes hatalom. Magyar Tengerpart, 1898. január 16. 2.

⁶²³ Statuto 1872. Az 1872. évi statútum értelmében a podestàt a Rappresentanza saját kebeléből, egyenes, de titkos szavazással kell, hogy megválassza.

⁶²⁴ Hivatalos rész. Budapesti Közlöny, 1898. augusztus. 19. 1.; Riflessioni sulla nomina del podestà. La Difesa, 1898. október 23. 1–2.

⁶²⁵ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.).

⁶²⁶ Elmaradt installáció. Pesti Napló, 1910. december 1.

városi autonómia tudatos figyelmen kívül hagyásaként könyvelte el.⁶²⁷ Magától értetődik, hogy a kölcsönös bizalmatlanság miatt a kormányzó és a képviselő-testület együttműködése eleve illuzórikus gondolatnak bizonyult.

Wickenburg elmaradt installációjának jelentőségét egyébiránt jól mutatja, hogy az a parlamentben is nagy vihart kavart. Az esetnek különös pikantériát adott, hogy míg a korábbi autonomista pártvezér, Michele Maylender a kikötőváros képviselőjeként Wickenburg nézőpontjait védte,⁶²⁸ addig a Koalíció ex-tagjai, Batthyány Tivadar,⁶²⁹ Apponyi Albert és Polónyi Dezső a Rappresentanza álláspontjára helyezkedtek.⁶³⁰ Batthyány Tivadar a képviselő-testület kormányzói felkereséséről egyenesen úgy nyilatkozott, hogy ellentétben a kormány és Wickenburg felfogásával, az „nem ismerkedési összejövetel, nem magán five o'clock tea,⁶³¹ hanem egy közjogi aktus, amelyet nem a törvény, de a jogszokás szentesített, a melyet a politikai szükségesség megvalósított, átvitt az életbe”.⁶³² Batthyányhoz képest Apponyi már jóval vehemensebben fogalmazta meg sarkos véleményét: „Előre bocsátom, hogy én azt a megjelenését a kormányzónak a fiumei Rappresentanzában nem tartom pusztá udvariassági ténynek, nem tartom pusztá olyan ceremóniának, mint például annak a kérdésnek megítélését, hogy kinél akar látogatást tenni a kormányzó úr a jóbarátság fenntartása kedvéért. Nem, ez egy közjogi ténykedés, ez egy szokásjogon alapuló jogi követelmény. Ne beszéljenek nekem arról, hogy nincs írott törvény, mely a kormányzót erre kötelezné.”⁶³³

A Függetlenségi Párt képviselői persze nem csupán a fiumei jogszokások megsértését kárhoztatták, de a kérdést tágabb, birodalmi kontextusba helyezve mind Khuen-Héderváry Károly miniszterelnököt, mind a kormányzót Fiume elhorvátosításának szándékával és a trialisztikus eszmék pártolásával vádolták.⁶³⁴ A miniszterelnök a felhozott rágalmakra kifejtette, hogy Fiume kormányzata sohasem törekedett a város elhorvátosítására, és hogy a horvátosodás spontán történik. Azt nem lehet sem elősegíteni, sem meggátolni, „hacsak valami kínai falat nem akarnánk fel-

⁶²⁷ HU-MNL-OL-K 467-1910-sz.n. (Khuen-Héderváry Károly félhivatalos iratai).

⁶²⁸ KN, 1910. II. 1910. december 7. 54. országos ülés. 478–479.

⁶²⁹ KN, 1910. II. 1910. november 28. 46. országos ülés. 307–309.

⁶³⁰ KN, 1910. II. 1910. december 9. 55. országos ülés. 510–512.

⁶³¹ Ötórai tea (angol).

⁶³² KN, 1910. II. 1910. december 12. 57. országos ülés. 18.

⁶³³ KN, 1910. II. 1910. december 9. 55. országos ülés. 510–512.

⁶³⁴ KN, 1910. II. 1910. december 5. 52. országos ülés. 445–447.

építeni és nem engedni be azokat, a kik oda kívánkoznak”.⁶³⁵ Ami pedig Wickenburgot illeti, ő a felmerült problémákat a miniszterelnöknél valamivel pragmatikusabban oldotta meg. Feloszlatta a renitensnek ítélt képviselő-testület,⁶³⁶ majd az 1911. évi községi választásokon „saját” pártját, a Lega Autonomát juttatta uralomra.⁶³⁷ Igaz, eljárása meglehetősen kontraproduktívnak bizonyult, mivel ezzel a helyi kormányzat és a városi elitszoportok közti ellentétek csak tovább mélyültek.

A város és a kormányzó közti disszonancia 1913-ra odáig vezetett, hogy az 1897–1898. évi események csaknem teljesen megismétlődtek. A konfliktus okát ez alkalommal három fő tényező adta. Egyrészt az, hogy rendeletileg döntés született a polgári perrendtartás fiumei végrehajtásáról, amely értelmében a fiumei királyi törvényszéket arra kötelezték, hogy a magyarországi, de nem fiumei ügyvédektől és az országban lakó peres felektől is elfogadják a magyar nyelvű beadványokat.⁶³⁸ Másrészt az, hogy Wickenburg a célszerűség és a visszaélések megszüntetése érdekében új alapokra kívánta helyezni a városi ügykezelést, ami mindenekelőtt a városi vagyongézelést érintette.⁶³⁹ Végül az, hogy a balkáni háborúk okozta rendkívüli helyzetet és a megnövekedett közbiztonsági igényeket kihasználva, a határrendőrségről szóló 1903. évi törvényt a kikötővárosban is végrehajtották.⁶⁴⁰

Ez utóbbi teremtette meg az alapot arra, hogy a város időközben olasz állampolgárságot nyert korábbi második alelnökét,⁶⁴¹ a nyíltan irredenta Icilio Baccich-Girardellit kiutasíthassák Fiuméből, mikor beteg édesanyjához és/vagy a barátaihoz látogatott.⁶⁴² Az intézkedés oly nagy felháborodást keltett, hogy még Francesco Vio podestà is beadta lemondását, a Lega Autonoma pedig az autonomisták mellé állva tiltakozott a reformok ellen.⁶⁴³ A városatyák demonstrálásának meglett az eredménye: a kor-

⁶³⁵ KN, 1910. VI. 1911. március 30. 131. országos ülés. 323–326.

⁶³⁶ Lo scioglimento del Consiglio municipale. La Bilancia, 1911. április 27. 1.; HU-MNL-OL-K 26-1912-XXVII.-94. (947. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1912-XXVII.-2538. (947. cs.).

⁶³⁷ Il congresso della Lega Autonoma. La Bilancia, 1911. április 4. 2.; HR-DARI-7. 177. eln./1914. (43. d.).

⁶³⁸ Fiumei törvényszék és a magyar nyelv. Budapesti Hírlap, 1913. június 14. 16–17.; HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-1037. (1042. cs.). A törvényt végül csak később léptették életbe.

⁶³⁹ HR-DARI-7. 45. eln./1914. (43. d.).

⁶⁴⁰ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-6605. (1042. cs.); Due anni fa. 27 aprile 1911. La Voce del Popolo, 1913. június 22. 1.

⁶⁴¹ HR-DARI-7. 171. eln./1910. (37. d.).

⁶⁴² Samani, 1975. 27.; Lo sfratto al dott. Icilio Baccich! La Voce del Popolo, 1913. június 10. 1–2.

⁶⁴³ Una seduta storica della Rappresentanza municipale. La Voce del Popolo, 1913. június 14. 1–2.

mányzó feloszlatta a működésképtelen tanácsot.⁶⁴⁴ A krízis azonban tovább folytatódott, mivel Wickenburg a statútum értelmében a Rappresentanza hatáskörébe lépő tíztagú Állandó Bizottság határozatait is sorra megsemmisítette.⁶⁴⁵ Az Állandó Bizottság tagjai hamar megelégtették a kormányzó eljárását és rövidesen ők is visszaadták mandátumukat.⁶⁴⁶

Fiume tehát 1913-ban ismét alapvető autonóm közigazgatási intézményeitől megfosztva találta magát. A városatyák és a központi hatalom konfliktusát ugyanakkor Sándor János belügyminiszter tette különösen súlyossá, mikor Wickenburgot kivételes hatalommal ruházta fel az új községi választások kiírásáig. Erre az teremtette meg a lehetőséget és egyben a szükségét, hogy a statútum nem rendelkezett arról, hogy milyen szervnek kell a hatósági teendőket ellátnia abban az esetben, ha a képviselő-testület feloszlátását követően az Állandó Bizottság tagjai sem lennének hajlandóak az együttműködésre.⁶⁴⁷ A kormányzó és a belügyminiszter intézkedései miatt keletkezett krízis egy további problémára is ráirányította a figyelmet: mivel az 1914. évi községi névjegyzékek összeállítása még 1913 novemberében sem készült el, a választásokat nem lehetett megtartani.⁶⁴⁸

Ez az „*ex lex*” állapot végül 1914. február 28-án ért véget, mikor a statútum pontjainak megfelelően lebonyolították a képviselő-testület megválasztását. Noha a testületbe autonomista és legista képviselők egyaránt bekerültek, a közhangulat Riccardo Zanella podestává válását vetítette előre. Ezt Wickenburg sem személyes, sem politikai okokból nem hagyhatta annyiban. A kormányzó ezért feliratban arra kérte Sándor Jánost és Tisza Istvánt, hogy akadályozzák meg a „kártékony” és „megbízhatatlan” autonomista pártvezér megválasztásának legfelsőbb jóváhagyását.⁶⁴⁹ Az uralkodó – hasonlóan az 1905. évi koalíciós válság megoldásának felfogásához – a kormányzónak kedvező módon járt el, és végül Zanella helyett Francesco Gilberto Corossacz került a podestà székbe.

⁶⁴⁴ L'ultima seduta della Rappresentanza municipale. La Voce del Popolo, 1913. június 24. 1-2.

⁶⁴⁵ HR-DARI-7. 3654. ált./1915. I-2-14. a. sz. (596. d.). Pl. az Állandó Bizottság a határrendőrség életbeléptetése ellen felhozott panaszait.

⁶⁴⁶ Il veto del governatore nella discussione del Consiglio Comunale. La Voce del Popolo, 1913. június 19. 2.; L'ultima seduta della Rappresentanza municipale. La Voce del Popolo, 1913. június 24. 2.

⁶⁴⁷ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-6658. (1042. cs.). Fiume. Pesti Hírlap, 1913. július 13. 4.; A fiumei választások. Pesti Hírlap, 1913. szeptember 19. 3.

⁶⁴⁸ A fiumei állapotok. Pesti Hírlap, 1913. november 13. 2.

⁶⁴⁹ HR-DARI-7. 113. eln./1914. (43. d.).

Corossacz polgármesterségével kapcsolatban említendő, hogy megválasztását két tényezőnek köszönhette. Egyrészt magának Zanellának, aki tartott attól, hogy ismételt megválasztása esetén a státútumot felfüggesztenék, a kormányzó pedig kormánybiztosi jogköröket nyerne. Így, mikor a Rappresentanza újfent neki ajánlotta fel a podestà méltóságát, a pártvezér Corossacz támogatására szólította fel híveit. Másrészt annak, hogy Corossacz ezzel párhuzamosan paktumot kötött Wickenburggal. A titkos megállapodás értelmében Corossacz ígéretet tett a közigazgatás lojális vezetésére, és arra, hogy együtt fog működni a helyi kormányzattal a városi intézmények állami ellenőrzés alá vonásában.⁶⁵⁰ Cserébe Wickenburg a szavát adta, hogy nem akadályozza meg az új polgármester megválasztásának uralkodói jóváhagyását.

Corossacz polgármestersége azonban pont, hogy a kormányzóval való megegyezése miatt nem tarthatott sokáig és 1915 tavaszán éppen a saját pártja szavazott bizalmatlanságot ellene a már egyébként is hónapok óta határozatképtelenné vált Rappresentanzában.⁶⁵¹ Corossaczot legélesebben a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara aktuális titkára, Adolfo Eduardo Gotthardi és Dino Rudan ügyvéd támadta. Bár Rudan indítékai egyelőre nem ismertek, Gotthardinál a személyes motívumokon kívül elképzelhetően közrejátszott, hogy a podestà Wickenburg akaratának megfelelően hozzájárult a városi adó és a városi fogyasztási adóhivatal átszervezéséhez. Gotthardi szemében Corossacz eljárása azért bizonyult kritikusnak, mert szerinte a reformok az állam újabb térdnyerését, a lokális érdekek további háttérbeszorulását, illetve a városi autonóm intézmények hatásköreinek fokozatos elvonását garantálták.⁶⁵²

A két városatyá konfliktusát mélyítette, hogy a podestà a hadiállapotra hivatkozva még 1914 novemberében kezdeményezte az öt évente megtartandó kamarai választások elhalasztását. Noha Corossacz a köznyugalom, a hadiállapotra, valamint a bevonulók nagy számára hivatkozva szorgalmazta a tisztújítás későbbi lebonyolítását⁶⁵³ valószínűbb, hogy inkább a kormánypárti városatyák kamarai tagságát nem akarta kockáztatni.

⁶⁵⁰ HU-MNL-OL-K 467-1916-75. (Tisza István félhivatalos iratai). 1916-ban, Corossacz bukását követően, Wickenburg épp a podestà együttműködő magatartására hivatkozva kérte Tisza István miniszterelnököt, hogy segítsen a városatyának megfelelő és jól jövedelmező állást találni az éppen kiépülő pénzügyi központnál, miután a férfit nem sikerült a Tengerészeti Hatóságba bejuttatnia, illetve a fiumei házát a MÁV által megvásároltatnia.

⁶⁵¹ HR-DARI-7. 1133. eln./1915. (50. d.).

⁶⁵² Ordasi kézirat/a.

⁶⁵³ HR-DARI-7. 7934. eln./1914. XXIII-1-12. a. sz. (590. d.).

Hasonló logika érvényesült valamivel később, a Rappresentanza 1915-ös megválasztása során, amikor Corossacz a kormányzónak kénytelen-kelletlen segédkezet nyújtott a megint diszfunkcionálissá váló képviselő-testület ismételt feloszlításában és az újabb választások kiírásában. Más szóval, Corossacz tevékenyen részt vállalt abban, hogy a háborús körülmények között megalakuló Rappresentanzából az autonomisták helyére a kormányzó saját embereit ültethesse.⁶⁵⁴

Corossacz politikai pályafutása alapján azonban (legalább elvi szinten) egy további eshetőséget sem szabad teljesen kizárni. Egészen pontosan azt, hogy az 1915-ben kirobbant újabb municipális válság tulajdonképpen az autonomisták hatalomátmentését szolgálta. Hiszen a heterogén összetételű Rappresentanza feloszlításának kiprovokálásával a testület jogköreit az Állandó Bizottság vette át, ahol viszont már kizárólag az autonomisták akarata érvényesülhetett. Amennyiben valóban ez állt a kialakult helyzet hátterében, akkor az autonomista városatyáknak csatlakozniuk kellett.

Egy rövid intermezzót követően ugyanis a kormányzó még a háborús körülmények ellenére is kiírta a községi választásokat, amely ifj. Antonio Vio podestává választásával és a mérsékeltabb városatyák győzelmével ért véget.⁶⁵⁵ Ennek mindenekelőtt az volt az oka, hogy a katonai behívások és az internálások ekkor már elsősorban az Autonóm Párt híveit érintették, akik így csak korlátozottan vehettek részt az 1915. évi választásokon.⁶⁵⁶

Igen jellemző, hogy Wickenburg beavatkozásának köszönhetően – minden mentességük és kapcsolati tőkájük ellenére – a bevonulást sem Gottardi, sem pedig Riccardo Zanella sem kerülhette el. Az előbbit 1915 nyarától népfelkelőként a Károlyvárosban székelő fiumei cs. és kir. tengerészeti hadkiegészítő parancsnoksághoz osztották be, majd katonai szolgálatra a Pilsenben állomásozó cs. és kir. 48. gyalogezredhez vezényelték.⁶⁵⁷ Zanellát pedig már 1915 elején a pécsi 19. honvédgyalogezred besorozott tagjaként a keleti frontra szállították.⁶⁵⁸ Az autonomista pártvezér életét talán csak az mentette meg, hogy magát olasz állampolgárnak kiadva orosz hadifogságba került, ahonnan 1916-ban szabadult és Rómába távozhatott.⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ HR-DARI-7. 1133. eln./1915. (50. d.).

⁶⁵⁵ HR-DARI-7. 1470. eln./1915. (51. d.).

⁶⁵⁶ Behívott városatyák. A Tengerpart, 1914. július 29. 1.; Részletesebben lásd: Ordasi 2018b.

⁶⁵⁷ Ordasi kézirat/a.; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 1247./1918. 231. d.; Pintér Tamás közlése alapján háború idején a nagykanizsai központú, döntően Zala vármegyei kiegészítésű ezrednek a pótzászlóalja állomásozott Pilsenben.

⁶⁵⁸ HR-DARI-7. 502. eln./1914. (45. d.).

⁶⁵⁹ Zanella hazaárulása. Pesti Napló. 1916. február 21. 3.; Lásd: Hesz 1937, 52.

A sajtó mint uralmi fórum

A sajtónak az (állami) hatalomgyakorlásban játszott szerepe nem szorul különösebb bemutatásra. Jól ismert tény, hogy az egyik legfontosabb funkciója a hatalom számára lehetővé tenni az önszabályozó információs rendszerként való működést. Karl Deutsch felfogása alapján a sajtó ezt úgy éri el, hogy információkat központosít, feldolgoz, továbbít, és a beérkező reflexiókból tapasztalatokat von le. Deutsch szerint a sajtó ezzel egy olyan aszimmetrikus kommunikációs fórumot hoz létre, amely sugalmazó, minthaadó, véleményformáló és normaalakító tulajdonságainál fogva megteremti azokat a feltételeket a hatalom számára, melyekkel a társadalom adott szegmenseit ellenőrizheti, vezetheti és irányíthatja.

Ebbe az elméleti keretbe illeszkedik Ernst Fischer koncepciója is. Bár Fischer a sajtó elsődleges funkcióját az aktuális, praktikus információk terjesztésében jelölte meg, rámutatott annak a politika és társadalom ellenőrzésében, a morális és ideológiai befolyásolásában, valamint az identitás formálásában, erősítésében játszott szerepére is. Úgy vélte, a sajtó ezen funkciókat a véleményformálásával, a közbeszéd alakításával, a pszichológiai hatáskifejtéssel, és az aktualitás-szolgáltatásokkal látja el. Ezzel együtt elismerte, hogy a sajtó a hatalom jóváhagyása, esetleges támogatása nélkül rendeltetésének csak korlátozott mértékben tehet eleget. Fischer hagyományosnak tekinthető értelmezésében a sajtó egyszerre eszköze, fenntartója, haszonélvezője, sőt „kitartottja” a hatalmi helyzetben levő politikai rendszernek.⁶⁶⁰ Meglátásom szerint mindez még az ellenzéki fórumok esetében is érvényes, hiszen néhány kivételtől eltekintve, a törvényi, intézményi és anyagi feltételek híján a legtöbb titkos, illegális újság csak rövid ideig maradhatott fenn a korszakban.

A hatalom aktuális letéteményesei legitim és illegitim módon egyaránt felléptek az adott orgánumok ellen, különösen mikor az egyes ügyek kapcsán nemzetiségi problémákat vagy agitációt sejtettek. Ugyanakkor a nemzetiségi sérelmeket felsorakoztató retorika mögött gyakran nem is etnikai eredetű konfliktusok húzódtak. A sajtó olykor egyszerűen csak a figyelemfelkeltés, a hatáskifejtés, az olvasottság növelése okán, vagy éppen politikai megfontolásokból tüntetett fel egyes ügyeket nemzetiségi problémaként. Miroslav Hroch történész felfogása szerint az ilyen jellegű folyamatokban kiemelt szerepet játszik a tömegkommunikáció, ami viszont további távlatokat nyit. Ahogy Zahorán Csaba doktori dolgozatában Hroch szavait idézte: „a tár-

⁶⁶⁰ *A sajtó funkciói* é. n.

sadalmi kommunikáció minőségileg magasabb szintje, amit a modern elektronikus média biztosít, lehetővé teszi, hogy a nemzeti agitálás sokkal gyorsabban alakuljon át tömeghangulattá. Nagyobb a lehetősége a nép manipulációjának, s annak, hogy nemzeti érdekeket találjanak ki ott, ahol nem erről van szó.”⁶⁶¹

Ami a fiumei sajtót illeti, míg Fried Ilona 2001-ben megjelent monográfiájában átfogó módon foglalkozott a helyi horvát, magyar és olasz orgánumokkal,⁶⁶² addig az elmúlt években az olasz nyelvű sajtó történetét a ri-jekai születésű Gianfranco Miksa,⁶⁶³ a magyar nyelvű egy részét pedig Flier Gergely,⁶⁶⁴ majd Mák Ferenc⁶⁶⁵ dolgozta fel. Ezekben a többnyire leíró jellegű munkákban főleg a helyi keretek közt tárgyalt művelődéstörténeti, és/vagy politikatörténeti megközelítések érvényesülnek.⁶⁶⁶ Fókuszuk inkább csak az egyes hírlapok ismertetésére irányul, mintsem azoknak az államhatalom gyakorlásában játszott szerepének és társadalomformáló képességének bemutatására. Így, bár az írások részletes képet adnak Fiume hat legnagyobb nyomdairól⁶⁶⁷ és az azokban megjelent orgánumok históriájáról, a szerzők azt már nem, vagy csak mérsékelten hangsúlyozták, hogy Fiume többnyelvű, multietnikus, viszonylag forgalmas határ menti kikötőváros lévén, az államhatalom számára fontos információs pontnak számított. Szintén csak elvétve említik, hogy a sajtó egy újabb lehetőséget is jelentett arra, hogy az állam egyetlen tengeri kikötővárosát mentálisan és érzelmileg is közelebb vonja magához. Ritka kivétellektől Eszik Veronika tanulmánya hozható fel. E munkában a hangsúly viszont éppen azon van, hogy milyen kísérletek történtek arra, hogy Fiumét és a tengert az országos közvéleménnyel megismertessék, nem pedig fordítva.⁶⁶⁸

Az igazi hiányérzet azonban nem a fenti tényezők miatt érzékelhető, hanem azért, mert néhány tétova utaláson kívül a korabeli Fiume sajtóviszonyait meghatározó jogi kereteket és azok változásait mindeddig senki

⁶⁶¹ Hroch 2000, 21.; Zahorán 2016.

⁶⁶² Fried 2001, 142–156.

⁶⁶³ Miksa 2011–2012, 477–506. Noha sajtótörténeti vonatkozású kérdésekkel Ivan Jeličić is foglalkozik, nála a nyomdászok mozgalma, társadalmi és politikai elkötelezettségei állnak a központban. Jeličić 2018.

⁶⁶⁴ Flier 2005.

⁶⁶⁵ Mák 2013, 2.; Mák 2022.

⁶⁶⁶ A sajtótörténet alkalmazási lehetőségeivel kapcsolatban lásd: Gyáni 2006, 1.

⁶⁶⁷ Fratelli Karletzky, di Ercole Rezza, di Emidio Mohovich, di Pietro Battara, di Antonio Chiuzzelin e delle Tipografia de La Vedetta d'Italia. Legproduktívabb: Stabilimento Tipolitografico Fiumano di Emidio Mohovich. Miksa 2011–2012, 10–13.

⁶⁶⁸ Eszik 2019b.

nem ismertette. Jóllehet, a sajtó mind a központosítás, mind a modernizáció, mind pedig a nacionalizáló tendenciák tekintetében sarkalatosan fontos eszközt jelentett. Fiume helyzete ráadásul e téren is jelentősen eltért az országtól. Ennek oka a nyelvi és kulturális tényezőkön kívül abban leltető fel, hogy a kikötővárosban a sajtószabadság a századfordulóig nem létezett: egészen 1900. január 1-jéig még az 1852. évi, Bach-féle sajtópátens volt érvényben. Mindennek következtében az a paradox helyzet állt elő, hogy a Magyar Királyság egyik legpolgárosultabb, legliberálisabb városában az 1848. évi sajtótörvényt csak 50 évvel később léptették életbe, ráadásul a fiumei közvélemény által „despotának” kikiáltott Bánffy Dezső kabinetje idején.⁶⁶⁹

A látszólagos ellentmondás csak az állam fiumei (főleg) magyar és olasz nyelvű sajtóhoz fűződő viszonya tanulmányozásával érthető meg. Ennek során öt fő mintát lehet megkülönböztetni, amelyek az orgánumok profiljától függetlenül, akár egymással párhuzamosan is érvényesülhettek. Ezek a mintázatok a következők.⁶⁷⁰

1. Az állam „rátelepedhetett” egyes – korábban már létező – lapokra, amelyeket bizonyos tartalmú és szemléletű cikkek leközléséért támogatásban, (jogi, anyagi, politikai, morális) juttatásban részesített. E tekintetben elsősorban az idegennyelvű orgánumok jöttek számításba, mivel segítségükkel az állam a város és ország határait is átléphette. Erre vonatkozó nézeteit Garády-Gauss Viktor találóan fogalmazta meg 1907-ben: „Előttünk nem lehet közömbös, mit és hogyan ír a fiumei olasz sajtó rólunk. A fiumei olasz lapokat olvassa az itt megforduló ezer idegen, az Adria és Ungaró-Croata hajóin eljutnak messze földre, távoli kikötőkbe, ahol olaszul majd mindenütt értenek, ahol mindenütt érdeklődnek Magyarország kereskedelme iránt. [...] Országunk hitelét emelhetette, kereskedelmét fejleszthette, rokonszenvet és tiszteletet szerezhetett volna mindenfelé, ameddig csak tengeri összeköttetései érnek.”⁶⁷¹

Az első ilyen kezdeményezés az 1870-es években az olasz nyelvű *Eco del Litoralé*hoz köthető, majd nem sokkal azután Emidio Mohovich 1868–1919 közt Fiumében megjelenő, liberális szellemiségű *La Bilanciája* került a helyi kormányzat érdeklődésének homlokterébe. A *La Bilancia* az állami támogatások segítségével már az 1870-es évek közepére napilappá vált és a fiumei lakosság egyik alapvető információs dokumentumává nőtte ki

⁶⁶⁹ HR-DARI-7. 120. eln./1899. (22. d.). Fiumében ugyanis ekkortól vált hatályossá a bűnvádi perrendtartásról (1896. évi XXXIII. tc.), valamint az azt kiegészítő esküdtbíróságokról (1897. évi XXXIV. tc.) szóló törvény.

⁶⁷⁰ Kulturális, kereskedelmi, gazdasági, tengerészeti, politikai.

⁶⁷¹ Idézi: Mák 2019, 216.

magát.⁶⁷² Jóllehet, sikeréhez hozzájárult az is, hogy tematikáját eredetileg egy Zarából elszármazott értelmiségi kör, valamint a városi és állami hivatalnokokból álló csoport határozta meg, és hogy tudatosan törekedtek a lap modern felépítésére és a minél szélesebb közönség elérésére. A La Bilancia kezdeti mérsékelt, kompromisszumkész irányvonala fokozatosan megbomlott, amelyet a cikkek tartalmának és hangnemének egyre türelmetlenebbé válása mellett az éves állami szubvenció beszüntetése,⁶⁷³ valamint Armando Hodnig szerkesztői pozíciója is jelzett.⁶⁷⁴

2. Az állam képviselői és/vagy támogatói közreműködésével maga „alapított” újságokat. Az első tartós sikerű, olasz és magyar nyelvű lapot a balkáni viszonyokat jól ismerő Mócs Zsigmond, a Borsszem Jankó és a Független Hírlap korábbi munkatársa alapította 1882-ben. A Fiume címe viselő orgánumot Emidio Mohovich nyomdája adta ki, és az államtól éves szubvencióban részesült a tengerészeti ügyekkel kapcsolatos hírek nemzeti szempontú közléséért és magyarázatáért cserében. Az újság Mócs halálát követően olvasótáborának nagyrészt elveszítette, ráadásul a lapot adósság is terhelte.⁶⁷⁵

A Fiume hanyatlása Fest Aladárt és tanítótársát, Kőrösi Sándort⁶⁷⁶ a kizárólag magyar nyelvű, közgazdasági jellegű Magyar Tengerpart megindítására készítette, és méltán számíthattak Szegfi Mór⁶⁷⁷ és Batthyány Lajos kormányzó, valamint a kormányzat támogatására. A két főgimnáziumi tanár emlékiratát Batthyány azzal terjesztette fel a miniszterelnöknek és a kereskedelemügyi miniszternek, hogy az új lap teljesen a kormány befolyása alatt áll és annak céljait szolgálja. Ezért igen hasznos lehet a fiumei függő kérdések megoldásának társadalmi előkészítésében, a közvélemény formálásában, valamint a gyakran téves híreket közlő magyarországi sajtó tájékoztatásában, helyreigazításában.⁶⁷⁸ A kormányzó a kereskedelemügyi miniszternek azzal terjesztette fel a folyamodók kérelmét, hogy szükségesnek látta „idejekorán gondoskodni arról, hogy a kormányynak mindenkor

⁶⁷² Miksa, 2011–2012. 31–32.

⁶⁷³ HR-DARI-7. 113. eln./1904. (26. d.).

⁶⁷⁴ HR-DARI-7. 2228. ált./1915. V-8-4. a. sz. (597. d.). A La Giovine Fiume egyik alapító tagja, az irredenta érzelmű Armando Odenigo (Hodnig) 1910-tól 1913-ig volt a La Bilancia felelős szerkesztője, majd ezt követően a La Voce del Popolónál töltötte be ezt a hivatalt. Helyére a Bilanciánál Emidio Capudi, később pedig Amadeo Orsetti, végül Aristodo Susmel került.

⁶⁷⁵ Mák 2013, 39.; HR-DARI-7. 231. eln./1892. (16. d.).

⁶⁷⁶ Az első olasz–magyar nagyszótár szerzője.

⁶⁷⁷ Kánya Emília férje, író, a márciusi ifjak egyike, főreáliskolai tanár, miniszteri titkár.

⁶⁷⁸ HR-DARI-7. 231. eln./1892. (16. d.).

egy oly helyi magyar lap álljon rendelkezésére, mely a kormány óhajainak és terveinek hű tolmácsolója lehessen,⁶⁷⁹ illetve hozzátette, hogy „az új lap teljesen a kormány befolyása alatt, egyenesen annak céljai támogatására szolgálna, s arra a kormánynak különösen a fiumei függő kérdések legközelebb célzott megfejtésének társadalmi úton leendő célszerű előkészítésére, a közvéleménynek a célbavett intézkedések ügyében való előkészítése, és a magyarországi sajtóban a fiumei ügyek (!) és viszonyokra vonatkozó, majdnem mindig alapjukban és részleteikben téves közvéleményeinek autentikus alapokon való helyreigazítása céljából elvitázhatlan szüksége van.⁶⁸⁰ Ennek jegyében az állam mindent megtett, hogy az 1893 és 1906 között megjelenő Magyar Tengerpartot vonzóvá, megfizethetővé és bárki számára elérhetővé tegye.⁶⁸¹

Ez a „minden” a jogi és anyagi feltételek biztosításán túl általában⁶⁸² egyaránt magába foglalta az egyes hivatalos vagy félhivatalos információk átadását és közlésének engedélyezését, a lapterjesztő pontok számának gyarapítását, a tudósítóknak vasúti szabadjegyek vagy legalábbis utazási kedvezmények garantálását,⁶⁸³ valamint a minisztériumok és a különböző cégek, vállalatok és „magánosok” buzdítását, hogy hirdetéseiket a lapban helyezték el.⁶⁸⁴ Fontos tényező a kormányzat eleve pozitív hozzáállása is, amely különösen a magyar nyelvű lakosság számára igazodási pontként, követendő mintaként szolgált. Viszonzásképpen a Magyar Tengerpart – miként azt megannyi cikk példázza – mindig készségesen szállt szembe az olasz és horvát nyelvű lakosság magyarelleses vádjával.⁶⁸⁵ Tehát a lap fő rendeltetését mégis Magyarország és Fiume összetartozásának és közös fejlődésének sulykolása, az állami befolyás minél teljesebb érvényesülésének elősegítése jelentette. Ennek két legfontosabb eszközeként a helyi magyar nyelvű lakosság véleményének alakítását, aktívabb politikai szerepvállalását, valamint az országos közvélemény hiteles (nek beállított) információk általi tájékoztatását tartották. Persze ezeket a célokat Fest Aladár és Kőrösi Sándor diplomatikusabban fogalmazta meg: „[...] az állam érdeke a közvéleménynek valamely célba vett intézkedés ügyében való

⁶⁷⁹ HR-DARI-7. 231. eln./1892. (16. d.).

⁶⁸⁰ HR-DARI-7. 231. eln./1892. (16. d.).

⁶⁸¹ Mák 2013, 41.

⁶⁸² Tehát minden államilag támogatott újság esetében.

⁶⁸³ HR-DARI-7. 47. eln./1908. (34. d.).

⁶⁸⁴ Hasonlóan lásd: HR-DARI-7. 118. eln./1908. (34. d.).

⁶⁸⁵ A mi sajtópörünk. Magyar Tengerpart, 1900. október 23. 2.

előkészítése, vagy a budapesti sajtóban felmerülő félreértések eloszlátása s a Fiume és az anyaország közt fenntartandó harmónia ápolása”.⁶⁸⁶

A Magyar Tengerpart népszerűségének csökkenése a szerkesztők lecserélődése, a cikkek színvonalának visszaesése és az állami szubvenció összegének mérséklődése miatt következett be. Fest Aladár 1898-ban,⁶⁸⁷ Kőrösi 1903-ban hagyta ott a szerkesztőséget, az új szerkesztők⁶⁸⁸ pedig az 1904-ben véglegesen megszűnő állami támogatás hiányában csak rövid ideig tudták működtetni az újságot. 1907-ben már meg sem jelent.⁶⁸⁹ A Magyar Tengerpart szerepköre, „öröksége” így megoszlott Garády-Gauss Viktor már 1904-től megjelenő Fiumei Hírlapja, Szegfi László⁶⁹⁰ Fest Aladár tanulmányaival erősítő⁶⁹¹ Fiumei Szemléje,⁶⁹² valamint Szemerjai Kovács Zoltán és Murai Jenő sovíniszta Tengerpartja között. Jóllehet, a Magyar Tengerpart sikereit nem tudták megismételni.⁶⁹³

A Fiumei Szemle már 1908-ban befejezte tevékenységét,⁶⁹⁴ a Fiumei Híradót pedig a belügyminiszter tiltotta be 1915-ben, mivel a helyi ügyészség úgy vélte, hogy az orgánus különösen alkalmas a nemzetiségi viszályok szítására.⁶⁹⁵ Mindennek következtében Fiumében a Tengerpart maradt az egyetlen magyar nyelvű hírlap a világháború végére. Még annak ellenére is, hogy Murai hivalkodó stílusa és túlzott nacionalizmusa miatt többször nyíltan is konfrontálódott az olasz nyelvű és érzelmű csoportokkal,⁶⁹⁶ és a város területéről nem egyszer még a Rappresentanza is kiutasította.⁶⁹⁷ Egan Lajos kormányzóhelyettes naplója szerint 1919 márciusában állítólag ál-

⁶⁸⁶ HR-DARI-7. 231/1892. (18. d.).

⁶⁸⁷ Festet 1894-ben Budapestre helyezték, azonban Berghoffer József, a főgimnázium igazgatójának halála miatt 1896-ban vissza kellett térnie a városba, hogy az intézmény vezetését átvegye. S. Pallós 2012a.

⁶⁸⁸ Hegyi Jenő, Füzesséry Emil, Ybl Félix és Simó Ferenc

⁶⁸⁹ Mák 2013, 43.; HR-DARI-7. 113. eln./1904. (26. d.); HR-DARI-7. 139. eln./1904. (26. d.); HR-DARI-7. 309. eln./1904. (26. d.).

⁶⁹⁰ Szegfi Mór és Kánya Emília fia. A Fiumei Kereskedelmi Tőzsde igazgatóságának titkára.

⁶⁹¹ S. Pallós 2012a, 24. A Fiumei Szemle többek közt Fest Aladár alábbi munkáit közölte le: Fiume nyelvi és nemzetiségi statisztikája és a fiumei bevándorlás, A „Castello” alkonya; Fiumei magyar patriciusok.

⁶⁹² Ezt az újságot szintén Garády-Gauss Viktor alapította 1903-ban.

⁶⁹³ Mák 2013, 43.

⁶⁹⁴ HR-DARI-7. 282. eln./1908. (34. d.). A lap támogatására utaló utolsó tétel: HR-DARI-7. 118. eln./1908. (34. d.).

⁶⁹⁵ HR-DARI-7. 126. eln./1915. (47. d.).

⁶⁹⁶ Ki képviseli a magyar sajtót Fiumében? Népszava, 1913. június 24. 9.; Elítélt irredentista lap. Nyomdaipar, 1916. január 26. 6.

⁶⁹⁷ A fiumei botrányok. Pesti Hírlap, 1908. május 15. 12.; A fiumei botrányok. Pesti Hírlap, 1908. május 17. 12.

szakállal és hamis szemöldökkel tért vissza Fiumébe.⁶⁹⁸ Murai ténykedése valószínűleg a kormányzó számára is terhes lehetett, mivel úgy tűnik, hogy nem igazán tett lépéseket a kiutasítása ellen. Sőt, miként Murai egyik Wickenburgnak címzett levele alapján feltételezhető, éppen a kormányzó volt az, aki az újságíróat „magyarságáért büntette” azzal, hogy 1915. évi képviselő-testületi választások során propagandája mérséklésére, higgadtabb és körültekintőbb magatartásra utasította.⁶⁹⁹

3. A magyar állam a liberális elveknek megfelelően hozzájárulhatott egyes ellenzéki orgánumok működéséhez. Ezek közt elsősorban a zárai születésű Antonio Chiuzzelin és fiumei Stefano Aranyos vállalkozó, az eredetileg Sušakon Mate Glavan Tiskarski Zavod nyomdájában⁷⁰⁰ napvilágot látó, *La Voce del Popolo*-ját lehet említeni. Bár az 1889-ben kulturális orgánumnaként induló *La Voce* beköszöntésekor még Fiume Magyarországhoz való végleges csatolását sürgette, Fiumébe költözését követően (1890) fokozatosan politikai tartalmú lappá alakult, és a kormányhoz is egyre kritikusabban viszonyult. Ebben minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy profilváltását sem a központi, sem a helyi kormányzat nem nézte jó szemmel. A kormányzat képviselői attól tartottak, hogy a *La Voce* politizáló tevékenysége tovább fogja mélyíteni Fiume politikai megosztottságát, ami a Liberális Párt pozícióira és a közelgő képviselő-testületi választások eredményére is kedvezőtlen hatást gyakorolna. Mindemellett az is aggodalmat keltett, hogy az olcsóbb és az alsóbb néposztályok közt is népszerű *La Voce* a „hazafias irányt követő” *La Bilancia*, a *La Varietà* és a Fiume számára konkurenciát teremt. A lap átalakulását az országban (!) érvényben levő sajtószabadságra és a liberális eszmékre hivatkozva végül mégis engedélyezték.⁷⁰¹

A *La Vocét* egyértelműen az Autonóm Párt szemlélete hatotta át az 1890-es évek municipális válsága idején. A *La Bilanciával* és a Magyar Tengerparttal szemben az Autonóm Párt egyik legfőbb szócsöve lett, hiszen szerkesztésében olyan autonomista városatyák is részt vettek, mint Riccardo Zanella vagy Francesco Vio, az anyagi támogatásáról pedig Fiume egyik legbefolyásosabb nagyvállalkozója és kereskedője, Luigi Ossoinack gondoskodott.⁷⁰² A szemléletváltásra az állam is reagált. A kormányzat

⁶⁹⁸ Ordasi 2019a, 158.

⁶⁹⁹ HR-DARI-7. 1033. eln./1915. (50. d.).

⁷⁰⁰ Miksa 2011–2012, 44.; 1890-től pedig Fiumében a Stabilimento Tipografico A. Chiuzzelin e Co.

⁷⁰¹ HR-DARI-7. 31. ált./1890. (169. d.).

⁷⁰² HR-DARI-7. 1816. ált./1897. (212. d.).

előbb csak saját orgánumain keresztül bírálta és vádolta megtevesztéssel az újságot, később viszont már egyes cikkeket is cenzúrázott, majd még határozottabban fellépett a La Voce támadásai ellen. Ezek közül az egyik legnagyobb publicitást a La Voce izgatás miatti sajtópere kapta az 1904. évi képviselő-testületi választás során tanúsított gyűlöletkeltő és magyarellenes(nek tartott) magatartása miatt. A cikkek Rákosi Imre ügyész figyelmét is felkeltették, aki 22 izgatási sajtópanaszt tett a vizsgálóbizottságnál a lap ellen. Az eset mégis inkább amiatt számított rendkívülinek, mert az új illetékességi rend⁷⁰³ fiumei bevezetése óta ez volt az első sajtóvád, amelyet a budapesti esküdtszék előtt tartottak.⁷⁰⁴ A törvényszék végül a lap akkori tulajdonosát, Angelo Martichot 500 korona büntetéssel sújtotta.⁷⁰⁵ Rajta kívül korábban hasonló ítélettel sújtották Ferdinando Kuschert Pécsen,⁷⁰⁶ illetve 1914-ben a nyomtatvány útján elkövetett rágalmozás és izgatás vétésével vádolt Francesco Benzant.⁷⁰⁷

A La Voce a későbbiekben súlyosabb kritikákkal illette a kormányzatot. Ez többek közt annak köszönhető, hogy a lap szerkesztői Nákó Sándor 1906-os kormányzói kinevezésében, a határrendőrség bevezetésére történő kísérletekben a városi autonómia megsértését vélték felfedezni. Továbbá annak, hogy a fiumei törvényszék olasz ügykezelési nyelvének magyarrá változtatási szándékában az olasz nyelv és kultúra, és ezzel együtt az olasz

⁷⁰³ Lásd a közigazgatási bíróság 1896-os határozatára vonatkozó részeket.

⁷⁰⁴ A „Voce del Popolo” izgatása. Magyar Tengerpart, 1904. március 31. 3. Nem mellesleg, a tény, hogy a sajtó által elkövetett királlysértéseket és államellenes ügyeket a budapesti esküdttörvényszék hatáskörébe utalták, már az 1890-es években nagy vihart kavart. Erre vonatkozóan lásd: HR-DARI-7. 125. eln./1897. (21. d.). A bünvádi perrendtartásról szóló törvény az egész országra értelmezve kimondta, hogy a büntető hatáskörrel rendelkező királyi törvényszékek mellé azok tehermentesítése érdekében esküdttörvényszéket kell létrehozni. A kikötőváros a kezdeményezést ugyancsak szorgalmazta, az így megszervezendő esküdtszék hatáskörét csak bizonyos ügyekre terjesztették ki. A törvény 15. §-a szerint a nyomtatvány útján elkövetett vétészek, kimondottan a felségsértés, a király bántalmazása, a hűtlenség és lázadás büntetendő eseteiben a székhelyi királyi ítélőtáblát ruházták fel a bíraskodás jogkörével. Fiumét illetően az ilyen jellegű ügyek tárgyalása a budapesti székhelyű ítélőtábla kompetenciájába tartozott, ám az eljárás a városra gyakorlati szempontokból is hátrányosan hatott. A sajtóvétséget elkövetőknek és az ügy további érintettjeinek a fővárosba kellett utazniuk, amely aránytalanul nagy anyagi terhet jelentett. Ráadásul, míg a bíraskodás nyelve Fiumében az olasz, addig Budapesten az államnyelv, vagyis a magyar volt. A földrajzi távolság és a nyelvi különbség további hátrányokkal járt: a szállás, a fordítás és a tolmácsolás költségeivel, valamint az ezekből fakadó fokozott időráfordítással, és az ítélezés precizitásának csorbulásával.

⁷⁰⁵ A „Voce del popolo” elítélték. Magyar Tengerpart, 1904. augusztus 10. 3.

⁷⁰⁶ Fiumeiek a pécsi bíróság előtt – A „Magyar Tengerpart” sajtópöre. Magyar Tengerpart, 1903. április 23. 1–4.

⁷⁰⁷ Izgatással vádolt lapszerkesztő. Magyarország, 1914. március 26. 10.

nyelvű uralmi elit hatalmának veszélyeztetését látta. A La Voce radikálizálásában az is közrejátszott, hogy időközben a lap kiadását a zarái születésű Pietro Battara,⁷⁰⁸ majd Riccardo Zanella Minerva⁷⁰⁹ nyomdája vállalta el.⁷¹⁰ Innentől kezdve a La Voce hasábjain általánossá váltak a magyar kormányt dehonesztáló,⁷¹¹ olykor karikatúrákkal kiegészített megjegyzések. A La Voce cinizmusa a miniszterelnököt és a kormányzót sem kímélte: Tisza és Wickenburg Istvánt gyakran csak „Pistaként” emlegette.⁷¹²

A retorzió nem maradt el: a szigorodó cenzúra eleinte csak egyes cikkek mellőzésére, esetleg pénzbüntetések fizetésére kényszerítette a La Vocét. Később viszont a kormányzó már a legkülönbözőbb indokokra hivatkozva le is foglaltathatta a hatóságokkal az egyes provokatívabbnak ítélt számokat. A lehető leghatékonyabb fellépés érdekében a helyi kormányzat kitüntetett figyelmet szentelt az újság kauciók problémáinak,⁷¹³ valamint a szerkesztőségében bekövetkező személyi és egyéb változásoknak.⁷¹⁴ Ez történt akkor is, a Minerva hírlapkiadó bizottsága a fiumei születésű, teljesen vagyontalan, ezért „függő helyzetű”, olasz érzelmű Vittorio Farinát tüntette fel maga helyett az orgánum „kiadó vállalatáé”, hogy a felelősségre vonást és a folyamatban levő hatósági eljárást elkerülje.⁷¹⁵

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy Sándor János belügyminiszter a La Voce „megjelentését és terjesztését közleményeinek a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma miatt” már a háború kitörése elején betil-

⁷⁰⁸ Miksa 2011/2012, 40. Pietro Battara: 1841-ben Zarában született, majd szüleivel még gyermekkorában Fiumébe költözött. Eleinte Emidio Mohovich nyomdájában alkalmazták, később pedig Opifizio néven önálló vállalkozásba kezdett, majd Tipografia di Pietro Battara néven 1882-től 1918-ig saját nyomdát működtetett. Többek közt a Fiumei m. kir. Állami gimnázium értesítője, Jókai Mór: A magyar nemzet története és Donáth Imre magyar nyelvtankönyve is itt jelent meg.

⁷⁰⁹ HR-DARI-7. 2916. ált./1915. I-3-4. a. sz. (597. d.). A Minerva hírlapkiadó bizottsága jórészt autonomista városatyákból állt: Riccardo Zanella, Dino Rudan, Lionello Lenaz, id. Antonio Grossich, Ruggero Grossich, id. Ermano Gerbaz, Icilio Baccich-Girardelli.

⁷¹⁰ Miksa 2011/2012, 44.

⁷¹¹ HU-MNL-OL-K 149-1914-12.-28. (68. d.); HU-MNL-OL-K 149-1914-12.-59. (68. d.).

⁷¹² La prima giornata delle guardie di... Pista. La Voce del Popolo, 1913. június 26. 1-2.; Presentazioni. La Voce del Popolo, 1913. június 26. 1.; I soprusi e le violenze governative a Fiume. Interpellanza del dott. Antonio Vio alla Camera – la cinica minacciosa risposta di Stefano Tisza. La Voce del Popolo, 1913. november 18.

⁷¹³ HR-DARI-7. 355. ált./1906. I-3-355. a. sz. (350. d.); HR-DARI-7. 1249. ált./1908. I-3-1. a. sz. (395. d.).

⁷¹⁴ HR-DARI-7. 2916. ált./1915. I-3-4. a. sz. (597. d.); HR-DARI-7. 2038. ált./1915. I-3-4. a. sz. (597. d.).

⁷¹⁵ HR-DARI-7. 2916. ált./1915. I-3. 4. a. sz. (597. d.); La Voce del Popolo, Szerkesztőségi információk. 1915. március 17.

totta.⁷¹⁶ Emellett azt is elrendelte, hogy a tilalom ellenére napvilágot látó példányokat elkobozzák és a királyi ügyészségnél megsemmisítsék. A belügyminiszter a kihágásban érintettek számára két hónapig terjedhető elzárással és legfeljebb 600 koronás pénzbüntetéssel járó szankciót helyezett kilátásba.⁷¹⁷ Bár 1915 januárjában a belügyminiszter az eltiltó rendeletét hatályon kívül helyezte és hozzájárult a lap további megjelenéséhez és terjesztéséhez,⁷¹⁸ a La Voce kálváriája nem ért véget. A világháború alatt megjelenő papírhiány, a növekvő nyomdaköltségek és az általánosan felszökő árviszonyok, a megkezdődött internálások és katonai behívások ugyanis nemcsak az orgánum olvasótáborát szorították vissza, de a Minerva kiadó és a La Voce autonomista munkatársait – ahogy Riccardo Zanella frontszolgálata mutatja – szintén nehéz helyzetbe hozta.⁷¹⁹ A La Voce sorsa azonban még helyi viszonyok közt sem számított rendkívülinek. A magyar kormányzat hasonló módon járt el az olasz irredenta szellemű Giovine Fiumével (1907–1910),⁷²⁰ a jugoszlavizmussal szimpatizáló horvát katolikusok napilapjával, a Riječki Novinével (1912–1915),⁷²¹ valamint Supilo egykori lapjával, Riečki Novi List-tel (1901–1915)⁷²² szemben.

4. Az előszeretettel hangoztatott liberális jelszavai ellenére a kormányzat a birodalmi érdekekre, a dinasztia tekintélynek védelmére, az állambiztonságára, a közérdekre és nyugalomra hivatkozva az egyes külföldi kiadványok megjelenését és terjesztését is betilthatta. Erre jó példa a Trieste o Morte című folyóirat lefoglalása és kitiltása, amelyre irredenta célkitűzései és a király sérelme miatt került sor 1903-ban.⁷²³ A kormányzó bizalmas úton szerzett információi alapján ismert, hogy az Udinében feladott lapból 300 példány érkezett Andrea Bellen, Fiume akkori I. alelnök-

⁷¹⁶ HR-DARI-7. 741. eln./1914. (45. d.); Kelemen 2017, 102.

⁷¹⁷ HR-DARI-7. 741. eln./1914. (45. d.).

⁷¹⁸ A fiumei „Voce del Popolo” újra megjelenik. Magyarország, 1915. január 9. 11., Kelemen 2017, 114.

⁷¹⁹ HR-DARI-7. 741. eln./1914. (45. d.).

⁷²⁰ HR-DARI-7. 1491. ált./1910. I-3-1. a. sz. (449. d.); HR-DARI-7. 1909. I-3-1. a. sz. (449. d.); HR-DARI-7. 22. ált./1916. (449. d.). A Giovine Fiume megjelenésével kapcsolatban a Kormányosság úgy nyilatkozott, hogy „amint Spinoza mondja, amit megakadályozni nem lehet szükségképpen meg nem tiltható, és hiába akarjuk vizet a kézben összeszorítani, mert az ujjaink közt kicsordul. Másrészt a műveltség nagy helyet csinált az ilyen és ily hasonló véleményeknek. Várva azt, hogy a nyugalom és érv győzzön, szabadon hagyható az újság eladása, de szabad is legyen a hatóságnak esetleg bujtogató és közvetlen ható cikkeket lefoglalni.” HR-DARI-7. 3933. ált./1908. I-3-1. a. sz. (395. d.).

⁷²¹ HU-MNL-OL-K 149-1914-5.-3388. (39. d.); Kelemen 2017, 101.

⁷²² HU-MNL-OL-K 149-1914-5.-3388. (39. d.); Kelemen 2017, 175.

⁷²³ HU-MNL-OL-K 149-1903-3.-850. (30. d.).

helyettesének sógora, Icilio Baccich-Girardelli nevére, akinek a municípiumnál már magyar állampolgárságot és előkelő városi hivatalt is ígértek.⁷²⁴ A helyi kormányzat ekkor még nem szankcionálhatta komolyabban az ügyet, azonban tíz évvel később Baccich-Girardelli már nem kerülhette el Fiuméből való kiutasítását.

A megannyi „felforgató tartalmú” kiadvány mellett hasonló eljárás indult a dél-tiroli *Il Resto del Carlino*,⁷²⁵ a velencei *Il Mare Nostro*⁷²⁶ és a milánói *Il Tempo*⁷²⁷ irredenta lapok számai, valamint a *La Battaglia* című, olasz nyelvű anarchista és számos szocialista és pánszláv eszméket hirdető újság ellen.⁷²⁸ Az áttekintett jelentések közül az egyik legérdekesebbnek Luigi Pavia milánói tanár esete ígérkezik, aki 1903-ban 30 példányt adott fel a *Croazia e Ungheria* című munkájából a *Novi List* főszerkesztője, Frano Supilo részére.⁷²⁹ A fővámhivatal hamar lefoglalta a gyanús röpiratot, mint kiderült, nem is alaptalanul. A mű központi témáját ugyanis Magyarország és Horvátország viszonyának kritikus taglalása képezte. Fő következtetése pedig úgy foglalható össze, hogy a magyar állam Horvátország tönkretételére törekszik. A fővámhivatal vezetőjének felterjesztésében olvasható nyersfordításos kivonata alapján Pavia kiadványában két pólus áll egymással szemben: a kegyetlen és véres magyar uralom, valamint a magyar kapzsiságtól nyomorba sodort, szerencsétlen Horvátország. Konfliktusuk oka a magyarok Horvátország ellen érzett gyűlölete, ami miatt a magyar kormány a megkötött szerződéseit sorra megszegi és a horvátokat a legrosszabb zsarnokság alá veti. Pavia a fiumei helyzetre is kitért. „Most Fiumében nem hallani másképpen beszélni, mint olasz földről. Egy ideig a fiumeiek szívesen tanultak magyarul – most lábbal tapossák és hagyják fiaikat magyarelles jelvényeket viselni, úgy mint Horvátországban a hölgyek e nyáron kutyáikra magyar nemzeti kokárdákat feltettek. A *Voce del Popolo* büntetlenül nyomtathatta, hogy nem marad most más hátra, mint ezt a fajt gyűlölni.”⁷³⁰ A mű további sorsa egyelőre nem ismert, de nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a belügyminiszter a kiadványt kitiltotta az ország területéről, a lefoglalt példányokat pedig megsemmisítette.

⁷²⁴ HU-MNL-OL-K 149-1903-3-883. (30. d.).

⁷²⁵ HU-MNL-OL-K 149-1910-3-42. (43. d.).

⁷²⁶ HU-MNL-OL-K 149-1910-3-77. (43. d.).

⁷²⁷ HU-MNL-OL-K 149-1910-3-135. (43. d.).

⁷²⁸ HU-MNL-OL-K 149-1908-3-1039. (39. d.); HU-MNL-OL-K 149-1914-5-564. (61. d.).

⁷²⁹ HU-MNL-OL-K 149-1903-3-1042. (30. d.).

⁷³⁰ HU-MNL-OL-K 149-1903-3-1042. (30. d.).

5. Az államnak a különböző elveivel és céljaival élesen szembenálló, vállalhatatlannak ítélt országon belüli lapalapítási kérelmekkel is számolnia kellett, amelyeket ugyancsak a felsőbb érdekekre való hivatkozással utasított vissza. Éppúgy, ahogy az 1898-ban Fiumében az autonomisták kezdeményezésénél is történt. Noha 1897-ben az Autonóm Párt a *La Voce del Popolo* révén már rendelkezett saját fórummal, a municipális válság elmélyülése aktívabb reakciókra, direkt propagandára és kormányellenes cikkek közzétételére készítette. E céloknak viszont a lap már semmiféleképpen nem felelhetett meg. Ennek oka az volt, hogy a *La Voce* alapvetően az olasz ajkú lakosság tájékoztatására és iránymutatására jött létre, az Autonóm Párt pedig nem szívesen áldozta volna fel a széles olvasóbázisú, még az alsóbb társadalmi rétegek köreiből is népszerű napilapot. Az autonomisták magától értetődően el akarták kerülni a kormányzat várható szankcionálását és az újság eredeti rendeltetésének megváltoztatását. Ezen megfontolások alapján 1898-ban Ferdinando Kuscher, Francesco Vio és Michele Maylender *L'Autonomia*, Antonio Walluschnig pedig *L'Aurora*,⁷³¹ majd *Indeficiente*⁷³² igencsak beszédes címekkel kívánt új lapokat indítani. Próbálkozásaik azonban nem jártak sikerrel, mert Szapáry László kormányzó javaslatára a belügyminiszter egyik kérelmet sem hagyta jóvá. Így a városatyák a korábban már kilátásba helyezett „B-tervükhöz” folyamodtak.⁷³³

Ez a „B-terv” azt jelentette, hogy az új orgánumot Fiume helyett a sajtó- és szólásszabadságot élvező Horvátországban adják ki.⁷³⁴ A horvátországi megjelenés a sajtószabadságon kívül további két nagy előnnyel járt. Egyrészt azzal, hogy a sajtópercek nem a budapesti, hanem az ogulini ítélőtábla illetékességébe tartoztak. Ez pedig nemcsak nyelvileg, politikailag, kulturálisan és jogilag volt előnyös számukra, de anyagilag is. A közeli Ogulin illetékessége ugyanis megkímélte az érintetteket a magyar fővárosba való hosszadalmas utazás okozta nagyobb időkieséstől és jelentősebb kiadásoktól. Másrészt az autonomisták azzal is számolhattak, hogy a magyar kormány elleni fellépések akár még szimpatikusak is lehetnek egyes horvát körökben. Éppen ezért szándékosan kerültek a horvát szervek direkt bírálatát.

⁷³¹ A Hajnal (olasz).

⁷³² Lankadatlanul/Kimeríthetetlenül (latin).

⁷³³ HR-DARI-7. 2049. ált./1898. 186. a. sz. (217. d.).

⁷³⁴ HR-DARI-7. 186. ált./1898. 186. a. sz. (217. d.); HR-DARI-7. 1697. ált./1898. 186. a. sz. (217. d.); HR-DARI-7. 2049. ált./1898. 186. a. sz. (217. d.).

Az újság végül 1898. szeptember 25-én hetilapként látott napvilágot Giovanni Rudolfnak a szomszédos Sušakon berendezett nyomdájában.⁷³⁵ A teljesen olasz nyelvű orgánum a *La Difesa*⁷³⁶ címet kapta, amellyel a fiumei autonomisták a már 15 éve létező, azonos nevű dalmáciai autonomista lap előtt tisztelegtek.⁷³⁷ Az újság működtetésében sajátos munkamegosztás érvényesült az Autonóm Párti tagjai között. Míg az anonim módon leközzölt cikkek tartalmáért a jogi és/vagy kereskedelmi végzettséggel rendelkező városatyák feleltek, addig a *La Difesa* fenntartásának legnagyobb részét, akárcsak a *La Voce del Popolo* esetében, Luigi Ossoinack vállalta magára. A szerkesztőség Ossoinack támogatásán kívül természetesen a tehetősebb közép- és kiskereskedők reklámjaiból származó bevételekre is számíthatott.

A *La Difesa* árát tudatosan alacsonyan szabták meg, mert a szerkesztők a helyi társadalom legnagyobb hányadát be akarták vonni programjuk támogatásába, a fiumei autonómia és előjogok védelmébe, valamint a kormány jogtalannak ítélt rendelkezéseivel szembeni ellenállásba. Az autonomisták már a *Dall'Esilio*⁷³⁸ című beköszöntő cikkükben leszögezték, a hírlap megalapítását nem dicsőséges cél vagy a polgárok (anyagi) érdekeinek előmozdítása indokolta, hanem a szükség és az önvédelem, egy „hazafias misszió” teljesítése. Horvátországi megjelenésüket önkényes száműztetésként interpretálták, és a magyar kormányt provokálva azt is kijelentették, hogy a *La Difesa* kizárólag a horvát törvények jótékony hatásának köszönheti a létezését. A *La Difesa* mindenekelőtt a lakosság érzelmeit és lokálpatriotizmusát, az úgynevezett „fiumano” identitást vette célba, ezért retorikájában nagy szerep jutott a sértettség és a jogfosztottság érzete kiemelésének. Ennek megfelelően építették fel érveléseiket is, amelyeket sokszor cinikus, szándékosan konfrontatív stílusban tártak olvasóik elé. Példának okáért Szapáry László kormányzót fiatal kora és a közigazgatásban való járatlansága miatt „*Putel*”-nek⁷³⁹ csúfolták és egy olyan kérkedő mágnásnak, vészmadárnak nevezték, aki semmit sem ért a fiumei helyzetből.⁷⁴⁰

A kormányzat a nyílt renitenciának tekintett „krízishelyzeten” elsősorban a törvény erejével és a helyi hatóság mozgósításával igyekezett felül-

⁷³⁵ A témával részletesebben itt foglalkoztam: Ordasi 2017a.

⁷³⁶ A Védelem (olasz).

⁷³⁷ *Nostra Corrispondenza. Corriere di Dalmazia. La Difesa*, 1898. október 30. 2.

⁷³⁸ Száműzetésből (olasz).

⁷³⁹ *Fiúcska* (olasz, velencei dialektus). *Un quadrifoglio fatale. La Difesa*, 1898. december 25. 1-2.

⁷⁴⁰ *Le solite accuse. La Difesa*, 1898. november 20. 1.; *Il XIII. Governatore di Fiume. La Difesa*, 1899. április 16. 1-2.

kerekedni,⁷⁴¹ de némi hurráoptimizmussal számított a lakosság együttműködő magatartására is. Ez utóbbi azonban a municipális válság idején csaknem elképzelhetetlennek bizonyult. A helyiek ugyanis a hatósággal való kooperáció helyett a Difesa számait áruik közé rejtve szekereken és zárt levélborítékokban csempészték át Sušakból Fiumébe.⁷⁴² Bár a helyi kormányzat a városi hatóság segítségével valóban számos példányt lefoglalt és több mint harminc embert letartóztatott,⁷⁴³ nem tudta megakadályozni a La Difesa terjesztését. Még úgy sem, hogy az elkobzott számok alapján több alkalommal vádat emelt a szerkesztőség ellen a cikkek államellenes, izgató tartalma, valamint valótlan hírek közlése és a lakosság szándékos provokációja miatt.⁷⁴⁴

A legemlékezetesebb „jogi meghurcolásáról” maga a lap is beszámolt. Az eljárás apropóját a Difesa az *I nostri Lesseps*⁷⁴⁵ és a *Riflessioni sulla nomina del podestà*⁷⁴⁶ című cikkei adták. Az első tudósítás a Fiumara-folyó áradásakor bekövetkező katasztrófa felelőseit kereste,⁷⁴⁷ a második pedig a „Gospud”-ként (úr) gúnyolt Vallentsits Antal személyét támadta és podestài kinevezésének törvényességét vitatta.⁷⁴⁸ A publikációknak meg is lett a hatása: a La Difesa szerkesztőit becsületsértés, rágalmazás, valamint az állami és községi hatóságok elleni izgatás vádjával rövidesen az ogulini kir. törvényszék elé citálták.

Az ügyet 1898. december 24-én tárgyalták, ahol a szerkesztőséget nem más, mint Erasmo Barčić (!) képviselte.⁷⁴⁹ Barčić felkérése a lehető leglogikusabb döntésnek bizonyult. Egyrészt szakmai kompetenciái, tapasztalata és ügyvédi minősége, másrészt pedig horvát nacionalista és egyben fiumei lokálpatrióta mivolta miatt. Barčić, félretéve a helyi pártpolitikai fenntartásait, valóban mindent megtett, hogy az autonomista politikusokat ered-

⁷⁴¹ HR-DARI-7. 102. ált./1898. 102. a. sz. (217. d.). A La Difesa Fiumében való terjesztésének és árusításának engedélyét 1898. december 12-én a 6469./eln. és 6470./eln. sz. alatt kelt rendeletekkel tagadta meg a belügyminiszter.

⁷⁴² HR-DARI-7. 2415. ált./1898. 102. a. sz. (217. d.); HR-DARI-7. 5805. eln./1898. (22. d.).

⁷⁴³ Volere è potere. La Difesa, 1899. január 1. 2–3.

⁷⁴⁴ La difesa boicottata dalla politica. La Difesa, 1898. október 2. 3.; Fiasco della polizia – arresto arbitrario. La Difesa, 1898. december 4. 2.

⁷⁴⁵ A Lessepsünk (olasz).

⁷⁴⁶ Reflexiók a podestà kinevezéséről (olasz).

⁷⁴⁷ I nostri Lesseps. La Difesa, 1898. október 23. 1.

⁷⁴⁸ Riflessioni sulla nomina del podestà. La Difesa, 1898. október 23. 1–2.

⁷⁴⁹ Amor di tenebra. La Difesa, 1899. január 8. 1–2.; La Difesa dinanzi al Tribunale di Ogulin. Sequestro confermato, La Difesa, 1899. december 11. 3–4.; HR-DARI-7. 120. eln./1899. (22. d.).

ményesen képviselje. Védbeszédében rámutatott arra, hogy az ügyben kizárólag a horvát autonóm hatóságok ítélnének, mivel a horvát–magyar kiegyezés értelmében Horvátország önálló bel-, igazság- és kultuszminisztériummal rendelkezik. Barčić szerint éppen ezért a *Difesa* cikkeit és kritikáit úgy kell kezelni, mintha azok Kínában vagy Patagóniában fogalmazódtak volna meg. Tehát egy olyan területen, ahol a magyar kormány semmilyen befolyással nem rendelkezik.⁷⁵⁰

A felhozott érvek ellenére a bíróság mégis az 1867-ben már hatályát veszített osztrák büntetőtörvénykönyv alapján ítélt. Így a *La Difesa* csak a bűnvádi perrendtartás életbelépésével, a sajtószabadság Fiumére való kiterjesztésével, 1900. január 1-jétől költöztetett át a kikötővárosba.⁷⁵¹

⁷⁵⁰ *La Difesa* dinanzi al Tribunale di Ogulin. Sequestro confermato. *La Difesa*, 1899. december 11. 3–4.; HR-DARI-7. 120. eln./1899. (22. d.).

⁷⁵¹ HR-DARI-7. 120. eln./1899. (22. d.); False allarme. *La Difesa*. 1900. január 14. 2.; Ai nostri lettori! *La Difesa*. 1900. március 11. 1.

ÁLLAMHATALOM A MINDENNAPOKBAN

Ebben a fejezetben azt mutatom be, hogy az államhatalom milyen formákban nyilvánult meg a mindennapok során. Ehhez Michel Foucault fegyelmező társadalom koncepcióját hívom segítségül. Vagyis azt, hogy a hatalom az oktatás, az egyesületi élet, valamint a szimbolikus politika terén milyen mechanizmusok által igyekezett a társadalom mindennapi életében létező viszonyokat, normákat és helyzeteket átformálni, és minél nagyobb produktivitást elérni. Ezért kitérek a humánerőforrás maximális kihasználásának módjaira, valamint az egyéni viselkedés irányítása és befolyásolása eszközeinek és a folyamatokban részt vevő szereplők tevékenységeinek ismertetésére.⁷⁵² Az érdekel elsősorban, hogy az állam miként kívánta a helyi lakosságot hasznos és engedelmes állampolgárrá, lojális hazafivá formálni, illetve hogyan próbálta előttük hatalmát reprezentálni. Mivel a hatalmi mechanizmusok működésének megértése megköveteli a hatalomgyakorlást gátló tényezők számításba vételét, ezért az alábbi szakaszban a korlátok bemutatásától sem tekintek el.

*

Oktatás

Michel Foucault megközelítésében a hasznos és engedelmes állampolgárrá, lojális hazafivá válás a test fegyelmezésével, és a népesség számarányának, élettartamának felügyeletével valósul meg. Foucault szerint ebben a folyamatban nagy szerep jut az egyén és a közösség egészségi, vagyoni és erkölcsi stabilitásának, amit a hatalom az ismeretek és a tudás termelését és elsajátítását szabályozó nevelési intézményeken keresztül⁷⁵³ igyekszik biztosítani. Fontos hangsúlyozni, hogy a hatalom intézményeinek működtetésével nem elnyomásra törekszik, hanem az általa optimálisnak vélt rendet és a fegyelmet akarja megteremtteni, illetve fenntartani annak érdekében, hogy a társadalmi erőforrásokat a lehető legkevesebb energia-befektetéssel minél hatékonyabban felhasználhassa.⁷⁵⁴ Foucault felfogásban tehát a fegyelmet csupán a hatalom gyakorlásának egyik módjaként, egy technológiaként, egy mindent átható, arc nélküli tekintetként kell kezelni.⁷⁵⁵ A fegyelem azonban nem azonosítható kizárólag intézményekkel, hiszen

⁷⁵² Brand 2013, 426–428.

⁷⁵³ Úgy, mint család, iskola, kórház, katonaság, börtön.

⁷⁵⁴ Foucault 1990.

⁷⁵⁵ Foucault 1990, 293.

az sem ritka, hogy a fegyelmezési mechanizmusok „kirajzásával” a társadalomban különféle szétszórt ellenőrző pontok jönnek létre.⁷⁵⁶ Ezáltal a „fegyelmező társadalom” – akárcsak Jeremy Bentham Panopticona – egyszerre „elvár” és normalizál. Vagyis nemcsak büntet és korrigál, de követendő mintákkal is szolgál.⁷⁵⁷

Foucault ezen logika mentén az egyik legfontosabb normaformáló és normafelügyelő intézménynek az iskolát tartotta, amelynek feladatát a hatalom tudásbázisának növelésében és az egyén minél korábban megkezdendő társadalmi célokhoz szoktatásában és igazításában (szociális ortopédia) jelölte meg.⁷⁵⁸ Az oktatással kapcsolatos nézetei aligha számítanak teljesen egyedinek, vagy példa nélkülinek. Hasonló koncepciók már jóval korábban és más területeken is felmerültek.

Szemléletesen mutatja ezt Fest Aladárnak a Fiumei Tanári Körben tartott Fegyelem és rendtartás a fiumei jezsuita gimnáziumban című felolvasása, amelynek szövege hamarosan a helyi főgimnázium értesítőjében olaszul és magyarul egyaránt megjelent.⁷⁵⁹ Fest 1917-ben A történelmi oktatás módszere címmel⁷⁶⁰ egy újabb módszertani kérdéseket is fejtegető értekezést szentelt a témának. Ebben azt állította, hogy a történelemtanítás és az általános nevelőoktatás célja egy és ugyanaz. Már csak azért is, mert mindkettő az „öntudatos belátáson alapuló erkölcsi jellem” kifejlesztésére törekszik. Fest úgy vélte, ezt a gondolatot akár a politikai érettségre nevelés szándékaként is fel lehet fogni, hiszen az a „nagy nemzeti cél” elérésének egyik előfeltétele.⁷⁶¹ Fest a magyar nemzetépítés és állampolgári nevelés érdekében elengedhetetlennek tartotta az ifjabb generáció szellemi tőkájének megtöbbszörözését és hatékonyabb „forgatását”, valamint a történelemtanítás tudatosabb nemzeti szempontú felhasználását.

Fest szavaival élve: „Fogyatékos vagy hibás módszerrel nem nevelhetjük ifjúságunkat politikai érettségre, nemzeti feladataink megértésére. S ha ebben célt nem érünk, ha az eleven történelmi tudatot országszerte közösség nem tesszük, „mint oldott kéve, széthull nemzetünk. Nálunk nem teljesen egybeforrott, asszimiláló folyamatát még be nem fejezett nemzetnél a tör-

⁷⁵⁶ Pl. egyesületek, segélyszervezetek, erkölcsnemesítő társadalmi akciók.

⁷⁵⁷ Szigeti 2005.

⁷⁵⁸ Szigeti 2005.

⁷⁵⁹ Fest 1902. Részletesebben lásd: S. Pallós 2012a.

⁷⁶⁰ Fest a témával már jóval korábban elkezdett foglalkozni, amelyet azonos tárgyú előadásai és írásai is tanúsítanak. Pl. Fest 1892). Az írás olaszul is megjelent: *Corne si debba insegnare la storia?* címmel. Részletesebben lásd: S. Pallós 2012a.

⁷⁶¹ Fest 1917.

ténettanításnak nemcsak nemzetfenntartó, hanem egyenesem nemzetalkotó hivatása van.”⁷⁶² Fest ezzel nemcsak személyes történetírói és tanítói krédóját fogalmazta meg, hanem az állam azon elvárásának is hangot adott, amelyet a központosító, modernizáló és nemzetesítő törekvéseiben az egész országban általánosan saját tisztviselői és alkalmazottai, de mindenekelőtt a közigazgatási elit és a tanítók, tanárok felé támasztott. Az iskola mint életvilág köztudottan erős interakciós fórumnak, kontaktzónának számított. Az oktatók pedig – a missziós lelkészek vagy a gyarmatosító telepések tevékenységéhez hasonlóan – már önmagukban is fontos információs transzfer- és formaközvetítő (és -formáló) funkcióval rendelkeztek. Ezen motívumok a nemzetépítés folyamatában csaknem mindenhol alapvető fontossággal bírtak.⁷⁶³

Az állami oktatók helyzetének és szerepének bemutatásához Fiume kiváló tereppel szolgált, mivel a kikötővárosban az oktatás kérdése mindig is kiemelt figyelmet kapott. Ez főleg a kikötőváros sajátos viszonyaira, és az állami döntéshozók által tett „kedvezményekre” vezethető vissza: a municípium korábban már ismertetett autonóm jogköreire és az olasz nyelvhasználatának biztosítására. Az olasz nyelvhasználat széleskörű engedélyezése a magyar állam szempontjából három ok miatt számított nélkülözhetetlenek. Először is azért, mert az olasz a Földközi-tenger kereskedelmének lingua francájaként alapjaiban határozta meg a tengerparti lakosság nyelvhasználati szokásait, kommunikációs csatornáit és egzisztenciális feltételeit.⁷⁶⁴ Másodsorú azért, mert az állami kormányzat (legalábbis kezdetben, saját reális lehetőségeinek felmérése mellett azt is) számításba vette, hogy az olasz nyelv háttérbe szorításával nem a magyar, hanem a horvát, és esetleg a német nyelv elterjedésére teremtene lehetőséget. Harmadsorú azért, mert ezzel is a mesterségesen uralmi helyzetbe juttatott olasz nyelvű elitcsoportok sikeresebb reprodukcióját készítette elő. E tényezők kulcsfontosságúak voltak a szláv térszereléssel szembeni küzdelemben.⁷⁶⁵

A kormányzat ezért a Rappresentanzát bízta meg a kikötőváros tanügyi szabályzatának, az úgynevezett „Alap-statutum”-nak a kidolgozásával, amit a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1876-ban fogadott el.⁷⁶⁶ A dokumentum Trefort Ágoston elveinek megfelelően készült el, de

⁷⁶² Fest 1917, 157.

⁷⁶³ A témával részletesebben itt foglalkoztam: Ordasi 2019c; Ordasi 2019d.

⁷⁶⁴ Pupo 2018.

⁷⁶⁵ HU-MNL-OL-K 26-1897-5559. (395. cs.). Többek közt az olasz nyelvű városvezetés megteremtése érdekében tekintettek el a virilizmus intézményének bevezetéséről Fiumében.

⁷⁶⁶ *Statuto* 1876.

az országos előírásokhoz képest két fontos eltérést tartalmazott. Az egyik az volt, hogy a városi iskolák tanítási nyelveként az olaszt határozták meg, a másik kitévelt pedig az képezte, hogy a város összes olasz nyelvű községi népiskolája a Rappresentanza felügyelete és ellenőrzése alatt maradhatott.⁷⁶⁷

A kulturális és tudományos mezőben felvállalt „térátengedés” azonban a központi hatalom részéről számos probléma forrása lett. A „kivételezés” ugyanis nemcsak a tanmenetet országos szintű egységesítését és az esetleges korszerűsítését nehezítette meg, de jelentősen akadályozta a magyar nyelvhasználat normatív szerepbe kerülését és a magyarosító törekvéseket hatékonyságát is.⁷⁶⁸ Ennek következtében az állam csak korlátozottan vehetett részt a fiumei ifjúság „jó magyar állampolgár”-rá (!) nevelésében. Azaz számottevő hátránnyal indult a „diskurzus”-ért, vagyis a hatalomért⁷⁶⁹ és a jövő humán erőforrásai feletti rendelkezés lehetőségéért⁷⁷⁰ folyó küzdelemben a városi elitcsoportokkal szemben. Mindez lényegesen hozzájárult az állami tekintély és felsőbbtség egyre intenzívebb megkérdőjelezéséhez.

Az állam két fő érdekérvényesítési stratégia alkalmazásával igyekezett mérsékelni a kulturális mezőben keletkezett „hatalomgyakorlási deficitet”: 1. a tanárok és iskolák egyre szigorúbb ellenőrzésével, a vizsgák felügyeletével és a magyar nyelv mint kötelező tantárgy bevezetésével, azaz a helyi intézményekbe való beférkőzéssel;⁷⁷¹ 2. egy, a várostól teljesen független, saját magyar nyelvű oktatási hálózatot kiépítésével.⁷⁷² Fest Aladár 1908-ban az így felállított rendszer előnyeire és hasznára rámutatva ekképp vélekedett: „Itt először is szemünkbe ötlük az a tény, hogy Fiume közoktatásügye a visszakapcsolás óta dualisztikus alapon párhuzamosan fejlődött, mégpedig egészen véve örvendetes arányokban. Az olasz tanítási nyelvű községi iskolák mellett ugyanis a múlt század hetvenes éveitől virágzásnak indultak a magyar tanítási nyelvű iskolák is. Ez a dualisztikus rendszer

⁷⁶⁷ Vagyis az állam kizárólag a saját, valamint a fiumei középfokú tanintézeteket ellenőrizhette.

⁷⁶⁸ Erre példa Csepreghy Kálmán működése. Móra 1978, 17–18.; Nagy 2014, 2.; HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-sz.n. (1042. cs.). *Adatok és Javaslatok Fiume közoktatásügyi viszonyaira vonatkozólag*. Budapest, Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, 1915.

⁷⁶⁹ Szigeti Péter magyarázatában Foucault a diskurzust egy olyan hatalomként fogta fel, amelyért és amely által folyik a harc, mivel az emberek annak megszerzésére törekednek. Szigeti 2005.

⁷⁷⁰ Bourdieu 2008.

⁷⁷¹ HR-DARI-7. sz. n. Iskolai leltárak. 1918–1919. (712. d.).

⁷⁷² Lásd XIV. 16. melléklet.

teljesen kifejlődött az elemi és polgári iskolák területén. Az e nemű intézetek teljes párhuzamban vannak egymás mellett kiépítve. A szülők szabad tetszésük szerint választhatnak az állami és községi iskolák között a szerint, hogy milyen nyelven óhajtják taníttatni gyermekeiket.”⁷⁷³

A fizikailag érzékelhető, tapasztalható, folyamatosan meg- és átélhető hatalmi locusok létrehozását mégsem elsősorban a magyar kormány nagylelkűsége és a „szabad” nyelvhasználatban testet öltő liberalizmusa indokolta. Éppen ellenkezőleg. Sokkal inkább arról volt szó, hogy az ország és a kikötőváros közti földrajzi távolságból és jogi gátakból származó hatalomérvényesítési nehézségek az államot mind motiváltabbá tették abban, hogy a helyi térben valamilyen módon, akár „közvetítők” által fizikailag is megjelenjen. Illetve arról, hogy Fiumében az elemi oktatásban is érvényesülő autonómia miatt a központi kormányzat a helyi alsóbb szintű oktatást nem sajátíthatta ki. Ezért az állam a „hatalmi deficiteket” csak alternatív megoldásokkal, kerülőutak segítségével, párhuzamos intézményrendszerek⁷⁷⁴ kiépítésével csökkenthette.⁷⁷⁵

Az önálló oktatási háló kiépítésében⁷⁷⁶ az iskolaépületeken, a hazafias irányelveket tartalmazó tanmeneteken, valamint gondosan megválogatott tanszereken⁷⁷⁷ kívül az igazi kulcsszerep az állami tekintélyt és hatalmat mikroszinten működtető tanszemélyzetnek és fiúmei boldogulásuk kérdésének jutott. Az állami oktatók fiúmei tevékenysége azért is bizonyult jelentősnek, mert megjelenésükkel, életvitelükkel, magatartásukkal minden pillanatban a Magyar Királyságot és a központi hatalmat képviselték és terjesztették. Ahogy azt Erődi-Harrach Béla és Fest Aladár példái nagyszerűen mutatják, az oktatók a helyi társadalom közismert alakjainak, közszereplőinek számítottak. Ez olykor még azt is lehetővé tette, hogy szellemi képességeiket, társadalmi presztízsüket és befolyásukat akár politikai tőkeként is kamatoztassák.

Más szóval: tapasztalataik, életkörülményeik, társas kapcsolataik, megélhetési lehetőségeik, motiváltságuk, erkölcsi stabilitásuk (vagy instabilitásuk) nagyban befolyásolták pedagógiai, normaközvetítő és -formáló működésüket. Azaz meghatározták hatékonyságukat és azt, hogy mennyiben

⁷⁷³ S. Pallós 2012a. 25–26.

⁷⁷⁴ Hasonló megoldás figyelhető meg a határrendőrség esetében is. Ordasi 2023c.

⁷⁷⁵ Részletesebben a témáról: Ordasi 2018c.

⁷⁷⁶ Lásd XIV. 16. melléklet.

⁷⁷⁷ Részletesebben: S. Pallós 2012a, 25–26.

voltak képesek részt venni a helyi társadalom jó, hasznos és feltétlen lojális magyar állampolgárrá formálásában.⁷⁷⁸

Állampatriotizmusuk mellett az oktatók a dinasztikus és birodalmi lojalitás megteremtéséhez és fenntartásához szintén hozzájárultak.⁷⁷⁹ Igaz, a mikroszintű vizsgálatok tanúsága szerint a lojalitás nem feltétlen vonta maga után az egyén teljes érzelmi azonosulását vagy az adott normarendszer kritikátlan elfogadását. Mi több, a gyakori többes elkötelezettségek és többirányú lojalítások okán a kizárólagosságok sem voltak ritkák. Ezt a jelenséget támasztják alá az oktatók esetleges politikai szerepvállalásai és publicisztikai munkáik is, amelyekben a birodalmi keretek megőrzésén valamint a magyar állampolgári kötelék vállalásán túl a lokális továbbá magánérdekek és konfliktusok egyaránt helyet kaptak. Ugyanakkor a fennálló kötődési formák már a világháború kitörésére meggyengültek és a háború során az egyének prioritásai is átrendeződtek. A folyamat fokozatosan a nemzetállami lojalitás túlsúlyához vezetett, amelyben a korábbi kötődési formák sokszor már értelmezhetetlen, anakronisztikus csökevénynek számítottak.

Az állami tanszemélyzet összetételét és rekrutációját három egymással párhuzamosan lejátszódó folyamat befolyásolta: 1. az állam által törvényileg is kifejezett, az oktatók helyi boldogulását segítő szociális intézkedések és korrekciók;⁷⁸⁰ 2. a város általános demográfiai növekedése, és ezzel együtt a magyarság⁷⁸¹ számának emelkedése, amely új iskolák és állások szervezéséhez vezetett; 3. a helyi állami oktatási intézményrendszer megszilárdulása, fejlődésének megindulása, és saját pedagógusállományának reprodukciója.⁷⁸² Ezzel szoros összefüggésben Fiumében tartózkodásuk időtartamát négy fő tényező határozta meg: 1. a fiumei viszonyok általános, de folyamatosan változó, az országostól eltérő mivolta; 2. az oktatók rekrutációja és annak időközbeni módosulása; 3. a pedagógusok „idegensége”, illetve „idegenségük” mértéke és minősége; vagyis integrálódási esélyeik és a helyi közeg zártsága/ nyitottsága; 4. hazatérésük/továbbállításuk időpontja, lehetősége és körülményei.⁷⁸³

⁷⁷⁸ A középosztály küzdelme. A Tengerpart, 1915. július 3. 1. Mindennek ellenére a direktívák főleg csak elméletben érvényesültek és az állam elképzeléseinek megvalósítása több területen leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Ennek megfelelően sem az iskolák, sem az ott tanítók nem feleltek meg mindes esetben az állam eredeti elképzeléseinek.

⁷⁷⁹ Bourdieu 1996.; Sasfi 2017.

⁷⁸⁰ Újabb segélyek, illetmények, béremelések.

⁷⁸¹ Beleértve a tisztviselőket, tanárokat és gyermekeiket.

⁷⁸² Ordasi 2019d.

⁷⁸³ Ezekről részletesebben: Ordasi 2019c.

Rogers Brubaker hármass kritériumrendszerét alapul véve,⁷⁸⁴ a Fiumébe „telepített” magyar anyanyelvű állami tanítók és tanárok léthelyzete akár diaszpóráként is felfogható. Különösen, mivel a magyar származású és anyanyelvű állami oktatók kapcsolatait erőteljes belterjesség jellemezte. Ők többnyire szintén magyar születésű párt választottak maguknak: nem ritkán pályatársat vagy egy pályatárs rokonát. Így tett Fest Aladár, aki Dunay (Krautschneider) Ferencnek, az állami gimnázium második igazgatójának a lányát, Dunay Ilmát vette feleségül. De Molnár Erik későbbi marxista történész édesapja, Molnár Aladár Jeszenszky Jolánnal, illetve Ányos Ármin Donáth Imre kormányzósági tanügyi előadó Hedvig nevű lányával kötött házassága is ide sorolható. Mindazonáltal olyan magyarok is akadtak, akik valamely helyi illetőségű, magyar-, olasz-, horvát ajkú, esetleg többnyelvű családba házasodtak be. Erre szemléletes példa Serafin Aurél és a fiumei patricius felmenőkkel büszkélkedhető Gauss Matilda, vagy Dunay Zoltán és a (horvát) bárói családból származó Vranyczány Janka frigye. Noha Pálinkás Béla és a román származású Popescu Eufémia kapcsolata inkább kivételnek számított, mégis jelzi, hogy a vegyes házasságok akár két különböző származású „idegen” között is megvalósulhattak. Az összefonódások természetesen nemcsak a családi kapcsolatokban, de a magánjellegű és professzionális érdeklődésen alapuló, vagy éppen politikai, társadalmi, esetleg gazdasági társulásokhoz csatlakozásokban is megmutatkoztak.

A rekrutáció kapcsán az úgynevezett „tanár-dinasztiák” szintén figyelmet érdemelnek. Vagyis azok a családok, ahol egyszerre többen is oktatóként helyezkedtek el. Testvéri relációban itt említhető meg Mattiassi Eugénia és Alice, a Dunay-fivérek, valamint szülő-gyerek vonatkozásban Arturo és Maria Dalmartello, Garády-Gauss Viktor és lányai, továbbá Kánya Emília és gyermekei, Szegfi László, Emília és Ilona esete.⁷⁸⁵ A fiatalabb generáció tanári pályaválasztásában feltételezhetően meghatározók lehettek a családban látott minták, amin kívül az állam által biztosított kiszámítható fizetés és nyugdíjjogosultság játszották a kulcsszerepet. Továbbá a helyi intézmények fokozódó pedagógusigénye, amelyre a tanulók számának intenzív növekedése, illetve a városi és a szomszédos horvát is-

⁷⁸⁴ Brubaker 2005. 1. Idézi: Gázsó 2017, 115–126. Szétszóródás: egy népnek az óhazán kívüli része, 2. Anyaország-orientáció: valós/vélt származási hely kollektív tudatban és mítoszokban való megőrzése, származási hely fennmaradásáért, helyreállításáért, biztonságért felelősségérzet, 3. Etnikai határmegtartás: a különböző etnikumok találkozásai, interakciói állnak a központban, amely során a kulturális tartalmak és sajátosságok kifejeződnek.

⁷⁸⁵ Ordasi 2019d; Ordasi 2019c.

kolákkal a „lelkekért folyó versenyfutás” miatt nagy szükség volt.⁷⁸⁶ Eképpen az 1910-es évekre az állami iskolák már egyre több olyan, sokszor egyes házasságokból született helyi oktatót alkalmaztak, akik korábban maguk is valamely helyi és/vagy állami intézményben tanultak, esetleg már szüleik is ott tanítottak.⁷⁸⁷ Ez akkor is igaz, ha a megállapítás sem a m. kir. tengerészeti akadémia, sem az állami főgimnázium esetében nem volt érvényes. Ebben a két intézményben a kezdeti olasz nyelvű és/vagy helyi születésű oktatók dominanciáját már a századfordulóra felváltotta a magyar.⁷⁸⁸ A két ellentétes tendencia azt mutatja, hogy bár a fokozatosan konszolidálódó állami iskolahálózat idővel akár a helyi társadalom egyes csoportjainak is vonzó lehetett, az állam a kulcsfontosságú intézményekben a pozícióját féltve őrizte.⁷⁸⁹

A fentiek alapján úgy vélem, nem állja meg a helyét az a nézet,⁷⁹⁰ amely szerint Fiumében külön párhuzamos vagy enklávészerű „magyar”, „olasz”, („fiumei”) és „horvát” világok léteztek.⁷⁹¹ A hétköznapokban ezek az „életvilágok” nem egymástól függetlenül, és nem is minden átfedés nélkül jelentek meg. A piactér, a templom, pályaudvar stb. mellett az iskola is olyan közös térnek, életvilágnak számított, amelyben a különböző társadalmi rétegek, felekezetek, etnikumok folyamatosan érintkeztek, összefonódtak egymással.⁷⁹² Igaz, az oktatók integrációját és az úgynevezett „másik” világában való részvételének mértékét és módjait további tényezők is befolyásolták. Például a személyes adottságok, az egyénnek a helyi normákhoz és éghajlati viszonyokhoz való alkalmazkodóképessége, a nyelvi kompetenciák, az integrálódás céljául választott csoport befogadókészsége, és az állam által időközben bevezetett szociális intézkedések.

Azzal, hogy az oktatók mindennapi interakcióik során a helyi társadalom idegen nyelvű tagjaival is kapcsolatba léptek, egyaránt meggyőződ-

⁷⁸⁶ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-sz.n. (1042. cs.). *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁷⁸⁷ A rivalizálás az állami intézmények közt is mindennapos volt.

⁷⁸⁸ Ezzel kapcsolatban lásd a Magyarország tisztai cím- és névtárának, valamint a fiumei iskolák értesítőinek vonatkozó éveit.

⁷⁸⁹ Ordasi 2019d.

⁷⁹⁰ S. Pallós 2005; Pelles T 2001.

⁷⁹¹ A felsoroltakon kívül nem szabad megfeledkezni a többi nemzetiség (németek, szlovének, szerbek) és az izraeliták jelenlétéről sem, valamint az olyan személyekről, akikben egyszerre több „világ” is egyesülhetett. Erre jó példa Michele Maylander és Samuele Mayländer, vagy Leo Valiani esete. Részletesebben lásd: Jeličić 2015a; Jeličić 2015b, 42. Vö. Brubaker et al. 2011., 281–286.

⁷⁹² Ezt a megállapításomat annak ellenére is fenntartom, hogy a magyar nyelvű oktatók kétségtelenül elsősorban egymással tartottak szorosabb kapcsolatot, és a többség a helyi társadalomba nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudott integrálódni.

hettek azok és saját „másságukról”. Ez döntően hozzájárult információcsatornáik és regionális szintű kapcsolati hálójuk bővítéséhez, valamint ahhoz, hogy kommunikációjukkal akár önképüket, akár a „másik”-ról alkotott képet (akár tudatosan és bizonyos célok szerint formálják).⁷⁹³ A válas- és közoktatásügyi miniszter által kirendelt Benisch Artur középiskolai tanár⁷⁹⁴ az állam céljait így fogalmazta meg: „Kívánatos, hogy a fiumei államhivatalnokok a városban állandóan megtelepedjenek. Ezeknek Fiumében nevelkedett s a nyelveket jól ismerő gyermekeiktől remélhetjük, hogy az értelmiségi szabad pályákon is erős képviselőkhöz juttatják a magyarságot, kik megalapítói lehetnének a törzsökös, kedvezőbb anyagi viszonyok közt is élő, független fiumei magyarságnak. Ugyancsak a magyar intelligencia e gyermekei foglalhatnák el később a helyeket a kétnyelvűvé váló városi hivatalokban, üzemeknél is. [...] A célt azonban ki kell tűzni, a kíséreltezt, ingadozást megszüntetni s a magyar állam, a magyar faj teljes erejét belevinni a meginduló harcba. Soká fog tartani, míg a tengeren a minket megillető helyet elfoglalhatjuk, ennek előfeltétele, hogy a tengeri hatalmunk bázisát, Fiumét meghódítsuk. Kizárólagos magyar hegemoniára itt belátható időn belül nem gondolhatunk, de be kell láttatnunk az olaszokkal, hogy az ő egyeduralkodásuk napja is leáldozott. A magyar állam Fiumében nyelvi tekintetben csak az olasz-magyar paritás alapján állhat, ezt elérendő, volna szükséges a tisztelettel kifejtett nemzetiségi s hatalmi politikát inaugurálni.”⁷⁹⁵

Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a helyi pedagógusok közül többen személyes és/vagy szakmai érdeklődéstől, ambíciótól és/vagy nemzeti túlfűtöttségtől hajtva még a délkeleti, így a dalmát, bosnyák és albán területek feltárásában is aktívan részt vettek.⁷⁹⁶ Vagyis a magyar nyelvű fiumei állami oktatók nemzetépítő (és kultúraterjesztő) küldetésén túl a magyarság adriai⁷⁹⁷ és regionális (balkáni) térnyerésének megalapozásában – elsősorban informátorként és közvetítőként – szintén közreműködtek. Példának okáért Havass Rezsőhöz hasonlóan, Erődi-Harrach Béla, az állami főgimnázium igazgatója tudományos érdeklődéstől hajtva járta be a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság hajóin Dalmácia part-

⁷⁹³ Bourdieu 1985.

⁷⁹⁴ Benisch Artur jelentésének árnyalásához fontos megjegyezni, hogy 1921-ig a Turáni Társaság tevékeny tagja, sőt ügyvezető igazgatója volt. Turán, 1921. 65.

⁷⁹⁵ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-sz.n. (1042. cs.). *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁷⁹⁶ Talán a legjobb példa erre Garády-Gauss Viktor halbiológiai állomása vagy Stanislaw Dall’Asta, a Club Alpinóban betöltött vezetői és irodalmi tevékenysége (erre vonatkozóan pl. dall’Asta 1892.).

⁷⁹⁷ HR-DARI-7. 1329. eln./1918. (65. d.); Márki 1915.

jait és megfigyeléseiről részletes útleírást készített.⁷⁹⁸ Sőt, már 1876-ban ki-merítő előadást tartott Albánia földrajzi és kulturális sajátosságairól a Földrajzi Társulatban/Társaságban,⁷⁹⁹ később pedig részt vett a Turáni Társaság⁸⁰⁰ megalapításában és elnökségi munkájában.⁸⁰¹

Itt említhető Thallóczy Lajos és Fest Aladár hosszú időt felölelő kapcsolattartása is,⁸⁰² amire részletesebben is érdemes kitérni. Kiváltképpen, mivel legalább két évtizedes együttműködésük a magyar történelemtudományt és a Balkán-kutatást is több nagyszabású munkával gazdagította. Ezek közül az egyik leglényegesebb a dalmát Giuseppe Gelcich Ragusa és Magyarország összeköttetései oklevéltára⁸⁰³ című forráskiadása volt, amelyet Thallóczy jegyzetelt és látott el alapos bevezető tanulmánnyal. Mi több, Ress Imre szíves közlése alapján az egész forráskiadást maga kezdeményezte és finanszírozta abból az évente kiutalt szubvencióból, amit Kállay Béni közös pénzügyminiszter eredetileg Bosznia történetének feldolgozására utalt ki számára.

Thallóczy viszont nem érte be ennyivel, és miként Fest Aladár leveleiből kiderül, a kötet idegen nyelvű megjelenítésre törekedett. Thallóczy a tanulmányát eredetileg németül az Ungarische Revueben, olaszul pedig – Fest Aladár és Rocco Pizzetti fiumei matematika tanár fordításában – az Archeografo Triestino-ban kívánta publikálni.⁸⁰⁴ Ez utóbbi szándéka azonban (állítólag) terjedelmi okokból megghiúsult. A megoldást végül Fest találta meg, aki a visszautasítást követően nem sokkal a következő ötlettel jelentkezett Thallóczynál: „Én azonban ebbe belenyugodni nem tudván, s másrészt abból indulván ki, hogy a fejtegetett kérdés elsősorban mégis csak a dalmatákat érdekli, beküldtem a Zárában megjelenő kétnyelvű »Rassegna Dalmatá«-nak, az »Avvisatore Dalmato« melléklapjának, melynek szerkesztősége kapva kapott az alkalmon.[...] A lapot Gelcich említette nekem mint díjat, ahol ez értekezést esetleg publikálni lehetne. Azt hiszem, nem lesz ellenére Nagyságodnak, hogy ily módon ezen lapnak kétségkívül széleskörű olvasó közönsége is – tehát nemcsak a tudós világ – tudomást

⁷⁹⁸ Lukács B. 2008, 10.

⁷⁹⁹ A földrajzi társulat. Vasárnapi Újság, 23. (1876) 23.

⁸⁰⁰ A Turáni Társaság céljairól és működéséről: Ablonczy 2016.

⁸⁰¹ A Turáni Társaság eddigi és jövőendő működése. Jelentés és előterjesztés. 1914. január. In: Teleki 1914; *Turán*, 19. (1936) 1-4. Érdekességként említhető, hogy a Turáni Társaságnak Szapáry László, majd 1917-től kezdve Jekelfalussy Zoltán is a tagja volt.

⁸⁰² OSZK Fol. Hung. 1677. N. 1270. 1911. IV. 8. 704-705.; OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak végig.

⁸⁰³ Gelcich – Thallóczy 1887.

⁸⁰⁴ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. 1889. május 9.

vett arról a fontos, századokon át tartott közjogi kapcsolatról, mely a mostani Dalmácia e fényes múltú városát Magyarországhoz fűzte.”⁸⁰⁵ Ekképpen a tanulmány Fest fordításában 1889-ben *L’Ungheria e Ragussa* címmel hat részletben valóban megjelenhetett.⁸⁰⁶

A kötet szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy a raguzai kapcsolatok Festre is inspirálóan hatottak. Fest ugyanis Thallóczynak kifejtette, hogy Gelcich-csel folytatott beszélgetései közben felmerült benne, hogy Fiumében egy „olasz nyelven szerkesztett, de elsősorban a magyar tudomány érdekeinek szolgáló havi folyóirat” megalapításával az olasz és a magyar kultúra közti különbségek leküzdhetőek lennének. Ez pedig az államérdekeknek is nagyban kedvezne. Fest tervét ekképp vázolta fel: „Teljesen hamisnak tartom azt a nézetet, mely szerint két külön kultúra csak úgy lehet meg egymás mellett, hogy egyik a másiknak kiirtására törekedjék; ellenkezőleg én a magam részéről mindig azon voltam, hogy a Fiumében érintkező két kultúra, a magyar és az olasz egymást kölcsönösen megtermékenyítsék és elősegítsék. S ez az irány – eddig (legalább a szellemi életben) ismeretlen – mindinkább érvényesül itt is. Én hét év óta nem szüntem meg hirdetni úgy a magyar mint olasz kollégáimnak, és ismerőseimnek. Eredmény ez irányban már is mutatkozik, de a nagy világ, s különösen az anyahaza alig tudnak róla. Ezt az irányt kellene most tervszerűen ápolni és megvalósítani egy olasz nyelven szerkesztett, de elsősorban a magyar tudomány érdekeinek szolgáló havi folyóirat... egy »Rivista Ungarica« megalapítása által.”⁸⁰⁷

Bár azt egyelőre nem tudni, hogy Fest kezdeményezése megvalósult-e, az viszont biztos, hogy Thallóczy tanulmányának fordításával egy időben a Velencei Köztársaság és a magukat kalózkodásból, portyázásból fenntartó, főleg délszláv elemekből álló uszkókok kapcsolatával hasonló szellemenben foglalkozott. Fest munkájának a gazdag forrásfelhasználás mellett különös értéket adott, hogy a népek és kultúrák konfliktusán kívül részletesen kitért kölcsönös együttműködésükre és egymásrautaltságukra.⁸⁰⁸ Fest értekezése 1890-ben a Magyar Tudományos Akadémián hangzott el, majd egy évvel később – Szilágyi Sándor a Magyar Történelmi Társulat titkára, és Thallóczy támogatásával *Az uszkókok és velenczések Fiume történetében* címmel a *Századokban*,⁸⁰⁹ valamint egy külön kötetben⁸¹⁰ kapott helyet.

⁸⁰⁵ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. 1889. október 1.

⁸⁰⁶ Szinnyei 1894, 437–438. Fest Aladár.

⁸⁰⁷ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. 1889. május 12.

⁸⁰⁸ OSZK Kt. IX/189. Fest Aladár Szilágyi Sándornak. 1888. november 18.

⁸⁰⁹ Fest 1891a; Fest 1891b; Fest 1891c; Fest 1891d; Fest 1891e.

⁸¹⁰ Fest 1891f.

Az már csak ráadásként említhető, hogy a munka Fest egykori hallgatójának, az előbb állami, majd városi tanárként tevékenykedő Silvino Giganténak⁸¹¹ neve alatt olaszul is megjelent: először 1901-ben Padovában, majd 1931-ben Fiumében.⁸¹²

A bemutatott eseteket azért tartom fontosnak, mert szemléletesen példázzák a tanárok többirányú kapcsolatrendszerét, küldetéstudatát és az államérdek szolgálatát, valamint az információáramoltatásban betöltött transznacionális szerepét. Mindazonáltal további két tényezőre is felhívják a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a tanárok munkájának hatása az első világháborút követően sem tűnt el nyomtalanul. Sőt, miként a Magyar Adria Egyesület, a Tenger folyóirat, illetve a Turáni Társaság tevékenységében részt vevő fiumei kötődéssel rendelkező személyek példái bizonyítják, többen még a kikötővárosból való távozásukat követően sem mondtak le hazafias „szent küldetésük” teljesítéséről.⁸¹³ Másrészt, miként azt Gigante esete is tanúsítja, olyan állami oktatók is akadtak, akik nem mindig tudtak, és nem is mindig akartak megfelelni az állam által megszabott nemzetiesítő és/vagy „kolonizáló” feladataiknak.⁸¹⁴

Ehhez hasonlóan az sem volt törvényszerű, hogy minden állami oktató (még akkor sem, ha ő maga is állami oktatásban részesült) azonosult volna a nacionalista állásfoglalásokkal és/vagy a felsőbb állami direktívákkal.⁸¹⁵ Az oktatók „csoportját” a származás, anyanyelv és képzettség tekintetében is nagyfokú heterogenitás jellemezte. Noha igaz, hogy Fiume eltérő mikrokozégeiben a „másik” többnyire „idegen”-t, „furcsá”-t jelentett, és ez akár külső stigmatizálást, akár belső feszültségeket eredményezett, ám a megkülönböztetést nem feltétlen ruházták fel negatív értelmezéssel. Nem vitatva, hogy bár azok már a korszakban is igen jellemzőek voltak, a mindennapokban nem kizárólag az etnikai hovatartozás játszotta a főszerepet, hanem az oktatók többrétű- és irányú elköteleződése révén helyzetektől függően más-más preferenciák is előtérbe kerülhettek.⁸¹⁶ Jóllehet, a felme-

⁸¹¹ Silvino Gigante: olasz nyelv, történelem és latin tanár, műfordító. Az Autonóm Párt képviselője, Riccardo Gigante, későbbi podestà, majd olasz szenátor öccse. A Giovine Fiume egyik alapító tagja, 1918 decemberétől a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács tanügyi előadója.

⁸¹² Gigante 1931.

⁸¹³ MTA Értesítő, 1934. Társasági ügyek. 68.; Szentmiklóssy 1930, 785–786.

⁸¹⁴ HR-DARI-7. 87. eln./1879. (5. d.).

⁸¹⁵ A magyar állami behatolás a századfordulótól egyre közvetlenebb formákat öltött. Ez az oktatást illetően egyrészt a magyar nyelvtanítás erőteljesebb szorgalmazását, másrészt a (birodalmi mintáknak megfelelően) a külföldön szerzett oklevelek kötelező nosztrifikációját vonta maga után.

⁸¹⁶ Egry 2015, 465–466.

rülő konfliktusokat az érintett felek, a korabeli sajtó, valamint a nacionalista aktivisták is gyakran etnikai színezetben tüntették fel.

Az állami döntéshozók szempontjából az sem volt mellékes, hogy kik és milyen kvalitású egyének kerülnek a kikötővárosba. Mivel az oktatók kiemelkedő társadalmi szerepe kivételes kompetenciákat követelt meg, ezért az előzetes szelektálásuk nem maradhatott el. A kiválasztási szempontok közül elviekben (!)⁸¹⁷ a legfontosabbnak a megfelelő társadalmi állás és a megbízható, lojális politikai magatartás, a szak- és a stabil nyelvismeretet,⁸¹⁸ valamint a nosztrifikált diploma számított.⁸¹⁹ További fontos tényezőként jött számításba az oktatási tapasztalat és helyismeret, a fiumei összeköttetések, valamint az állam pillanatnyi és hosszabb távú céljai, stratégiái, és az egyén érdekei.⁸²⁰ Mégis, ahogy a csáktornyai polgári iskola igazgatója, Valló Vilmos fiumei állami gimnáziumba történő kinevezésének a megghiúsulása mutatja, az állítólag kiváló szellemi kvalitásokkal, de erélytelen, valamint szerény külsővel rendelkező tanár alkalmazásánál nemcsak a képzettség, a nyelvtudás és a megbízhatóság, de akár fizikai tulajdonságai (sőt, esetenként a felekezeti hovatartozása)⁸²¹ is döntő jelentőségűnek bizonyulhatott.⁸²²

Az állami tekintély és az oktatói kar társadalmi megítélésének védelme miatt nemcsak az állam, de maguk a tanárok is érzékenyen reagáltak a jellem- és magatartásbeli elhajlásokra.⁸²³ Ez az önszabályozó attitűd főleg a diákokkal való bánásmóddal kapcsolatos állásfoglalásokban nyilvánult meg. A tanügyi iratokból ezért még akkor is az erőszakos fellépések és túlkapások elutasítása olvasható ki, ha a forrást keletkeztető személy sem vette meg a hasonló eszközöket. A felgyülemlett feszültségeket a tanárok és diákok (valamint a szülők) eleve konfliktusokkal terhelt viszonyát tovább súlyosbította Fiumében a hallgatóknak és a tanároknak (!) az elvártnál alacsonyabb magyar nyelvtudása, tárgybeli készületlensége, motiválatlansága, valamint a megfelelő felszerelés, a tankönyvek, illetve a hely hiá-

⁸¹⁷ A gyakorlatban azonban mindez csak mérsékeltén valósult meg.

⁸¹⁸ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-sz.n. (1042. cs.). *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁸¹⁹ Az állami és birodalmi szempontoknak egyaránt megfelelően 1901-től.

⁸²⁰ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-sz.n. (1042. cs.). *Adatok és Javaslatok*, 1915.

⁸²¹ Erre vonatkozóan lásd: S. Pallós 2018, 76–83.

⁸²² HR-DARI-7. 86. eln./1879. (5. d.).

⁸²³ Az állami döntéshozó a konfliktusok elsimításában volt érdekelt, ezért sok esetben kimondottan nagyvonalúan és toleránsan járt el. Ennek oka az volt, hogy egyfelől tartott saját tekintélyének és gyengeségeinek felszínre kerülésétől. Másfelől, így próbálta elejét venni, hogy az ellenzék a kitudódott botrányokból politikai eszközt kovácsoljon, esetleg (túlzottan is) nemzetiségi színezetbe öltöztetett sajtóhadjáratot hirdessen.

nya.⁸²⁴ A legnagyobb visszhangot kiváltó botrányok közé sorolható Gross Leopoldina szerelmi viszonya,⁸²⁵ Kőrösi Sándornak a tanulókat bántalmazó kollégáit illető, nyilvánosság előtti leleplezése,⁸²⁶ illetve Molnár Aladár azon esete, amely csaknem egy diák öngyilkosságához vezetett.⁸²⁷

Az állami oktatók erkölcsi állapotának taglalása során érdemes arra is kitérni, hogy jelentős részük szolgálatait az anyaországtól, a természetes nyelvi és kulturális közegétől távol, rendkívüli helyzetben látta el. Sőt, az integrációs problémákon és az idegenség érzetén túl a tanerőknek egzisztenciális kihívásokkal is meg kellett küzdeniük az átlagon felül a fiumei ár-és lakhatási viszonyok miatt. Ilyen körülmények közt a többség aligha fellelhetett meg az állam által megkövetelt mintaadó és normaformáló feladatoknak.⁸²⁸ Többben voltak, akik, bár valóban nagy reményekkel és „küldetéstudattal” érkeztek Fiumébe, onnan kiábrándultan távoztak és szinte elmenekültek, mivel sem az állam, sem saját elvárásaiknak nem tudtak megfelelni.⁸²⁹ Szintén frusztráló tényező lehetett a városi iskolák és pedagógusaik kedvezőbb helyzete,⁸³⁰ noha az állami oktatók „irigysége” és „csalódottsága” nem feltétlen a magyar–olasz/fiumei–horvát relációban mutatkozott meg. A tanárok elégedetlensége ehelyett inkább a mind gyakoribb szakmai és anyagi visszaélésekben, de főleg a központi kormányzathoz intézett segélyezést és áthelyezést kérő levelek egyre szaporodó számában és mind elkeseredettebb hangvételében jutott kifejeződésre.⁸³¹

Egyesületek, társaságok

Foucault hatalom-koncepciójában a fegyelmezés és a normaformálás mellett fontos szerep jutott a szabadságnak is. A filozófus szerint a szabadság állapotát és határait a mindenkori tudás és intézményes rend, az egyének

⁸²⁴ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-sz.n. (1042. cs.). *Adatok és Javaslato*k, 1915.

⁸²⁵ S. Pallós 2012b, 160.

⁸²⁶ S. Pallós 2012b, 132–146.

⁸²⁷ HR-DARI-7. 5126. ált./1910. (XI. 2. 1.). 462. d.; HR-DARI-7. 262. eln./1909./=ált./1910. (XI. 2. 1.) 462. d.

⁸²⁸ A teljesség igénye nélkül: HR-DARI-7. 101. eln./1874. 2., HR-DARI-7. 110. eln./1875. 3. d., HR-DARI-7. 69. eln./1884. 8. d., HR-DARI-7. 250. eln./1885. 9. d., HR-DARI-7. 17. eln./1901. (24. d.); HR-DARI-7. 8. eln./1905. (28. d.); HR-DARI-7. 343. eln./1905. (29. d.); HR-DARI-7. 124. eln./1906. (30. d.); HR-DARI-7. 124. eln./1906. (30. d.); HR-DARI-7. 320. eln./1906. (30. d.), HR-DARI-7. 402. eln./1907. (33. d.); HR-DARI-7. 368. eln./1918. (61. d.).

⁸²⁹ S. Pallós 2005.

⁸³⁰ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-sz.n. (1042. cs.). *Adatok és Javaslato*k, 1915.

⁸³¹ HR-DARI-7. 250. eln./1885. (9. d.); S. Pallós 2012b.

és a társadalmi csoportok viszonyai határozták meg. Foucault úgy vélte, hogy semmilyen hatalom nem működhet legalább minimális szabadság nélkül. Hiszen ahol nincs szabadság, ott az egyén nem is vetheti alá magát a kormányzásnak, éppen ezért vissza is utasíthatja azt és lázadhat is ellene. E megközelítésben tehát megjelenik a hatalom saját magával szemben gyakorolt kontrollja, valamint bizonyos fokú rugalmassága és az aktuális helyzetekhez való alkalmazkodásának képessége is.⁸³²

Foucault szabadság-felfogása legalább annyira távol állt a széles körben oly gyakran emlegetett ideális liberális mintaállamtól,⁸³³ mint az 1867. évi kiegyezést megkötő magyar politikai elit az alulról szerveződő (ellenzéki) egyesületektől,⁸³⁴ a demokrata köröktől és a '48-as olvasóegyletektől. Még annak ellenére is, hogy valamivel később, az 1394/1873. sz. B.M. rendelet az állam felügyeleti jogát elvileg (!) csak a visszaélések elleni fellépésre korlátozta, és az egyesületek alapítását, tevékenységét, nyelvének meghatározását állampolgári jognak tekintette. Kötelezően csupán az egyesületek alapszabályainak kormányhatósági láttamoztatását, valamint a törvényhatóságoknál elhelyezett egyesületi nyilvántartás vezetését követelték meg.⁸³⁵ A gyakorlat számottevően eltért a rendeletben kilátásba helyezett eljárástól és intézkedésektől.

A kormányzat saját legitimitásának és a dualizmus rendszerének védelme miatt érzékenyen reagált a kritikákra, és ezért gyakran antiliberális eszközökkel lépett fel a bíráló csoportok térnyerése ellen. A disszonanciát, hogy egy magát szabadelvűnek nevező kormányzat egyes veszélyesnek ítélt állampolgáraitól megtagadta a szabad egyesülés és szervezkedés jogát, eleinte esetenként kibocsátott titkos belügyminiszteri rendeletekkel igyekeztek áthidalni.⁸³⁶ A bevallottan tűzoltás jellegűnek tartott intézkedések aligha hallgathatták el az önkéntes alapon csoportosuló elégedetlen hangozókat. Már csak azért is, mivel az egyesület fogalmának az egész korszak-

⁸³² Szigeti 2005.

⁸³³ Szigeti 2005.

⁸³⁴ Tekintve, hogy munkámban az egyesület és egyesület terminusok használata nem okoz értelmezésbeli különbséget, Bősze Sándorhoz hasonlóan a szóismétlések elkerülése érdekében szinonimaként használom őket. Mindazonáltal Reisz László tanulmányában az egyesület és az egyesület fogalmát a következőképp különbözteti meg: az „egyesület olyan alakulat, amelyet több természetes vagy jogi személy alakít abból a célból, hogy valamely közösen kitűzött célt, vagy célokat egyesült erővel, meghatározott formák és keretek között, amelyek az alapszabályokban vannak megállapítva, minél eredményesebben megvalósítsanak. Mivel a »közösen kitűzött cél« fogalma számos markánsan eltérő tevékenységet takarhat, egyesületnek ezért a különféle közös cél érdekében egyesült csoportot nevezhetjük.” Reisz 2007. Emellett a fogalmak közti differenciákról lásd: Bősze 1997, 12.

⁸³⁵ Reisz 2007.

⁸³⁶ Gyáni 2010.

ban elmaradó definiálását és az alapításuk törvényi szabályozását⁸³⁷ csupán Tisza Kálmán belügyminiszterként kiadott, szigorú 1508/1875. sz. B.M. körrendelete pótolta.⁸³⁸

A rendelet az államérdek védelmére hivatkozva közismerten számos korlátozó intézkedést tartalmazott, de a kötet szempontjából elsősorban négy tényező miatt volt kiemelt jelentősége.

Először is azért, mert az egyleti aktivitás formái és mértéke látványosan kifejezte az államhatalom és az állampolgárok közötti viszonyt és az adott rendszer politikai stabilitásának mértékét is.⁸³⁹ Illetve azért, mert – Tóth Árpád szavaival élve – „az egyesületek – egyéb szerepeik mellett – egy-egy közösség (legtöbbször egy-egy város) identitásának kulturális kifejeződéseként is működtek, és az egyes egyesületek megalakulásánál a más városokkal való versengés motívuma nemritkán a »valóságos helyi szükségletekével« azonos mértékű szerepet játszott. Az egyesületek eszerint olyan kulturális-társadalmi eszközként (formaként) is értelmezhetők, melyek tetszés szerint »importálhatók« egyéni és/vagy kollektív akaratok kifejezésére és megvalósítására”.⁸⁴⁰

Másodszor, mert továbbra is fenntartotta az alapszabályok kötelező kormányhatósági láttamoztatását, amelynek az illetékes törvényhatóságon (vagyis jelen esetben a fiumei Kormányzóságon) keresztül kellett megtörténnie.

Harmadszor, mert a rendelet felsorolta az egyleti keretek közt gyakorolható tevékenységi köröket. Noha a humanisztikus törekvések, a nyereszkeedés, a közművelődés és a gazdasági célok mellett a politikaiak is megjelentek, azokat csak egy szűk, jól megválogatott réteg, és az is csak korlátozott nyilvánosság előtt vállalhatta fel. A körrendelet értelmében a nemzetiségek csak közművelődési és irodalmi egyleteket hozhattak létre, és többnyire hasonló megszorítások vonatkoztak a külföldi állampolgárokra is.

Negyedszer pedig azért, mert innentől kezdve az alapszabályokban annak is szerepelnie kell, hogy amennyiben a társaság nem a jóváhagyott cél, eljárás és hatáskör szerint végzi tevékenységét, a kormány felfüggesztheti annak működését. Sőt, az államérdek és a fennálló köz- és társadalmi veszélyeztetés esetén akár fel is oszthatja az egyesületet.⁸⁴¹ A szabályozás

⁸³⁷ Bősze 1997, 12.

⁸³⁸ Szabóné Varga 2014.

⁸³⁹ Reisz 2007.

⁸⁴⁰ Tóth 2005, 6.

⁸⁴¹ „Politikai és munkás-egyleteknél egyleti tag csak magyar honpolgár lehet.”, illetve „Politikai és munkás-egyleteknél fiókegyletek alakítása meg nem engedtetik.” *MRT, 1967-*

tehát lehetővé tette, hogy a kormányzat önkényesen megakadályozza a kártekonynak ítélt – főleg nemzetiségi, agrárszocialista és munkás – szervezetek létrejöttét, illetve, ha már korábban működtek, felszámolhassa azokat.⁸⁴²

A rendelet egyik legfontosabb következménye az volt, hogy a nemzeti-szervegek önszerveződésüket tudatosan a kulturális térre terelték. Ez oda vezetett, hogy a természettudományos és a humánműveltség ápolására megalakuló egyletek, olvasóköri, valamint a nevelő célzatú társalgási körök, dalárdák és a szociális nehézségeket mérséklő jótékonyági szervezetek száma gyorsan megtöbbszöröződött. Sebestyén István Egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában című munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a kiegyezéstől 1890-ig egyenletes, majd 1912–1914-ig jóval intenzívebben növekedés jellemezte az egyesületalapításokat.⁸⁴³ Ezt a megállapítást a Somogy Megyei Levéltár a Rijekai Állami Levéltár Kormányzósági anyagaihoz készített repertórium alapján Fiumére vonatkozóan is érvényesnek találom. Kiváltképpen, mivel abból nemcsak az intenzitás mértéke rajzolódik ki, de az is látszik, hogy 1875 után a már létező egyesületek alapszabályaikat felülbírálásra sorra beterjesztették. Ennek eredményeként egyes társaságokat rögtön felszámoltak, másokat viszont a Belügyminisztérium státútumuk mielőbbi átadogatására szólított fel.

Mindazonáltal az elkészült repertóriumból nem lehet megállapítani sem a kikötővárosban működő egyesületek, sem pedig az azokban részt vevő tagok számát. Épp ezért a konkrét következtetések levonása még várat magára, hiszen ahhoz további alapkutatások és egy részletes kimutatás szükséges. Borovszky Samu Magyarország vármegyei és városai című munkájának köszönhetően azonban némi viszonyítási pont mégis akad. Kőrösi Sándor ugyanis a kötet „Fiume társadalmá” című fejezetében az 1895–1896. években⁸⁴⁴ harminckét jelentősnek tekinthető⁸⁴⁵ működő társaságról számolt be. Ezek közt nyolc társadalmi, kilenc sport-, öt közművelődési, va-

1945. 245–248. Rendelet 43. A m. kir. belügyminister 1898. évi 1136. eln. sz. körrendelete valamennyi törvényhatóságához, a szabályellenesen alakult vagy alakított, illetőleg a hatóságilag feloszlott vagy felfüggesztett egyletekben való részvételnek kihágássá minősítése tárgyában. 1508/1375. B. M. sz. körrendelet az egyletek tárgyában.

⁸⁴² Gyáni 2010.

⁸⁴³ Sebestyén 2003, 383–384. Az 1912-től kezdődően tapasztalható megtorpanás, majd csökkenés részben a háborúknak és a meghirdetett rendkívüli állapotoknak köszönhető, valamint arra vezethető vissza, hogy az állam egyre kiterjedtebb és átfogóbb karitatív intézkedéssel igyekezett orvosolni a tömegeket sújtó szociális problémákat.

⁸⁴⁴ A mintavétel pontos éve ismeretlen.

⁸⁴⁵ RNL. VII. 1991. 556.

lamint tizenegy jótékonyági szervezetet különböztetett meg.⁸⁴⁶ Kőrösi ada-
taiból három dolog azonnal szembe ötlük. Egyfelől feltűnő a kategóriák
nagyvonalú, önkényes meghatározása, másfelől a tényleges politikai és a
gazdasági (!) csoportosulások meglepőnek ható hiánya. Ezen kívül az is
megmutatkozik, hogy a közművelődési egyesületek (ezek közül két olva-
sókör) száma látványosan elmaradt az átlagtól, ami leginkább a jótékony-
sági egyletek számával való összevetés során érhető tetten.

Bár jelenleg rendelkezésre álló szórványos információk és a kategorizá-
lásból származó dilemmák a stabil állásfoglalást egyelőre nem teszik lehe-
tővé, mégis elképzelhetőnek tartom, hogy e jelenség megfeleltethető Reisz
László megfigyelésével. Vagyis azon megállapítással, mely szerint a ma-
gasabb lélekszámmal rendelkező, fejlettebb nagyvárosokban többféle tár-
sadalmi-kulturális társulási lehetőség és megoldásra váró (szociális) prob-
léma adódott.⁸⁴⁷ Ezt a megállapítást annak ellenére is érvényesnek találom,
hogy a kikötővárosban működő egyesületek céljaikat, tevékenységüket,
erőforrásaikat és tagságukat tekintve nyilvánvalóan nem egyformán kö-
tődtek Fiuméhez. Magyarán, a társaságok eltérő módon függtek össze a
város „urbanizációjával” és a helyi társadalom „polgárosodásával.”⁸⁴⁸ Már-
pedig a hazai és nemzetközi szakirodalom is egyetért abban, hogy a kikö-
tővárost a példátlan növekedés és az országos, sokszor „félfeudálisnak”
ítélt szerkezetéhez képest polgárosultabb struktúra jellemezte.

Ebben a folyamatban a civil önszerveződések kiemelt szerepet játszottak.
Jóllehet, a társadalom tényleges egyleti aktivitását és befolyását még az egyes
társaságok nyilvántartásainak, tevékenységük által és/vagy -ről keletkezte-
tett dokumentumainak (például sajtó), illetve a kormányzói és egyéb jelen-
téseknek áttanulmányozásával sem lehet meghatározni. Egyrészt a társaság
működésének számos mozzanatáról nem maradt fenn forrás, és az interper-
szonális kapcsolatok eleve meghatározó tényezőnek bizonyultak. Másrészt,
mert az egyes tagok eltérő indokokkal, lelkesedéssel és aktivitással (tehát
akár csak szimbolikusan vagy virtuálisan is) egyszerre több hasonló célú
egylethez is csatlakozhattak.⁸⁴⁹ Mindez azt jelenti, hogy a tagok létszáma
nem feltétlen fejezi ki az egyesületek aktivitásának, működésének, társa-
dalmi elfogadottságának, és főleg hatásának mértékét.⁸⁵⁰

⁸⁴⁶ Kőrösi 1901., 1909.

⁸⁴⁷ Reisz 2007; Tóth 2005, 9.

⁸⁴⁸ Tóth 2005, 8–9.

⁸⁴⁹ Pl. társadalmi megfeleléskényszer, csoportnyomás, társadalmi presztízs, egyéni kibon-
takozás nagyobb lehetősége stb.

⁸⁵⁰ Reisz 2007.

A fentiekből következik, hogy az állami felügyelet és ellenőrzés valóban szinte létkérdés volt az alulról építkező önszerveződési kísérletekben. Az állami kontroll azonban nem feleltethető meg egy passzív szerep betöltésével, mivel a kormányzat akárcsak a sajtónál, itt is többféleképpen reagálhatott a kezdeményezésekre. Ez főleg két esetben érvényesült. Először is akkor, mikor az egyes társaságok „önként” ajánlkoztak fel az állam, valamint a nemzet számára. Így tevékenységi körüket már eleve úgy határozták meg, hogy azzal némi (anyagi, erkölcsi és akár intézményi stb.) támogatás fejében a nagyobb közjót, az általános államérdekeket szolgálják. Másodszor pedig akkor, amikor bizonyos társaságok a fennálló rendszer, de legalábbis az éppen regnáló kormányzat ellehetetlenítésére, lejáratására, legitimitációjának megkérdőjelezésére törekedtek. Az ellenzéki attitűd a századfordulótól egyre látványosabban állam-, Monarchia- és dinasztia-ellenes jelszavakkal és programokkal bővült, amelyre a kormányzat mind érellyesebben reagált. Noha elvileg harmadik opcióként a közömbösség is szóba jöhetett, ez leginkább vagy jóindulatú semlegességet, vagy csendes sorvadásra ítélest jelentett, ami főleg az idegen állampolgárokat tömörítő csoportosulások esetében történt meg.

Az állam támogatására leginkább azok az egyesületek számíthattak, amelyek alapszabályzatukban gazdasági vagy kultúráközvetítő, nevelő célok megvalósítására vállalkoztak. Erre vonatkozóan az *Az Ujság* című napilap igen sajátos jelenséget panaszolt fel. Nevezetesen azt, hogy míg az olasz nyelvű lakosság energiáit a közművelődésre fordította, addig a szlávok bankok, hitelszövetkezetek és kereskedelmi, ipartársulatok, hitelszövetkezetek alapításával a közgazdasági téren terjeszkedtek. A túlnyomórészt tisztviselőkből és állami alkalmazottakból álló magyaroknak viszont nem volt sem társadalmi, sem kulturális életük: sem könyvtáruk, sem kaszinójuk.⁸⁵¹ Annak ellenére, hogy a helyzet valójában nem volt ennyire válságos, a hírlap közlésének annyiban hitelt kell adni, hogy az olasz ajkú lakosság kereskedelmi és gazdasági tevékenysége már a századfordulót megelőző évekre szembetűnően visszaszorult. Erről tanúskodik Steinacker Artúr, a Hitelbank és a fiumei rizsgyár vezérigazgatójának azon beadványa is,⁸⁵² amelyben az általa vezetett Lloyd fiumano⁸⁵³ átszervezési lehetőségeit

⁸⁵¹ Fiume bajai. *Az Ujság*, 1908. szeptember 6. 3–4.

⁸⁵² A javaslat tartalma egyelőre csak a kormányzó kivonataiból ismert.

⁸⁵³ A fiumei kereskedelmi tőzsde. *Budapesti Hírlap*, 1894. május 27. 12. A fiumei kereskedők a pesti Lloyd mintájára létrehozott kaszinója, 1894-től 1901-ig a fiumei tőzsde társintézménye. 1896-ban elnöke Steinacker Artúr, alelnöke Maderspach Sándor, titkára pedig Szegfi László volt.

és jövőbeli feladatait sorolta fel. Steinacker célja az volt, hogy társasága „ne csak a kereskedői kar speciális érdekeit szolgálja, hanem a társadalmi és politika terén is vezérszerepet víve a magyar állameszmének érdekében is eredményes munkálkodást teljesítsen”.⁸⁵⁴

A beadvány apropóját a korábbi évek „fiumei börzeválsága” adta. Ennek következtében a helyi kereskedők elérték, hogy a „parazita módon élősködő” Lloyd fiumánót leválasszák a kormány által támogatott fiumei tőzsdéről,⁸⁵⁵ hogy megszabadulhassanak az államilag szubvencionált és privilegizált társaságok igazgatóinak szakszerűtlennek, közérdeket sértő(nek tartott) dominanciájától.⁸⁵⁶

Mivel a leválasztás létjogosultságában veszélyeztette a Lloydot, Steinacker gyakorlatilag a társaság teljes profilváltására tett javaslatot. Az igazgató szemei előtt egy olyan társaság ideája lebegett, amely az összes fiumei egyesületet felölelő gyűjtőszervezeteként nemcsak kereskedők fórumaként működne, de más csoportok képviselői előtt is megnyílván, a szélesebb publikum számára kínált volna találkozási lehetőséget. Steinacker tervezetében kiemelt jelentőséget tulajdonított annak, hogy a Lloyd fiumano irodalmi és kiadói tevékenységet is folytasson, hogy a társaság befolyása és progresszív kezdeményezései a társadalom mélyebb rétegeiben is teret nyerjenek. Vagyis, hogy az egyesület társadalmi és politikai súlya fokozatosan növekedjen és működési körét a közigazgatáson túl más szférákra is kiterjedhesse. Steinacker ezért szükségesnek tartotta, hogy a Magyar Tengerpart rendszeres támogatás fejében belépjen a Lloydba és a fiumei eseményekről publicisztikájával hitelesen tájékoztassa a magyarországi közönséget. További fontos célkitűzésként jelent meg nála az igény, hogy a trieszti irredenta Piccolo mintájára Piccolo di Fiume címmel egy olasz nyelvű lap is megszülethessen. Steinacker úgy vélte, egy ilyen orgánus kimondottan hasznos eszköz lehet az állameszme propagálásában, a helyi lakosság szimpátiájának megnyerésében és a trieszti (és osztrák) hangok háttérbe szorításában.⁸⁵⁷

Steinacker felterjesztését Szapáry László kormányzó is támogatta,⁸⁵⁸ azonban két ponton az eredeti tervezet módosítását szorgalmazta. Bár az

⁸⁵⁴ HR-DARI-7. 18. eln./1902. (24. d.).

⁸⁵⁵ HU-MNL-OL-K 150-1892-VII.-8.-8091. (2215. cs.). A fiumei tőzsde 1892-ben a kormány támogatásával alakult, de a kereskedelem intenzitásának hiányában inkább csak a kereskedők találkozási helyeként funkcionált. Az elnöki posztot Simone Vranczyány, az alelnököt pedig Francesco Gilberto Corossacz töltötte be 1896-ban.

⁸⁵⁶ Fiumei levél. Magyarország, 1901. november 12. 11.

⁸⁵⁷ HR-DARI-7. 18. eln./1902. (24. d.).

⁸⁵⁸ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-884. (578. cs.).

ő elgondolásában a Lloyd fiumano szintén egy általános érdekű szervezetként jelent meg, nem tartotta kivitelezhetőnek, hogy a társaság az összes fiumei kört és egyesületet tömörítse. Ehelyett azt hangoztatta, hogy az új alapon megszervezett Lloydnak nem egyeduralomra kell törnie, hanem „*primus inter pares*”-ként kell működnie. Ezzel a Lloyd jövőjét egy olyan vezérszerep betöltésében jelölte meg, amely a többi „speciális társadalmi érdekek alapján keletkezett egyéb” társulatokat – mint például a Casino patriottico, Čitaonica, Tisztviselő Egyesület stb. – érintetlenül hagyta volna.

Ezenkívül Szapáry kiemelte, hogy a Lloyd megnyitása a más foglalkozást űzők számára valóban üdvös, de az egyesületben továbbra is a kereskedelemben és a közgazdaságban érdekelt tagoknak kell dominálnia. A kormányzó vélekedését racionális alapokra helyezve azzal indokolta, hogy „aminthogy egy par excellence kereskedelmi jellegű viszonyban, minden téren, a kereskedői elemet uraló egyesület kell, hogy hangadó legyen. Így van ez a világ összes nagy kereskedővárosában, Hamburgban, Antwerpenben, Rotterdamban, Marseillesben, Genovában stb. és sok politikai és társadalmi zűrzavar, és [...]”⁸⁵⁹ lett volna Fiume megkímélve, ha politikai viszonyait a kereskedő elem teljes háttérbe szorításával és jogtalan mellőzésével nem oly elemek intézik, amelyek Fiume közgazdasági életétől teljesen idegenek, s azon kívül állnak. A politikai túlsúlyba jutott kereskedelmi elem soha se fog politikai szélsőségekbe és kalandos – szocialisztikus, szeparatistikus/irredenta irányzatokra tévelyegni”.⁸⁶⁰ Szapáry továbbá rámutatott arra, hogy Steinacker lapalapítási kezdeményezése nemcsak egyszerűen pártolandó, de egy horvát orgánium létrehozásával ki is egészítendő. A kormányzó meglátása szerint, mivel Fiume és általában véve az egész tengerpart lakosságának jó része horvát ajkú, a horvát nyelv *szolgálhatna köztünk közvetítőnek*”. Szapáry azzal érvelt, hogy a kikötővárosban „horvát nyelven megjelenő Novi List, mely a Voce del Popolo után a legnagyobb számban nyomtatik, nagy horvát allűrökkel bír, s egy mérsékelt horvát lapnak az adott körülmények között igen fontos politikai és nemzetiségi missziót lehetne teljesítenie”.⁸⁶¹

Steinacker javaslatát végül a minisztérium elfogadta, amely előbb csak az Il Piccolo di Fiume életre hívásához,⁸⁶² alig egy évvel később pedig Tóth Géza,⁸⁶³ az Adria igazgatójának elnökké választásával az egylet teljes át-

⁸⁵⁹ Bizonytalan olvasatú szó. Talán viaskodhatástól.

⁸⁶⁰ HR-DARI-7. 18. eln./1902. (24. d.).

⁸⁶¹ HR-DARI-7. 18. eln./1902. (24. d.)

⁸⁶² Il Piccolo di Fiume. Magyar Tengerpart, 1902. március 16. 3.

⁸⁶³ A fiumei Lloyd elnöke. Független Magyarország, 1903. február 1. 10.

szervezéséhez vezetett.⁸⁶⁴ A Lloyd azonban annak ellenére sem volt képes alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz, hogy tagjai közt az Adria, a Hitelbank, a Raktár vállalat, a Forgalmi Bank, a Schenker és Társai, a Hoffmann S. és V. stb. részvénytársaságok képviselőit is soraiban tudhatta. Így, miután 1907-ben az állam megszüntette az egyesület támogatását, hamarosan feloszlott.⁸⁶⁵ Jellemző, hogy helyét és tevékenységi körét fokozatosan a leleményes horvát vállalkozók foglalták el.

Az állami döntéshozók a Lloyd fiumanótól azt remélték, hogy képes lesz a széleskörű autonómiát élvező Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara számára konkurenciát teremteni. Igaz, már az első években bebizonyosodott, hogy a társaság kiemelt támogatások nélkül életképtelen.⁸⁶⁶ A kudarcokat sokan elsősorban a nemzetiségi konfliktusokban vélték felfedezni, de egyesek kifogásolták a konkrét állami elképzelések és direktívák hiányát, a kis- és nagykereskedők érdekkellentéteinek összehangolásának elmulasztását, valamint a helyi kereskedők kockázatkerülő magatartását.⁸⁶⁷ Éppen ezért a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara igazi nagy riválisának sokkal inkább a befolyásos kormánypárti városatyákból álló Fiumei Kereskedelmi Tőzsde számított, ami 1908-tól már konkrét lépéseket is tett a szervezet egyes hatásköreinek átvételére. Mi több, az első világháború alatt még az is megesett, hogy a kereskedelemügyi miniszter a kamara ügyeinek intézésével a börze titkárát, Aldo Rudant bízta meg.⁸⁶⁸

Az állami érdekek képviselői a Lloyd létrehozásával párhuzamosan egy alternatív megoldással is próbálkoztak, amikor 1901-ben Gaál Tibor kormányzóhelyettes felügyeletével és Steinacker Artúr (!) nagymesterségével a belügyminiszter jóváhagyta a Sirius szabadkőműves páholy megalakítását. A páholy fő törekvése megfelelt a Lloyd célkitűzéseinek, és ez mondható el személyi összetételéről is. Zömmel mindkét társaságban a helyi mérsékeltebb, az állammal együttműködni kész nagykereskedők és iparosok kaptak helyet. A Sirius integrációja azonban sikeresebbnek bizonyult. Ezt az is igazolja, hogy ott állt minden nagyobb társadalmi akció és ese-

⁸⁶⁴ A fiumei Lloyd kereskedelmi társaság. Budapesti Hírlap, 1903. március 14. 12.

⁸⁶⁵ A fiumei Lloyd feloszlása. Vasuti és Közlekedési Közlöny, 1907. július 7. 606.; HR-DARI-7. 1676. ált./1908. XXIII-2-28. a. sz. (417. d.).

⁸⁶⁶ A fiumei kereskedelmi és iparkamara. Budapesti Hírlap, 1899. október 26. 14.

⁸⁶⁷ A fiumei Lloyd feloszlása. Vasuti és Közlekedési Közlöny, 1907. július 7. 606.; HR-DARI-7. 1676. ált./1908. XXIII-2-28. a. sz. (417. d.).

⁸⁶⁸ Ordasi kézirat/a.

mény mögött, illetve még a világháborút követően még egy ideig tovább működött.⁸⁶⁹

A fiumei társaságok, egyesületek egyik sajátosságaként jegyezhető meg, hogy azok etnolingvisztikailag sosem voltak homogének, jóllehet a nyelv kérdése számottevően befolyásolta a tagok részvételi lehetőségét és társulási hajlandóságát. Így, bár a magyarság főleg az államhoz szorosabban kötődő társaságokhoz, körökhöz csatlakozott, részvételük nem volt kizárólagos. A társaságokban ugyanis rendszerint számos olasz- és horvát ajkú tag is megjelent.⁸⁷⁰ Ez a jelenség figyelhető meg a Fiumei Tanító Egylet, a Fiumei Állami Főgimnázium Ifjúsági Dal- és Zenekör, a Fiumei Állami Főgimnázium Magyar Társalgó Kör és a Fiumei Állami Tisztviselők Egyesület esetében is. Ezek az egyesületek – akárcsak az ország más területén – alapszabályaikban egyszerre professzionális és szociális célokat jelöltek meg. Ezt erősíti meg az is, hogy a Fiumei Tanító Egylet nemcsak azt tartotta feladatának, hogy az oktatók számára szakmai fórumot és érdekvédelmi lehetőséget teremtsen, de azt is, hogy a nevelésügyet a társadalomban is népszerűsítse. Ugyancsak ez mondható el a munkaképtelen és segélyre szoruló tanítók özvegyeiről és árváiról, vagy a fiumei tanítók gyermekeiről, akik számára karitatív gyűjtéseket rendeztek és ösztöndíjakat biztosító segélyalapokat hoztak létre.⁸⁷¹ A cél egyértelműen a Fiumében szolgáló állami tanítók élet- és munkakörülményeinek javítása volt, amellyel gyakorlatilag saját maguk – és az állam – kedvezőbb társadalmi megítélésére, hatékonyabb integrációjára is törekedtek.

Ehhez hasonló célok olvashatók ki a Fiumei Magyar Daloskör alapszabályaiból is. A Daloskör fő feladatának „a dal művelése és ezáltal a társasélet előmozdítását” tekintette, amit az egyesület és a különböző hazafias, jótékony javára szánt énekestélyek és hangversenyek rendezésével kívánt megvalósítani.⁸⁷² Itt kell megemlíteni a Kőrösi Sándor kezdeményezésére alakult Fiumei Állami Főgimnázium Magyar Társalgó Körét is. A Magyar Társalgó Kör, amelynek az alelnöke hamarosan Fest Aladár lett, eredendően a fiumei ifjúság önkéntes, közös olvasás általi magyar nyelvgyakorlására jött létre, törekvése pedig az olasz- és a magyar ajkú hallgatók és ta-

⁸⁶⁹ A páholyra vonatkozóan részletesebben lásd: Toševa Karpowicz 2017.; HU-MNL-OL-P 1083-I-38.-LXVI. (125. cs.).

⁸⁷⁰ Igaz, nem felejthető el, hogy a nevek nem – vagy nem feltétlen – utalnak az adott személy etnikai hovatartozására.

⁸⁷¹ HU-MNL-OL-K 150-1894-VII.-8.-34237. (2480. cs.).

⁸⁷² HU-MNL-OL-K 150-1894-VII.-8.-72713. (2619. cs.).

nárok közti összhang megteremtésére, valamint egymás kultúrájának, nyelvének kölcsönös megismerésére irányult.

Az elv kimondatlanul is az lehetett, hogy a fiumei gimnázium hallgatóit hozzászoktassák a „másik”, a „különös” jelenlétéhez és közös célok, érdekek kítűzésével olyan közösséget hozzanak létre, amely a kellő műveltség és ismereti felkészültség mellett nyitottabban, befogadóbban viszonyul a magyarsághoz és magához az államhoz. Többek közt éppen azért, hogy a magyar nyelv szélesebb körben való elterjesztésével újabb kommunikációs eszközzel ruházza fel őket.⁸⁷³ Annak ellenére, hogy a Magyar Társalgó Kör programját csak részben koronázta siker, az olasz és magyar irodalmi valamint történelmi művek fordításával, előadásával, különböző műveltségi versenyek tartásával jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fiumei gimnázium tanulóinak tudásalapja közelítsen egymáshoz. Továbbá ahhoz is, hogy a „másik világában” otthonosabban mozogjanak és maguk is információs transzferfunkciókat láthassanak el.

Ezek a kompetenciák különösen a két világháború közötti időszakban bizonyultak hasznosnak. Herczeg Terézia vezetésével a bencés rendi apácák is az oktatókhoz hasonló szerepet töltöttek be. Ők némi állami támogatás fejében önként vállalták a felnőttek és gyerekek részére a magyar nyelv oktatását. Sőt, amikor a szükség megkívánta (például választások alkalmával), híveiket még a lakásukon is felkeresték, hogy nyíltan az állam mellett agitáljanak.⁸⁷⁴

A fenti példák tanúsága szerint az állam minden téren rá volt utalva saját tisztviselőire és alkalmazottjaira, noha szolgálatába nemcsak magyar ajkú és születésű személyek léphettek.⁸⁷⁵ Például ez vonatkozott a kormányzósági és a pénzügyigazgatósági tisztikarra, valamint az iskolai oktatókra is. Az állami tisztviselőket és alkalmazottakat azonban elsősorban az egzisztenciális nehézségek, valamint a csalódottság egyesítette, hiszen az elvárások és a tapasztalatok horizontjai csak ritkán fonódtak össze. Ezáltal nem meglepő, hogy érdekeik védelme és életkörülményeik javítása céljából társaságba tömörültek. Jellemző, hogy szervezkedésük az országos trendeket némi lemaradással követte. Noha Fiumei Tisztviselők Egyesülete néven Batthyány Lajos kormányzó fővédnökségével már 1894–1898 óta létezett egy általános csoportosulás,⁸⁷⁶ a Tengerparti Állami Tisztviselők Egy-

⁸⁷³ HU-MNL-OL-K 150-1890-VII.-8.-45679. (1952. cs.).

⁸⁷⁴ HR-DARI-7. 304. ált./1902. XI-16-304. a. sz. (275. d.); HR-DARI-7. 214. eln./1888. (12. d.).

⁸⁷⁵ Mazsu János: A magyarországi tisztviselő-értelmiségi réteg társadalmi szerkezetének változási folyamata a dualizmus időszakában. *Történelmi Szemle*, 30. (1987–1988) 1. 29–39.

⁸⁷⁶ HR-DARI-22. F 15./1894. Az alapszabályzatát csak 1897-ben fogadták el.

lete csak 1902-ben,⁸⁷⁷ a Városi Hivatalnokok Társasága pedig csak 1906/8-ban jött létre.⁸⁷⁸

A Tengerparti Állami Tisztviselők Egylete Wickenburg István elnöklete alatt hamarosan a kikötőváros egyik legfontosabb civil szervezetévé nőtte ki magát. Az egylet megalakulásától kezdve – a kulturális és társasági események rendezésén kívül – segélykérelmek és memorandumok fogalmazásával próbálta a kormány figyelmét a mostoha fiumei viszonyokra és a főképp nehéz szolgálatokra ráirányítani. A célt többnyire fizetésük emelésében, különböző pótlékok kivívásában, nyugdíjjogosultságuk rendezésében, lakhatási gondjaik orvoslásában, és gyermekeik kedvezőbb taníttatási feltételeinek biztosításában határozták meg.⁸⁷⁹

Eljárásukra látszólag jellemző volt, hogy felterjesztéseiket igyekeztek más országos mozgalmakhoz igazítani. Retorikájukban előszeretettel hivatkoztak arra, hogy az államérdek folyamatos, kellő tekintéllyel érvényesített fiumei képviselők kiemelt erőfeszítést, önfeláldozást követel meg tőlük. Jellemző, hogy ezáltal igényjogosultságaik alátámasztására gyakran explicit megjelent, hogy az állam nélkülük semmire sem menne, és hogy a központi kormányzat érdeke is, hogy Fiumében egy erős, az államhoz és a nemzethez lojális polgári középosztály szülessen. Ennek megfelelően beadványaikban a „fiumei” terminus egyszerre jelölt egy hátrányos létállapotot, valamint egy megkülönböztetett elbánásmódot elváró státuszt. Törekvéseik felemás eredménnyel zárultak. Bár az állami tisztviselők és alkalmazottak megélhetésének javításáról törvényt is hoztak, életkörülményeik a kikötővárosban nem javultak érdemben.⁸⁸⁰

A szakirodalom általában egyetért abban, hogy a kikötőváros egyik legrégebbi és legnívósabb társadalmi szervezete a Casino Patriottico (Hazafias Kaszinó) volt a színházi előadások szervezéséért felelős Societá Filarmónico–Drammatica⁸⁸¹ és a híres kiránduló társaság, a Club Alpino Fiumano⁸⁸² mellett. Létrejöttét az 1849-ben alakult horvát olvasóköri, a Narodna Čitaonica⁸⁸³ társadalmi és (politikai) befolyásának ellensúlyozása,

⁸⁷⁷ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-484. (578. cs.); HR-DARI-22. F 11./1903.; Ordasi 2023b. Működését 1913-ban fejezte be.

⁸⁷⁸ HR-DARI-22. F 6./1906. Az alapszabályzatát csak 1908-ban fogadták el.

⁸⁷⁹ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-484. (578. cs.).

⁸⁸⁰ Legalábbis a folyamatosan megismételt felterjesztések erre engednek következtetni.; Ordasi 2023b.

⁸⁸¹ HR-DARI-22. F 9./1873., F 28./1884.; HR-DARI-22. F 6./1903.; Susmel 1933, 115–116.

⁸⁸² Susmel 1933, 118–122.

⁸⁸³ HR-DARI-22. F 19./1813.; HR-DARI-22. F 9/1814. Több munka 1849-et tekint a Narodna Čitaonica megalakulási évének, de a státútumukat csak 1856-ban fogadták el.

valamint a helyi elitek újabb elkülönülési és polgári alapokra helyezett szociális szükségletei indokolták. Tehát a kaszinó jellemzően az interperszonális kapcsolatok építését, valamint a társadalmi presztízs megszerzését, biztosítását, esetleges emelését szolgálta. Már az első, 1877. évi statútumuk is ennek szellemében fogalmazódott meg az által, hogy a kaszinó fő feladatának a változatos irodalmi, társalgási, játékos, valamint zene- és táncmulatságok rendezését tették meg. Kikötötték, hogy a társaságnak csak a 18. életévüket betöltött, jó hírnévvel és stabil anyagi háttérrel rendelkező személyek lehettek tagjai, de ők is csak addig, amíg a polgári életvitelhez nélkülözhetetlen feltételeknek képesek megfelelni.

Ezzel szemben a kaszinó statútuma a nyelv és az illetőség kérdésében nagyobb rugalmasságot mutatott. Noha a társaságot már a korabeli sajtó is előszeretettel „olasz” jelzővel illette, ez a valóságnak nem felelt meg. Az alapszabályzat ugyanis, bár olasz nyelven íródott – és több forrás szerint a tagok általános érintkezési nyelve is az olasz volt –, sem a társaság belső nyelvhasználatáról, sem a tagok kötelező fiumei illetőségéről nem rendelkezett. Azaz a társaságba az állandó fiumei lakhellyel nem rendelkező személyek is felvételt nyerhettek.⁸⁸⁴ Ez a fajta nyitottság lehetőséget kínált arra, hogy az olasz anyanyelvűek mellett a magyarok (elsősorban állami tisztviselők) is megjelenhessenek és informális kapcsolataik révén jobban integrálódjanak a helyi társadalomban és részt vegyenek az elítcsoportok normáinak formálásában. Az állam ezáltal kimondottan támogatta testületi aktivitásukat és mindent elkövetett, hogy az egyesületen belüli pozícióikat megerősítse. Ennek eredményeképpen 1910-ben a kaszinó módosított alapszabályzatát elnökként már Fest Aladár terjesztette be a városi önkormányzathoz,⁸⁸⁵ de az állam mégsem tudott teljesen rátelepedni a szervezetre. Már csak azért sem, mert a Casino Patriottico nemcsak az olasz ajkú polgárokat és a magyar hivatalnokokat vonzotta. Tagjai közé számos horvát ajkú előkelő tengerparti lakos mellett hagyományosan a Fiumében állomásozó, 79. Jelačić-gyalogezred tisztikarának tagjai is felvetették magukat.⁸⁸⁶

A Casino Patriottico mint a különböző nemzetiségi elitek találkozási fóruma a korszakban végig fennmaradt, ám a századfordulótól kezdve mind az olasz- és horvát ajkúak, mind a magyarok megpróbálták eltávolodni.

⁸⁸⁴ HR-DARI-22. F 14./1877. Igaz, némileg megkülönböztetve és korlátozottabb jogokkal felruházva.

⁸⁸⁵ HR-DARI-22. F 13./1909. Noha Fest Aladár Fiuméből távozását követően továbbra is tagja maradt a kaszinónak, az elnöki posztot pedig a szintén kormánypárti Carlo Giorgio Meynier töltötte be még a világháború alatt is. *Il Congresso del Casino Patriottico. La Bilancia*, 1916. március 27. 2.

⁸⁸⁶ HR-DARI-7. 113. eln./1914. 43. d. Nagyobb arányú kilépésükre csak 1907-ben került sor.

Ennek egyik legemlékezetesebb momentuma Riccardo Zanella nevéhez köthető, aki a Novi List azon vádjaira, hogy a fiumei jótékony egyesületek csak olaszokat támogatnak, 1907-ben – országgyűlési képviselőként – egy jótékonyági estély során két horvát tag előtt kijelentette, hogy „Ha a horvátok a jótékonyaságból is politikát csinálnak: akkor jobb lesz, ha teljesen szétválunk s a társadalomban is és a kaszinóban is külön megyünk!”⁸⁸⁷ Zanella megjegyzésének súlyát jelzi, hogy bár az igazgatóságának sikerült a tagok közti párbajokat megakadályoznia, a sértés ellen tiltakozó harminckét tag⁸⁸⁸ távozása ellen már semmit sem tehetett.⁸⁸⁹

A kaszinó mind gyakoribb belkonfliktusaival párhuzamosan alternatív társaságok alakultak, amelyekben már kimondva-kimondatlanul a nemzetiségi jelleg vált meghatározóvá. Igaz, a kohéziós erőt elvileg továbbra is a polgári értékek és normák, valamint a személyes érdeklődés képezték. A fontosabb társulások közt említhető a Fest Aladár kezdeményezésére 1908-ban létrejött, a társadalom műveltségi színvonalának emelését célzó Fiumei Szabad Líceum,⁸⁹⁰ a nagyobb állami befolyásra törekvő, 1912-ben megalakuló Nemzeti Kaszinó,⁸⁹¹ valamint 1914-ben a horvátok Pučka Čitaonicája.⁸⁹²

Természetesen kivételek is akadtak. Például a Giovine Fiume irredenta egyesület,⁸⁹³ amely már jóval túlmutatott a Michele Maylender által 1893-ban alapított Circolo Letterariójának olasz műveltséget és kultúrát ápoló célkitűzésein.⁸⁹⁴ A társaság 1905-ben Giuseppe Mazzinit és Dante Alighierit éltetve, már nyíltan irredenta jelszavak hangoztatásával kezdte meg működését.⁸⁹⁵ Joggal merül fel a kérdés, hogy az állam vajon miért engedé-

⁸⁸⁷ A fiumei Casino Patriottico válsága. Budapesti Hírlap, 1907. április 30. 8–9.

⁸⁸⁸ Köztük horvát-, magyar- és olasz ajkúak is!

⁸⁸⁹ Lovagias ügyek Fiumében. Pesti Napló, 1907. április 23. 10.; HR-DARI-7. 113. eln./1914. (43. d.).

⁸⁹⁰ HR-DARI-22. F 26./1908.; Szabad Líceum Fiumében. Egyetemi Lapok, 1908. február 29. 12.

⁸⁹¹ HR-DARI-22. F 19./1913.; F 9/1914. A fiumei nemzeti kaszinó. Budapesti Közlöny. 1912. április 21. 7. Az egyesület 1911-ben alakult Wickenburg István kormányzó, Weinhardt Gusztáv pénzügyigazgató és Eidlitz Hugó, az Adria igazgatójának szervezésében. Az elnöki posztot eredetileg Wickenburg, később pedig Molnár-Vargha Ödön vegyész mérnök, a kőolajfinomító gyár igazgatója töltötte be haláláig. A kaszinó alapszabályát a belügyminiszter 1912-ben hagyta jóvá, és a magyar korona egyesített címerének használatára is engedélyt kapott. A fiumei nemzeti kaszinó. Budapesti Hírlap. 1911. december 12. 18.; Molnár-Varga Ödön. Vegyészeti Lapok, 1912. március 5. 96.

⁸⁹² HR-DARI-22. F 9./1913.; HR-DARI-22. 1914.

⁸⁹³ Susmel 1933, 125–132.; Toševa Karpowicz 1986, 195–204.

⁸⁹⁴ Részletesebben Jeličić 2017b; Susmel 1933, 117–118.

⁸⁹⁵ HR-DARI-22. F 16./1908., F 9./1908., Alapító tagok: Luigi Cussar, Marco De Santi, Armando Odenigo, Carlo Russi, Gino Sirola, Alberto Allazetta, Arnaldo Allazetta, Antonio

lyezte egy egyértelműen nagyolasz eszméket propagáló társaság megszületését,⁸⁹⁶ miközben pár évvel korábban az Autonóm Párt által létrehozni kívánt, lényegesen mérsékeltebb programú Associazione Autonoma társaság alapszabályzatát 1902-ig sorra visszautasította? Kutatásaim alapján úgy vélem, hogy a magyar kormánynak az állam tekintélyének kockáztatása nélkül szüksége volt egy életerős fiatal férfiakból álló, az utcai konfliktusoktól nem ódzkodó harcias társaságra, amellyel – állami rendőrség és határrendőrség nem lévén – kompenzálhatta és akár viszonzhatta is a pánszláv eszméket hirdető Sokol tornaegyesület atrocitásait.⁸⁹⁷ Ugyanakkor ez a „rendszer” csak addig állhatott fenn, amíg az állam profitált belőle. Így, mikor 1911-ben a kormányzat már nem látott több perspektívát a Giovine Fiume létezésében – sőt mivel az mind agresszívabban tüntetett az állam, a Monarchia és a dinasztia ellen – nyíltan fellépett ellene.⁸⁹⁸

A Giovine Fiumével való leszámolás közvetlen apropóját az egyesület minden évben megtartott ravennai zarándoklata adta, amely során Arturo Dalmartello községi iskolai-felügyelő⁸⁹⁹ vezetése alatt 322 tag látogatott el Dante Alighieri sírjához. A tisztelgést azért értékelték provokatívnak, mert a költő köztudottan az irredentizmus egyik fő szimbólumának számított, amit Wickenburg a miniszterelnöknek írt jelentésében úgy összegzett: „Bárhon is találkozunk Dante nevével, mindenütt ott settenkedik a pánitalianizmus.”⁹⁰⁰ A kormányzó szerint a legaggasztóbbnak a fiumeiek viselkedését tekintette, akik torkuk szakadtából olyan uszító, gyalázkodó jel-szavakat skandáltak, mint „Vesszen Ausztria, vesszen Ferenc József, akasszátok fel, halál Ferenc Józsefre!” Mindezt az Oberdank-dal⁹⁰¹ eléneklésével tetézték, amelyből a kormányzó az alábbi sorokat idézte: „Trentoni⁹⁰² hasadékaira kitézzük a trikolorot Oberdank kötelével megfojtjuk a császárt! Emelek neked Garibaldi kőoszlopot, halálra Ausztria tyúkja, halál

Bellini, Arturo Chiopris, Giusto Cossutta, Luigi Farcich, Vittorio Farina, Oscar Ferlan, Gino Flaibani, Pietro Iurich, Paolo Maggini, Nicolò Marceglia, (Vladi) Miro Mitrovich (Moreni), Giuseppe Pasquali, Mario Petris, Marino Resti, Mario Scaglia, Mario Serdoz, Antonio Tandler. *La Giovine Fiume* é. n.

⁸⁹⁶ HR-DARI-22. F 16./1905. Igaz, a Kormányzóság, valamint a társaság elnökségének figyelmét a belügyminiszter az 1508./1875. B.M. körrendelet IX. pontjára külön felhívta.

⁸⁹⁷ Gigante, 1928, 140–148.

⁸⁹⁸ HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-3028. (1042. cs.).

⁸⁹⁹ Korábban állami oktató.

⁹⁰⁰ HU-MNL-OL-K 467-1911-280. (Tisza István félhivatalos iratai).

⁹⁰¹ *Inno a Oberdan* é. n.

⁹⁰² Trentói, tridentí (Olasz).

Franzra és éljen Oberdank!''⁹⁰³A következmény csakis a felosztatás lehetett, amely ellen a La Voce del Popolo mellett a legaktívabban Francesco Gilberto Corossacz tiltakozott.⁹⁰⁴ Hasonló attitűdök érvényesültek a fiumei Szociáldemokrata Párttal szemben is, amelynek működését szintén csak addig engedélyezte az állam, amíg az képes volt relatív mérsékelt módon enyhíteni a társadalmi feszültségeket. Tehát amint tömegsztrájkokra és egyre radikálisabb megmozdulásokra került sor, az állami döntéshozók a törvény erejével léptek fel a szervezkedések ellen.⁹⁰⁵

Az áttekintés hiányos volna, ha az egyik legsajátosabb egyesülési formáról, a Fiumei Otthon Társaságról legalább röviden nem esne szó.⁹⁰⁶ A szervezet 1904 tavaszán az állam és város indirekt, valamint a Sirius-szabadkőműves páholy⁹⁰⁷ és egyéb prominens egyesületek⁹⁰⁸ támogatásával, budapesti székhellyel alakult meg.⁹⁰⁹ A kör elképzelt és remélt társadalmi helyét jelzi, hogy soraiba alapító vagy rendes tagként Fiume legsikeresebb nagyvállalkozóin,⁹¹⁰ hivatalnokain és oktatóin⁹¹¹ kívül több egykori kormányzó⁹¹² is belépett. Elgondolkodtató, hogy a társaság kezdeti névsoraiban ugyan egyes ex-miniszterek, parlamenti képviselők,⁹¹³ illetve autonomista, sőt irredenta egyének is felbukkantak, Batthyány Tivadaron kívül azokban Fiume egykori és aktuális podestái, országgyűlési képviselői és kormányzóhelyettesei nem szerepeltek.⁹¹⁴

⁹⁰³ HU-MNL-OL-K 467-1911-280. (Tisza István félhivatalos iratai).

⁹⁰⁴ Stelli 2015.

⁹⁰⁵ Részletesebben a szociáldemokratákról lásd Ivan Jeličić munkáit, különösen: Jeličić 2017b.

⁹⁰⁶ A Fiumei Otthon Társaság. Az Ujság, 1904. május 6. 22.

⁹⁰⁷ HU-MNL-OL-P 1134-D-7.-35. (21. d.).

⁹⁰⁸ Adria m. kir. Tengerhajózási Részvénytársaság, Lloyd Társaság, Fiumei Hitelbank, Fiumei Magyar Kör, Fiumei Kereskedelmi Részvénytársaság, Fiumei Nyilvános Raktárvállalat, Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság Oriente.

⁹⁰⁹ Károly körút 14.

⁹¹⁰ Eidlitz Hugó, Eugenio Cunradi, Kemény Ödön, Klein Dávid, Ladislav Krajacz, Kuranda Emil, Antonio Francesco Luppis, Neuberger Ármin, Luigi és Andrea Ossoinack, Francesco Padoani, Schwarz Mihály, Tóth Géza, Ugo Vezzil.

⁹¹¹ Dárday Dezső, Basilio Dardi, Stanislao Dall'Asta, Donáth Imre, Dunay László, Fest Aladár, Fest Kálmán, Ruggero Grossich, Samuele Mayländer, Szabó Samu, Marius Smoquina, Szegfi László és Szegfi Emília, Natale Stiglich, Giuseppe Viezzoli

⁹¹² Batthyány Lajos, Roszner Ervin.

⁹¹³ Pl. Hegedüs Sándor, Molnár Ákos.

⁹¹⁴ Az alapszabályzat szerint rendes tagok évi hat koronás díj megfizetése ellenében is csak fiumei lakosok vagy fiumei illetőségű személyek lehettek, illetve azok, akik hosszabb ideig a kikötővárosban tartózkodtak és Fiume érdekében elismerésre méltó irodalmi (!) tevékenységet fejtettek ki.

Az Otthon célja az volt, hogy a fővárosban lakó vagy ideiglenesen ott tartózkodó fiumeiek (főleg főiskolások) és magyarok közti kapcsolatot elmélyítsék és szorosabbra fűzzék. Ennek érdekében az Otthon azon túl, hogy társasestélyek, hangversenyek, felolvasások és kirándulások szervezésével számos érintkezési és ismerkedési alkalmat biztosított az egyesület tagjainak, olcsó szállásról, közlekedésről és szórakozási lehetőségekről is gondoskodott. Noha a társaskör alapszabályaiban deklarálta, hogy politikával nem kíván foglalkozni, a magyarok számára az olasz, az olasz ajkúak számára a magyar nyelv és irodalom oktatásáról semmiféleképpen nem mondott le.⁹¹⁵

Hiszen a központi kormányzat hivatalosan be nem vallott reményei elsősorban arra irányultak, hogy a szülőföldjüktől távol került fiumeiek számára második otthont teremtve, megnyerhetik őket nemzetépítő politikájuknak. A Fiumei Szemle ezt így fogalmazta meg: „Annál örömebb vesszük azután az ilyen törekvések sikerét mi, fiumeiek, ha azt látjuk, hogy fiumei polgártársainkkal együtt, de sőt az ő leghathatósabb közreműködésükkel épül a magyar főváros közepén egy oly tűzhely, amelynek melege egyaránt ápolja a magyar kikötőváros és a magyar haza szeretetét.”⁹¹⁶ Miként azonban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank dokumentumaiból, valamint a kormányzósági iratokból kiviláglik, az Otthon működtetése óriási anyagi teherrel járt, és mivel a „beruházások” és az eredmények nem álltak egyenes arányban egymással, az egyesület hamarosan beszüntette tevékenységét.⁹¹⁷

Szimbolikus politika, szimbolikus térfoglalás

Foucault hatalomfelfogásában fokozott szerep jut a diskurzusnak, ami az ő felfogásában azt az „eszközt”, lehetőséget jelenti, amelyért, és ami által állandó küzdelem folyik a résztvevők között. A harc célja a hatalom, amelynek birtoklása lehetővé teszi a társadalmi realitások létrehozását és értelmezését, valamint paradigmává válását. Vagyis a tét nem más, mint az egyes csoportok közösségteremtő és -szervező potenciája a másik felett. Doktori értekezésében Zahorán Csaba is erre az álláspontra helyezkedett,

⁹¹⁵ A „Fiumei Otthon” hivatalos közleménye. Fiumei Szemle, 1904. május 29. 2–3.

⁹¹⁶ A „Fiumei Otthon”. Fiumei Szemle, 1904. december 4. 2.

⁹¹⁷ HR-DARI-7. 2241. ált./1910. I-3-2. a. sz. (499. d.); HR-DARI-7. 4403. ált./1907. I-3-18. a. sz. (499. d.); HR-DARI-7. 1212. ált./1908. I-3-2. a. sz. (499. d.); HR-DARI-7. 4098. ált./1908. I-3-2. a. sz. (499. d.); HR-DARI-7. 6158. ált./1909. I-3-2. a. sz. (499. d.); HU-MNL-OL-Z 41-1968. (210. cs., 2173. dosszié).

miközben arra is rámutatott, hogy Foucault koncepciója lényegében megegyezik Rogers Brubaker elgondolásával. A brubakeri modellben ugyanis „az egymást kölcsönösen megfigyelő és egymásra reagáló” aktorok szintén folyamatos harcban állnak egymással,⁹¹⁸ mely a harc egyben reprezentációs küzdelem is. Azaz a diskurzusok nemcsak konkrét eseményekben és interakciókban jelennek meg, hanem szimbolikus síkon, jelképek és rítusok által is kifejeződnek. A résztvevők segítségével „megtanulják,” megélik, megerősítik és értelmezik saját elkötelezettségeiket és identitásukat/identitásukat. Ennek részeként érzékelhetővé teszik és érzékelik a „másiktól” való különbözőségüket, és hatékonyabbá teszik távolságtartásukat, esetleges elhatárolódásukat.

Cieger András 1867 szimbolikus világa című könyvében – hangsúlyozva, hogy „nem létezik kormányzat szertartások és rítusok”, illetve legitimitációs történetek nélkül –, szintén erre a következtetésre jut. Zahoránhoz hasonlóan ő úgy fogalmaz, hogy a politikai szimbólumok, jelképek és eljárások mellett, hogy identitásalapozó és -erősítő funkcióval rendelkeznek, legitimitást biztosítanak, amelyek nélkülözhetetlenek a hatalmi intézmények és vezetőkbe vetett társadalmi bizalom megteremtéshez és fenntartásához. Emellett fontos szerepet játszhatnak az integrációban és a társadalmi kohézió kialakításában, miközben az esetleges differenciákat is kidomborítják. Hiszen mögötte tulajdonképpen a szimbolikus tőke politikai tőkére váltása, a többféle és többirányú identitások megnyilvánulása, valamint a nacionalista mozgósítás gyakorlatai és korlátai fedezhetők fel. E problémák napjainkban számos kurrens kutatás termékeny táptalaját képezik.⁹¹⁹

Cieger felhívta a figyelmet arra, hogy a szimbólumok és rítusok működésének tanulmányozása nem újdonság, az régóta foglalkoztatja a társadalomtudósokat. Ennek ellenére még a teoretikus megközelítésekre fogékonyabb magyar történészek érdeklődése is csak az elmúlt években fordult komolyabban a téma felé.⁹²⁰ Ők Ernest Gellner, Anthony D. Smith, Benedict Anderson nyomán elsősorban a modern politika és az új politizálási technikák, valamint a nemzeti ébredések és párhuzamos nemzetépítések miatt kezdtek foglalkozni a jelképek és szimbólumok vizsgálatával. Cieger megállapította, hogy ennek az az oka, hogy a hosszú 19. század novumai közül éppen a szimbolikus politizálás volt az, amely magának kitüntetett pozíciót vívott ki a mindennapi életben: „az újonnan létrejött nemzetek, államok,

⁹¹⁸ Zahorán 2016.

⁹¹⁹ Cieger 2017a, 12.

⁹²⁰ Cieger 2017a, 12.; Szabó 1992; Varga 2017a; Cieger 2018.

birodalmak vagy éppen a különállásukat hangsúlyozni kívánó hagyományos közösségek, valamint a hatalmukat a változások közepette is megőrizni akaró régi dinasztiák egyaránt szükségét érezték, hogy jelképek útján is tudassák létüket, szándékaikat a külvilággal, ehhez pedig változatos eszközöket és csatornákat vettek igénybe”.⁹²¹

Mindezeket figyelembe véve, úgy gondolom, az állam szimbolikus politikájának megértéséhez nélkülözhetetlen a másik két fő tényező, a város és a birodalom/ dinasztia reprezentálási módjainak, valamint a köztük levő interakciók tanulmányozása. Ugyancsak ez mondható el az állam önreprezentációjának működéséről, a birodalmi és nemzeti integrációról, valamint az állam- és a lokálpatriotizmus mechanizmusairól és jelképrendszereiről is. E három szint ugyanis szüntelenül érintkezett, gyakran versengett, illetve összefonódott egymással, ami egyszerre volt oka és következménye annak, hogy az állami szimbólumok nem ritkán az Osztrák–Magyar Monarchia, a Habsburg-dinasztia és a város jelképeivel együtt szerepeltek.

Az államhatalom reprezentációja legkézzelfoghatóbban a szimbolikus térhasználat és a térfoglalás⁹²² során ragadható meg. A hatalmak a tér saját képükre formálására, szupremáciájuk fizikai térbeli kifejezésére törekedtek és törekednek. A hatalomnak a tér dominálásáért, a szimbólumok feletti uralomért és a láthatóságért azonban számos riválissal meg kell küzdenie.⁹²³ Már csak azért is, mert a(z állam)hatalmi és ideológiai változások – az emlékezés és a felejtés dinamikája mentén – mindig maguk után vonják a szimbolikus tér átalakulását.⁹²⁴ A hatalom ezért saját pozíciói megerősítése érdekében elnevezéseivel, ikonográfiájával, rítusai térben való megjelenítésével olyan „kitüntetett helyeket” hoz létre,⁹²⁵ amelyek önmagukon túlmutató jelentéssel rendelkeznek. Bár a „kitüntetett helyek” és az „emlékezet helyei” fő céljukban, a társadalom értékrendjének és identitásának formálásában megegyeznek, a „kitüntetett” területek élő és nem múltbeli konfliktust hordoznak.⁹²⁶ Éppen ebből ered az a különbség is, hogy míg az „emlékezet helyeinél” az egyes személyek, nevek és események kapnak külön helyeket, addig a szimbolikus terek létrehozásának folyamatában a

⁹²¹ Cieger 2017a, 1526–1534.

⁹²² Erőss 2018. Erőss meghatározása alapján a szimbolikus tér: „szimbolikus politikák, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik és hétköznapi illetve politikai gyakorlatok révén formálódik, illetve visszahat mindezen politikákra, egyéni, csoport és hatalmi térhasználatokra”.

⁹²³ Erőss 2018, 11.

⁹²⁴ Erőss 2018, 20.

⁹²⁵ Gergely A. 2001.

⁹²⁶ Nora 1999.

hatalom az egyes helyekhez társít olyan szimbólumokat és praxisokat, amelyek által kifejezi önmagát. A hatalom a „kitüntetett helyek” megjelölésével, elfoglalásával és nyilvános ceremóniák alkotásával kapcsolatba lép és kommunikál a társadalommal. Fiume esetében példának okáért ilyen motívumnak tekinthető a város neve, amelynek olasz formáját a magyar államhatalom politikai megfontolásokból tudatosan megőrizte és következetesen használta annak korabeli horvát megfelelőjével, a Rieka megnevezéssel szemben.

A szimbolikus térfoglalás során ezért mindig nagy hangsúly esik az olyan impozáns, magas presztízzsel rendelkező, központi, forgalmas, a mindennapok társadalmi gyakorlatában kiemelt szerepet játszó területek kisajátítására, mint amilyenek Fiumében a Corso, a kormányzói palota, a Municipio,⁹²⁷ a Duomo, vagy éppen a várostorony voltak.⁹²⁸ Továbbá épp ezért számított a magyar állam számára lényegbevágónak, hogy a Corsón és a kormányzói palota környékén található épületeket – például a Corosacz-család vagy József főherceg villáját – megszerezze, és hogy ott a bővülő személyzettel működő hivatalait elhelyezhesse.

Ezek a „kitüntetett” terek hozzájárulnak ahhoz, hogy az adott szimbólumok nagyobb figyelmet kapjanak. Emellett azzal, hogy e helyek többnyire a tömegeket megmozgató ünnepek, körmenetek, megemlékezések, avatások lebonyolítására is alkalmasak, a társadalom különböző elemei számára találkozási pontként szolgáltak. A külső hatalom és a helyi társadalom életvilágának érintkezési alkalmi, közösségi eseményei olyan technikáknak és eljárásoknak számítanak, amelyek által a hatalom a lokális társadalmi térben is kifejeződésre juthat.⁹²⁹ Ez utóbbiak azért lényegesek, mert általuk a közvetített, előre értelmezett tartalmat hordozó „üzenetek” (akár egyidejűleg) jóval szélesebb körben elterjedhetnek.

Az utcák, közterek, a közigazgatás szempontjából kiemelt épületek meghódításán túl az újabb szimbolikus pontok teremtése szintén számottevő tényezőnek tekinthető. Ezek többnyire új építmények, szobrok, emlékművek, táblák, cégérek létesítésével valósulnak meg. De az is előfordul, hogy a hatalom a közösségek mentális térképének és térhasználatának átformálására egyes épületek, területek leértékelésével, elhanyagolásával, lerombolásával tesz kísérletet.⁹³⁰ Röviden: a terek hierarchiája és a szimboli-

⁹²⁷ Fiumei városháza, önkormányzat, a Rappresentanza üléseinek helye (olasz).

⁹²⁸ Emellett a stratégiai megfontolások is mérvadóak lehetnek. Pl. a hatóságok beavatkozását igénylő tömegmozgások miatt.

⁹²⁹ Oláh 1998, 87.

⁹³⁰ Eröss 2018, 102.

kus politika kölcsönösen hatnak egymásra. Igaz, ahogy Eröss Ágnes rámutatott, a köztérben való láthatóságot a résztvevők hatalmi pozíciója, anyagi helyzete és a többségi-kisebbségi viszonyrendszer hasonlóan meghatározza. Kiváltképpen, mivel bizonyos szituációkban a helyi kisebbségi csoportok a többségekkel szemben még eredményesebben képesek az adott teret céljuknak megfelelően kihasználni.⁹³¹ Mindennek alapján Denis Cosgrove álláspontját elfogadva úgy vélem, a tájkép egy olyan társadalmi konstrukcióként fogható fel, amely egy adott csoport látásmódját és az önmagáról alkotott és/vagy sugalmazni szándékolt képét egy bizonyos meghatározott céllal közvetíti a publikum felé.⁹³²

Mint a fentiek is sejtetik, az egyes csoportok között számos ellentét és konfliktus keletkezhet a politikai szimbólumok feletti kontroll gyakorlása miatt. Erre a következtetésre jut Simon Harrison is, aki a szimbolikus okokból eredő rivalizálásnak négy alaptípusát különbözteti meg. 1. Az értékelési versenyt, amelyben rivális (gyakran etnikai) csoportok szigorú kritériumok szerint minősítik és rangsorolják az érzékelt identitásszimbólumokat. Ez végbemehet negatív módon, a rivális jelképek lejáratásával, dehonesztálásával, illetve pozitív formában, a saját szimbólumok piedesztálra emelésével. Az első esetre jó példát jelentenek a zászlóégetéssel és címergyalázásokkal járó tüntetések, amelyek Fiumében meglehetősen gyakoriak voltak. 2. A tulajdoni versenyt, amely a kollektív szimbólumok tulajdonjogáért, ellenőrzéséért zajlik. 3. Az újítási versenyt, amiben a csoportok saját és a másik megkülönböztetése és elhatárolódása játsszák a főszerepet. Ez a már létező szimbólumok felhasználásával, továbbfejlesztésével valósulhat meg, valamint új hagyományok, jelképek alkotásával is. 4. A kiterjesztéses versenyt, mikor egy adott csoport saját szimbólumait igyekszik a rivális jelképek helyébe juttatni. Lényeges, hogy miként az Fiume esetében is megfigyelhető, ezek a konfliktusok gyakran egymással párhuzamosan, vegyes formában jelentkeztek.⁹³³

A tájelemek közül az átalakítások és módosítások legtöbbször az utcákat és köztereket érintik. Egyrészt azért, mert elnevezéseik bármikor könnyen, gyorsan és viszonylag költséghatékonyan megváltoztathatók. Másrészt, mert azok az egyén mentális térképének részévé válva, igen sikeresen erősítik az éppen aktuális hatalmi diskurzust, ami által a történelmi emlékezet formálására is alkalmasak. Kijelenthető, hogy a köztérnévadás a hatalom térbeli önkifejeződésének az egyik legfontosabb eszköze. A köztér-elneve-

⁹³¹ Eröss 2018, 6.

⁹³² Eröss 2018, 17–18.

⁹³³ Harrison 1995, 2. Közli Eröss 2008, 16–17.

zésekhez képest költségesebb, de feltűnőbbek, intenzívebb élményekkel járnak a szobor-, emlékmű- és emléktábla-avatások, valamint az egyes tájelemek létesítéséhez/áthelyezéséhez/lerombolásához fűződő aktusok. A hatalom ugyanis ezekkel a teret közvetlenül formáló beavatkozásokkal szabadabban, kreatívabban jelenítheti meg önmagát, miközben olyan rítusokat gyakorolhat, amelyek az egyes szimbólumok értelmezéséhez és a hatalom átéléséhez is hozzájárulhatnak. Ezek az események méltán számíthatnak a média figyelmére, közvetítő és magyarázó segítségére. Tehát arra, hogy a tér átalakításának aktusa mélyebben bekerül a köztudatba és – akár közvitákat is generálva – „témává” válhat. Erőss Ágnes szerint ehhez hasonló következtetésekre lehet jutni a temetők, emlékpartok, emlékházak, csatahelyszínek, valamint a konkrét kontextushoz kötődő tájelemek esetében is. Ezek templomok, sportlétesítmények, iskolák, színházak, de akár hivatali épületek, sőt pályaudvarok és hidak is lehetnek.⁹³⁴

A szimbolikus politika gyakorlásában alapvető fontossággal bír a megfelelő személyiségek és/vagy események, azaz maga a szimbólum kiválasztása. Éppen ezért a hatalom a mindig olyan egyéniségeket és eseményeket kutat fel, olyan szimbólumokat és jelszavakat alkalmaz, amelyek tekintélyt hordoznak, erőt sugároznak, státuszt jelölnek, közbizalmat ébresztenek és képesek arra, hogy a helyi társadalom egyes csoportjai számára azonosulási lehetőséget kínáljanak.⁹³⁵ Cieger András szavaival élve: „akkor lehet igazán hatásos, ha olyan értékekre és érzelmekre alapoz, amelyek benne rejlenek az adott közösség gondolkodásában”.⁹³⁶ Ennek ismeretében nem indokolatlan az a feltételezés, hogy Batthyány Lajos 1892. évi kormányzóvá válásában és kezdeti népszerűségében az is közrejátszhatott, hogy nemcsak egyenesági leszármazottja (unokája) volt a fiumeiek által is a liberális eszmék és a szabadság vértanújának tartott Batthyány Lajosnak, de nevük is megegyezett.⁹³⁷

Ez a gyakorlat a térhasználatban úgy ölt testet, hogy a hatalom az utcákat, köztereket és egyéb tájelemeket a helyi társadalom által fontosnak vélt személyekről és eseményekről nevezi el, de azokat saját narratívájába helyezve rendeli a tájképhez. Ily módon a táj újabb tartalommal és jelentéssel bővül, a kiválasztott személy vagy esemény emléke pedig még mélyebben beépül a köztudatba.⁹³⁸ Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy a

⁹³⁴ Erőss 2018, 19–20.

⁹³⁵ Bodó – Bíró A. 2017, 5.

⁹³⁶ Cieger 2017b, 1247.

⁹³⁷ Részletesebben: Ordasi 2022a.

⁹³⁸ Erőss 2018, 2–44.

tájelemek, valamint a névadó személyek, események között sokszor hierarchikus összefüggés is kimutatható. Illetve az, hogy a motívumok értékelése kultúránként és koronként módosul, átalakul. Magyarán, az egyes személyek és események sem térben, sem időben nem rendelkeznek konstans, állandó jelentéstartalommal, és a legkülönbözőbb okokból számíthatnak kiemelt vagy éppen üldözött/tabusított szimbólumnak.

Massimo Superina kutatásának köszönhetően a fiumei közterek szerkezetének folyamatos alakulása mellett azok elnevezéseinek korszakonkénti változásai is jól nyomon követhetők.⁹³⁹ Superina térképeiből kitűnik, hogy 1841-ben még egyetlen fontosabb utca vagy intézet sem viselt magyar vagy magyar vonatkozású nevet, és az, hogy a városban⁹⁴⁰ többnyire a szentekről,⁹⁴¹ a kereskedelemmel kapcsolatos fogalmakról⁹⁴² és az ismeretebb itáliai/firenzei személyiségekről⁹⁴³ elnevezett tájelemek domináltak. Az első horvát név felbukkanására 1852-ig (piazza Jelačić),⁹⁴⁴ az első magyarig pedig 1865-ig várni kellett. Ekkor az egyik Adria felőli teret Ürményi Ferenc egykori kormányzó után keresztelték el.⁹⁴⁵

A térképek másról is tanúskodnak. Egyfelől arról, hogy az átnevezések helyett az újonnan kiépült városrészek és terek-utcák névvel való felruházása volt a jellemzőbb. Másfelől pedig, hogy az 1880-as évek közepéig a Habsburg-dinasztiához köthető nevek⁹⁴⁶ használata prioritást élvezett a magyarokkal⁹⁴⁷ szemben. Látványosabb változás a századfordulóra következett be. Az 1901. évi térképen jól látszik, hogy időközben a város utcaszerkezete még bonyolultabbá vált, és számos már létező köztér is magyar nevet kapott. Többek közt ide sorolhatók a piazza Zichy, a via Szapáry, a via Batthyány, a riva Batthyány, a porto Baross, avagy közismerten: a Baross-kikötő. Ezzel párhuzamosan azonban a helyi, valamint egyes itáliai kötődésű prominens személyekről elnevezett tájelemek száma is megnövekedett. Az első kategóriába tartozott például a piazza Adamich, a piazza

⁹³⁹ Erre vonatkozóan Massimo Superina remek összefoglalót közöl. Lásd: Superina 2015.

⁹⁴⁰ Az alközségekben gyakran még a 20. század közepén sem volt neve az utcáknak.

⁹⁴¹ Piazzetta San Vito, piazzetta San Modesto, piazza San Barbara, piazza di San Girolamo, vicolo San Sebastino.

⁹⁴² Contrada dei Pescatori, piazza Frutti, piazzetta Lagna, Lavatajolo.

⁹⁴³ Vicolo Marsecchia, contrada Facchini, contrada Grigioni.

⁹⁴⁴ Az 1870-es térképen már ismét korábbi nevén, piazza Fiumara-ként szerepel.

⁹⁴⁵ Az évszámoknál a Superina által megadott térképkiadási dátumokat tüntettem fel, de nincs kizárva, hogy egyes elnevezéseket már korábban bevezettek.

⁹⁴⁶ Molo Maria Teresia, molo Maria Valeria, riva Francesco Salvatore, molo Rodolfo, riva Stefania, riva és piazza Elisabetta, via Gisella, via Clotilde.

⁹⁴⁷ Via Stefano Türr, corsia Deák, piazza és via Andrásy, molo Zichy, riva Szapáry.

Iginio Scarpa, a via de Giovanni Ciotta, a via Vincenzo de Domini, a másodikba pedig a via Edmondo de Amicis, a via Giuseppe Giusti és a via Carlo Goldoni is.

E tekintetben az igazi fordulópontot az 1910. és 1911. évek jelentették, amikor az autonomista Rappresentanza sikeresen keresztülvitte a városi köztér szabályzatának módosítását. Az intézkedést mindenekelőtt esztétikai, gyakorlati és legfőképpen higiéniai okok tették szükségessé, mivel Fiume lakhatási viszonyai és köztisztasági állapota köztudottan riasztó volt. A Népszava 1910 őszén a helyzetről ekképp cikkezett: „A rothadó anyag tömege szabadjára maradt Óvárosszerte.⁹⁴⁸ És, pfuj, az óvárosi úgynevezett illemhelyek! Ezek jellemzik csak igazán Fiumét, a valódi Fiumét. És akármennyire is hegyes a környék, szó sem lehet mindenütt kövezettről. A Via Germanián és a Via Serpentinán meg a Viale Deákon esős időben nyakig sáros lesz az arramenő, mert ezeknek az utcáknak sem rendes járdája, sem kövezete nincs. Bizony: nagyon időszerű volna már végre gyökeresen javítani az utcák állapotán!”⁹⁴⁹

A képviselő-testület felismerte a kínálkozó alkalmat, nemcsak az egyes telkek és utak bővítéséről, új utcák nyitásáról határozott, de azt is eldöntötte, hogy a közterek zömét az olasz kultúra nagy alakjainak szenteli. Így a korábbi Alsó-Belvedere egyik részének Aleardo Aleardi költő, a másiknak Antonio Canova szobrász adta a nevét, a via della Rivának Galileo Galilei, a via del Lidónak Marco Polo, a via Paralellának Leonardo da Vinci, a via és a vicolo Collegiónak pedig Niccolò Tommaseo.⁹⁵⁰ A legjelentősebb ezek közül – két fontos vonatkozás miatt is – a piazza Adamich nevének piazza Dante Alighierire változtatása volt. Egyrészt azért, mert a tér már 1871-ben is a „vasutat behozó, színházépítő” Lodovico Adamich országgyűlési követ, Fiume egyik legünnepeltebb patriótájának a nevét viselte.⁹⁵¹ Másrészt azért, mert a névcsere szinte egybeesett a Dante-kultuszt lelkesen ápoló, irredenta Giovine Fiume már ismertetett felszámolásával. Úgy vélem, hogy a tény, hogy a helyi társadalom egy kiemelt értékkel bíró „lokális hőst” egy köztudottan nagyolasz eszméket szimbolizáló jelképpel váltották fel, a Rappresentanzán belüli szélsőségek tértnyerését, vagy legalábbis a városatyák élesebb kormányzatkritikáját is jelezheti. Ez bizonyos szinten érthetővé teszi, hogy Wickenburg István kormányzónak miért kel-

⁹⁴⁸ Fiume belvárosa.

⁹⁴⁹ Kulturképek magyar városokból. Fiume, 1910. október 2. 1.

⁹⁵⁰ Niccolò Tommaseo identitásáról és szimbolikus alakjáról részletesebben lásd: Reill 2012.

⁹⁵¹ Superina 2015, 36.; Dubrović 2019.

lett éppen ekkor a városi képviselő-testületet feloszlatnia, majd a Lega Autonomát 1911-ben létrehozni és politikai pozícióba juttatni.

Jellemző, hogy miután az 1915. évi községi választások során a kormánypárti(bb), mérsékeltebb városatyák – köztük tizenkét magyar – kerültek domináns helyzetbe, éppen a fentivel ellentétes tendenciák érvényesültek. Az olasz helyett a dinasztikus és az államhoz kötődő szimbólumok expanziója erősödött meg. A Rappresentanzában előbb Carlo Giorgio Meynier indítványozta, hogy 85. születésnapja alkalmából a Corsót Ferenc Józsefről nevezzék el,⁹⁵² majd annak sikerén felbuzdulva, Fésüs György állt elő egy átfogó, komplett utcanév-magyarosító programmal.⁹⁵³ Noha Fésüs javaslata felfogható a város 1910. évi toponímiája visszaállításának a szándékaként is, mint bebizonyosodott, a koncepció annál nagyobb szabású célokat ölelt fel. Legalábbis erre enged következtetni a tény, hogy a korábbiakhoz képest is szembetűnően megsokszorozódtak a magyar tér és utcanévek a városban.

A sértő „provokációt” az autonomistákkal nem feledtette, hogy a magyarokon kívül néhány újabb fiumei is felbukkant a térképen; köztük Michele Maylander és Luigi Ossoinack. Az aktuális képviselő-testület az 1910–1911. évi elnevezésekből egyetlen olasz nevet tartott meg, Szent Ferencét (San Francesco). Állítólag Samuele Mayländer szocialista városatyja cinikusan mindezt azzal magyarázta, hogy Szent Ferencsel is csak azért tettek kivételt, „mert szent”.⁹⁵⁴ A háború alatti köztér-átnevezések természetesen nem számítottak egyedi, kimondottan fiumei jelenségnek. Hasonló folyamatok az Osztrák–Magyar Monarchia egész területén, sőt a birodalom határain túl is végbementek. Ezt igazolták Varga Bálint, valamint Borut Klabjan kutatásai is, amelyekből kiderül, hogy válsághelyzetekben a dinasztiaiával és a birodalommal kapcsolatos jelképek intenzívebben terjeszkedtek. Klabjan arra is rámutatott, hogy Fiumével ellentétben Trieszt városi képviselő-testülete a Habsburg-szimbólumokért mérsékeltebben lelkesedett.⁹⁵⁵ A városi testület még a fokozódó nyomás ellenére sem engedélyezte, hogy a trieszti korszót az uralkodóról nevezzék el. Így Triesztben Ferenc Józsefnek „csak” egy térrel és egy szoborral kellett beélnie.⁹⁵⁶

⁹⁵² La nuova denominazione del Corso. La Bilancia, 1915. augusztus 14. 2. Fiumével szemben Triesztben a városi tanács nemcsak egyszerűen nem kezdeményezte, de határozottan ellenállt a felülről érkező hasonló törekvéseknek.

⁹⁵³ La targhetta per la nuova denominazione delle vie. La Bilancia, 1916. május 20. 2.

⁹⁵⁴ Superina 2015, 188.

⁹⁵⁵ Klabjan 2019.

⁹⁵⁶ Klabjan 2019, 70.

Úgy gondolom, ezen a ponton fontos kitérni Tamara Scheernek a témában már-már klasszikusnak számító munkájára is, amelyben a cs. és kir. katonai vezetőség megszállási stratégiáit és eszközeit tanulmányozva igazolta a szimbolikus térfoglalás balkáni és az Adriai-tenger menti fokozódását és a jelképek szelekciós szempontjainak változását. Scheer ennek okait az osztrák–magyar külpolitika és a katonai körök gyakorlati céljaira, valamint a Monarchia balkáni kultúraterjesztő és befolyásszerző szándékaira vezette vissza. Vagyis Scheer Montenegróra, Szerbiára és Albániára koncentrálva azt ábrázolta, hogy míg a háború alatt egyes jelképek felértékelődtek és akár további jelentéssel is bővülve újabb területeket „foglaltak el”, más szimbólumok leértékelődtek, és/vagy ellenségessé váltak és eltávolításra kerültek. Scheer ez utóbbit többek közt a cs. és kir. katonai vezetőknek a cirill ábécéhez viszonyulásával példázta. Ennek során megállapításra jutott, hogy mivel az osztrák–magyar megszállók a cirillikát nem ismerték, valamint azért, mert azt eleve orosz szimbólumnak tekintették, kimondottan törekedtek annak minél teljesebb felszámolására és a latin írásmód elterjesztésére.

A felülről jövő intézkedések azonban arra nem voltak elegendőek, hogy a mindennapi élet mélyen berögzült kulturális paradigmáit felülírják. Következésképp a korábbi társadalmi gyakorlatok továbbra is fennmaradtak. Scheer nem feledkezett meg a regionális különbségekről sem. Ennek részeként kitért arra, hogy ellentétben a megszállt szerb és montenegrói területekkel, Boszniában és Hercegovinában a katonai vezetőség hozzájárult a cirillika megtartásához a helyi elitek szimpátiájának biztosítása érdekében. Scheer emellett kiemelte, hogy a k. u. k. katonai vezetők Albánia területén a szerb, de főleg az olasz befolyást az albán nyelvhasználat támogatásával kívánták ellensúlyozni és visszaszorítani.⁹⁵⁷

Ez a gyakorlat nem számított újdonságnak, hiszen a Monarchia uralmi elitje már korábban felismerte a nyelv identitásképző, kohéziós, és egyben elhatároló, megkülönböztető attitűdjeit. Jó példaként hozható fel erre Kállay Béni a bosnyák identitás kialakítását célzó politikája,⁹⁵⁸ vagy Thallóczy Lajosnak az albán nemzetépítésre és önálló államalakításra irányuló elképzelései.⁹⁵⁹ Ezen törekvések közös elemének tekinthető, hogy a vallás helyett a nyelvet kívánták a csoportidentitás alapját képező összetartó erőnek megtenni. Illetve az, hogy azok központjában egy, a „riválisoktól” nyelvileg, etnikailag és politikailag is elszeparált, a Monarchia támogatására szoruló

⁹⁵⁷ Scheer 2015.

⁹⁵⁸ Dán 2000.

⁹⁵⁹ Csaplár-Degovics 2010a.

balkáni szövetséges államot és nemzetet teremtsenek.⁹⁶⁰ Noha a teljes azonosságról túlzás és leegyszerűsítő lenne beszélni, de az áttekintett források alapján úgy gondolom, hogy az eljárás mögött hasonló logika és stratégia húzódott, mint, amivel a magyar állam a szláv (és német) térnyerés megakadályozása céljából Fiumében az olasz nyelvet és az olasz nyelvű elitet juttatta mesterségesen domináns helyzetbe.⁹⁶¹

Ezek a fejtegetések átvezetnek a szimbolikus politika sajátos terepére, a fiumei mindennapi nyelvhasználat kérdésére. Miként a fentiek alapján is látható, a nyelv politikai eszközként és fontos szimbólumrendszerként is funkcionálhat egyszerre. Ebben a relációban pedig különös súlya van a választott nevek,⁹⁶² névalakok, tisztségek, megszólítások használati módjának (például Franz Joseph, Francesco Giuseppe, Franjo Josip, Ferenc József) és a többnyelvű feliratok – akár csak ideiglenes – engedélyezésének vagy tiltásának. E jelenségek magától értetődően az olyan multietnikus kikötővárosok életét is teljesen átszótták, mint amilyenek Fiume számított. Nem meglepő tehát, hogy a többnyelvű feliratok alkalmazása a piaci portékák címkézésétől kezdve a lokálok, kirakatok cégerein, valamint a pályaudvar, az ipari létesítmények és a kulturális intézmények címertábláin át szinte mindenhol megjelentek a dualizmus kori Fiumében. Többek közt még a nyomtatott sajtóhirdetéseken is, hiszen gyakorlati és anyagi megfontolásokból még a legszélsőségesebbek is egyszerre több nyelven hirdettek a szélesebb fogyasztóközönség megszólítása érdekében. Az más kérdés, hogy a vegyes nyelvhasználat gyakorlatait a különböző csoportok különböző időben meglehetősen eltérő módon ítélték és élték meg. Vagyis a többnyelvű feliratok elfogadása nem mindig ment egyszerűen. Sőt, az áttekintett források inkább arról számolnak be, hogy a feliratok nyelve akár fizikai atrocitásokhoz is vezető konfliktusok kiindulópontja lehetett.

Jó példa erre az autonomistáknak a fiumei villamos elleni 1899. november 7-én rendezett tüntetése, melyre pár órával azután került sor, hogy a jármű vonalát átengedték a közúti forgalomnak. A demonstráció okát az adta, hogy a járaton a menetirányt és a kocsik megteltségét jelző táblák fel-

⁹⁶⁰ Csaplár-Degovics 2011.; Csaplár-Degovics 2010b.

⁹⁶¹ Hasonló stratégiák a galíciai rutének esetében is megfigyelhető. Őket a hatalom a lengyelektől és az oroszoktól kívánta távoltartani.

⁹⁶² A névadás (noha nem törvényszerűen) egyes esetekben a szülők, vagy névváltoztatás esetén adott személy nemzeti és/vagy politikai elkötelezettségére is utalhat. Így pl. a Baccich-családnál, ahol a szülők Itália iránti szimpátiáját mi sem jelzi jobban, mint hogy mind az öt gyermeküknek „I”-betűvel kezdődő keresztnévet választottak. A névadás és névválasztás kérdéséről számos igen szemléletes példa felsorakoztatásával legújabbán Dominique Reill ad átfogó képet.

iratai olasz és magyar nyelven is szerepeltek. A demonstráció fő szervezői Ferdinando Kuscher nyugdíjazott állami kir. bírósági tanácsos és Riccardo Zanella, ekkor az Autonóm Párt titkára és a La Difesa munkatársa voltak, akik a lakosságot olasz nyelvű falragaszokkal⁹⁶³ és *Evviva Fiume italiana/Éljen az olasz Fiume jelszavakkal* buzdították csatlakozásra.

Az autonomisták és híveik az Adamich téri Európa kávéházban déli 12 órakor gyülekeztek. Szapáry László kormányzó szerint a választás gyakorlati megfontolások miatt esett éppen az Adamich térre: a legtöbb hajó ott kötött ki, és mert sok nyilvános helyiségnek adott otthont, ahová ebéddidőben a gyári és kikötőmunkások is előszeretettel betértek. A tömeget nagyrészt 14-15 év körüli suhancok és munkások alkották, akik az agitációra igencsak hevesen reagáltak és számuk rövid idő alatt megtöbbszöröződött azután, hogy felvonulók egy csoportja az utasokkal teli járat elé lépve megállította azt és gyalázkodó kiáltásokkal közrefogta. Mi több, a kormányzó a belügyminiszternek írt jelentése alapján az egyik tüntető a síneken keresztbe fekvé akadályozta a villamos továbbhaladását, később pedig a vasúti vágányok mélyedéseiben még kő- és vasdarabokat is találtak. A kormányzó szerint ezek a kocsik kisiklatására szolgáltak volna. Mivel a tömeg még a téren megjelenő járőr felszólítására sem oszlott fel, Attilio Dolzani főfelügyelő az összes rendelkezésre álló rendőrt (25-30 fő) mozgósította, akik kardjukkal kergették szét a demonstrálókat. Az esti órákban az autonomisták egy újabb felvonulást szerveztek és bár a rendőröket többen kövekkel és tojással dobálták meg, a tüntetést sikerült csírájában elfojtani.

Az incidensek során összesen 37 személyt – köztük két nőt és öt-hat városszolgát – tartóztattak le, de végül a „magánosok elleni erőszak, hatóság elleni erőszak, valamint a közrend és közcsend elleni kihágás”⁹⁶⁴ vádjával több, mint 40 gyanúsítottat citáltak a királyi ügyészség elé. Nem mellékesen, az ő védelmüket Michele Maylender és Francesco Vio vállalták el.⁹⁶⁵ Maylender és Vio kitartó tevékenységének köszönhetően a vádlottakat többnyire némi pénzbírság ellenében felmentették, de az ügynek még a bírósági eljárást követően sem lett vége. Egyrészt azért, mert a kormányzat az államnyelv megsértését és tekintélyének meggyalázását vélte felfedezni a demonstrációban, és aligha hagyhatta „megtorlatlanul” a renitenciát. Másrészt azért, mert egyes értesülések szerint Ferdinando Kuscher hívei letartóztatása miatt annyira megharagudott Dolzani rendőrkapitányra,

⁹⁶³ HR-DARI-7. 6. ált./1899. (223. d.). *Boycottiamo il Tramvia elettrico. Falragaszok.*

⁹⁶⁴ HU-MNL-OL-K 149-1899-2.-938. (22. d.).

⁹⁶⁵ HU-MNL-OL-K 149-1899-2.-938. (22. d.). *A fiumei tüntetők.* Budapesti Hírlap, 1900. december 18. 11.

hogy a képviselő-testületben „bosszúból” még a rendőrök fokozott számonkérését és felelősségre vonását is keresztülvitte.⁹⁶⁶ Harmadrészt pedig azért, mert Kuscher rágalmazásért Hegyi Jenő, a Magyar Tengerpart felelős szerkesztője ellen négy rendbeli sajtópert indított, amely kapcsán a „villamos-ügy” újfent napirendre került.⁹⁶⁷

A demonstráció élménye és tapasztalata még egy következményt vont maga után. A „villamos-ügy” toposzá vált és a kormányzati, valamint az autonomista narratívában is viszonyítási ponttá, szimbólummá „nemesült”. Míg azonban a történet a kormányzat és a kormánypárti sajtó szemében egy elítélendő eseményként interpretálódott és ezért az Autonóm Párt tagjait gyakran cinikusan a „villamosbotrány hősei”-ként, hazafiatlan árulókként, az állam ellenségeiként azonosították, addig az autonomisták bátor, dicső patrióta cselekedetként, önfeláldozó érdemként élték meg és adták tovább a tüntetést és annak élményét.⁹⁶⁸ A felvonulásban való részvétel viszont nemcsak az autonomisták számára fejlődött a lojalitást kifejező megkérdőjelezhetetlen erénnyé, de annak toposza az ifjabb generáció szemléletmódjára is kihatott. Így a Giovine Fiume tagjai is – hasonlóan a La Difesa megalapításához és az 1913. évi bombarobbantáshoz – még évekkel később is mozgalmuk fontos eseményeként hivatkoztak a villamos bojkottálására.

A narratívák tekintetében fontos kiemelni, hogy a kormányzat hívei retorikájukban mindenekelőtt az állam szupremáciájának, nyelvének megsértésére, és jogainak érvényesítésére helyezték a hangsúlyt. Velük szemben a fiumeiek autonómiájuk és olasz nyelvhasználatuk csorbításán túl konkrét gazdasági érveket is felemlgettek. Vagyis felpanaszolták az építető vállalatok monopóliumát, a villamos költséges mivoltát, valamint útvonalának átgondolatlan koncepcióját.⁹⁶⁹ Jellemző, hogy e kritikák egészen 1905-ig ismétlődtek, amikor a városnak nagy nehezen végre sikerült megvásárolnia a villamosvasutat.⁹⁷⁰

⁹⁶⁶ Mi jobb? Facchinnek vagy rendőrnek lenni? Magyar Tengerpart, 1901. november 9. 2.

⁹⁶⁷ A mi ügyünk. Magyar Tengerpart, 1902. szeptember 21. 3.

⁹⁶⁸ Tramviade. La Difesa, 1899. november 19. 3.

⁹⁶⁹ Tramviade. La Difesa, 1899. november 26. 3–4., A város a villamos üzemeltetésével eredetileg báró Lazzarini Oszkár grazi vállalkozót bízta meg, de a kereskedelmi miniszter a Magyar Villamossági Műveknek adott területhasználati elsőbbséget, ekképpen a korábbi szerződés érvényét veszítette. Igaz, Lazzarinivel három évvel később a vonalbővítés kapcsán sikerült ismét szerződést kötniük. HR-DARI-7. 524. ált./1894. (191. d.); HR-DARI-7. 1050. ált./1894. (191. d.); HR-DARI-7. 9. ált./1897. (207. d.).

⁹⁷⁰ A villamos a városé. A városi képviselő-testület rendkívüli ülése. Magyar Tengerpart, 1905. december 17. 1–3.; HU-MNL-OL-Z 41-495. (39. cs., 1188. dosszié).

A többnyelvű feliratok miatti összeütközések a villamos elleni tüntetésnél banálisabb helyzetekben is megjelenhettek. Ezt példázza Csizmás Demeter borbély nem sokkal későbbi esete, aki 1901-ben olyan iparigazolványt nyert, amelyben kikötötték, hogy a cég feliratát olasz nyelven kell feltüntetnie. Csizmás üzletének bejárata fölé azonban csak az volt kifüggesztve, hogy „Csizmás Demeter”, oldalt pedig, hogy „magyar fodrászterem”. A vegyes, olasz (parrucchiere, barbiere) és magyar (borbély) nyelvű feliratok az ajtóüvegén és az ajtó mellett kaptak helyet. A bolt sajátos feliratozása csaknem egy éven át senkinek nem tűnt fel, de egy napon Dolzani rendőrkapitány azzal állított be Csizmásához, hogy büntetés terhe alatt a bejárat feletti magyar szöveget minél előbb olaszsal helyettesítse. Mivel a rendőrkapitány Francesco Vio podestà rendeletére hivatkozott, Csizmás még aznap levette a cégért és átfestette. Mindazonáltal Szapáry László kormányzó (presztízssokokból is) kötelességének érezte, hogy a „megtámadott magyar nyelvnek megfelelő elégtételt” szolgáltatson, ezért azonnal érintkezésbe lépett a polgármesterrel. Vio a város ősi jogaira⁹⁷¹ utalgatva mentegette magát és azt is felemlgette, hogy „ha a városi hatóság részéről ezen irányban némi szelíd nyomás nem gyakoroltatnék, Fiume városában horvát felírású címtáblák nagyon felszaporodnának”.⁹⁷²

Bár a kormányzó elismerte ez utóbbi érv politikai súlyát, mindez mégsem győzte meg. Különösen, ahogyan a miniszterelnöknek írt jelentéséből megtudható, a királyi törvényszéknél a kereskedőcégek tetszés szerinti nyelven jegyeztethették be magukat és készíttethették el saját cégérüket. Szapáry arra is felhívta a miniszterelnök figyelmét, hogy a Fiumében továbbra is érvényben lévő, osztrák eredetű, úgynevezett „Bach-rendeletek” közt egy sincs olyan, ami a rendőrkapitányt a büntető következmények esetleges végrehajtására feljogosította volna. Már csak azért sem, mert a Dolzani által hivatkozott 1854. évi császári pátens⁹⁷³ is úgy rendelkezett, hogy a rendőr meghagyásokat és tilalmakat kizárólag a hatáskörébe tartozó ügyekben bocsájthat ki és hajthat végre. Szapáry mindezek alapján arra is következtetésre jutott, hogy a rendőrkapitány már az iparigazolvány önhatalmú módosításával hivatali visszaélést követett el. Még akkor is, ha hivatali főnöke, a podestà utasításainak engedelmességet adott. A kormányzó tartózkodott attól, hogy a polgármestert jogalapot nélkülöző fellépéssel vádolja meg. Valószínűleg azért, mert a podestà nyílt támadása a konfliktusok elmélyüléséhez vezetett volna. Mindenesetre Szapáry köz-

⁹⁷¹ Tehát, hogy az olasz feliratok alkalmazása „régii olasz szokás”.

⁹⁷² HR-DARI-7. 140. eln./1902. (24. d.).

⁹⁷³ HU-MNL-OL-K 26-1902-XIII.-4203. (545. cs.).

benjárásának meg lett az eredménye. A kormányzó elérte, hogy podestái engedéllyel Csizmás tetszése szerinti feliratot alkalmazzon, illetve, hogy a borbély az eredeti szöveggel ellátott táblát még aznap délután az ő személyes jelenlétében (!) visszahelyezze az üzletére.⁹⁷⁴

Csizmás kálváriája nem számított példa nélkülinek, mivel a városi hatóság egyes tagjai ugyanazon a napon Federico Heim szállodatulajdonosnál is jelentkeztek. Heim szállodájában a rendőrök azt kifogásolták, hogy míg a bejárat felett a Söracsarnok és Reggeliző felirat lebegett, addig az olasz és német nyelvű szövegek csak az oldaltáblákon szerepeltek. Heim a felszólításra Csizmáshoz hasonlóan reagált: a cégért az előírásoknak megfelelően rögtön átfestette, a régi magyar szöveget pedig csak kisbetűkkel, a tábla aljára íratatta fel.⁹⁷⁵ Ez az állapot a kormányzó intézkedését követően is megmaradt, mivel Heim tartott attól, hogy tette renitenciának tűnhet a lakosság körében és ez üzletének megítélését veszélyeztetné.⁹⁷⁶ A fenti példák ellenére mégis elmondható, hogy a fiumei szimbolikus összeütközések jócskán elmaradtak a Katus László által kitűnően feltárt, 1883. évi horvátországi tömegmozgalmak intenzitásától, amelyek apropóját mindenekelőtt a zágrábi pénzügyigazgatóság épületeire kitett magyar feliratú címertáblák adták.⁹⁷⁷

A szimbolikus térben megnyilvánuló konfliktusokhoz sokszor sem szavak, sem betűk nem kellettek. Így például az állami és nemzeti jelvények, a címerek és zászlók alkalmazása, vagy éppen egyes hatalmakhoz, politikai csoportosulásokhoz tartozó indulók, himnuszok eljátszása esetében. Ezen szimbolikus eszközök – ahogy többek közt Rogers Brubaker nyomán Patakfalvi-Czirják Ágnes megfogalmazta – egy elképzelt közösséghez tartozás, az elköteleződés, az önazonosság és a csoportkohézió tudatos kommunikációjának eszközei.⁹⁷⁸ Egyik fő sajátosságuk, hogy egyszerre képesek megjeleníteni egy (akár politikai) közösséghez kötődést, valamint a személyes identitást. Fontos azonban megkülönböztetni a hétköznapi életben játszott szerepüket egy adott kontextusban betöltött jelölő, mozgósító funkciójuktól. Hiszen, miként Daniel Miller megállapította, a tárgyak könnyen a mindennapok részévé, és így „észrevétlenné” válhatnak. Jóllehet, ettől még nem vesztenek jelentőségükből. Sőt, éppen ellenkezőleg. Michael Billig szerint értelmük és funkciójuk pontosan „észrevétlenségükben” és „észrevétteté-

⁹⁷⁴ HR-DARI-7. 140. eln./1902. (24. d.).

⁹⁷⁵ HR-DARI-7. 140. eln./1902. (24. d.).

⁹⁷⁶ HR-DARI-7. 140. eln./1902. (24. d.).

⁹⁷⁷ Katus 1958.

⁹⁷⁸ Lásd Brubaker et al. 2011.; Patakfalvi-Czirják 2015.

sükben” le lehetők fel. Billig felfogásában ezek a szimbólumok akkor működnek igazán hatékonyan, ha a szemléltetők és a szemlélők kiemelik, vagyis „észrevehetővé” teszik és „észreveszik” azokat. Billig erre vonatkozóan az olyan jelvényekkel kapcsolatos tudatos cselekvésekre, élethelyzetekre hívta fel a figyelmet, mint amilyenek a zászlólengetések lehetnek.⁹⁷⁹

Mindez azért is igaz, mivel – szöveges magyarázat híján – az ilyen szimbólumok és alkalmazásaik jobban ki vannak szolgáltatva az adott körülményeknek, valamint a befogadó közeg akár többféle értelmezésének. Továbbá azért is, mert az egyes rivális csoportok akár saját identitásuk erősítésére, politikai előnyökhöz jutásra, esetleg köszönetnyilvánítás céljaira „idegen” szimbólumokat is felhasználhatnak. Például bizonyos államhoz kötődő jelképek túl prezentatív alkalmazásával. A (kölcsonös) hála kifejezésére jó példaként hozható fel a Fiuméhez tartozó horvát lakosságú Grohovo esete. Az ottani lakosság még a törökök elleni harcokban vállalt szerepe miatt kollektívan magyar nemességben⁹⁸⁰ és egyéb kedvezményekben részesült. Ennek ismeretében érthetővé válik, miért is tartották annyira fontosnak, hogy kocsmajukat olyan magyar államférfiak és más ismert személyiségek arcképeivel díszítsék, mint Deák Ferenc, Kossuth Lajos, idősebb Andrassy Gyula, Eötvös József, Jókai Mór, Petőfi Sándor vagy Arany János.⁹⁸¹ Igaz, a másik eset, a rivális jelképek erőszakkal történő meggyalázása, kigúnyolása, provokatív célokra fordítása, és kisajátítása gyakrabban fordult elő. Ennek talán legelgondolkodtatóbb példáit azok az esetek jelentik, amikor vagy a horvát ajkúak vagy az Autonóm Párt tagjai a városi és/vagy a 79. Jelačić-gyalogezred zenekarával Fiume főterein a császári himnuszt, a Gotterhaltét játszották el a magyar nyelvű lakosság és kormányzat ingerlésére.⁹⁸²

Ami Billig zászlólengetős példáját illeti, meg kell állapítani, hogy a munkám tekintetében azért is találó, mivel Fiumében – a korszak szimbolikus politikai gyakorlatainak megfelelően –, a lobogó-/zászlólengetések, -bevonások, és -cserélések, -tépkedések és égetések nem számítottak rendkívülinek.⁹⁸³ Az incidensek leggyakrabban horvát–magyar, illetve fiumei–horvát relációban zajlottak, de a századfordulótól kezdve gyakoribbá váltak a

⁹⁷⁹ Patakfalvi-Czirják 2015.

⁹⁸⁰ Fiumeiek hazafias tüntetése. Pesti Hírlap, 1891. augusztus 23. 6.

⁹⁸¹ Kiss Gy. 2016, 259.

⁹⁸² HR-DARI-7. 147. eln./1989. (22. d.).

⁹⁸³ Mivel az értelmezést nem befolyásolja, a lobogó és zászló terminusok közt jelenleg nem teszek különbséget és azokat a szóismétlések elkerülése érdekében szinonimaként használom. Illetve a zászló/lobogó kérdését terjedelmi okokból az állami címer alkalmazásával együtt értelmezem.

magyar–fiumei, magyar–olasz összeütközések is. Ezek a konfliktusok leggyakrabban az olyan ünnepélyes, protokolláris alkalmak során törtek felszínre, amikor a város különböző entitásai és csoportjai meg akarták mutatni magukat. Murray Edelman szerint az ilyen „rítusok” elsősorban azt a célt szolgálják, hogy az abban részt vevők figyelmét ráirányítsák összehasonlításukra, közös ügyeikre és érdekeikre, továbbá, hogy ekképpen saját csoportkohéziójukat megerősítsék, és egyéni identitásukat kifejezzék. Más szóval, ezek az ünnepélyes események kifelé és befelé is reprezentációs lehetőséget kínáltak.⁹⁸⁴ Ilyen kiemelt eseménynek számítottak az idegen államok hajóflottáinak Fiumébe látogatásai (vagy azok elmaradásai), valamint a birodalom és a magyar állam elsőszámú személyeinek, esetleg a Habsburg-dinasztia tagjainak fiumei utazásai, kirándulásai is. Ezek az alkalmak egyszerre jelezték az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai súlyát, és azon belül a Magyar Királyság nemzetközi (el)ismertségét.⁹⁸⁵

Jól példázzák ezt Rudolf koronaherceg 1877. és Ferenc József 1875. és 1891. évi fiumei látogatásai. Ezek az események azért is lényegesek, mert azokon a környező horvát településekről származó lakosság is előszeretettel megjelent. A nagyobb és „vegyes” társadalmi és politikai háttérű tömeg, valamint az esemény kiemelt, közfigyelemben álló mivolta az agitációra és a mindenféle élű és színezetű surlódásokra is kedvező lehetőséget teremtett. Az ilyen alkalmakkor különösen fontos szerep jutott az egymással konkuráló nemzeti szimbólumoknak, nemzeti tartalmú jelszavaknak, zászlóknak. Ez a fiumei és a környező horvátok esetében bírt kiemelt jelentőséggel, mert bár a horvát–magyar kiegyezésről szóló 1868. évi XXX. tc. nem rendelkezett arról, hogy Horvát–Szlavón- és Dalmátországek határain kívül saját színeit és lobogóját használhatná,⁹⁸⁶ Szapáry Géza kormányzó mégsem tiltotta meg, hogy a horvát–szlavón zászlót is kitűzzék a trónörökös látogatása során. A kormányzó döntését ekképpen indokolta: „Meg voltam győződve, hogy jobban felelek meg kötelességemnek és kormányom intenciójának, ha mindazt elhárítom, mi a magyar és horvát nemzet közti jó viszonyoknak megzavarásához vezethet, mint ha egy általános helyi viszonyokat tekintetbe vétele nélkül kibocsátott rendeletnek érvényt szerezsek.”⁹⁸⁷

A kormányzói direktívának megfelelően a zászlók a Monarchia, az állam és a város lobogóival együtt lenghettek a köz- és magánépületeken.

⁹⁸⁴ Idézi: Varga 2017b.

⁹⁸⁵ HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII.-15403. (422. cs.).

⁹⁸⁶ HR-DARI-7. 111. eln./1877. (4. d.); HR-DARI-7. 152. eln./1877. (4. d.).

⁹⁸⁷ HR-DARI-7. 118. eln./1877. (4. d.).

Példának okáért a Smaich (Smaic), Vranyczány és Gorup családok tagjai a magyar és/vagy a fiumei trikolor mellett a horvát zászlót is kitűzték házaikra. Erasmo Barčić viszont már nem így cselekedett. A horvát nemzeti érzelmeiről híres ügyvéd ugyanis az állami és városi színek mellőzésével, kizárólag a horvát-szlavón színekkel díszítette fel lakását. Egyes híresztelések szerint Barčić még kérkedett is tetteivel, amit a helyiek tudatos provokációnak vettek. Ennek meg is lett a következménye: míg a trónörökös kíséretével a szomszédos Tersattón tartózkodott, a tömeg az ügyvéd lakása elé vonult, hogy a horvát zászlókat eltávolítsa. Szapáry szerint a fiumeiek reakciója nem volt meglepő a helyi (olasz- és magyar ajkú) lakosság a szándékos kihívást bárkitől jobban eltúrta volna, mint éppen Barčićtól, „kinek politikai hitvallását azon tény jellemzi, hogy nincs a környéken magyarelleses gyülekezeti meeting, stb., melyen főszerepet ne vinne”.⁹⁸⁸

A közrend csak rendőri beavatkozásra állt helyre. A kirendelt Pasquali rendőrbiztos Barčić nejeének⁹⁸⁹ engedélyével leszedte a horvát zászlókat a házról, a tömeget szétoszlattatta, az erőszakosabb, újabb célpontokat kereső⁹⁹⁰ tüntetőket pedig őrizetbe vette.⁹⁹¹ A kormányzó a történetekből azt a következtetést vont le, hogy mivel a „horvát zászlók a Monarchia, az állam és a város zászlói közt háborítatlanul lengtek a városba szerte a trónörökös ő Fensége eltávozásáig, mi is legjobb tanúsága annak, hogy maga a sajnos zavargás nem a horvát zászlók ellen, hanem a magyarnak és a városinak tüntető és provokáló mellőzése ellen volt irányozva”. Ezen kívül arra is felhívta Tisza Kálmán miniszterelnök figyelmét, hogy a „keleti háború”⁹⁹² kitörése óta igencsak megszorodtak azok a magyarelleses horvát agitációk, amelyek Fiume aktuális közjogi állapotát tagadva, a kikötővárost horvát területként interpretálják.⁹⁹³ Ezek a „horvát részről jövő izgatások napról napra kihívóbb alakban jelennek meg és miszerint nem

⁹⁸⁸ HR-DARI-7. 118. eln./1877. (4. d.)

⁹⁸⁹ Más források szerint háziasszonyának. HR-DARI-7. 152. eln./1877. (4. d.)

⁹⁹⁰ HR-DARI-7. 152. eln./1877. (4. d.). A tömeg egy része a Gorup-házhoz vonult, hogy letépje a második emeleten lengő két óriási szláv lobogót, egy másik csoport pedig Dall’Asta megyei főorvos erkélyéről távolította el a majdnem földig érő zászlót, amit a jelenlévők széttéptek és összetapostak. Egy harmadik társaság a Ferenc József téren Antonio Polić fakereskedő és Devetich háza előtt gyülekezett, mire a két férfi bevonta a kihelyezett horvát zászlókat.

⁹⁹¹ A letartóztatottak között volt: Carlo Candellari, Francesco Zettina, Natale Jordani, Giacomo Rollich, Riccardo Petranich, Iganzio Gherbaz, Andrea Kruljaz, Matteo Lenaz, Mariano Bernardello, Francesco Zanier, Enrico Simcich, Benedetto Grossal, Andrea Ghergorina és Giovanni Schittar.

⁹⁹² Orosz–török háború.

⁹⁹³ HR-DARI-7. 118. eln./1877. (4. d.).

ritkák oly irányban tett fenyegetések is, hogy a 48-i napok ismétlése közeli, és nemsokára vissza fog okkupáltatni Fiume a horvátok által”.⁹⁹⁴ Szapáry úgy vélekedett, hogy ezek az atrocitások azért is veszélyesek, mert a helyi kormányzat semmilyen karhatalmi szervvel nem rendelkezik ellenük, ráadásul a horvát agitációk szükségszerűen nagy visszhangot, frusztrációt szülnek a helyi lakosság körében. Hiszen – érvelt Szapáry – „Fiume lakossága [...] a régi törvények és az 1868. évi XXX. törvénycikk által alkotott közjogi helyzetét – tudniillik Magyarországhoz csatolását – végleges és teljesen kielégítő állapotnak tekinti”.⁹⁹⁵

Szapáry Géza fiumei kormányzó, Tisza Kálmán magyar miniszterelnök, valamint Ivan Mažuranić, a horvát bán között a zászló-ügy egy igen kellemtelen levélváltáshoz vezetett.⁹⁹⁶ A bán ugyanis arról panaszkodott, hogy a fiumeiek a rendőrség közreműködésével meggyalázták a horvát lobogót, mire Tisza a horvát–magyar jó viszonyért aggodalmaskodva konfliktuskezelésére és kompromisszum keresésére utasította a fiumei lakosságot védő kormányzót.⁹⁹⁷ Szapáry azonban, bár elismerte, hogy mivel Horvátország és Fiume egy korona alá tartozik, kötelessége Horvátország lobogóját a „köztörvény oltalmában részesíteni”, illetve a két társország barátságos viszonyát megővni, határozottan visszautasította a Mažuranić rágalmozó szavait. Mint kijelentette az „Állam, nemzet, állami vagy nemzeti lobogó átaljában csak akkor sérthető meg, ha valaki, ki – polgári vagy hivatali minőségénél fogva – az állam vagy nemzet képviselőjére, az állami vagy nemzeti lobogónak képviselői minőségben való használatára feljogosítva van, vagy legalább hivatva lehet, személyében vagy jelvényében bántalmazott vagy sértetett meg. Itt pedig senki – sem személyében, sem jelvényben – nem sértetett meg, ki a horvát nemzet képviselőjére vagy Horvátország lobogójának képviselői minőségben való használatára jogosítva vagy hivatva lett volna, – amennyiben a sértve lett magánosok nem csak, hogy nem horvát polgárok, de Horvátország képviselőjére jogosított vagy akár-miképp hivatott egyéneknek sem tekinthetők, s így az általuk kitűzött és bántalom tárgyává vált zászlók – épp ezen kitűzők személyi és polgári voltuknál fogva – államjogilag horvát lobogóknak nem is ismerhetők el, hiányzik is mindezeknél fogva Horvátországra nézve úgy anyagilag mint személyileg a sérelem vagy bántalom tárgya.”⁹⁹⁸ Ezen kívül Szapáry azt

⁹⁹⁴ HR-DARI-7. 118. eln./1877. (4. d.).

⁹⁹⁵ HR-DARI-7. 118. eln./1877. (4. d.).

⁹⁹⁶ HR-DARI-7. 134. eln./1877. (4. d.).

⁹⁹⁷ HR-DARI-7. 152. eln./1877. (4. d.).

⁹⁹⁸ HR-DARI-7. 152. eln./1877. (4. d.).

sem hallgatta el, hogy míg Horvát-Szlavónországban a magyar (és fiumei) lobogót nemcsak „magánosok”, de a közös magyar hivatalok és hatóságok is üldözik, addig a bán nem várhatja el, hogy a magyar kormányzat eltérje, hogy hivatalosan bárki is kitűzhesse Fiumében a horvát-szlavón zászlót.⁹⁹⁹

Miként Ferenc József 1891. évi fiumei látogatása során bebizonyosodott, a Szapáry Géza által kívánt kölcsönösség évekkel később sem valósult meg. Szemléletesen mutatja ezt, hogy a horvát hatóságok már az uralkodó megérkezése előtti napokban felszólították a fiumei illetőségű lakosokat, hogy a magyar zászló kitűzésétől tartózkodjanak. Ez történt Antonio Peltzer, fiumei illetőségű tersattói férfi esetében, akinek egy sušak-tersattói rendőr azt tanácsolta, hogy távolítsa el a lakására kifüggesztett fiumei lobogókat, mert azok színeit a helyi horvát ajkú tömeg könnyen köztársaságinak nézheti. Hasonlóan járt Henrik Stiller, a fiumei Lovas Klub lovászmestere, aki az egyesület számára Martinschizzában akart ünnepséget rendezni, mikor is a rendőrök figyelmeztették, hogy a magyar zászló kitűzését felsőbb rendelet tiltja.¹⁰⁰⁰

A magyar és fiumei zászlók visszaszorításában a hatóságokon kívül a horvát ajkú ifjak is tevékeny szerepet játszottak. Példának okáért néhány horvát fiatal kövekkel és sárral dobálózva kényszerítette Goldmann Jánost, a Hitelbank hivatalnokát, hogy (a horvát Takarékpénztár épületében található) sušaki lakására kihelyezett magyar zászlókat vonja be és csak a horvát lobogókat tartsa meg. A fiumei olasz ajkú népesség válasza ez alkalommal sem maradt el, amelynek következtében az uralkodó ottléte alatt a fiumei összeütközések különös intenzitással zajlottak. Azért is, mivel azok a 79. Jelačić-gyalogezred mozgósításával is együtt jártak.¹⁰⁰¹ A horvát zászló mellőzéséről vagy meggyalázásáról szóló panaszok a későbbiek során sem szűntek meg. Ezt támasztja alá Nákó Sándor kormányzói beiktatásának esete is, ami még a sušaki városi képviselő-testületben is nagy vihart kavart. A köztudottan horvát érdekeltségű Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság Tátra nevű hajójának horvát zászlaja helyére a fiumei lobogót húzták fel, mikor a Rappresentanza tagjai és Francesco Vio podestà hivatalos minőségében felszállt a fedélzetre, hogy a beiktatási ünnepség részeként előírt hajókiránduláson részt vehessen. Érthető okokból, a horvát hatóságok a gesztust rendkívül súlyos sértésként élték meg.¹⁰⁰²

⁹⁹⁹ HR-DARI-7. 134. eln./1877. (4. d.).

¹⁰⁰⁰ HR-DARI-7. 149. eln./1891. (14. d.).

¹⁰⁰¹ HR-DARI-7. 149. eln./1891. (14. d.).

¹⁰⁰² A horvát zászló Fiumében. Magyar Tengerpart, 1906. július 3. 2.

Az állami szimbólumokkal való visszaélések és az azzal szembeni atrocitások természetesen magyar–olasz nyelvű fiumei vonatkozásban is megjelentek. Így 1897 novemberében, amikor a postaládákon feltüntetett magyar címet a fiumei fiatalok fekete festékkel mázolták le.¹⁰⁰³ Vagy az 1901. évi országgyűlési választások alatt, amikor – Herczeg Gézának, a Fiumei Raktárvállalat hivatalnokának vallomása alapján – még az is megesett, hogy Ferdinando Kuscher intésére a felingerelt Zanella-pártiak Batthyány Lajos híveit inzultálták: a magyar zászlót kirántották a kezükből és megverték őket.¹⁰⁰⁴ Herczeg beszámolóját Barabás Albert, a Magyar Tengerpart munkatársának vallomása is megerősítette azzal, mikor a pécsi bíróság előtt úgy fogalmazott: „Magyarokat megverték az utcán, mert nemzeti öltönyt viseltek, magyarokat megköveztek, mert nemzeti színű zászlót lobogtattak. A közúti kocsikat feltartóztatták, mert magyar felirat volt rajtuk. Cégtáblákat hatóságilag levétették, mert magyarul szólt a felírás. Hogyan, mely indulatok, mely belső vagy külső hatás alatt történhetett mindez? E kérdésekre egyetlen szóval felelek. Egy névvel, amelynek viselőjét terheli Isten és ember előtt a felelősség azért, hogy a szeretetet kapcsa, a magyar haza és a kikötőváros olaszajkú lakossága között meglazult. Ez a név a Kuscher Nándor neve.”¹⁰⁰⁵

A zászlóhasználatban egy további tényezőt is szükséges megemlíteni. Azt, hogy 1898-ig még a magyar nemzeti színek és címer használatát sem szabályozták.¹⁰⁰⁶ A kérdés rendezésére miniszterelnökként Bánffy Dezső tett kísérletet, noha rendelkezései aligha változtathatták meg azonnal a nemzedékek óta rögzült szokásokat. Már csak azért sem, mivel a hivatalok feliratain és pecsétjein használt címerek eltértek a belügyminiszter által meghatározott, a kitűzendő zászlón alkalmazandótól. A rendeletnek a nemzeti lobogók kitűzésére vonatkozó pontjai a fiumei gyakorlattal sem voltak összhangban. A városi statútum 4. §-a ugyanis kimondta, hogy „Fiume szabad város és kerületének eddigi címere és színei megtartatnak,” a törvényhatóság középületeire pedig a helyi szokásnak megfelelően egyébként is kizárólag a fiumei címerrel ellátott városi piros, sárga és kék színű lobogót tűzték ki. A disszonancia miatt Szapáry László kormány-

¹⁰⁰³ HR-DARI-7. 2483. ált./1897. (213. d.).

¹⁰⁰⁴ A „Magyar Tengerpart” sajtópöre. Magyar Tengerpart, 1904. január 15. 2.

¹⁰⁰⁵ Fiumeiek a pécsi bíróság előtt – A „Magyar Tengerpart” sajtópöre. Magyar Tengerpart, 1903. április 23. 1–4.

¹⁰⁰⁶ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.). Ez nem számított különlegesnek, hiszen a Miniszterelnökség a horvát bánnal hasonló kérdésekben még 1906-ban is levelezett. HU-MNL-OL-K 26-1906-XXIV.-4663. (671. cs.).

zónak végül a belügyminisztertől kellett külön utasítást kérnie a követendő eljárás érdekében. Azaz, hogy az előírt ünnepeken a törvényhatósági középületekre csak a külön címerű magyar lobogót, vagy azzal együtt a fiumei zászlót és címet is kihelyezzék-e. Illetve, amennyiben a belügyminiszter a második lehetőséget választaná, mi legyen a zászlók kitűzésének sorrendje.¹⁰⁰⁷

Szapáry kérdése elsősorban a Corsón álló várostorony fellobogózása miatt bírt jelentőséggel. Bánffy Dezső miniszterelnök ugyanis a municipális válság tetőpontján az egyébként is jelképes épület kupolájára a magyar zászlót akarta felhúztatni. Bánffy próbálkozásai hosszú távon nem jártak sikerrel. Az úgynevezett „fiumei nők” kezdeményezésére és a Rappresentanza támogatásával mozgalom indult, hogy a toronyra a magyar nemzeti zászló helyett inkább a lokális identitást kifejező kétfejű fiumei sas szobra kerüljön.¹⁰⁰⁸ A szobor elkészítésével Matteo Skull vasöntődjét bízták meg, a roppant méretű 2,2 méter magas és 2 tonnás fából készült alkotás pedig Vittorio Marco szobrászmester keze nyomán hamarosan meg is született. A fiumei sas ügye nagy felháborodást váltott ki az országos közvéleményben. Így, annak ellenére, hogy a szobrot már 1906. június 15-én – San Vito, Fiume védőszentje napján – felhelyezték a torony tetejére, szimbolikus okokból csak két héttel később avatták fel.¹⁰⁰⁹ Ezt követően a szobor körüli viták viszonylag gyorsan lekerültek a napirendről, ám – mint egy későbbi fejezetben bemutatom – a fiumei sas kálváriája még korántsem ért véget.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁷ HR-DARI-7. 90. eln./1898. (22. d.).

¹⁰⁰⁸ A fiumei sas története egészen 1659-ig nyúlik vissza, mikor I. Lipót uralkodó egy, mind a két fejét (heraldikailag) balra fordító, sziklán ülő sast ábrázoló címet adományozott a városnak, amely karmai közt vizet ömlesztő vödröt tart a következő felirattal: *Indeficiente* (kifogyhatatlan, lankadatlan). Ez erős ellentétben áll a szomszédos horvát község, Sušak szárazságot jelentő nevével. Akkoriban a jelszó megkérdőjelezhetetlenül Fiume Habsburg-hűségét volt hivatott kifejezni, hiszen egészen a 16. század elejéig szembeálltak mind az őket kellemetlen helyzetbe hozó uszkókok kalózbandáival, mind pedig a Serenissimával (a Velencei Köztársasággal). 1779 után, és kiváltképp a Provizórium (1870–1918) ideje alatt azonban e kényes jelszó a magyar olvasatban új értelmet kapott és egyre inkább a város kifogyhatatlan (kereskedelmi) lehetőségeit és potenciáit helyezte a középpontba. Ordasi 2017b.

¹⁰⁰⁹ Ordasi 2017b.

¹⁰¹⁰ A fiumeiek „zászlómániájáról” az 1918–1920 közti évekre vonatkozó Dominique Reill értekezik.

GAZDASÁGI KÉRDÉSEK - „AUSZTRIA TRIESZTJE”, „NÉMETORSZÁG HAMBURGJA”?

Az alábbi fejezetben azt vizsgálom, hogy Fiume földrajzi fekvéséből adódóan mikor milyen stratégiai szerepet játszott, és mennyiben volt érdekelt az Osztrák–Magyar Monarchia és a Magyar Királyság gazdasági, politikai és kulturális expanziós célkitűzéseinek megvalósításában. Ezért tanulmányozom, hogy a birodalmi, országos és helyi szinteken megjelenő kereskedelmi és közgazdasági érdekkonfliktusok milyen területeken és milyen formában váltak a politikai diskurzus részévé. Ezen kívül bemutatom, hogy az egyes személyek milyen álláspontot képviseltek az olyan vitális kérdésekben, mint amilyeneknek a szabadkikötő, a bosnyák (és dalmát) vasút, vagy éppen a hajózási társaságok létesítése, működtetése vagy éppen felszámolása is számítottak. Az egyik fő kérdésem éppen ezért az, hogy Fiume vajon tényleg „ablak” volt-e a világra, vagy „csak egy kapucska” a Balkánra? A másik pedig az, hogy Fiume vajon képes volt-e arra, hogy „birodalmi kikötővé” válva elfoglalja azt a helyet a Magyar Királyság gazdasági struktúrájában, mint amit Trieszt az osztrák, vagy Hamburg a német közgazdasági politikában betöltött?

*

1868 júniusában Cseh Ede kormánybiztos arról panaszkodott Gorove István földművelés- és kereskedelemügyi miniszternek, hogy Fiume anyagi helyzete több mint kétségbeejtő, a helyi politikai és gazdasági elitek tagjai pedig nem elég elkötelezettek és áldozatkészek az állammal szemben. A kormánybiztos kritikájának apropóját a Lloyd Gőzhajózási Társaság menetrendjeiről szóló pesti konferenciája adta, amin a város legvagyonosabb polgárai közül hárman is megjelentek. Név szerint Giovanni Ciotta, Giuseppe Verzenassi és Vincenzo Domini. Noha az állam méltányosságból és a fiumei–magyar jó barátság jegyében átvállalta a városatyák utazásának költségeit, mikor Ernesto Verneda helyhatósági elnök felszólította őket, hogy a felmerült kiadásaikkal számoljanak el, ők megtagadták az engedelmességet. A három férfi Verneda utasítására kijelentette, hogy magánemberekként vettek részt a tárgyaláson, így nem kötelesek útiköltségeikről, napidíjaikról elszámolást vezetni, a költségeik pontos végösszegét pedig egyébként sem tudják visszamenőleg meghatározni. Mindazonáltal leszögezték, hogy ragaszkodnak a konferenciárészvételükért járó 900 forinthez. Igaz, nem személyes célból – hangoztatták –, hiszen ők nem érdekeltek a honoráriumban és egyébként sincsenek

rászorulva a pénzre –, hanem a fiumei kisdedővő érdekében, amely javára át kívánják engedni az összeget.

A kormánybiztost nem győzte meg a városatyák önzetlenségre és a humanitárius célokra hivatkozó érvelése, és továbbra is úgy vélte, hogy a három férfi a tanácskozást nyereszkesedésre kívánta felhasználni. Ám most, hogy céljuk elé akadályok gördültek, magukat – álszent módon akár még saját anyagi kárakra is – inkább jószándékú mecénásként tüntetik fel, csak hogy megőrizték renoméjukat a közvélemény előtt. Cseh, hogy az ügynek minél előbb véget vessen, bár javasolta a fiumeiek kérésének teljesítését, nyomatékosan felhívta Gorove figyelmét arra, hogy a legnagyobb bajt nem a város pénzzavara, illetve a felvett kölcsönök hitele jelenti, hanem az, „hogy Fiumének úgynevezett »elitje« állítólagos »intelligentiája« kevés egyén kivételével, többnyire olyanokból áll, kik magánérdekek, maguk túlbecsülése és határtalan szenvedélytől vezetettve a haza javára áldozni nem is képesek”.¹⁰¹¹ Elkeseredetten még azt is hozzátette, hogy a „fennforgó eset szintén megerősíti abbéli szomorú tapasztalataimat, és bizonyítja, hogy mily nehéz feladata a magas kormány érdekeit itten előmozdítani”.¹⁰¹²

Úgy tűnik, egyes hivatalos iratokban a fiumei városatyák felpanaszolt haszon- és profitorientált attitűdje még több mint 40 évvel később is tartotta magát. Ezt támasztja alá Gaál Tibor kormányzóhelyettesként 1903 decemberében írt beszámolója. Gaál ebben a politikai konfliktusokat gazdasági jellegű problémákra, az állam és a város érdekei közti különbségekre vezette vissza, mikor is kijelentette, „nyílt titok, egyúttal éppoly racionális dolog is, hogy Fiume 1867-ben csakis azért foglalt oly határozottan állást a magyar álláspont mellett a horvát állásponttal szemben, mert gazdasági kifejlesztését és ezzel vagyonosodását is nem a pénzügyi eszközökben szűkölködő Horvát-Szlavón-Dalmát országoktól, hanem az egész magyar birodalom összes pénzforrásai felett rendelkező, Budapesten székelő magyar központi kormánytól várta.” Ugyanakkor azzal, hogy „Fiume intelligenciája ekként a természetesebb horvát hajlamait megtagadta és magát előlük egy mondvacsinált olaszság mögött sáncolta el, akkor nem azt remélte, hogy a magyar központi kereskedelmi kormány, amint a múltban sokszor történt, magyar sovíniszta nemzetiségi szempontokat, vagy éppenséggel exkluzív kiváltság- és monopol-politikát fog úzni a fiumei elemek félretolásával.”¹⁰¹³

¹⁰¹¹ HR-DARI-7. 106. ált./1868. (67. d.).

¹⁰¹² HR-DARI-7. 106. ált./1868. (67. d.).

¹⁰¹³ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-5356. (578. cs.).

A kormányzóhelyettes elsősorban a korábbi kereskedelemügyi miniszterek politikáját okolta a magyarbarát olasz ajkú elitcsoportok pozícióvesztéséért és háttérbe szorulásáért. Úgy vélte, hogy az egymást követő gazdasági válságok és a(z elhibázott) kormányzati intézkedések teremtették meg azokat az egzisztenciális és társadalmi, majd kulturális feszültségeket, amelyek később politikai síkra terelődve egyre inkább nemzetiségi színezetet öltöttek.¹⁰¹⁴ Gaál meglátása szerint a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a hagyományos fiumei elitcsoportok lesüllyedésével az alacsonyabb társadalmi osztályokból kikerülő, politikailag fejletlen, gyakran iskolázatlan tömeg vette át a politikai uralmat a városban, ami a helyi társadalmat „a nemzetiségi aberrációk és a szocializmus lejtőire” vezette.¹⁰¹⁵

Mégis a felmerült nehézségek ellenére a fiumeiek meghatározó része a világháború alatt is, a központi kormányzat pedig egészen 1918 decemberéig egyaránt kitartóan ragaszkodott az állam és a kikötőváros közti szoros kapcsolat fenntartásához. Ahogy Fest Aladár publicisztikai tevékenysége is igazolja, míg a korabeli magyar közgondolkodás Fiumét Magyarország integráns részeként, természetes kikötőjeként, külvilágra nyíló kapujának tartotta számon,¹⁰¹⁶ addig Magyarországot Fiume Hinterlandjaként aposztrofálta.¹⁰¹⁷ Axióma volt ugyanis, hogy az állam és a kikötőváros egymásra van utalva: Fiume csak az állam segítségével gyarapodhat, cserélheti le transitkereskedelmét proprekereskedelemre,¹⁰¹⁸ és alakulhat „kikötővárosból” „kereskedővárossá”. Vagyis kizárólag ekképp válhat igazi tengeri emporiummá,¹⁰¹⁹ Trieszt egyenrangú riválisává, Hamburg¹⁰²⁰ méltó verseny-

¹⁰¹⁴ HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-5356. (578. cs.).

¹⁰¹⁵ Gaál megállapítását megannyi forrás alátámasztja. Pl. A második magyar város. Budapesti Hírlap, 1888. november 11. 9., HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-5356. (578. cs.).

¹⁰¹⁶ HR-DARI-7. 231. eln./1892. (18. d.); Fest 1920; Kiss Gy. Csaba: Magyar képek Fiuméről XIX. századi útirajzokban. Magyar Napló, 30. (2018) 50–52. Fest ehhez a nézetéhez még a két világháború között is tartotta magát. Fest 1935, főleg 44.

¹⁰¹⁷ Hátország, mögöttes terület (német). Tisza Kálmán Debreczenben. Ellenzék, 1881. szeptember 19. 2.; Fiume jövője. Fiumei Szemle, 1903. november 8. 1–3. Ez a paradigma még 1927-ben is tartotta magát. *Felsőházi Napló*, 1927. I. 1927. június 2. 9. ülés. 135.

¹⁰¹⁸ A proprekereskedelem lényegében „saját/tulajdon” számlára végrehajtott kereskedelmi tevékenységet jelent. Az adott település nemcsak a területére érkező árucikkek valamilyen irányú továbbításában vállal szerepet, de maga is árutermelő- és kibocsátóként vesz részt a kereskedelmi életben.

¹⁰¹⁹ HR-DARI-7. 231. eln./1892. (18. d.); Tengeri Kereskedelmünk. Magyar Tengerpart, 1893. július 4. 3.; Az elhanyagolt Fiume. Magyar Tengerpart, 1902. február 1 2.; Keleti Károly: Tengerészetünk és Fiume jövője. Budapest, Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1883. 17.

¹⁰²⁰ Hamburgnak a német vámterületbe lépése. A Hon, 1882. július 8. 2.; Két gondolat. Fiumei Szemle, 1904. január 31. 1–2.

társává, és természetesen a magyar közgazdaság fejlődésének egyik legfőbb motorjává.

Garády-Gauss Viktor 1907-ben ebben a kérdésben a következőképp foglalt állást: „Nemzetgazdasági életünk az önálló vámterület létesítésével válságos fordulóntra jut. Mindenki tudhatja, hogy a jövő nemzetgazdasági harcának egyik legfontosabb pontja, fő erőssége és végvára Fiume lesz. Innen kell új piacokat hódítanunk, erre kell kereskedelmünket terelnünk, ha Ausztria piacait elveszítjük. Hát ugyan szabad az e célra szolgáló eszközöket elhanyagolnunk? Hát várhatjuk-e, hogy a sült galambok maguktól repüljenek a szánkba? Hát nem kell-e minden erőnkkel azon lennünk, hogy a fiumei – úgy a magyar, mint az olasz - sajtót kiemeljük kezdetleges, fejletlen, tehetetlen állapotából arra a fokra, amelyen haszonnal és eredménnyel felelhessen meg országos feladatának: megnyitva az óceánokat tengeri kereskedelmünk előtt, új világokat tárva fel nemzetgazdasági életünk számára?”¹⁰²¹ És valóban, az állami materiális és nem materiális támogatásoknak köszönhetően a századfordulón még Bánffy Dezső által kis halászfalunak¹⁰²² csúfolt Fiume az első világháború idejére Európa tizedik legforgalmasabb kikötővárosává fejlődött.¹⁰²³ Ám az út, amely addig vezetett, meglehetősen göröngyös volt.

Fiume gazdasági és kereskedelmi viszonyai mindig élénken foglalkoztatták a közéletet, így azok a politikai mezőben is leképeződtek. A politikai diskurzus legfajsúlyosabb, Fiumével kapcsolatos témáit egyrészt a vámközösség fenntartásának dilemmái, az adózás, a tarifapolitika, a külföldi áruk behozatala, illetve a magyar exportcikkek külföldi elhelyezésének kérdései adták. Másrészt, a kereskedelmi tengerészet és a vasúthálózat fejlesztésének lehetőségei, valamint a kikötő kibővítése, raktárakkal, elevátorokkal és egyéb modern berendezésekkel való felszerelése és az áruforgalom mértékét alapvetően befolyásoló intézmények célszerű kezelése jelentette.

A felmerült témák nem önmagukban bírtak jelentőséggel, hanem azok öt fő kérdéskörhöz illeszkedtek: 1. az Ausztriához és a birodalom egészéhez fűződő kapcsolathoz; 2. a magyar nemzeti gazdasági befolyás nemzetközi kiterjesztéséhez, valamint azok képviseléséhez, megvédelmezéséhez; 3. Fiumének a nemzeti és a nemzetközi vérkeringésbe való minél tökélete-

¹⁰²¹ Közli: Mák 2013, 34.

¹⁰²² Magyarország igénye a fiumei kikötőre és partvidékére. A Magyar Adria Egyesület manifesztuma. *A Tenger*, 1919. 8. Ez a nézőpont más változatban így hangzott: „primitív halászárból tekintélyes és vagyonos kikötővárossá”. *Risposta dei botteggeri e venditori de vin de citá vecina all’illustrisimo. La Difesa*, 1898. november 20. 3–4.

¹⁰²³ Zsigmond 2007, 58.

sebb bekapcsolásához;¹⁰²⁴ 4. az országos közgazdasági érdekek érvényesítésének lehetőségeihez; 5. a mindenkori kormányzathoz lojális, az állammal együttműködni kész fiumei lakosok támogatásához, érdekeltté tételéhez és mozgósításához.¹⁰²⁵

Probléma volt azonban, hogy a kérdések gyakran a birodalmi, az állami, a regionális, a városi és az egyéni érdekek összeütközéséhez vezettek. A különböző szinteken ugyanis más-más igények és preferenciák fogalmazódtak meg. Magyarán, ami birodalmi vagy állami szinten előnyösnek tűnhetett, az nem mindig felelt meg a tenger mellék, Fiume vagy éppen az egyes csoportok és személyek érdekeinek.

A fiumei szabadkikötő

Az érdekellentétek leglátványosabban a vám- és kereskedelmi szövetség fenntartása és a vámterület kiterjedése körül mutatkoztak meg.¹⁰²⁶ Mivel a kérdés az egész Osztrák–Magyar Monarchia közgazdasági struktúrájával és területi hierarchiájával összefonódott, állandó témáját képezte a tízévente újratárgyalandó gazdasági kiegyezési tárgyalásoknak.¹⁰²⁷

A vám- és kereskedelmi szövetség kérdése Fiume számára sem lehetett közömbös, hiszen szabadkikötőként nemcsak a Magyar Királyság, de – Trieszthez hasonlóan – az egész Habsburg Birodalom hatalmi és gazdasági szerkezetében kivételes helyet fogalt el. Fiume ezt annak köszönhette, hogy míg az uralkodó 1850-ben sorra felszámolta az osztrák örökös tartományok és Magyarország közti belső vámhatárokat, addig érintetlenül hagyta a vámkülzeteket.¹⁰²⁸ A rendezés ezáltal nem vonatkozott Trieszt, Fiume, Martinschizza, Buccari, Zengg, Carlopago és Portoré szabad kikötőire, valamint Dalmáciára, Isztriára és a horvátországi Bród városára. Vagyis a felsorolt területek továbbra is megtartották sza-

¹⁰²⁴ Ez hazai és külföldi tőkék segítségével egyaránt lehetők tartották.

¹⁰²⁵ A fiumeiek szerepe a városunk gazdasági életében. Fiumei Szemle, 1905. október 29. 3.

¹⁰²⁶ A fiumei autonomisták az Osztrák–Magyar Monarchia dualista berendezkedésének magyar interpretációját fogadták el. Tehát azt, hogy a dualizmus alapját a Pragmatica Sanctio képezi, és a birodalmat összekötő közös ügyek, úgymint a külfölddel, a hadsereggel, valamint a pénzügyvel kapcsolatos kérdések is ebből az uralkodói rendeletből erednek. Minden más további közösségi ügy arra a gazdasági és pénzügyi szövetségre vezethető vissza, amelyet állam az állammal, kormány a kormánnyal tízévente köt meg.

¹⁰²⁷ La „clausola” rivelatrice. La Difesa, 1899. január 29. 1–2.; Katus 2005.; Szabó 2011.

¹⁰²⁸ A vámkülzet az állam területének azon a része, amely bizonyos speciális szabályok által ki van zárva a vámterületből.

bad kikötő (franco porto)/szabad kikötővárosi mivoltukból származó kiváltságait.¹⁰²⁹

Ezt az állapotot az 1867. évi kiegyezési törvény vonatkozó része változtatta meg azzal, hogy lehetővé tette a vámunió tízévenkénti újratárgyalását, módosítását és esetleges egyoldalú felbontását.¹⁰³⁰ A szakasz ezzel megteremtette a jogalapot arra, hogy 1878-ban törvényileg elrendelhesék a mind anakronisztikusabbá váló vámkülzetek megszüntetését.¹⁰³¹ Az intézkedés lényegében egy részleges gazdasági szerkezetváltást, egy célracionális, az áruk szabad forgalmát biztosító profitorientáltabb modellre való áttérést takart.¹⁰³² A hivatalos állásfoglalás a vámkülzetek felszámolását azzal indokolta, hogy a kikötők prosperálása, fizikai és forgalmi fejlődése egy szigorúbb felügyeleti rendszert követel. Jóllehet, mindenki evidenciaként kezelte, hogy a közös vámterület kiterjesztése elsősorban nem a lokális, hanem birodalmi érdekeknek, különösen Ausztriának kedvez.¹⁰³³

A vámkülzetek megszüntetése 1878-ban Bosznia és Hercegovina okkupálásával vált aktuálissá,¹⁰³⁴ és két évvel később Trieszt és Fiume¹⁰³⁵ ki-

¹⁰²⁹ Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a közigazgatásuk alá tartozó területen saját maguk határozhatták meg és szedhették a vámokat. HR-DARI-7. 89. eln./1871 (1. d.). Igaz, Fiume esetében kimutatható, hogy 1855-től kezdődően ezt a területet fokozatosan csökkentették.

¹⁰³⁰ Komlos, John: A Habsburg Vámunió. *Műhely*, 16. (1993). Különszám; *Ki*, 1865. VI. Irományszámok. 1865-340. Törvényjavaslat az 1853. évi december hó 5-én kelt általános és az 1857. évi február 18-án kelt dalmátországi külön vám-tarifának némi módosítása iránt. 106-109.

¹⁰³¹ 1878. évi XX. tc., Ausztria tengerészeti fejlődése. A Hon, 1881. november 25.; Schwarzwölde 2015.

¹⁰³² *Ki*, 1887. XXVIII. 1088. sz. Irományszámok. 1088. Törvényjavaslat, az 1889. évi XVI. t.-cz. végrehajtásában Fiume szabad kikötő területének az osztrák-magyar vámterületbe való bevonása iránt teendő intézkedésekről.

¹⁰³³ A trieszti szabadkikötő kérdést tárgyalta tegnap az osztr. nemzetgazdasági bizottság. A Hon, 1881. június 1. 3.

¹⁰³⁴ *Ki*, 1878. IX. 342. Irományszámok. 1878-342. Törvényjavaslat Martinschizza, Buccari, Portoré, Zengg és Carlopago szabad kikötőknek az osztrák-magyar általános vámterületbe vonásáról 299-301., Ahogy Demeter Gábor kiemelte, mivel Szerbiát juttatta előnyösebb helyzetbe, a magyarok annak ellenére sem támogatták a megszállt tartományok vámunióját, hogy Andrassy Gyula szerint ez megnyitotta volna az utat az Égeikum és Albánia irányába. Demeter 2018b, 26., 55.

¹⁰³⁵ Míg 1874-ben a Rappresentanza kérésének engedve a vámkedvezményeket a kikötőváros általános drágasága és a vitorlánhajózás hanyatlása folytán kialakuló krízis miatt Fiume városának azon kerületeire is kiterjesztették, amelyek az eredeti szabadkikötő határain túl feküdtek, 1882-től épp ellenkező irányú intézkedések történtek. Vagyis a fiumei szabadkikötő határát fokozatosan csökkenteni kezdték. HR-DARI-7. 376. ált./1882., HR-DARI-7. 685. ált./1882. (376. a. sz.).

vételével az összeset felszámolták.¹⁰³⁶ A kivételezésnek az volt az oka, hogy Bécsben és Budapesten is egyetértettek abban, hogy a két kikötővárost előbb fel kell készíteni a változásra. Azaz Triesztben és Fiumében egyaránt nagyszabású kikötőfejlesztésre van szükség ahhoz, hogy az intenzívebb nemzetközi piacszerzésre törő birodalmi igényeknek megfelelhessenek.¹⁰³⁷ Erősen valószínűsíthető, hogy a magyar kormány, de különösen Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter kikötőfejlesztési programja is ebbe a tágabb spektrumú birodalmi koncepcióba illeszkedik bele. Trieszt és Fiume szabadkikötői státuszának felszámolásáról végül csak az 1887-ben megújított gazdasági kiegyezésben határoztak.¹⁰³⁸ Ám a rendelkezés végrehajtására csak 1891-ben került sor.¹⁰³⁹

A szabadkikötői státusz eltörlése nem jelentett egyet a két város privilégiumainak teljes megsemmisítésével. A helyiek az úgynevezett szabad vámkörzetekben (*punto franco*) továbbra is gyakorolhatták a korábban a város egész területére kiterjedő kollektív jogaik nagy részét.¹⁰⁴⁰ Az intézkedés ugyanakkor kétségtelenül érzékenyen érintette az évek óta egyébként is stagnáló Triesztet és Fiumét.¹⁰⁴¹ A kihívásokhoz Trieszt alkalmazkodott könnyebben. Ez annak köszönhető, hogy az osztrák kormány kiemelten foglalkozott a Habsburg-kikötő fejlesztésével, valamint annak, hogy Fiuméhez képest Trieszt eleve kedvezőbb geopolitikai helyzettel, stabilabb közgazdasággal rendelkezett. Továbbá annak, hogy a lokális politikai és gazdasági elit is viszonylag elkülönült csoportokba szerveződtek.¹⁰⁴²

Trieszttel ellentétben Fiume jóval nehezkesebben tért át az új modellre. A „rendszer váltásból” származó egyenlőtlenségek, gazdasági érdeklentétek hamar politikai síkra terelődtek. Egyrészt azért, mert az intézkedéssel a fiumeiek az egyik legfontosabb kiváltságukat veszítették el. Másrészt

¹⁰³⁶ Lásd: 1879. évi törvények, valamint Bánffy 1902. 9–11.

¹⁰³⁷ A fiumei kikötő. *Gazdasági Mérnök*, 1889. november 24. 553.; *Közgazdasági és statisztikai évkönyv*, 1891. 462–464.; HR-DARI-7. 178. ált./1880. (121. d.); HR-DARI-7. 183. ált./1880. (121. d.).

¹⁰³⁸ 1887. évi XXIV. tc., KN, 1881. V. 1882. május 9. 98. országos ülés. 140–142.; KN, 1887. XI. 1889. április 8. 222. országos ülés. 22.

¹⁰³⁹ 1889. évi XVI. tc. határozott és annak végrehajtási módját pedig az 1891. évi XVIII. tc-ben állapították meg., HR-DARI-7. 14. eln./1891. (14. d.). Ezzel egyidőben már Bosznia annexiója is felvetődött. OSZK Fol. Hung. 1677. N. 1242. 1911. II. 24. 690.

¹⁰⁴⁰ *Ki*, 1887. XXVIII. sz. Irományszámok. 1088. Törvényjavaslat, az 1889. évi XVI. t.-cz. végrehajtásában Fiume szabad kikötő területének az osztrák-magyar vámterületbe való bevonása iránt teendő intézkedésekről. 19–28.; HR-DARI-7. 13. eln./1891. (14. d.).

¹⁰⁴¹ Toncich 2017.

¹⁰⁴² HR-DARI-7. 320. eln./1906. (30. d.); HR-DARI-7. 407. eln./1907. (33. d.).

azért, mert a városnak éppen csak megindult közgazdasági fejlődése, ezáltal a nagyobb változások átvészelésére még nem készülhetett fel. Harmadrészt pedig azért, mert Fiumében a gazdasági és politikai elitek azonos körből rekrutálódtak, így e csoportok személyi összetétele jórészt megegyezett.¹⁰⁴³ A nagyarányú személyes átfedés azzal is járt, hogy a gazdasági sérelmek fokozott gyakorisággal és intenzitással kerültek tárgyalásra a Rappresentanzában. Illetve fordítva: az aktuálpolitikai kérdések (feletti panaszkodás) a kereskedelmi és iparkamara és egyéb kereskedelmi és érdekvédelmi társaságok mindennapjait is átszötte.¹⁰⁴⁴

A fiumeiek részéről panaszból nem volt hiány. Már csak azért sem, mert annak ellenére, hogy az országos kimutatások valóban a kikötő roppant gyarapodásáról és forgalmi növekedéséről tanúskodnak, a helyi kis- és középegysztenenciák deklasszálódási folyamata mind feltűnőbben jelentkezett. A helyi társadalom recessziója több tényező együttes hatására vezethető vissza. Ezek közt említhető, hogy a kikötői illetéken és díjakon kívül drasztikusabban megemelkedtek a fogyasztási cikkek és a lakások árai,¹⁰⁴⁵ valamint, hogy a bevezetett új vámszabályzattal és a helyi kereskedelmet érintő rendeletekkel a kereskedőket újabb adónemek (cukor, ásványolaj, sörfogyasztás utáni) fizetésére¹⁰⁴⁶ és árukészleteik utólagos elvámoltatására kényszerítették.¹⁰⁴⁷ Fiume helyzetét súlyosbította, hogy 1891-től már a szabadkikötői státuszából származó előnyök sem védhették meg a dalmát, triezsti, velencei és boszniai kereskedelmi konkurenciával szemben.¹⁰⁴⁸ A kiéleződő verseny ráadásul elsősorban a fiumeiek számára létfontosságú liszt- és gabona-, fa- és borkereskedelembe mutatkozott meg.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴³ Fried 2001, 63.

¹⁰⁴⁴ Ordasi kézirat/a.

¹⁰⁴⁵ A fiumei magyar állami hivatalnokok. Budapesti Hírlap, 1892. január 23. 9–10. Pl. liszt és gabona, fa, bor, hús.

¹⁰⁴⁶ *Ki*, 1887. XXVIII. 1095. sz. Irományszámok. 1887-1095. A pénzügyi bizottság jelentése, „a cukoradóra, az ásványolajadóra, valamint a cukor- és sörfogyasztási adóra vonatkozó törvényeknek az eddigi fiumei vámkülzetben leendő életbeléptetéséről” szóló törvényjavaslatról. 76. Az adót végül csak 1898. január 1-jétől vezették be, többek közt a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara kitaró tiltakozásának eredményeképpen. HU-MNL-OL-K 255-1891-7.-1401. (331. d.).

¹⁰⁴⁷ Közgazdasági havi krónika. Mandello Károlytól és Mandello Gyulától 1890. deczembertől-1891. novemberig. Nemzetgazdasági Szemle, 16. (1891) 2. 615.; HU-MNL-OL-K 255-1891-7.-1401. (331. d.).

¹⁰⁴⁸ *KN*, 1906. XVIII. 1908. május 15. 324. országos ülés. 313.; Per lo sviluppo del Porto di Fiume. La Bilancia, 1909. július 1. 2.; Babich 1923.

¹⁰⁴⁹ Ordasi kézirat/a.

Mindenek következtében a szabadkikötőről szóló diskurzusban általában öt, egymást hol kiegészítő, hol némileg kizáró kérdéskör jelent meg: 1. az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetközi helyzetének és kereskedelmi lehetőségeinek megváltozása;¹⁰⁵⁰ 2. Trieszt és Ausztria Fiumével és Magyarországgal szemben alkalmazott „kizsákmányoló” politikája; 3. az állami monopóliumokat élvező részvénytársaságok és pénzintézetek konkurenciája és dominanciája a helyi érdekeltségekkel szemben; 4. Fiume és Magyarország közös fejlődésének és önálló nemzetközi útkeresésének, a piacok megszerzésének szükségessége; 5. az egyéni kibontakozás lehetőségének princípiuma, vagyis a szabadkereskedelem és a szabadverseny elvének központba helyezése.

Bár a magyar kormány mindent elkövetett, hogy a változásokat pozitív színben tüntesse fel,¹⁰⁵¹ a helyi lakosság többsége erősen ellenezte a szabadkikötő felszámolását.¹⁰⁵² Szemléletesen példázza ezt, hogy a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara¹⁰⁵³ testületileg Trieszt és Ausztria érdekében hozott áldozatként könyvelte el az intézkedést.¹⁰⁵⁴ Illetve az, hogy Henrik Meynier kamarai elnök és Antonio Francesco Smoquina titkár az intézkedésnek a helyi vállalkozókra gyakorolt káros hatásaira még egy külön feliratban megpróbálták felhívni a pénzügyminiszter figyelmét. Panaszos levelükben Giovanni Sirola kötélgyáros nehézségeit ismertetve rámutattak a helyi lakosság fokozatos ellehetetlenülésére.¹⁰⁵⁵ Ugyanígy vélekedett Antonio Walluschnig és Simone Vranyczány báró, akik még arra sem voltak hajlandók, hogy a Baross-szoborbizottságot támogassák, hiszen – zúgolódtak – „Baross Gábor nemcsak hogy nem tett semmit Fiume érdekében, de meg is károsította a szabadkikötő megszüntetésével”.¹⁰⁵⁶

Fiume országgyűlési képviselői, podestài, valamint a Rappresentanza soraiban ülő városatyák mind türelmetlenebb felszólalásai ugyancsak a

¹⁰⁵⁰ Főleg a német és az orosz expanzió következtében.

¹⁰⁵¹ A szabadkikötők megszüntetése. Budapesti Hírlap, 1891. június 2. 11.; A fiumei szabadkikötő megszüntetése. Budapesti Hírlap, 1891. június 16. 2–3. Ez a megállapítás a koalíciós kormányra természetesen nem érvényes.

¹⁰⁵² Fiume az alkotmány védelme mellett. A városi képviselő-testület ülése. Magyar Tengetpart, 1905. június 11. 1.

¹⁰⁵³ A Kereskedelmi és Iparkamarák szerepéről részletesebben lásd: Szávay 1927. A fiumei Kereskedelmi és Iparkamaráról pedig: Crnković 1994–1995.

¹⁰⁵⁴ A fiumei helyi költségek megdrágítása. Pesti Hírlap, 1895. július 17. 9.

¹⁰⁵⁵ HU-MNL-OL-K 255-1891-7.-1401. (331. d.).

¹⁰⁵⁶ Baross és a fiumeiak. Fővárosi Lapok, 1892. október 22. 2177.

helyi társadalom elégedetlenségéről tanúskodnak,¹⁰⁵⁷ az autonomisták párttá szerveződése, majd az Associazione Autonoma nevű politikai egyesület megalapítása pedig világos jelei a fiumeiek csalódottságának.¹⁰⁵⁸

Megfigyelhető, hogy az országos és városi képviselőkkel ellentétben a kormányzók mérsékeltebben léptek fel a helyi érdekek védelmében. Az ő feladatukat ugyanis elsősorban az állami akarat érvényesítése képezte, és csak másodsorban állhatak ki a város ügyei mellett. Éppen ezért folyamatosan az állami és helyi érdekek közti lavírozásra kényszerültek és kompromisszumok elérésére törekedtek. Ilyen köztes megoldásnak számított, hogy a szabadkikötő felszámolásának kérdésében ahelyett, hogy a korábbi kiváltságos állapot visszaállítását követelték volna, inkább egyes személyek vagy csoportok felkarolásával kívánták a szociális feszültségeket enyhíteni.

Ez az attitűd jellemezte a kormányok Fiume-politikáját is, amelyek inkább a folyósított támogatások összegét emelték, mintsem változtattak volna az integráció jegyében kitűzött célokon.¹⁰⁵⁹ E megállapítás még a Szövetkezett Ellenzékre is érvényes volt. Bár a pártkonglomerátum programjának fontos elemét képezte a vámterületet függetlenítése, a szabadkereskedelem bevezetése és a szabadkikötő helyreállítása, 1906-os kormányra jutását követően azok megvalósítására már nem tehetett konkrét lépéseket.¹⁰⁶⁰ A fiumei törekvések tehát nem jártak sikerrel, és így a szabadkikötő témája az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig napirenden maradt. Sőt, az 1918–1921. évi impériumváltásokkal Fiume hovatartozásának problémája az Adria-kérdés szerves részeként az egyik legfajszínűsőbb nemzetközi dilemmává nőtte ki magát.¹⁰⁶¹

Hajózási társaságok

A szabadkikötő mellett a másik kiemelten konfliktusos területet a hajózási társaságok helyzete jelentette, ami az egész birodalom gazdasági szerkezete egyik neurálgikus pontjának számított. Fiume vonatkozásában a kérdéssel már a vizsgált korszakban megannyi tanulmány foglalkozott, de a téma napjainkban szintén reneszánszát éli. Magyar részről mindenekelőtt

¹⁰⁵⁷ Zanella Rikárd programja. Magyar Tengerpart, 1906. április 27. 1–3.; Ghyczy Kálmán programja. Magyar Tengerpart, 1906. április 28. 1–2.

¹⁰⁵⁸ Costituzione provvisoria dell'Associazione autonoma. La Voce del Popolo. 1901. november 25. 1.; AMSF 1.1.1–1.4.6\1.3.2.; Statuto 1913.

¹⁰⁵⁹ Személyi hírek. Magyar Tengerpart, 1893. március 12. 4.

¹⁰⁶⁰ Külön vagy önálló vámterület. Magyar Tengerpart, 1900. október 19. 2.; Dolmányos 1976.

¹⁰⁶¹ Juhász B. 2018, 28–31.; Toševa Karpowicz 1986.

– Gonda Béla és Kemény Ödön munkásságát folytatva – Pelles Márton és Zsigmond Gábor munkái említhetők. Pelles és Zsigmond írásai képet adnak a trieszti Osztrák Lloyd Osztrák–Magyar Lloydá alakulásának körülményeiről, az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási és a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság működéséről és forgalmáról, valamint a Magyar Keleti Tengerhajózási Rt. tevékenységéről és a legfőbb kereskedelmi célkitűzésekről.¹⁰⁶² Ezen írások azonban többnyire felülnézetből és közgazdasági, de legalábbis gazdaságtörténeti szempontból közelítettek a problémákhoz. Ezáltal a hajózási társaságok körül felmerült dilemmák bemutatása és értelmezése a politikai és/vagy jogi mezőben háttérbe szorult.

A hajózási társaságok működésével a magyar szerzők közül újabban Eszik Veronika foglalkozott részletesebben. Eszik „*Austrian and Hungarian Imperial Ambitions*” című posztmodern szemléletű munkájában az Osztrák Lloyd és az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. tevékenységét vizsgálta. Jóllehet, Pelles Mártontól és Zsigmond Gábortól eltérően fő kérdése nem a két vállalat gazdasági tevékenységére irányult, hanem azok rivalizálásának és együttműködésének fokára és formájára, tudásközvetítő képességére, valamint a nemzet- és birodalomépítésben játszott szerepére.¹⁰⁶³

Az újabb angol nyelvű publikációk közül főleg James Callaway írása érdemel figyelmet. Callaway gazdag forrásbázisra építve a Habsburg Birodalom osztrák és magyar felének eltérő kereskedelmi és gazdasági expanziós igényeire és céljaira koncentrált. Callaway a kérdéseit a marokkói és mexikói piacszerzés lehetőségei, valamint az Osztrák Lloyd és az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. működése példáján keresztül globális léptékben tárgyalta. Narratívája viszont már posztmodern történetírás jegyében készült el és ezzel együtt posztkoloniális szempontokat is felvetett. Ennek köszönhetően nála a hatalmi egyenlőtlenségek, ambivalenciák és a politikai szinten is megjelenő konfliktusok és diskurzusok nagyobb szerepet töltenek be.¹⁰⁶⁴ Ez azért is fontos, mert igazolja, hogy a politikai és jogi mező vizsgálata nélkülözhetetlen a gazdasági összefüggések megértéséhez.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶² Pelles – Zsigmond 2018.

¹⁰⁶³ Eszik 2021.

¹⁰⁶⁴ Callaway 2018, 7.

¹⁰⁶⁵ A tengerészeti kereskedelem kérdésével, illetve az osztrák és magyar hajózási társaságok vetélkedésével többek közt Callaway, Zsigmond Gábor és Pelles Márton nyomán a Kereskedelemügyi Minisztérium, Tengerészeti, hajózási és vízépítészeti szakosztályának (HU-MNL-OL-K 228) és a Budapesti Fővárosi Levéltárban őrzött cégbírószági iratainak bevonásával (HU-BFL-VII. 2. e.) Eszik Veronika külön tanulmányban is foglalkozott. Eszik 2021.

Azzal ugyanis, hogy a magyar állam 1880-as évekre az önálló magyar tengerészeti hajózás és kereskedelem megteremtése mellett kötelezte el magát, egy teljesen újfajta üzleti és gazdasági politikára tért át. Ez nemcsak egyszerűen a korábban már megfogalmazott célok módosításában mutatkozott meg, hanem az eszközök és stratégiák megválogatásában és a rendszert működtető aktorok kiválasztásában is. A váltás a hatalmi szintek egymáshoz való viszonyát és a gazdasági folyamatok lebonyolításában érdekelt szereplőket sem hagyta érintetlenül. Példának okáért a magyar állam felbontotta az Osztrák Lloydal (innentől kezdve Osztrák–Magyar Lloyd) 1871-ben kötött támogatási szerződését. Helyette pedig a magyar nemzetgazdaság céljait (hatékonyabban) szolgáló részvénytársaságokat alapított és nagyvolumenű, koncentrált állami monopóliumokat osztogatott.

A szerződésbontását, valamint az új, államilag támogatott „magyar” részvénytársaságok létrehozását az indokolta, hogy a Lloyd a birodalom, elsősorban Bécs és Trieszt közgazdasági preferenciáinak kedvezett. Tehát az osztrák igények érvényesültek a Lloyd által szállított áruk fajtájában, típusában, mennyiségében, arányában, árában továbbá a szállítás időzítésében, ütemezésében és irányában. A szállítás iránya és útvonala különösen neurológikus pontnak számított, mivel míg a Lloyd a keleti kereskedelem lebonyolításában volt érdekelt, addig a magyar nemzetgazdasági szempontjából az 1890-es évekig a nyugati piacszerzés (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia) tűnt kifizetődőbbnek. Erre utalt Luigi Peretti, Fiume parlamenti képviselője is, mikor 1878-ban a Lloyd további szubvencionálásának tárgyalásakor úgy fogalmazott „Jönnek a keleti utak. Magyarországnak, azt tartom, kereskedelme a tengeren túl nincsen. Jönnek az indiai utak. Mit keres Magyarország Indiában? Nyers terményeit oda nem szállíthatja. Sőt mit keres Ausztria ipara India vidékein, hiszen ama népek sokkal előbbre vannak, mint az európai nemzetek, kivált a festésben, metszésben, porcellán-készítésben s a szövetekben.”¹⁰⁶⁶

Peretti felszólalásában jórészt a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara véleményét tolmácsolta, amely a magyar állam nyugati piacszerző ambíciói mellett a balkáni gazdasági expanziós célkitűzéseket is támogatta. A fiumeiiek lelkesedése mögött a kikötőváros földrajzilag behatárolt mivolta és tranzitókereskedelmi profilja rejlett, ami miatt lakosságának ellátásáról és forgalmának biztosításáról kizárólag egy „virtuális” Hinterland megteremtésével gondoskodhatott. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a fiumei elitcsoportok különösen érdekeltek voltak abban, hogy legalább a dalmá-

¹⁰⁶⁶ KN, 1875. XVI. 1878. február 27. 361. országos ülés. 98–99.

ciai, valamint a boszniai és hercegovinai forgalmat egyenesen saját kikötőjükbe tereljék. Így már 1869-ben kérvényt fogalmaztak a kereskedelemügyi miniszterhez, amelyben Fiume és Dalmácia közti hajóközlekedés fejlesztését kérték,¹⁰⁶⁷ 1872-ben viszont már egy egészen az albán partokig közlekedő, államilag támogatott hajójárat létrehozásában gondolkodtak.¹⁰⁶⁸ A fiumeiek felvetése ekkor túl korainak bizonyult. Az albán partvidékekkel való rendszeres kereskedelmi összeköttetés csak közel húsz évvel később, 1893-ban valósulhatott meg,¹⁰⁶⁹ a közvetlen vonalról történő határozásról pedig az 1901. évi X. tc. megszületéséig várni kellett.¹⁰⁷⁰

A Lloyd gazdasági stratégiája egyéb módokon is sértette a magyar és fiumei érdekeket. Többek közt azzal, hogy a Lloyd hajójáratái alig érintették Fiumét.¹⁰⁷¹ Ennek alapvetően üzletpolitikai és gazdasági okai voltak. A Lloydnak egészen egyszerűen nem érte meg Fiume felkeresése annak korlátozott raktározási képessége, mérsékelt áruforgalma, valamint a kikötőben való vesztegléssel töltött idő kiesés miatt. Ezen kívül gyakori panaszként hangozott el az is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia a nemzetközi kereskedelemről származó bevételei aránytalanul oszlottak el. Magyarán, hogy a hasznot nem Fiume, hanem nagyrészt Trieszt fölözta le, miközben az Ausztria által támogatott az olcsó orosz gabona osztrák–magyar vámterületre szállítása a magyar agráriusokat juttatta nehéz helyzetbe.¹⁰⁷²

Orbán Balázs parlamenti képviselő meggyőződéssel vallotta, hogy Ausztria selejtes iparcikkeinek piaca Magyarország és a Kelet. Nézetét a képviselőházban is nyíltan hangoztatta, amit az alábbi idézet is szemléltet: „ha vajon hazánk érdekében van-e a trieszti Lloyd segélyezése? Ha vajon a lefolyt tíz év alatt e társulatnak adott hat, és most a következő tíz évre oda ajándékozni célzott hét, illetőleg a kamatok és előlegekkel együtt kilencmillió forintért háramlik-e hazánkra valamely haszon? E kérdésekre határozottan nem-mel kell felelnünk”. Orbán egy további tényezőre is felhívta az országgyűlés figyelmét: „És most a kormány arra akarja, még

¹⁰⁶⁷ HR-DARI-7. 958. ált./1869. (69. d.).

¹⁰⁶⁸ Országgyűlési tudósítás. A Hon, 1872. október 2. 1–3.

¹⁰⁶⁹ HR-DARI-46. 677. ált./1893. XIX. t. 677. a. sz. (88. d.).

¹⁰⁷⁰ 1901. évi X. törvénycikk. A magyar-horvát tengeri gőzhajózási részvénytársasággal kötött szerződés becikkelyezéséről; Kereskedelmi tengerészetjük fejlődése. Vasúti Közöny, 1904. 1285.

¹⁰⁷¹ Il contratto del Lloyd. Studio e Lavoro, 1877. december 1. 2.; Il Lloyd austro-ungarico. Studio e Lavoro, 1877. december 8. 1.

¹⁰⁷² Ki, 1875. XXI. 733. A képviselőház vám- és kereskedelemügyi bizottságának jelentése, az „osztrák-magyar Lloyd” gőzhajózási vállalattal kötött hajózási s posta szerződésről beterjesztett törvényjavaslat tárgyában. 405–411.

pedig presszió tiltott fegyvereivel kényszeríteni a törvényhozást, hogy ön-maga semmisítse meg a hozott áldozatok gyümölcseit, hogy drága kölcsön pénzzel gazdagítson fel egy irányunkban gyűlöletet tápláló oly társulatot, a mely egyenesen Fiume letiprására, tengeri kereskedelmünk megsemmisítésére, s nemzetgazdasági fejlődésünk megbénítása céljából alapítottatott (sic!).”¹⁰⁷³ Valóban: lényegében az egyetlen előny, amelyet a Lloyd nyújtani tudott, az a postaszolgáltatás és a távoli országokkal való kommunikációs összeköttetések biztosítása volt. Ugyanakkor Magyarországot az érintett államok nagy részéhez (akkor még) semmiféle kereskedelmi kapcsolat nem fűzte, sőt, az esetleges magyar igényeket a fiumei postaszolgálat a magyar vasutak által gyorsabban és olcsóbban is kielégíthette.¹⁰⁷⁴

A Lloyd mellett érvelők – mint akik közé Wahrmann Mór képviselő is tartozott – mindenekelőtt a magyar állami tekintély fenntartásának és keleti terjesztésének előnyeit hozták fel, mire Orbán némi szarkazmussal felelt: „Én, tisztelt ház, nem tudom, hogy egy üzér társulat miként tarthatja fenn és terjesztheti az állam tekintélyét; hanem azt tudom, hogy keleten folytatott politikánk oly szégyenletes, oly lealázó, oly nyomorúságos volt, az államunk tekintélyén oly csorbát ejtett, hogy a trieszti Lloyd még úgy se tudná elpalástolni, ha ottjáró hajóinak minden árbocára 50 osztrák–magyar lobogót tűzne is ki.”¹⁰⁷⁵ Orbán nézeteit, amelyet Lukács Béla, B. Simonyi Lajos és Mudrony Soma még egy részletes különvélemény kiadásával is támogatott,¹⁰⁷⁶ a magyar a kormány 1880-ra tette magáévá. Ettől kezdve az állam fokozatosan kihátrált a Lloyd mögül,¹⁰⁷⁷ és véget vetett annak a paradox állapotnak, amiről a kortársak kritikusan úgy nyilatkoztak, hogy a kormány a Lloyd támogatásával csak saját jogait, nemzetközi ambícióit korlátozta, a nemzeti hajózás megteremtését pedig „önként vállalt felesleges terhekkel” akadályozta.¹⁰⁷⁸

Az állam 1880-ban indította meg szubvenciók gazdaságpolitikáját az Adria Steamship Companyval aláírt, majd törvénybe iktatott szerződés alapján az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. létrehozásával. A megállá-

¹⁰⁷³ KN, 1875. XVI. 1878. február 27. 361. országos ülés. 93–98. Elírás az eredetiben. Helyesen: „céljából alapítottatott.”

¹⁰⁷⁴ Zsigmond 2009.

¹⁰⁷⁵ KN, 1875. XVI. 1878. február 27. 361. országos ülés. 96.

¹⁰⁷⁶ B. Simonyi – Lukács – Mudrony 1878.

¹⁰⁷⁷ A szerződéses viszonyt végül 1891-ben lett vége. Addig azonban még 1888-ban Fiumében aligazgatóságot is létrehoztak, amely mellé külön igazgatói bizottságot is szerveztek. HU-MNL-OL-K 230-1890-9.-66440. (14. d.); HU-MNL-OL-K 230-1890-9.-1452. (14. d.); HU-MNL-OL-K 230-1890-9.-37982. (14. d.);

¹⁰⁷⁸ KN, 1887. XV. 1890. január 14. 310. országos ülés. 109–112.

podás lényege abban állt, hogy a társaság évi állami támogatás fejében a Lloyd hosszújratú hajózási útvonalainak egy részének ellátására kötelezte magát.¹⁰⁷⁹ A társaság szolgálatai azonban nem teljesen feleltek meg a kormány elvárásainak, ezért 1891-ben Baross Gábor koncepciójának megfelelően az állam átalakulásra készítette a vállalatot és egy újabb tíz évre szóló szerződést kötött vele. Az 1891. évi XXIX. tc.-ben rögzített módosított feltételek értelmében az Adriának a jelentősebb állami támogatásért cserébe kiemelten figyelembe kellett vennie az ország érdekeit és igényeit. Ez egyet jelentett egy új szolgálati utasítás bevezetésével,¹⁰⁸⁰ egy „nemzetibb” kereskedelmi stratégia követésével, valamint a gőzhajóállomány és a rendes hajójáratok számának bővítésével.¹⁰⁸¹

Az Adriával kötött megállapodás hamarosan az újabb vállalatokkal való megegyezések mintájává vált. Mindez oda vezetett, hogy 1891-től a partmenti kereskedelmi hajózást a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság, a keleti kereskedelmi összeköttetések fenntartását és kiterjesztését pedig 1898-tól a Magyar Keleti Tengerhajózási Rt. látta el. E téren két dolog feltétlen említést érdemel. Egyfelől az, hogy állami monopóliumokat természetesen nemcsak a hajózási vállalatok, de az olyan pénzintézetek és gyárak is élveztek, mint például a Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank, a Fiumei Első Magyar Rizshántoló és Rizskeményítő Rt., a Fiumei Kőolaj-finomító Gyár Rt. Másfelől, hogy a többnyire tízévenként újratárgyalandó szerződések némi rugalmasságot vittek a felállított rendszerbe. A rugalmasság fenntartását főleg a gazdasági, politikai és technológiai körülmények folyamatos változása indokolta, amik miatt bizonyos időközönként célszerűnek bizonyult a szerződési feltételeket felülvizsgálni és esetleg kiigazítani. Jó példa erre Rakovszky István a parlament képviselőházában 1901-ben tartott beszéde, melyben meggyőződéssel vallotta, hogy az időközben túlságosan megerősödött Adria szubvencióját más társaságnak kellene juttatni. Rakovszky javaslatával a magyar árucikkek számára kívánt újabb piacokat szerezni, az Adriának pedig versenyképessége megőrzéséhez konkurenciát teremteni.¹⁰⁸²

A Lloydtól való függetlenedés és kiválasztott társaságok állami támogatása rövidesen újabb egyenlőtlenségekhez, csalódásokhoz és konfliktusokhoz vezetett. Ennek az volt az oka, hogy az állam az országos, és nem a lokális érdekeket helyezte előtérbe, ezáltal a fiumei elitcsoportok elvárásai

¹⁰⁷⁹ Pelles 2016.

¹⁰⁸⁰ HU-MNL-OL-K 230-1890-9.-58536. (14. d.).

¹⁰⁸¹ 1891. évi XXIX. tc.

¹⁰⁸² KN, 1896. XXXIV. 1901. március 23. 686. országos ülés. 400–401.

és tapasztalathorizontjai csak mérsékelten estek egybe. Hiszen míg a városatyák arra számítottak, hogy az új magyar gazdaságpolitika számukra is újabb lehetőségeket teremt,¹⁰⁸³ a központi kormányzat mindenekelőtt a tőle függő és/vagy az állammal valamilyen szerződéses viszonyban álló tőkeerős részvénytársaságokat szubvencionálta. Bár egyes fiumei vállalkozók megpróbálták bekapcsolódni egy-egy ilyen részvénytársaság tevékenységébe, lehetőségeik meglehetősen korlátozottak voltak. Viszonylagos sikertelenségüket egyrészt az elegendő tőke hiánya magyarázta. Másrészt pedig az, hogy részvénytársaságok fővárosi székhelyén ülésező igazgatóságába főleg olyan személyek kerültek be, akik az állami prioritások preferálásában voltak érdekeltek. Mindazonáltal ez a jelenség természetesnek tekinthető, mivel a kormány – Baross Gáborral az élen – egy központosított, Budapestről irányított gazdaságpolitikai modellben gondolkodott.

E centralizáló célkitűzés fejeződött ki a vállalatok, intézmények szimbolikus és térbeli elhelyezkedésében, valamint az adózási kötelezettségek szabályozásában is. Fiumében általában csak az üzletek kirendeltsége kapott helyet, az érdemi kérdések viszont a fővárosban, a központi székházakban dőltek el. Ez egyben a társaságok által fizetett községi adók sorsát is számottevően befolyásolta. A legismertebb példa erre az Adria Rt. esete, amelynek felügyeletével a kezdetektől külön kormánybiztost bíztak meg,¹⁰⁸⁴ az igazgatóságában pedig nem fiumei kereskedők, vállalkozók és hajósok, hanem a magyar közélet prominens képviselői ültek. Így például Herz Ármin, Jókai Mór,¹⁰⁸⁵ Keleti Károly, Szapáry István, Tolnay Lajos. Ritka kivételként említhető Ettore Cattinelli, a Tengerészeti Hatóság elnök-helyettese,¹⁰⁸⁶ aki eredetileg a vezérigazgatói posztot töltötte be az Adriában, illetve Federico Thierry és Kuranda Emil vállalkozók, és Giovanni Ciotta podestà,¹⁰⁸⁷ aki egy politikai alku eredményeképp került az igazgatósági tagok közé. Tudniillik a kormány az igazgatói tagsággal kár-

¹⁰⁸³ KN, 1878. XIII. 1880. május 4. 256. országos ülés. 109–111.

¹⁰⁸⁴ Pl. Keleti Károly, Batthyány Tivadar, Csörgheő Gyula.

¹⁰⁸⁵ Kiss Gy. Csaba 2016, 256. Kiss Gy. Csaba tanulmányából megtudható, hogy Jókai eleinte a Kormányzóságnál szeretett volna elhelyezkedni, ám Tisza Kálmán miniszterelnök lebeszélte erről a szándékáról, és helyette elintézte, hogy az író az Adria Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatói tanácsába kerülhessen be 1881-ben.

¹⁰⁸⁶ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 9. (1890) 281.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 10. (1891) 285.

¹⁰⁸⁷ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 9. (1890) 281.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 30. (1911) 323.

pótolta a városatyát a Lloyd igazgatósági bizottságában betöltött szerepének elvesztéséért.¹⁰⁸⁸

Az aránytalanságok a kortársak előtt sem maradtak rejtve. Szemléletesen kitűnik ez a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara és a Rappresentanza jegyzőkönyveiből, valamint a *La Difesa* és a *La Voce del Popolo* tudósításaiból. A városatyák leginkább azt nehezményezték, hogy véleményüket figyelmen kívül hagyják a döntések meghozatalánál, az *Adria* vezetéséből a fiumei vállalkozókat szándékosan kiszorítják, és helyettük a bizottságokba olyan egyéneket választanak be, akik a tengeri kereskedelmi viszonyokról csak felületes ismeretekkel rendelkeznek. Jellemző, hogy 1882-ben a *Rappresentanza* a kapitányok és a tiszti személyzetet illetően is hasonló problémákra hívta fel a figyelmet. Vagyis arra, hogy a gőzhajók élére többnyire nem magyar állampolgárokat és főleg nem fiumei tengerészeket, hanem osztrák és angol alattvalókat neveztek ki.¹⁰⁸⁹ Bár a szelekció kétségtelenül sértette a fiumei érdekeket, más megközelítésben látni kell, hogy az *Adriának* a kockázatmérséklés és kiszámíthatóság miatt a gőzhajózásban jártas, megbízható és tapasztalattal rendelkező személyzetre volt szüksége. A fiumei vállalkozók és tengerészek ugyanis ekkor még csak épphogy ismerkedtek a gőzhajózással, betanulásuk pedig hosszú időt és energiát igényelt.¹⁰⁹⁰

Noha a fiumeiek aránya, és általában véve a magyar honpolgárok száma idővel emelkedett az *Adriában*,¹⁰⁹¹ a parlamentben még tíz évvel később is panaszként hangzott el, hogy a társaság, bár már nem szegte meg a törvényben foglalt kötelességeit, mégsem szolgálta a magyar kereskedelmet. Az *Adria* járatai továbbra is alig érintették a fiumei kikötőt, és ahogy Pichler Győző felemlégette, változatlanul angol hajók látták el a postaforgalmat Málta és Siracusa között.¹⁰⁹² Ezen a ponton fontos tényezőként jön számításba, hogy az állam már az 1880-ban megkötött kormányserződésben ugyanakkora szubvencióért több rendes járat fenntartására és nagyobb kiszámíthatóságra kötelezte az *Adriát*, mint elődjét, a *Steamship Companyt*. Megfelelő számú hajó hiányában azonban az *Adria* ezt a kötelezettségét kizárólag idegen hajók bérlésével oldhatta meg. A társaság viszont semmilyen befolyást nem gyakorolhatott az idegen hajók felett. Sőt, nemcsak

¹⁰⁸⁸ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 9. (1890) 281.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 10. (1891) 285.

¹⁰⁸⁹ HR-DARI-7. 386. ált./1882. (133. d.); Keleti 1883, 21–22.

¹⁰⁹⁰ HU-MNL-OL-K 230-1892-8.-29207. (148. d.).

¹⁰⁹¹ A magyar tengerészet. Magyar Tengerpart, 1894. december 2. 2.

¹⁰⁹² KN, 1896. XXXV. 1901. április 18. 692. országos ülés. 12–14.

az előírások esetleges áthágását és/vagy a szállítások késedelmes teljesítését nem szankcionálhatta, de több alkalommal számára előnytelen kompromisszumok meghozatalára kényszerült.¹⁰⁹³

Némileg más volt a helyzet a fiumei székhelyű Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság esetében, amely Baross Gábor szorgalmazására a Sverljuga és Társai és a zenggi Krajac és Társa vállalatok egyesülésével jött létre 1891-ben.¹⁰⁹⁴ Bár a társaság üzletpolitikája több vonatkozásaiban ellentétben állt az állam közgazdasági célkitűzéseivel, a magyar kormány támogatta a vállalkozást. Magyarország ugyanis a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság segítségével olyan területekkel is összeköttetésbe kerülhetett, amelyek felé az Adria a Lloydal kötött kereskedelmi érdekszféra-felosztás miatt nem indíthatott járatokat. Ez főleg az egészen Albániáig terjedő parthajózást érintette, de a társaság Fiume és Velence, valamint Fiume és Ancona relációjában az Adriai-tenger keleti és nyugati partjai közti személy- és áruforgalom lebonyolítását szintén ellátta.¹⁰⁹⁵

A Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársasággal szemben a magyar kormány részéről két fő kritika fogalmazódott meg. Egyfelől, hogy a társaság horvát részvényekből jött létre. Másfelől az, hogy a vezetés, valamint a hivatalnoki kar számottevő része olasz, de főleg horvát ajkú személyekből állt, akik az országos érdekek helyett a tengerparti lakosság, valamint magáncéljaik megvalósítását helyezték előtérbe.¹⁰⁹⁶ A parlamentben a honatyák a részvénytársaságot gyakran a magyar célok elárulásával és horvátosítással vádolták, a kormányt pedig a szubvenció feltételeinek revideálására szólították fel. Ez utóbbi 1901-ben történt meg, mikor is a kormány már törvényileg kikötötte, hogy az éves támogatás fejében a társaság igazgatóságának legalább kétharmad részben magyar állampolgárokból kellett állnia.¹⁰⁹⁷ Talán ennek a nyomásgyakorlásnak köszönhető, hogy nem sokkal később a fiumei kormányzói tanács legfontosabb személyei – Wickenburg István, Egan Lajos, végül Verneda Emil – is bekerültek a társaság igazgatósági bizottságába.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹³ HR-DARI-7. 386. ált./1882. (133. d.); Keleti 1883, 7–8.

¹⁰⁹⁴ Kisparthajózásunkról. Fiumei Szemle, 1904. január 31. 6.

¹⁰⁹⁵ 1901. évi XI. tc.

¹⁰⁹⁶ Természetesen a magánérdekek érvényesítése más társaságokban is megjelent, de a személyi állomány nemzetiségi összetétele miatt a kormány a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársasággal szemben különösen kritikusan viszonyult.

¹⁰⁹⁷ 1901. évi X. tc. Ezzel a rendelkezéssel feltételezhetően a dalmát és isztriai, tehát az osztrák állampolgársággal rendelkező horvát és szlovén vállalkozókat kívánták távoltartani.

¹⁰⁹⁸ *Magyarország tisztii cím- és névtára*, 33. (1914) 352.

Az 1901. évi X. tc. kikötései ellenére a társaság igazgatósága szinte az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig változatlan maradt. Az elnöki posztot Copaitich Zsigmond, az alelnököt pedig Zengg korábbi polgármestere, az a Ladislav Krajacj töltötte be, aki 1883-ban aktívan részt vett a zenggi magyarellenes és az antimodernizációs Horvátországot és a Jogpártot éltető megmozdulásokban.¹⁰⁹⁹

A társaság harmadik „pillére”, alapítója és egyik főrésztvevője Francesco Gilberto Corossacz volt, aki egy rövidebb időszakon kívül mindvégig az igazgatósági tanács legbefolyásosabb tagjának számított. Corossacz ideiglenesen csak 1897 novemberében, a municipális válság alatt távozott az igazgatói tanácsból, mikor nemcsak a fiumei autonómia került veszélybe, de az is felmerült, hogy Budapestről kormánybiztost neveznek ki a társaság élére. Corossacz reakciójáról Dárday Sándor miniszteri tanácsos táviratban tájékoztatta az éppen a fiumei közigazgatási ügyekről szóló tárgyalást szervező Bánffy Dezső miniszterelnököt: „Kegyelmes Uram! Fiuméből egymást érik a hírposták. Corossacz inkább lemondott az Ungaro–Croata elnökségéről, – semhogy az ankétra feljönne. Ez már nagymérvű elkeseredésnek jele!”¹¹⁰⁰ A konfliktust végül Széll kabinetalakítása oldotta meg. Corossacz visszatért az igazgatóságba, az állam – pedig eltérve az Adriánál és a Magyar Keleti Tengerhajózási Rt-nél alkalmazott eljárástól – 1912-ig tartózkodott attól, hogy a társaságot kormánybiztosi felügyelet alá helyezze.¹¹⁰¹

A központi hatalom a társasággal szembeni bizalmatlanságát az egyes hajókapitányok titkos üzelmei,¹¹⁰² a fedélzeten kitörő gyakori sztrájkok il-

¹⁰⁹⁹ Eszik 2019a.

¹¹⁰⁰ HU-MNL-OL-K 26-1897-18390. (395. cs.).

¹¹⁰¹ A kormány, az Ungaro–Croata és a „Hazánk”. Magyar Tengerpart, 1901. december 12. 2.; Uj hajójárat Abbázia és Fiume közt. Pesti Hírlap, 1912. július 13. 17.

¹¹⁰² A „Skodra” gőzös kalandja. Pesti Napló, 1912. március 18. 14.; A Skodra affér új megvilágításban. Az Újság, 1913. június 22. 14.; HR-DARI-46. 107. eln./1913. IV. t. (14. d.); HR-DARI-46. 3. eln./1914. IV. t. 2. a. sz. (16. d.); HR-DARI-46. 52. eln./1914. IV. t. (16. d.); HR-DARI-46. 375. eln./1914. IV. t. 2. a. sz. (16. d.). Ezek közül nemzetközi szinten az egyik legnagyobb botrány kavarást a társaság Fiume és az albániai Obotti közt közlekedő Skodra gőzöséhez köthető, amelynek legénysége politikai szimpátiából és némi anyagi haszonért cserében titkon a szerbeknek és montenegróiaknak szállított fegyvert, élelmiszert és olykor katonákat a Balkán-háború alatt. A Skodra tevékenysége azonban a török hatóságok előtt lelepleződött, ami miatt 1912 tavaszán a Bojana-folyónál, 1913-ban pedig San Giovanni di Meduánál rátámadtak a hajóra. Blasich, a gőzös kapitánya a bojanai-kalandról később úgy nyilatkozott, hogy a török hatóságok azért nyitottak tüzet, mert a magyar zászlót véletlenül olasznak nézték. A második támadással kapcsolatban pedig a fiumei révhivatalnál feljelentést tett azt állítva, hogy őt és személyzetét a montenegrói csendőrök fegyverrel kényszerítették a csapatok partra szállítására.

letve olasz- és magyarellenes demonstrációk is fokozták. Ezek közt például a Gödöllő¹¹⁰³ vagy a Nehaj nevű gőzösön¹¹⁰⁴ lezajló tüntetések említhetők, de ide tartoznak a szimbolikus, többnyire a lobogóhasználattal összefüggő mindhárom fél részéről elkövetett atrocitások, visszaélések is.¹¹⁰⁵ A Hazánk című orgánium egyenesen „magyarfalással” vádolta a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaságot, és azt is a szemére vetette a vállalatnak, hogy a magyar nemzeti hajózás fejlődését szándékosan szabotálja. A lap egy ízben álláspontját így foglalta össze: „Azt a néhány száz magyar fiút, akit akár mint hajóskapitányt, akár más rangban alkalmaz szolgálatában, addig üldözik, míg megunják a dicsőséget s kilépnek a társaságból.”¹¹⁰⁶ Az ambivalens viszonyokat és ellentmondásos interpretációs lehetőségeket példázza, hogy míg a társaság ellen Fiumében az olasz nyelvű, a dalmát kikötőkben pedig a horvát ajkú lakosság tüntetett, addig éppen a horvátok nacionalizmusát és szeparatista törekvéseit kifogásoló magyar kormány fiumei szócsöve, a Magyar Tengerpart mentegette a vállalatot. „Az Ungaro-Croátának ezúttal nincsen szüksége a védelemre, mert ugyan miben is volna ő hibás, ha ellene tüntetnek, mert magyar is?”¹¹⁰⁷

A sajtó tudósításai, valamint a parlamenti és képviselő-testületi felszólalások tanúsága szerint mind az Adria, mind a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság esetében a legsúlyosabb kritikát mégsem a nemzetiségi konfliktusok, hanem a vállalatok monopolizált helyzete jelentette. Vagyis az, hogy az állam a helyi kis- és középvállalkozók helyett a nagy részvénytársaságokat, gyárakat és pénzintézeteket részesítette előnyben.¹¹⁰⁸ Az eleve az életképebb vállalkozásokra alapozott gazdaságpolitika, a vámterület átszabása és a vitorláshajózás válsága együtt oda vezetett, hogy a hajózásból, kereskedeleméből és iparból élő középegzisztenciákat az eladósodás és deklasszáció fenyegette. Ez a helyzet olyan szélsőséges politikai irányzatok előtt nyitotta meg fokozatosan a kaput, mint amilyenek a szocializmus és a nacionalizmus, vagy irredentizmus voltak.

¹¹⁰³ A horvátok tüntetése. Magyar Tengerpart, 1902. október 12. 3.

¹¹⁰⁴ „A tenger melléki parázs” Levél Fiuméről. Magyar Tengerpart, 1904. szeptember 14. 1.

¹¹⁰⁵ Dalmácia visszacsatolása. Magyar Tengerpart, 1905. október 6. 1.; A horvát zászló Fiumében. Magyar Tengerpart, 1906. július 3. 2.; Az installáció epilógusa. Magyar Tengerpart, 1906. július 14. 1.

¹¹⁰⁶ A kormány és az Ungaro-Croata. Hazánk, 1901. december 11. 10.

¹¹⁰⁷ „A tenger melléki parázs”. Magyar Tengerpart, 1904. szeptember 15. 1-2.

¹¹⁰⁸ A fiumei helyi költségek megdrágítása. Pesti Hírlap, 1895. július 17. 9.; Le elezioni della Camera di Commercio. La Difesa, 1899. március 5. 2.; La Società di commercio per azioni. La Difesa, 1899. július 23. 2.

A fiumei társadalom egzisztenciális válsága, de különösen a partmenti kereskedelmi tengerészet hanyatlása már az 1880-as évek közepétől kezdve foglalkoztatta a fiumei Kereskedelmi és Iparkamarával szoros kapcsolatot tartó Kereskedelemügyi Minisztérium tengerészeti (IV.) szakosztályának 3. ügyosztályát.¹¹⁰⁹ A felterjesztett kérelmek¹¹¹⁰ és jelentések alapján már akkor megindult az a hosszú útkeresési folyamat, amellyel a modernizációval és a centralizációval járó kihívásokra¹¹¹¹ igyekeztek helyi és országos szinteken is adekvát válaszokat találni.

Fest Aladár szerint a fordulópont 1886-ban következett be a tengerészeti kereskedelemben, amikor egyértelművé vált, hogy a szabadhajózás hanyatlása visszafordíthatatlan és immár elkerülhetetlen az állam közbeavatkozása. Nézeteit egy rövid történelmi összefoglalóval kiegészítve a Magyar Tengerpartban is közzétette.¹¹¹² Ebben Fest kimutatta, hogy Fiumét 1872 előtt nem lehetett kereskedelmi városnak tekinteni, hanem a szabadhajózásból élő, csak hajóépítők és hajósok hazájának.¹¹¹³ A szabadhajózásnak két nagy korszaka volt. Az első az 1850-es évekre tehető, mikor a krími háború következtében a tengerparti hajógyárak tevékenysége megélnékvült. Fest értekezése alapján ekkor a fiumeiek orosz és román gabonával meg rakodott hajói még Angliát is elérték az Adria és a Földközi-tenger partvidékein kívül. Fest a második fénykort az 1865–1875 közötti időszakra datálta és úgy vélte, hogy az az amerikai petróleum- és gabonaszállításban rejülő lehetőségek sikeres kihasználásának volt az eredménye.¹¹¹⁴

Fest arra is rámutatott, hogy a hanyatlás első jelei már az 1870-es években megmutakoztak és a gőzhajózás elterjedésével és a globális kereskedelmi útvonalak átrendeződésével egy feltűnő recessziós folyamat kezdő-

¹¹⁰⁹ HU-MNL-OL-K 167. Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár repertórium. Az osztályt eredetileg VII. sz., később a X/b. elnevezés jelölte egészen 1889. június 15-ig, a tárca Földművelésügyi- illetve a Kereskedelemügyi Minisztériumra való kettéválasztásáig. Batthyány Tivadar az így létrejött Kereskedelemügyi Minisztérium keretein belül munkáját a IV. szakosztály 3. ügyosztályának élén látta el 1890 novemberéig.

¹¹¹⁰ HU-MNL-OL-K 230-1892-8.-65771. (153. d.). Ilyen volt pl. Luigi Ossoinack az Orient Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság megalapítására vonatkozó felterjesztése is.

¹¹¹¹ Ideértve a vasútvonalak kiépülése, a gőzhajók tömeges elterjedése, az új vámhatárok felállítás, valamint az 1873-as gazdasági krízis okozta válságokat is.

¹¹¹² A szabad tengeri hajózás állami segélyezése. Magyar Tengerpart, 1893. április 30. 1–2.

¹¹¹³ Fest Aladár vélekedését támasztja alá Cseh Ede Mikó Imre közmunka- és közlekedésügyi miniszternek címzett levele, melyben új hajóműhelyek építésére kér támogatást. HR-DARI-7. 764. ált./1868. (68. d.).

¹¹¹⁴ Fest 1895. Gonda Béla 1906-ban megjelentetett, és azóta is gyakran hivatkozott összefoglalása lényegében Fest idézett munkáján alapult, így következtetései is megegyeznek. Gonda 1906.

dött meg. A viteldíjak töredékükre csökkentek, a fiumei hajóállomány amortizálódásnak indult, és fizetéseképtelenség miatt még a helyi biztosítótintézet is csődbe ment. Az egymás mellett felbukkanó és egymásra épülő nehézségek következtében pedig az 1880-as évek közepére a fiumei hajógyárak versenyképtelennek bizonyulva sorra beszüntették a tevékenységüket. A tengerparti lakosság keresetképtelensége és életviszonyainak hanyatlása 1886-ra olyan súlyossá vált, hogy Zichy Ágost fiumei kormányzó elnöklete alatt egy közös osztrák–magyar ankét összehívására is sor került a tengeri hajózás bajainak felülről irányított orvoslása érdekében.¹¹¹⁵ Lényegében ezen az értekezleten mondták ki először, hogy a szabad hajózás helyzetén kizárólag az anyagi feltételek és a törvényi keretek párhuzamos megteremtésével és összehangolásával lehet eredményesen segíteni.¹¹¹⁶

A mozgalom egyik vezéralakja, Batthyány Tivadar lett, aki 1891-ben egy emlékiratot állított össze a kereskedelmi tengerészet segélyezéséről. Batthyány a fő célt francia és olasz mintára a szociális problémák orvoslásán túl az egyéni vállalkozó szellem fokozásában, a szabadhajózással foglalkozó társaságok versenyképességének erősítésében, valamint a vitorlás- és a gőzhajózás közti kiegészítő viszony megteremtésében jelölte meg.¹¹¹⁷ A támogatás lehetséges formái közt mindenekelőtt a kikötői illetékek leszállítását, a vám- és adókedvezményeket, az esetleges mentességek nyújtását, a partmenti vitorlášajózás és a nem rendszeresített útvonalakon közlekedő járatok szubvencionálását tüntette fel. A gróf ez utóbbit a hajóállomány „jó karban tartásának” és a vitorlášajók fokozatos gőzhajókra cserélésének feltételéhez kötötte. Batthyány emellett nélkülözhetetlennek tartotta a tengerészek nyugdíjának és biztosításának garantálását, a hajójavító-, építő műhelyek, dokkok létesítését, a tengeri bankok alapítását, a szökevény tengerészek problémáinak kezelését.¹¹¹⁸ Nézetét általánosságban a kormány is magáévá tette, és egyes felvetései alapján már a törvényi szabályozás előtt megindultak a legfontosabb intézkedések.¹¹¹⁹

Ennek ellenére a szabadhajózás támogatásának kodifikálására csak 1893-ban került sor. A törvény értelmében az állami költségvetésben külön tételt vettek fel, és a hajóállomány modernizálása érdekében bevezették a „hajó-

¹¹¹⁵ A szabad tengeri hajózás állami segélyezése. Magyar Tengerpart, 1893. április 30. 1–2.

¹¹¹⁶ A fiumei kereskedelmi kamara a szabad hajózás segélyezéséről. Magyar Tengerpart, 1893. május 17. 1–2.

¹¹¹⁷ Kétféle segítség. Magyar Tengerpart, 1906. október 16. 1.

¹¹¹⁸ HU-MNL-OL-K 230-1892-8.-29207. (148. d.).

¹¹¹⁹ KN, 1892. IX. 1893. évi február 20. 161. országos ülés. 88–90.; KN, 1892. XIV. 1893. november 27. 258. országos ülés. 420–422.; Fiume dinanzi al parlamento ungarico. La Bilancia, 1893. december 1. 2.

beszerzési hozzájárulást”, a forgalom növekedése céljából pedig egy „hajózási”/„mérőfölddíjat”.¹¹²⁰ A szubvencióra minden, legalább kétharmad részben magyar tulajdonú kereskedelmi tengerészeti vállalkozás jogosult volt, amennyiben teljesítette az állam feltételeit. Azaz vállalta a tárca megbízottjainak ingyenesen utaztatását, a kereskedelmi miniszter befolyását a támogatásból vásárolt hajók eladásánál és háború esetén a hajók a hadügy számára bocsátását. Ez a segélyezési rendszer, bár nagyban hozzájárult az egyes szabadhajózással foglalkozó vállalatok eredményes működéséhez,¹¹²¹ a recesszív tendenciákat sem az 1893-as,¹¹²² sem az azt továbbfejlesztő 1907. évi VI. tc.-kel nem sikerült megállítani.¹¹²³ A szabadhajózás segélyezésének formája és mértéke – nem ritkán a szabadkikötővel kapcsolatos dilemmákkal szoros összefüggésben – az egész korszakban napirenden maradt.

Bosnyák és/vagy dalmát vasút?

Fiume közgazdasági helyzetét különösen nyomasztóvá tette, hogy bár a dekonjunktúra hatásai Triesztet is sújtották, Bécs mindent megtett, hogy a császári kikötőváros foglalkozásszerkezetében bekövetkező változások minél gördülékenyebben lefolyhassanak. Ez egyaránt vonatkozott a Trieszt számára kedvező az osztrák tengerészeti törvények alkotására, a nagyszabású kikötőfejlesztési beruházások megindítására, valamint az osztrákok forgalom- és tarifapolitikájára. Bécs kiemelt figyelmét az indokolta, hogy imperialista törekvéseit saját kereskedelmi kikötőjének fejlesztésével, Dalmácia, majd Bosznia és Hercegovina felzárkóztatásával, illetve gazdasági kihasználásával kívánta megalapozni. Magyar és fiumei részről viszont általános volt a meggyőződés, hogy Fiume hiába számít Magyarországnak egyik legiparosabb, legdinamikusabban fejlődő városának, Trieszttel addig nem veheti fel a versenyt, míg nem sikerül leküzdenie a fejlődését korlátozó akadályokat.¹¹²⁴

¹¹²⁰ 1893. évi XXII. tc.

¹¹²¹ Magyar–Horvát Szabadhajózási Részvénytársaság, Oriente Magyar Hajózási Részvénytársaság, a Copaitich Zsigmond és Társai Részvénytársaság, Atlantika Tengerhajózási Részvénytársaság, valamint az egy hajóval működő Giovanni Antonio Sodich Kostrena és az Indeficienter nevű gőzös szövetkezete. A társaságok működéséről részletesebben lásd Pelles Márton munkáit.

¹¹²² Szabadhajózásunk segítése. Fiumei Szemle, 1903. február 21. 2.

¹¹²³ 1907. évi VI. tc. A tengeri szabadhajózásban foglalkoztatott magyar kereskedelmi hajóknak, valamint a tengeri hajók építésének állami segélyben és kedvezményekben való részesítéséről

¹¹²⁴ Mit akarunk? Magyar Tengerpart, 1893. január 1. 1–2.; Batthyány Tivadar cikke a tengeri kereskedelmünkről. Magyar Tengerpart, 1893. január 8. 1–2.

Legtöbben a problémákat négy fő területen fedezték fel: 1. a párhuzamos profilú fiumei vállalatok nagy számában, 2. a helyi lakosság a nagypartól való idegenkedésében, 3. az egész országot is sújtó tőke hiányában,¹¹²⁵ 4. az osztrák érdekeknek kedvező forgalom- és tarifapolitikában, valamint a Déli Vasúttársaság által dominált vasúthálózatban.¹¹²⁶ Így Fiumei és magyar részről egyaránt megoldásként merült fel az újabb, fővárosi és idegen tőkék Fiumébe vonzását és a kikötőváros kereskedelmi érdekszférájának és az ellátását biztosítani képes Hinterlandjának kitágítása. Ezek és más hasonló javaslatok már az 1870-es években megfogalmazódtak.

A fiumeiek leglelkesebben Türr Istvánnak az ország vizeinek hasznosításáról szóló emlékiratában közzétett koncepciója mögött sorakoztak fel.¹¹²⁷ Ennek lényegét Bátaszék és Baja híddal való összekötése és a Száva- és Dráva-menti kereskedelem Fiumébe terelése képezte. Mindazonáltal, mivel a csatorna létrehozása roppant költségeket, időt és energiát igényelt, azzal párhuzamosan egy másik, könnyebben kivitelezhető alternatíva is megjelent: egy Fiume-központú vasúthálózat kiépítése. A helyi kereskedelmi és iparkamara ezt alapvetően Zimony–Fiume, illetve a Károlyváros–Sziszek vagy az Alföld–Fiume vasútvonal létesítésével gondolta megvalósíthatónak,¹¹²⁸ elképzelését pedig igen hamar a városi képviselő-testület és a fiumei sajtó is felkarolta.¹¹²⁹

A fiumei kezdeményezések a parlamentben szintén pozitív visszhangra találtak, mivel a kikötőváros érdekei ezen a ponton szorosan összekapcsolódtak a magyar politikai elitnek a nemzetgazdaság-támogató szándékai-val.¹¹³⁰ Ezáltal nemcsak a fiumei városatyák közt, de a parlament képviselőházában is felmerült a kérdés, „Maga a társaság egészben külföldi, székhelye Párizs, vasúthálózata egész Felső-Olaszországon és déli Ausztrián kiterjed, – főkikötője Trieszt! – ily viszonyok közt lehet-e józanon valaha reményleni, hogy a magyar érdekeket, mind ezen most elsorolt idegen érdekeknek alá nem fogja rendelni?!!! – Lehet-e kételkedni, hogy előre nem

¹¹²⁵ Ahogy többen is rámutattak, a világpiacon megjelenő vállalatok nem fiumei, hanem a fővárosi vagy az állami tőke alapításai voltak. Pl. Meynier papírgyára, Whitehead torpedógyára, a Rizshántoló és rizskeményítő, a Kőolajfinomító és a fiumei Dohánygyár is.

¹¹²⁶ A Kamara ülésterméből. Magyar Tengerpart, 1898. december 1. 2.

¹¹²⁷ HU-MNL-OL-P 1083-I.-38.-LXVI. (125. cs.). Fiume szállítási forgalmának előmozdítása.; Karaman 1974.; HR-DARI-7. 828. ált./1872. (81. d.); HR-DARI-7. 31. ált./1874. (83. d.).

¹¹²⁸ HR-DARI-7. 178. ált./1880. (121. d.); HR-DARI-7. 183. ált./1880. (121. d.); HR-DARI-7. 58. ált./1881. (126. d.); OSZK Fol. Hung. 1677. N. 1414. 1911. IX. 25. 920.

¹¹²⁹ Iparkiállítás Fiumében. Magyar Tengerpart. 1898. szeptember 15. 4.; A Kamara ülésterméből. Magyar Tengerpart, 1898. december 1. 2.

¹¹³⁰ A kormány új nemzeti politikája. A Hon, 1871. november 8. 1–2.

látható eshetőségekben idegen politikai tekintetek, általa ellenségesen fog-
nak visszahatni Magyarország érdekeire.”¹¹³¹

A magyar kormány mégsem tett lépéseket az ügyben, sőt sokáig az
egész délkeleti gazdasági befolyásszerzés kérdésében passzív maradt.¹¹³²
E téren a fordulat csak az 1880-as években következett be az Oszmán Biro-
dalom geopolitikai helyzetének megváltozásával és mind látványosabb
gazdasági meggyengülésével, ami egyben a Habsburg Monarchia számára
expanziós lehetőséget is jelentett. Nem véletlen, hogy Fiume forgalmi és
piaci viszonyainak fejlesztése ekkor került ismét napirendre.¹¹³³ A régió felé
irányuló fokozott érdeklődést kiválóan igazolja, hogy a fiumei kamara még
egy ambiciózus programot is kidolgozott arra, hogy az elmaradott balkáni
területeket Hinterlandként „magához kapcsolhassa”. A fiumeiek ezt a dal-
mát és albán partok közti összeköttetés megteremtésével és Bosznia és Her-
cegovina kereskedelmének saját kikötőjükbe terelésével igyekeztek el-
érni.¹¹³⁴ Elképzeléseik jórészt megegyeztek Andrássy Gyula és Kállay Béni
felfogásával.

Míg azonban a fiumeiek a „balkáni expansiót” elsősorban gazdasági
szinten képelték el, addig Andrássy és Kállay szembehelyezkedve a ha-
gyományosan törökbarát és ruszofób magyar politikai közvéleménnyel,
már 1878-ban is Bosznia és Hercegovina bekebelezése mellett foglaltak ál-
lást. Ennek egyfelől biztonságpolitikai okai voltak, és az okkupáció egy
nagy délszláv állam létrejöttének meggátlását és az orosz expansió feltar-
tóztatását remélték. Másfelől, Andrássy és Kállay úgy vélekedtek, hogy
Bosznia és Hercegovina megszerzése egyszerre mérsékelheti a horvát na-
cionalistákat, elégítheti ki a Monarchia katonai vezetőségének militáns, va-
lamint az uralkodó nagy hatalmi ambícióit, ezen túl pedig garantálhatja
Dalmácia biztonságát. Kállay még azt is hozzátette, hogy a területgyara-
podás a dinasztikus elvet is erősítheti, ami az Osztrák–Magyar Monarchia
egyik legfőbb kohéziós tényezője.¹¹³⁵

Az okkupáció szándéka és megvalósításának módja két tényező miatt
számított újdonságnak. Először is azért, mert Kállay a jogállamiságon és
az állampolgári egyenlőségen alapuló programjában a magyar nemzeti hi-

¹¹³¹ Nyílt kérdés a közlekedési miniszter úrhoz. A Hon, 1869. december 16. 1–2.

¹¹³² Demeter 2018b, 26.

¹¹³³ A duna–fiumei kapcsolat. A Hon, 1878. szeptember 15. 1–2.

¹¹³⁴ HR-DARI-7. 1225. ált./1879. (117. d.); HR-DARI-7. 183. ált./1880. (121. d.); HR-DARI-7.
268. ált./1880. (121. d.); HU-MNL-OL-P 1083-I.-38.-LXVI. (125. cs.) Fiume szállítási for-
galmának előmozdítása.

¹¹³⁵ Ress 2018, 74.; Demeter 2018b, 31.

vatást a balkáni népek felemelésében, civilizálásában jelölte meg.¹¹³⁶ Másodszor azért, mert az 1878 után egy gazdaságpolitikai szemléletváltás következett be. Azaz a birodalmi mellett immár az országos érdekek fokozottabban érvényesültek Délkelet-Európában, ami együtt járt a mind aktívabb állami szerepvállalással.¹¹³⁷ A grandiózus terveknek mégis gátat szabott Magyarország tökehiánya, a térségben befolyásra törekvő nagyhatalmak és a születő államok konkurenciája, illetve – gazdasági aszimmetriájánál fogva – az Osztrák–Magyar Monarchia különböző részeinek eltérő szükségleteiből fakadó érdekellentétek.¹¹³⁸

Jellemző, hogy míg a magyar kormány már az okkupáció kezdetétől arra törekedett, hogy Boszniából és Hercegovinából az exportot észak felé, Fiumébe mint a legközelebbi kikötőbe terelje, addig az osztrák fél a forgalom Dalmáciába irányítását követelte. Az osztrák célkitűzések mögött négy fő motívum húzódott: 1. a katonai és hadászati szempontok, 2. nagyhatalmi ambíciói,¹¹³⁹ 3. saját nyersanyag-szükségleteinek nagytömegű, olcsó biztosítása, 4. iparcikkeinek újabb piacokra történő juttatása. Noha a korszakban kétségtelenül a katonai aspektusok domborodtak ki, a gazdasági tényezők legalább ugyanakkora jelentőséggel bírtak: az 1867-ben létrejött és tízévenként megújítható vámunió dilemmái nemcsak a magyarokat, de Ausztriát is foglalkoztatták. Az osztrákok a balkáni gazdasági expanzióval kívánták kompenzálni a vámönállóság esetleges beálltával járó veszteségeket, miért is 1867 óta két stratégiát párhuzamosan követtek.¹¹⁴⁰

Ezek közül az egyik koncepció Trieszt kikötőjének kiterjesztését, új hajózási társaságok és intézmények alapítását helyezte kilátásba. A másik pedig Dalmácia világkereskedelemben kapcsolását célozta, amit az osztrákok Bosznia és Hercegovina kereskedelmének kisajátításával és a dalmát tengerpartra irányításával véltek megvalósíthatónak.¹¹⁴¹ A balkáni behatolás, térfoglalás és a nyersanyagkészletek feletti diszponálás egyik leghatékonyabb eszközének a vasútépítést tekintették, ezért már az 1880-as években megkezdődött a bosnyák vasúthálózat fokozatos kiépítése.¹¹⁴² Az osztrákokat a vonalak meghatározásánál két fő elv vezette: Budapest és Fiume lehetőség szerinti elkerülése, valamint Bosznia és Dalmácia össze-

¹¹³⁶ Fónagy 2014; Ress 2018, 91–94.

¹¹³⁷ Ress 2018; Demeter 2018b, 290.

¹¹³⁸ Demeter 2018a, 26.

¹¹³⁹ A bosnyák vasutak. Magyar Tengerpart, 1900. október 7. 2.

¹¹⁴⁰ A dalmát vasuti tervek és Fiume. Fiumei Szemle, 1905. december 3. 1–2.

¹¹⁴¹ Közlekedési ügyünk a második ezredév küszöbén. Gazdasági Mérnök, 1897. január 31. 42.

¹¹⁴² KN, 1901. VI. 110. országos ülés. 1902. május 9. 368–370.

köteése, annak érdekében, hogy az export- és importkereskedelem Spalaton és Trieszten keresztül bonyolódhasson le. Ezt a célt szolgálta az Arzano-Bugojno és a gabela-cattarói vasútvonal létrehozása,¹¹⁴³ az okkupált tartományok forgalmának a dalmáciai Metkovičba¹¹⁴⁴ és Gravosába terelése,¹¹⁴⁵ és az Ogulin-Knin vonal megépítése.¹¹⁴⁶

Bosnyák vonalak kiépítésében és a Habsburg Birodalom súlyának fokozottabb balkáni térnyerésében fontos szerep jutott Kállay Béninek, aki közös pénzügyminiszterként az egész Monarchia érdekeit helyezte előtérbe.¹¹⁴⁷ Ezt a magyar politikai elit számottevő része sérelemként élte meg és nagy veszélyt látott az osztrákoknak kedvező bosnyák-dalmát összeköttetés létesítésében. Kállayt többen árulással, imperializmussal, Ausztria nagyhatalmi vágyálmainak kiszolgálásával vádolták.¹¹⁴⁸ Közéjük tartozott Barta Ödön parlamenti képviselő is, aki szerint a közös pénzügyminiszter „Vakulj magyar, ne láss tót!” politikájával hozzájárult ahhoz, hogy Ausztria Bosznia és Hercegovina mellett Dalmácia forgalmát is elvonja Magyarországtól.¹¹⁴⁹

Dalmácia, valamint Bosznia és Hercegovina fejlődése és Trieszttel összekapcsolása ugyanakkor elsősorban Fiume pozícióját és gazdaságát veszélyeztette. Az osztrákok e területek felzárkóztatásával olyan konkurenciát teremtettek az egyébként is nehéz helyzetben levő kikötőváros számára, amellyel nem, vagy legfeljebb a magyar állam erőteljes támogatásával vehette fel a versenyt. Pichler Győző a jelenséget – szintén Kállay elképzelé-

¹¹⁴³ Északboszniai-adriai vasút. Műszaki Hetilap, 1899. október 8. 322.; Bosnyák-osztrák verseny Fiume ellen. Magyar Tengerpart, 1900. október 4. 3.; Suum que. Magyar Tengerpart, 1900. október 14. 2.

¹¹⁴⁴ HU-MNL-OL-K 1610-1889. Fiumei vasút fejlesztése tanulmány. (624. d.); Bosnyák-osztrák verseny Fiume ellen. Magyar Tengerpart, 1900. október 6. 3.; HR-DARI-7. 4655. ált./1905. XII-1-2935. a. sz. (342. d.).

¹¹⁴⁵ Előbb Polgár Iván és Gönczy Béla 1909-ben, majd Fodor Ferenc 1916-ban megjelent tanulmánya szerint Gravosában a magyar fél is remek lehetőségeket látott, és többen úgy vélték, hogy mivel Fiume elérte fejlődésének végső határát, ezért a kormánynak Dalmácia megszerzése esetén erre a kikötőre kéne koncentrálnia. Uj vasút az Adriához. Budapesti Hírlap, 1909. május 1. 51-52.; Hercegovina és Dalmácia. Budapesti Hírlap, 1909. november 18. 16.; Fodor 1916.

¹¹⁴⁶ HU-MNL-OL-K 26-1912-XXVII.-1975. (941. cs.); HU-MNL-OL-Z 41-2108. (233. cs., 2267.bb. dosszié). Pro memoria a dalmáciai összekötő (ogulin-kinini) vasút ügyében (tervezet).

¹¹⁴⁷ Bosnyák vasúti politika. Vasuti és Közlekedési Közlöny, 26. (1895); Szokolay Kornél: Bosnyák vasutak és bosnyák vasúti probléma. Közgazdasági Szemle, 19. (1895).

¹¹⁴⁸ Kállay. Magyar Tengerpart, 1902. május 14. 1-2., KN, 1901. VI. 1902. május 6. 109. országos ülés. 346-348., Kállay és a bosnyák vasutak. Magyar Tengerpart, 1902. május 24. 1-2.; KN, 1901. VI. 109. országos ülés. 1902. május 6. 350.

¹¹⁴⁹ KN, 1901. VI. 1902. május 9. 110. országos ülés. 366-368.

seit bírálva – ekképp foglalta össze: „Egy csodálatos jelenséget látunk, t. ház. A helyett, hogy Fiume az utóbbi négy évben emelkedett volna, olyan visszaesés mutatkozik úgy társadalmi, mint kereskedelmi, közlekedési és ipari tekintetben Fiúmében, hogy ha ez így folytatódik, pusztuló fészek, romba dőlt város lesz az, melyben csak tranzitó-forgalomra számító egyes hajózási vállalatok fognak exitálni.¹¹⁵⁰ [...] Mikor nekünk ily nagy nemzeti érdekünkről van szó, mikor mi, akárhogy küzd a miniszterelnök úr ellene, az önálló vámterületet, mint gazdasági végcélt látjuk magunk előtt, lelkünk egész melegével és tetterőnk minden képességével törekedünk az önálló vámterületre és a gazdasági függetlenségre; mikor ez a mi célunk, melyet pártunk és ki önösen annak vezére éveken át tollal, szóval, utazással, apostoluskodással be akar vinni a nép rétegébe, a kereskedői és ipari világ közérzetébe: akkor az egyedüli szabad utunkat a tenger felé tönkre akarják tenni egy oly közlekedési politikával, mely semmi egyéb, mint Kállay úrnak hatalmi ábrándja és fejedelmi érinthetlensége iránti vágyának kifolyása!”¹¹⁵¹

A helyi kamara jegyzőkönyveiből kiviláglik, hogy a fiumeiek ugyanerre a következtetésre jutottak az egzisztenciájukat alapjaiban fenyegető osztrák vasúti koncepciókkal kapcsolatban.¹¹⁵² A városatyák egyrészt attól tartottak, hogy Dalmácia és Bosznia vasúti összekapcsolásával Spalato hamarosan felzárkózik Trieszthez és a régió nyersanyag-elosztó központjává, elsőrangú birodalmi kikötővé válik. Mi több, rosszabb esetben még akár a magyar kormány támogatását is elnyeri és Fiume kiemelt pozícióját, szerepét is „elbitorolja”.¹¹⁵³ Másrészt azért aggodalmaskodtak, hogy Fiume elesik az olcsó, tömeges bosnyák szilva és fa behozatalától és a dalmát bor importjától, valamit ezen árucikkek továbbexportálásának lehetőségétől. A városatyák „harciaságát” és az ügy iránti elkötelezettségét magyarázza, hogy a gabona mellett e három árucikk képezte a helyi lakosság mindennapi fogyasztásának és átmenő forgalmának egyaránt legfontosabb tételeit. Illetve az, hogy – miként a kamara, a Rappresentanza, a Fiumei Kereskedelmi Lloyd, a Fiumei Tőzsde taglistáiból kitűnik – a fa- és borkereskedelemben maguk a városatyák személyesen is érdekeltek voltak. Igen jellemző, hogy Luigi Ossoinack egyik legfőbb alapításának a faigényes hordó- és dongagyára és a Mechanikai Faipari Rt. tekinthető, valamint, hogy a ka-

¹¹⁵⁰ Kivérezni, kihalni (latin).

¹¹⁵¹ KN, 1901. VI. 1902. május 6. 109. országos ülés. 343–346.; A képviselőház ülése. Hazánk, 1902. május 7. 3.

¹¹⁵² Karaman 1974. 196.; HR-DARI-7. 58. ált./1881. (126. d.).

¹¹⁵³ Ordasi kézirat/a.

mara élén évtizedeken át a fiumei papírgyár tulajdonosa, a francia állampolgárságú, nagy befolyású Henrik Meynier állt.¹¹⁵⁴

A fentieknél fogva a fiumeiek magatartása ezért nem merült ki a tervezetek passzív szemlélésében és kénytelen-kelletlen elfogadásában, hanem maguk is kezdeményezővé váltak. A városatyák 1889-ben előbb ismét Türr memorandumát vették elő, de tíz évvel később már inkább egy magyar szempontú bosnyák vasútvonal megteremtését ajánlották a budapesti kormány figyelmébe. A fiumeiek alternatívája homlokterében a főváros és Bosznia legrövidebb összeköttetése állt. Ezt az elképzelést az 1886 óta Modrus–Fiume vármegye székhelyeként funkcionáló, és azóta rohamosan fejlődő horvátországi Ogulin, valamint az Una-folyó völgyében fekvő, szintén intenzíven modernizálódó észak-boszniai Bihać vasúti összekapcsolásával akarták megvalósítani.¹¹⁵⁵ Ahogy a Magyar Tengerpart 1898 őszén már programszerűen meghirdette „Triesztnak a belfölddel való második vasúti vonala és a spalatói vonalnak a bosznia–hercegovinai hálózattal való összeköttetése határozottan erős versennyel fenyegetik kikötőnket, melynek ellensúlyozása Fiume érdekében elkerülhetetlen szükséges a Budapest–Fiume vonalak Barccsal és Sziszekkel való közvetlen összeköttetése, Ogulintól a boszniai határ felé vezető vasútnak Bihácsig való kiépítése és a bosnyák hálózattal való összeköttetése, mert ezzel az okkupált tartományokat és a horvát fennsíkot hozzuk közvetlen összeköttetésbe piacunkkal.”¹¹⁵⁶

Noha egyelőre nem tudni, hogy kinek a nevéhez fűződik az ötlet felvétele, és az, hogy a fiumeiek mikor kezdtek el az Ogulin–Bihać vonal kidolgozásával foglalkozni, kétségtelen, hogy 1898 folyamán a téma meglepő gyorsasággal vált a mindennapi politikai és gazdasági diskurzusok tárgyává.¹¹⁵⁷ A kamara 1899-ben a bosnyák vasút tervezetét még az Országos Kereskedelmi Kamarai Értekezletre is beterjesztette, ahol osztrákellenes élénél fogva általános sikert aratott a magyarországi kamarák képviselői között. Ezzel szemben a terv a horvát kamarák delegáltjait egyáltalán nem nyerte meg. Sőt, a horvátok Zengben, Károlyvárosban és Zágrábban tüntetésekkel igyekeztek útját állni az összeköttetés megvalósulásának és Fiume pozíciói stabilizálásának.¹¹⁵⁸ Az Ogulin–Bihać vonal létrejöttének

¹¹⁵⁴ Ordasi kézirat/a.

¹¹⁵⁵ Gönczy 1909.

¹¹⁵⁶ Iparkiállítás Fiumében. Magyar Tengerpart, 1989. szeptember 15. 4.

¹¹⁵⁷ Erre vonatkozóan pl. lásd: Suum cuique. Magyar Tengerpart, 1900. október 14. 2.; Még egyszer a bosnyák vasutak. Magyar Tengerpart, 1900. október 31. 2.

¹¹⁵⁸ Kereskedelmi hírek. A zengiek az ogulin-bihácsi vasút ellen. Magyar Tengerpart, 1904. április 12. 2.

legnagyobb akadályát mégsem a horvátok tiltakozása jelentette, hanem a vasútépítés roppant költségei, a magyar kormányok korlátozott érdekérvényesítő képességei, illetve a közös birodalom eltérő prioritásai.¹¹⁵⁹

A fiumeiek céljuk elérése érdekében két fő stratégiát alkalmaztak. Egyrészt Magyarország iránti lojalitásukat hangoztatva az állam hatékonyabb, nagyobb volumenű támogatásáért „esedeztek”. Így 1900 októberében, mikor Francesco Gilbert Corossacz, Autonóm Párti városatya a kamara képviselőjében szinte „canossát járva” arra kérte Széll Kálmán miniszterelnököt és Hegedüs Sándor kereskedelmi minisztert, hogy a boszniai vasutak kiépítésében Magyarország és Fiume kereskedelmi ügyeit is vegyék figyelembe. Ugyanezek mondhatók el Antonio Walluschnig akciójáról is. Bár az „utolsó Kossuth-párti” városatya korábban még attól sem riadt vissza, hogy Bánffy kormányát a Rappresentanzában a fiumeiek a zágrábi szaborban való megjelenési jogával megfenyegeesse, most Széll és Hegedüs előtti magánkihallgatásán nyájasan az alábbi nyilatkozatot tette. „Fiume megérdemli a támogatást, mert ha itt-ott fordulnak is elő félreértések, a fiumeiek biztosíthatják a miniszterelnököt, hogy szeretik a magyar hazát.”¹¹⁶⁰ Illetve, „hogy a fiumeiek meg vannak győződve arról, hogy a jelen kormány javukat akarja, úgy, amint javát akarja az egész országnak általában és tudatában vannak annak is, hogy ami javára szolgál az egész országnak, az Fiumének nincsen kárára”.¹¹⁶¹

Bár Walluschnig hízelkedő szavaira Széll legalább ugyanilyen pátosszal, meghatottságának kifejezésével válaszolt, a tárgyalások nem hozták meg a várt sikert. Akárcsak Kállay, Széll és Hegedüs politikájában is megkérdőjelezhetetlen elsőbbséget élveztek a közös birodalmi érdekek. A fiumei elképzelések felkarolása helyett ők is egy a magyar és az osztrák kormányt egyaránt kielégítő kompromisszumra törekedtek.¹¹⁶² Bár 1904-ben a Ogulin–Bihać vonal létrehozásáról még szentesített törvény is született,¹¹⁶³ alig egy évvel később a magyar kormány már igen komoly engedményeket tett Bécsnek a vasút kérdésében. Ennek eredményeképpen 1906-ban az Ogulin–Bihać vasút helyett a magyar kormány a pénzügyekkel az osztrákok által preferált Ogulin–Knin vonal létrehozására szerződött.¹¹⁶⁴

¹¹⁵⁹ Északboszniai-adriai vasút. Műszaki Hetilap, 1899. október 8.; Szegh Dezső: Gazdasági viszonyunk Bosznia–Hercegovinához. Közgazdasági Szemle, 33. (1909).

¹¹⁶⁰ Bosnyák vasutak. Hazánk, 1900. október 23. 4–5.

¹¹⁶¹ Bosnyák vasutak. Hazánk, 1900. október 23. 4–5.

¹¹⁶² Emlékbeszéd Hegedüs Sándor r. tag fölött Nagy Ferencz r. tagtól. Az MTA Elhunyt 1908.

¹¹⁶³ 1904. évi XIV. tc.

¹¹⁶⁴ HU-MNL-OL-Z 41-2214. (235. cs., 2267. i. dosszié).

A kormány(ok) mérlegelő, alkalmazkodó politikája egyre nagyobb csatlódottsággal töltötte el a fiumeieket, miért is a városatyák hódoló delegációi és felterjesztéseivel egy időben a magyar kormány eljárását bíráló vélemények is megfogalmazódtak. A fiumeiek az államot tették felelőssé városuk válságos politikai és gazdasági állapotáért, és arról panaszkodtak, hogy azok elmulasztották megteremteni a lehetőségeket, amelyek Fiume és az ország közös fejlődéséhez szükségesek. Így a (még) nagyobb volumenű beruházások megindítását és a kikötő bővítésének koncentráltabb folytatását. Márpedig – érveltek – megfelelő szárazföldi összeköttetések hiányában sem Fiume, sem Budapest nem remélheti, hogy valaha is megszabadulnak a német és osztrák befolyástól.¹¹⁶⁵

Mivel Fiume geopolitikai helyzetét és közgazdasági viszonyait Bosznia és Hercegovina birodalmi integrációja alapvetően módosította, a városatyák nézőpontjait több országgyűlési képviselő előszeretettel használta fel a parlamenti viták során. Legtöbbször a tartományok és az ország „egyetlen tengeri kikötővárosának” sorsa közti párhuzamra a költségvetéssel és gazdasági kérdések kapcsán mutattak rá, vagy éppen akkor, mikor Bosznia és Hercegovina infrastrukturális fejlesztésének lehetséges módozatait tárgyalták. Ezekben a disputákban visszatérő elemként hangoztatták, a magyar államnak hathatósabban kéne azon jogait érvényesítenie, amelyeket még akkor fektettek le, mikor a tartományok megszállási költségeinek közös fedezéséről döntöttek. Illetve, amelyek értelmében a magyar és osztrák érdekeknek a vasútépítésben is egyenlő mértékben kellett érvényesülnie. Ezen kívül nagy hangsúlyt kapott, hogy a tartományok fejlesztésével, esetleges anektálásával és a mind nagyobb anyagi terhek vállalásával Fiume háttérbe szorul és ezzel a magyar állam gazdaságára is kedvezőtlen hatást gyakorol.¹¹⁶⁶

Érdekes, hogy a Bosznia és Hercegovina kapcsán kitört vitákban éppen Fiume országgyűlési képviselői nem igazán exponálták magukat. Ez különösen az Autonóm Párt vezérének, Riccardo Zanellának az esetében volt jelzésértékű. A magát a nép fiaként előszeretettel aposztrofáló Zanellát egymás után kétszer, 1905-ben disszidensként, 1906-ban pedig alkotmánypárti programmal választottak be a parlamentbe.¹¹⁶⁷ Azaz egyrészt a fiumei gaz-

¹¹⁶⁵ Karaman 1974.

¹¹⁶⁶ KN, 1901. VI. 1902. május 6. 109. országos ülés. 346–348.; HU-MNL-OL-P 1134-D-7.-35. (21. d.) A Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara érveit 1913 tavaszán a fiumei Sirius-páholy szintén megismételte, mikor is az Erzsébet páholyt Fiume és Észak-Bosznia vasúti összeköttetésére kidolgozott javaslatának támogatására kérte.

¹¹⁶⁷ Zanella Rikárd programja. Magyar Tengerpart, 1906. április 27. 1–3.

dasági érdekek védelmében, másrészt a Szövetkezett Ellenzék/Koalíció tagjaként elvben mereven el kellett (volna) utasítania mind a tartományok annectálását, mind pedig az osztrákoknak kedvező, Dalmácia és Bosznia összekötését célzó vasúti tervek realizálását. Mindazonáltal a képviselőházi naplók és az áttekintett sajtóanyagok tanúsága szerint Zanella sem a balkáni ügyekben, sem a dalmát-bosnyák vasút kérdésében nem foglalt állást. Ehelyett a szabadkikötői státusz visszaállítására, valamint a szabadhajózás állami támogatására koncentrált, és felszólalásainak témáit is jórészt ezen problémák adták.¹¹⁶⁸

Noha felmerülhet, hogy Zanella nem mérte fel, vagy nem látta át a tartományok annectálásának fiúmei következményeit, tekintve, hogy a városatyá kereskedelmi professzori képzettséggel rendelkezett, valamint, hogy a gazdasági kérdésekhez kimondott érdeklődéssel közelített, ez aligha valószínű. Véleményem szerint Zanella tartózkodásának magyarázata sokkal inkább a Koalíció 1906 áprilisában kötött paktumában lelhető fel. Vagyis abban az alkuban, amiben Kossuth Ferenc, a Koalíció vezetőjeként elfogadta Fejérváry Géza miniszterelnök és Kristóffy József belügyminiszter feltételeit pártkonglomerátumának hatalomra jutása érdekében. Ez a meg egyezés az Ellenzéki program ejtését, és a bécsi/udvari befolyásának általános növekedését jelentette. Mindezek ismeretében talán nem véletlen, hogy a paktum aláírásának napján születetett meg az Ogulin-Knint összekapcsoló vasút létrehozásáról szóló szerződés. Illetve az, hogy Wekerle Sándor Koalíciós kormánya 1908-ban végül hozzájárult a megszállt tartományok – korábban elfogadhatatlannak tartott – birtokba vételéhez.¹¹⁶⁹ Más szóval, a Koalíció pálfordulása és Fiume szempontjából kedvezőtlenül alakuló politikai irányvonala bizonyára kínos lehetett Zanella számára, aki talán éppen ezért nyíltan nem (vagy legalábbis kevésbé) véleményezte a tartományokkal összefüggésben álló kérdéseket.

Hasonló megfigyeléseket lehet tenni a Kormányzósági iratok, a kamara és a Rappresentanza jegyzőkönyvei, valamint a helyi sajtó kapcsán is. Hiszen egy-két általánosító kivételtől eltekintve a téma ezeken a fórumokon is csak szórványosan jelent meg, és még ritkábban vették a bosnyák ügyeket a fiúmei lokális érdekek prizmáján keresztül szemügyre. Ez azért is figyelemre méltó, mivel az annexió negatív következményeire már jó előre számítani lehetett, és azok a kikötőváros forgalmi viszonyaiban szinte

¹¹⁶⁸ Ordasi kézirat/a.

¹¹⁶⁹ Bosznia és Hercegovina annectálásának közjogi dilemmáiról lásd: Szabó 2011.

azonnal le is képeződtek.¹¹⁷⁰ Igaz, Dalmácia fejlődése – már csak tengerparti fekvésénél fogva is – a fiumeieket jobban aggasztotta, mint a tartományok az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági és közigazgatási struktúrájában elfoglalt helyének módosulása és várható felzárkóztatása.

Természetesen a viszonylagos „hallgatásnak” és „közönynek” az állami szigor és cenzúra is egyaránt kiváltója lehetett, amivel a kormány a kritikus hangvételű véleményeket igyekezett kiszűrni. A köznyugalom megőrzése érdekében a központi és a helyi kormányzat olykor a sajtóperektől sem riadt vissza. A legpregnansabb eset az irredenták egyik vezéréhez, a később szép karriert befutó Riccardo Gigantéhez köthető, aki Calagrillo álnév alatt írt cikksorozatában az annexiót felesleges, káros műveletként értékelte.¹¹⁷¹ Az állami ügyészség azért emelt vádat Gigante ellen, mert a férfi „őfelsége alkotmányos királyi felségjogain alapuló szuverenitása kiterjesztésében nyilvánuló királyi tényét támadta és a bekebelezés ellen lázított”.¹¹⁷² Gigante a felhozott vádakkal szemben azzal védekezett, hogy ő a király szuverenitásának kiterjesztéséhez való jogát sosem vitatta, az ellen nem lázított, csupán Bosznia és Hercegovina bekebelezését kritizálta. A vádtanács Gigantét felmentette,¹¹⁷³ míg a területszerzéssel kapcsolatos negatív hangok ezt követően szinte teljesen elhallgattak.

A bosnyák vasút ügye mégsem került le teljesen a napirendről, és a Koalíciós kormány bukását követően ismét a helyi kamara és általában véve

¹¹⁷⁰ Uno scacco austriaco. La Giovine Fiume, 1909. október 9. 1.; L'annessione della Bosnia, l'Ungheria... e noi. La Giovine Fiume, 1908. november 28. 1-2.; Az annexió következményei. Magyarország, 1908. december 5. 5.; A keleti háború réme. Békésmegyei Közlöny, 1908. december 3. 1-2.; Osztrák áruk bojkottja. Magyarország, 1908. november 14. 6.; A bojkott igazi oka. Pesti Hírlap, 1908. december 11. 18.; HR-DARI-46. 4162. ált./1908. 7162. III. t. 1483. a. sz. (439. d.). A fiumeiek annexió-ellenessége Alois von Aehrenthal közös külügyminiszter erőszakos, despotikus, Albánia meghódítását előkészítő expanziós politikájára, a túlzott és indokolatlan költségekre, a szlávok birodalmon belüli térnyerésére vezethető vissza. A feszültségeket még inkább kiélezte a katonai csapatok fiumei állomásoztatása, majd a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság gőzösein való továbbutazása. Illetve az, hogy az intervencióra Törökország, majd példáját követve Olaszország és Románia is az Osztrák–Magyar Monarchia árui bojkottálásával felelt. Annak ellenére, hogy az ifjútörökök pártjából alakult bojkottbizottság alapvetően a Lloyd járatai ellen irányult, az intézkedés hosszú távon a fiumei cukor-, dohány- és papírexportra is kedvezőtlen hatást gyakorolt. A cukrot és dohánnyt szállító hajókat Konstantinápolyból azonnal visszaküldték, a többek közt a balkáni események miatt piacot veszítő fiumei papírgyár pedig 1914-ben négyszáz munkás elbocsátására kényszerült.

¹¹⁷¹ L'annessione della Bosnia. La Giovine Fiume, 1908. október 17. 1.

¹¹⁷² Az ügyész mint politikai bakter. Népszava, 1909. május 18. 12-13.

¹¹⁷³ Az ügyész mint politikai bakter. Népszava, 1909. május 18. 12-13.; Bosznia annexiója. Budapesti Hírlap, 1909. május 18. 15.

a sajtó egyik fontos témája lett. Mindazonáltal 1909-re már két további elképzelés is felbukkant. Az egyik nézet kimondottan országos szinten terjedt el, és lényegét az állami preferenciák előtérbe tolása képezte. Képviselői ennek jegyében a paritás elve alapján a magyar szempontok hathatósabb érvényesítését, és egy Fiuménél megfelelőbb kikötő berendezését követelték. Ezt a javaslatot propagálta többek közt Havass Rezső és Polgár Iván is. Ők Fiumét szűkösnek, bővítésére alkalmatlannak ítélték, és kijelentették, hogy a dalmáciai Spalato és Sebenico infrastrukturális fejlesztése az ország számára sokkal jobban megtérülne.¹¹⁷⁴ Ehhez a nézethez csatlakozott Gönczy Béla, majd később Fodor Ferenc is, akik szintén úgy vélekedtek, hogy egy dalmát kikötőváros felkarolása előnyösebb lenne az állam számára, mint Fiume támogatása. Jóllehet, ők a „Polgár”-i gondolatokkal ellentétben mindenekelőtt Gravosa, Ragusa kikötőjének kiemelését szorgalmazták.¹¹⁷⁵

A másik alternatívát a Novi-Bihać-Knin irányú vonal jelentette.¹¹⁷⁶ Ez a koncepció bár az eredeti Ogulin-Bihać vasúthoz képest jelentős kompromisszumokkal járt, jóval kedvezőbb volt a fiumeiekre nézve. Ekképpen ugyanis valamilyen módon a kikötőváros és Bosznia összeköttetése mégis csak megvalósulhatott.¹¹⁷⁷ Ifj. Antonio Vio, Fiume akkori parlamenti képviselője 1911 és 1914 között a kamara és a Sirius szabadkőműves páholy véleményét közvetítve élénk kampányt folytatott a vonal kiépítése érdekében. Példának okáért 1912 márciusában és novemberében a delegáció ülésein kifejtette, hogy Fiume kizárólag így védekezhet az osztrákok azon törekvése ellen, hogy a bosnyák forgalmat kisajátítsák és azt a dalmát kikötők felé irányítsák.¹¹⁷⁸ Mindennek ellenére a vasútkérdésben tartott utolsó tárgyalások során a fiumei szempontokat ismét nem vették figyelembe. Így a Novi-Bihać összeköttetéséről sem akkor, sem később nem szü-

¹¹⁷⁴ Dalmáciáról VI. Magyar Tengerpart, 1906. január 5. 1.; Uj vasút az Adriához. Budapesti Hírlap, 1909. május 1. 51–52.

¹¹⁷⁵ Hercegovina és Dalmácia. Budapesti Hírlap, 1909. november 18.; Fodor 1916.

¹¹⁷⁶ Lásd XIV. 21. melléklet.

¹¹⁷⁷ HR-DARI-7. 3056. ált./1910. (472. d.); La ferrovia dalmata nei riflessi di Fiume. La Bilancia, 1910. november 9. 2.; HU-MNL-OL-K 26-1912-XXXVI.-2317. (952. cs.); Per i nostri interessi commerciali. Un discorso del deputato di Fiume alle Delegazioni ungheresi. La Bilancia, 1912. október 9. 1. Miként a kamara 1910. szeptember 21-i ülésének jegyzőkönyvéből kiderül, 1910 folyamán már Michele Maylander – ezúttal a kikötőváros országgyűlési képviselőjeként – is érintkezésbe lépett Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszterrel, hogy a dalmát vasút kérdéséről, konkrétan a Novi-Knin szakasz megvalósításáról tárgyaljon.

¹¹⁷⁸ Per i nostri interessi commerciali. Un discorso del deputato di Fiume alle Delegazioni ungheresi. La Bilancia, 1912. október 9. 1.

letett törvényi megállapodás, az 1912. évi XLVIII. tc.-kel szentesített Ogulin–Knin irányú vonalat pedig Bihać elkerülésével hagyták jóvá.¹¹⁷⁹

A fiumei igények ismételt lejjebb adásáról tanúskodik a Fiume–Ogulin közti szakasz alternatívájának megjelenése. Ezt a tervet Nemes Ármin MÁV-mérnök 1916 júniusában a Sirius páholyában tartott felolvasása során a következő szavakkal mutatta be: „most nem azt akarom mondani, mi kell – azt tudjuk – hanem azt, miként lehetne legszükségesebbet elérni. Ritka oly város, mint Fiume, melynek úgy képviselője,¹¹⁸⁰ mint polgármestere oly agilis a város érdekéért együtt dolgozó két férfiú, de még inkább oly páholy, amely magáénak mondhatná a város első polgárait. A két testvérünkben látom én a teremtőerőt. Ezért hozzájuk fordulva kérem Öket sűrűségük csupán az Ogulin–Fiume szakaszon a második vágányt, mert Budapesttől Ogulinig a megépítés könnyű, a kisajátítás kész, alagút alig van, a nagyobb hidak már két vágányra készültek, szóval az annyira elő van készítve, hogy úgyszólván csak a síneket kell lefektetni. De az Ogulin–fiumei szakaszon még a helyes út sincs meg.”

Az viszont már éppen nem az ambíciók csökkenését jelzi, hogy Nemes az előadását az államhatár kitolásának gondolatával zárta: „a szóban lévő műszaki munkánk megkívánják határaink kitolását is. Megkívánja elsősorban Fiume közúti fogalma, mert ha el akarjuk kerülni, hogy a főforgalmú útját ne két helyen metsze vasúti vágány, már ebben is akadályt képez az osztrák határ közelsége. Elérkezettnek látom az időt, hogy Prelukán túl a tengerpart hajlásáig és ebben a hosszban legalább egy szerény Hinterland¹¹⁸¹ Fiuméhez csatoltassék, azért is, hogy az esetleg új vasúti vonal jó vezetését ne befolyásolja az osztrák határ közelsége.”¹¹⁸²

Elmondható tehát, hogy a globális átalakulások mellett Fiume sem az állam, sem az összbirodalom egészét érintő strukturális kérdések alól nem vonhatta ki magát. Egyszerre volt haszonélvezője és elszenvédője az Osztrák–Magyar Monarchia politikájának és ezáltal lehetőségei is a közös érdekek mentén artikulálódtak. Ez mutatkozott meg az infrastrukturális fejlesztésével kapcsolatos tervekben, Trieszthez, Dalmáciához, valamint Bosznia és Hercegovinához fűződő viszonyában és hierarchiájában is. Ezen kívül az osztrák és magyar kormányok balkáni elképzeléseiben és az azok mentén felmerülő konfliktusok dinamikájában. Ám Fiume integrálása és integrálódása egyben azzal a következménnyel járt, hogy a kikötőváros

¹¹⁷⁹ 1912. évi XLVIII. tc.

¹¹⁸⁰ Andrea Ossoinack.

¹¹⁸¹ Hátország (német).

¹¹⁸² HU-MNL-OL-P 1083-I.-38.-LXVI. (125. cs.). Fiume szállítási forgalmának előmozdítása.

igényei és érdekei mind az országos, mind pedig a közös birodalmi prioritásoknak rendelődtek alá.

Fiume függő státusza leginkább az 1890-es években meginduló folyamatokban ragadható meg. A helyi elitek ugyanis a város szabadkikötői státuszának elvesztésével nemcsak a külföldi (ideértve a birodalom másik felét is) riválisokkal szemben maradtak védtelenek, de az állami szubvenciókat élvező részvénytársaságokkal és pénzintézményekkel is. Példának okáért ilyennek számított az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt., a Horvát–Magyar Gőzhajózási Társaság, vagy éppen a magyar tőke-dominanciával megalakuló fiumei Kereskedelmi Bank (1898).¹¹⁸³

¹¹⁸³ Karaman 1974. 209.

A POLITIKAI HATALOM VÁLTOZÁSAI

Ebben a fejezetben a kiépült jogi rendszer átalakulását és dekonstrukciós folyamatát elemzem. Ennek megértéséhez azokat a főbb helyi és regionális eseményeket ismertetem, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmi helyzetét, a magyar politika alakulását, valamint Fiume közéletét számottevően befolyásolták. Így vizsgálom a balkáni konfliktusok és a világháború Fiume gazdasági, társadalmi és politikai életére gyakorolt hatását. Annak részeként bemutatom azokat az együttműködések és konfliktusokat, melyek az állam és a városi elitcsoportok között a rendkívüli állapot, illetve az első világháború és a hatalmi átmenetek alatt megmutatkoztak. Ezen kívül azokat a nehézségeket és a lehetőségeket is vizsgálom, amelyek a hatalomért folyó versenyben hatékony eszköznek bizonyulhattak a központi kormányzat kezében és azt, hogy azok miként változtak meg a világháború végétével. Ennek kapcsán nem hagyhatom figyelmen kívül az állami intézmények – különösen a fiumei Kormányzóság és kormányzói tanács – formális és funkcionális átalakulását, valamint a mellettük sorra megjelenő új autoritások szerepét és a velük való kapcsolat dinamikáját. Végül kitérek a fiumei Kormányzóság felszámolásának folyamatára, továbbá arra, hogy a különböző állami tisztviselők hogyan reagáltak az impériumváltásokkal bekövetkező új kihívásokra.

*

Rendkívüli állapotok

A rendkívüli fiumei viszonyok és az ottani állami szolgálat különös kitarthatást igényelt, amelynek a források szerint Fest Aladár is birtokában volt. A főigazgató ezen tulajdonságairól az is árulkodik, hogy nagy tervéről továbbra sem mondott le. Előbb 1906 decemberében a kormányzóhoz,¹¹⁸⁴ majd 1910 áprilisában Thallóczy Lajoshoz intézett újabb terjedelmes levelet, melyekben még mindig hivatali előmenetelének és szakmai pályafutásának támogatását, valamint budapesti áthelyezésének megsürgetését kérte. A levél nem tartalmazott túl sok újdonságot Thallóczy számára, hiszen Fest azokat már évek óta rendszeresen előadta személyes találkozóik alkalmával. A megkeresés mégis figyelemre méltó annak „megváltozott” retorikája, szóhasználata, illetve következményei miatt.

¹¹⁸⁴ HR-DARI-7. 331. eln./1906. (30. d.).

Fest levelében ugyanis már nem kizárólag egy öntudatos, saját szellemi képességeire és eredményeire büszke, tenni- és alkotni vágyó, a nemzet és az állam javát szolgáló tudós tanár diskurzusa dominált. Éppen ellenkezőleg, azokból inkább egy csalódott, magára hagyott/mellőzött, „mártírsorsa ítélt”, mind türelmetlenebbé váló állami pedagógus panaszkodása olvasható ki. Ezt példázza az a rész is, mikor az esetleges magasabb rangosztályba jutásával kapcsolatban (kissé paradox) módon úgy fogalmazott: „Azonban a protekció és stréberség ördöge nem alszik; s ha valaki soron kívül lépne elő, nekem ki kellene csöppennem, dacára annak, hogy néminemű érdemeim (28 évi szolgálat exponált helyen, irodalmi és társadalmi működés, 14 évi korrekt igazgatói hivatalnokoskodás) nekem is csak vannak. A minisztérium ugyan rendeletet adott ki az illetéktelen protekció ellen; de tudjuk, ennek milyen a természete: ha kidobják az ajtón, bemászik az ablakon. Arra kérném tehát méltóságodat, kegyeskedjék ez ügy iránt érdeklődni s pár jó szóval odahatni, hogy mások érdekében mellőzés ne érjen.”¹¹⁸⁵

Másrészt a leveléből – talán némi hatásvadász szándékkal is – egy, a feleségeért aggodalmaskodó, magát feláldozni kész férj képe szintén kirajzolódik. Fest az áthelyezési kérelmét a szakmai indokok felemlegetése – azaz Fiume-monográfiához szükséges források fővárosi lelőhelye – mellett felesége rossz egészségi állapotára hivatkozva ismételte meg. „Ha méltóságod ez ügyet is szíves volna magáévá tenni, örök hálára kötelezve annyival is inkább, mert szegény feleségem anemikus¹¹⁸⁶ nem bírja a fiumei klímát, itt mindig rosszul érzi magát, álmatlansággal gyötrődik s ezért állandó kedélydepresszióban szenved, ami rám is – természetesen – fölötte kínosan hat, mivel mindeddig nem válthattam be azt az ígéretemet, hogy mielőbb mégis csak Budapestre jutunk. Ha ez most meg nem történik, legközelebb kénytelen leszek feleségem egészsége kedvéért nyugalomba vonulni és 1600 korona szálláspénzről és 600 K helyi pótlékomról lemondok (sic!) és szűkös anyagi helyzetben éldegélve Pestre költözni, – noha hála isten teljes erőben vagyok s hivatalomnak minden irányban képes vagyok megfelelni. [...] Mindenképp jó cselekedet végez, ha közbenjárásával szegény nőmet hosszú szenvedéseitől megváltja s ezzel engem is felszabadít egy be nem váltott lelkiismereti tartozás lidércnyomása alól.”¹¹⁸⁷

Fest ez alkalommal a szokásosnál is elszántabban, még tudatosabban, új, érzelmekre ható retorikai eszközöket is bevetve formálta saját pozitív

¹¹⁸⁵ OSZK Kt. XI/302. Fest Thallóczy Lajosnak. 1910. április 2.

¹¹⁸⁶ Vérszegény (Latin).

¹¹⁸⁷ OSZK Kt. XI/302. Fest Thallóczy Lajosnak. 1910. április 2.

tulajdonságprofilját¹¹⁸⁸ a „szent cél”, Thallóczy megnyerése és a Fiuméből való szabadulás érdekében. Bár források hiányában egyelőre nem tudni, hogy a „stratégiaváltás” mekkora szerepet játszott a főigazgató sorsa feletti döntésben, Thallóczy naplójából ismert, hogy főigazgató ügyének előmozdításában ő maga is részt vett, aminek meg is lett az eredménye.¹¹⁸⁹ 1911. augusztus elsején a Hivatalos Közlöny arról tájékoztatta olvasóit, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter elhatározásából Fest a budapesti fővárosi tankerületi királyi főigazgatóságnál¹¹⁹⁰ folytatja pályafutását.¹¹⁹¹

Fest áthelyezése súlyos következményekkel járt. Először is azért, mert ezzel felmerült gimnáziumi igazgató állás betöltésének dilemmája. Másodszor pedig azért, mert távozása a fiumei magyar ajkú közösség kohézióját, valamint az állam félhivatalos, gyakran informális, érdekérvényesítő kompetenciáit szintén negatívan érintette. Fest a fiumei magyar lakosság egyik „erős szerkezetének”¹¹⁹² számított. Azaz egy olyan fontos társadalmi pozícióval és élettörténelmi előzménnyel rendelkező, látványos (szellemi, kulturális és politikai) teljesítményt felmutatni képes normaközvetítő karakternek, aki képes volt a Magyarországról „elszakadt” személyeket bizonyos életvilágokban és szituációkban csoporttá, közösséggé szervezni. Mindazonáltal hasonló kvalitásokkal nem sokan bírtak a helyi magyar ajkú „kolóniában”. Számos tanügyi jelentés tanúsága szerint Fest hivatali utódja, Mozog István,¹¹⁹³ még a gimnáziumi igazgatói kötelezettségeinek sem tudott maradéktalanul eleget tenni.¹¹⁹⁴

Az 1911. év nemcsak Fest Aladár életében bizonyult sorsfordítónak, de egész Európa számára is több fontos, fegyveres összetűzéssel járó eseményt tartogatott. Ezek közt elsősorban az olasz–török, valamint az első és második Balkán-háborúk említhetőek, ám ugyancsak ebbe a kontextusba illeszkedik Oroszország balkáni befolyásának megerősödése, az Oszmán Birodalom meggyengülése, továbbá az önálló albán nemzetállam megszületése.¹¹⁹⁵

¹¹⁸⁸ Kulcsár 2022.

¹¹⁸⁹ OSZK Fol. Hung. 1677. N. 1240. 1911. II. 22. 687.

¹¹⁹⁰ Ekkor a budapesti tankerületi királyi főigazgató Erődi-Harrach Béla, a fiumei állami főgimnázium korábbi igazgatója, Fest Aladár támogatója és személyes jóbarátja volt.

¹¹⁹¹ HR-DARI-7. 338. eln./1911. (39. d.); Áthelyezések. Hivatalos Közlöny, 1911. augusztus 1. 334.

¹¹⁹² Bárdi Nándor nyomán Kulcsár, 2022.

¹¹⁹³ Eredetileg Kurecska István, tornatanár.

¹¹⁹⁴ HR-DARI-7. 5638. ált./1918. XI-14-26. a. sz. (698. d.); HU-MNL-OL-K 26-1915-XXVII.-sz.n. (1042. cs.) *Adatok és Javaslatok*, 1915.

¹¹⁹⁵ Jelavich 1996, 93.; Csaplár-Degovics 2014, 6.

A délkelet-európai változásoktól az Osztrák–Magyar Monarchia sem tudta és nem is akarta függetleníteni magát, mert azok gazdasági és politikai érdekszféráját egyaránt sértették, illetve, mert a szomszédos államok különböző mozgalmai a Habsburg Birodalom lakosságára is nagy hatást gyakoroltak. Példának okáért a korabeli közvélemény Triesztet és Zárát már a századfordulót megelőzően az olasz irredentizmus fő fészkeiként tartotta számon.¹¹⁹⁶ A szerb nacionalizmus Monarchia határain belüli térnyerését pedig jól bizonyítja 1911-ben a szerb katonaság közreműködésével létrejött a Fekete Kéz (Egyesülés vagy Halál) nevű titkos szervezet.¹¹⁹⁷ Mindezzel párhuzamosan a horvát politikában is döntő változások mentek végbe. A horvát közélet egy meghatározó része mind nagyobb szimpátiát tanúsított a szélsőségesebb irányzatok iránt. Így jelentősen megnőtt a Bécsre támaszkodó horvátországi, dalmáciai, isztriai és boszniai jogpártok súlya a mérsékeltbb programokkal induló horvát–szerb koalícióval szemben, miközben egyes csoportosulások még a bánok elleni merényletektől sem riadtak vissza.¹¹⁹⁸

A nemzeti és szocialista mozgalmak, valamint a politikai krízisek a szűkebben vett Magyar Királyságot sem kerülték el: Wekerle Sándor koalíciós kormányát követően egymást érték a kormányválságok.¹¹⁹⁹ Az instabilitás mögött főleg a pártegység- és egy alkalmas vezető hiánya húzódott,¹²⁰⁰ de meghatározó tényezőnek számítottak a hatalmi visszaélések, panamázások és rágalmozások ügyek.¹²⁰¹ A belpolitikai krízis a nemzetközi érdekkellentétek kiéleződésével tovább mélyült, mivel a külpolitikai fegyveres konfliktusok az egész Monarchiában szükségessé tették a háborús előkészületek megtételét.¹²⁰² Ezáltal, akárcsak az osztrák, úgy a magyar parlament is újabb törvények segítségével igyekezett az országot az új viszo-

¹¹⁹⁶ Az ujjászületett irredenta. Pesti Napló, 1904. július 13. 7.

¹¹⁹⁷ Szeghő 2014.

¹¹⁹⁸ Jelavich, 1996. 68.; Az új horvát bán. Pesti Napló, 1912. január 18. 1–2.; Sokcsevits et al. 1994, 167.

¹¹⁹⁹ Bár az 1910. évi választások alapján munkapárti programmal Khuen-Héderváry Károly került a miniszterelnöki, a belügy-, a király személye körüli és a horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli minisztériumi székbe, kormányfői helyét előbb 1912-ben Lukács László vette át, majd miután panamázása miatt megbukott, Ferenc József 1913-ban Tisza Istvánt bízta meg kormányalakítással.

¹²⁰⁰ OSZK Fol. Hung. 1677. Miként Thallóczy naplójából is tudható, a kormányzati krízishez nagyban hozzájárult Khuen-Héderváry megromlott egészségi állapota, szinte teljes vak-sága.

¹²⁰¹ Csapó 37. Ezek közül az egyik legismertebb Décsy Zoltán függetlenségi képviselő nevéhez fűződött.

¹²⁰² Tipikusan ide sorolható a véderőtörvény elfogadtatása. Pölöskei 2003, 524–525.-

nyokra felkészíteni.¹²⁰³ Bár a kilátásba helyezett szükségállapot elviekben az ország védelmét szolgálta, a lényegében az állam számára teremtett lehetőséget, hogy a cél-, és értékracionalizálás jegyében hatalomkoncentrációt és energiaösszpontosítást hajtson végre. Azaz, hogy az állam még közvetlenebbül megjelenhessen a társadalom életében. A kormány a rendkívüli állapotokat 1912 decemberében deklarálta a „háboru esetére szóló kivételes intézkedések”¹²⁰⁴ és a hadiszolgáltatásokat szabályozó törvények kihirdetésével.¹²⁰⁵ Az intézkedéseket hamarosan újabb szigorítások követték, amelyek közül különösen nagy visszhangot váltott ki a sajtó, a gyülekezés és az egyesülés szabadságának korlátozása, valamint a kommunikáció, a fizikai helyváltoztatás szigorúbb kontrollálása,¹²⁰⁶ az ellátás és a fogyasztás szabályozása.¹²⁰⁷

Ami a fiumei rendkívüli állapotokat illeti, 1912-től kezdve a kikötőváros a politikai retorikájában a két fő narratíva vált dominánssá. Az egyik a

¹²⁰³ 1912. évi LXIII. tc., Deák – Gumz 2017. Ehhez hasonlóan: Szász Zoltán társadalomtörténeti szempontokat vont be az erdélyi románság mozgalmainak vizsgálatába és felveti, hogy katonaforradalomra került sor Erdélyben és ebben alakult ki egy, az impériumváltást megkönnyítő közigazgatási vákuum. Idézi: Bárdi 2013 38. A fent említett hatalomközpontosító intézkedésekből úgy tűnhet, hogy az állami joguralom diadalmaskodott a lokalitások és a társadalom felett, ami végső soron az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásához vezetett, ám John Deák és Jonathan E. Gumz történészek ellenkező álláspontra helyezkednek. Szerintük a szükségállapottal és az uralkodó „meggyengülésével” egy olyan hatalmi vákuum keletkezett, amelyben a rendet és a biztonságot csak a „hadsereg” tűnt képesnek fenntartani. A hadsereg pozíciójának erősödése azonban főkről fokra a közös birodalom strukturális válságához, majd bomlásához vezetett el. Mi több, kulcsszerepet játszott a lojalitások és értékek átforgatásában és az erőszak hétköznapivá válásában is. A szerzőpáros hipotézisével kapcsolatban azonban három dolgot mindenféleképpen ki kell emelni. Egyrészt azt, hogy kutatásaikat az egész Habsburg Birodalomra vonatkozóan végezték el, és állításaikat is ennek megfelelően fogalmazták meg. Másrészt, hogy épp ebből a felülnézeti megközelítésből az Osztrák–Magyar Monarchiát egy jogilag többé-kevésbé homogén entitásként kezeli, és csak mérsékeltlen veszi figyelembe a birodalom egyes részei közti különbségeket. Ebből következik az is, hogy az „állam,” „hadsereg,” „birodalom” fogalmait túl általánosan kezelik. Így nem vetnek számot sem Magyarországra, sem pedig a Honvédség sajátos helyzetével. Ekképp felmerül a kérdés, mennyire lehet Magyarország esetében a hadsereg totális dominanciájáról beszélni, ha a parlamentarizmus még 1918 őszén sem szűnt meg, és így az országgyűlés az adók és az újoncok megajánlásával továbbra is felügyelte és ellenőrizte a Honvédséget? A tanulmány egyik gyenge pontja, hogy a szerzők a Monarchia katonai erejét egy kompakt, általános egészként kezelik, és nem veszik figyelembe annak különböző részeit és szintjeit. Azaz a „hadsereg” terminust minden konkretizálás nélkül alkalmazzák, és nem tesznek különbséget még a cs. és kir. és a honvédség között sem.

¹²⁰⁴ 1912. évi LXIII. tc. A háboru esetére szóló kivételes intézkedésekről.

¹²⁰⁵ 1912. évi LXVIII. tc. indokolása a hadiszolgáltatásokról.

¹²⁰⁶ Pl. vasúti menetrend változtatása, fokozottabb határellenőrzés.

¹²⁰⁷ HR-DARI-7. 954. ált./1914. (46. d.); L'approvviglionamento della città. La Bilancia, 1914. augusztus 11. 1.

város autonómiájának megőrzését és közvetlen gazdasági érdekeinek primátusát hangoztatta. A másik viszont a maximális közbiztonság és államvédelem fokozása mellett érvelve készen mutatkozott elfogadni a központosító szükségintézkedéseket. Az autonomista és a „centralista” megközelítés közti feszültséget növelte, hogy Fiume szűkös erőforrásai miatt önerőből nem volt képes a városfejlesztéssel járó kötelezettségeinek eleget tenni,¹²⁰⁸ valamint a helyi lakosság (és az árucikkek) sértetlenségét garantálni. Fiume tehát egyre inkább rászorult az állammal szerződéses viszonyban álló pénzüzetek támogatására, a háborús fenyegetettség és többszörös határhelyzete folytán pedig az állami karhatalmi szervek szolgálatára. Így, bár az 1872-es statútum érintetlen maradt, a kikötőváros a világháború előestéjére egyre inkább függő helyzetbe került és autonóm jogkörei jelentősen korlátozódtak.

Ugyanakkor Fiume privilégiumai (akárcsak ideiglenes) feladásának kérdése mindig az egyik legneuralgikusabb pontjának számított a városi képviselő-testületi ülések vitáinak. Nem történt ez másképp az 1910-es évek elején sem, amikor a téma olyannyira megosztotta az Autonóm Párt tagjait, hogy a mérsékeltebb városatyák Wickenburg István kormányzó biztatására és támogatásával 1910–1911-re külön csoportba szerveződtek és egy önálló pártot hoztak létre. Miként azt az 1910., majd az 1911. évi parlamenti választások tanúsítják, az eredmény nem is maradt el. Az Autonóm Párt első embere, Riccardo Zanella előbb az újonnan létrejött Lega Autonoma vezetőjével, Michele Maylenderrel,¹²⁰⁹ majd az ő helyét átvevő ifj. Antonio Vióval szemben szenvedett súlyos vereséget.¹²¹⁰

A kormányzó és a mérsékeltebb városatyák közeledésében a legfontosabb szerepet a magánjellegű megfontolások, valamint a gazdasági és társadalmi szempontok játszották. Itt említhetők meg azok a nagyszabású elképzelések, melyek a lakosság egzisztenciális viszonyainak és a közmorálnak javítását szolgálták; valamint azok a tervek, melyek a szociális célkitűzéseken túl még politikai bázisreállításra és egy stabil legitimációs alap kialakítására is alkalmasnak bizonyultak. Mindezek megvalósítása azonban kimondottan költséges beruházásokat igényelt, melyekhez a városatyák csak hitel által és komoly kompromisszumok révén tudták elő-

¹²⁰⁸ HU-MNL-OL-Z 41-2742. (333. cs., 2711. dosszié). Relazione sopra il progetto di massima per la contrazione. Prestito Comunale.

¹²⁰⁹ Le elezioni di ieri. La Bilancia, 1910. június 2. 1.

¹²¹⁰ Le elezioni di ieri. La vittoria del nostro candidato. La Bilancia, 1911. március 9. 2. Mindezzel párhuzamosan a városatyák közül egyre többen kerültek kapcsolatba az olasz irredentizmussal, noha ebbéli tevékenységük sokáig inkább csak a felszín alatt bontakozhatott ki. Kiváltképpen azután, hogy 1911-ben a Giovine Fiumét feloszlatták.

teremteni a szükséges tőkét. Szemléletesen példázza ezt az 1910-ben felvett 20 millió koronás kölcsönszerződés megkötésének története. A hitelt a város igen kedvező feltételekkel, hatvan évre 4%-os kamattal vehette fel a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, a Magyar Jelzálog-Hitelbank és a Magyar Pesti Kereskedelmi Bank által alkotott Magyar Kereskedelmi Rt-től.¹²¹¹ A pénzre elsősorban a városfejlesztési célok miatt volt szükség: utcák nyitására, telkek vásárlására, újabb iskolaépületek felállítására, árvaházak létesítésére, a Fiumara-folyó szabályozására, valamint a közvágó-híd létesítésére.¹²¹²

A részvénytársaság nyomására azonban Fiumének le kellett mondania a kötvénykibocsájtási jogáról; vagyis arról, hogy maga is kötvényeket bocsáthasson ki és azokat (becslések szerint) akár 96%-os árfolyamon tőzsdén helyezhesse el.¹²¹³ Illetve a városnak kötelezettséget kellett vállalnia arra, hogy a kölcsönt akár az összes ingó- és ingatlanulajdona terhére visszatéríti. Ezt megelőzendő, a város fizetőképességének biztosítására hivatkozva a kormányzó még határozottabban követelhetette a községi pénzkezelés racionalizálását, a visszaélések szankcionálását, vagy csak az állam szempontjából megfelelőbb irányítást. 1914-re ez a kiszolgáltatottság teremtette meg a jogalapot a városi Fogyasztási- és Adóhivatal már évek óta tervezett átszervezésére és az intézmény állami felügyelet alá helyezésére.¹²¹⁴ Az újabb állami térfoglalás természetesen maga után vonta a helyi elitcsoportok elidegenedési folyamatának felgyorsulását és a városatyák tüntéseinek kiprovokálását.¹²¹⁵

A leghevesebb összetűzésekre a biztonságpolitikai kérdések kapcsán került sor, hiszen azok egyszerre voltak okai és következményei az állami felügyelet erősödésének. Míg azonban korábban a kikötőváros „*ex territoriális*” jellegének és különleges helyzetének „varázsszavai” a fiumei kiváltságok megőrzését segítették, most azok éppen az állam számára kínáltak lehetőséget a nagyobb ellenőrzés kiterjesztésére, valamint offenzív és defenzív érdekeinek érvényesítésére. Nem lehet véletlen, hogy a bosnyák/dalmát vasút ügye is – a balkáni konfliktusok akuttá válásával – 1911-től került ismét fokozottabban előtérbe. Pontosan úgy, ahogy az sem, hogy a katonaság erő-

¹²¹¹ Il prestito comunale di 20 milioni. La Bilancia, 1910. február 5. 1.; HU-MNL-OL-Z 41. 333. cs. 2742. t. 2711. a-d. dosszié.

¹²¹² HU-MNL-OL-Z 41-2742. (333. cs., 2711. dosszié). Relazione sopra il progetto di massima per la contrazione. Prestito Comunale.

¹²¹³ HU-MNL-OL-Z 41-2742. (333. cs. 2711. a-d. dosszié); A belügyminiszter figyelmébe. Pesti Napló, 1910. február 6.

¹²¹⁴ HR-DARI-7. 45. eln./1914. (43. d.); HR-DARI-7. 1133. eln./1915. (50. d.).

¹²¹⁵ Ordasi kézirat/a.

teljesebb fiumei jelenlétét célzó törekvések is ebben az időben kaptak újabb lendületet. Jelzésértékű, hogy ekkor döntöttek a hamburgi mintára szervezett bejelentő hivatal létesítéséről,¹²¹⁶ valamint egy új laktanya építéséről és egyes városi iskolák kaszárnyává vagy katonai kórházzá való átalakításáról.¹²¹⁷

Ugyancsak a köz- és állambiztonsági megfontolások álltak a városi tűzoltóság fegyver- és egyenruha-viselésének szabályozása háttérében. Erre azért volt szükség, mert a legénység uniformisa túlságosan hasonlított az olasz katonai egyenruhákhoz, a tisztek pedig gyakran engedély nélkül, oldal-fegyverrel közlekedtek a városban.¹²¹⁸ A fentiekből a közrend meggyengülésére és a társadalmi struktúrák válságára lehet következtetni,¹²¹⁹ amit a helyi és a központi kormányzat már a háború kitörése előtt különböző megszorításokkal igyekezett visszaállítani. Többek közt betiltották az állam szempontjából kártékonynak ítélt egyesületeket és lapokat,¹²²⁰ valamint mind általánosabbakká váltak a katonai behívások és a kiutasítások.¹²²¹

Az elrendelt intézkedések végrehajtásában kiemelt szerep hárult a Fiumében működő karhatalmi szervekre, amik viszont megnövekedett feladataik és felelősségük miatt alapvető strukturális átalakítást igényeltek. Ennek jegyében 1913-ban végre megtörtént az egy évtizede húzódó háttérrendőrség felállítása, majd – Olaszország hadbalépését követően nem sokkal – 1916-ban a városi rendőrség államosítása.¹²²² Ez utóbbi intézkedés eredményeképpen 1917. január 1-jétől Wickenburg István kormányzó hatásköre immár az állami rendőrségre is kiterjedt.¹²²³ Más törvényhatóságokkal ellentétben azonban az állami döntéshozók még a legválságosabb

¹²¹⁶ HR-DARI-7. 22. ált./1911. II-4. a. sz. (478. d.).

¹²¹⁷ HR-DARI-7. 244. eln./1912. (40. d.); HR-DARI-7. 300. eln./1912. (40. d.); HR-DARI-7. 570. eln./1914. (45.d.).

¹²¹⁸ HR-DARI-7. 101. eln./1912. (40. d.); HR-DARI-7. 364. eln./1912. (40. d.).

¹²¹⁹ Erre vonatkozóan: Demeter Gábor: Erőszak és együttélés. Muszlimok és keresztények mindennapjai Koszovóban (1870–1913). *Klió*, 26. (2017) 2. 45–51.

¹²²⁰ HR-DARI-7. 6835. ált./1918. I-3-5. a. sz. (680. d.); HR-DARI-7. 6757. ált./1916. I-3-5. a. sz. (680. d.). Példaként említhető a Circolo Letterario, Biblioteca popolare A. Manzoni, és a La Voce del Popolo betiltása.

¹²²¹ 1918 tavaszától azonban éppen fordított tendencia észlelhető, hiszen látványosan megnőtt az egyes szélsőséges politikai elveket valló fiumei városatyák kitüntetésére irányuló kormányzói felterjesztések száma. Noha csak hipotézisként vethető fel, de talán a magyar kormányzat így akarta csillapítani az elégedetlenséget és/vagy bebiztosítani saját társadalmi támogatását a háborút követő időszakra.

¹²²² 1916. évi XXXVII. törvénycikk a fiumei m. kir. állami rendőrségről. HR-DARI-7. 406. eln./1917. (59. d.).

¹²²³ HR-DARI-7. 1921. ált./1917. I-2-14. a. sz. (680. d.).

pillanatokban is tartózkodtak attól, hogy Fiumébe kormánybiztost rendeljenek ki, és erre 1918 decemberéig nem is került sor.¹²²⁴ Így a kikötővárosban 1920 nyaráig elviekben továbbra is a fiumei kormányzó gyakorolta a főhatalmat, jóllehet, ez az állapot már 1918. október végétől sem felelt meg a valóságnak.

Bár a rendkívüli intézkedések Fiumében nem vezettek a lakosság általános militarizálódásához, azok a közhangulatra és a közbiztonságra is számottevő hatást gyakoroltak. Az állam és a kikötőváros közti bizalom végleges megrendülését érzékeltetik az egyre élesebb kormányellenes kritikák megjelenése, a La Bilancia irányultságának megváltozása, a közintézmények megrongálása, falfirkákkal elcsúfítása, a zászló- és címerkonfliktusok elszaporodása, valamint a Lega Autonoma felbomlása. Az indulatok elszabadulásának legnagyobb publicitást kapó eseteiként a kormányzói palota ellen elkövetett 1913. és 1914. évi bombamerényletek tekinthetők.¹²²⁵ A korabeli magyar sajtó híreszteléseivel szemben azonban a két eset közül kizárólag az első, az 1913 októberében történt robbantás köthető biztosan a kritikus fiumeiekhez és a Giovine Fiume tevékenységéhez.¹²²⁶ A második merényletet megszervezéséről a témában végzett alap kutatások ellenére továbbra is számos megválaszolatlan kérdés maradt. Vajon a bűncselekményt az irredenták, vagy éppen maga a kormányzó rendelte el? Riccardo Gigante a Giovine Fiume egyik vezetőjeként az utóbbi mellett foglalt állást a La Bomba című röpiratában 1914 tavaszán. Gigante merész írásában ugyanis kijelentette, hogy a merényletet Wickenburg István kormányzó és a határrendőrség szervezte meg annak érdekében, hogy az Autonóm Pártot diszkreditálják és tagjait internálhassák.¹²²⁷ Gigante érvelését hamarosan a La Voce del Popolo is átvette, amivel a koncepció igen hamar a helyi politikai diskurzus részévé vált.¹²²⁸

Noha Wickenburg és az állítólagosan általa megbízott Giuseppe Scipioni anconai ügyvéd szerepének teljes tisztázása egyelőre várat magára, három tényezőt ki kell emelni. Egyrészt azt, hogy – miként Riccardo Zannella podestává választásakor és frontra küldése során kiderült – a kormányzótól a felszín alatti hatalmi taktikázások és egyezkedések nem álltak

¹²²⁴ Valószínűsíthetően épp a fiumei autonómia látszólagos tiszteletben tartása miatt.

¹²²⁵ Részletesebben lásd: Ordasi 2018d.

¹²²⁶ Dubrović 2015. Név szerint Luigi Cussarhoz, Francesco Drenighez és Giorgio Gerngrosshoz, akik korábban a Giovine Fiume társaságban is meghatározó szerepet játszottak.

¹²²⁷ AMSF. FEGD. 64. bis. 4/7. La Bomba.

¹²²⁸ La verita sul mistero della bomba. La Voce del Popolo, 1914. március 24. 2.

messze.¹²²⁹ Másrészt, hogy a La Bomba és a La Voce del Popolo rágalmozásai már csak példastatuálás miatt is komoly következményekkel jártak. Igaz, mivel Gigante és a La Voce del Popolo szerkesztője, Armando Hodnig a bűnvádi eljárás elől Olaszországba szöktek, az 1848. évi XVIII. törvénycikk 13. és 33. szakasza alapján nem őket, hanem a kiadókat ítélték el.¹²³⁰ Végül arról sem szabad megfeledkezni, hogy az elkövetett merényletek a külföld érdeklődését is felkeltették. Ez az irredenták olasz kapcsolatainak mozgósításán kívül annak köszönhető, hogy a második robbantás időpontja egybeesett az Abbáziában tartott külügyminiszteri konferenciával.¹²³¹ Sőt, mivel Késmárky Dezső, a határszéli rendőrfőkapitány szerint a merényletet végrehajtó Scipioni még az albániai pénzhamisítási botrányban is közreműködött, ezért Leopold Berchtold osztrák–magyar közös külügyminisztertől a férfi letartóztatásának elrendelését kérte.¹²³² Késmárky kérése elsősorban némileg túlzónak tűnhet, ám az Albániában fegyveres konfliktussá fajuló és az Osztrák–Magyar Monarchia érdekeit kimondottan sértő szerb–albán ellentétek figyelembevételével rögtön magyarázatot nyer.

Hiszen ahogy az MNL OL pénzügyminiszteri irataiból és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank dokumentumaiból ismeretes, az albán, de általában véve az egész balkáni helyzet 1910-es években különösen élénken foglalkoztatta a Külügyminisztériumot. Ennek háttérében három fő motívum húzódott. Először is a balkáni háborúk és az azzal járó hatalmi átrendeződések. Másodsor, az az általánossá váló meggyőződés, mely szerint a Habsburg Monarchiának hídfőkre és szövetségesekre van szüksége a Balkán-félszigeten ahhoz, hogy érdekszféráját kiterjeszthesse és a konkurens hatalmakkal felvehesse a versenyt. Harmadszor pedig a „lépéskényszer”-érzete. Vagyis az a külpolitikai szemléletváltás, amely immár az elképzelések gyakorlati megvalósítását helyezte előtérbe. Fiumének pedig földrajzi elhelyezkedésénél és kikötővárosi mivoltánál fogva csaknem minden alkalommal valamilyen jelentős szerepet szántak.¹²³³

¹²²⁹ HR-DARI-7. 104. eln./1914. (43. d.); HR-DARI-7. 113. eln./1914. (43. d.); HR-DARI-7. 145. eln./1914. (43. d.).

¹²³⁰ Fiumei bombamerénylet. Pesti Hírlap, 1916. június 17. 14.; Sajtópör a fiumei merényletből. Népszava? 1916. június 17. 10. A La Bomba röpiratért Aranyos István, a Minerva nyomdai műintézet műszaki vezetője, a La Voce del Popolo cikkei miatt pedig az autonomista lap felelős szerkesztőjét, Francesco Benzan került vád alá.

¹²³¹ HR-DARI-7. 159. eln./1914. (43. d.); Il convegno di Abbazia e la questione di Fiume. La Bilancia, 1914. március 31. 1.; Il convegno d’Abbazia. La Bilancia, 1914. április 15. 1.; Il convegno d’Abbazia. La Bilancia, 1914. április 18. 1.

¹²³² HU-MNL-OL-K 149-1914-7.-52. (62. d.).

¹²³³ Miként Csaplár-Degovics Krisztián felhívta rá a figyelmemet, az 1913 őszen az albániai gazdasági lehetőségeket vizsgáló osztrák–magyar és olasz bizottságok munkáiban Popp

Példának okáért többnyire Fiuméből indultak ki azok a nagyszabású, akciók is, amelyek a „szabad prédának” számító Albánia helyi viszonyainak feltérképezésére irányultak. Ezek a tudományos és pénzügyi puhatolózássokkal összekapcsolódó próbálkozások elsősorban a gazdasági és politikai behatolás lehetőségének felmérését, illetve annak előkészítését célozták.¹²³⁴ Ismert, hogy komoly összeírások készültek az albán területek mezőgazdasági és ipari adottságairól, nyersanyagkészletéről, az ott élő népek sajátosságairól, és konkrét kísérletek történtek a helyi elitkörök megnyerésére, valamint a Vlorában székelő albán kormány megerősítésére.¹²³⁵ Szintén fontos tényezőnek számít, hogy míg az osztrák és magyar bankcsoportok tárgyalásokat folytattak egy albániai kereskedelmi társaság, egy pénzintézet létrehozásáról és különböző kölcsönök folyósításáról,¹²³⁶ addig a Horvát-Magyar Gözhajózási Rt. Fiumén keresztül fegyver- és muníciószállítmányokat, valamint osztrák-magyar katonatiszteket szállított Albániába.¹²³⁷

Albánia viszont nemcsak az osztrák-magyar diplomáciát érdekelte. Évek óta számolni kellett az egyre mélyülő belső konfliktusokkal, Olaszország ambícióival, valamint – ahogy az 1914 áprilisában tartott abbáziai külügyminiszteri találkozó is tanúskodik róla¹²³⁸ – a nagyhatalmak plasztikus elképzeléseivel is. Ilyen körülmények közt tarthatatlanná vált a nagy

József műszaki főtanácsos, a fiumei Tengerészeti Hatóság műszaki osztályának vezetője is részt vett. A helyzet Albániában. Budapesti Hírlap, 1913. november 5.; Ujabb áldozat Albániáért. Pesti Napló, 1913. december 21., Ezen kívül a különböző érdekkörök albániai ambícióiról fontos tájékoztatást nyújtanak az alábbi levéltári dokumentumok is. HU-MNL-OL-K 26-1914-XXVII.-146. (1011. cs.); HU-MNL-OL-K 255-1913-6.-3432. (633. d.); HU-MNL-OL-Z 41-3560. (459. cs., 3230. d-e. dosszié); HU-MNL-OL-Z 41-9276. (1231. cs., 7158. dosszié); HU-MNL-OL-K 255-1913-6.-3626. (633. d.). Illetve a témára vonatkozóan még lásd HU-MNL-OL-Z 41. 3556–3560. tételeit (458. cs., 3230. a-c. dossziék).

¹²³⁴ HU-MNL-OL-K 255-1913-6.-695. (633. d.); HU-MNL-OL-K 255-1913-6.-1647. (633. d.); HU-MNL-OL-K 255-1913-6.-3432. (633. d.); HU-MNL-OL-K 255-1913-6.-4926. (633. d.); Demeter, 2018a.

¹²³⁵ Csaplár-Degovics 2010a.

¹²³⁶ Erre vonatkozóan lásd HU-MNL-OL-Z 41. 3556–3560. tételeit (458. cs., 3230. a-c. dossziék); Csaplár-Degovics 2014.

¹²³⁷ HR-DARI-46. 52. eln./1914. IV. t. (16. d.); HR-DARI-46. 3. eln./1914. IV. t. 2. a. sz. (16. d.); HR-DARI-46. 375. eln./1914. IV. t. 2. a. sz. (16. d.). Csaplár-Degovics 2018. A tiszték közül az egyik legnagyobb karriert Leopold Ghilardi futotta be, aki önként szegődött az albán állam szolgálatába és később Zogu albán király tanácsosa lett.

¹²³⁸ A Hármas szövetség általános kérdésein túl a találkozón a Tisza-kormány Fiume-politikáját és annak olasz bírálatát, valamint a balkáni helyzet stabilizálását és az albán határok megvonását és gazdasági terjeszkedés módjait is tárgyalták. Il convegno di Abbazia e la questione di Fiume. La Bilancia, 1914. március 31. 1.; Az abbáziai tanácskozás, Pécsi Napló, 1914. április 16. 6.; Az abbáziai tanácskozások. Miskolczi Napló, 1914. április 17. 6.; Echi del convegno d'Abbazia. La Bilancia. 1914. április 21. 1.

nehézségek árán trónra juttatott Wilhelm Wied albán fejedelem helyzete.¹²³⁹ Trónvárományosból viszont nem volt hiány. Számos diplomáciai kellemetlenséget okozva, Skanderbeg (Kasztrióta György) valós és vélt leszármazottai egymás után jelentették ki igényüket az albán uralkodói címre.¹²⁴⁰ Közülük a legismertebb Albert Ghika albán trónkövetelő volt, aki 1913 és 1914 között különösen nagy aktivitást fejtett ki hatalomra kerülése érdekében, és jelentősen hozzájárult az egyébként is instabil politikai helyzet további megingatásához.¹²⁴¹

A bizonytalanságot jól jelzi, hogy egyes sajtóorgánumok azt is elképzelhetőnek tartották, hogy a fejedelem helyére a keresztények és az osztrák-magyar katonatisztek jelöltje, az állítólagosan albán fejedelmi családból származó Ivan Ratković, fiumei ügyvéd,¹²⁴² a carlopagó-i kerület egykori horvát szábori és parlamenti képviselője kerül.¹²⁴³ Noha Ratković valós származásának és diplomáciai kapcsolatainak feltárása további kutatásokat igényel, annyi megállapítható, hogy Fiumében nagyjából fél évig ténylegesen mozgalom folyt fejedelemmé választása érdekében. Igaz, azok kellő kül- és belpolitikai, illetve albániai támogatás hiányában eredménytelenek maradtak. A mozgalom ad hoc jellegére és korlátjaira utal, hogy a kormányzó nem is kommentálta a „szenzációt”, Ismail Kemal bég pedig Ratkovićról egyenesen úgy nyilatkozott: „[...] az ő jelöltségéről komolyan nem lehetett szó azért, mert őt egy katonai párt akarta Albánia trónjára ültetni, még pedig nem is albán, hanem magasrangú osztrák és magyar katonatisztek közül álló párt. Az ő nevét ezért már ab ovo el kellett ejteni. Ratkovics herceg különben már nem is albán, hiszen egészen elszlávosodott.”¹²⁴⁴ Ennek következményeként Ratković még 1918 elején is „csak” ügyvédi irodáját

¹²³⁹ Verso la guerra civile e religiosa in Albania. La Bilancia, 1914. június 5. 1.; La settimana politica. La Bilancia, 1914. június 8. 1.; Gli ultimi avvenimenti albanesi acuiscono le gelosie italo-austriache. Wied desautorato. La Bilancia, 1914. június 17. 1.

¹²⁴⁰ Odescalchi Livio herceg albán trónkövetelő. Magyarország. 1913. február 25., Skutári utolsó órái. Friss Újság, 1913. március 15. 2.; Az albán trónkövetelők. Budapesti Hírlap, 1913. október 1. 10.

¹²⁴¹ A régi albán családból származó Constantin Ghika román herceg fia, 1905-től a bukaresti albánok forradalmi mozgalmának vezetője, és több éven át az albán trón kitaró aspiránsa. Dézsánfalvi Ghika Jenővel, a fiumei Kormányzóság anyakönyvvezetőjével fennálló, esetleges rokonságát még nem sikerült bizonyítanom. Albánia. Dunántúl, 1913. február 5.; RNL. VIII. 1913. 519.

¹²⁴² Fiumei aspiráns az albán trónra. Az Újság, 1913. december 5. 8.; A legújabb albán trónkövetelő. Magyarország. 1914. május 29. 18.; A fiumei trónkövetelő, Budapesti Hírlap. 1914. június 14. 13.

¹²⁴³ A helyzet Albániában. Dunántúl, 1914. május 28. 10.; Az albán tűzfészek. Pesti Napló. 1914. május 28. 5.; Tolnai Világlapja, 1914. február 8. 6.

¹²⁴⁴ Fiumei aspiráns az albán trónra. Az Újság, 1913. december 5. 8.

vezette, nem pedig az albán politikai életet.¹²⁴⁵ Ezen a helyzeten még az sem változtatott, hogy épp ebben az időben merült fel ismét a katonai vezetés részéről, hogy az albániai export és import központosítására és az ottani nyersanyagok olcsó kiaknázására trieszti és fiumei központtal egy délbán érdekeltséget hoznak létre.¹²⁴⁶

A biztonság- és diplomáciai kérdéseken túl Fiumében a rendkívüli, majd a háborús viszonyok gazdasági és infrastrukturális téren is éreztették a hatásukat. A vasúti menetrendek ritkításával kiszámíthatatlanná vált az összeköttetés az anyaországgal, ami a kommunikációs zavarok mellett komoly ellátási nehézségeket okozott. Az ellátási nehézségek drasztikus áremelkedéshez, uzsorázáshoz, csalásokhoz, betörésekhez és rablásokhoz vezettek.¹²⁴⁷ A helyzetet súlyosbította, hogy a hadműveletek miatt a szárazföldi és a tengeri kereskedelem forgalma is látványosan visszaesett. Így az alapvető élelmiszerek és fűtőanyagok közül többet már 1914 őszén hiánycikként tartottak számon,¹²⁴⁸ a város megélhetése szempontjából eleminek számító halászatot pedig a hadiállapot beálltával megtiltották.¹²⁴⁹ Ráadásul az Adriai-tenger hajóállományát a tengeri hadműveletek önmagukban is megtiltották és a partvidéktől távolabbra úzták.

A városban a háború proklamálásával egy időben megindultak a segélyakciók, amelyek közül a Vörös kereszt által koordinált gyűjtések, és az országos szintű Aranyat Vasért mozgalom emelhető ki. Az állam ezekben a mozgalmakban nagy szerepet szánt a tanároknak és tanítóknak, akik széles kapcsolati hálójuk (diákjaik és azok szülei) révén hozzájárultak a társadalom moralitásának, valamint az anyaországhoz, a birodalomhoz és a dinasztiahoz való lojalitásának erősítéséhez és egzisztenciális problémáik mérsékléséhez.¹²⁵⁰ Ez főleg a hadikölcsön jegyzésének propagálásában¹²⁵¹ és teaforrásra alkalmas gyógynövények (szederccserjelevél) gyűjtésével valósult meg.¹²⁵² A nemzetiségi kérdések a humanitárius mozgalmakban jó-

¹²⁴⁵ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 28. (1918) Fiumei ügyvédi kamara. 533.; Idézés. 1918. Közlöny. Budapesti Közlöny, 1918. január 9.

¹²⁴⁶ Erre vonatkozóan lásd HU-MNL-OL-Z 41. 3556–3560. tételeit (458. cs., 3230. a-c. dossziék).

¹²⁴⁷ HR-DARI-7. 699. eln./1914. (45. d.); HR-DARI-7. 314. eln./1915. (48. d.); Nyílt levél. A Tengerpart, 1914. július 30. 2.

¹²⁴⁸ HR-DARI-7. 699. eln./1914. (45. d.).

¹²⁴⁹ HR-DARI-7. 271. eln./1917. (59. d.).

¹²⁵⁰ Vö. Glant et al. 2018.

¹²⁵¹ HR-DARI-7. 1990. ált./1918. XI-8-2. a. sz. (694. d.); HR-DARI-7. 2499. ált./1918. XI-8-2. a. sz. (694. d.);

¹²⁵² HR-DARI-7. 385. ált./1918. XI-14-26. a. sz. (698. d.); HR-DARI-7. 615. ált./1918. XI-14-26. a. sz. (698. d.).

részt háttérbe szorultak, és bár teljes egyenlőségről nem lehet beszélni, többnyire a rászorultság mértéke döntött az egyes támogatások odaítélésében. A gyűjtések azonban elsősorban a frontokon harcoló katonák, esetleg özvegyeik, árváik megsegítésére irányultak, nem pedig az otthon maradtak gyámolítására, tehát azok aligha javítottak a helyi lakosság mind súlyosbodó megélhetési viszonyain.¹²⁵³

A háborús mindennapokban a legnagyobb gondot egyrészt az anyagihiány, a megrendelések csökkenése miatti üzemleállások, és az abból fakadó munkanélküliség gyors növekedése okozta. Másrészt további terhet jelentett az egyre tekintélyesebb számban (főleg az olasz frontról, valamint Montenegróból és Albániából) érkező katonák és menekültek jelenléte, a sebesültek elhelyezése és kellő szegregálása, szakszerű ellátása.¹²⁵⁴ A hirtelen felszaporodó, kétes eredetű és egészségi állapotú idegenek az egyébként is szűkös városi térben való összezsúfolódásának az lett a következménye, hogy a kikötővárosban a különböző járványok – a spanyolnátha, a malária, a tuberkulózis és a vérhas – tömegesen szedték áldozataikat az élelemhiány miatt legyengült immunrendszerű lakosok között.¹²⁵⁵ Fiume ráadásul mindvégig gyógyszer- és orvoshiánnyal küszködött, ezáltal pedig mind a megelőzés, mind a védekezés lehetősége igencsak korlátozott volt.

Ilyen körülmények közt a mindennapok még küzdelmesebbé váltak: a megbetegedések okozta hiányzások miatt akadozott a közigazgatás, nehézkessé vált a közellátás és közüzemi szolgáltatás, valamint a továbbferőtőzés meggátlása érdekében hónapokon át zárva tartották az állami és városi iskolákat is.¹²⁵⁶

Impériumváltások/államfordulatok¹²⁵⁷

A nagy lendületet és anyagi támogatást kapó angolszász–amerikai Habsburg-kutatásoknak köszönhetően az elmúlt években mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalomban újabb narratívák váltak meghatározóvá az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével, létezésével és felbomlásával kapcsolatban. Ezeknek a műveknek az egyik közös eleme posztmodern

¹²⁵³ Ordasi 2019d.

¹²⁵⁴ HR-DARI-7. 1131. eln./1918. (64. d.); HU-MNL-OL-K 503-1920-18.-126097. (44. cs.).

¹²⁵⁵ HR-DARI-7. 1512. eln./1918. (65. d.).

¹²⁵⁶ HR-DARI-7. 1546. eln./1918.; HR-DARI-7. 591. ált./1917. XI-14-26. a. sz. (699. d.); Ordasi 2019a, 70.

¹²⁵⁷ A téma egyes kérdéseivel az ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program keretében foglalkoztam részletesebben. Ordasi 2019c; Ordasi 2019d.

megközelítésük, és az, hogy a hatalmi viszonyok változásait a krízis, káosz, pusztulás, összeomlás kulcsszavai helyett inkább az összefonódások, átalakulások, transzferek és kontinuitások fogalmai köré rendezve vizsgálják. Tehát látványosan szakítanak a leegyszerűsítő hanyatlástörténeti narratívával, valamint a hagyományos sérelmi- és veszteséglajstromok felsorakoztatásával. Ennek megfelelően a világháborút és annak az államra, valamint a társadalomra gyakorolt hatásait sem pusztán önmagukban szemlélik. Éppen ellenkezőleg: azokat a helyi, az országos és a nemzetközi folyamatok összefüggéseire koncentrálnak problémacentrikusan tanulmányozzák. Noha ezen írások nem ritkán túlteoretizált, banalizáló következtetései óvatosságra intenek, mégis inspiratívnak és izgalmasnak találom megközelítésüket és az általuk felvetett, általános érvényű, nagy tanulságokat hordozó kérdéseket.

A fentieknél fogva úgy vélem, példájuk egy adott pontig követhető és követendő. Legalábbis abban, hogy a Habsburg Monarchia összeomlási folyamatát tanácsosabb az okokra, párhuzamosságokra és a társadalomban végbemenő változásokra és változatlanosságokra építve feltárni. Továbbá olyan releváns kérdéseket feltenni, mint például az, hogy miként bomlottak le az állami keretek az első világháború vége és a békeszerződések aláírása közötti időszakban. Vagy az, hogy az állam térvessztése nyomán felbukkanó új autoritások és elíttek milyen célokkal és társadalomszervező kompetenciával rendelkeztek, és hogyan viszonyultak a korábbi rezsimhez, illetve annak helyben maradt képviselőihez. Hiszen az 1918 és 1920 közötti impérium-/államhatalom-váltások és az állami hatalom általános visszaszorítása nem a vesztesek és veszteségek pár hónap alatt lezajló története, de nem is a hirtelen bekövetkező, igazságtalan sorscsapásoké. Sokkal inkább azé a hosszas, lényegében az 1910-es évek elején megkezdődött birodalmi átmeneté, amelyben a közigazgatási határokkal együtt módosultak a társadalmi kapcsolatok, lojalitások és prioritások. Vagyis egy olyan folyamaté, amelyben az egyének életét új lehetőségek és kötelezettségek keresztettkék.

A megváltozott viszonyok minden negatív következmény, egzisztencia-vesztés és egyéb trauma ellenére egyes személyeknek és csoportoknak nemzetiségtől függetlenül lehetőséget teremtettek arra, hogy élethelyzetükből kilépjenek és akár a korábbiaknál eredményesebben érvényesüljenek. Ahogy többek közt Bárdi Nándor is rámutat, a „kiknek”, „miért”, és a „hogyan” kérdések megválaszolása csupán mikroszintű és helytörténeti kutatások végzésével valósulhat meg.¹²⁵⁸ Ez pedig nélkülözhetetlen ahhoz,

¹²⁵⁸ Bárdi 2013.

hogy egy olyan, összehasonlításra alkalmas tudásbázis jöjjön létre, amivel megvalósulhat a különböző területeken végbement folyamatok közti eltérések és hasonlóságok beazonosítása, valamint bizonyos törvényszerűségek és elhajlások, tipikus és atipikus jelenségek kimutatása. Bárdi emellett hangsúlyozza, hogy az ilyen jellegű kutatásoknak igazi pozitív hozadéka, hogy általuk kibeszélhetővé és feldolgozhatóvá válnak a sérelmek és a traumák; azok ugyanis elgondolkodtatnak és a felek között diskurzust indítanak. Bárdi meggyőződését igazolja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia „Lendület”-programja keretén belül hasonló célokat kitűzve indult meg Ablonczy Balázs Trianon 100 vállalkozása,¹²⁵⁹ valamint Egry Gábor European Research Council (ERC) NEPOSTRANS¹²⁶⁰ által támogatott projektje. Noha a két program között koncepcionális eltérések figyelhetők meg, közös bennük, hogy a különböző régiókat és problémákat új szempontból, nemzetközi kontextusba ágyazva vizsgálják. Kutatásaik már eddig is számos korábbi sztereotípiát átértékeltek és átértékelnek, valamint újabb problémákat hoznak felszínre és napjainkban is releváns kérdéseket vetnek fel.

Ami a kötet tárgyát illeti, az elmúlt években több munka is született a fiumei átmenet zűrzavaros korszakáról, ám közülük egyik sem foglalkozott kimondottan az államhatalom leépülésének folyamatával. Ezzel szemben a magyar szempontból leglényegesebb a következő kilenc toposz csaknem valamennyi írásban helyet kapott: 1. Jekelfalussy Zoltán kormányzó menekülése; 2. Fülep Lajos kormánybiztosi kiküldetése; 3. a nagyobb atrocitások ismertetése; 4. az Antant-erők és az olasz katonaság bevonulása; 5. a Fiume-kérdés nemzetközi szintre emelkedése; 6. a fiumei, olasz és jugoszláv érdekellentétek mindennapokat is átszövő helyi és diplomáciai vetélkedése; 7. az egyes társadalmi csoportok együttműködése, rivalizálása, közömbössége; 8. D’Annunzio fiumei vállalkozása, 9. a magyar lakosság Fiuméből való távozása és esetleges visszatérésük lehetőségei. A toposzok a főbb sarokpontokon kívül egyben azt is jelzik, hogy az 1918 és 1920 között bekövetkező hatalmi átmenetek és impériumváltások különböző síkokon, más-más dinamikában is lejátszódhattak.

Ahogy Ablonczy Balázs hiánypótló munkájából kiderül,¹²⁶¹ ezek a dekonstrukciós és konstrukciós folyamatok természetesen nem csak Fiumében mentek végbe, hanem a történelmi Magyarország más területein is. Ami Fiume példáját kivételessé teszi, az a város földrajzi fekvéséből, nemzetiségi megoszlásából, a kétes közjogi állásából, elitjeinek problémame-

¹²⁵⁹ *Trianon 100* é. n.

¹²⁶⁰ *NEPOSTRANS* é. n.

¹²⁶¹ Ablonczy 2020.

goldó stratégiáiból és jövőképeiből, valamint a különböző „anyaországok”¹²⁶² és nagyhatalmak eltérő elképzeléseiből, lehetőségeiből fakadt.¹²⁶³

A szakirodalom a magyar államhatalom fiumei uralmának végét arra a pillanatra teszi, mikor 1918. október 29-én a Délszláv Nemzeti Tanács átvette a város irányítását.¹²⁶⁴ Ám ez nem írható le ilyen egyszerűen. Egyrészt azért, mert Fiumében 1918 októberétől 1924 elejéig hat hatalomváltás zajlott le.¹²⁶⁵ Másrészt azért, mert egészen 1920 májusáig a kikötővárosban Egan Lajos kormányzóhelyettes személyében a magyar állam (igaz, saját helyi kivonulása érdekében), de még képviseltette magát. Harmadrészt pedig azért, mert az összeomlás már korábban, lényegében az október 23-i délszláv betöréssel megkezdődött. Éppen ezért a további események inkább csak annak kiteljesedéseként, újabb fázisaként értelmezhetőek. Ez egyaránt vonatkozik a Délszláv Nemzeti Tanács hatalomra jutására, az olasz és szövetséges csapatok megérkezésére és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács regnálására, Gabriele D’Annunzio bevonulására és régensségének megteremtésére, valamint a Fiumei Szabadállam kikiáltására.¹²⁶⁶ Magyarán a „váltások” nem az egyik napról a másikra következtek be, amiért is célszerűbb egy feltűnően korán meginduló,¹²⁶⁷ de meglehetősen elhúzódó folyamatról, egy átmeneti időszakról beszélni.¹²⁶⁸

A kikötővárosban lezajlott hatalomváltásoknak öt nagy, akár egymást is átfedő fázisát lehet megkülönböztetni: 1. az előkészítést, amelyet a magyar államhatalom meggyengülésének észlelése, valamint az utcára vonult, feltüzelt tömeg tombolása és a hozzájuk csatlakozó horvát katonák erődemonstrációja jellemez; 2. a célok kitűzését, mely során az egyes érdekcsoportok tanácsokká fejlődtek és megfogalmazták fő követeléseiket; 3. az intézményesített hatalom megszerzését, mely lényegében a korábbi magyar kormányzat intézményi rendszerének és személyi állományának szelektív átvételét jelentette; 4. a látszólagos konszolidáció időszakát, mikor az éppen

¹²⁶² A fogalom alatt itt Magyarországot, Olaszországot és a délszláv államalakulatot értem.

¹²⁶³ Ordasi 2022d.

¹²⁶⁴ Tehát arra a napra, mikor a horvát parlament a nemzeti önrendelkezés jogára hivatkozva deklarálta Horvátország elszakadását az Osztrák–Magyar Monarchiától és belépett „a szlovének, horvátok, szerbek közös, szuverén nemzeti államába”. Bíró 2010, 92.

¹²⁶⁵ Lásd XIV. 18. melléklet. Magyar–délszláv, délszláv–Antant, Antant–Fiumei Olasz Nemzeti Tanács, Fiumei Olasz Nemzeti Tanács–Gabriele D’Annunzio, Gabriele D’Annunzio–olasz hadsereg/Fiumei Szabadállam megalakulása.

¹²⁶⁶ Ordasi 2022d.

¹²⁶⁷ Csíkszereda: 1918. november 26., Székelyudvarhely: 1918. december 6., Kassa: 1918. december 29., Bártfa: 1919. január 4.

¹²⁶⁸ Lásd XIV. 17. melléklet.; Ordasi 2022d.

uralmon levő elitcsoporthoz tartozás saját szükségletei és mechanizmusai szerint gyakorolta a város feletti hatalmát; 5. egy új kihívó megjelenését, mikor is a hatalmi viszonyok átrendeződésével egy új „ciklus” kezdődött meg.

Ahogy Ivan Jeličić több alapos munkájában igazolja, ez a folyamat egyáltalán nem volt determinált és sokáig nem lehetett egyértelműen tudni, hogy Fiume szabadállammá fog alakulni, esetleg a délszláv vagy az olasz államba, és milyen módon fog betagozódni. Fiumében a hatalomváltások, ha nem is erőszakmentesen, de viszonylag békés úton mentek végbe.¹²⁶⁹ Ez 1918 novemberéig a fegyveres erők hiányának, majd – paradox módon – éppen a szövetséges megszálló csapatok jelenlétének köszönhető.

Fiume ugyanis még a legkisebb ellenállásra is alkalmatlannak bizonyult. Kiváltképpen azért, mert a háború alatt a kormányzat mindent elkövetett azért, hogy Fiume a „védelmezett város” státuszát elveszítve az esetleges bombázásokat és egyéb támadásokat elkerülje. Erre hivatkozva a kormány azonnal rekviráltatta a feleslegesnek ítélt élelmiszerkészleteket, Wekerle Sándor miniszterelnök pedig a közrend fenntartására és a fegyveres konfliktusok teljes kerülésére szólította fel Jekelfalussy Zoltán kormányzót a civil lakosság védelme érdekében. Éppen ezért a várost még magyar honvéd alakulatokkal sem erősítették meg, aminek következtében a kormányzó, akárcsak 1848-ban,¹²⁷⁰ 1918 októberében sem rendelkezett megfélemlítő számú bevethető katonai erővel.¹²⁷¹

Mindez 1918. október 23-án vált egyértelművé, mikor is a cs. és kir. 79. (horvát) Jelačić-gyalozezred katonái a Wilsont és a horvát függetlenségi nyilatkozat ünneplő sušaki lakosság kíséretében átlépték a magyar-horvát határt képező Fiumara-folyót és csatornát, majd a horvát honvéd zászlót lobogtatva és hazafias dalokat kántálva betörték a városba.¹²⁷² A tüntető tömeg az állam szimbolikus terein és az olyan adminisztratív, állami hatalmi intézmények előtt vonult fel, ahol nagyobb számú fegyveres erő tartózkodhatott. Ilyennek számított a kormányzói palota, a törvényszék, a fogház, valamint az állami rendőrség épülete. Ahogy az egyik – valószí-

¹²⁶⁹ Jeličić 2020; Jeličić 2021; Jeličić 2022.

¹²⁷⁰ Fiuméről. Kossuth Hírlapja, 1848. szeptember 5. 263.

¹²⁷¹ MS 4592./55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

¹²⁷² Ordasi 2019a. 55.; HU-MNL-OL-K 26-1918-XXVII.-6099. (1187. cs.). Az országos magyar sajtó alapvetően két módon reagált a történetekre. Egyrészt rosszállását fejezte ki és mélyen elítélte a 79. Jelačić-gyalozezred viselkedését, másrészt azonban a hadsereg egysége és a harci morál fenntartása érdekében mentette is őket. Erre jó példát hoz a Nyírvidék október 27-i száma, melyben arra az álláspontra helyezkedik, hogy csupán egy menetszázad kihágásáról van szó, a 79. gyalozezred katonái viszont nem vettek részt a zavarásokban. A 79-esek a fiumei eset ellen. Nyírvidék, 1918. október 27. 3.

núleg Keömley Pál – királyi ügyész jelentése részletesen beszámol róla,¹²⁷³ a Sušacról érkező csőcselék az épületeket szabályos ostrom alá vette: behatoltak a fogházba és a törvényszéket is megtámadták. Mindazonáltal a királyi ügyészség fegyveres segítségre aligha számíthatott. Egyrészt azért, mert – miként a jelentésből kiderül – Török István állami rendőrségi főkapitány felszólította a foglyul esett tisztviselőket, hogy ne védekezzenek. Másrészt azért, mert a közbiztonsági szolgálatot átadta a katonaságnak, ami viszont a város más pontjain kitört zavargásokkal volt elfoglalva. Hasonló tapasztalatok olvashatók ki Egan Lajos naplójából, Hesz Ferenc MÁV forgalmi főnök visszaemlékezéséből,¹²⁷⁴ valamint egy egyszerűen csak Névtelen emlékirat az Összeomlásról címet viselő rövid kéziratból is.¹²⁷⁵

A pusztítások és fosztogatások ellenére a központi kormány a kormányzó helyzetét továbbra sem erősítette meg katonailag, ezért Jekelfalussy-nak esélye sem lett volna ellenállást tanúsítani. Pár nappal a betörés után a kormányzó átadta a nála jelentkező Délszláv Nemzeti Tanácsnak a palotát a kormányzósági hivatali épülettel együtt, ő pedig elhagyta a várost. A kormányzó távozása három fő következményt vont maga után.¹²⁷⁶ Először is azt, hogy Fiume délszláv fennhatóság alá került, és a szerb, valamint horvát csapatok azonnal megkezdték az állami intézmények szimbolikus elfoglalását és fizikai kisajátítását. Kezdetben csak a kormányzói palota homlokzatáról tűntek el a magyar zászlók, címerek és feliratok,¹²⁷⁷ majd hamarosan a várostorony tetején található olasz lobogó eltávolítása is megtörtént,¹²⁷⁸ és nem sokkal később az állami iskolák átadásának követelésére is sor került. Egan Lajos tanácsára az igazgatók a követelésnek csak leltár készítésével és a „felettes hatóságom jóváhagyásának fenntartása mellett” záradékkal ellátott jegyzőkönyv vezetésével engedelmességek.¹²⁷⁹ Ezzel párhuzamosan megtörtént a Kivándorló Házban kialakított kórház,¹²⁸⁰ valamint a Tengerészeti Hatóság, a révhivatal, a pénzügyigazgatóság, az adóhivatal, a posta és távíroda, valamint a dohánygyár átvétele is.

¹²⁷³ HR-DARI-7. sz. n. Kir. ügyészség. – Jelentés a fiumei kir. törvényszéki épület és fogház ellen folyó hó 23-iki napján intézet támadásra, valamint az ott elkövetett rablások elkövetésére vonatkozólag. (712. d.).

¹²⁷⁴ Lásd: Hesz, 1937.

¹²⁷⁵ MTAKK MS 4592./55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

¹²⁷⁶ HU-MNL-OL-K 26-1918-XXVII.-6099. (1187. cs.); Egan, 2019, 56–58.

¹²⁷⁷ A zászlók ki sem voltak tűzve, a magyar címet pedig amerikai lobogóval takarták le.

¹²⁷⁸ Egan, 2019, 60.

¹²⁷⁹ Ordasi 2019a, 63., 85.

¹²⁸⁰ Ordasi 2019a, 105.

A délszlávok az intézmények élére nem kívülről hozott embereket neveztek ki, hanem – praktikus szempontokat figyelembe véve – az ügyek vezetésével az eleve meglévő személyi állományból megbízható, együttműködésre hajlandó, lehetőleg szláv (horvát) anyanyelvű személyeket bízta meg.¹²⁸¹ Szintén a folytonosság fenntartásának igénye játszott abban szerepet, hogy a Kormányzóságot is további működésre szólították fel. Továbbá abban is, hogy Rikard Lenac, Fiume városának és környékének ki-nevezett főispánja,¹²⁸² külön hirdetményben közölte, hogy Fiume autonóm jogait és főleg az olasz nyelvét tiszteletben tartja.¹²⁸³

Másodszor, a térfoglalással egy időben a jugoszláv katonaság saját céljaira lefoglalta az Osztrák–Magyar Bankfiók pénzkészleteit és az intézmény ellenőrzésével egy tisztet bízott meg,¹²⁸⁴ a katonaság ellátására pedig kisa-játította az Albániába szánt rakományt és a Martinschizzában tartott marhákát.¹²⁸⁵ Az okkupáció ellenére a Délszláv Nemzeti Tanács sem kellő erővel, sem a közigazgatáshoz szükséges személyzettel, sem kellő tekintéllyel nem rendelkezett. Ennek, valamint az október 23-i események természetes folyamodványaként megrendült a közbiztonság, felerősödött a lakosság félelem-, és bizonytalanságérzete.¹²⁸⁶ Igaz, a történeti Magyarország más megszállt részeihez képest a fiumei lakosság viszonylag kedvező helyzetben találta magát. A polgári lakosság élet- és vagyónbiztonsága még a gyakori rablások és betörések ellenére sem volt veszélyeztetve.¹²⁸⁷ Ez az állítás még akkor is megállja a helyét, ha egyes csoportok olykor kimondottan provokatívan viselkedtek és olyan kisebb-nagyobb zavargásokban is részt vettek, amelyek hatósági fellépést követeltek meg.¹²⁸⁸

A relatív nyugalom megteremtését egyrészt az segítette, hogy Fiumében egy jó ideig továbbra is érvényben maradt a korábbi jog- és igazságszolgáltatási rendszer. Másrészt pedig az, hogy a bevonuló szövetségközi parancsnokság¹²⁸⁹ hadseregének vezetője¹²⁹⁰ azonnal szankciókat helyezett ki-

¹²⁸¹ Ordasi 2019a, 59.

¹²⁸² Ordasi 2019a, 65.

¹²⁸³ Ordasi 2019a, 61.

¹²⁸⁴ Ordasi 2019a, 58.

¹²⁸⁵ Ordasi 2019a, 62–63.

¹²⁸⁶ HR-DARI-7. 1599. eln./1918. 65. d.; HR-DARI-7. 1601. eln./1918. (65. d.).

¹²⁸⁷ Ordasi 2019c.

¹²⁸⁸ Juhász B. 2018, 29.

¹²⁸⁹ Vagyis angol, amerikai, francia – gyarmati – és olasz csapatokból alkotott katonai erő.

¹²⁹⁰ Míg a délszlávok Otrantóból kértek amerikai hadihajót, addig a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács küldöttjeiként Attilio Prodam, Giuseppe de Meichsner, Giovanni Matcovich, Mario Petris, John Stiglich Velencéből kértek segítséget. November 4-én, tehát a padovai

látásba a közrend biztosítása érdekében.¹²⁹¹ Körendeletek és falragaszok útján szigorúan – olykor statárium kilátásba helyezve¹²⁹² – szabályozták a pénzbehozatalt, a kijárást, a rendbontást, valamint megtiltották az indokolatlan fegyverviselést is. A szövetséges erők otlétük során mindvégig fontos konfliktusmegoldó (de egyben konfliktusgeneráló) és fékszerepet töltek be, és többnyire sikeresen akadályozták meg azt, hogy az ellenérdekelt (általában olasz és délszláv) felek közt kialakuló súrlódások és fenyegetések fegyveres harccá fajuljanak. Például akkor, amikor a belgrádi egyezmény megkötése¹²⁹³ után egy nappal Franchet d'Esperey generális utasítására szerb katonaság¹²⁹⁴ a városba érkezett és a november 4-e óta a kikötőben horgonyzó olasz Emanuele Filiberto nevű hadihajó kapitányával konfliktusba került. A nézeteltérés súlyosságát mutatja, hogy a szerb parancsnok megfenyegette az olasz Guglielmo Rainer admirálist, hogy támadást indít, amennyiben folytatja katonái és ágyúi partra helyezését. Az összecsapás a franciák közbelépésére maradt el: a határozott felszólításra az olasz katonaság lemondott a partraszállásról, a szerbek pedig másnapra elszállították a sušaki Jelačić téren felállított ágyúikat.¹²⁹⁵

A konfliktusok nem mindig oldódtak meg ilyen egyszerűen. Így akkor sem, amikor egyes szerb katonák néhány horvát katonát szerb egyenruhába öltöztetve arra kényszerítettek, hogy Péter királyra esküdjenek fel. A horvátok kijelentették, hogy ők csakis a Horvát Köztársaságot ismerik el, mire kölcsönös lövöldözés tört ki.¹²⁹⁶ Jóllehet, ez a „párbaj” még nem követelt emberéletet. Nem így történt pár hónappal később, a francia és olasz csapatok közti összecsapás alkalmával, mely során kilenc francia katona vesztette életét.¹²⁹⁷ Az eset nemzetközileg is nagy visszhangot váltott ki,

fégyverszűnet érvénybelépésének napján, Rainer admirális vezetése alatt Fiumébe érkezett az Emanuele Filiberto nevű csatahajó, hogy az Olasz Királyság nevében átvegye a város irányítását. A franciák a délszláv igényeket támogatva mindent elkövettek, hogy megakadályozzák az olasz „Mare Nostrum” kialakulását, és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása következtében keletkező hatalmi űrt a Balkánon és a Kelet-Adrián ne az olaszok, hanem ők töltsék ki. Így egy szövetségközi parancsnokság alatt álló hadsereg Fiumébe küldését határozták el, de azt nem tudták megakadályozni, hogy a kontingens élére kor- és rangelsőségénél fogva az olasz Francesco Saverio Grazioli kerüljön. Ordasi 2019a. 59–64.; Juhász B. 2009; Klinger 2011, 20.; Klinger 2018.

¹²⁹¹ HR-DARI-7. 1599. eln./1918. (65. d.); HR-DARI-7. 1601. eln./1918. (65. d.); Becherelli 2017.

¹²⁹² Ordasi 2019a. 76.

¹²⁹³ 1918. november 13., a szerb csapatok november 14-én vonultak be. Ordasi 2019a, 69.

¹²⁹⁴ Klinger 2011, 20.

¹²⁹⁵ Ordasi 2019a, 69.

¹²⁹⁶ Ordasi 2019a, 153.

¹²⁹⁷ Hesz 1937, 54.

mivel a franciákat azok után lőtték le, hogy azok lerakták a fegyvert és megadták magukat.¹²⁹⁸ A helyzetet bonyolította, hogy a szövetségesek sem gondolkodtak egységesen, illetve, hogy a helyi lakossággal ápoltt kapcsolatok nagy változatosságot mutatott. Míg a fiumei olasz nyelvű lakosság az amerikai és olasz erőket kimondottan üdvözölte, addig az angolokhoz nagyobb fenntartással,¹²⁹⁹ a franciákhoz (és szerbekhez) pedig kimondottan ellenségesen viszonyult. Már csak azért is, mivel azok saját balkáni és adriai előretörésük érdekében a jugoszláv igényeket karolták fel.¹³⁰⁰

1918 őszén a Délszláv Nemzeti Tanács (Hivatalosan: Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa. 1918. október 5. Zágráb) megalakulása és aktivitása szükségszerűen a fiumei olasz nyelvű elitcsoportok szerveződését is felgyorsította, ami lényegében már Károly császár-király (Ausztria) népének föderációjáról szóló október 16-i manifesztumával és Horvátország függetlenedésével megkezdődött. E tekintetben szimbolikus és tényleges fontosságú Andrea Ossoinack, a kikötőváros képviselőjének október 18-i parlamenti beszéde, amelyben bejelentette, hogy Fiume a wilsoni pontok talajára helyezkedik.¹³⁰¹ A nyilatkozatot pár nappal később konkrét tettek követték, amelyben nagy szerepe volt a már ismertett október 23-i délszláv betörésnek, a magyar államhatalom megrendülésének, valamint a kormányzó magatartásának. Ezekből a fiumei olasz nyelvű lakosság végérvényesen levonta a konzekvenciát: a városnak saját biztonsága érdekében egy új háttországra, egy új „esernyőhatalomra” van szüksége. Az adott körülmények közt az Olasz Királyság tűnt erre a legalkalmasabb jelöltnek.¹³⁰²

Mindennek következtében 1918. október 29-én a közel 70 éves Antonio Grossich, a városi közkórház vezetőjének elnöklete alatt „a nép akaratából” létrejött a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács (továbbiakban FONT),¹³⁰³ ami legfőbb programjának a kikötőváros Olaszországhoz csatlakozását tekintette.¹³⁰⁴ A FONT proklamációját Salvatore Bellasich olvasta fel az akkor

¹²⁹⁸ Juhász B. 2014, 14.

¹²⁹⁹ Ordasi 2019a, 88–89., 219.

¹³⁰⁰ Klinger 2018; Hesz 1937, 54.

¹³⁰¹ Itt érdemes kiemelni, hogy az „önrendelkezés” kifejezés nem szerepel a wilsoni deklaráció szövegében. Az amerikai elnök ehelyett a „nemzeti vonalak”, az „autonóm fejlődés”, az „érdekelte lakosság érdekeinek” terminusokat használta. Gulyás – Szávai 2019, 169., KN, 1910. XLI. 825. országos ülés., Wilsonról és az önrendelkezés kérdéséről legújabbban lásd: Wolff 2020.

¹³⁰² Reill 2020.

¹³⁰³ Lásd XIV. 13–14. melléklet.

¹³⁰⁴ Lásd az *I verbali* vonatkozó részeit: Massagrande 2014. Az olasz Fiume. A Tenger, 14. (1924). 25–28. Ahogy Dominique Reill és Ivan Jeličić is rámutat, a FONT az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával a korábbi corpus separatum státusszal rendelkező Fiu-

már ismét piazza Danténak nevezett Adamich téren¹³⁰⁵ összegyűlt emberek előtt.¹³⁰⁶ Ebben kimondták Fiume és az „anyaország” (tehát az Olasz Királyság) egyesülését,¹³⁰⁷ valamint azt, hogy a város az Amerikai Egyesült Államok – mint a szabadság szülőanyjának – védelme alá helyezi magát.¹³⁰⁸ Ugyanezen a napon a FONT, az olasz közigazgatásban használatos azonos értelmű terminust használva, sindacová tette meg a város élén álló horvát származású ifj. Antonio Vio podestát.¹³⁰⁹ Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Fiume városa és kerülete az Olasz Királyság integráns részeként, Róma fennhatósága alá tartozó közigazgatási egységként tekint magára.

Ivan Jeličić kutatásai tanúsítják azonban, hogy Fiumében az olasz nemzeti, és főleg a nemzetállami gondolkodás még ekkor sem számított kizárólagosnak vagy egyeduralkodónak. Egyesek a bevonuló szerbekkel és a délszláv államalakulattal szimpatizáltak, mások a Ruggero Gotthardi vezette Partito Autonomo-Democratico tagjaiként egy nemzetközi védelmet élvező, lokálpatrióta értékeken nyugvó köztársaság létrehozását vélték a legoptimálisabb megoldásnak.¹³¹⁰ A világháborút követő első hónapokban a szocialisták koncepciója sem tűnt irreális alternatívának, akik a kikötőváros jövőjét a Szocialista Internacionálé protektorátusa alatt önálló szocialista köztársaságként képzelték el.¹³¹¹

Noha a rivális koncepciók érvényre jutását az 1918. november 17-én Fiumébe megérkező olasz flotta megakadályozta, a kikötőváros Olaszországhoz csatlakozása még az olasz katonai erő jelenléte ellenére sem ment zökkenőmentesen. Ennek első számú oka az volt, hogy az 1915. évi londoni szerződés Fiume városát (!) nem említette,¹³¹² Fiume kikötőjét (!) pedig nem

mét „corpus liberatorum”-nak, független, felszabadult városnak tekintette és erre hivatkozva követelte magának a wilsoni pontok érvényesítését. Ezzel szemben a Délszláv Nemzeti Tanács azt emlegette fel Jekelfalussy Zoltán kormányzó a város irányítását az ő kezükbe helyezte. Reill 2020; Jeličić Kézirat.

¹³⁰⁵ Az utcát épp 1918. október 30-án nevezték vissza. Superina 2015, 36.; Hesz 1937, 48.

¹³⁰⁶ Lásd: Hesz 1937, 48.

¹³⁰⁷ Egy nagyobb államhoz való tartozás már csak azért is szükség volt, mert Fiume önállóan, hátszág és ellátási körzet nélkül gazdaságilag szinte teljesen életképtelennek bizonyult. Az adott helyzetben a fiumeiek úgy ítélték meg, hogy az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia helyét kizárólag Olaszország képes betölteni.

¹³⁰⁸ Massagrande 2014, 13.

¹³⁰⁹ Il dott. Vio nominato sindaco. Il Giornale, 1918. október 30. 2.

¹³¹⁰ Jeličić 2021.

¹³¹¹ Jeličić 2019; Jeličić 2020.

¹³¹² Becherelli 2014. Mivel a londoni szerződés nem említette Fiume városát, és mivel Fiume közvetlen környéke egyébként is szláv többséggel rendelkezett, a jugoszláv érvelés szerint Olaszország nem követelhetette magának a területet. Valóban, Orlando kormánya Fiume önrendelkezési jogára hivatkozott (vagyis Párizsban az olasz diplomáciai cél

Olaszországnak, hanem a Délszláv államnak ígerte.¹³¹³ Mindazonáltal Olaszország számára, bár Fiume megszerzése a nemzetegyesítés szempontjából kétségtelenül fontos volt, csupán másodrangú kérdést jelentett Trieszt és a stratégiaileg jelentősebb adriai szigetek, de főleg saját gazdasági problémái miatt. Így, ellentétben Vittorio Emanuele Orlando olasz miniszterelnökkel, aki mindent megtett az újabb területek megszerzése érdekében, az őt váltó Francesco Saverio Nitti, majd Giovanni Giolitti már mérkeltebb célokat tűzött ki maga elé e téren.

A konfliktust mélyítette, hogy a kikötőváros sorsát illetően sem a nagyhatalmak, sem az utódállamok nem voltak egységesek. Az angol miniszterelnök és az amerikai elnök a Fiume-kérdést az „olasz expanzió és imperializmus” jegyében értelmezték, mivel az Adria esetleges olasz beltengerré alakítása kereskedelmi és stratégiai érdekeiket sértette volna. Tehát az a sajátos helyzet állt elő, hogy éppen Wilson volt az, aki az önrendelkezés elvét Fiume esetében nem tartotta alkalmazhatónak. Wilson ugyanis a város Olaszországhoz csatolása helyett inkább a jugoszláv fennhatóságot és/vagy egy nemzetközi szabadkikötő létrehozását, illetve Fiume szabad várossá nyilvánítását szorgalmazta.¹³¹⁴ Végül ez utóbbi alternatíva érvényesült: Andrea Ossoinack tárgyalásai eredménytelenül zárultak,¹³¹⁵ és 1918 decemberében Fiumét szabadvárossá (lényegében szabad városállammá) nyilvánították.¹³¹⁶

Felmerül a kérdés, vajon mi indokolta a fiumei lakosság döntő részének látszólagos olasz nacionalizmusát, ha többségük – mint ahogy ifj. Antonio Vio – még csak olasznak sem vallotta magát? Dominique Reill erre a kér-

„London és Fiume” lett), ezért Sidney Sonnino mindent elkövetett, hogy az aide-mémoire tartalmát és a szerbek jogigényét Fiumére megkérdőjelezze. Gondolkodása mögött az húzódott meg, hogy míg Szerbia a győztes Antant mellett állt a háború elejétől kezdve, a horvátok a vesztes Osztrák–Magyar Monarchia oldalán harcoltak, így velük szemben könnyebben érvényesíthetik területi igényeiket. Mihajlović 2013, 45.

¹³¹³ Nagy, L. 1978. Sőt, L. Nagy Zsuzsa munkájából ismert, hogy 1915 augusztusában az antant hatalmak egy aide-mémoire-szerződés keretében Fiumét Szerbiának ígérték. 441–457. Prodam 1938, 499–504.

¹³¹⁴ Toševa Karpowicz 2019a, 22.

¹³¹⁵ Toševa Karpowicz 2019a.

¹³¹⁶ Ossoinack azt hangsúlyozta, hogy a fennálló helyzetben kizárólag Olaszország lehet képes Magyarország hátország szerepét átvenni és a fiumei lakosság egzisztenciális biztonságát szavatolni. Wilson azonban továbbra is tartotta magát álláspontjához, ami előbb francia részről André Tardieu tervének, valamint az olasz és nagyhatalmi érdekek összehangolására törekvő Tommaso Tittoni koncepcióinak megfogalmazásához, majd 1920 tavaszán Francesco Saverio Nitti modus vivendijének kidolgozásához vezetett. Ez azt jelentette, hogy az olasz kormány hozzájárul Fiume szabadállammá alakításához, amennyiben azt olasz védnökség alá helyezik, és Olaszország Dalmáciában, valamint Albániában érvényesítheti területi követeléseit. Toševa Karpowicz 1986, 242–263.; Juhász B. 2014, 14–18.; Massagrande 2014, 96–97.

désre három fő magyarázatot ad. Egyrészt azt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával és a magyar államhatalom kiszorulásával Fiume elvesztette az őt „védő” szerepét betöltő és a relatív stabilitását és fejlődését biztosító háttérországát. Így a fiumei elitek világosan látták, hogy Fiume önmagában életképtelen és az önálló állammá alakulás hosszú távon utópisztikus. Másrészt, hogy a fiumeiek nacionalizmusa nem Olaszország, hanem saját pátriájuk (vagyis a kikötőváros) felé irányult. Harmadrészt pedig, hogy az Olasz Királysághoz való csatlakozásukat autonómiájuk és kiváltságuk megőrzésével képzelték el. Azaz Magyarországot és a birodalmi kereteket – jobb híján – az olaszsal kívánták helyettesíteni. A FONT célja elsősorban nem a város olasz nacionalizálása volt, hanem a korábbi birodalmi rendszernek a fiumei igények szerinti átalakítása az Olasz Királyság keretein belül.¹³¹⁷

A FONT deklarációi ellenére azonban a város közigazgatásilag 1918. november 17-ig a Délszláv Nemzeti Tanács ellenőrzése alatt állt. Az igazi fordulat akkor következett be, mikor a jelzett napon bevonuló szövetséges csapatokon kívül nagyszámú olasz egység érkezett Fiumébe,¹³¹⁸ és a szerbek kivonultak a városból.¹³¹⁹ Vagyis az olasz katonai túlsúly teremtette meg azokat a feltételeket, melyek a FONT hatalomra jutásához kellett. Ezt követően felgyorsultak az események. Ifj. Antonio Vio sindaco az olasz királyra hűségesküt téve ismét deklarálta Fiumének Itáliához való csatlakozását,¹³²⁰ az olasz kormány pedig a hivatalok ellenőrzésével a városban működő legfelsőbb közigazgatási szervet, a FONT-ot bízta meg. Igaz, a szervezet feletti főfelügyelet jogával már a szövetséges erők olasz tábornokát ruházta fel.¹³²¹

A hatalomátvétel egyik emlékezetes epizódjaként Antonio Grossich a FONT nevében Egan Lajost személyesen azzal kereste meg, „hogy a ma-

¹³¹⁷ Reill 2020.

¹³¹⁸ Említésre érdemes, hogy az olasz flotta néhány hajója már november 4-e óta Fiumében állomásozott.

¹³¹⁹ Ordasi 2019a, 70–73.; Klinger 2011, 20. A szerbek kivonulását főleg a felsőbb érdekek szem előtt tartása, valamint a délvidéki területek elfoglalása miatt elrendelt erőátcsoportosítás indokolta.

¹³²⁰ Ordasi 2019a, 72., 133.; Reill 2020, 145–149. A FONT 1918 decemberében a „népszámlálást” rendelt el. Ebben a város lakosságát 46 264 főben állapították meg, a nemzetiségi megoszlás pedig a következőképp alakult: olaszok: 62%, horvátok: 19,5%, magyarok: 9,6%, szlovének: 3,6%. Az összeírás azonban semmiféleképpen sem tekinthető hivatalosnak és erős torzításokat rejt magában. Ennek az az oka, hogy a FONT többek közt ezzel az összeírással kívánta a nagyhatalmakat meggyőzni Fiume „Italianissima” mivoltáról, valamint Olaszországhoz való csatlakozásának jogosságáról.

¹³²¹ Ordasi 2019a, 80–81.

gyar kormány itteni képviselőjének távozása folytán vezetés nélkül maradt összes állami hivatalok felügyeletét a Nemzeti Tanács átveszi, majd feltette neki a kérdést: „vajon a Kormányzóság akarnak-e... eskü vagy fogadalom letétele nélkül... a város érdekében folytatni eddigi működésüket?”¹³²² Egan válaszára, mely szerint a döntés meghozatala előtt jelentést tesz a kormányának, Grossich azt felelte: „a magyar kormányt nem ismerjük el, és ennek utasításától nem teheti függővé választát, feleletét ma du. 1 órára várjuk”.¹³²³ Egan az állami tisztviselőkkel végül abban állapodott meg, hogy „közérdekből és Fiume közigazgatásának továbbvitele érdekében” folytatják munkájukat.¹³²⁴ A FONT munkaerőigénye saját működésének biztosítása miatt természetesen nem csak a Kormányzóság tisztviselőire terjedt ki, de más állami intézményeknél szolgálatot teljesítő személyekre is.¹³²⁵ Ezért a FONT számottevő részüknek ideiglenes álláslehetőséget ajánlott, melyet a későbbiek során egy államközi szerződéssel szigorú feltételekhez is kötöttek.¹³²⁶

A Délsláv Nemzeti Tanács és a FONT regnálása között nagy különbséget jelentett, hogy ez utóbbi berendezkedésére nem 18 nap, hanem Gabriele D'Annunzio érkezéséig csaknem tíz hónap állt rendelkezésre, amely idő alatt számos változás történt a város életében. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy miután a FONT Végrehajtó Bizottsága betervezte alkotmánytervezetét, 1918. december 7-én az Antant és az Amerikai Egyesült Államok közös megegyezésével Fiumét szabadállammá nyilvánították.¹³²⁷ Ekképpen az eddig városi keretek között működő testületnek hirtelen állami szerepkört kellett magára öltenie és olyan funkciókat is ellátnia, amelyekre aligha lehetett sem gazdaságilag, sem diplomáciailag felkészülve.¹³²⁸

Mindazonáltal a város vezetősége továbbra is az olasz annexióban volt érdekelt, ezért az új államstruktúra kiépítésével a mielőbbi csatlakozás előkészítésére törekedett. Ugyanerre a következtetésre jut Dominique Reill is, aki annak érdekében, hogy az átmenetiség súlyát nyomatékosítsa, a FONT-ot következetesen „ideiglenes kormánynak” nevezi.¹³²⁹ Reill ezzel eltávo-

¹³²² Ordasi 2019a, 80.

¹³²³ Ordasi 2019a, 80.

¹³²⁴ Ordasi 2019a, 80.; MTAKK MS. 4592./43.

¹³²⁵ Hasonló, de kevésbé határozott hangú beszélgetésre Egan és a Délsláv Nemzeti Tanács képviselői közt is sor került. Ordasi 2019a, 70.

¹³²⁶ A magyar nyelvű lakosság és az állami tisztviselők helyzetéről egy későbbi fejezetben számolok be.

¹³²⁷ Massagrande 2014, 96.; Klinger 2011, 21.

¹³²⁸ Ordasi 2022d.

¹³²⁹ Reill 2020.

lodik Danilo L. Massagrande azon állásfoglalásától, amely szerint a FONT (Végrehajtó Bizottsága) lényegében nem volt más, mint a független Fiume állam első kormánya.¹³³⁰ Reill a „szinkronizálási” folyamatot – nagyon helyesen – két fő szakaszra, a szimbólumok olaszosítására, illetve a város minden szegmensét átható italianizálásra bontja. A koncepciót az általam tanulmányozott források alátámasztják. Azokból ugyanis egyértelműen kitűnik, hogy a FONT uralomra jutását követően azonnal megkezdte a közterek szimbolikus olaszosítását. Restaurálta az utcák 1915 előtti nevét, az épületeket olasz lobogóval és nemzeti jelképekkel díszítette fel, miközben a „konkurens” szimbólumok – melyek közé a magyar államhatalmat kifejező emblémák is tartoztak – teljes visszaszorítására törekedett.¹³³¹

A város (látszólagos) olasz, „Italianissima” karaktere kidomborításának célját szolgálta a német, magyar és horvát lapok betiltása, és helyettük a népszerű nacionalista olasz nyelvű napilap, a *La Vedetta d’Italia* támogatása, valamint a kötelező (hosszú távon kizárólagosnak remélt) olasz nyelvhasználat bevezetése is. Ezt a FONT a hivatalok és vállalatok egynyelvű ügykezelése, valamint az olasz nyelvű, de Fiume-központú iskoláztatáson keresztül kívánta legfeltűnőbbben megvalósítani.¹³³² A FONT ennek jegyében szólította fel a szülőket gyermekeik olasz iskolákba íratására, és ugyancsak ezért rendelte el a magyar oktatási intézményekben, hogy azon hallgatók, akik nem kívánnak magyarul vizsgázni, a továbbiakban olaszul is eleget tehessenek kötelezettségeiknek.¹³³³ A FONT törekvései ellenére a város többnyelvűsége mégsem szűnt meg.¹³³⁴

Ezt támasztja alá, hogy Icilio Baccich-Girardelli még 1919 februárjában is arról panaszkodott, hogy az állami iskolákban magyarul folyik a tanítás, a drenovai iskolában pedig horvát nyelven oktatják a katekizmust.¹³³⁵ Hasonló panaszok olvashatók ki Adolfo Gottardi felszólalásaiból is, aki a fakultatív magyar nyelvtanítás ellen is tiltakozott. Véleménye szerint a magyar helyett modern, elterjedtebb világnyelvek bevezetése jobban megfelel a város és az ifjabb nemzedék igényeinek.¹³³⁶ Az olaszosító törekvések más téren is megnyilvánultak. A különböző közintézmények, iskolák és magánirodák vezetőit – mint például Fésüs György közjegyzői irodájának ese-

¹³³⁰ Idézi: Stelli 2017, 220.

¹³³¹ Egan 2019; Massagrande 2014.

¹³³² Reill 2020.

¹³³³ Ordasi 2019a, 95.; Massagrande 2014, 30., 99.; Hesz 1937, 27. 50.

¹³³⁴ Reill 2020.

¹³³⁵ Massagrande 2014, 163.

¹³³⁶ Massagrande 2014, 330.

tében történt – az olasz trikolór kitűzésére utasítottak, majd 1919 márciusában a családnevek olaszosításáról is törvényt alkottak. Igaz, többen már a névváltoztatási törvény hatályba lépése előtt önként kezdeményezték ezt az eljárást. Egy részük azért, hogy lojalitásukat kifejezze, más részük oportunizmusból és/vagy a mindennapok könnyebb átvészélése érdekében.¹³³⁷ A névváltoztatás nem volt kötelező – és miként Reill Antonio Grosich-csal és Salvatore Bellasich-csal igazolja – nem mindenki követte a Questura (rendőrség) vezetőjének példáját, aki Dorcich vezetéknevét Dorinire módosította.¹³³⁸

Ezzel együtt megszorodtak az „idegen nyelvhasználatból” és a nemzeti jelvények viseléséből származó konfliktusok is. Az előbbire jó példa, hogy a FONT tagjai még a fiumei patrícus családból származó Verneda Emilt, a Kormányzóság egyik előadóját is azzal támadták, hogy kifizia csak magyarul beszél.¹³³⁹ Az utóbbit illetően pedig azon esetek említhetők, amikor a helyi olasz nyelvű lakosság egyes szélsőségesebb csoportjai (olykor olasz katonák társaságában) a magyar, de különösen a horvát/jugoszláv személyek, ingó- és ingatlanulajdonok, valamint szimbólumok ellen követtek el atrocitásokat.

Miként Egan Lajos naplója tanúsítja, a fenti intézkedésekkel párhuzamosan – akárcsak korábban a Délszláv Nemzeti Tanács – a FONT is megkezdte a stratégiailag fontosabb intézmények, a közüzemek elfoglalását, valamint a kormányzósági hivatal ingó- és ingatlanleltárának, pénztárának, és általában véve mindenféle alapítvány kisajátítását.¹³⁴⁰ A FONT fel fogását jól tükrözi, hogy a Pio Fondo San Nicolo alapból főleg saját híveiket kívánta segíteni,¹³⁴¹ a Délszláv Nemzeti Tanács által kinevezett személyek helyére pedig saját beltagjait ültette. Többek közt így került Fiume a kikötőváros ügyeit a párizsi békekonferencián képviselő Andrea Ossoinack a MÁV élére.¹³⁴² Reill ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet, hogy a FONT „altruista” és „protekcionista” attitűdje nemcsak a magyarokkal és a délszlávokkal szemben érvényesült, de a városba újonnan érkező, konkurensnek tekintett olasz személyekhez való viszonyulásban is megmutatkozott. A FONT-nak a helyi olasz nyelvű lakosság érdekeinek

¹³³⁷ Reill 2020.

¹³³⁸ Ordasi 2019a, 224.; Reill 2020.

¹³³⁹ Ordasi 2019a, 189.

¹³⁴⁰ Ordasi 2019a, 106.

¹³⁴¹ Ordasi 2019a, 176.

¹³⁴² Hesz 1937, 52.; Toševa Karpowicz 1986, 252–264.

védelmzésére a fiumei illetőség odaítélésének „monopóliuma” kínált lehetőséget.¹³⁴³

A FONT ezért továbbra is ragaszkodott a községi illetőség kategóriájának megőrzéséhez, és ha csak tehetett, a városi közösségbe még D'Annunzio katonáit sem vette fel. Ez a magyarázata annak, hogy az olasz katonák számára kiállított dokumentumokon legtöbbször a „Fiume szabad városának állampolgára” terminus szerepelt.¹³⁴⁴ Mindazonáltal a FONT az Adria és a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság megszerzésére már nem rendelkezett igazán hatékony eszközökkel. A két legnagyobb államilag szubvencionált hajózási vállalat hajói többnyire olasz tulajdonba kerültek, és azok kizárólag olasz lobogó alatt és olasz neveket viselve válhattak megbízatást.¹³⁴⁵

Nyilvánvaló, a fentiek már nemcsak a szimbolikus szférát érintették, de komoly, a mindennapi életre kiható gazdasági, társadalmi, jogi és politikai következményekkel jártak. Ilyennek tekinthető a FONT saját kormányzati mechanizmusának átalakítása. Tehát az az aktus, amellyel bár a FONT az egykori Rappresentanza jogkörét a sindaco-ra és az elnöklete alatt összeülő Magistrato Civicóra¹³⁴⁶ ruházta, ám a hatáskörében tartotta azokat az ügyeket, amelyek az 1872. évi városi statútum 86. §-a alapján korábban a kormány jóváhagyásától függtek.¹³⁴⁷ Ide sorolható a FONT 1919 tavaszán meghirdetett valutaszabályozó intézkedése is, amellyel a *Città di Fiume* felülnyomtatással ellátott koronák, bélyegek, postai szállítólevelek és váltók kizárólagos használatát kívánta biztosítani,¹³⁴⁸ valamint a fiumei korona és az olasz líra értékét összehangolni. Egan Lajos naplója és Reill kutatásai alapján inkább kevesebb, mint több sikerrel.

A FONT törekvései ellenére Fiume „több valutasága” továbbra sem szűnt meg és az változatlanul a hétköznapi elemi részét képezte. Reill szintén ezt a következtetést vonja le a választási és illetőségi jogosultság megítélésének átalakítása, valamint a korábbi birodalmi-magyar-fiumei hármás rétegződésű jogrendszernek az olaszhoz való igazítása kapcsán. Az okokat egyrészt arra vezeti vissza, hogy a korábbi gyakorlatokat nem

¹³⁴³ Reill 2020.

¹³⁴⁴ Reill 2020.

¹³⁴⁵ HU-MNL-OL-Z 41. 167. cs.; HU-MNL-OL-Z 41. 168. cs.; Ordasi 2019a, 92., 99.,

¹³⁴⁶ Ordasi 2019a, 107.

¹³⁴⁷ Ordasi 2019a, 103.; *Statuto* 1872, 65–67. A statútum 86. §-a értelmében a FONT a költségvetést és zárszámadást, az ingatlanok adás-vételét, 12 éven túl terjedő a bérbeadásokat és hasznóbéreket, a kölcsönök felvételét, a helyhatósági szabályzatok és rendeletek alkotását, az útvámok behozatalát és a községi adók kivetését felügyelte és ellenőrizte.

¹³⁴⁸ Ordasi 2019a, 103.

lehetett egyik napról a másikra megszüntetni és azokat újjal felváltani. Másrészt arra, hogy a FONT az Olasz Királysághoz való csatlakozását is autonómiája és előjogi átmentésével képzelte el, ami együtt járt – a számára kedvező – sajátosságainak és a választás lehetőségének (!) megőrzésével.¹³⁴⁹ Reill nincs egyedül véleményével. Hasonló eredményre jutott Ivan Jeličić a FONT személyi összetételének elemzése,¹³⁵⁰ valamint Ljubinka Toševa Karpowicz is a fiumei elitek egy speciális csoportja, a Sirius-szabadkőműves páholy tagjai és az úgynevezett „fiumei kaszt”¹³⁵¹ alkalmazkodási stratégiáinak tanulmányozása során.¹³⁵²

Az adott körülmények közt még fontosabbnak bizonyult, hogy 1918 decemberében a FONT elrendelte a 15 év feletti fiumei lakosok összeírását és azonossági jeggyel való ellátását.¹³⁵³ Ahogy Reill felhívja rá a figyelmet, bár az intézkedés a hivatalos retorika szerint a lakosságszám, a munkanélküliség és az elemi szükségletek, segélyjogosultságok felmérése, valamint az új érvényes okmányok kiállítása miatt történt, egyben azt is lehetővé tette, hogy a korábban (és ezt követően is) meglehetősen szűkkeblűen osztogatott fiumei illetőséget a FONT jelentősen kiterjessze.¹³⁵⁴

Az intézkedés a népszámlálás kiváltását és az olasz lakosság dominanciájának nagyhatalmak előtti bizonyítását szolgálta. Nyilvánvalóan az összeírás eredménye is a FONT szándékának megfelelően alakult és az olaszok arányát végül 62,49%-ban, a horvátokét 19,52%-ban határozta meg.¹³⁵⁵ A béketárgyalás meggyőzésére azonban ez nem bizonyult elegendőnek, miért is Salvatore Bellasich izgatott levélben az „élők” után a „holtak népszavazásának” megtartását követelte.¹³⁵⁶ Bellasich aggodalmaskodása nem volt minden alap nélküli. A FONT ugyanis komoly külső és belső legitimációs hiánnyal küzdött, mint ahogy azt Egan Lajos feljegyzései megerősítik.

A Fiume-kérdés elhúzódásával a FONT mind türelmetlenebbé vált, hiszen kézzel fogható eredmény hiányában saját politikai tábora szemében

¹³⁴⁹ Reill 2020.

¹³⁵⁰ Jeličić, kézirat.

¹³⁵¹ Toševa Karpowicz egy kölcsönös lojalitáson alapuló, erős politikai befolyással és érdekérvényesítő képességgel rendelkező, alapvetően a helyi felső- és középosztály tagjaiból álló csoportot ért a fogalom alatt, amely elsősorban az anyagi és társadalmi célok mentén, és nem ideológiai alapon jött létre.

¹³⁵² Toševa Karpowicz 2017; Toševa Karpowicz 2019b, 107.

¹³⁵³ Ordasi 2019a, 97.

¹³⁵⁴ Reill 2020.

¹³⁵⁵ Ordasi 2019a, 133., Lásd XIV. 1. melléklet.

¹³⁵⁶ Reill 2020.

hiteltelenedett el,¹³⁵⁷ ráadásul a város gazdasági helyzete egyre tragikusabb képet festett. Mindez természetszerűleg még látványosabban kiélezte a helyi ellentéteket, ami miatt Nino Host-Venturi vezetésével a város még D'Annunzio megérkezése előtt „hadsereget” állított fel, és megkezdődött a feleslegesnek és/vagy veszélyesnek, rendszeridegennek ítélt egyének kiutasítása.¹³⁵⁸

Francesca Rolandi vizsgálódásai szintén azt támasztják alá, hogy kiutasítások elrendelése igen hamar, már a szövetséges hadsereg tevékenysége során megkezdődött. Jóllehet, az új helyzettel nem egyetlen homogén csoportnak, hanem a legkülönbözőbb társaságoknak, egyéneknek szembe kellett néznie. Az indítók nemcsak az etnikai hovatartozás, de lényegében bármi lehetett. Rolandi ezt a politikai dinamika folyamatos változásának és a hatalomgyakorlásban részt vevő csoportok eltérő preferenciáinak tudja be. Rolandi csak D'Annunzio regnálása alatt két nagy hullámot különböztet meg. Eszerint az első pogrom kevésbé koncepciózusan, kimondottan széles rétegre sújtott le azokra, akiket D'Annunzio és a FONT jugoszláv-szimpatizásnak, kozmopolitának, illetve az előző rendszer kiszolgálóinak vélelmezett. Az 1920 nyarán kezdődő második hullámban azonban már nagyobb hangsúly esett a szociáldemokraták, valamint a délszláv állam híveinek eltávolítására. Jellemző, hogy a pogromot komoly, heteken át tartó jugoszláv-ellenes propaganda előzte meg, és a hatalom birtokosai már elsősorban nem is a munkásokat és az alsóbb középosztály tagjait kívánták a városon kívül tudni, hanem a jugoszláv érzelmű gazdasági elitcsoportok tagjait.¹³⁵⁹

Rolandi kutatásaihoz képest némileg sarkosabb, ám összességében hasonló kép rajzolódik ki a Rijekai Állami Levéltár és a Zágrábi Állami Levéltár *Izbjeglice i štete za D'Annunzijeva režima 1919–1921* című tematikus forráskiadásból. A kötetben közölt írások ugyanis leginkább a horvát nyelvű kereskedők és az értelmiség ellen irányuló atrocitásokra hoznak példákat.¹³⁶⁰ Eszerint az egyik legkedvezőtlenebb helyzetben a munkanélküliek és kellő kereset nélküliek, valamint a lokális közéletben tekintéllyel és befolyással bíró, nem ritkán régi fiumei családokhoz tartozó, horvát anyanyelvű személyek találták magukat.

¹³⁵⁷ Ezt Jeličić is megerősíti: Jeličić, kézirat.

¹³⁵⁸ Ez Reill munkája mellett jól kitűnik a FONT jegyzőkönyveiből, amelyeket az *I verbali* közül és Egan Lajos naplójából. Ordasi 2019a, 120.

¹³⁵⁹ Rolandi 2022.

¹³⁶⁰ Crnković – Urem 2022.

Ugyanakkor az *Izbjeglice i štete za D'Annunzijevo režima* is nyíltan elismeri, hogy a különböző formájú atrocitásoknak más csoportok is ki voltak téve.¹³⁶¹ Így a D'Annunzio rendszeréhez kritikusan vagy legalábbis fenntartásokkal viszonyuló személyek, esetleg világnézetük miatt kifogásolt egyének. A kiutasítottak közt volt Aleksander Sendërđi, a sušaki Kereskedelmi Akadémia igazgatója, valamint Viktor Stiplošek, a fiumei kapucinusok nyomdaigazgatója. Továbbá Franjo Brelič, Aurel Figatner, Juro Bačić és Julius Mogan ügyvédek, akiknek 1920 májusában mindössze 24 óra állt rendelkezésére, hogy elhagyják Fiumét. A legnagyobb felzúdulást a klérus elleni fellépésük váltották ki. Itt említhető a fiumei görögkeleti metropolitának, a későbbi washingtoni nagykövetnek, Sava Kosanovićnak az állandó hatósági zaklatása, aminek elmaradhatatlan részét képezte lakásának teljes felforgatása és kifosztása.¹³⁶² Kétségtelenül árnyalja a helyzetet azonban, hogy a kiutasításokat nem mindig hajtották végre, illetve sokan a kiutasítás ellenére vagy el sem mentek, vagy hamarosan visszatértek.¹³⁶³

A kiutasításokat illetően a magyar állami tisztviselők és alkalmazottak valamivel szerencsésebb helyzetben voltak. Ennek a magyarázata egyrészt abban lelhető fel, hogy mind D'Annunzio, mind a FONT a kikötőváros olasz jövőjének egyik legfőbb veszélyeztetőjét és egyben saját hatalmának kihívóját, nem az összeomló magyar közigazgatásban látta, hanem a délszláv államban. Másrészt abban, hogy a magyarok helyzetét a Fülep Lajos kormánybiztos és a FONT közt 1919 januárjában megkötött „Egység” szabályozta. Noha a megegyezésben lefektetett pontok nem mindig kerültek alkalmazásra, mégis egyfajta referenciapontként szolgáltak. A megállapodás értelmében tehát (legalábbis elvben) a magyar állami alkalmazottak és tisztviselők többsége a városban maradhatott, amennyiben a rendszer szemében kifogástalan erkölcsi és politikai magatartással, biztos egzisztenciával rendelkeztek, vagy megélhetésükről a magyar állam kezkeskedett.

A magyar állami tisztviselői státusz közel sem jelent teljes védettséget vagy garanciát. Abban az esetben ugyanis, ha a hatalom birtokosaiban kétségek merültek fel egyes személyek megbízhatóságával kapcsolatban, velük szemben is határozottan felléptek. Példának okáért 1919 tavaszán a Fiumében „horvátként született” és jugoszláv érzelmű Albino Celligoi tengerészkapitányt és Bálint Mihály óradíjas tanárt is jugoszláv propaganda

¹³⁶¹ A szerzők évek óta követik egymás tudományos eredményeit és közösen építenek egymás munkáira.

¹³⁶² Crnković – Urem 2022; Rolandi 2022.

¹³⁶³ Rolandi 2022.

folytatása miatt utasítottak ki a városból.¹³⁶⁴ Fésüs Györgyöt pedig azért is eltávolítandó *persona non grata*ként kezelték, mert a fiumei olasz nyelvű lakosság nem tudta neki megbocsátani, hogy 1915–1916-ban a Rappresentanza tagjaként a városi utcanevek magyarosítását szorgalmazta.¹³⁶⁵

A kiutasítástól tartott Fest Aladár hivatalbeli utódja, Mozog István is. Őt 1918 májusában a tanítás eredményesebbé tételére hivatkozva (valójában inkább a szigorúbb állami felügyelet érdekében) Benisch Artúr és Villani Frigyes tanügyi felügyelő kezdeményezésére nyugdíjaztatták.¹³⁶⁶ Az eset sajátosságát az adja, hogy Mozog eltávolítását a nyilvánosság előtt sikertörténetként interpretálták és csaknem 35 éves fiumei szolgálataért királyi tanácsosi címmel honorálták.¹³⁶⁷ Mozog egykori igazgatói pozíciójával, valamint korábban tanúsított (túl)lelkes hazafias megnyilvánulásaival azonban a városvezetés potenciális célpontjává, nyugdíjaztatásával pedig kimondottan kiszolgáltatottá vált.¹³⁶⁸ Igaz, félelmei alaptalannak bizonyultak és a halál is a kikötővárosban érte 1934-ben.¹³⁶⁹ Elgondolkodtató példával szolgál Garády-Gauss Viktor esete, akit a magyar állam iránti lojalitása miatt annak ellenére utasítottak ki, hogy az egyik legrégebbi és legelőkelőbb fiumei patrícius családból származott.¹³⁷⁰

A FONT igen érzékenyen reagált a kommunisták propagandatevékenységére, hiszen a bolsevikok Fiume jövőjét a(z olasz) nacionalista viszonyok helyett transznacionális keretek közt képelték el.¹³⁷¹ A FONT ezért különösen szigorúan lépett fel az egykori tanfelügyelő, Donáth Imre vejével, Ányos Árminnal, az Ady Endrével levelező Cavalloni Józseffel,¹³⁷² Molnár Erik marxista történész édesapjával, Molnár Aladárral és az őket hűségesen kísérő Orbán Istvánnal szemben.¹³⁷³ Eltávolításuk azért is bizonyult kulcskérdésnek, mert a felsorolt négy állami oktatót a Tanácsköztársaság ideje

¹³⁶⁴ Ordasi 2019a, 144., 149., 154–156.

¹³⁶⁵ A fiumei magyarok szorongatott helyzete. Pesti Hírlap, 1918. november 29. 2. Ahogy Dominique Reill kutatásai bizonyítják, kellő felszereltség, közlekedési eszköz és személyi kapacitás hiányában, az elrendelt kiutasításokat sokszor nem hajtották végre, más esetekben az eltávolított személyek az éj leple alatt könnyedén visszatérhettek a városba.

¹³⁶⁶ HR-DARI-7. 5638. ált./1918. XI-14-26. a. sz. (698. d.).

¹³⁶⁷ HR-DARI-7. 6755. ált./1917. XI-1-1. a. sz. (699. d.).

¹³⁶⁸ Ordasi 2019a, 120.

¹³⁶⁹ Gyászrovat. Budapesti Hírlap, 1934. február 22. 7.

¹³⁷⁰ Ordasi 2019a, 193–194.

¹³⁷¹ Ordasi 2019c. Érintettségé folytán erre vonatkozóan érdemes Cavalloni visszaemlékezését is tanulmányozni: Cavalloni 1921.

¹³⁷² MTAKK MS 4396./1. Ady Endre Cavalloni Józsefnek üdvözlőképeslapot küld.

¹³⁷³ Massagrande 2014, 257., 283., 285., 391. Illetve Ordasi 2019a, 175., 194., 264., 265.

alatt Kun Béla és Kunfi Zsigmond támogatta. Ennek köszönhetően kerültek a Fiumei Tanügyi Tanács élére, amely szerv révén a kormányzó a tanügyek feletti jogát gyakorolta.¹³⁷⁴ Tehát így lett Molnár Aladár a Kiviteli Akadémia igazgatója, Cavalloni pedig fiumei iskolai népbiztos – természetesen Villani Frigyes Kormányzósági tanügyi előadó jogkörével felruházva.¹³⁷⁵

A kiutasításokra és ekképpen a lakosság szelekciójára a város olasz jellegének erősítésén és egyéb politikai okokon kívül gazdasági, és közéleti szempontok miatt is nagy szükség volt. Mindenekelőtt azért, mert bár a háborús megpróbáltatások véget értek, a lakosságot a mindennapi élet nehézségei, a pénz-, tőke- és hitelhiány, a valuták rendezetlensége, az általános ellátási-, kommunikációs-, és infrastrukturális problémák, a munkanélküliség,¹³⁷⁶ rablások és sztrájkok, valamint a járványok – változatlanul sújtották. Továbbá az időközben hatalomra kerülő (Nitti, majd Giolitti) olasz kormányok kül- és belpolitikai törekvései sem egyeztek a FONT elközelítésével.

Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Róma saját hosszútávú célkitűzéseit előtérbe helyezve késznek mutatkozott arra, hogy Fiume kérdésében engedményeket tegyen. Jól ismert, hogy 1919 tavaszától kezdve az Antant részéről több szabadállam-koncepció keringett,¹³⁷⁷ és az, hogy Nitti még Belgráddal is hajlandó volt tárgyalásokba bocsátkozni, illetve az egyesítést mind elkeseredettebben követelő Fiumét blokádnak alá venni.¹³⁷⁸ Nitti politi-

¹³⁷⁴ Ordasi 2019c.

¹³⁷⁵ Ordasi 2019a, 194.

¹³⁷⁶ Juhász B. 2018, 55–56.

¹³⁷⁷ Ezek közül az alábbiakat érdemes megemlíteni:

1. André Tardieu terve: Fiume és a hozzá tartozó részek független (ütőköző)államként a Népszövetség védelme alá kerülnek.
2. Tommaso Tittoni 1.: Fiume városa, mint corpus separatum Olaszország része, de kikötője, vasútja és a külterületei már a Népszövetség ellenőrzése alatt állnak.
3. Tommaso Tittoni 2.: Fiume városa jogilag önálló közigazgatási egység (állam), melyet „Rómával” egy Olaszországhoz tartozó tengerparti sáv köt össze. A kikötő és a vasút a Népszövetség ellenőrzése alá kerül. Francesco Saverio Nitti: Fiume a corpus separatum (vagyis a Fiumara-csatornáig) határain belül önálló szabadállam, mely olasz protektorátus alatt áll.
4. Ruggero Gotthardi: Fiume független szabadállam, amelyet egy angol vagy amerikai kormányzó irányít.
5. Ezeken túl: a kezdetektől fogva felmerült Fiume szabadkikötővé nyilvánításának gondolata, amely Magyarország ellátását is segítette volna, illetve a csehszlovák–jugoszláv korridor létesítésének terve is, ami viszont az északi és déli szláv területek összekapcsolására irányult. A korridorról részletesebben lásd: Glant 2019.

¹³⁷⁸ Az egymást váltó olasz kormányok politikájáról és Fiumével kapcsolatos állásfoglalásairól részletesebben lásd: Juhász B. 2018, 19–22., 27–31.

kája viszont épp ellenkező hatást váltott ki: a FONT-ot külső segítség gyanánt előbb Sem Benellit, majd Gabriele D'Annunziót hívta Fiumébe.¹³⁷⁹

Gabriele D'Annunzio 1919. szeptember 12-én kezdődő „fiumei kalandjáról” több nyelven számos változó színvonalú feldolgozás készült és készül, így viszonylag részletesen megismerhető a kikötővárosban tartózkodásának időszaka. D'Annunzio fiumei ténykedésének munkám és a magyar államhatalom szempontjából azonban elsősorban három vonatkozásban van jelentősége: 1. azért mert, a FONT-hoz képest ambiciózusabb célokat határozott meg, ezért új elvárások, kötelezettségek és normák jelentek meg, amihez mindenkinek alkalmazkodnia kellett; 2. mert jelenléte alapvetően átalakította a hatalmi dinamikákat és a FONT-on belüli erőviszonyokat; 3. D'Annunzio fiumei működése a belpolitikain kívül számos külpolitikai következménnyel járt.

Gabriele D'Annunzio fiumei hatalomra kerülése egy elhúzódnak folyamat végeredménye volt,¹³⁸⁰ amiben jelentős szerepet játszott a nagyhatalmak helyismeretének hiánya, a párizsi békekonferencia Fiume kérdésében tanúsított határozatlansága, az olasz kormány inkompetenciája és a Vátesz propaganda- és háborús tevékenysége, amelyet az irredenta sajtó előszeretettel karolt fel.¹³⁸¹ Erre remek példa D'Annunzio az Adria keleti részén élő olasz lakossághoz 1919 januárjában *Lettera ai dalmati* címmel írt üzenete, amelyben a terület Olaszországhoz csatolását ígérte, valamint a FONT szorgalmazására meghirdetett *Fiume vagy a halál!* címet viselő programja is.¹³⁸²

Itt említendő meg a FONT egyre látványosabbá váló türelmetlensége és „kétségbeesése”.¹³⁸³ Bár a Vátesz Fiumébe invitálása szinte csak az utolsó lehetőségként merült fel a helyi elitek körében, D'Annunzio hatalomra jutása a FONT többségének akarataival és közreműködésével történt. Szemléletesen mutatja ezt D'Annunzio és a megközelítőleg 2600 főből álló szabadcsapatának ünnepélyes bevonulása (*Santa Entrata*), melyet a helyi olasz

¹³⁷⁹ Toševa Karpowicz 2007, 84., Toševa Karpowicz 2019a.

¹³⁸⁰ Dominique Reill munkájában arra is kitér, hogy D'Annunzio fiumei „vállalkozásában” hirtelen megbetegedése is közrejátszott, mivel ekképpen le kellett mondani másik terveről, a Japánnal szembeni transzkontinentális támadás megindításáról.

¹³⁸¹ Toševa Karpowicz 1986, 237–263.; Reill 2020.

¹³⁸² A jelenséget Raoul Pupo a határmenti fasizmus terminussal írja le. Ennek lényege, hogy a határ nemcsak a fasiszta mozgalom működési helye, hanem egy dinamikus és flexibilis politikai erő jelképe, amely azért jött létre, hogy a szlávást és az olaszást elválasztó mezsgyét a határ mindkét oldaláról jövő „támadásoktól” megvédelmezze. Pupo 2019; Pupo, 2018.

¹³⁸³ Időközben új választásokat is tartottak, melynek következtében a FONT személyzeti összetétele is módosult., Ordasi 2022d. Lásd XIV. 13–14. melléklet.

nyelvű lakosság üdvrivalgása kísért,¹³⁸⁴ illetve Antonio Grossich és íj. Antonio Vio magatartása. Ők azon túl, hogy lehetővé tették D'Annunzio bevonulását, sőt ahhoz is hozzájárultak, hogy az első fiumei podestà után elnevezett via Verneda főutcát (már előre is) a város leedő új „uráról”, D'Annunzióról nevezzék el.¹³⁸⁵

D'Annunzio bevonulását követően rendkívül gyorsan és tervszerűen vette kezébe a város ellenőrzését. Tovább folytatódott a magyar állami jelvények és címerek eltüntetése, és minden olyan motívum megsemmisítése, melyek az Osztrák–Magyar Monarchia emlékét idézhette fel. A palotáról eltávolították a „kir. Kormányzóság” feliratot, az épület ormára a pedig a Savoya-ház címerével ellátott ötágú csillag került villanyvilágítási díszletként. Ezzel egyidőben magyar koronát az egyenes kereszttel ékesített olasz koronára cserélték,¹³⁸⁶ és a várostorony tetején „fészkelő” kétfejű fiumei sas is hamarosan „*aquila romaná*”-vá változott.¹³⁸⁷

Gabriele D'Annunzio nagyobb szabású terveit jelzi, hogy ellentétben a Délsláv Nemzeti Tanáccsal, valamint a FONT-tal, ő tudatosan a kormányzói palotában rendezte be főhadiszállását, magát pedig Parancsnoknak (il Comandante) nevezve két nappal később átvette a város katonai irányítását.¹³⁸⁸ Ez a pozíció nagyszerű lehetőséget kínált neki arra, hogy már a kezdetektől fogva az igazán jelentős hivatalokat bizalmi embereivel tölthesse be és arra, hogy potenciális riválisait minden további nélkül ellehetetlenítse és/vagy eltávolíttassa. Éppen úgy, ahogya világháború elejétől a várostól távol tartózkodó Riccardo Zanellával szemben járt el.¹³⁸⁹

Noha Zanella, az Autonóm Párt ünnepelt hőseként tért vissza Fiumébe, személyes ambíciói miatt hamar összetűzésbe került a FONT néhány tagjával.¹³⁹⁰ D'Annunzio végül Zanella kiutasításával oldotta meg a kényel-

¹³⁸⁴ Toševa Karpowicz 2007; Toševa Karpowicz 1986; Frassetto 1927; Hes 1937, 55–56.

¹³⁸⁵ Superina 2015, 190.

¹³⁸⁶ Ordasi 2019a, 225.

¹³⁸⁷ Ordasi 2019a, 240. A Római Birodalom jelképe, egyfejű sas.

¹³⁸⁸ Ordasi 2019a, 223.

¹³⁸⁹ Ballarini 1995. Bár néhány levele alapján eleinte úgy tűnt, Zanella kész alávetni magát D'Annunzio akaratának, a két férfi egymással szembeni kölcsönös bizalmatlansága megakadályozta az együttműködést. D'Annunzio és Zanella kapcsolatáról Cavalloni is beszámolt: Cavalloni, 1921.

¹³⁹⁰ Ordasi 2019a, 91.; Massagrande 2014, 142–143.; Ballarini 1995. Az alapvető konfliktust Fiume hovatartozásának kérdése képezte. Míg a FONT a város jövőjét változatlanul Olaszországon belül képzelte el, addig Zanella egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy egyetlen nagyhatalom vagy állam sem képes Fiume sajátos igényeit kielégíteni és fejlődését biztosítani. Zanella koncepcióváltásában valószínűleg közrejátszott Giovanni Rubinich-csel való kapcsolata és D'Annunzio politikájával való fokozatos szem-

metlen helyzetet,¹³⁹¹ aki egyes beszámolók szerint még „száműzetésében” is az „életére törő” Parancsnok retorziójától rettegett. Egyes visszaemlékezések alapján a korábbi városatya még 1920 januárjában is szenttül hitte, hogy D’Annunzio tulajdonképpen őt fenyegette a San Vito-templomban tartott Szent Sebestyén-napi szertartáson mondott beszédével. Vagyis akkor, amikor D’Annunzio a fiumei nők által felajánlott tör átvételekor kijelentette, hogy azzal a fegyverrel fogják a „győzelem” szót ellenségeik eleven húsába vésni.¹³⁹²

D’Annunzio óvatossága nem volt ok nélküli, hiszen már az első napokban is tudni lehetett, hogy a FONT tagjai közül egyesek fenntartásokkal, mások kimondottan kritikusan viszonyulnak jelenlétéhez: többek közt ifj. Antonio Vio sindaco is. A kérdésre, hogy Vio vajon miért támogatta a D’Annunzio hatalomra jutását, Egan egyik naplófeljegyzése felel: „a sindaco is ugyanúgy gondolkodik ezen »raidről«, de nem mer szólni, mert agyonütnék”.¹³⁹³ Ezt támasztja alá, hogy D’Annunzio szinte azonnal haditörvényszéket állított fel, és előbb tudatosan háttérbe szorította a tanácsot, majd az annak helyettesítésére létrehozta saját kormányzó-testületét.¹³⁹⁴ Ez azt jelentette, hogy 1919 októberében D’Annunzio az 1872. évi városi statútum 27. és 38. §-ai alapján feloszlatta a régi városi Rappresentanzát, és törvényt hozott arról, hogy a FONT a hatalmát az ugyancsak a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács név alatt működő, külön osztályokból álló új képviselő-testületre ruházza.¹³⁹⁵ Tehát, bár a végrehajtó hatalmat továbbra is a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács birtokolta, a tényleges irányítás D’Annunzio kezében összpontosult, amelyet leglojálisabb hívein keresztül gyakorolt. D’Annunzio első miniszterelnökének Giovanni Giuratit, a fiumeiekből és olaszokból álló hadseregének élére Nino Host-Venturit, a

bekerülése, illetve a felismerés, hogy Olaszország valószínűleg nem kíván saját belső kikötői számára Fiume által plusz konkurenciát teremteni. Noha a FONT eleinte megpróbálta Zanellát jobb belátásra bírni, és a szabadállam-programjának elvetéséért cserében még a FONT végrehajtó bizottságában is helyet ajánlottak számára, de a konfliktus mégis odáig fajult, hogy mind ifj. Antonio Vio, mind Antonio Grossich betejesztette a lemondását, hogy ekképpen tiltakozzon az Autonóm Párt egykori vezérének terve ellen.

¹³⁹¹ Ordasi 2019a, 235.; Ballarini 1995. D’Annunzio viszonyában kulcsszerepet játszott Nino Host-Venturi is, aki mindent elkövetett, hogy a két férfi közé éket verjen.

¹³⁹² Barbieri 1934, 164–168.; Ballarini 1995, 170–172.

¹³⁹³ Ordasi 2019a, 224.

¹³⁹⁴ A FONT összetételének alakulásáról részletesebben: Jeličić, kézirat.

¹³⁹⁵ Ordasi 2019a, 237. Ennek a testületnek a végrehajtó közegei pedig a Nemzeti Tanács elnöke, az élelmezési és szociális kérdésekkel foglalkozó belügyi, a pénzügyi-kereskedelmi, az ipar és földművelési, a közlekedési, a közoktatási, az igazságügyi és a vallásügyi delegátus lettek.

titkos akciók vezetésére pedig Guido Kellert nevezte ki.¹³⁹⁶ Időközben ifj. Antonio Vio is lemondott a sindacoi méltóságáról, az átszervezett Rappresentanza vezetését pedig Riccardo Gigante vette át.¹³⁹⁷

D'Annunzio politikájának ellenzői kiváltképpen azután szaporodtak meg, hogy egyre több – akár évtizedek óta a városban lakó – személyt megfosztottak fiumei illetőségétől, a Parancsnok költséges parádéi, felvonulásai pedig oly nyomasztó súllyal neheztedtek a városi háztartásra, hogy az életviszonyok kritikussá váltak.¹³⁹⁸ Jellemző, hogy D'Annunzio „uszkókoknak” nevezett kalózbandái a kikötőben állomásozó olasz hajókat sem kímélték. A begyűrűző válság logikus következménye volt, hogy a FONT fokozott intenzitással bocsátotta el szolgálatából a korábban átvett magyar állami tisztviselőket, és hol koholt, hol valódi ürügyekre hivatkozva megkezdődött a tömeges kiutasítások sorozata.¹³⁹⁹ A FONT-nak más téren is számos kihívással kellett megküzdenie, ami egyfelől az általában véve „idegennek” tekintett olasz katonák jelenlétével és a közerkölcstre, valamint a közrendre gyakorolt negatív hatásával állt összefüggésben.¹⁴⁰⁰ Másfelől azzal, hogy D'Annunzio extravagáns és provokatív ténykedése az olasz kormány nemzetközi céljait is veszélyeztette. Így miután D'Annunzio Nitti modus vivendijét visszautasította,¹⁴⁰¹ az olasz kormány ismét blokád alá vonatta a várost és a jugoszlávokkal is tárgyalásokat folytatott.¹⁴⁰² Mindazonáltal D'Annunzio éppen ellenkező módon reagált a fenyegetésre, mint ahogy arra számítani lehetett.¹⁴⁰³ 1920 szeptemberében kikiáltotta a Carnarói Olasz (Régensséget) Kormányzóságot,¹⁴⁰⁴ ami előbb Fiume „véres karácsony”-ához¹⁴⁰⁵ és rezsimjének bukásához, majd Riccardo Zanella tiszta-

¹³⁹⁶ Ledeen 1975, 93.

¹³⁹⁷ Ordasi 2019a, 242.

¹³⁹⁸ I primi inutili tentativi del Governo per soffocare la vittoriosa azione di Fiume. *La Vedetta d'Italia*, 1919. szeptember 17. 1.; Ordasi 2019a, 241.; Massagrande 2014, 46–51.

¹³⁹⁹ Ordasi 2019c; Reill 2020.

¹⁴⁰⁰ Erre vonatkozóan: Reill 2020.

¹⁴⁰¹ Klinger 2011, 36. Tehát, hogy amennyiben Fiume eláll az annektálás követelésétől, a várost az olasz kormány védnöksége alá helyezi, és akár még szabadállammá szerveződéséhez is hozzájárul.

¹⁴⁰² Toševa Karpowicz 2007; Toševa Karpowicz 2018.

¹⁴⁰³ Juhász B. 2018, 30–31.

¹⁴⁰⁴ La commovente dimostrazione di ierisera al „Teatro Fenice.” Il Comandante legge il disegno del nuovo Statuto per la „Reggenza italiana.” *La Vedetta d'Italia*, 1920. augusztus 31. 1–4.; *La Reggenza italiana del Carnaro proclamata per acclamazione di popolo.* *La Vedetta d'Italia*, 1920. szeptember 9. 1–2.

¹⁴⁰⁵ Vagyis az 1920. december 24-től 29-ig tartó olasz–fiumei háborúnak, aminek következtében D'Annunzio 1921. január 18-án elhagyta a várost.

virág-életű Fiumei Szabadállamának kikiáltásához vezetett.¹⁴⁰⁶ A folyamat csak az 1924. évi olasz annexióval zárult le.¹⁴⁰⁷

A fentieket összefoglalva, Reill két fő tézisét érdemes elfogadni. Először is azt, hogy bár D'Annunzio szavaival élve sokan manapság is előszeretettel nevezik Fiumét „feláldozott”, „akasztott”, „holokauszt városnak”, a kikötőváros sokkal inkább a túlélés egyik lehetséges stratégiájára szolgál mintául.¹⁴⁰⁸ Másodszor azt, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával és az újabb „nemzetállamok” születésével a birodalmi struktúrák nem szűntek meg. Éppen ellenkezőleg, azok a mindennapi gyakorlatokban kitartóan továbbéltek valamennyi utódállamban. Reill Fiume esetében a birodalmi struktúrák végleges megtörését az 1924. évi olasz annexiónál húzza meg. Azzal ugyanis, hogy Fiume az Olasz Királyság integráns része lett, privilégiumait és autonómiájának maradványait is elvesztette. Következésképpen Fiume 1924-től egyszerű periférikus helyzetű olasz várossá degradálódva állt Benito Mussolini „dicső” Rómájának egységesítő törekvéseivel szemben.¹⁴⁰⁹ Jóllehet, a későbbi események megmutatták, hogy a valaha volt autonómia emléke és az autonóm mozgalom lappangva bár, de a második világháború végéig életben maradt.¹⁴¹⁰

A felszámolás alatt álló Kormányzóság (1918–1920)

Az előző fejezetekben említettekén kívül a fiumei hatalomátadások és átvételek dinamikájának megértéséhez további három tényezőt kell számításba venni. Egyrészt azt, hogy miként Kassán,¹⁴¹¹ úgy Fiumében sem lehet feltétlen hatalmi vákuumról beszélni. Ez alatt Simon Attilához hasonlóan azt értem, hogy bár az október 23-i események jelentős rést ütöttek a magyar államhatalom pajzsán, mikor a Délszláv Nemzeti Tanács tagjai október 29-én a kormányzónál jelentkeztek, a város irányítását mégis minden erőszak alkalmazása nélkül, közvetlenül Jekelfalussytól vették át.¹⁴¹² A közrend megrendülése ellenére Fiume sem akkor, sem később nem maradt irányítás nélkül. Hiszen mindig akadt olyan hatalmi erő, amely képes volt

¹⁴⁰⁶ 1920. november 12. Az olasz és a jugoszláv kormány közti megállapodás, mely értelmében Fiume szabadállam lesz.

¹⁴⁰⁷ Klinger 2011, 161.; Toševa Karpowicz 1986, 291–312.

¹⁴⁰⁸ Reill 2020.

¹⁴⁰⁹ Reill 2020.

¹⁴¹⁰ Jeličić kézirat., Micich 2021.

¹⁴¹¹ Simon 2017.

¹⁴¹² Ordasi 2019a, 56–57.

az olyan állami funkciókat működtetni, mint amilyenek az igazságszolgáltatás, törvényhozás, végrehajtás tekinthetők.

Annak, hogy Fiume a világháborút követően nem fulladt teljes anarchiába, nagyrészt a kikötőváros földrajzi fekvésének és a szövetséges csapatok korai megjelenésének köszönhető, valamint az uralmi elit nagyfokú alkalmazkodó és mobilizáló képességének. Miként a FONT kormányzása igazolja, a gazdasági és a biztonsági szempontok előtérbe és az olasz annexió kilátásba helyezésével (tehát egyfajta jövőkép garantálásával) a városatyák hatni tudtak az egyébként is nyugalomra és kiszámíthatóságra vágyó lakosságra. Ebben nagy szerepe volt annak is, hogy a fiumei elitnek az Osztrák–Magyar Monarchia bizonyos elemeinek – törvénykezés, jogrend, valutarendszer stb. – ideiglenes megőrzésével és problémamegoldó stratégiáinak alkalmazásával egy olyan eszközt tartottak a kezükben, mellyel konszolidálhatták saját hatalmukat, valamint kezelhették a felmerülő társadalmi konfliktusokat.¹⁴¹³

Az így megmutatózó a „parciális strukturális kontinuitás”¹⁴¹⁴ tézisét erősíti az is, hogy Jekelfalussy távozása sem jelentette a Kormányzóság azonnali megszűnését és a magyar államhatalom kiszorulását. Bár a kormányzó kivonulása jelentősen felgyorsította a dekonstrukciós folyamatokat, helyettese, Egan Lajos helyben maradásával 1920 májusáig a magyar intézmények hatáskörük amortizálódása ellenére még D’Annunzio regnálása alatt is folytatták működésüket. Ezért Simon Attila szemléletét követve, Fiume esetében is célszerűbb párhuzamos hatalomról, és autoritás-megosztásról beszélni. A kassai és fiumei példák párhuzamba állítását a két város sajátosan bizonytalan államjogi helyzete, az új hatalmak legitimációs problémái, valamint a közigazgatásban jártas emberállomány hiánya is indokolta. Ez a visszás helyzet pedig a hatalom régi és új birtokosai közötti folyamatos alkudozásokat és kompromisszumokat eredményezett, melyek a mindennapi életben szintén meghatározónak bizonyultak.

A kormányzó elutazásának következményei morális és legitimációs téren mutatkoztak meg legerőteljesebben. Kiváltképpen, mivel Jekelfalussy szinte titokban, a kormányzói palota hátsó kapuján – amelyet a rossznyelvek szerint egyes kormányzók szeretői használtak éjjelente¹⁴¹⁵ – kisonva hagyta el a várost három Kormányzósági tisztviselője, Orosdy Lajos, Szitány Géza és Villani Frigyes kíséretében.¹⁴¹⁶

¹⁴¹³ Reill 2020.

¹⁴¹⁴ Saját kifejezés.

¹⁴¹⁵ MTAKKT MS. 4592./55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

¹⁴¹⁶ A fiumei Kormányzóság működése. 8 Órai Újság, 1918. november 8. 5.; HU-MNL-OL-K 26-1918-XXVII.-6470. (1187. cs.).

Bár az elutazás állítólag Wekerle Sándor miniszterelnök utasítására történt, Jekelfalussy távozását a kortársak többnyire elítélték és azt gyáva-ságnak, a magyarság elárulásának, cserbenhagyásának tartották. Így Antal Sándor festőművész és rajztanár,¹⁴¹⁷ vagy éppen Remus Agliceriu, a Torretta utcai állami elemi iskola román származású igazgatója, aki a FONT-nak írt jelentésében Jekelfalussyt „az internálótáborok hírhedt kormánybiztosának” nevezte.¹⁴¹⁸ A korábban már említett Névtelen szerző pedig egy süllyedő hajóról menekülő patkányhoz hasonlította, midőn úgy fogalmazott, hogy „a kormányzónak, mint a kötelességtudó, bátor, derék és becsületes kapitánynak, előbb a gondjaira bízott hajó utasainak, személyzetének és javainak biztonságba helyezésével kellett volna végeznie, csak azután gondolnia a saját bajával.”¹⁴¹⁹ Persze, kivételek is akadtak. Ablonczy Balázs gyűjtéséből ismeretes, hogy Borosnyay Károlyné Fábry Vilma tanárnő a kormányzó távozását inkább nem is kommentálta visszaemlékezésében, Képeffy Béla fiumei tanár Jekelfalussy Zoltán távozását pedig egyenesen kényszer szülte megoldásnak, és nem gyáva menekülésnek tudta be.¹⁴²⁰

Mivel a források csak egy, Wekerle Sándor miniszterelnök és a kormányzó közti telefonbeszélgetésre és szóbeli utasításra hivatkoznak,¹⁴²¹ méltán merül fel a kérdés, mennyire lehet hitelt adni a korabeli narratíváknak és tényleg menekülésről kell-e beszélni? Vagy lehet-e valami racionálisabb/kézzel foghatóbb okkal magyarázni a bekövetkezett eseményeket?¹⁴²² Jekelfalussy felelősségét nem firtatva, és személyének rehabilitációs szándékától tartózkodva, meglátásom szerint ez utóbbi nincs kizárva. Mert mi is történt pontosan 1918. október utolsó két hetében? A délszlávok betörésének hatására és megfelelő karhatalmi szervezet hiányában a kormányzó Budapestre tette át a székhelyét, hogy hivatalnokoskodását a fővárosból folytathassa.¹⁴²³

¹⁴¹⁷ Ablonczy 2022.

¹⁴¹⁸ HR-DARI-7. sz. n. Torrettai állami elemi iskola iratai. 1918–1919. (712. d.).

¹⁴¹⁹ MTAKK MS 4592./55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

¹⁴²⁰ Ablonczy 2022.

¹⁴²¹ Az írásbeli utasítás a Kormányzóság székhelyének ideiglenes Budapestre helyezéséről már később, Lovászy Márton neve alatt jelent meg. MTAKK MS. 4592./41.; Ordasi 2019a. 60.

¹⁴²² MTAKK MS 4592./55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.; HU-MNL-OL-K 26-1918-XXVII.-6099. (1187. cs.); Ordasi 2019a, 56–57. Mindemellett egy 1918. november 18-ára datált utólagos felhatalmazás is fellelhető: MTAKK MS 4592./41.

¹⁴²³ Ordasi 2019a, 78.; HU-MNL-OL-K 26-1918-XXVII.-4905. (1187. cs.); HU-MNL-OL-K 255-1918-7.-8356. (842. d.).

Ez normál viszonyok közt sem ment volna egyszerűen, de rendes vasúti és egyéb kommunikációs összeköttetés hiányában egyenesen illuzórikus próbálkozásnak számított. Tekintve azonban, hogy a kormányzó a magyar állam első számú helyi reprezentánsa volt, élete, személyes szabadsága és szava az adott válsághelyzetben kiemelt jelentőséggel bírt, egy másfajta magyarázatot is lehetségesnek tartok. Egészen pontosan azt, hogy a váratlan távozás mögött az a nemzetközi diplomáciai szokás állhatott, ami válsághelyzetek során a stratégiai és állambiztonsági okokból kiemelten jelentős diplomaták visszarendeléséről intézkedett először, hogy túsul ejtésüket, az államot esetleg hátrányosan érintő nyilatkozattételüket megakadályozzák. Tehát a hatalomátvételek tanulmányozása során a helyi tényezőkn kívül az „anyaországok” aktuális célkitűzéseit és lehetőségeit is figyelembe kell venni.

Felvetődik a kérdés, hogy amennyiben e hipotézis megállja a helyét, akkor Jekelfalussy miért nem tájékoztatta legalább közvetlen beosztottjait elutazásának pontos okairól. Úgy hiszem, ebben az esetben az információk visszatartása talán (!) a pánikhangulat késleltetését is szolgálhatta, mely a magyar állam tekintélyének csorbulásához és a közhangulat még kritikusabbá válásához vezetett volna.¹⁴²⁴ Különösen azok után, hogy éppen az állami rendőrség – a magyar kormány évtizedek keserves taktikázásának keserédes gyümölcse – volt a legelső, ami a délszláv betörésnél összeomlott. A helyzetet súlyosbította, hogy – miként azt a pénzügyőri laktanya az olasz parancsnok utasítására történő lefoglalása és a pénzügyőrök kiutasítása is mutatja¹⁴²⁵ –, mivel a hatalomváltásoknál a fegyveres, egyenruhát viselő testületek mindig potenciális veszélyforrást jelentenek az új rezsim számára, a karhatalmi szervezetek tagjai szinte a kormányzóval együtt távoztak.¹⁴²⁶ Ekképpen hozzájárultak a magyar joguralom által biztosított közrend és közbiztonság, valamint erkölcsi normarendszer fokozatos széteséséhez, illetve a Kormányzóság presztízsének leértékelődéséhez.¹⁴²⁷

Jekelfalussy tehát a tájékoztatás helyett egy másik megoldást választott. A közigazgatás feladataival és a magyar állampolgárok ügyeinek intézésével Egan Lajost bízta meg. A kormányzó azonban ezzel súlyos legitimációs, adminisztratív és hatalomgyakorlási problémákat okozott,¹⁴²⁸ ami

¹⁴²⁴ Ordasi 2019c.

¹⁴²⁵ Ordasi 2019a, 89.

¹⁴²⁶ A fiumei Kormányzóság működése. 8 Órai Újság, 1918. november 8. 5.

¹⁴²⁷ Finszer 2018.

¹⁴²⁸ MTAKK MS 4592./55. Névtelen emlékirat az Összeomlásról.

szemléletesen megmutatkozott a FONT bizottságának Egannál tett látogatása során. Ekkor Antonio Grossich elnök kijelentette, hogy a FONT a magyar kormány uralmát Jekelfalussy távozásával megszűntnek tekinti és a Kormányzóság tagjait a város szolgálatába lépésre szólítja fel. A FONT a hatalomátvételi folyamat hivatalos lezárulását a látogatást követően egy hónappal később, 1918. december 23-án foglalta írásba.¹⁴²⁹ Az időpont megválasztásában feltételezhetően közrejátszott a tény, hogy december elején megszületett a FONT „alkotmánytervezete” és az, hogy a várost nemzetközileg szabadállammá nyilvánították.¹⁴³⁰

A FONT beállt változásokról Egan Lajost levélben tájékoztatta, melyben megfogalmazta, hogy „A fiumei nemzeti tanács az összes állami hatalmat átvette, és ezen okból a magyar kormány domíniumát Fiuméra és kerületére megszűntnek tekinti.”¹⁴³¹ Ez lényegében a Kormányzóság működésének megszűnését jelentette, ami két konkrét következménnyel járt. Egyrészt felkérték Egant, „hogy a nevezett Kormányzóság kezelése alatt álló összes ingó- és ingatlanleltárt, az összes pénztárakat, alapokat és alapítványokat, úgyszintén az összes leltárokat az Olasz Nemzeti Tanács kiküldöttjének adja át”.¹⁴³² Másrészt figyelmeztették, hogy a Kormányzóság legitimitációjának elvesztésével az állami tisztviselők és alkalmazottak, valamint az ő szolgálata is okafogyottá vált.¹⁴³³

A jogkörök átadása és a Kormányzóság hivatalnokoskodásának befejezése mégsem azonnal következett be. Még akkor sem, ha a FONT álláspontját a helyi lakosok is igen gyorsan magukévá tették. Ezt a két ellentétes folyamatot mutatja a magyar születésű Baptist Antal, dohánygyári tiszt a FONT 1919. augusztusi ülésén tartott felszólalása, melyben azt kritizálta, hogy egy magas állású volt magyar állami tisztviselő továbbra is formális befolyást gyakorol a dohánygyári ügyekre. Szavaival – melyekkel kétségtelenül Egan működésére célzott – a FONT vezéreiből kijelentették, hogy a „nevezett tisztviselőnek tudtára fogják adni, miszerint a helyzet 1918. okt. 30-a óta teljesen megváltozott, és hogy Fiumében kormányzóhelyettesek nem léteznek, és soha többé létezni nem fognak”.¹⁴³⁴ A nyilatko-

¹⁴²⁹ HU-MNL-OL-K 26-1919-XXIV.-471. (1211. cs.).

¹⁴³⁰ Ordasi 2019a, 107–108.; HU-MNL-OL-K 26-1919-XXIV.-4024. (1211. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1919-XXIV.-471. (1211. cs.).

¹⁴³¹ Ordasi 2019a, 107–108.

¹⁴³² Ordasi 2019a, 107–108., Orosdy Lajos fordításában, némileg más stílárú megoldásokkal ugyanez: HU-MNL-OL-K 26-1919-XXIV.-471. (1211. cs.).

¹⁴³³ Ordasi 2019a, 107.; HU-MNL-OL-K 26-1918-XXVII.-6719. (1187. cs.).

¹⁴³⁴ Ordasi 2019a, 207–208.

zatot nagy éljenzés fogadta. Pár nappal később Egan személyesen vonta kérdőre a férfit, a beszélgetésről pedig az alábbi sorokkal emlékezett meg naplójában: „A dohánygyárban Termatsits jelenlétében megkérdezem a »magyar« születésű, az Olasz Nemzeti Tanács által ügyelőlőből előléptetett Baptist Antal tiszttől, miből vélte tapasztalni, hogy én a gyár ügyeibe beavatkoztam? Felhossa, hogy az utolsó hat nyugdíjazási esetet én közöltem a gyárral, tehát én helyeztem őket nyugdíjba.

Kiderült, hogy a pénzügyigazgató helyezte őket nyugdíjba, és hogy elfelejtette ezt a gyárral közölni, melynek én csak a nyugdíjkönyvecskéket küldtem meg kézbesítés végett (nem ismervén az illetőket). Felhossa, hogy ő csak megkérdezte a Consiglio Nazionale intézőbizottságától, vajon Fiumében létezik-e még »kormányzóhelyettes«, mert ő nyugtákat látott = Egan, kormányzóhelyettes = aláírásával és hivatali pecséttel. Felvilágosítottam, hogy még 1918. november hóban utasítást kaptam a kormányomtól, hogy így írjam alá a nyugtákat, és pecséttel lássam el; különben ezen nyugták nyilvánosságba nem kerülnek, hanem csak a bank és köztem való forgalomra vannak szánva, előbbi csakis az »ilyen« láttamozással ellátott nyugtákat fogadván el; más hivatali pecsétem nincs, csak a régi, nem is készíthetlek újabb pecsétet, mert nem tudom, hogy néz az ki, Budapestről pedig új pecsétet nem küldtek le; egyébként minden egyes esetben törölöm a »kir.« szót és a »koronát« is. Van-e hivatali helyiségem a Tengerészeti Hatóság épületében? – Nekem semmi hivatali helyiségem nincs, az a két szoba, hol a mellém rendelt számvevőség dolgozik, már mielőtt mellém lettek rendelve – előbb az olaszok, aztán a franciák bocsátották rendelkezésre, de nem nekem.”¹⁴³⁵

Az ismertetett történet a jelzett disszonancián kívül más fontos motívumokat is megmutat: a központi kormány és a helyi Kormányzóság viszonyát, az információk áramlásának (akadályozott) dinamikáját, kontinuitását és diszkontinuitását, Egan hivatalnokoskodásának tényleges és szimbolikus gyakorlatát, a FONT csaknem teljes dominanciáját, valamint a kormányzói hivatal fizikai értelemben vett felszámolódását. Ugyanakkor az is kiderül, hogy akadtak olyan állami tisztviselők, akik a teljes engedelmesség fejében, szolgálataikat a FONT keretei között folytatták. Erre a FONT 1918. december 23-i rendelete teremtette meg a feltételeket, mivel szüksége volt a képzett és tapasztalt munkaerőkre.¹⁴³⁶ A jobb álláslehetőségekre nyilvánvalóan a politikai nézeteikkel azonosulni kész, olaszul

¹⁴³⁵ Ordasi 2019a, 208–209.

¹⁴³⁶ Ordasi 2019a, 108.; HU-MNL-OL-K 26-1919-XXIV.-471. (1211. cs.).

tudó, jó képességekkel vagy nélkülözhetetlen szakismeretekkel rendelkező Fiumében született egyéneknek volt lehetőségük. Az előbbire jó példa Maria Collenz,¹⁴³⁷ Pillepich Edit, Pethő Amália esete, míg Centis Henrik, Vincenzo Gelletich, Negovetich Artúr főleg szak- és nyelvismeretüknek köszönhetik átvételüket.¹⁴³⁸ Igaz, a személyes kapcsolatok és protekciók segítségével más szempontok is érvényesülhettek.¹⁴³⁹

A megváltozott körülményekhez, valamint a régi és új rendszerekhez az állami tisztviselők és alkalmazottak ambivalens módon viszonyultak,¹⁴⁴⁰ hiszen származásra, képzettségre, beosztásra, politikai affinitásra és társadalmi beágyazottságra nézve egy igazán heterogén „csoportról” van szó. Helyzetüket bonyolította, hogy Jekelfalussy hirtelen távozásával és a konkrét utasítások hiányában nem tudták, hogy engedelmessé válnak-e előbb a Délszláv Nemzeti Tanács, majd a FONT követeléseinek. Abban viszont aligha lehetett köztük kivétel, hogy döntéseiket nem kizárólag nemzetiségi, hanem inkább egzisztenciális szempontok alapján hozták meg. Kiváltképpen azért, mert választásuk akár az állami nyugdíjaik és illetményeik kifizetését és kétségessé tehetette, sőt akár még magyar állampolgárságuk elvesztését is maga után vonhatta.¹⁴⁴¹

A korábbi rendszer struktúráinak fellazulását, majd lassú lebomlását egyesek akár „alkalomként” is megélhették. Azaz a magyar állami keretek megszűnése olyan szituációt is teremthetett, amelyben az egyén több alternatíva közül választhatott.¹⁴⁴² Az egyik legtipikusabb példa erre az állampolgárság és a lojalitás kérdésével szorosan összefonódó az opciós jog megléte és annak felhasználása. Egyfelől azért, mert az optálással az egyének lehetősége bizonyult arra, hogy az általa választott ország struktúrájába integrálódást vállalva, ingóságait, vagyonát megőrizze. Másfelől pedig, hogy kilépjen a kisebbségi léthelyzetből, vagy éppen, hogy kitérjen a várható „marginalizálódás”, a társadalmi pozícióvesztés fenyegető veszélye elől.¹⁴⁴³

¹⁴³⁷ Maria Collenz korábbi államellenes magatartására vonatkozóan: HR-DARI-7. 251. ált./1918. XXII-1-2. a. sz. (700. d.).

¹⁴³⁸ Emellett nem hagyható figyelmen kívül az új rezsim munkaerő, politikai báziserősítési és legitimációs igénye sem.

¹⁴³⁹ Ordasi 2019a, 69–70.

¹⁴⁴⁰ A megváltozott körülményekről és az ezt befolyásoló olasz hatóságok fiumei tevékenységéről legújabban: Pupo 2018, 38–85.; Juhász B. 2019.

¹⁴⁴¹ Ordasi 2019b.

¹⁴⁴² Egry 2015, 465–466.

¹⁴⁴³ A. Sajti 2018, 100.

Az átlépések márpedig, ha nem is minden esetben, de gyakran éppen a magyar állam kötelékének elhagyásával együtt mentek végbe. A fentiek ismeretében logikus, hogy több horvát és olasz alkalmazott élt a FONT által felkínált lehetőséggel és önként jelentkezett a Délszláv Nemzeti Tanácsnál vagy a FONT-nál, de az átvétel kérelmezése a magyar (sőt miként Agliceriu példázza, akár román) születésű alkalmazottak esetében sem számított ritkaságnak. Például a FONT és az olasz parancsnokság fellépése miatt a pénzügyőrök már 1918 decemberében önként délszláv szolgálatba vetették át magukat,¹⁴⁴⁴ Spehart pedig a Délszláv Nemzeti Tanács igyekezett maga számára mindenáron megnyerni.¹⁴⁴⁵

A megváltozott helyzethez a Kormányzóság tagjai is eltérő módon alkalmazkodtak. Verneda Emil csak sokadszori megkeresést követően lett a FONT vasúti és raktárügyeit irányító hivatalának a vezetője,¹⁴⁴⁶ Manasteriotti Heliodor pedig csak igen körülményesen kerülhetett a FONT a kereskedelmi és ipari delegáció főigazgatói posztjára 1919 januárjában.¹⁴⁴⁷ Mint Egan Lajos naplójából ismeretes, noha Manasteriotti eleinte visszakozott,¹⁴⁴⁸ később maga kezdeményezte átvételét, amin a FONT hónapokig gondolkodott. Ügye végül pozitív elbírálásban részesült, amiért Manasteriotti írásban fejezte ki háláját. Természetesen levelében már azt sem felejtette el kidomborítani, hogy ő mindig olasznak tartotta magát és ezután sem fog másképp gondolkodni.¹⁴⁴⁹ Nem sokkal később még az újonnan létrehozott hitelbank igazgatóságába is bevásztották, és a kereskedelmi és ipardelegációba főigazgatóvá nevezték ki.¹⁴⁵⁰ Manasteriotti pályafutása lényegében az 1920-as években ívelt fel. 1921-ben a Fiumei Szabadállam ideiglenes kormányában a kereskedelmi ügyek irányításával bízták meg,¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁴ Ordasi 2019a, 89.

¹⁴⁴⁵ Ordasi 2019a, 69.

¹⁴⁴⁶ Ordasi 2019a, 189–191., Fondazione „Il Vittoriale degli Italiani (Gardone Riviera) Archivio Generale Fiumano 1915–1979. Sezione I: Governi di Fiume. 438., OSZK Gyászjelentések. Verneda Emil, 1923., A FONT Vernedát 1920-ban a közigazgatási bírósághoz, valamint a közlekedési ügyekért felelős Delegato alle Comunicazioni nevű szervbe osztotta be, majd 1921 áprilisában a Fiumei Szabadállam Salvatore Bellasich podestà vezette ideiglenes kormányban a közlekedésügy rektoraként kapott helyet. Verneda életét hosszas betegségét követően a Fiumei Szabadállam közmunkaügyi államtitkáraként 1923-ban az ausztriai alfenzi szanatóriumban fejezte be.

¹⁴⁴⁷ Ordasi 2019a, 120–121.

¹⁴⁴⁸ Ordasi 2019a, 130.

¹⁴⁴⁹ Massagrande 2014, 142.

¹⁴⁵⁰ Ordasi 2019a, 230., 270.

¹⁴⁵¹ Fondazione „Il Vittoriale degli Italiani (Gardone Riviera) Archivio Generale Fiumano 1915–1979. Sezione I: Governi di Fiume. 438.

majd Fiume Olaszországhoz csatolását követően a „megye” közigazgatását irányító Prefettura felszámolási irodáját vezette.¹⁴⁵²

Manasteriottihez hasonlóan Huhn-Balog Teofilnak, a Kormányzósághoz beosztott segédhivatali irodatisztnak is hónapokon át kellett küzdenie alkalmazásáért. Egan Lajos szerint ugyanis „noha előbb vissza volt utasítva, de állítólag ő [Huhn-Balog Teofil – O. Á.] nagyon kérte az átvételt, dacára annak, hogy előbb a nagy magyart adta, később pedig jugoszlávokkal kokettírozott,¹⁴⁵³ és múlt hónapban hallomás szerint a bolognai egyetemre beiratkozott”.¹⁴⁵⁴ Vagyis Manasteriotti és Huhn-Balog esetei arra is jó példát szolgáltatnak, hogy az új rendszerek még az egyének csatlakozási szándéka ellenére sem fogadtak be mindenkit. Sőt, amikor csak tehették, számos körülmény figyelembevételével mérlegeltek és válogattak. Ahogy viszont Frankovich Jolán és Africh Mária Kormányzósághoz beosztott díjnoknók döntései mutatják, olyanok is akadtak, akik még akkor sem hagyták el fiuemei szolgálati helyüket, mikor ezt a körülmények már lehetővé tették.¹⁴⁵⁵

Az állami tisztviselők és alkalmazottak mindenekelőtt a magyar államtól vártak segítséget: anyagi megerősítésüket és rendkívüli szolgálataik erkölcsi elismerését, állampolgári jogaik biztosítását, valamint azt, az önhibájukon kívül hivatalukat veszítették és közvetlen hozzátartozóik elköltözködésének támogatását.¹⁴⁵⁶ A város elhagyására, és különösen a Magyarországra való visszatérésre csak keveseknek volt lehetősége. Ennek okai a vasúti összeköttetés kiszámíthatatlanságában, a bútorok elszállításához szükséges vagonok és a pénz hiányában, az Abbázia körül állomásozó olasz és amerikai katonaság jelenlétében, valamint a Horvátországban állomásozó szerb csapatok fenyegetésében lelhetők fel. Térbeli mobilitásukat a nyugdíjasok magas száma,¹⁴⁵⁷ valamint a tanítók és a vasutasok maradási kötelezettsége, továbbá a magyarországi menekültválsággal járó lakáshiány és munkanélküliség¹⁴⁵⁸ is negatívan befolyásolták.¹⁴⁵⁹

¹⁴⁵² Guida 1925, 65.

¹⁴⁵³ Kokettál, kacérkodik (francia).

¹⁴⁵⁴ Ordasi 2019a, 148.

¹⁴⁵⁵ Ordasi 2019a, 155–156.

¹⁴⁵⁶ A fiumei magyar kir. tisztviselők memoranduma a Miniszterelnökhöz. 1918. november 11. államrendőrségi beosztottak, anyakönyvi hivatal dolgozói, bezárt tanintézeti osztályok oktatói; Fiumei állami tisztviselők a miniszterelnöknél. Pesti Napló. 1918. november 20. 3–4.

¹⁴⁵⁷ Ordasi 2019a, 204. Egan Lajos szerint kb. 560 fő.

¹⁴⁵⁸ Ordasi 2019a, 81–83.

¹⁴⁵⁹ HU-MNL-OL-K 26-1921-XXIV.-3401. (1249. cs.); MTAKK MS 4592./69. Fülep Lajos levele. 1919. január 12. A tanárokat és tanítókat az állam tudatosan minél tovább Fiumében

A magyar állami döntéshozók többsége azonban a történelmi Magyarország felbomlási folyamatának kellős közepén a távoli és egyébként is elérhetetlen Fiumét csak sokadrangú kérdésnek tekintette. Így inkább a problémák lokalizálására törekedett,¹⁴⁶⁰ fő célként az időnyerést és a haladékkérést jelölte meg. A magyar kormány reakciójának hátterében mégsem az érdektelenség vagy a közöny húzódott, hanem a háború elvesztésével járó azonnali megoldást igénylő nagyobb kihívások.¹⁴⁶¹ Ilyen nehézségnek számított például a külső fenyegetettség, a szomszédos államok területi követelései, a földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt fel fogott perifériák leszakadása, a társadalmi átalakulást követelő csoportok aktivitása, a kormányválságok, az októberi forradalom, a hazatérő katonák, valamint a menekülők tömegeinek jelenléte, és az egész országot sújtó a szociális problémák.¹⁴⁶²

A felsoroltakon kívül a központi kormányzat döntését az is indokolta, hogy a fiumei állami alkalmazottak helyzete az ország megszállt területeihez képest viszonylag stabilnak tűnt. Bár komoly anyagi gondokkal küszködtek,¹⁴⁶³ életüket közvetlenül nem fenyegette veszély és kezdetben alapvető létszükségleteik is biztosítva voltak. Igaza van tehát Ablonczy Baláznak abban, hogy mivel az olasz és délszláv erők főleg egymással voltak elfoglalva, a fiumei magyar állami alkalmazottak relatív nyugodtan vészték át az impériumváltásokat.¹⁴⁶⁴

Ahogy Cavalloni József leírásából is kitűnik, mindez mégsem jelentett teljes problémamentességet. Cavalloni ugyanis „életében és vagyonában fenyegetett külvárosi magyar lakosságról, az utcára kitett pénzügyőr családkról, hadisegélyt nem kapó asszonyokról és tisztviselőkről, az albániai s olasz frontokról hazavonuló éhes, rongyos, meggyötört magyar katonaságról” számol be.¹⁴⁶⁵ Cavalloni sorait egy bírósági eljárás kapcsán, öngazoló jelleggel vetette papírra, valamint, hogy a Fiumei Tanügyi Tanács vezetőjeként és állami oktatóként – a MÁV-alkalmazottakhoz ha-

kívánta tartani, azonban a fiumei városvezetés csak a tanév végéig kívánta alkalmazni őket.

¹⁴⁶⁰ MTAKK MS 4592./69.; Vö. Szűts 2012.

¹⁴⁶¹ A témát taglaló szakirodalomból legújabban lásd: Hatos 2018. A témára vonatkozó forráskötet: Völgyesi 2017.

¹⁴⁶² Erre, illetve részben a válság kezelésére és újraépítésére nézve lásd még e kötet tanulmányait: Bódy 2018. Különös tekintettel: Tomka 2018; Koloh 2018; Szarka 2018, különösen 173–181.

¹⁴⁶³ HU-MNL-OL-K 255-1918-7.-5505. (842. d.).

¹⁴⁶⁴ Ablonczy 2008.

¹⁴⁶⁵ HU-MNL-OL-K 503-1920-18.-126097. (44. cs.).

sonlóan – vitathatatlanul rendkívül nagy nyomás nehezedett rá és társaira. Hiszen bár az egymást váltó budapesti kormányzatok a szolgálat és tanmenet folytatását követelték meg,¹⁴⁶⁶ a várost sújtó járványok, valamint az iskolaépületek és azok felszerelésének, szén- és élelmiszerkészleteinek átvételére kiküldött katonai és tanácsi bizottságok lehetetlenné tették szolgálatuk ellátását. A növekvő felelősség érzete, az elvárásoknak való megfelelés képtelensége pedig már önmagában is demoralizálóan hathatott a tanszemélyzetre.¹⁴⁶⁷

E válságjelenségek létét Egan Lajos is megerősíti, aki naplójában nemcsak a sérelmeiket gyakran felnagyító segélykérelmek sokaságát jegyezte fel,¹⁴⁶⁸ de – hol cinikus, hol felháborodott hangnemben – egyesek erkölcsi kisiklásait is. Érdeklődését különösen azok az esetek keltették fel, melyek során egyes állami alkalmazottak különféle plusz anyagi juttatásokat próbáltak a Kormányzóságtól kicsalni. Szemléletes példa erre Donáth Imre kormányzósági tanügyi előadó özvegyének esete,¹⁴⁶⁹ aki mindent elkövetett, hogy kisebbik lánya, Mária fizetését jogosulatlanul felvehesse. Donáthné¹⁴⁷⁰ törekvései mégsem jártak sikerrel. Mária ugyanis engedély nélkül távozott a városból és azon kívül, hogy több hónapon át nem tanított, Budapesten még meg is házasodott. Innentől kezdve viszont már nagykorúnak számított, ezáltal édesanyja elesett a jövedelme feletti bábáskodás „jogától”.¹⁴⁷¹

Annak ellenére, hogy a központi kormányzat megkésve reagált a krízisre, 1918 decemberére már Budapest számára is egyértelművé vált, hogy az állami tisztviselők és alkalmazottak Fiumében sem számíthatnak hosszú távon biztos egzisztenciára. Azaz elkerülhetetlen az anyaország koncentráltabb beavatkozása. Mindazonáltal egy átgondolt stratégia kidolgozása váratott magára, ahelyett inkább az adott pillanatnak megfelelő, rögtönzött intézkedéssorozatról lehet beszélni. Ezt alapvetően négy fő tényező határozta meg. 1. a kikötőváros fizikai távolsága és megközelíthetatlensége; 2. a Fiume-kérdés nemzetközi szintre kerülése; 3. a magyar állampolgárok általános lét- és vagyónbiztonságának garantálása; 4. az, hogy az állam

¹⁴⁶⁶ HR-DARI-7. 1601. eln./1918. (65. d.); Ordasi 2019a. 203–204.; HU-MNL-OL-K 116-5.-1930-1942. (8. cs.).

¹⁴⁶⁷ Ordasi 2019c.

¹⁴⁶⁸ HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-4357. (1281. cs.).

¹⁴⁶⁹ Ordasi 2019a, 162–163. 1919 elején Donáth Mária engedély nélküli távozott (szökött) Fiuméből, azonban édesanyja ennek ellenére is megpróbálta további fizetésének és illetményeinek kiutalását kiharcolni.

¹⁴⁷⁰ Leánykori nevén: Mariassevich Filoména.

¹⁴⁷¹ Ordasi 2019a, 173–174.

kész volt lemondani az egyetlen tengeri kikötővárosáról.¹⁴⁷² Ezt jelzi, hogy 1918. december 29-én a kormány jóváhagyta a Fiumei Kormányzóság felszámolását, és ezzel egyidejűleg nevét Felszámolás alatt lévő fiumei kormányzóságra változtatta, valamint, hogy Fülep Lajos személyében – többek közt az állami tisztviselők kérésére¹⁴⁷³ – kormánybiztost küldött ki a városba.¹⁴⁷⁴

Az olasz kapcsolatairól jól ismert Fülep feladatát egy olyan egyezmény megkötésében jelölték meg, amely lényegét a békés egymás mellett élés és a magyar állami alkalmazottak létfeltételeinek biztosítása képezte.¹⁴⁷⁵ Az úgynevezett „Egyezség” megkötésére számos viszontagság után végül 1919. január 6-án Antonio Grossich és Fülep Lajos között került sor.¹⁴⁷⁶ A szerződés értelmében a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács vállalta, hogy Fiume hovatartozásának rendezéséig a szolgálat és a közigazgatás működtetéséhez feltétlen szükséges állami tisztviselőket és alkalmazottakat 1918. évi december hó 31-ig megállapított összes jogaikban és állásában megerősítve (visszamenőleg 1919. január elsejétől számítva) átveszi, illetve megtartja szolgálatában.¹⁴⁷⁷

A FONT a foglalkoztatást súlyos feltételekhez kötötte. Először leszögezte, hogy az átvettek szolgálati idejük alatt minden intézkedéseinek engedelmességre kötelesek, és velük a magyar kormány nem rendelkezhet.¹⁴⁷⁸ Másodszor két kategóriába sorolta az átvetteket: a Fiume-kérdés végleges rendezéséig alkalmazottakra, valamint a(z) annál rövidebben meghatározott időre foglalkoztatottakra. Ez utóbbi kategóriába tartoztak a tanítók és tanárok, akiket a fiumei városvezetés csak a tanév végéig kívánt szolgálatában tartani.¹⁴⁷⁹ Nagy engedménynek számított azonban,

¹⁴⁷² MT, 1918. december 28.

¹⁴⁷³ Fiumei állami tisztviselők a miniszterelnöknél. *Pesti Napló*, 1918. november 20. 3–4.

¹⁴⁷⁴ HU-MNL-OL-K 26-1919-XXVII.-2455. (1211. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1918-XXVII.-6470. (1187. cs.); MTAKK MS 4592./32. Fülep Lajos működésével kapcsolatban lásd: F. Csanak 1990.; Babus 2002).

¹⁴⁷⁵ MTAKK MS 4592./31.; HU-MNL-OL-K 27 (1918. 12. 14. 38. o.); Ablonczy 2008. 166–167.; Babus. 2002.

¹⁴⁷⁶ MTAKK MS 4592./50., MTAKK MS 4592./69., Lásd Egan Lajos naplójának 1918. december 30-ai és 1919. január 25-i bejegyzését. Ordasi 2019a, 109–110., 123–124.; Massagrande 2014, 130. Egyezség. (A dokumentumot azóta a csomóból kivették és egyelőre ismeretlen helyre áthelyezték.)

¹⁴⁷⁷ A megegyezés Jekelfalussy zárójelentése és Egan naplója alapján 1919. január végéig hozzávetőlegesen 449 személyt érintett. HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-2139. (1249. cs.); Ordasi 2019a, 124–125.

¹⁴⁷⁸ HU-MNL-OL-K 26-1921-XXIV.-8077. (1249. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-2139. (1249. cs.).

¹⁴⁷⁹ MTAKK MS 4592./69.; HU-MNL-OL-K 26-1921-XXIV.-8077. (1249. cs.).

hogyan azok, akik valamilyen oknál fogva ideiglenesen a FONT alkalmazásába léptek, mentesültek a hűségeskü tétele alól, és csak engedelmességi (hivatali) eskü letételére szólították fel őket. Végül jelentős tényezőnek tekinthető, hogy a FONT hozzájárult a politikailag veszélytelennek ítélt, de át nem vett személyek városban maradáshoz.¹⁴⁸⁰

Mindennek megvolt az ára. Cserébe Károlyi Mihály kormányának szavatolnia kellett, hogy gondoskodik a magyar állampolgárok egzisztenciájáról és az időközben elbocsátottakat a folyamatos szolgálat elve alapján – tehát a FONT alatt végzett tevékenységük idejének és illetményeinek beszámításával – automatikusan visszafogadja. Nem meglepő, hogy az „Egyezmény” megkötése nagy hatást gyakorolt az állami tisztviselőkre, és ez alól egyes kormányzósági tisztviselők sem képeztek kivételt.¹⁴⁸¹

Joggal feltételezhető, hogy a viszonylagos kedvező feltételek kivívásában Fülep Lajos diplomáciai képességei mellett nagy szerepet játszott Fiume nemzetközi elismerésének bizonytalansága, valamint a FONT belpolitikai és pénzügyi problémái.¹⁴⁸² Azt, hogy a magyar kormány a FONT feltételeit még jelentős anyagi áldozatok árán is elfogadta, valószínűleg az, a már jelzett időnyerési szándék magyarázza, mellyel legalább a béketárgyalások befejezéséig egy újabb potenciális menekültáradattól akarta magát megkímélni.

A jogi keretek lefektetésén túl a magyar kormány a fiumei magyarság helyzetének javítása érdekében a más, az egyén számára a mindennapi életben jobban érzékelhető eszközöket is alkalmazott. Ezek közt említhetők a Magyar Segélyező és Tanácsadó Iroda elsősorban az árvák és özvegyek támogatására irányuló tevékenységének felkarolása, a melegkonyhák, ételosztások szerveztetése, valamint a különböző címeken kisebb-nagyobb pénzügyi kiutalása.¹⁴⁸³

A pénzügyek folyósítása viszont több problémát felvetett. Egyrészt azt, hogy az általános infláció, az érvényes valutahasználati zavarok következtében a kiutalt összegek értéke gyorsan esett és az további bizonytalanságot, frusztrációt okozott. Másfelől azt, hogy Fiumébe a pénzbehozatalt már 1918 októberétől tiltották, az ez ellen vétőkkel szemben pedig

¹⁴⁸⁰ HU-MNL-OL-K 26-1921-XXIV.-8077. (1249. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-2139. (1249. cs.); Ordasi 2019a, 123–124.

¹⁴⁸¹ MTAKK MS 4592/50.; MTAKK MS, 4592/69.; Ordasi 2019a, 109–110., 123–124.; Masagrande 2014, 130.

¹⁴⁸² Babus 2002.

¹⁴⁸³ HU-MNL-OL-K 503-1920-18.-126097. (44. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1919-XXIV.-41610. (1211. cs.). Pl. gyors- és ruhasegély, a háborús, családi, kor, kikötői és drága pótlék, beszerzési előlegek.

megszálló szövetséges, valamint a városi hatóságok a legszigorúbb módon jártak el.¹⁴⁸⁴ Mindez még akkor is igaz, ha a Fülep-féle egyezmény értelmében a magyar állam felől érkező bizonyos mértékű pénzmozgást nyilvánvaló okokból elvileg engedélyezniük kellett. Mindenestre Jekelfalussy Zoltán Bethlen István miniszterelnöknek 1921 júniusában készített zárójelentése szerint a kormány állítólag 1921. június 21-ig 5.540.282 koronát fordított a Fiumében maradt tisztviselők és nyugdíjasok illetményeinek kifizetésére.¹⁴⁸⁵

Noha a Fülep-féle szerződés lényegében a két világháború között is érvényben maradt, annak egyes részei fokozatosan újraértékelődtek. Ennek három oka volt: 1. a magyar belpolitika válság és a Tanácsköztársaság megalakulása; 2. az olasz kormány¹⁴⁸⁶ és a FONT tagjai egyaránt tartottak attól, hogy a „bolsevik fertőzés” továbbterjed; 3. valamint attól, hogy az új rezsim az „Egyezmény” pontjait magára nézve nem tartja kötelezőnek. Ez utóbbi azt jelentette volna, hogy a magyar állam nem gondoskodik tovább a kikötővárosban maradt magyar állampolgárokról.¹⁴⁸⁷ A FONT félelme azért is megalapozottnak tűnt, mivel a Tanácsköztársaság láthatóan nem tudta, miként viszonyuljon a fiumei helyzethez.

A Tanácsköztársaság dilemmái a kormányzónak küldött levelek címzéséből is kitűntek. Ezek a levelek ugyanis az udvariassági formulákat teljesen mellőzték és Jekelfalussy Zoltán „Nagyméltóságú Kormányzó Úr!” megszólítását hol egyszerűen „kormányzóra”, hol „kormányzó-elvtársra” cserélték.¹⁴⁸⁸ Az alá- és fölérendeltség viszony és az átmeneti helyzet visszafelé is kifejeződött: Jekelfalussy következetesen a „Felszámolás alatt lévő fiumei Kormányzóság vezetője”-ként írta alá a felterjesztéseit.¹⁴⁸⁹ Valószínűsíthető, hogy ez azért bizonyult szükségesnek, mert a túl arisztokratikus „kormányzó” terminussal szemben a „Kormányzóság vezetője” kifejezés jobban kifejezte a bürokratikus, hivatalvezetői jellegét és az új rendszer értékrendjét. A Tanácsköztársaság viszonyulását a zavaros fiumei helyzethez mutatja, hogy a Kormányzóságot nem alakították át népbiztossággá, és a

¹⁴⁸⁴ Reill 2020.

¹⁴⁸⁵ HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-2139. (1249. cs.). Jekelfalussy jelentéséből az is meg tudható, hogy ebben az időben még utalványozás alatt állt 609 206 korona és 15 000 olasz líra az érintettek június végi illetményeinek kifizetésére.

¹⁴⁸⁶ Juhász B. 2018, 75.

¹⁴⁸⁷ Massagrande 2014, 367. Igaz, ahogy Giovanni Rubinich felszólalásából kitűnik, Fülep személyében és a Tanácsköztársaság alatt betöltött pozíciójában megfelelő biztosítékot láttak abban, hogy Kun Béla kormánya is tartsa magát az egyezséghez.

¹⁴⁸⁸ HU-MNL-OL-K 26-1919-XXIV.-601.2.f. (1211. cs.).

¹⁴⁸⁹ HU-MNL-OL-K 26-1919-XXIV.-5890. (1211. cs.).

hivatali szolgálatot ellátó személyzetet sem cserélték le. Azaz úgy tűnik, az egyetlen főispáni rangú politikus, aki legalább formálisan megőrizhette a korábban viselt hivatali méltóságát a Tanácsköztársaság alatt, az éppen Jekelfalussy Zoltán, az utolsó fiumei kormányzó volt.¹⁴⁹⁰

A Tanácsköztársasággal szembeni bizalmatlanságon kívül a FONT-ot Fiume folyamatosan romló kereskedelmi és közgazdasági helyzete is erősen aggasztotta, mivel ez gyakorlatilag teljes fizetéseképtelenséget jelentett. Jellemző, hogy 1919 második felétől a FONT még saját alkalmazottjait is csak az erősen devalválódott, gyenge jugoszláv koronával tudta kifizetni, és jelentős részüket még így is kénytelen volt elbocsátani. Ugyanez igaz a gyárosokra és nagyvállalkozókra is, akiknek hasonló válságkezelési stratégiája ellen munkásaik sztrájkokkal és felvonulásokkal tüntettek.¹⁴⁹¹ És ha mindez nem lett volna elég, Gabriele D'Annunzio hatalomra kerülésével, Fiume intenzívebb nacionalizálásával és a lakosság egyes csoportjainak mozgósításával nemcsak a bel- és külpolitikai feszültségek növekedtek, de az egzisztenciális válság is soha nem tapasztalt méreteket öltött. Ekkor az állandósult és mindennapossá váló élelmiszerhiány miatt a FONT már a fiumei születésű árvákról sem tudott gondoskodni, így őket D'Annunzio-nak Olaszországba kellett küldenie.¹⁴⁹²

Ilyen körülmények közt mindkét fél részéről jogos félelemként merült fel, hogy az „Egyezmény” valamilyen formában előbb-utóbb érvényét veszti. A FONT növekvő bizalmatlansága a (fiumei illetőséggel nem rendelkező) magyar állampolgárok kiutasításáról szóló rendeletek megszaporodását is maga után vonta.¹⁴⁹³ Mivel ez sokszor a környező jugoszláv ellenőrzés alá tartozó területre való kitoloncolást jelentett, egyre többen döntöttek a hazatérés mellett. A FONT eljárása következtében a magyar állam is rákényszerült arra, hogy koncentráltabban törekedjen állampolgárainak hazaköltöztetésére, valamint a (lét)helyzetváltozással járó migrációkat lehetőleg mérsékelje.

¹⁴⁹⁰ Igaz, ezen motívumok feltételezett okai mögött mindenekelőtt a Tanácsköztársaság már említett érdektelenségét és rövid regnálási idejét kell feltételezni, valamint a tényt, hogy a Kormányzóság legitimitását még a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács is megkérdőjelezte.

¹⁴⁹¹ Jeličić 2016; Reill 2020.

¹⁴⁹² Hughes-Hallett 2013; Reill 2020.

¹⁴⁹³ Reill 2020, 153–160. Reill kutatásaiból ismeretes, hogy az újabb kiutasítási hullám ellenére a kiutasításokat sokszor nem hajtották végre és/vagy a kiutasítottak a felszólítás dacára sem távoztak a városból. Amennyiben pedig mégis, gyakran rövidesen visszatértek a városba. Ez nyilvánvalóan a mélyebben integrálódott személyek esetében bírt tendenciáértékel.

Erre különösen nagy szükség mutatkozott, még akkor is, ha fizikai bántalmazástól a magyar nyelvű állami tisztviselőknek csak igen kivételes esetekben kellett tartaniuk. Az egykori fiumei állami hivatalnokok visszatekintései és beszámolóí alapján a panaszok döntő többsége az utazással járó magánvagyon károsodásában öltött testet. Ezt támasztja alá Szabó Samu, a Tengerészeti Akadémia igazgatójának visszaemlékezése, amelyekben bűntörői „elkótyavetyéléséről”, iratainak, könyveinek kénytelen Fiumében hagyásáról számolt be.¹⁴⁹⁴ Persze nem Szabó Samu volt az egyedüli eset. Hozzá hasonlóan még a háború alatt Budapesten „ragadt” Tix Miklós,¹⁴⁹⁵ és Török István, egykori fiumei rendőrfőkapitány is kikötővárosban maradt ingóságai miatt aggodalmaskodott a miniszterelnöknek írt felterjesztéseikben.¹⁴⁹⁶ A forrásokból az is kitűnik, hogy a hivatalos dokumentumok beszerzése, a vagonok hiánya és a vasúti összeköttetés problémái, a fosztogatások, atrocitások, és az ezekről szóló híresztelések demoralizáló hatása leküzdendő akadálynak számítottak.¹⁴⁹⁷

Némileg paradox módon, a távozni kívánók legnagyobb segítője és támogatója a szövetséges katonai erők és a FONT voltak.¹⁴⁹⁸ Ez aligha meglepő, figyelembe véve, hogy őket saját hosszú távú céljaik motiválták. Például a város lakosságának könnyebb ellátása, a nemzetközi közvélemény szimpátiájának megnyerése, Fiume teljesebb fennhatóság alá vonása, valamint látszólagos (olasz) etnikai homogenitásának megteremtése és bizonyítása. Ez a hozzáállás ismerhető fel Egan Lajos és Michele Castelli olasz polgári biztos 1919 augusztusában folytatott beszélgetésében is, mely során Castelli úgy nyilatkozott, hogy amennyiben a magyarok a távozása csak vagonkérdés lenne, ő szívesen biztosít vonatot.¹⁴⁹⁹

A magyar kormány különböző jogcímenek kiutalt összegekkel segítette a költözőket, a rászorulókat számára pedig ingyenessé tette az utazást. Mégis, miként a Grazban házat vásárló Hausner Ignác tanár esete tanúsítja,

¹⁴⁹⁴ SzS vissz. 247–251. Az irat rendelkezésemre bocsátásáért Takács Zsuzsanna Máriának és S. Pallós Piroskának tartozom köszönettel.

¹⁴⁹⁵ HU-MNL-OL-K 501-1918-16.-203002. (88. cs.)

¹⁴⁹⁶ HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-3286. (1234. cs.).

¹⁴⁹⁷ Ordasi 2019a.

¹⁴⁹⁸ HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-sz.n. (1107./1920. F.K.) (1234. cs.); Ordasi 2019a, 207., 275.

¹⁴⁹⁹ „Brandensteinel Castelli polg[ár]biztoshoz megyek, ki vasárnap reggelre ígéri az utazási engedélyt s egyúttal kérdi, miért nem mennek el a magyarok?

Én: nincsen pénzük, nincsen utazási lehetőség és biztonság, nem tudni Magyarországon befogadják-e; különben a magy[ar] tanítóknak eddig itt »kellett« maradni, ezenkívül van cca 560 nyugdíjas.

Ő: szívesen adok vasúti vonatot.” Ordasi 2019a, 204.

a vasutasok transzportja (elvileg) csak Magyarországra szállította térítésmentesen a személyeket és holmijaikat.¹⁵⁰⁰ Hausner példája egyébiránt azt is illusztrálja, hogy a „haza” és a „hazatérés” fogalmai meglehetősen flexibilisek voltak és többféle értelmezést nyerhettek. Más jelenthetett egy magyar vagy egy délszláv származású oktatónak, mást egy állampatriótának, mást egy fiumei születésű olasz anyanyelvű lokálpatriótának. Illetve megint másképp interpretálódott egy olasz nacionalista, egy szociáldemokrata vagy egy kommunista számára, és megint csak más értelmezést nyert egy élelmes „opportunistá” szemében.

A fentiekből következik, hogy a hazatérés számos irányban, különböző okok, vagy indokok alapján megtörténhetett. Legtöbbször a széteső Osztrák–Magyar Monarchia területén, főleg nyelvtudásuk és családi kapcsolataik révén Magyarországon és a Délszláv Királyságban kerestek boldogulást. Ám olyanok is akadtak, akik a román állam szolgálatába léptek, vagy a városban maradva, előbb a FONT szolgálatába kerültek és lassacskán többnyire olasz állampolgárokká lettek. Sőt, miként Sándorffy Ferdinánd kanonok és Mittner Zoltán iskolaigazgató választásai mutatják, arra is akadt példa, hogy egyesek magyar állampolgárságukat megőrizve, még az 1930-as években is Fiumében laktak.¹⁵⁰¹ Az állami tisztviselők a maradványt általában üzleti, szociális vagy családi összeköttetések, ritkábban „kulturális missziós” ideáik miatt választották. Hiszen amennyiben megtehették, berendezett életüket, megszokott életvitelüket nem szívesen adták fel.

A migráció kapcsán felmerül a kérdés, hogy vajon hány magyar és hány egykori állami alkalmazott maradt a háború után Fiumében, valamint az, hogy hányan távoztak önjárásból a városból, illetve 1918 és 1920 között hányan vették fel az olasz állampolgárságot. Pontos statisztikák hiányában ezen kérdésekre egyelőre nem adható kielégítő válasz. Ezzel szemben három tényező megállapítható: 1. hogy a hatalomváltás és/vagy az állam széthullása nem feltétlen járt együtt a migrációs hajlandósággal; 2. hogy a távozás melletti döntést sem mindig etnolingvisztikai törésvonalak mentén következett be,¹⁵⁰² 3. hogy nemcsak Fest Aladár 1912. évi statisztikai prognózisa – mellyel 1920-ra a magyarok arányát 1920-ra 18,68%-nak (11 208 fő) jósolta¹⁵⁰³ – nem valósult meg, de még Szőnyi Hugó 1918. évi 8000 magyar főről beszámoló cikke is erős kétségeket ébresztett.¹⁵⁰⁴

¹⁵⁰⁰ Ordasi 2019a, 228.

¹⁵⁰¹ HU-MNL-OL-K 116-1943-1.-615. (2. cs.); Ablonczy 2008, 163–188.

¹⁵⁰² Ordasi 2019c.

¹⁵⁰³ Fest 1912a, 9–17.

¹⁵⁰⁴ Szőnyi 1918, 17.

A Magyarországra visszatérő állami tisztviselők és alkalmazottak fiu-
mei szolgálatukat követő költözése mellett legalább ekkora súllyal bírt az
új állami struktúrába integrálódás kérdése. Az újrakezdést és a könnyebb
beilleszkedést az állam családgyógyító programokkal támogatta. Ez egyben
azt is jelenthette, hogy egyesek ideiglenes beutazási okmánnyal, személye-
sen térhettek vissza Fiumébe, ahol maradt családjaikért és ingóságaiért.
Épp úgy, ahogy Török István vezetésével az állami rendőrök, valamint a
MÁV alkalmazottjai tették.¹⁵⁰⁵ Másfelől a kialakult helyzetet a(z értelmi-
ségi) migráció politikai irányításával, felülről való szabályozásával, vala-
mint a Klebelsberg Kuno által szorgalmazott iskolateremtési programmal
és újabb munkahelyek biztosításával igyekezett segíteni.¹⁵⁰⁶

Noha Jekelfalussy jelentéseiben arról tudósított, hogy csaknem az összes
tisztviselő és tanár alkalmazásáról sikerült gondoskodni,¹⁵⁰⁷ tudvalevő,
hogy közülük sokat létszámon felülként kezeltek vagy egyszerűen nyug-
állományba küldtek. Többek közt ide tartozott Egan Lajos kormányzóhe-
lyettes is, akit már 1919. június 1-jén nyugdíjaztak,¹⁵⁰⁸ ám létszámon felül-
ként 1920. május 29-ig szolgálatban tartották.¹⁵⁰⁹ Az állam bizonyos
esetekben az egyéni ambíciók és preferenciák figyelembevételétől sem zár-
kózott el. Így Kritza István, Romwalter Alfréd és Szendrei Mihály elhelye-
zése során, mikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium arról érdeklő-
dött, hogy a nevezett tanárok hol és milyen körülmények között vállalnának
legszívesebben szolgálatot. Bár egyáltalán nem tekinthető reprezentatív
mintának, elgondolkodtató, hogy az oktatók elsődleges szolgálati célként
Fiumét jelölték meg. Budapestet, Sopront, Magyaróvárt csak alternatív
megoldásként tüntették fel.¹⁵¹⁰

Az állami alkalmazottak boldogulása mindenekelőtt egyéni képessé-
geiktől, nyelvismereteiktől és az országos munkaerőigényektől függött,
de lehetőségeiket befolyásolták személyes kapcsolataik, politikai állásfog-
lalásuk és közvetlen környezetük befogadó és támogató hajlandósága. Ki-
rívóan sikeres példaként hozható fel a kormányzó,¹⁵¹¹ valamint a vele
együtt Budapestre távozó hivatalnokok előmenetele: Orosdy Lajos minisz-

¹⁵⁰⁵ HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-sz.n. (1107./1920. F.K.) (1234 .cs.); HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-3286. (1234. cs.).

¹⁵⁰⁶ Vö. Csóti 2002.

¹⁵⁰⁷ HU-MNL-OL-K 26-1920-XXIV.-2139. (1249. cs.).

¹⁵⁰⁸ Ordasi 2019a, 184.

¹⁵⁰⁹ Ordasi 2019a, 277.

¹⁵¹⁰ HU-MNL-OL-K 503-1920-18.-22. (46. cs.). Illetve ezzel párhuzamosan Kritza István a Ki-
viteli Akadémia fenntartását is kérelmezte. Nagy A., 2014, 118-145.

¹⁵¹¹ Részletesebben Jekelfalussyról: Ordasi 2020b.

teri osztálytanácsos szolgálatait fokozatos kitüntetések után végül helyettes államtitkári címmel jutalmazták,¹⁵¹² Villani Frigyes miniszteri titkár pedig már 1920-tól hivatalos követként képviselte az ország érdekeit: előbb Romániában és Franciaországban, később Olaszországban, majd Albániában is.¹⁵¹³ Érdemes megemlíteni az 1902 óta a Kormányzóságnál tevékenykedő Obál Vilmos műszaki altiszt nevét is, akit – saját visszaemlékezése szerint – a FONT azért utasított ki a városból, mert nem volt hajlandó szolgálatába átlépni. Obál távozását követően előbb Jekelfalussy fővárosi hivatalába került a Kormányzóság végleges felszámolásáig, majd a Sándor-palotában berendezkedett Miniszterelnökséghez helyezték át. Több mint tizenöt évvel később Obál miniszterelnökségi főportásként innen is ment nyugdíjba.¹⁵¹⁴

¹⁵¹² HU-MNL-OL-K 26. 1249. cs. 1921. XXVII. t. 9283 (4490. a. sz.). Részletesebben Orosdyról: Ordasi 2023c.

¹⁵¹³ Villani é. n. Részletesebben Villaniról: Ordasi 2020c.

¹⁵¹⁴ Az altiszt karrier legbiztosabb kelléke a – diszkréció, vallja Obál Vilmos, a Miniszterelnökség nyugalomba vonuló főportása. Uj Nemzedék, 1938. február 2. 5.

A FIUMEI URALMI ELITEK ÁTFORMÁLÓDÁSA¹⁵¹⁵

Noha Kövér György Tiszaeszlárjában úgy vélekedik, hogy „Egy színdarabban a főszereplők felsorolásának nem az első felvonás vége táján, hanem rögtön a legelején, a címlapbelsőn lenne a helye”,¹⁵¹⁶ a családtörténeti elemzések tartalmazó *Főhősök* című fejezetét mégis kötetének második felébe helyezi. Kövér ezt azzal magyarázza, hogy Solymosi Eszter „ügye” nem egy önmagában álló történet, hanem egy szélesebb problémakör fontos része. Ekképp a kötetben megjelenő „szereplőket” nem érdemes saját közegükből kiragadni és a teljes kontextustól eltávolítva vizsgálni.¹⁵¹⁷ Kövér példáját követve ebben a külön szakaszban mutatom be a lokális hatalmi térben megjelenő legfontosabb politikai személyeket: a kormányzókat és helyetteseiket, a parlamenti képviselőket, valamint a podestákat. A fejezetben egyfelől e hivatalok és tisztségek funkcióit és a velük szemben támasztott elvárásokat, tapasztalatokat vizsgálom. Másfelől, a hivatalokat és méltóságokat betöltő személyek származását, családi kapcsolatrendszerét, személyes összeköttetéseit, iskolázottságát, rekrutációs bázisát tanulmányozom. Érdekel, hogy a vizsgálatba bevont személyek milyen szempontok alapján kerültek az adott pozícióba, illetve, hogy miért és meddig voltak képesek betölteni azt. A propopográfiai elemzések egyes elemeit felhasználva kitérek arra, hogy mi számítottnak általánosnak és „normálisnak”, vagy „kivételes”, esetleg kimondottan „formabontónak”. Céloom továbbá, hogy felhívjam a figyelmet az elemzési csoportok közti átfedésekre, kontinuitásokra és diszkontinuitásokra, valamint a különböző generációk és/vagy érdekkörök közti törésvonalakra.¹⁵¹⁸

*

1904. január 17-én Rákosi Viktor (alias Sipulusz) Kakas Márton című Függetlenségi és negyvennyolcas alapokon álló élclapjának címlapján egy különösen groteszk alakot ábrázoló gúnyrajz jelent meg.¹⁵¹⁹ A gnómszerű

¹⁵¹⁵ Jelen fejezethez csatolt mellékleteim csupán évre kerekített viszonylagos számításokat tartalmaznak. A hónapokat és napokat is figyelembe vevő pontosításokat egy későbbi munkámban végzem el.

¹⁵¹⁶ Kövér 2011, 251–252.

¹⁵¹⁷ Kövér 2011, 251–252.

¹⁵¹⁸ Előrebocsátom, bár az alacsony elemszám miatt az adatokból nem lehet hagyományos statisztikai következtetéseket levonni, és ezért az arányok kimutatásánál fennáll a veszély, hogy egyetlen atipikus szereplő jelentősen módosítja, „eltorzítja” az értékeket, a tendenciák valamilyen szintű jelzése érdekében mégis a százalékok feltüntetése mellett döntöttem.

¹⁵¹⁹ A fiumei kormányzó bevonulása – Kárpátoktól az Adriáig. Kakas Márton, 1904. január 17. 1. Lásd XIV. 19. melléklet.

alak leginkább figyelemfelkeltő tulajdonságai közt említhető az egész teret betöltő dinamikus, ugrásszerű mozgása, valamint a hatalmas, már-már hólyagszerű feje. A képről a kellően olvasott szemlélő óhatatlanul is Ady Endre disznófejű nagyurára asszociálhat. Még akkor is, ha a költő az egyik legismertebb pénzversét csak 1905-ben közölte, ráadásul negatív főszereplőjét akkor köztudottan 1904 májusában Rodin Gondolkodó című szobra inspirálta.¹⁵²⁰ A karikatúrának azonban semmi köze nem volt sem Rodinhoz, sem pedig Adyhoz. Annál több viszont a pénzhez és társadalmi pozícióhoz, illetve a térben és időben bekövetkező látványos mobilitáshoz.

A rajzot a lap állandó karikaturistája, Linek Lajos készítette és A fiumei kormányzó bevonulása – Kárpátoktól az Adriáig igazán informatív címet kapta. Hiszen a kép nem más, mint a Szabadelvű Párt egyik lelkes képviselőjét, Roszner Ervint örökítette meg, miként tíz évet meghaladó máramarosi főispánságát maga mögött hagyva Fiumébe sietett, hogy ott kormányzó lehessen. A helyzet abszurditását különösen az adta, hogy Roszner Nógrád, Bihar és Máramaros vármegyéhez fűződő pályafutása miatt is csak mérsékelten lehetett tisztában a fiumei viszonyokkal. Tájékozatlansága folytán eleve jobban ki volt szolgáltatva a központi hatalom direktíváinak és egyes befolyásos köreinek. Ezáltal mindenki evidenciaként kezelte, hogy Roszner Tisza István kormányának „meghosszabbított karja”, végrehajtó embere. Az opresszív veszélyre a karikatúra is figyelmeztetett: Linek a várost éppen úgy helyezte Roszner lába és tenyere alá, mintha azt el akarná taposni. A fenyegető mozdulatot a kormányzó magabiztos arckifejezése is megerősíti, amellyel az óriási szemüvege mögül érkezési célpontjára letekint.

A fentiek ismeretében elgondolkodtató, hogy vajon a kellő tapasztalat és helyismeret hiányában miért éppen Rosznerre esett a miniszterelnök választása. A Magyar Tengerpart a kinevezést az alábbi sorokkal magyarázta: „Meglépetést ez a kinevezés sem a politikusok között, sem városunk intelligensebb köreiben nem fog kelteni. Mert Roszner neve már hetek előtt szerepelt a kandidátusok sorában. A kormányzói tisztség kivételes voltára jellemző világot vet, hogy míg más, vele egy rangfokon levő állásnak töméntelen az aspiránsa, erre úgyszólván alig akadt vállalkozó. Szapáry László lemondása óta öt hónap telt el, s e hosszú idő alatt a kombináció mindössze négy nevet hozott forgalomba.

Ennek a ténynek jelentősége van. Mert hiszen nálunk valóban több az eszkimó, mint a foka. A napidíjasságtól föl a Miniszterelnökségig a kínálat túlhaladja a keresletet s ha minden ambíciót ki kellene elégíteni, a maga-

¹⁵²⁰ Angyalosi 2016.

sabb állások megtízszerezve elegendők. Miért kivétel a kormányzói tisztesség? Hiszen Fiume kormányzója nagy hatáskörrel bír, közjogi méltóság, akit hely illet meg a főrendiházban. Szava, mint kormányzóé és mint a Tengerészeti Hatóság elnökéé, idelent, odafent a kormány kebelében súllyal bír. E súly mértéke csak az egyéniségtől függ. Az állás jogot ad betöltőjének, hogy amit a város és a tengerészet érdekében helyesnek és szükségesnek tart, azt keresztülvinni is törekedjék. Komoly ambíció számára tág perspektívát nyit, szélesebb működési térrel, mint – a miniszterséget kivéve – bármily állás az országban. Akit pedig sarkall a vágy, hogy ragyogó központja legyen egy társadalmi életnek és fényt árasszon: megfelelőbb helyet nem találhat Fiuménél, ahol egymást érik az alkalmak a gazdasági és luxusszeretet csillogása.

És mégis, nem törték magukat sem a közéleti, sem a társadalmi előkelőségek a kormányzásért, holott sok a nagyúr, aki szerepelni óhajt és evégből áldozatokra is hajlandó. [...] a fiumei Kormányzóság élén oly férfit kíván látni, aki nem csillogni, hanem dolgozni akar. Az üres és hiú ambíciók elé a közvélemény gátat emelt. Láthatatlan betűkkel ráírta a kormányzói palota homlokzatára: Csak az lépjen ide, kit képesség és ambíció vezérel. Amikor Tisza István kezébe vette az ország gyeplőit, már tudták, hogy Fiume kormányzója a legkiválóbb erők sorából fog kiválasztatni. Mert aki oly puritán az erkölcséhez, határozott az elveiben, öntudatos a cselekedeteiben és annyira a tettek embere, mint az új miniszterelnök annál kizártnak lehetett venni, hogy másra essék tekintete, mint aki megfelel az ő komoly igényeinek és a közvélemény óhajának.”¹⁵²¹

Az idézet azt érzékelteti, hogy 1903 végére a kormányzói méltóság vesztett korábbi vonzerejéből, mivel az a betöltőjétől egyre több energiát igényelt és a municipális válság tapasztalatai alapján mind konfrontatívabb, kényelmetlenebb posztnak bizonyult. Vagyis az állásra egy olyan – kellő anyagi háttérrel is rendelkező, reprezentálásra alkalmas – személyt kellett keresni, aki kész volt kompromisszumokat kötni és a konfliktusokba belehelyezkedni, illetve azok kezelésére kísérletet tenni. Tisza István ezt az ambíciókkal teli egyént találta meg Roszner személyében,¹⁵²² akit a cikk további része a „munka embereként” mutatott be az olvasóközönségnek. A szerző szerint ugyanis Roszner a pozícióját nem származásának és vagyonának köszönhette, hanem „saját erkölcsi és észbeli kiválóságának”. És va-

¹⁵²¹ Roszner Ervin báró Fiume kormányzója. Magyar Tengerpart, 1903. december 13. 1–3.

¹⁵²² HU-MNL-OL-K 26-1908-XXVII-5417. (749. cs.). Tisza István és Roszner közeli kapcsolatát tanúsítja, hogy a kormányzó „Édes István!” címmel és „Ölel” zárással írt neki levelet.

lóban. Noha a Roszner-család is bárói címmel rendelkezett, valamint távolról még a Zichyvel is rokoni kapcsolatban állva az arisztokrácia sorában foglalt helyet, mégsem tartozott az „elsővonalas” főnemességhez.¹⁵²³ A fiumei provizórium fennállása alatt tehát most először történt meg az, hogy nem egy született Zichy, Szapáry vagy Batthyány került a Kormányosság élére.

A cikk egy másik jelenségre is felhívja a figyelmet. Arra, hogy a Kakas Mártonon kívül az országos és a fiumei közvélemény egy számottevő része Roszner kinevezésében nagy lehetőséget vélt felfedezni. Ekképpen a legtöbb országos és helyi hírlap inkább Roszner pozitív tulajdonságaira koncentrált és erényeit kiemelve valódi megváltóként várták érkezését. A várakozás és nagy izgalom a beiktatása körüli teendőkre is oly mértékben kihatott, hogy a szokástól eltérően a fiumei állami hivatalok és intézmények nem a fiumei vasútállomáson fogadták az érkező kormányzót, hanem testületileg különvonaton mentek elé Buccariba.¹⁵²⁴ Ennek a testületnek a négy kormányossági előadón¹⁵²⁵ kívül tagja volt Gaál Tibor kormányzóhelyettes, Luigi Thierry törvényszéki elnök, Weinhardt Gusztáv pénzügyigazgató, Termatsits Kálmán dohánygyári igazgató, Rauch Géza fővám-szedő, Rákosi Imre főügyész, Moravek Lipót forgalmi főnök, Busche Alfonz postahivatali igazgató, Riegler Sándor, felső kereskedelmi-, valamint Fest Aladár, főgimnáziumi igazgató is.¹⁵²⁶

Fest Aladár Thallóczynak írt újabb levelében lelkesen számolt be a buccari-i tisztelgésről. Külön kitért arra, hogy a nagy esemény azért is volt számára igazán emlékezetes, mert hivatalos bemutatása alkalmával Roszner kiemelt figyelmével tüntette ki. Sőt, még azt is megjegyezte, hogy már sokat hallott kiváló tevékenységéről – egyenesen Thallóczy Lajostól. Fest a történetekről pártfogójának így számolt be: „Roszner báró installációja alkalmával, mint azon küldöttségnek tagját, amely különvonaton ment üdvözlésére Buccariba, már ott az állomáson mutattak be neki. Említette, hogy hallotta már híreimet. Igen szépen köszönöm Méltóságodnak, hogy szíves volt velem szót váltani, ami nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy kellemessé és eredményessé tegye a velem való szolgálati érintke-

¹⁵²³ *Mnzs* 1. 1888. 415–416.; *MNL VVL. Segédlet* é. n.

¹⁵²⁴ HR-DARI-7. 5. eln./1904. (26. d.); HR-DARI-7. 22. eln./1904. (26.d.). A kormányzó külön kérésére a Budapestről Fiumébe tartó gyorsvonat termes kocsját Buccariban a testületet szállító, Fiuméből odaérkező különvonathoz csatolták és így együtt érkeztek meg Fiumébe.

¹⁵²⁵ Wickenburg István, Donáth Imre, Kankovszky Ferenc, Egan Lajos

¹⁵²⁶ HR-DARI-7. 25. eln./1904. (26. d.).

zést.”¹⁵²⁷ Sőt, Fest a kormányzó személyiségétől látszólag elragadtatva csak annyit mondott: „*Debuisset pridem!*”¹⁵²⁸

Fest kijelentése mögött nyilvánvalóan az állami tisztviselőknek és hivatalnokoknak a kormányzókkal szemben támasztott erős politikai és társadalmi elvárásai húzódtak meg. De vajon ezek mennyiben álltak összhangban a valósággal, és az egyes kormányzók mennyiben voltak képesek egyszerre az állam, a város, a különböző érdekcsoportok és a saját igényeiknek megfelelni és szolgálatukat ellátni?

Fiumei kormányzók és helyetteseik

A Fiumei és Magyar-Horvát Tengerparti Királyi Kormányzók

Az előző fejezetekben részletesen foglalkoztam a Kormányzóság rendszerével, rendeltetésével, tekintélyével, strukturális felépítésével, fejlődésének különböző fázisaival és vizsgáltam a helyi (főleg olasz nyelvű) városvezető elitcsoportoknak a folyamatos hatalmi terjeszkedésére adott reakcióit. A téma feldolgozása során kitértem a kormányzó hatás- és jogköreire, kötelességeire, illetményeire és mindezek változásaira. Továbbá, mivel az állam képviselőivel megbízott személyek kiválasztása a hatalomgyakorlás és a hivatalfejlődés szempontjából, valamint a politikai élet és közvélemény alakulása tekintetében is meghatározó tényezőnek számít,¹⁵²⁹ bemutattam a kormányzói hivatalt működtető személyek feladatait és alapvető szelekciós szempontjait. Nem került sor azonban a kormányzók és kormányzóhelyettesek rekrutációs bázisának, társadalmi hátterének, képzettségének és interperszonális kapcsolatainak ismertetésére. Mindez szándékos, mivel célszerűbbnek találtam az említett társadalomtörténeti adalékok analizálásának egy külön nagy egységet szentelni. Éppen ezért az alábbi fejezetben ezen hiányosságok pótlására vállalkozom.

A fiumei provizórium 50 éves fennállása alatt a kormányzói méltóságot tizenegy személy töltötte be. Ők név szerint a következők:¹⁵³⁰

gróf zichi és vásonkeői Zichy József: 1870–1872

gróf muraszombathi, széchyzigeti és szápári Szapáry Géza: 1873–1883

gróf zichi és vásonkeői Zichy Ágost: 1883–1892

¹⁵²⁷ OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

¹⁵²⁸ Latin. Már korábban kellett volna. OSZK Kt. XI/302. Fest Aladár Thallóczy Lajosnak. Fiume, 1904. február 1.

¹⁵²⁹ Somogyi 2015; Somogyi 2017.

¹⁵³⁰ Lásd XIV. 5. melléklet.

gróf németújvári és szabadbatthyány Batthyány Lajos: 1892–1896
gróf muraszombathi, széchyszigeti és szápári Szapáry László: 1897–1903
báró roszeneki Roszner Ervin: 1903–1905
gróf muraszombathi, széchyszigeti és szápári Szapáry Pál: 1905 (október–december),
gróf nagykárolyi és kaplonyi Károlyi György: 1906 (április)
gróf nagyszentmiklósi Nákó Sándor: 1906–1909
gróf capellói Wickenburg István: 1910–1917
gróf jekel- és margitfalvi Jekelfalussy Zoltán: 1917–1921.

A felsorolt listából négy dolog rögtön kitűnik: 1. Szinte valamennyien grófi címet viseltek és tipikusan a (római katolikus nagybirtokos) főnemes-séghez tartoztak. Így nemcsak országos, de birodalmi szinten is szerteá-gazó rokoni összeköttetésekkel rendelkeztek. A címeket illetően Roszner Ervin báró képzett kivételt. 2. A Zichyék és a Szapáryak esetében rokoni (apa-fiú, illetve fivéri) kapcsolatok is kimutathatók 3. A kormányzósági méltóságban töltött hivatali idő csökkent Szapáry László lemondását kö-vetően. 4. A legelőkelőbb arisztokrata családok (például Zichy, Szapáry, Batthyány) helyét Szapáry Pál kérészéletű kormányzósága után a „másod-vonalbeli” nemesi famíliák vették át. Ez a főrendek részéről valószínűleg tudatos döntés lehetett, mivel a századforduló helyi és országos politikai válságait követően mind világosabbá vált a hivatal kényes, konfliktusokkal teli természete. Azaz a pozíció nem csak a reprezentációhoz szükséges va-gyont és affinitást, de rendkívüli „tenni akarást”, munkabírást és erős, ha-tározott, kiegyenlítő személyiséget igényelt. A felsorolt feltételeknek azon-ban az arisztokrácia köréből egyre kevesebben tudtak és/vagy akartak megfelelni, ezáltal mind nehezebb volt alkalmas kormányzójelöltet találni.

Ez a tendencia a kormányzói beiktatás lebonyolításában is visszakö-szönt, ami nem meglepő, hiszen az installációt a fiumei közzgondolkodás az egyik legfontosabb szimbolikus aktusok között tartotta számon. Ennek az a legfőbb magyarázata, hogy a kormányzó beiktatása alkalmával tett ígéretet a városi státútum, az autonómia és az olasz nyelv védelmére. Éppen ezért az eseményt mindig izgatott várakozás és lázas készülődés előzte meg. Az installáció és a hozzá kapcsolódó rítusok (mint amilyen a templomi szertartás, vagy a képviselő-testület előtti bemutatkozás) és tár-sas összejövetelek arra is nagyszerű alkalmat kínáltak a kormányzónak, hogy az állam, valamint a saját jelentőségét kihangsúlyozza. Erre jó esz-köznek bizonyultak a díszes fogadások, vacsorák, és a különböző jótékony-sági célokra fordítandó anyagi felajánlások.

Emellett – amennyiben a sajtó tudósításainak hinni lehet – minél „szerényebb” családból származott a kormányzó, annál inkább törekedett a fényűzés maximalizálására. A „kompenzáló” magatartás különösen Nákó Sándor esetében volt igazán látványos: egyes helyeken még 1923-ban is tartotta magát az a nézet, hogy Nákó beiktatásának végösszege csaknem 80 000 koronára rúgott. A kiadásokat állítólag a kormányzó nagynénje, San Marco hercegnője¹⁵³¹ fedezte, hogy a „nevezetes napot a Nákó névhez méltó fényvel és ragyogással ülje meg”¹⁵³² Nákó installációja és köszöntése egyébiránt azért maradhatott meg sokáig a kortársak emlékezetében, mert az eseményekről már számos, a sajtó által is közölt „hivatalos” fénykép is készült.¹⁵³³ No, és persze azért, mert az őt követő kormányzóknak már nem volt lehetőségük arra, hogy székhelyüket hasonlóan díszes keretek közt foglalhassák el. Szapáry Pálnál és Károlyi Györgynél a viharos országos szintű politikai események játszottak közre, Wickenburgnál a városi képviselő-testülettel szembeni aggályok, Jekelfalussynál főleg a világháborús körülmények. Sőt, miként az ismeretes, Károlyi György és Wickenburg István beiktatására nem is került sor. Az előbbi installációját a Fejérváry-kormány bukása akadályozta meg, az utóbbit pedig éppen az újonnan kinevezett kormányzó szabotálta el, mert azt nem tartotta szükségesnek.¹⁵³⁴

A kormányzók főbb életrajzi adatait feltüntetető saját összeállítású adatbázisom alapján megállapítható, hogy Roszner, Wickenburg és Jekelfalussy kivételével valamennyien a Dunántúlon vagy attól nyugatra (Pozsony, Győr, Bécs) születettek, és az, hogy átlagosan 32,2 éves korukban nevezték ki őket kormányzónak. Bár az Autonóm Párt fiumei sajtója, főleg a La Difesa előszeretettel kritizálta Szapáry László rendkívül ifjú korát és tapasztalatlanságát, mégsem ő, hanem Zichy József volt a legfiatalabb a kormányzók sorában. Érdekes, – jöllehet, itt nyilván csak a véletlenek egybeeséséről lehet szó – hogy az ország keleti felén napvilágot látó kormányzók idősebb korukban kerültek a hivatal élére. Példának okáért Jekelfalussy Zoltán kinevezésekor¹⁵³⁵ már az 55-öt is betöltötte, de az 51 évével Roszner Ervin és a fél életét a Kormányzóságnak szentelő Wickenburg István sem sokkal maradt el tőle.

Ami a kormányzók képzettségét illeti, általában véve elmondható, hogy míg középfokú tanulmányaikat lakhelyükhöz viszonylag közel – nem rit-

¹⁵³¹ Született: Nákó Miléva. Férje: Capecce Zurio San Marco herceg.

¹⁵³² Az utolsó Nákó. Magyarország, 1923. május 29. 3.

¹⁵³³ A fiumei installáció. Ország-Világ, 1906. július 8. 557–558.

¹⁵³⁴ Elmaradt installáció. Pesti Napló, 1910. december 1. 4.

¹⁵³⁵ HR-DARI-7. 699. eln./1917. (59. d.).

kán valamely egyházi iskolában – végezték,¹⁵³⁶ addig a felsőfokú tanulmányaik már legalább Budapestre és/vagy Bécsbe, de akár Berlinbe és Párizsba szólították őket. Ennek kapcsán két tényező is szembeötlő. Az egyik az, hogy noha a kormányzói méltóság betöltése nem követelte meg, szinte valamennyien jogi képzettséget szereztek a katonai pályára készülő Szapáry Géza és Nákó Sándor kivételével. Öten még jogtudori címmel is rendelkeztek.¹⁵³⁷ A másik pedig az, hogy miként az életrajzokból kiderült, többen is teljesítették az úgynevezett Grand Tourt, amivel lényegében az arisztokrácia körében a 18. században meghonosodott szokást folytatták. A kormányzók közül a legjobban dokumentált utazás a Zichy-testvérekhez köthető, akik közül József ázsiai és amerikai élményeiről részletes naplót is vezetett.¹⁵³⁸ A „nagy utazás” gyakorlata elsősorban tapasztalatszerzésre, ismeretbővítésre, világkép-formálódásra szolgált, de nem becsülhető le a szocializáció, újabb összeköttetések kialakítása, a különböző társadalmi érintkezési formák gyakorlása és az idegen nyelvek magas szintű használatának finomítása sem. Ez utóbbi a fiumei hivatalnokoskodás során releváns tényezőnek számított és szinte természetesnek vehető, hogy a magyar mellett németül, franciául és angolul is tudtak, illetve a kormányzói kinevezéshez nélkülözhetetlen olasz nyelvet már Fiumébe érkezésük előtt elsajátították. Persze, emellett más nyelveket is ismerhettek. Wickenburg például valamennyire spanyolul is megértette magát, hiszen hat-hét éves korában édesapja mellett részt vett Habsburg Miksa balvégzetű mexikói „kaland”-jában.¹⁵³⁹

Az arisztokratikus előírások és a rendies mintázatok a párválasztásban is megmutatkoztak.¹⁵⁴⁰ A kormányzók – Szapáry László kivételével – pá-

¹⁵³⁶ Pl. a két Zichy a nagyszombati érseki főgimnáziumba, Batthyány Lajos a győri bencésekhez, Károlyi György a kegyesrendiek budapesti főgimnáziumába iratkozott be, míg Nákó és Wickenburg a bécsi Theresianum tanulói voltak.

¹⁵³⁷ Rajtuk kívül még Jekelfalussy Zoltán is állam és jogtudományt végzett, de doktori címet jelen tudásom szerint nem szerzett.

¹⁵³⁸ Zichy 2013 I.; Zichy 2013 II.

¹⁵³⁹ HU-MNL-OL-P 2256-135. Az útról Wickenburg István még rajzokat is készített.

¹⁵⁴⁰ A főnemességre jellemző mintázatok még a kormányzók gyermekeinek karrier- és párválasztásában is domináltak. Ekképpen a fiúk a családi tradíciókat követve közéleti és/vagy katonai pályán helyezkedtek el. Példának okáért Roszner Ervin idősebb, István nevű fia kulcsszerepet vállalt a Nemzeti Egység Szervezetének vasvári megszervezésében és 1935-ben a párt programjával annak még parlamenti mandátumát is elnyerte. Szapáry Pál kisebbik fia, Antal pedig – Erzsébet nővéréhez hasonlóan – a második világháború alatt a Nemzetközi és Magyar Vöröskereszt összekötő tisztjeként a lengyel zsidó menekülteket segítette. Tevékenységéért a mauthauseni koncentrációs táborba került, és csak kilenchnapos fogság után, Gusztáv Adolf svéd trónörökös (1950-től király) közbenjárásával térhetett haza. Mindazonáltal, ahogy a festőként hírnevet szerző Bat-

lyafutásuk elején megházasodtak, és – Károlyi Györgytől eltekintve – mindannyian főúri környezetből választottak párt maguknak.¹⁵⁴¹ Ahogy Somogyi Éva Magyarok a bécsi hivatalnok világban című munkájában rámutat, a házassági szokások a társadalmi mobilitás vagy fixáció, valamint a nemzeti és birodalmi identitásuk miatt bírtak kiemelt jelentőséggel. Ezért érdemes Somogyi tanácsát megfogadni: a feleségek társadalmi kapcsolatain kívül a nemzeti kötelekeiket is figyelembe venni, valamint a családi összefonódásokat a birodalmi struktúrába illeszkedés részeként felfogni.

Ezek a több szintű összefonódások jól megmutatkoztak az alábbiakban: Zichy József először Odescalchi Ilona hercegnőt, majd Mária Poscht vezette az oltár elé, öccse pedig a dúsgazdag Sina Simon báró unokáját, Wimpffen Hedviget vette nőül. Tipikus főúri frigyként említhető Roszner Ervin Forgách Klotild grófnővel és Nákó Sándor Liphay Eszter bárónővel kötött házassága, valamint Batthyány Lajos frigye is. A vértanú unokája ráadásul nem mással, mint Andrassy Gyula lányával, Ilonával kötötte össze az életét. Hasonló módon, Szapáry Géza a perkátai uradalom egyik várományosával, Győry Máriával alapított családot. Igaz, fiaik már a történelmi Magyarország „határain túl” találtak maguknak társat. Szapáry László hosszú kicsapongó éveit követően Irene Ungnad Weissenwolff személyében egy cseh birodalmi grófnő mellett állapodott meg. Szapáry Pál pedig egy lengyel grófnő, Maria Przedziecka kezét kérte meg, aki állítólag az orosz cár főudvarmesterének lánytestvére volt.¹⁵⁴² Az egyes uralkodói körökbe való bejáratosság sem számított kivételesnek. Wickenburg István felesége, Pückler-Limpurg Mária Zsófia Chotek Zsófia társalkodónőjeként, Balás Irma, Jekelfalussy Zoltán hitvese Zita királyné palotahölgyeként szol-

thyány Gyula példája mutatja, olyan fiúk is akadtak, akik édesapjukétól eltérő hivatást választottak. Még akkor is, ha ő bizonyítottan a birtok és az egyes vállalatok ügyeinek intézésében is (legalábbis névleg) részt vett. Ugyanez vonatkozik az „utódok” házasságára is, hiszen Szapáry Lászlón és Szapáry Pálon kívül a többi „kormányzó-fi” is igyekezett rangjához illő hitvest találni: Batthyány Gyula Károlyi Zsuzsannát, Roszner István, Koronghy Lippich Leonát vezette oltárhoz, Szapáry Géza Constantin pedig a francia Maria Francisca Baude kezét kérte meg. Ez alól a kormányzók leánygyermekai sem képeztek kivételt: Zichy József Klára lánya, Keglevich Istvánhoz, Ágost Anasztáziája Széchényi Györgyhez, Batthyány Emanuella Dessewffy Emilhez, Károlyi lánya, Georgina Erwin von Boineburg-Lengsfeld báróhoz, Nákó Berta Berg Tibor báróhoz, Jekelfalussy Marietta pedig egy orosz báróhoz, a bolsevizmus elől Magyarországra menekült Wladimir Rosenhez ment feleségül. Igaz, Zichy József gyermekeiről, Gyuláról és Zichy Mártáról ez már nem mondható el. Ők ugyanis polgári, vagy legalábbis kevésbé előkelő származású társat találtak maguknak; Szapáry Géza, Zichy Ágost, Szapáry Pál és Wickenburg István lányai pedig már nem is kötelezték el magukat.

¹⁵⁴¹ Zsoldos 2019.

¹⁵⁴² Képes Folyóirat. A Vasárnapi Ujság füzetekben, 34. (1903) 299.

gált. Károlyi György viszont egyedüli kivételként már éppen, hogy rangon alul házasodott. Több éves amerikai tartózkodása során 1891-ben Kaliforniában Frank Boriskát, egy pécsi énekesnőt vett feleségül.¹⁵⁴³

A kormányzók közéleti tevékenységének vizsgálatából több általános következtetés vonható le. Ezek közül az egyik, hogy többen származásuk révén eleve tagjai voltak a főrendiháznak.¹⁵⁴⁴ A másik pedig az, hogy Szapáry Pálon, Nákó Sándoron,¹⁵⁴⁵ Wickenburgon és Jekelfalussyn kívül már kormányzói kinevezésük előtt is kipróbálták magukat országgyűlési képviselőként és/vagy főispánként. Magyarán, releváns politikai ismeretekkel és tapasztalattal rendelkeztek.¹⁵⁴⁶ Zichy József és Ágost (kisebb megszakításokkal) egymást felváltva Pozsony megyei szenci kerületben szereztek képviselői mandátumot, Szapáry Géza és László fia a családi tradícióknak megfelelően Muraszombaton, Károlyi György pedig Nagykárolyon. Ugyanitt említhető meg Batthyány Lajos neve is, akit győri főispánból előbb fiumei kormányzóvá neveztek ki, majd 1896. évi távozását követően Győr, 1901-ben Fiume, később Bodajk képviselőjeként került be a parlamentbe. Legalább ilyen nagy helyváltoztatások jellemezték Roszner Ervin életútját is, aki, miután egyházi jogtanári állását feladta, előbb 1887 és 1891 között a szécsényi kerület, majd Hont vármegye, valamint Selmec- és Bélabánya városok képviselője, végül 1894-től Máramaros főispánja lett. Velük szemben Szapáry Pál, Wickenburg és Jekelfalussy inkább hivatali karriert futott be. Szapáry először a földművelésügyi minisztériumi ideiglenes minőségű díjtalan miniszteri fogalmazógyakornokaként, Jekelfalussy pedig ugyanott díjtalan segédfogalmazóként helyezkedett el, Wickenburg viszont már a budapesti kir. Adófelügyelőségtől került át 1882-ben előbb a fiumei Adófelügyelőségre, majd onnan a Kormányzóság kötelékébe. Wickenburg és Jekelfalussy kormányzóvá válásukig elsősorban bürokrata-k voltak, a Kormányzóság élén pedig „bürokratizált főúrként” viselkedtek. Ennek ellenére akárcsak „társaik”, pályafutásuk végére ők is cs. és kir. kamarások, valamint valóságos belső titkos tanácsosok lettek és számos külföldi állam kitüntetésben részesültek. Miként azt Roszner és Wickenburg

¹⁵⁴³ Schöpflin 1929, 67.; Gróf Károlyi György afférje. Pesti Napló, 1904. január 26. 10. Károlyi döntését valószínűleg megbánhatta, mert egy idő után elköltözött a feleségétől, de egyes értesülések szerint még a nőtartást sem fizette.

¹⁵⁴⁴ Ráadásul a fiumei kormányzót ott szintén biztos hely illette meg.

¹⁵⁴⁵ Bár Nákót 1906-ban Torontál vármegyében megválasztották, mandátumát éppen kormányzói kinevezése miatt már nem vehette át.

¹⁵⁴⁶ Lásd XIV. 5. melléklet.

is példázza, több évtizedes szolgálatukkal még akár a Ferenc József-rend nagykeresztjét is kiérdemelhatték.¹⁵⁴⁷

A közéleti szerepvállalás nem korlátozható pusztán a hivatalviselésre és politikai működésre. Ahhoz ugyanis szervesen hozzátartoztak a különböző bizottságokban, érdeklődésüknek/társadalmi kötelezettségeiknek megfelelő, (arisztokratikus és polgárias jellegű) társaságokban, olvasó és művészeti körökben, sportegyesületben, vadász- és kiránduló klubokban való részvételek is. Nem meglepő tehát, hogy valamennyi kormányzó oszlopos tagja volt az országos és a helyi Nemzeti és Hazafias Kaszinónak, valamint kinevezésüket követően a város társadalmi életébe is bekapcsolódtak: jótékonyági intézeteket és alapítványokat létesítettek, támogattak és első emberei voltak a Fiumei Állami Tisztviselők Egyesületének is.

Mindezzel párhuzamosan a kormányzók a fontosabb részvénytársaságok, vállalkozások, pénzintézetek stb. igazgatósági testületében is megjelentek, illetve Zichy József, Szapáry Géza, Szapáry László, Batthyány Lajos nevei még a Földhitelintézet alapítókönyvében is fellelhetőek.¹⁵⁴⁸ Szintén fontos kitérni arra, hogy a kormányzók vélt és valós, politikai, társadalmi és morális „kötelességei” Fiume elhagyása után sem szűntek meg, összekötetések többnyire fennmaradtak. Ezt bizonyítja az is, hogy a Fiumei Liga 1922. évi megalapításában a még élő egykori kormányzók közül többen is tevékeny részt vállaltak. Így tett Zichy Ágost, Szapáry László, Nákó Sándor, Jekelfalussy Zoltán, Batthyány Lajost pedig elnökké választották.¹⁵⁴⁹ A sors fintora, hogy a kezdeményezés egyik nagy támogatója a korábbi „nagy ellenség” Riccardo Zanella volt, akit a fasiszták épp a Liga megalakulásainak napjaiban üldöztek el a Fiumei Szabadállam éléről.¹⁵⁵⁰

A kormányzók átlagos hivatalviselése csupán 4,5 évet ölelt fel, ami a poszt meglehetősen kiszolgáltatott, ingatag helyzetére és a személyek gyors rotációja utal. A személyek cserélődése a kivételesen exponált Fiumében különösen problematikusnak bizonyult, mivel ott az államhatalom eredményes képviselője és az egyes reformok kivitelezése időt, stabilitást és szolgálati folyamatosságot követelt. Bizonyára nem véletlen, hogy a legtovább regnáló Szapáry Géza és Zichy Ágost Kormányzóságának nagyrésze is éppen Tisza Kálmán miniszterelnökségének időszakára

¹⁵⁴⁷ A fiumei kormányzó felmentése és kitüntetése. Magyarország, 1905. február 28. 3.; Budapesti Közlöny, 1917. szeptember 13. 1.

¹⁵⁴⁸ HU-MNL-OL-Z 119-1.

¹⁵⁴⁹ Megalakult a Fiumei Liga. Budapesti Hírlap, 1922. május 16. 7.

¹⁵⁵⁰ Harc az önálló Fiuméért. Magyarország, 1922. május 16. 6.

esett. Természetesen az egyes kormányzók működési ideje nem egységesen oszlott meg.

Ehelyett inkább az látható, hogy a kormányzók személyének váltakozása a központi kormányalakításokkal és kormányválságokkal függött össze. Az országos politikai viharok könnyen elsodorhatták az egyes kormányzókat és a működésük alatt elért eredményeiket. Mindez a kormányzói méltóság bizalmi jellegére vezethető vissza,¹⁵⁵¹ valamint arra az ehhez kapcsolódó gyakorlatra, amely szerint az aktuális kormányzó kötelességszerűen betejesztette a lemondását minden kabinetváltásnál az új miniszterelnöknek, aki az uralkodónál vagy a kormányzó felmentését, vagy megerősítését kezdeményezte. Erre a jelenségre utalt a Pesti Hírlap 1904 decemberében, mikor a kormányzót nem leplezett cinizmussal „válság-hírnöknek” nevezte, majd ismertette, hogy „azon régi szokásnak megfelelően, hogy valahányszor kormányválság van kilátásban, a fiumei kormányzónak a leggyorsabb vonaton Budapestre kell utaznia.”¹⁵⁵²

A kormányzók távozásával kapcsolatban a Pesti Hírlap meggyőződéssel vallotta, „hogy mindenkiből lehet valami még Magyarországon, de aki egyszer fiumei kormányzó volt, az jó időre keresztet vethet politikai pályájára. Hogy úgy mondjuk, prédikációs halott még alig akadt a fiumei kormányzók közül, kit ebbe, kit abba a botrányba ugrattak bele a furfangos taliánok, meg a sunyi horvátok, a legtöbbnek éppen annyi ideje volt, hogy jegyét megválthatta és Fiume a lapokból tudta meg, hogy nincs többé kormányzója. Ünnepélyes bevonulást már láttunk eleget, ünnepélyes búcsút még soha. Politika, váltó, szerelem és kártya – mindenféle akadt e tarka sorban.”¹⁵⁵³ Noha e kijelentés nyilván túlzó, az már valóban igaz, hogy az utolsó kormányzó, aki ünnepélyes körülmények közt hagyta el a várost, az 1896 októberében Batthyány Lajos volt.¹⁵⁵⁴ Hivatali utódainak a méltó búcsú már nem adatott meg. A legismertebb eset kétségtelenül Jekelfalussy nevéhez és állítólagos „meneküléséhez” fűződik. Jóllehet, Szapáry László korrupcióbotrányal együtt járó lemondása sem volt túl örömteli.¹⁵⁵⁵

Az állam leginkább tekintélyének csorbulásával, valamint a kormányzói méltóság és a kormányzósági hivatal devalválódásával fizettette meg a

¹⁵⁵¹ Sulla situazione. La Difesa, 1899. március 12. 1–2.

¹⁵⁵² A szabadelvű pártkörből. Pesti Hírlap, 1904. december 2. 3.

¹⁵⁵³ Fiume új kormányzója. Pesti Hírlap, 1910. május 26. 12.

¹⁵⁵⁴ Il congedo dell'ex-governatore conte Lodovico Batthyány dal Municipio di Fiume. La Bilancia, 1896. október 17. 2.; La partenza di S.E. il Conte Lodovico Batthyány. La Bilancia, 1896. október 19. 2.

¹⁵⁵⁵ Erre vonatkozóan: Cieger 2011.

konfliktusokkal teli kormányzói regnálásoknak és a dicstelen távozásoknak az árát. Ahogy egyes újságírók találóan megfogalmazták: „Minden haragot megbocsájt a nép, de a gyávaságot nem felejt el. Minden kormányzó úgy jön ide, mintha tárcájában az új kor reformjait hozná s úgy megy el, mint a cechjét fizetni nem tudó hajnali vendég! Szapáry László, Roszner, Szapáry Pál, Károlyi György s Nákó Sándor után nem maradt egy kunyhó létesítésének emléke, de egy csomó szomorú, a magyarságra kínos botrány emléke – igen!”¹⁵⁵⁶

A Pesti Hírlap a fiumei kormányzók jövőjére vonatkozó prognózisa nem igazolódott be, és a többség ilyen vagy olyan formában távozását követően is (legalábbis látszólag) megtalálta a számításait. Zichy József miniszter lett előbb Szlávay József, majd Bittó István kormányában, Zichy Ágostot főudvarnaggyá léptették elő, és főrendiházi küldöttként nemcsak kulcsszerepet töltött be a Delegáció tengerészeti albizottságában, de 1912-re még a Delegáció elnöki posztját is elnyerte, Szapáry Géza pedig 1884-től a Fővárosi Közmunkák Tanácsában tűnt fel. A közéleti pályán maradt Batthyány Lajos is, aki haláláig számos társadalmi mozgalomban szerepet vállalt és ezzel párhuzamosan több országos kiterjedésű részvénytársaság igazgatósági bizottságába is bevásztották.¹⁵⁵⁷ Ugyancsak tevékeny évek vártak Szapáry Lászlóra, aki azon kívül, hogy a Tanácsköztársaság bukása után Bánffy Miklós külügyminiszter kérésére élénken bekapcsolódott az Eduard Beneš-sel folytatott osztrák–magyar határrendezési kérdések megvitatásába, részt vett a szlovén autonómia kivívásáért indított mozgalomban, majd londoni magyar nagykövetségként szolgált az államot. Szapáry emelkedő diplomata-karriere dacára az anyagi stabilitást viszont már nem érhetette el. Fényűző életmódja és a külszolgálat által megkövetelt roppant költségek fokozatosan felemésztették saját és felesége tekintélyes vagyonát,¹⁵⁵⁸ az egyre növekvő tartozások miatt pedig még bírósági eljárások is indultak ellene.¹⁵⁵⁹ A pénzügyi botrányok fivérét és annak hitvesét sem kerültek el.¹⁵⁶⁰ Pál neve egyébként lemondása után négy évvel az Országos Keresztényszocialista Pártban tűnt fel, amely csoportosulásnak az elnöki tisztjét is betöltötte. Érdekesen alakult Roszner Ervin karrierje, aki Tisza

¹⁵⁵⁶ Csatangolás. Pesti Napló, 1907. július 21. 4–6.

¹⁵⁵⁷ HU-MNL-OL-Z 136-124. (12. cs., G.O.-12/a. dosszié); HU-MNL-OL-Z 136-128. (12. cs., G.O.-12/f. dosszié).

¹⁵⁵⁸ Csődbe került Szapáry László gróf volt fiumei kormányzó és londoni követ. Ujság, 1933. április 25. 6.

¹⁵⁵⁹ HU-MNL-OL-Z 41-3058. (376. cs., 2876. dosszié).

¹⁵⁶⁰ HU-MNL-OL-Z 133-1736. (147. cs.); Gr. Szapáry Pál és neje. Gerliczy báró bocsánatot kért. Friss Ujság, 1913. augusztus 30. 4.

István támogatásával pályafutása csúcspontján Ferenc József király személye körüli minisztere lett 1915-ben. Igaz, működése aligha tartozott élete legboldogabb szakaszához, hiszen a háborús mindennapok nehézségein kívül még az uralkodó halála is az ő hivatali idejére esett.¹⁵⁶¹

Említést érdemel, hogy a tizenegy kormányzó közül Fiuméből távozása után csupán Wickenburg István vonult vissza végleg. Vele ellentétben egy hosszabb-rövidebb időszakot követően mind Nákó, mind Jekelfalussy hamarosan ismét bekapcsolódott a közügyek intézésébe. Az előbbi, miután a trianoni békeszerződés értelmében külföldre került birtokait eladta, a Wiener Kommerzial Bank igazgatóságában kapott helyet. Jekelfalussy pedig amellet, hogy a Kivándorlási Tanács tagja lett, éveken át a Nemzeti Kaszinó igazgatói posztját is betöltötte.¹⁵⁶² Sőt, pályafutása megkoronázásaként 1942 augusztusában még a Magyar Érdemrend nagykeresztjét is elnyerte.¹⁵⁶³

*Kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek*¹⁵⁶⁴

Ahogy a fenti fejezetekben utaltam rá, előfordult, hogy válsághelyzet vagy alkalmas jelölt hiányában a kormányzói posztot hónapokon át nem töltötték be. Ezekben az átmeneti periódusokban a kormányzó feladatait a kormányzói helyettesek (sostituto governatore), majd 1901-től a kormányzóhelyettesek (sostituto governatore, ill. vice-governatore) látták el. Igaz, a Kormányzóság eredetileg nem rendelkezett külön helyettesi poszttal. Csak az állami bürokrácia fokozatos kiépülésével és modernizációjával, valamint a kormányzók gyakori távollétével vált egyértelművé, hogy egy külön tisztséget kell létrehozni a hivatali szolgálat folyamatossága érdekében. A helyettesítés kérdésével sokáig kizárólag (meglehetősen nagyvonalakban) az 1872. évi városi statútum 59. §-a foglalkozott. Eszerint: „A kormányzó távolléte vagy akadályoztatása esetében a minisztérium van hivatva helyettesét kijelölni, miről a képviselő-testület értesítendő.”¹⁵⁶⁵ Ez azt jelentette, hogy kezdetben a központi kormányzat által helyettesítésre kijelölt személy a kormányzói jogköröket „ad hoc” módon és kizárólag meghatá-

¹⁵⁶¹ A trónváltozás, a magyar parlament és a kormány. Világ, 1916. november 23. 7–8.

¹⁵⁶² *Oa 1927–1932.*

¹⁵⁶³ Jekelfalussy Zoltán volt fiumei kormányzó magas kitüntetése. Pesti Hírlap, 1942. augusztus 8. 7.

¹⁵⁶⁴ A kormányzói helyettesekkel és kormányzóhelyettesekkel részletesebben az ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program keretében foglalkoztam. Ennek eredményeit a *Másodsorban – Kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek Fiumében*, valamint a „*Fortitudo et prudentia*” – *Fiumei kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek az összefonódó társadalmakban* címmel az Újkor történelmi portálon jelentettem meg.

¹⁵⁶⁵ *Statuto 1872*, 47.

rozott ideig gyakorolhatta. A kormányzói helyettesi megbízással még nem kapcsolódott össze automatikusan a Tengerészeti Hatóság elnöki feladatainak ellátásával. Így a kormányzói távolléte/akadályoztatása esetén előfordult, hogy a két hivatalt két külön személy vezette.¹⁵⁶⁶

A kormányzó helyettesítésének kérdésében a fordulópont az 1890-es évek közepén kitört municipális válság alatt jött el. Ekkor az állami érdekek lokális szintű képviselője miatt nélkülözhetetlenné vált egy kormányzói jogköröket állandóan helyben gyakorló, közvetítésre alkalmas, de magát a méltóságot nem kompromittáló személy kinevezése. Ezen megfontolások alapján a kormányzó helyettesítését a kormányzói tanács felállításáról határozó 1901. évi IX. tc.-ben rögzítették. Innentől kezdve a kormányzót elvileg folyamatosan miniszteri tanácsosi rangban a kormányzói tanács egyik minisztertanácsosi címet és jelet viselő előadója helyettesítette, akit hivatalosan kormányzóhelyettesnek neveztek.

Bár a magasabb beosztással felelősségen és a köteleességeken kívül a reprezentációs költségek is növekedtek, a szolgálatért és a nagyobb felelősségvállalásért állandó extra javadalmazásban már nem részesültek.¹⁵⁶⁷ Sőt, a helyettesek lakbérilletményét a Miniszterelnökség terhére, továbbra is pénzben folyósították, és még akkor sem költözhetek be a kormányzói palotába, ha az éppen üresen állt. Emellett a kormányzók 1873-tól alkalmazott „Nagyméltóságú” megszólításával szemben a helyetteseket csupán „Méltóságos” illette meg és minisztertanácsosként az 1893. évi IV. tc. értelmében az V. fizetési osztályba tartoztak.¹⁵⁶⁸ A kormányzók és helyetteseik közti különbségek a szimbolikában is kifejezésre jutottak a fontosabb reprezentációs alkalmak során. Ekkor a kormányzó sokszor tollforgós süveg/kócsagos kucsmában,¹⁵⁶⁹ vastag prémből készült – a századfordulón már kissé archaikusnak számító – állami és hatalmi jelvényekkel ékesített, díszmagyar ruhájában jelent meg, addig a helyettes viszont – a többi állami és vá-

¹⁵⁶⁶ Példának okáért a kormányzó nélküli periódusokban állandó jelleggel kormányzói helyettes minőségben külön felhatalmazással először Abele Rezső, majd Gaál Tibor koordinálta a Tengerészeti Hatóság ügyeit. Vallentsits kormányzói helyettesége alatt a Hatóságot még Ettore Catinelli Tengerészeti Hatósági osztálytanácsos vezette.

¹⁵⁶⁷ Igaz, néhány forrás részletesen beszámol a Vallentsits Antalhoz köthető „költségvetési ügyeskedésekről”, illetve a Nákó Sándor kormányzó kezdeményezésére Gaál Tibor számára kiutalt kivételes személyi illetmények folyósításáról.

¹⁵⁶⁸ 1893. évi IV. törvénycikk. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről; Gyáni – Kövér 2006, 104.

¹⁵⁶⁹ Miként Gaál Tibor esete példázza, a helyettes a Rappresentanza előtt már szintén díszmagyarban és kócsagos kucsmában jelent meg. A rappresentanza feloszlata. Alkotmány, 1898. január 13. 5.

rosi tisztviselőkhöz hasonlóan – csak cilindert és egy egyszerű fekete atillát viselt.¹⁵⁷⁰

1872 és 1920 között az alábbi személyeket nevezték ki kormányzói helyettesnek és/vagy kormányzóhelyettesnek:¹⁵⁷¹

Vallentsits Antal: 1872–1885

báró lilienbergi Abele Rezső: 1896–1897

hatvani Gaál Tibor: 1897–1901, 1901–1906

gróf capellói Wickenburg István: 1908–1910

borostyánkői Egan Lajos: 1917–1920.

A felsorolt nevekből két következtetést azonnal le lehet vonni. Egyfelől azt, hogy ellentétben a kormányzókkal, – az arisztokrata Wickenburg István kivételével – a helyettesek nem a nagy történelmi családokhoz és/vagy a főnemességhez, hanem a középosztályhoz, a hivatalt vállaló nemességhez tartoztak. Másfelől azt, hogy a tősgyökeres magyar (és egyedüli református!) Gaál Tibortól¹⁵⁷² eltekintve honosított külföldi nemesi családból származtak. A Vallentsits név szláv (krajnai–szlovén) felmenőkre enged következtetni, a Wickenburg és az Abele osztrák (velencei, illetve krajnai), valamint az Egan család ír eredetét számos forrás megerősíti. Az „ősök” beköltözése idején a magyar nemesi cím megszerzése alapvetően a társadalmi integráció, a könnyebb birtokszerzés, a magasabb állami pozíciók elérése, de főleg a presztízs miatt bizonyult fontosnak.¹⁵⁷³

A helyettesek azonban már a történelmi Magyarország területén születtek és névhasználatukat is a magyaros forma jellemezte, ami előrehaladott integrációjukat jelzi. Mindazonáltal az Osztrák–Magyar Monarchia különböző strukturális szintjeivel és régióival is kapcsolatba kerültek. Ez nem meglepő, mivel az apák és a fivérek is valamilyen formában a Habsburg Birodalom szolgálatában álltak. Id. Vallentsits Antal cs. k. tábornok, Abele Ferenc cs. k. tábornok, a Habsburg Miksa mexikói kalandjában részt vevő Wickenburg Ödön cs. k. kamarás és őrnagy, Gaál Ernő aljegyző, majd főügyvéd, id. Egan Ede pedig jószágigazgató volt Vas vármegyében. Ami pedig a testvérek pályaválasztását illeti: Vallentsits Alfréd Grazot, Bosznia és Hercegovinát is megjárt cs. k. vezérőrnagyként vonult nyugalomba, Gaál Adorján híres műépítésként tevékenykedett, Wickenburg Márk ál-

¹⁵⁷⁰ Lásd képek. Pl. *Gróf Wickenburg* 1909.

¹⁵⁷¹ Lásd XIV. 6. melléklet.

¹⁵⁷² HU-MNL-OL-P 2257-190.

¹⁵⁷³ Csapodi 2001.

lamtitkári, majd Ballhausplatz-i karrierje pedig – többek közt Somogyi Évának is köszönhetően – legalább olyan jól ismert, mint Egan Ede kormánybiztosi, a hegyvidéki akcióban betöltött szerepe.

A helyettesek birodalmi struktúrákba illeszkedését házasságaik is erősítették. Vallentsits az eredetileg Gornje Vremene-i, de később Fiumébe költöző hajótulajdonos lányát, Ludovica Jellouscheget, Abele a szintén fiumei vállalkozó családból származó Maria Cunradit, Gaál a valószínűleg egri Török Saroltát, Wickenburg Chotek Zsófia egyik társalkodónőjét, a stuttgarti születésű Pückler-Limpurg Mária Zsófiát, Egan Lajos pedig egy bécsi polgárlányt, Hanke Bertát vette feleségül. A helyettesek a kormányzókhöz képest valamivel később, de még mindig a pályafutásuk elején házasodtak.¹⁵⁷⁴ Abelén és Wickenburgon kívül még Fiumébe érkezésük előtt megnősültek, így a házasság mint a helyi társadalomba integrálódás esetleges eszköze számukra már nem állt rendelkezésükre.¹⁵⁷⁵

A társadalmi osztályhoz tartozás és a családi kötelek mellett meghatározó tényezőnek számított a személyes kompetencia és az iskolai végzettség, valamint a korábbi hivatali karrier és nyelvismeret. A minősítési és szolgálati táblázatok alapján megállapítható, hogy a helyettesek tanulmányára vonatkozó trendek nagy hasonlóságot mutatnak a kormányzó-

¹⁵⁷⁴ A 34,8-as értéket a mindkét listában szereplő Wickenburg késői házasságkötése jelentősen torzítja.

¹⁵⁷⁵ Akárcsak a kormányzóknál, úgy helyettesek fiainak pályaválasztásában is feltűnő, hogy ők is apai mintákat követték és családjuk társadalmi/gazdasági helyzetének, valamint presztízsének megfelelő pályán helyezkedtek el. Vallentsits fiai közül Pál a Lloyd hivatalnok volt, Guido főhadnagy, Károly pedig műegyetemi tanulmányokat követően mérnök lett. Abele fiai a diplomácia és az állami hivatalok felé orientálódtak. Az első világháborúban elhunyt Tibort belügyminiszteri fogalmazóként alkalmazták, Egon pedig előbb milánói főkonzulként, majd isztambuli követségi tanácsosként diplomáciai pályán dolgozott. A harmadik fiú, Tasziló pályája és sorsa még nem ismert. Szintén az apai minta követését példázza Egan Béla karrierje. Őt a fiumei Kormányzósághoz osztották be és már segédfogalmazóként szolgált akkor, mikor 1914-ben a keleti fronton elesett. A többiek közül némileg eltér Gaál Tibor fiai, Gedeon és Ábris karrierje. Gedeon felnőve gépészmérnöki diplomát szerzett, míg Ábris az 1920-as évek végén az Amerikai Egyesült Államokba költözött és műkereskedő lett. Párválasztásában azonban az apai mintát követte, amikor egy királyi tanácsos lányát, Papp Zsuzsát vezette oltár elé. A lányok társadalmi fixációját, esetleges emelkedését elsősorban egy előnyös házasság szavatolhatta volna, ez azonban egyik esetben sem valósult meg. Az édesanyja ápolása és Károly öccse taníttatása miatt elszegényedő, majd harctéri önkéntes ápolónőként megnyomorodó Vallentsits Margit éveken keresztül állami kegydíjban részesült, Abele Miletta pedig, bár Simonyi Jenő őrnagy mellett rendezett körülmények közt élt Pozsonyban, 1932-ben ideggyengesége miatt önkézzel vetett véget életének. Ahogy Vallentsits Margit, úgy Wickenburg Mária sem házasodott meg. Ehelyett, miután a családi vagyon politikai okokból elveszett, a megözvegyült édesanyját egy ideig napszámos és adóbeszedői munkák elvállalásával tartotta el, 1964-ben pedig a csepeli plébánián házvezetőnőként helyezkedett el.

kéval. Vagyis a szülőhelyhez közeli középfokú oktatási intézmény elvégzését követően Gaál Tiboron kívül külföldön (is) folytatták tanulmányaikat. Ugyancsak látható, hogy a jogi fakultás náluk is nagy népszerűségnek örvendett, és akárcsak a kormányzók, ők is magas szinten elsajátították a magyar, német és olasz nyelveket. Sőt, – mint arról már volt szó – Wickenburg spanyolul, Egan Lajos pedig franciául és angolul is tudott.¹⁵⁷⁶

A kormányzók és helyetteseik életútjai azonban jó pár eltérést is mutatnak. Ezek közül az egyik legfontosabb talán az, hogy utóbbiak értékrendjében, életvitelében látványosan több polgári mintázat lelhető fel, valamint, hogy a kormányzókkal szemben nem törekedtek politikai pályára. Egyikük sem volt soha főispán, és országgyűlési képviselőként sem jelölték magukat. Ehelyett a kezdetektől a katonai pálya és/vagy a bürokrácia, a közigazgatás felé orientálódtak, míg helyettesi megbízásuk csupán pályafutásuk második felében, átlagosan 48 éves korukban történt meg. A legfiatalabban kinevezett helyettes Gaál Tibor (36 évesen), a legidősebb pedig az épp nyugdíj előtt álló Egan Lajos (65) volt.

Vallentsits 1854-ben a császári–királyi krajnai kormányzóságnál, fogalmazógyakornokként kezdte karrierét, ahonnan kerületi biztosként a Temesi bánságba, majd fogalmazóként a Helytartósághoz, később a Kanceláriára, 1867-ben pedig a Belügyminisztériumba helyezték át. Vallentsits 1870-ben költözött Fiumébe, amikor az újonnan létrehozott Fiumei és Magyar–Horvát Kormányzósághoz osztálytanácsosi minőségben Zichy József kormányzó mellé osztották be. Egészen 1885. évi nyugdíjazásáig rendszeresen helyettesítette a kormányzókat. Hasonló mintázatok figyelhetők meg a többiek karrierjét illetően is: Abele Rezsőt tanulmányait követően, 1875-ben a fiumei pénzügyigazgatóságnál segédfogalmazóvá nevezték ki. Őt csak 1882-ben, Zichy Ágost kormányzó külön kérésére helyezték át miniszteri titkári minőségben a Kormányzósághoz, ahol viszont már a miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott osztálytanácsosi rangot is elérte. Kormányzói helyettesi kinevezésére Batthyány Lajos lemondását követően, a municipális válság kezdetén került sor. Működése azonban nem tartott sokáig, mert már 1897-ben az 1896-ban felállított Közigazgatási Bíróság ítélőbírája lett.¹⁵⁷⁷

Gaál Tibor hivatali éveit díjtalan joggyakornokként a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéken 1883-ban kezdte, majd a pestvidéki tör-

¹⁵⁷⁶ A horvát nyelv ismeretéről nem tesznek említést, annak ellenére, hogy az több évtizedes fiumei szolgálatuk alapján feltételezhető lenne (Egan Lajos szolgálati táblázata egyelőre nem került elő).

¹⁵⁷⁷ HU-MNL-OL-K 26-1897-11565. (395. cs.).

vényszéken, négy év múlva pedig segédfoglalmazóként az Igazságügyi Minisztériumban alkalmazták. Életében nagyobb változást az egri királyi ügyészséghez való alügyészi kinevezése hozott. Innen később ismét Budapestre, majd 1888-ban a fiumei ügyészségre helyezték át. A Kormányzósághoz csak 1897-ben, Abele távoztával került át, hogy miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott miniszteri osztálytanácsosként a kormányzói feladatokat ellássa. Noha a megbízatást eredetileg mindenki ideiglenesnek gondolta, Gaál esetében ez közel tíz évig, 1906. évi szabadságoltatásáig, majd 1907. évi felmentéséig tartott.¹⁵⁷⁸

Wickenburg államhivatali működését a budapesti Adófelügyelőségnél szintén fogalmazógyakornokként kezdte 1882-ben, ahonnan hamarosan a fiumei Adófelügyelőséghez helyezték át. 1885-ben saját kérelmére vették át a Kormányzóságba, mikor ott egy miniszteri fogalmazói állás megüresedett. Pályafutásában a következő fordulópontot a kormányzói tanács 1901. évi felállítása és közigazgatási előadói megbízatása jelentette. Az újonnan létrehozott kormány szervben Wickenburg fokozatosan halad előre a hivatali ranglétrán. Nákó gyakori távollétei miatt 1906-tól „ad hoc” jelleggel, 1908-tól pedig már hivatalosan is kormányzóhelyettesként tevékenykedett, 1910 novemberében a kormányzói méltóságot nyerte el.¹⁵⁷⁹ Egyelőre nem ismert okokból, de ezt követően a kormányzóhelyettesi posztot Egan Lajos 1917. évi kinevezéséig nem töltötték be.¹⁵⁸⁰

Egan Lajos pályája némileg eltér a többiekétől, mivel úgy tűnik, egyedüli kivételként a közügyek iránt csak mérsékelt és/vagy meglehetősen specifikus érdeklődést tanúsított. A jogi helyett a drezdai, bécsi és budapesti egyetemen mérnöki tanulmányokat folytatott, majd több évig különböző országokban folyamalmérnöként tevékenykedett. A magyar állampolgári esküt 1884-ben tette le a Vas vármegyei alispán előtt fivérével, Edével együtt.¹⁵⁸¹ Ez a lépés azért számított döntőnek, mert a testvérek csak innentől kezdve vállalhattak állami szolgálatot. Azaz Egan Lajos csak 1885 elején kerülhetett állami hivatalnokként a fiumei Tengerészeti Hatósághoz. Itt 1901 nyaráig tevékenykedett, szerény jövedelmét szolgálati idején kívül

¹⁵⁷⁸ HR-DARI-7. 322. eln./1907. (33. d.).

¹⁵⁷⁹ HU-MNL-OL-K 26-1917-XXVII.-6508. (1123. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1911-XXVII.-6399. (920. cs.).

¹⁵⁸⁰ HU-MNL-OL-K 26-1917-XXVII.-3431. (1123. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1917-XXVII.-3691. (1123. cs.); HU-MNL-OL-K 26-1917-XXVII.-3691. (1123. cs.).

¹⁵⁸¹ HU-MNL-OL-K 150-1880-I.-10.-60048., valamint: az 5730. sz. mutatókönyv alapján: HU-MNL-OL-K 150-1884-I.-10.-69134.; 41015.; 66811.; 66812.; 69133. A jelzett anyagokat egyelőre a levéltárban nem leltem fel, így e tekintetben kizárólag a mutatókönyvekre hagyatkozom.; Balogh 1894.

a Fiumei Tengerészeti Akadémián, az úgynevezett Nauticában, angolórák tartásával egészítette ki.¹⁵⁸² A kormányzói tanács felállítása az ő életében is jelentős változásokat hozott, mivel műszaki szakértelme miatt Szapáry László a közgazdasági előadói állásra őt mint legkompetensebb személyt nevezte ki. Az új állás viszont kimondottan hátrányosan érintette. Mégpedig személyes affinitásán és ambícióján kívül azért, mert a Tengerészeti Hatóságnál gyorsabb előmenetelre számított, ráadásul új hivatalában kedvezőtlenebb rang és javadalmazás illette meg. Az új szolgálat nemcsak egyszerűen több feladattal és nagyobb felelősséggel járt, ám mellékállásának kénytelen feladását, az állami elvárások fokozott növekedését, illetve a folyamatos társadalmi és politikai problémák kezelését is maga után vonta. Joggal feltételezhető tehát, hogy Egan 1917. évi kormányzóhelyettesi kinevezését sem feltétlen előrelépésként vagy nagy lehetőségként élte meg. Különösen azután, hogy Jekelfalussy távozásával a Kormányzóság felszámolásának folyamatát is neki kellett helyben levezényelnie. Egan kálváriája még 1919. júliusi nyugdíjazásával sem ért véget, ugyanis állományon kívüliként továbbra is szolgálatban tartották.¹⁵⁸³ Ezt az indokolta, hogy Jekelfalussy kormányzó nem látta szerencsésnek a rangban soron következő – a fiumei születésű, olasz anyanyelvű – Manasteriotti Heliodort a Kormányzóság vezetésével megbízni az olasz katonai megszállás alatt álló városban.¹⁵⁸⁴

A kormányzókhöz képest további fontos eltérés, hogy a helyettesek már elsősorban hivatalnokok, bürokraták voltak, és – mivel jóval szerényebb állami fizetéssel és illetményekkel rendelkeztek – egyszerre több állást is elvállaltak. Ez egyrészt a helyettesek releváns kompetenciáira és a beosztással járó bizottsági kötelezettségeikre vezethető vissza. Másrészt, a magas fiumei árviszonyokra, amelyek igencsak megnehezítették az állam által is elvárt középosztályi életszínvonal fenntartását a szerény hivatali fizetést élvező tisztviselők számára. Vallentsits például egészen 1885-ig az Állandó Vegyes felülvizsgáló bizottság polgári elnökeként működött, Abele a fiu-

¹⁵⁸² HU-MNL-OL-K 26-1903-XXV.-2660. (577. cs.).

¹⁵⁸³ HU-HM-HIM-HLI-TGY 4376./2019. Horváth László hagyatékában található könyvkézirat vonatkozó fejezete szerint Egan a FONT-tól, majd az olasz államtól kapta a nyugdíját. Véleményem szerint azonban ez a megállapítás hibás. Először is azért, mert Egan naplójában épp arról számol be, hogy nyugdíját a magyar állam biztosítja. Másodsor, mert a Fülep-féle egyezmény a magyar államot kötelezte a nyugdíjazott állami tisztviselők és alkalmazottak illetményeinek kiutalására. Harmadszor, a FONT mindenféle plusz költségtől igyekezett tartózkodni és ezért a nyugdíjasok illetményeinek kifizetését is csak a legszükségesebb esetben vállalta magára. Végül, Egan 1920 szeptemberében elhunyt, így Fiume Olaszországhoz csatolását már nem is élte meg.

¹⁵⁸⁴ HU-MNL-OL-K 26-1918-XXVII.-6056. (1187. cs.).

mei városi takarékpénztárnál volt kormány-, és miniszteri tőzsdebiztos, míg Gaál a Fiumei Kereskedelmi Bank igazgatóságában foglalt helyet.

Wickenburgot többek közt a népiskolák és óvodák tanítói fegyelmi ügyében eljáró bizottságba és az Ezredéves kiállítás Fiume kerületi bizottsága művészeti csoportjába választották be. 1898-tól pedig még a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Részvénytársaság miniszteri biztosává is megnevezték. A hajózási társaság igazgatóságában Egan Lajos szintén helyet kapott, aki emellett – mérnöki és ipari szakértelme folytán is – még az állami hajóépítő szakbizottság elnöki, és Whitehead Torpedógyár felügyelői posztját is betöltötte. Sőt, kormányzóhelyettesi kinevezéséig még az iparfelügyelőséget is ő vezette.¹⁵⁸⁵

Okkal merül fel kérdésként, hogy milyen volt a helyettesek kormányzókhöz fűződő viszonya, illetve milyen volt az önképük, valamint helyi integrációjuk foka és mértéke. Az előbbire vonatkozóan megállapítható, hogy mivel a Kormányzóság mindennapjait a hivatal szolgálati utasítása, az államszolgálati kötelességek feltétlen teljesítése és a szigorú hierarchikus sorrend tiszteletben tartása határozta meg, nehéz olyan forrást találni, melyek releváns információkat hordozhatnak. Mégis, egyes elejtett utalások, megfogalmazások – ha a kapcsolat rekonstrukcióját nem is teszik lehetővé – hasznosnak bizonyulhatnak. Így jelzésértékkel bír, hogy Zichy József és Szapáry Géza kormányzósága alatt folyamatosan Vallentsitsot bízta meg a helyettesítés feladatával. Ezen kívül kormányzói felterjesztésre sorolták be a magasabb illetményekkel járó valóságos miniszteri tanácsosi címmel és ranggal rendelkező tisztviselők közé, és szolgálataiért még a Lipót-rend lovagkeresztjét is megkapta.¹⁵⁸⁶

Ehhez hasonlóan sokatmondó, hogy Gaál Tibor kisebbik fia, Ábris az akkori londoni követet, Szapáry Lászlót kérte fel násznapnak,¹⁵⁸⁷ illetve az, hogy a sajtó olykor nyíltan utalt Nákó Sándor és Wickenburg István konfliktusaira.¹⁵⁸⁸ Ugyancsak itt említhető, hogy bár Egan Lajos közvetlenül sosem bírálta Jekelfalussyt, készséggel járult hozzá a gondjaira bízott állami tisztviselők és alkalmazottak memorandumának felterjesztéséhez, amelyben helyzetük tisztázását és egy kormánybiztos kirendelését kérelmezték.

A memorandum sokáig megválaszolatlan maradt, így Egan egy külön részletes jelentést is készített a miniszterelnöknek, amelyben a tényeket a

¹⁵⁸⁵ Ordasi 2019a, 50–52.

¹⁵⁸⁶ HR-DARI-7. 77. eln./1874. (2. d.); HR-DARI-7. 85. eln./1875. (3. d.).

¹⁵⁸⁷ Magyar urileány házassága Angliában. Dunántúl, 1925. január 10. 2.

¹⁵⁸⁸ Naplopó dzsentrik menedékhelye. Népszava, 1912. július 30. 11. Természetesen a Népszava közlését kritikával kell illetni.

következőképp ismertette: „9589 szám. Mélyen tisztelt Min. Elnök Úr! Mióta Jekelfalussy kormányzó úr október 29-én minden utasítás hátrahagyása nélkül Fiuméből eltávozott, háromszor sikerült nekem vele külön küldönc útján érintkezésbe lépnem, de tőle a miniszterelnök úr november 13-án kelt leiratán kívül csakis egy magánlevelet kaptam, mely azonban az itteni áll. tisztviselők magatartására nézve irányítást nem tartalmazott. Ebből azt kell következtetnem, hogy Jekelfalussy úr vagy nem többé kormányzó, vagy hogy sorsunkkal már nem foglalkozik, miért is közvetlenül miniszterelnök úrhoz bátorkodom fordulni.”¹⁵⁸⁹

A fentiek ismeretében elmondható, hogy mind a kormányzók, mind a helyettesek helyi integrációja nagyrészt az állami bürokrácia szűkebben vett hierarchikus világában ment végbe, ahol a dominancia, beilleszkedés, érdekérvényesítés problémái folyamatosan azonnali döntéseket igényeltek. Bár a kormányzósági hivatal kollektív mentalitásának és a hivatalnokok kapcsolatainak szisztematikus feltárása még várat magára, az áttekintett iratok többnyire szakmai szolidaritásról, közös értékrendről, rítusokról, sorsközösség vállalásáról és az együttműködési képesség/hajlandóság viszonylag magas fokáról tanúskodnak. Ez a fajta attitűd a feltétlen hivatali engedelmességgel, valamint a szolgálati kötelezettségek teljesítési igényével kiegészülve legalábbis látszólag képesnek bizonyult arra, hogy a magánjellegű konfliktusok többségét háttérbe szorítsa, vagy legalábbis elrejtse az ügymenet fenntartása érdekében.

A források alapján úgy tűnik, a kormányzók és a helyettesek a magyar állam meghosszabbított karjaként, elsőszámú helyi képviselőjeként tekintettek magukra, és környezetük is ily módon kezelte őket. Tehát a magyar állam olyan reprezentánsaiként, akik felsőbb utasításokhoz kötve, sem személyes, sem polgári szabadságukkal nem rendelkezhetek teljes mértékben. Mindazonáltal az „önkép” és a szolgálathoz való viszonyulásra vonatkozóan némi különbséget kell tenni. A helyettesek felterjesztéseiben és jelentésében ugyanis a személyes küldetéstudat, a felelősségvállalás, a szolgálatkészség és a szükségszerű áldozatvállalás nagyobb hangsúlyt kapott, mint a kormányzók esetében. Megbízásukat magyar állampolgári kötelességteljesítésként fogták fel, és ahogy Egan naplójából is kitűnik, minden intézkedésüket áthatotta a felettes hatóságuk, de legfőképpen az állam felé való elszámolás igénye – jelentsen az az adott történelmi pillanatban bármit vagy bárkit. Ennek okai alacsonyabb beosztásukra, valamint szocializációjukra és a mélyebb helyi/hivatali integrációjukra, eredendően bürokratikus

¹⁵⁸⁹ Ordasi 2019a, 82–83.

felfogásukra vezethetők vissza. Hiszen míg a kormányzók legjobb esetben is – társadalmilag és térben is „izolálva” a helyi lakosság alsóbb rétegeitől – csak pár esztendő, ¹⁵⁹⁰ addig a helyettesek évtizedeket töltöttek a városban. Vallentsits 18, Abele 22, Gaál 12, Wickenburg és Egan Lajos pedig 35–35 évig szolgáltak államhivatalnokként Fiumében. ¹⁵⁹¹

Ezek a hosszabb periódusok arra is lehetőséget teremtettek, hogy a különböző helyi társadalmi csoportokkal nap, mint nap érintkezve, tágabban vett környezetükkel is több szintű és több irányú, nyelvi és etnikai határokon átívelő kapcsolatrendszer alakítsanak ki. Például Abele, Gaál, Wickenburg és Egan is megalakulásától kezdve oszlopos tagjai voltak a Fiumei Állami Tisztviselők Egyesületének, Vallentsits Antalt pedig amellet, hogy 1879-ben a Rappresentanza még Fiume város díszpolgárává is megválasztotta, részt vett a Vöröskereszt fiumei fiókjának felállításában, aminek 1914-ben főmegbízotti, majd elnöki tisztjét még Wickenburg és Jekelfalussy is betöltötte. Szintén említést érdemel, hogy a Sirius szabadkőműves páholy I. felügyelője Gaál Tibor lett, ¹⁵⁹² Egan Lajos pedig feleségével együtt csatlakozott a vagyonos fiumei polgárokat tömörítő fiumei Lovaregylethez. ¹⁵⁹³

Persze az is igaz, hogy hivatali kötelezettségeik és állampatrióta magatartásuk miatt – a központi kormányzat és a városi érdekkellentétek kiéleződése során – a helyettesek és a fiumei lakosság közti távolság is növekedett. Ez végül az egyre szélsőségesebb követeléseket megfogalmazó és részben le is cserélődő uralmi elittel való konfrontációhoz vezetett. Természetesen a helyettesek és a városatyák viszonyát számottevően befolyásolták az egyéni habitusok és véleménykülönbségek, a személyes konfliktusok, az ellentétes „csoportérdekek”, valamint a taktikai okokból a kisebb-nagyobb ürügyként felhasználható sértések is. Erre legjobb példa, hogy Wickenburg a Zanellával való viharos és igen ellenséges kapcsolatának okát maga is egy protokolláris udvariatlansággal magyarázta Tisza István miniszterelnöknek. Egészen pontosan azzal, hogy Zanellával már akkor sem köszöntek egymásnak, mikor évekkel korábban Nákó kormányzó szalonkocsijában találkoztak. Wickenburg leírása alapján az esetet az tette igazán emlékezetessé, hogy Zanella még az általa kínált édességből sem kért. Wickenburg Tiszának úgy számolt be a történetekről, hogy bár ő ennek nem tulajdonított jelentőséget és egyszerűen csak tudomásul vette

¹⁵⁹⁰ Kivéve Szapáry Gézát, Zichy Ágostot, Szapáry Lászlót, valamint a mindkét kategóriában megjelenő Wickenburg Istvánt.

¹⁵⁹¹ Lásd XIV. 6. melléklet.

¹⁵⁹² HU-MNL-OL-P 1134-D-7.-35. (21. d.).

¹⁵⁹³ HU-MNL-OL-K 150-1889-VII.-8.-35728. (1809).

Zanella neveletlen viselkedését, később a városatya több fórumon is azt állította, hogy „elintézetlen ügye van” (párbaj) a kormányzóhelyetttessel.¹⁵⁹⁴

A városatya által forszírozott lovagias elégtétel végül azért maradt el, mert a Casino Patriotticóból kilépő tartalékos tisztnek négy rendbeli becsületsértés miatt pert indítottak Zanella ellen. Ennek egyrészt az lett az eredménye, hogy a bíróság elítélte Zanellát, a katonai hatóság pedig őt párbajképtelennek nyilvánította és megtiltotta a 79. Jelačić-gyalogezered tisztjeinek, hogy kiálljanak ellene. Wickenburg mindebből azt a következtetést vonta le, hogy „Zanella evidens célja engem kormányzói állásomban lehetetlenné tenni és magát kvázi rehabilitálva a közönség előtt, dicsfényt szerezni”,¹⁵⁹⁵ majd azt is hozzátette „Ha tehát katonatiszteknek nem szabad kihívni, hanem perelniük kell- evidens, hogy Zanella nekik párbajképtelen: ha pedig ez áll a katonatisztekre, úgy hiszem, ez áll rám is a jelenlegi állásomban.”¹⁵⁹⁶ Azaz Zanella diszkvalifikálása remek apropónak bizonyult Wickenburg számára, hogy elejét vegye egy újabb közbotránynak, valamint egy esetleges személyes és/vagy hivatali megszegyenülésnek.

Végül, arra is érdemes kitérni, hogy a vizsgált személyek pályafutása nem feltétlen a helyettesi pozícióval záródott. Így, bár 1885. évi nyugdíjazását követően Vallentsits Tata-Tóvárosba költözött, 1886 és 1891 között a Lloyd Gőzhajózási Társaság magyarországi vezérügynökéként tevékenykedett, majd 1898 augusztusában, – vagyis a municipális válság tetőpontján – Bánffy Dezső közbenjárására podestává nevezték ki (!). Az intézkedés a státútum nyílt megsértését jelentette. A polgármesteri feladatok ellátása miatt az egykori kormányzói helyettes Vallentsits az autonomisták támadásának egyik legfőbb célpontjává vált. Mégis a kormányzói tanács 1901. évi felállításáig maradt hivatalában, majd egy évvel később Fiumében hunyt el.¹⁵⁹⁷

Abele Rezső, miután a Közigazgatási Bírósághoz került, Budapestre távozott, ahol tanácselnökké és közigazgatási bíróvá nevezték ki. Élete is a fővárosban ért véget, mikor 1923-ban – egyelőre ismeretlen okokból – öngyilkos lett.¹⁵⁹⁸ Ehhez hasonlóan az sem ismert, hogy mi indokolta azt, hogy 1906-ban Gaál Tibor végérvényesen feladja kormányzóhelyettesi működését és miért kérte a Belügyminisztériumba való átvételét. Annyiban

¹⁵⁹⁴ HR-DARI-7. 119. eln./1914. (43. d.).

¹⁵⁹⁵ HU-MNL-OL-K 467-1913-239. (Tisza István félhivatalos iratai).

¹⁵⁹⁶ HU-MNL-OL-K 467-1913-239. (Tisza István félhivatalos iratai).

¹⁵⁹⁷ OSZK. Gyászjelentések. Dr. Anton von Vallentsits. Megjegyzendő, hogy a halotti értesítés tévedésből 1903-ról értesít.

¹⁵⁹⁸ Abele Rezső közigazgatási bíró öngyilkos lett. Pesti Napló, 1923. augusztus 5. 9.

biztos, hogy felmentése ellenére illetményeit 1912-ig változatlanul a kormányzói hivatal folyósította,¹⁵⁹⁹ illetve, hogy 1941-ben Budapesten halt meg.

Meglehetősen sajátos sors várt Wickenburgra, aki helyettesből kormányzó lett, majd az 1917. évi kormányválság,¹⁶⁰⁰ illetve IV. Károly lemondása után teljesen visszavonult a közéletől. Ezt követően családjával a Fejér megyei velencei birtokára költözött, ahol 1931-es haláláig gazdálkodással és képzőművészettel foglalkozott.¹⁶⁰¹ Ami Egan Lajost illeti, ő szinte már szimbolikusnak számító naplóbejegyzése szerint Fiumét 1920 májusában hagyta el, ahonnan borostyánkői birtokára június 4-én tért vissza.¹⁶⁰² Tehát pontosan a trianoni békeszerződés aláírásának napján, amelynek értelmében a település Ausztriához került. Egan a szerződés ratifikálását viszont már nem élte meg: hosszú betegsége következtében 1920 októberében halálozott el.¹⁶⁰³

Országgyűlési képviselők

Jól ismert tény, hogy a népképviselőket bevezető 1848. évi V. tc.-kel eltűnt a rendi korszak azon gyakorlata, amely szerint a vármegyei közgyűlést vagy a városi tanácsot illette meg a követválasztás joga. Ehelyett az önálló választókerületekre épülő modell alkalmazásával egyes területek önálló képviselőket nyertek. Illetve a választói jog írni-olvasni tudó felnőtt férfiakra való kiterjesztésével a lakosság jelentős része közvetlen befolyást nyert az őket érintő politikai küzdelmek kimenetelére. Tömegek kaptak lehetőséget arra, hogy bizonyos, előre meghatározott feltételek mellett politikailag állást foglaljanak. A változás három fő, némileg paradox következménnyel járt. Egyrészt a többféle vélemény megjelenésével mind nyilvánvalóbbá váltak a különféle érdekek közti eltérések, ellentétek. Másrészt 1867-től, de főleg Deák Ferenc Felirati és Tisza Kálmán Balközép Pártjának 1875. évi fúziójától lokális szinten is feltűnően megnőtt az országos pártok, és az azokhoz való viszonyulás jelentősége. Lényegében tehát jelentősen átalakult az országgyűlésre küldött személyek az országos és helyi politikai struktúrában betöltött helye és szerepe.

¹⁵⁹⁹ Jellemző, hogy Egan Lajos valóságos miniszteri tanácsossá való kinevezése is éppen ezen ősszeg felszabadítását követően történhetett meg.

¹⁶⁰⁰ HU-MNL-OL-K 26-1917-XXVII.-2082. (1123. cs.).

¹⁶⁰¹ Ercsényi 1998.

¹⁶⁰² Ordasi 2019a, 277.

¹⁶⁰³ Lodovico Egan de Borostyánkő. La Vedetta d'Italia, 1920. október 28., valamint a családi sírbolt tanúsága szerint.

Joggal kérdezhető, vajon a pártokat vagy a képviselőket kell-e önálló cselekvőnek tekinteni, továbbá, hogy a megválasztott kinek az érdekeit képviseli. Az 1848. évi törvények bevezetése ellenére – egyfajta paradigmatként – ugyanis a hagyományos rendi gyakorlat és felfogás még sokáig tartotta magát a köztudatban. Azaz a népképviselési elvek szerint megválasztott személyben a város/vármegye az utasításait engedelmesen követő, egy szűk kiváltságos réteg által delegált diétai követet látott. Ezzel szemben az új rendszer az országgyűlési képviselőknek már tágabb mozgásteret biztosított. Innentől kezdve a mandátumot elnyert képviselők már nem voltak visszahívhatók, és – további „zavaró tényezőként” – akár még személyes véleményüket is kifejezhették az országgyűlés előtt. A hirtelen keletkezett „hatalmi úrt” az országos pártok igyekeztek kitölteni. Mindez a központi hatalomra aspiráló politikai csoportosulások, a velük szimpatizáló helyi képviselőjelöltek és azoknak közvetlen támogatói közti „érdekszövetség” létrehozásával történt. Az országos pártok ugyanis képesek voltak az ideológiai, morális, politikai, társadalmi és pénzügyi források biztosítására, amiért cserébe a párt helyi képviselői a meghozott döntéseket a pártérdekeinek megfelelően interpretálták saját körzetükben. Ekképpen az országgyűlési képviselők jelentős mértékben befolyásolták a választók és a lakosság együttműködési hajlandóságát, miközben a parlamentben véleményükkel és szavazatukkal akár közvetlenül is hozzájárultak a párt domináns helyzetbe jutásához.¹⁶⁰⁴

Mindazonáltal az általános országos és a lokális érdekek látványos összeütközése, valamint a kulturális és mentalitásbeli különbségek olykor kimondottan éles konfliktusokhoz vezettek. Mint a kötet korábbi fejezeteiből kiderült, Fiume esetében ez azt jelentette, hogy bár a municípium sajátos fejlődése miatt eredendően a liberális kormánypárt fő támogatói közé tartozott,¹⁶⁰⁵ különleges helyi viszonyainál fogva többször éles ellentétbe került a központi kormánnyal. Mivel a feszültség feloldásában és egy elfogadható konszenzus kialakításában elvileg kulcsszerepe volt az országgyűlési képviselőknek, ezért a parlamenti mandátum sorsa és az azt elnyerő férfiak személye, rátermettsége mindig lényegi kérdést jelentett a városi elitkörökhöz tartozók szemében.

Az alkotmányos élet helyreállítását követően, 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéstől a Monarchia összeomlásáig Fiume egy parlamenti mandátummal rendelkezett, melyet egymás után a következő személyek töltötték be.¹⁶⁰⁶

¹⁶⁰⁴ Kutatásaiban hasonló megállapításokra jutott Pap 2013; Pap 2007.

¹⁶⁰⁵ KN, 1892. XV. 1894. február 3. 288. országos ülés. 579–583.

¹⁶⁰⁶ Lásd XIV. 7. melléklet.

nemes Radich Ákos: 1865/1867–1869 – Deák Párt
Giovanni Ciotta: 1869–1872, 1872 – Deák Párt
gróf zichi és vászonkeői Zichy József: 1873–1875 – Deák Párt
nemes Luigi Peretti: 1875–1878 – Szabadelvű Párt
alsó-csernátoni Cseh Csernátony Lajos: 1878–1892 – Szabadelvű Párt
(4 ciklus)
gróf Batthyány Tivadar: 1892–1901 – Szabadelvű Párt (2 ciklus)
gróf Batthyány Lajos: 1901–1905 – Szabadelvű Párt
Riccardo Zanella: 1905–1906 – Szabadelvű Párt disszidense
(= Függetlenségi 48-as Párt), 1906–1910 – Alkotmánypárt
Michele Maylender: 1910–1911 – Nemzeti Munkapárt
ifj. Antonio Vio: 1911–1915 – Nemzeti Munkapárt
Andrea Ossoinack: 1915–1918 – Nemzeti Munkapárt

A felsorolt nevek alapján négy következtetés első ránézésre levonható. Az egyik az, hogy míg a megválasztott képviselők egyik csoportját az országos politikai elit tagjai adták, addig a másikat a helyi közvéleményre hatni képes korábbi városatyák alkották. A két csoport közt átfedések is kimutathatók, mivel csaknem valamennyien több éves fiumei múlttal és tapasztalattal rendelkeztek megválasztásuk pillanatában. Ekképpen a listában már más posztról ismert személyek – ex-kormányzók (Zichy József és Batthyány Lajos), polgármesterek (Michele Maylender) és városi képviselő-testületi tagok – nevei is megjelennek. Sőt, Radich Ákos, Giovanni Ciotta és Luigi Peretti által még a korábbi „horvát”, illetve átmeneti rendszer „magyarbarát” aktorai is képviseltetik magukat. Teljesen kívülről egyedül csak Csernátony Lajos jött 1878-ban, aki megválasztását Kossuth Lajos Országos Honvédelmi Bizottmányának egykori titkáráként országos hírnévének, valamint Tisza Kálmán támogatásának köszönhetette.¹⁶⁰⁷

A politikai és közéleti előélet azzal is járt, hogy a képviselők átlagosan negyven évesek múltak, mire Fiumében mandátumhoz jutottak. Az átlag azonban elfedi a lényegét, miszerint egyaránt takarja a pályájuk „elején” álló harmincasokat és az ötven év feletti tagokat. Azaz meglehetősen nagy a különbség a 30 évesen képviselővé választott Riccardo Zanella és az 1848–1849. év fiumei eseményei egyik főszereplőjének számító 59 éves Luigi Peretti életkora között. Mi több, az életkor, a rátermettség, az elkötelezettség és ambíciók nem is feltétlen álltak egyenes arányban egymással. Példának okáért míg Csernátony egész életében mindent elkövetett, hogy

¹⁶⁰⁷ Tisza Kálmán és Csernátony Lajos kapcsolatát jól visszaadja Mikszáth Kálmán alábbi anekdotája: A fülemile-kormánybiztos. Pesti Hírlap, 1901. március 6. 1.

a parlamentben magának – a rossznyelvek szerint lényegében akármelyik kerület által – helyet szerezzen, addig Michele Maylender vitathatatlan lo-kálpatriotizmusa ellenére is csak Wickenburg István kormányzó hosszas győzködését követően kandidált szülővárosa mandátumára.¹⁶⁰⁸

Ennek kapcsán méltán merül fel a városhoz való kötődés dilemmája, amelyre a születés, a társadalmi integráltság és a képzettség egyaránt lényeges befolyást gyakorolt. A mellékelt táblázatból látszik, hogy a tizenegy képviselő közül hatan a kikötővárosban születtek, hárman a Dunántúl nyugati részén, Csernátony Kolozsváron, Radich pedig Pesten látta meg a napvilágot. Így – ahogy a riválisát, Perettit támogató falragaszok sejtetik – egyes narratívák szerint még Radich, Fiume első dualizmus kori országgyűlési képviselője is „idegennek” számított.¹⁶⁰⁹ Ő ugyanis csak az 1867. évi választás előtt két évvel telepedett le Fiumében.¹⁶¹⁰ Igaz, ezt a ténytet az őt jelölő, Gasparo Matcovich vezette bizottság igyekezett kevésbé hangsúlyossá tenni, és retorikáját főleg a magyar–fiumei testvériség jelszavára építeni.¹⁶¹¹

A születési helyből, valamint a képviselők neveiből az etnikai és nemzetiségi hovatartozásuk nem feltétlen állapítható meg. Radich pesti születése és „magyaros” névhasználata ellenére köztudottan horvát nemesi családból származott, az olaszos nevű ifj. Antonio Viót pedig származásán kívül neveltetése és szocializációja is a horvát nyelvhez és kultúrához kötötte,¹⁶¹² amit az is jelez, hogy a Circolo Letterario helyett a Čitaonicába lépett be.¹⁶¹³ A Fiume emblemikus figuráiként számontartott Ciotta, Maylender és Zanella sem számított tősgyökeres fiumei lakosnak, hiszen az ő felmenőik is csak egy generációval korábban költöztek a városba: May-

¹⁶⁰⁸ HR-DARI-7. 177. eln./1914. (43. d.).

¹⁶⁰⁹ DARI-RO 258. Lettere aperte. Concittadini! 1867., Agli elettori fiumani per la nomina di un deputato alla dieta di Pest. 1867.

¹⁶¹⁰ Radich Ákos. Fiume képviselője. Hazánk s a Külföld, 1868. május 28. 1–2.

¹⁶¹¹ DARI-RO 258. Elezioni dietali. Resoconto Stenografico. 1867; DARI-RO 258. Elezioni dietali. Discorso di Giuseppe Sgardelli. 1867; DARI-RO 258. Elezioni dietali. Elettori di Fiume e suo distretto. 1867. RO 5. Elezioni dietali. Ai miei amici e concittadini! 1869; DARI-RO 258. Lettere aperte. Popolo di Fiume, 1869. Fontos kiemelni, hogy Radich, Vukovics Sebő és Peretti is alapvetően a Matcovich-féle, eredetileg kossuthi elveken szerveződő csoportosulás tagjai voltak, míg azonban Radich és Vukovics a demokratákhoz, addig Peretti a patríciusokból álló urak pártjához (partito dei signori), más néven a de-nevérekhez (pipistrelli) tartozott. Velük szemben Giovanni Ciotta jóval mérsékeltebb nézeteket vallott és bár rövid időre még a zágrábi szaborban is megjelent, a kiegyezés megkötésével hamar Deák Ferenc és a 67-es eszmék támogatója lett. Röviden: Radich és Peretti között elsősorban szociális, Radich, Peretti és Ciotta között pedig politikai okok-ban ragadható meg a döntő különbség.

¹⁶¹² KN, 1910. VI. 131. országos ülés. 1911. március 30. 320–321.

¹⁶¹³ Emellett akárcsak Andrea Ossoinack tagja volt a Sirius szabadkőműves páholynak is.

lenderé Magyarországról, Ciotta és Zanella édesapja pedig Itáliából, az Appennini-félszigetről. Zanella helyzetét ráadásul külön érdekessé teszi, hogy édesanyja Krajnában, szlovén nyelvterületen született.¹⁶¹⁴ Mindennek ellenére az említettek Fiumében felnőve és a helyi társadalomba integrálódva „valódi” fiumánóvá váltak. Ennek fontos részeként egy olyan erős lokális identitást alakítottak ki, amely sokáig egyáltalán nem állt ellentétben az állampatriotizmusokkal, vagy a birodalom és a dinasztia iránti lojalitásukkal. Éppen ellenkezőleg: többdimenziós identitásuk lehetőségét teremtett arra, hogy a nemzetiségi kereteket a legkülönbözőbb szituációkban átléphessék.¹⁶¹⁵

Figyelmet érdemel az is, hogy míg a fiumei születésűek kizárólag a kikötővárosban jelöltették magukat, addig a magyarországiak „nyitottabban” gondolkodtak és még válogattak is a választási kerületek között. Meglátásom szerint ez az attitűd a képviselői feladatok eltérő felfogására, a politikai érvényesülés többféle lehetőségeire és mintázataira, valamint a várossal és a helyi lakossággal való azonosulás különböző fokozataira és dimenzióira is utalhat. Példának okáért itt említhető, hogy bár nemesi címmel hatan is rendelkeztek, jelentősebb volt a községi igazgatásból kikerülő, kereskedelemben is érdekelt, eleve a városi elitkörökhöz tartozók jelenléte. Vagyis azoké, akik gyakorlatilag beleszülettek a helyi közéletbe, és akiknek a politikai szerepvállalásuk már csak családi hagyományok miatt sem számított túl nagy meglepetésnek.

A fiumei születésűek közül az egyetlen kivételt Zanella jelentette, akinek a vasúti értesítők árusításával foglalkozó édesapja társadalmilag közelebb állt a munkásosztályhoz, mint a polgári középosztályhoz. Sőt, az is tudott, hogy oly szűkös keresettel rendelkezett, hogy Zanellának tanulmányai mellett fiatal korától magánórákat kellett tartania a család tisztességes megélhetéséhez.¹⁶¹⁶ A családi összeköttetésekkel kapcsolatban az is figyelemre méltó, hogy bár a képviselők még általában saját szociális körükből, integrációs célpontjuknak kinézett társaságból házasodtak,¹⁶¹⁷ talán a lánytöbblet, talán egyéb okok miatt,¹⁶¹⁸ de már nem „örökítették tovább” a politikai ambícióikat. Fiaik többnyire a nagyszülők nyomdokaiba lépve mérnökként, orvos-

¹⁶¹⁴ Ballarini 1995, 18.

¹⁶¹⁵ Judson 2016.

¹⁶¹⁶ Riccardo Zanella. Magyar Tengerpart, 1905. február 16. 1.

¹⁶¹⁷ Kivételnek talán csak Andrea Ossoinack nevezhető, aki „kívülről” választott társat magának. Ő Fiume egyik legvagyonosabb polgáraként Székely Irént, a Népszínház tehetséges színésznőjét vette feleségül. Ossoinak Andreáné. Magyar Nemzet, 1906. február 9. 9.

¹⁶¹⁸ Pl. az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásával megváltozott hatalmi keretek.

ként, hajóskapitányként, és/vagy vállalkozóként helyezkedtek el, de a közeleti szerepléstől általában már távol tartották magukat.¹⁶¹⁹

A parlamenti képviselők tanulmányainál ugyanaz a tendencia érvényesült, mint a kormányzóknál és helyetteseiknél. Vagyis a középiskoláikat születési helyükhöz viszonylag közel végezték, de a kellő felsőfokú ismeretekért már nagyobb távolságot is megtettek. A középiskolai képzés helyét illetően kivételnek csupán Luigi Peretti tekinthető, aki még a vasút kiépítése előtt, – azaz feltételezhetően közlekedési okokból – tanult Pécsen, illetve Batthyány Tivadar, aki a Fiumei Tengerészeti Akadémián (Nautica) tengerésztisztként végzett.¹⁶²⁰

Ami a felsőfokú tanulmányokat illeti, míg az „anyaországban” született képviselők Bécs, addig a kikötővárosban születettek főleg a főváros, valamint Kolozsvár felé orientálódtak. Ennek okai valószínűleg a felfelé irányuló mobilizációban és integrációban, valamint az újabb kompetenciák megszerzésére törekvésben lelhetők fel. A magyar születésűek feltehetően a földrajzi viszonyok, a családi hagyományok és az udvarhoz való kötődésük miatt választották a császárváros kínálta lehetőséget. A fiumeiek pedig a magyar társadalomba való könnyebb beilleszkedés és a jobb boldogulás érdekében tölthettek/töltöttek hosszabb időt valamely magyar felsőoktatási intézményben.¹⁶²¹ A megszerzett végzettségre vonatkozóan a kereskedelmi és a jogi végzettség dominanciája tűnik ki. Öten még jogtudori címet is szereztek. Ez egyrészt a kikötőváros közgazdasági jelentőségének köszönhető, másrészt a professzionalizációnak. Továbbá annak, hogy a parlamenti feladatok eleve szükségessé tették, hogy a képviselő a magyar jogrendszer és törvénykezési mechanizmusokat, valamint a város közgazdasági igényeit egyaránt minél alaposabban ismerje. Ekképpen szinte természetesnek vehető, hogy még a két mérnök, Radich és Ciotta is előszeretettel publikált közigazgatási és jogi témájú írásokat a sajtóban hárjózással és a vasúttal foglalkozó szaktanulmányaikon kívül.

Az országgyűlési képviselők közjogi kérdésekben tett megnyilvánulásai azért is bírtak kiemelt jelentőséggel, mivel általuk Fiume Magyarországhoz való ragaszkodása széles publikum előtt újra és újra kifejeződést nyert. Igaz, ahogy Radich Ákos *Fiume közjogi helyzete* című kötete¹⁶²² és Tisza Ist-

¹⁶¹⁹ Ez a megállapítás nem vonatkozik a képviselők vejeire, akik közül többen is fontos politikai pozíciókat foglaltak el.

¹⁶²⁰ Teodoro conte Batthyány de Németh-Ujvár. *La Voce del popolo*, 1892. február 1. 1., Lásd XIV. 7. melléklet.

¹⁶²¹ Kolozsvár feltételezhetően híresen jó jogi kara miatt számított kiemelt célpontnak.

¹⁶²² Radich 1883.

ván arra adott 1883. évi reflexiója mutatja, a kikötőváros hovatartozását illetően olykor még a kormánypártnál is határozottabb megoldásban gondolkodtak.¹⁶²³ Ennek lényege 1918 októberéig abban a gyakran idézett gondolatban foglalható össze, hogy Fiume városa és kerülete a Magyar Királyság Szent Koronájához csatolt különálló test, és mint ilyen, Horvát-Szlavónországgal semmiféle közösséget nem képez, viszont municipális autonómiát élvez. Ezekben a kérdésben, de főleg az autonómia tekintetében a képviselők minden generációs, világnézeti, vagy éppen pártpolitikai különbözőségük ellenére tökéletesen megegyeztek. Máskülönben a fiumeiek szavazatait valószínűleg nem is nyerhették volna el.

Nagyfokú azonosság mutatható ki a képviselők (és az ellenjelöltek) programbeszédei kapcsán is, hiszen csaknem valamennyien ugyanazokat a jelszavakat használva, ugyanazon problémák megoldására tettek ígéretet. Ezek közt a leggyakrabban az autonómia és az olasz nyelv minden áron való megőrzése, az önálló vámterület védelme/visszaállítása, a kikötőváros közgazdasági fejlődésének előmozdítása szerepelt, de a tisztviselők helyzetének javítása, a teljes sajtószabadság, a gyülekezési jog biztosítása, és legfőképpen az általános titkos választójog kivívása, illetve a magyarsággal való „testvéries” viszony ápolása szintén a legnépszerűbb témák közé tartozott.¹⁶²⁴ Némileg leegyszerűsítve, de a képviselők közti különbségek nem programjukban, hanem társadalmi helyzetükben, interperszonális kapcsolataikban, választói bázisukban, és az országos pártokhoz való viszonyulásukban lelhetők fel.¹⁶²⁵

Ami az országos párthovatartozást illeti, megállapítható, hogy – többek közt a kiszámíthatóbb és biztosabbnak tűnő anyagi támogatás reményében – Fiume valóban a kormánypárt mellett kötelezte el magát, és a '67-es alapokon álló politizálás fontos előfeltétele volt a sikeres választásnak. Ezt támasztja alá az is, hogy 1867 és 1915 között csupán Riccardo Zanellát választották meg ellenzéki/pártonkívüli programmal.¹⁶²⁶ Magyarán, mind a helyi Liberális és Autonóm Párt, mind pedig a Lega Autonoma kész volt a központi kormányzattal együttműködni.

Mégis különbséget kell tenni a kormánypárt által patronált „hivatalos” és a város által kandidált jelöltek között. Ez utóbbiak általában a kormány-

¹⁶²³ Tisza 1883.

¹⁶²⁴ Választás Fiumében. Pesti Hírlap, 1905. január 30. 5.

¹⁶²⁵ Házfelosztás? – A politikai helyzet. Budapest, 1911. október 6. 2.; Fiume város a kormány ellen. Népszava, 1912. június 8. 11.; A kormánypárt és az ellenzék Fiumében. Népszava, 1912. június 22. 3.

¹⁶²⁶ Sőt, programbeszédében még Zanella is előszeretettel hangoztatott 67-es jelszavakat.

párt meggyengülésével párhuzamosan kerültek elő, és akkor számíthattak sikerre, ha képesek voltak kihasználni, hogy ellenfelüket a belső konfliktusoktól megosztott, hitelét veszítő országos párt csak mérsékelten tudta támogatni. A kormánypárti programmal való indulás és megválasztás azonban egyáltalán nem jelentette a pártutasítások szolgálai és minden kritika nélküli elfogadását. Több alkalommal megesett, hogy Fiume képviselője az országgyűlésen nemcsak egyszerűen különvéleményt fogalmazott meg, de olykor még a pártból is kilépett. Erre remek példa a kereskedelmi és közlekedési kérdések miatt fokozatosan balközép felé tolódó Radich Ákos és Luigi Peretti esete. De ugyanide sorolható Batthyány Tivadar az egyházjogi kérdésekben, valamint az általános titkos választójog kapcsán ifj. Antonio Vio és Andrea Ossoinack negatív állásfoglalása is.¹⁶²⁷

Az országos politikai élet hullámvászásának köszönhetően – a kormányzókhöz hasonlóan – a parlamenti képviselők is viszonylag gyorsan cserélődtek. A mandátumot csak Csernátorny Lajosnak és Batthyány Tivadarnak sikerült több cikluson át megtartania. A mandátumszerzéshez a politikai tapasztalat, a város corpus separatumi mivoltának és autonómiájának alapvetésként való hangsúlyozása, a hely- és a város szempontjából releváns szakismeret, valamint a magas szintű országos és lokális beágyazottság és érdekérvényesítő képesség nélkülözhetetlen előfeltételnek bizonyultak. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy – miként a táblázatból is kitűnik – 1905-től valóra vált a fiumei lakosság egyik régóta óhajtott, 1901-től már nyíltan is kifejezett vágyálma.¹⁶²⁸ Azaz a lakosság általános meggyőződésévé vált, hogy a kikötőváros érdekeit csakis egy „fiumano” képes érdemileg érvényesíteni. És valóban: Fiume inentől kezdve kizárólag helyi születésű képviselőt küldött az országgyűlésre. Semmi csodálkoznivaló nincs tehát abban, hogy 1906-ban a függetlenségi programmal induló Ghyczy Kálmán,¹⁶²⁹ több mint 600 szavazattal alulmaradt a választási küz-

¹⁶²⁷ Az árulók ellen. Népszava, 1918. május 14. 1–2.; KN, 1910. XL. 808. országos ülés 1918. július 11. 436–437.; KN, 1910. XL. 811. országos ülés. 1918. július 18. 578–579.

¹⁶²⁸ Vogliamo un fiumano. La Voce del Popolo, 1901. szeptember 26. 2–3.

¹⁶²⁹ A Ghyczy családot az 1820-as évektől, Ghyczy Miklóstól kezdve (aki ráadásul az egyik legrégebb és legelőkelőbb fiumei családból származó Francesca Terzivel kötött házasságot) a fiumei patríciusok közt tartották számon. Neki Francisca Terzitől két fia született: Emil és Livius. A képviselőjelöltként induló Kálmán Emil fia volt, Liviusé pedig ifj. Ghyczy Miklós tábornok, aki Fiumében látta meg a napvilágot. Miklós élete végén Albániába került, ahol Zogu albán király és Apponyi Geraldine bizalmasa lett, és hozzá fűződik az albán földreform (telepítési akció) kidolgozása is. Szakály 2013, 24.; Ghyczy tábornok tragikus halála Tiranában. *Uj Nemzedék*, 1938. március 24. 1–2.

delemben a párton kívülként fellépő, de '67-es elveket hangoztató (azonban a függetlenségekkel tartó) Zanellával szemben.¹⁶³⁰

A fiumei parlamenti képviselő helyzetét igazán a nyelvismeret kérdése tette különlegessé. Míg az 1844. évi II. tc. az országgyűlés nyelveként a magyart határozta meg, addig Fiumében a közigazgatás nyelve (1901-ig a hagyomány és a szokásjog szerint) az olasz volt, ezáltal a közéleti események is jórészt ezen a nyelven zajlottak. Azaz a parlamentbe elvileg csak az kerülhetett, aki az olasz és magyar nyelvet egyaránt igen magas szinten elsajátította. A gyakorlat mégsem teljesen felelt meg az elvárásoknak és éppen Tisza Kálmán híve, Giovanni Ciotta volt az, aki 1869. évi megválasztásakor még nem (vagy legalábbis nem elég jól) beszélt magyarul. Az eset óriási felháborodást okozott és Enrico Brelich vezetésével a Vukovics Sebőt támogató városatyák több szabálytalanságot is felsorolva óvást emeltek a belügyminiszternél Ciotta mandátuma ellen.¹⁶³¹ A városatyák az 1848. évi választójogi törvényre hivatkozva a következő álláspontra helyezkedtek: „Miótán Vukovics Sabas jelölt a bizottmány elnöke: Scarpa Pál lovag által az előre meghatározott órában a szavazásnak külön e célra tartott beszéde általi megnyitása után törvényszerűleg akklamációval¹⁶³² megválasztott, – alulírottak Ciotta János úr képviselővé való kineveztetése ellen tiltakoznak, mivel az törvénytelen, és Vukovics Sabas kineveztetésének érvényessé nyilvánítását, amint azt a jog igényli, követelik (*insistono*¹⁶³³)”.¹⁶³⁴

Annak ellenére, hogy az 1867 és 1918 között tartott tizennyolc parlamenti választásból kilenc alkalommal a képviselőt egyhangúlag választották meg, nem jelenti azt, hogy a mandátum megszerzése könnyen és minden konfliktus nélkül ment volna. Az akklamációkat ugyanis többnyire az tette lehetővé, hogy vagy a jelölt maga, vagy az őt indító csoportosulás állt el a kandidálástól. A visszalépésnek természetesen több oka is lehetett. Például ahogy Radich Vukovics megválasztása érdekében tette 1869-ben, a nagyobb közjő, a józan belátás, a közös „ellenféllel” való leszámolás szándéka,¹⁶³⁵ vagy

¹⁶³⁰ Fiume képviselője. Zanellát újra megválasztották. Magyar Tengerpart, 1906. május 1. 1., AFS. Esodo Giuliano Dalmata - 64 bis. De Ghyczy Colomanno. 4/64. bis.

¹⁶³¹ HU-MNL-OL-K 150-1869-II.-10.-658. (54. d.); Országgyűlési tudósítás. A képviselőház május 31-ként tartott ülése. Pesti Napló, 1869. június 1. 1-2.

¹⁶³² Közfelkiáltással, egyhangúlag (latin).

¹⁶³³ Insistere, követel, igényel (olasz).

¹⁶³⁴ HU-MNL-OL-K 150-1869-II.-10.-658. (54. d.).

¹⁶³⁵ DARI-RO 258. 50 pezzi. Elettori di Fiume! 1869. Radich a visszalépését hirdető falragaszon külön hangsúlyozza Vukovicsal ápolt szoros baráti kapcsolatát, valamint a jelölt fiumei születését és magyar nyelvtudását annak érdekében, hogy Giovanni Ciottával szemben őt küldjék a parlamentbe.

éppen miként 1892-ben történt, a Szabadelvű Párt egységének, illetve az esélytelennek tartott Csernátony tekintélyének megőrzése.¹⁶³⁶ A másik ki-
lenc esetben viszont a választások ellenjelölt indításával zajlottak le. Ezt
egyaránt indokolhatta egy adott csoport a jelölt pártjával szembeni fenn-
tartása és elégedetlensége, a fiumei „autonómia” nyomatékosabb képvisel-
letének igénye, a jelölt személyének vélt vagy valós alkalmatlansága. Vagy
éppen fordítva: az alternatív képviselőjelölt indítása akár azonosulást, er-
kölcsei és gyakorlati támogatást, lojalitást is kifejezhetett.¹⁶³⁷

Ehhez hasonló motívumok állhattak szimbolikus jelöltállítások mö-
gött. Ez azt jelentette, hogy a jelölés nem, vagy nem kizárólag racionális
szempontokon alapult és a jelölt személyes tulajdonságai mellett az általa
megtettesített eszmék, lehetőségek és alternatívák számítottak igazán
mérvadónak.¹⁶³⁸ Így történt 1873-ban Zichy József ex-kormányzó megvá-
lasztásakor,¹⁶³⁹ és 1878-ban is, mikor 18 állami tisztviselő és két polgár Sza-
páry Géza kormányzót léptette fel jelöltnek a kormánypártot elhagyó Luigi
Perettivel szemben.¹⁶⁴⁰ Ugyancsak ide sorolható Tisza Kálmán miniszter-
elnök esete is, akit azután választottak meg, hogy a kormányzó vissza-
sította a neki felkínált mandátumot.¹⁶⁴¹ A *La Bilancia* (állítólag) Tisza Kál-
mánt roppant érdekérvényesítő képességével indokolta a jelölést, ami
különösen fontos volt az országgyűlésen, ahol a többséget a kormány bir-
tokolta.

Bár a *La Bilancia* retorikáját a praktikus érvekre építette Tisza megvá-
lasztása érdekében, a lap tagadhatatlan naivitása és politikai önpozicioná-
lása világosan megmutatkozott cikkeiben: „Hogy, ha azonban mi a man-
dátumot az ország első miniszterének adjuk, akkor nem fog kelleni
kívánságainknak hosszadalmas úton járókelni, míg az illő helyen megér-
keznek, ahol is mindjárt hathatós oltalomban részesülendnek. Azt fogják
mondani, hogy városunknak éppen nincs oka köszönettel viseltetni a Tisza
minisztérium irányában; igaz, de reményelhetni, hogy miután a város bi-
zalmának ily mérvű nyilvánulását adni fogja Tisza Kálmánnak, miniszter-
elnökünk már elismerésből és háladatosságból is jövőre több gondot fog
fordítani az országnak ezen legelső tengeri városára és mindent a mi csak

¹⁶³⁶ Proclama elettorale. *La Bilancia*, 1892. január 29. 2.

¹⁶³⁷ Gerhard 2017, 174.

¹⁶³⁸ Gerhard 2017, 174.

¹⁶³⁹ Nemhivatalos rész. Országgyűlési tudósítások. *Budapesti Közlöny*, 1873. január 16. 1–2.

¹⁶⁴⁰ HR-DARI-7. 68. eln./1878. (5. d.); HR-DARI-7. 69. eln./1878. (5. d.).

¹⁶⁴¹ HR-DARI-7. 108. eln./1878. (5. d.); HR-DARI-7. 111. eln./1878. (5. d.); HR-DARI-7. 116.
eln./1878. (5. d.).

lehetőségében áll, megteend a város sorsának javulására.”¹⁶⁴² Tiszát 154:58 arányban választottak meg, de a miniszterelnök nem fogadta el a fiumei képviselőiséget.¹⁶⁴³ Maga helyett inkább egyik legfőbb bizalmi emberét, Csernátony Lajost „delegálta” Fiumébe.

A másik jelöltállítási eshetőség a helyi politikai taktikázással állítható párhuzamba, és alapvetően egyes politikai csoportok lokális hatalomra kerülését szolgálta. Ez legegyszerűbben 1901-ben jelent meg, mikor is Luigi Ossoinackkal és Ferdinando Kuscherrel az élén az Autonóm Párt Maylender podestának ajánlotta fel az országgyűlési mandátumot,¹⁶⁴⁴ hogy őt eképp eltávolíthassák a városból és a helyére a szélsőségesebb nézeteket valló Francesco Viót választhassák meg polgármesternek.¹⁶⁴⁵ Noha Maylender változatlanul roppant népszerűségnek örvendett a lakosság körében, az Autonóm Párt szélsőségesebb csoportja – jól jelezve a posztok közti prioritásokat – a podestái méltósághoz már gyengének, erélytelennek tartotta. Ez elsősorban a Széll Kálmán miniszterelnökkel kötött „paktuma”, valamint a kormányzói tanács felállítására vezethető vissza. Maylender végül podestái állásáról önként mondott le, hogy a Szabadelvű Párt hivatalos jelöltje, Batthyány Lajos ex-kormányzó mellett agitálhasson. Ezt viszont az autonomisták már bocsátották meg neki: a municipális válság korábbi „hőse” fokozatosan marginalizálódott és egyre inkább elszeparálódott pártjától.¹⁶⁴⁶

A választásokat mindig kiemelt figyelem övezte, kiváltképpen akkor, amikor azokon az erőszak valamilyen formája is megjelent. Az erőszak már az előkészületi szakaszban, például a programbeszédek során is felbukkanhatott és a presszió, valamint korrupció társulhatott hozzá. Mint bárhol máshol az országban, Fiumében is rendszeresek voltak a választási lajstromok körüli visszaélések, az etetések-ítatások, a kocsiztatások, a programbeszédeket megzavaró bekiabálások, a demonstratív felvonulások, valamint az állami alkalmazottak és hivatalnokok, és a gyáraknál foglalkoztatott választójogosultak szavazatainak befolyásolása is.¹⁶⁴⁷ Így 1892-

¹⁶⁴² A HON magántávsürgönyei. A Hon, 1878. augusztus 11. 3.

¹⁶⁴³ Fiumani all'erta. Sloboda, 1878. november 1. 3., Lásd XIV. 7. melléklet.

¹⁶⁴⁴ Le prossime elezioni. La Voce del Popolo, 1901. szeptember 13. 2.; La candidatura a deputato offerta al Michele Maylender. La Voce del Popolo, 1901. szeptember 19. 1-2.

¹⁶⁴⁵ Ordasi 2014b.

¹⁶⁴⁶ Le dimissioni del Podestà. La Voce del Popolo. 1901. szeptember 30. 1.; Le dimissioni del Podestà. La Voce del Popolo, 1901. október 1. 1.

¹⁶⁴⁷ A képviselőválasztási mozgalmak. Budapesti Hírlap, 1892. január 23. 9. Ezért (vagyis a minél kiterjedtebb társadalmi mozgósítás miatt) is volt különösen fontos az állam számára, hogy a helyi gazdasági elit legfőbb képviselőit is támogatói között tudja.

ben egy vasutasok élén álló túlbuzgó kormánypárti hivatalnok azzal fenyegette meg beosztottjait, hogy amennyiben szavazataikat Batthyány Tivadarra adnák le, áthelyezteti őket,¹⁶⁴⁸ és hasonló eset ismétlődött meg Zanella 1906. évi megválasztása alkalmával is.¹⁶⁴⁹ A nyomásgyakorlásból a kormányzók sem maradhattak ki, ami azonban súlyos következményekkel is járhatott. Például Roszner Ervin lemondásának egyik okát is az adta, hogy túlzottan exponálta magát a szabadelvű Andrea Ossoinack mellett annak érdekében, hogy Zanella parlamenti képviselőségét megakadályozza.¹⁶⁵⁰

A századfordulótól kezdve a világháborúig szinte nem volt olyan választás, amelyet nyílt fizikai agresszió ne kísért volna.¹⁶⁵¹ A sort az 1901. évi nyitotta meg, amikor Batthyány Lajos győzelmének kihirdetését követően a belvárosban az autonomista tömeg megszállta az Adamich teret, betörte az Adria palota ablakait, és letépte a Magyar Tengerpart szerkesztőségének zászlaját. A tömeg belvárosi tombolásával párhuzamosan a külső területek sem maradtak nyugodtak. Az Abbázia felé eső Giardino Pubblicónál (Népkert) Ferdinando Kuscher vezetésével egy fiatalokból álló csapat közáporral és *Abasso Batthyány, abasso ungheresi!* kiáltásokkal támadta meg az új parlamenti képviselő köszöntésére tartó állami tisztviselőket. Az atrocitás során Weinhardt Gusztáv pénzügyigazgatónak a kezét szurkálták meg, Kankovszky Ferenc miniszteri osztálytanácsosnak a fejére, Szász Jakab postatisztnak pedig a térdére zúdítottak egy-egy nagyobb követ. A nyugalom csak a katonaság és a városi rendőrség beavatkozásával állt helyre,¹⁶⁵² ám a megmozdulások a mandátumátadás után ismét kiújultak.¹⁶⁵³ Ekkor az autonomisták a felső leányiskola és Maylander ablakait rongálták meg, majd az árulónak bélyegzett Erasmus Barčic háza elé vonultak, hogy a magyarok támogatásáért elégtételt vegyenek

¹⁶⁴⁸ KN, 1901. XXX. 513. országos ülés. 1904. november 11. 116.

¹⁶⁴⁹ Utóhangok a fiumei választásról. Pesti Hírlap, 1906. július 24. 7.

¹⁶⁵⁰ A fiumei kormányzó felmentése és kitüntetése. Magyarország, 1905. február 28. 3.

¹⁶⁵¹ E következtetés levonásában nagy szerepe van az egyre könnyebben és gyorsabban áramló híreknek, illetve az egyre élénkebb kormánypárti sajtónak, ami az Autonóm Párt dehonesztálása érdekében előszeretettel terjesztette el országszerte a fiumeiek brutálisáról szóló híreket. Ezen kritikai észrevételek alapján, meglátásom szerint ahhoz, hogy a választások lefolyásának dinamikájában és jellegük változásában valamilyen hitelt érdemlő cezúrát, elmozdulást lehessen kimutatni, a századforduló előtti évekre vonatkozóan további kutatásokra és a források feltárására van szükség.

¹⁶⁵² Tüntetés a magyarok ellen. Magyar Tengerpart. 1901. október 8. 3.; Belügyminisztérium Körendelete az országgyűlési képviselőségválasztások feletti bírásokról. N. 98976. 1901. szeptember 10.

¹⁶⁵³ La giornata di ieri. La Voce del Popolo, 1901. október 7. 1.

rajta.¹⁶⁵⁴ Természetesen hasonló zavargásokat Batthyány hívei is elkövettek, sőt a demonstrációknak egy rendőrtisztviselő személyében még halálos áldozata is akadt.¹⁶⁵⁵

Az 1910. évi választás legalább ilyen emlékezetesnek bizonyult. Egyrészt azért, mert ez alkalommal a pártonkívüli Zanella az Autonóm Párt korábbi vezetőjével, a munkapárti programmal induló Maylenderrel mérkőzött meg. Másrészt azért, mert bebizonyosodott, hogy az erőszakos megnyilvánulásoktól még a városháza tanácsterme sem lehet mentes. A konfliktust az okozta, hogy az autonomista Francesco Gilberto Corossacz, a választási elnök, miközben kiemelte szerepéből adódó pártatlanságát, a következő szavakkal nyújtotta át a győztes Maylendernek a város megbízatását: „Átadom a korrupció rendszerével nyert mandátumot”. Maylender a sértésre meglehetősen diplomatikusan reagált. Megköszönte a mandátumot, Corossacz provokációját pedig azzal hárította el, hogy kijelentette mint volt podestà, ismeri a hely szentségét, ezért minden további nyilatkozattól tartózkodik.

A teremben tartózkodó városatyák azonban egyáltalán nem fogták vissza magukat. Így mikor a kormánypárti Kőporossy Tivadar törvényszéki bíró az abcúgoló autonomistáknak odakiáltotta, hogy „Disznók! Tolvajok”, Icilio Baccich-Girardelli, a második szavazatszedő bizottság elnöke megróvóan „Szégyellje magát, hogy bíró létere így viselkedik” felkiáltással torkollta le. A szóváltás hamarosan parázs vitává fajult, amelynek hevében Bacchich-Girardelli torkon ragadta és többször felpofozva Kőporossyt. Az incidens következményeként többeket letartóztattak, a tehetetlenné váló Francesco Vio podestà pedig szinte azonnal betérjesztette a lemondását.¹⁶⁵⁶

Maylender képviselősége mégsem tartott sokáig; alig fél évvel később a parlamentben a Belügyminisztérium ajtaja előtt szívrohamot kapott és elhalálozott.¹⁶⁵⁷ Wickenburg kormányzó Maylender helyére ifj. Antonio Viót szemelte ki, aki hajlandónak is mutatkozott arra, hogy az újonnan létrehozott Lega Autonoma élén fellépjen Riccardo Zanella ellen. Az 1911 tavaszán megtartott összecsapást mindkét párt részéről lázas előkészületek előzték meg. Ennek egyik csúcspontjaként a két választótábor egyik összejövetkőzésén még revolverek is eldőrdültek.¹⁶⁵⁸ Jellemző, hogy a választást

¹⁶⁵⁴ Di vergogna in vergogna. La Voce del Popolo, 1901. október 6. 2.; Az esti tüntetések. Magyar Tengerpart, 1901. október 8. 3.

¹⁶⁵⁵ A megvert rendőrtisztviselő. Magyar Tengerpart, 1901. október 8. 3.

¹⁶⁵⁶ A fiumei választás epilógusa. Pesti Hírlap, 1910. június 10. 4.

¹⁶⁵⁷ HR-DARI-7. 43. eln./1911. (38. d.).

¹⁶⁵⁸ A fiumei mandátum. Pesti Hírlap, 1911. március 7. 4.

megelőző éjjelen Zanella hívei a kormányzói palotánál tüntettek, és az, hogy a tömeg csak a rendőrség határozott intézkedésére oszlott fel.

Az indulatok Vio diadalának kihirdetésével szabadultak el véglegesen. Míg az autonomisták békésebb tagjai Zanellát lakása előtt éltették, addig a radikálisabbak pressziót és választási csalást emlegetve Viót füttyök és szidalmazó szavak mellett otthonáig kísérték és útközben záptojásokkal dobálták. A helyzet kritikus voltát jelzi, hogy a kormányzói palota és Vio lakásának védelmére egyaránt hatósági szerveket kellett kirendelni.¹⁶⁵⁹ Nem érdektelen azonban, hogy az 1915. évi választás már az igazán botrányos jelenetektől mentes maradt. Ez a háború miatt elrendelt rendkívüli helyzetnek és intézkedéseknek köszönhető, valamint annak, hogy Giovanni Rubinich mérnök az esélyesebb Andrea Ossoinack megválasztása és a város jövőjének biztosítása érdekében önként visszalépett.¹⁶⁶⁰

Végezetül, röviden érdemes kitérni a képviselői megbízatás elvesztésének okaira és a képviselők leköszönés utáni pályafutására. Meglátásom szerint a mandátumok elvesztésének egyik leggyakoribb okát a lakosság képviselőbe vetett bizalmának megrendülése jelentette. Kiváltképpen azért, mert a fiumei lakosság három legfőbb kívánságának teljesítését, azaz hovatartozásának végleges rendezését, Magyarországhoz csatolását egyikük sem tudta kivívni, és még a város autonóm jogait sem voltak képesek teljesen megvédelmezni. A képviselőknek ráadásul a saját személyes lelkiismeretükkel, de még inkább a kormánypárt támogatásának mérséklődésével, kihátrálásával is számolniuk kellett. Ezen tényezők vezettek Radich Ákos és Luigi Peretti fokozatos marginalizálódásához és az országos politikától való visszavonulásához,¹⁶⁶¹ a koalíciós kormány bukása pedig Zanella helyzetének lehetetlenné válásához.

Mindazonáltal, ahogy Csernátony, Batthyány Tivadar és Lajos esetei mutatják, akár még az is megeshetett, hogy a képviselők sem láttak további lehetőséget a mandátum betöltésében. Egyesek Fiume után máshol választatták meg magukat, vagy miként Giovanni Ciotta és ifj. Antonio Vio tették, parlamenti helyüket a lokális szinten mérvadóbb és tekintélyesebb podestài székre „cserélték” le. Zanella is erre tett kísérletet 1914-ben. A felsoroltakon kívül egészen rendkívüli okok is közrejátszhattak a képviselői pozíció meg-

¹⁶⁵⁹ A fiumei választás. Pesti Hírlap, 1911. március 9. 4.

¹⁶⁶⁰ Képviselőválasztási mozgalom Fiumében. Az Ujság, 1915. október 2. 12.

¹⁶⁶¹ Ennek ellenére Peretti neve a városatyák közt még 1891-ben is előfordul. Egyértelműen a város mentalitásbeli és politikai metamorfózisát jelzi, hogy Perettit 1892-ben még „Fiume Deákjaként” temették el, Edoardo Susmel fiumei történésznél 1933-ban már az első fiumei irredentaként jelenik meg. Fiume Deák-ja. Budapesti Hírlap, 1892. december 2.; Susmel 1933, 93.

szűnésében. Például Zichy József „világkörüli” utazása, Michele Maylender váratlan halála, vagy éppen Andrea Ossoinack képviselősége idején az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása.

A parlamenti képviselők közül többen szinte halálukig aktív részesei maradtak a közéletnek. Batthyány Tivadart 1917-ben a király személye körüli miniszterré nevezték ki, 1918 őszén pedig Károlyi Mihály kormányában a belügyminiszteri tárcát vezette, a Tanácsköztársaság alatt pedig Bécsbe emigrált.¹⁶⁶² Más út várt barátjára, Riccardo Zanellára, akit bár 1921-ben a Fiumei Szabadállam elnökének választottak, egy évvel később a fasiszták és a trieszti squadristák lemondásra kényszerítették.¹⁶⁶³ Zanella kormányával Buccariba, majd Portorébe menekült, ahonnan a jugoszláv és az olasz kormány érdekkellentéteit kihasználva próbálkozott ismét hatalomra kerülni.¹⁶⁶⁴ Mivel törekvései nem jártak sikerrel, Fiume 1924. évi olasz annexiója, majd a második világháborút lezáró 1947. évi párizsi békét követően végleg lemondott politikai ambícióiról. Hasonlóan nehéz évek vártak Andrea Ossoinackra is: ő előbb a Párizs körüli béketárgyalásokon a FONT érdekeit képviselte, majd az 1920-as években Zanellával együtt (!) Fiume Olaszországon belüli szabadkikötői státuszának kivívásáért¹⁶⁶⁵ és az olasz–magyar viszony rendezéséért küzdött. Ossoinack a második világháború után egy időre Velencében telepedett le, ahol a partizánok elől menekülő kelet-adriai olaszok egyik legfőbb támogatója lett.¹⁶⁶⁶

Podestàk

A podestà kifejezés a latin „potes” (hatalom, fennhatóság) szóból származik, amely címet többnyire a középkori – az itáliai városok élén álló, végrehajtó hatalommal felruházott – hivatalnokok viselték.¹⁶⁶⁷ A kifejezést veneciei, illetve valószínűleg közvetlenül trieszti mintára ültették át a Fiume önkormányzati viszonyait szabályozó 1872. évi statútumba, amelyben a kikötőváros első polgárát, a polgármestert tisztelték meg az elnevezéssel. Korábban Fiume önkormányzati ügyeit két városi bíró vezette, majd az 1854-ben a *Naputak*-kal (utasítás) bevezetett horvát közigazgatási rendszer

¹⁶⁶² Demjén 2020.

¹⁶⁶³ Ballarini 1995; *L' autonomia fiumana* 1996.

¹⁶⁶⁴ *Seduta della Costituente Fiumana Portoré*. La Difesa, 1922. december 3. 2.

¹⁶⁶⁵ Ossoinack 1921.

¹⁶⁶⁶ *Atto d'accusa* 1960.; Zanella és Ossoinack Trianon utáni pályafutásáról részletesebben lásd: Bíró 2022.

¹⁶⁶⁷ *PN* é. n.

részeként a német terminussal jelölt „*borgomastro*”-k (polgármesterek), az 1860-as években pedig a tanácselnökök kerültek a város élére.¹⁶⁶⁸

A *podestà* kifejezés magyarul szintén „polgármester”-t jelent, mégsem egyezik meg teljesen ez utóbbi fogalommal, mivel a poszt betöltője jóval kiterjedtebb hatalommal bírt. Bár hasonlóan az ország más városainak polgármestereihez, a „nagyságos” (*magnifico*) megszólítás illette meg, felette – egy rövid időszakot kivéve¹⁶⁶⁹ – kizárólag az uralkodó ítélkezhetett. Ő felelt a városi intézmények és tisztviselők működéséért, a város költségvetéséért, sőt 1916-ig még a fiumei rendőrséggel is ő rendelkezhetett. A *podestà* méltóság Magyarországon egyedülálló mivoltát a központi kormányzat és annak helyi szócsövei is elismerték, amit jól szemléltet a Magyar Tengerpart 1902 tavaszán megtartott *podestà*választásról megjelentetett cikke. „Aki ezt az állást viseli, büszke lehet rá. A város közigazgatási állások között nincs több ilyen az országban. Fény és tisztelet övezi körül viselőjét és a várakozásteljes kíváncsiság tekintett mindenkor a fiumei *podestà* személye felé. [...]”¹⁶⁷⁰

A *podestà* hatalom mégsem volt korlátlan és főleg nem változatlan a vizsgált időszakban. A státútum értelmében a *podestà* mint a város első polgára a hatalmát kizárólag a képviselő-testülettel egyetértésben gyakorolhatta. Éppen ezért a fiumei hatalmi mechanizmusok és viszonyok alakulásának megértéséhez nélkülözhetetlen a *podestà*k életútjának, kapcsolatrendszerének és politikai stílusának elemzése. Mindezt három további tényező is indokolja. Egyrészt a város uralmi elitjeinek országos politikai megosztottsága, amely legjobban talán a ’67-es kormány versus ’48-as ellenzék dichotómiában ragadható meg. Másrészt, hogy a *podestà* jogkör a kormányzói hatalom határait ugyancsak kijelölte. Ezáltal pedig a kormányzó és a polgármester együttműködési hajlandósága az állami érdekvérvényesítés jellegét és eredményességét is befolyásolta. Harmadrészt, a lokális hatalom intézményes fragmentáltsága, ami a polgármester és az elnöklése alatt összeülő *Rappresentanza*, valamint a testületből létrejövő bizottságok és bürokratikus szervezetek közt jött létre.¹⁶⁷¹

¹⁶⁶⁸ Stelli 2016, 130.; *Elezioni* 1854. A *Rappresentanza* elnevezés is csak 1862 márciusában jelent meg, miután a korábbi tíz patríciusból álló Consiglio Municipale/Tízek Tanácsa néven emlegetett testületet 52 főre bővítették. Ez az állapot 1872-ig, a státútum bevezetéséig maradt érvényben, amikor a *Rappresentanza* 56 tagú lett, élére pedig a *podestà*t választották meg.

¹⁶⁶⁹ Az 1898-ban felállított közigazgatási bizottság működése idejében.

¹⁶⁷⁰ Az új *podestà*. Magyar Tengerpart, 1902. április 30. 1–2.

¹⁶⁷¹ Tamás 2014.

Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert Fiumében a különböző testületek és intézmények között látványos személyi átfedések figyelhetők meg, és akár még családi kötelekkel megerősített/terhelt csoportosulások is kialakulhattak. Ezek dinamikáját főképp az egyes személyek többdimenziós, anyagi, politikai és magánjellegű érdekei közti lavírozásai határozták meg. Természetesen a felsorolt tényezők nem tekinthetők fiumei sajátosságnak. Ehelyett inkább a település méretéből, az intézmények a hatalmi struktúrában való elhelyezkedéséből, a választási gyakorlatokból származó következményként kell felfogni azokat. Ugyanez mondható el a fiumei uralmi elit belterjes családi és szociális összefonódásai, valamint a lokális társadalom viszonylag polgárosult szerkezete és liberális felfogása kapcsán is.

A podestà hatalmi helyzetét, jogköreit és köteleseit az 1872. évi statútum szabályozta. Ennek értelmében úgy, mint Magyarországon a főispán vagy a fővárosi főpolgármester, ő volt a törvényhatósági képviselő-testület elnöke. A podestát saját kebeléből titkos úton, általános szavazattöbbséggel az 50 + 6 fős álló Rappresentanza választotta meg a két alelnökkel együttesen.¹⁶⁷² Ez az aktus lényegében a Rappresentanza megalakulását jelentette, ami kizárólag a legfelsőbb jóváhagyás pillanatától számított törvényesnek.¹⁶⁷³ A polgármester legitimitása négy fő pilléren alapult: 1. a községi szavazati joggal rendelkező helyi lakosság közbizalmán; 2. a szavazók által a képviselő-testületbe juttatott városatyák támogatásán; 3. a kormányzó és a miniszterelnök hozzájárulásán; valamint 4. az uralkodó felülbírállhatatlan akaratán. Mint a korábbi fejezetekből kiderült, ebből bármelyik elem hiányzása az önkormányzat komoly diszfunkcionalitásához, és akár a közvetlen állami beavatkozáshoz is vezethetett. A felek közti „összhang” nem csak a választáskor hiányozhatott, hanem a podestà működési ideje alatt is elveszhetett, ami a városirányítás zavarainak okait és következményeit egyaránt jelezte.

A podestà tehát sosem egyedül állt a központi hatalommal szemben vagy mellett. Eredményes működése érdekében óhatatlanul is figyelembe kellett vennie legalább az öt megválasztó Rappresentanza különböző csoportjainak állásfoglalását is. A rendszernek külön dinamikát adott, hogy a képviselő-testület tagjainak fele háromévente sorshúzás által kicserélődött, és az, hogy a városi hivatalnokok élethossziglan szóló megbízatásával szemben a Rappresentanza az elnökséget csupán hat évre választotta meg. Továbbá, hogy bár a podestà nem számított hivatalnoknak és „nobile offi-

¹⁶⁷² *Statuto* 1872, 38–42.

¹⁶⁷³ Egyes szélsőségesebb autonomisták ezt vitatták és azt állították, hogy a képviselő-testület a sikeres polgármesterválasztást követően tekinthető megalakultnak.

cium"-ként rendes fizetés sem illette meg,¹⁶⁷⁴ az igen magas reprezentációs költségeket viselnie kellett. E kényelmetlen helyzeten segítendő, az 1872-es statútumban rögzítették, hogy a mindenkori Rappresentanza köteles gondoskodni a podestà lakhatásáról, illetve egy testületileg meghatározott összegű tiszteletbeli javadalmazást ajánl fel számára.¹⁶⁷⁵

A képviselő-testület által felkínált összeg mindig igen tekintélyes honoráriumot jelentett. A századfordulón a városatyák tiszteletdíjként a podestának 9000, később 12 000 koronát szavaztak meg, 1915-ben pedig a karitatív tevékenységének hathatósabb ellátására hivatkozva 6000 koronával kívánták megemelni.¹⁶⁷⁶ Összehasonlításuképpen ugyanebben az időben a belügyminiszter a kormányzó számára 12 000 korona fizetést és 12 000 korona lakpénzt különített el.¹⁶⁷⁷ Más szóval a podestái méltóságot a presztízis, az egyéni ambíciók és a hatalomgyakorlás lehetőségei mellett az anyagi juttatások is vonzóvá tették. Igaz, ez azzal a következménnyel járt, mint fentebb esett róla szó, hogy a podestà anyagilag, társadalmilag és politikailag is ki volt szolgáltatva a városatyáknak. Talán ennek a függő helyzetnek a mérséklését szolgálta, hogy a polgármester a közigazgatási ügyek vezetése mellett hivatalosan is „kenyérkereső állást” vállalhatott.¹⁶⁷⁸ A podestával szemben viszont a két alelnök már semmiféle anyagi támogatást nem élvezett. Pozíciójuk kizárólag csak a közigazgatási ügyekben való döntés és beleszólás jogát, valamint presztízst biztosított viselőinek.¹⁶⁷⁹

1872 és 1918 között podestái méltóságra nyolc személyt választottak. Ez a szám azonban nem egyezett meg sem a méltóságot betöltő, sem a megválasztottak, sem pedig a választások számával.¹⁶⁸⁰ Ez politikai okokra vezethető vissza: Vallentsist Antal közvetlenül kinevezés útján Bánffy Dezső szorgalmazására került a város élére, Riccardo Zanella polgármesteri megválasztását pedig Wickenburg kormányzó kezdeményezésére az uralkodó nem erősítette meg. Velük együtt a podestái méltóságot az alábbi személyek töltötték be:¹⁶⁸¹

¹⁶⁷⁴ HR-DARI-7. 320. eln./1906. (30. d.).

¹⁶⁷⁵ *Statuto* 1872, 43.

¹⁶⁷⁶ Un fratto generoso del nostro podestà. La Bilancia, 1915. október 25. 2.

¹⁶⁷⁷ HU-MNL-OL-K 26-1904-XXV.-967. (606. cs.).

¹⁶⁷⁸ HR-DARI-7. 320. eln./1906. (30. d.).

¹⁶⁷⁹ *Statuto* 1872, 43.

¹⁶⁸⁰ Lásd XIV. 9. melléklet.

¹⁶⁸¹ Lásd XIV. 8. melléklet.

nemes, patrícius Ernesto de Verneda: 1872 – Liberális Párt
Giovanni de Ciotta: 1872–1896 – Liberális Párt
Michele Maylender: 1897–1901 – Autonóm Párt
nemes Vallentsits Antal: 1898–1901 – párton kívüli, kinevezett
Francesco Vio: 1902–1913 – Autonóm Párt
Riccardo Zanella: 1914 – Autonóm Párt
Francesco Gilberto Corossacz: 1914–1915 – Autonóm Párt
ifj. Antonio Vio: 1915–1918 – Autonóm Párt

A lista és a mellékelt táblázat alapján látható, hogy Ernesto Verneda és Francesco Gilberto Corossacz kivételével a felsorolt nevek már kormányzói helyettesi vagy országgyűlési képviselői pozícióban is megjelentek. Ez azt jelzi, hogy a személyek állások közti cirkulációja a városi önkormányzat szintjét is elérte. Szembetűnő, hogy noha szinte valamennyien Fiumében születtek¹⁶⁸² és az uralmi elit tagjai voltak, nemesi címmel csak Vallentsits és Verneda rendelkezett. Ebből és a Rappresentanza összetételének alakulásából a helyi társadalom nyitottságára lehet következtetni, valamint arra, hogy a rendi korszakból átörökített főleg származásból adódó társadalmi titulusok kevésbé tűntek mérvadóknak. Azaz folytatódott az 1848-ban megindított polgárosodási folyamat,¹⁶⁸³ amely következtében megváltoztak az elittel szemben támasztott prioritások és az elvárások. A folyamat végén a szakképzettség, a kompetenciák, a professzionalizáció és a kapcsolatok váltak a legfontosabb szelekciós szemponttá.

Az is megállapítható, hogy Ciottán és Corossaczon kívül a podesták nem a legvagyonosabb, és még csak nem is a „legősibb” fiumei családokból kerültek ki. Jól ismert, hogy a Verneda család egyes tagjai még a 18. században Spanyolországból előbb Bécsbe, majd onnan Fiumébe távoztak, Antonio Vio ősei Chioggiából, Corossaczé pedig szlovén/krajnai területről költöztek a városba.¹⁶⁸⁴ Erre a megállapításra lehet jutni a többiek esetében is: Giovanni Ciotta édesapja Livornóból,¹⁶⁸⁵ Michele Maylenderé egyes állítások szerint Körmenről,¹⁶⁸⁶ Zanelláé Vicenzából származott.¹⁶⁸⁷ A beköltözők társadalmi integrációjában az üzleti, politikai és magánjellegű

¹⁶⁸² Kivéve Vallentsits Antal.

¹⁶⁸³ Un vecchio [Gelletich] 1901. Vagyis a patrícius címhez tartozó tényleges jogok eltörlésével.

¹⁶⁸⁴ Car 2017.

¹⁶⁸⁵ Klinger 2009.

¹⁶⁸⁶ Jeličić 2015a.

¹⁶⁸⁷ Ballarini 1995, 16.

kapcsolatok döntő fontosságúnak bizonyultak. Ezek közül mindenekelőtt a házasságkötések érdemelnek figyelmet. A beházasodással ugyanis az el-
itcsoportok tagjai között szoros rokoni szálak fűződtek. Ciotta édesapja az
egyik legnépszerűbb magyar országgyűlési követ, Adam Lodovico Ada-
mich lányát vette feleségül,¹⁶⁸⁸ de arra is van forrás, hogy Ernesto Verneda
dédapja, Antonio Verneda az egyik legelőkelőbb helyi patrícus, Felice de
Benzoni lányának, Giovannának,¹⁶⁸⁹ Maylender édesapja pedig az igen te-
kintélyes fiumei rokonsággal rendelkező Giovanna Rasumnak kérte meg
a kezét.¹⁶⁹⁰

A felsorolt példákból kitűnik, a vegyesházasságok az anyáknál sem szá-
mítottak ritkaságnak: Corossacz és Francesco Vio édesanyja egy-egy Me-
danich-lány volt, Zanelláé pedig a krajnai születésű Teresa Antonich. Ha-
sonló következtetésre lehet jutni a podesták és közeli hozzátartozóik
kapcsán is. Vallentsits a fiumei születésű Ludovica Jellouscheget, Ciotta a
frankfurti származású Johann Christoph Ritter kereskedő megözvegyült
lányát, Nataliát,¹⁶⁹¹ Francesco Vio egy ismert kereskedő horvát család tag-
ját, Ortensia Baccarcichot vette feleségül.¹⁶⁹² Úgy tűnik, a podesták közül
csak Maylender és Zanella választott magának olasz nyelvű helyi családból
származó társat. Maylender Giulietta Venchiaruttival, az utóbbi (talán
éppen Giovanni Sirola fiumei kötélgyáros rokonával) Maria Sirola városi
tanítónővel kötötte össze az életét.¹⁶⁹³

A „vegyes” családból származás és vegyesházasság kérdése azért is ér-
dekes, mert bár a podesták a hivatalos fórumokon magukat előszeretettel
nevezték az olasz nyelv és kultúra mindenkori védelmezőjének, mint lát-
ható, magánéletüket illetően ők sem feltétlenül törekedtek arra, hogy a
vélt/valós nemzetiégi identitásuknak megfelelően döntsenek. Ez akkor is
igaz, ha ez a házasságkötés még a podestává választásuk előtt megtörtént.
Mindennek ellenére úgy vélem, az interetnikus párválasztások a podesták
esetében nem feltétlen írhatók le a Pieter Judson és Tara Zahra által hasz-
nált nemzeti közömbösség fogalmával. Azok ugyanis inkább ambivalen-
ciát, komplexitást, mintsem érdektelenséget jelölnek, illetve azok elsősor-
ban a mindennapi élet összetettségére hívják fel a figyelmet.

¹⁶⁸⁸ Samani 1975, 47.

¹⁶⁸⁹ Kobler 1896. III., 190–192.

¹⁶⁹⁰ Jeličić 2015a, 233.

¹⁶⁹¹ *Ciotta Giovanni* 2019.

¹⁶⁹² HR-DARI-7. 1390. ált./1902. II-3-144. a. sz. (264. d.).

¹⁶⁹³ Ballarini 1995, 19–20., 249–250.

A vegyesházasságok gyakorisága és az olasz nyelv és kultúra védelmének rendszeres retorikai elemként alkalmazása nem számított ellentmondásosnak, vagy egymást kizáró tényezőnek. Ennek oka, hogy a podestàk (és egyébként számos városatya is) magukat sokáig nem feltétlenül olasznak, hanem olasz nyelvű fiumeinek tartották és alapvetően a szülővárosukhoz kötődtek. Azaz többrétű identitásuk mindenekelőtt lokálpatriotizmusukban öltött testet. Illetve, hogy párválasztásukban a racionális, gazdasági megfontolások, a társadalmi státusz, a vonzalom, valamint további magánjellegű, nem ismert szempontok szintén nagy szerepet játszhattak. Ezeknek a személyes kapcsolatoknak a jelentőségét növeli, hogy akár még egyes konfliktusos helyzetek viszonylag békés rendezéséhez is hozzájárulhattak. Így történt a sokolisták 1906. évi betörésénél is, mikor – egyes sajtóhírek szerint – Francesco Viót csupán horvát nyelvű felesége mentette meg a podvožica-i villája előtt megjelenő horvát tömeg haragjától. Míg az asszony a tüntetőkkel anyanyelvén, horvátul társalgott, addig a podestà (állítólag) a kandallón át kimászott a háztetőre és biztonságosabb helyre menekült.¹⁶⁹⁴

Az etnikai határokon átívelő házasságoknak tehát számos előnye volt: lehetőséget teremtettek az egyén gyorsabb és mélyebb társadalmi integrációjára, valamint gazdasági, politikai és interperszonális kapcsolatainak tárgítására.¹⁶⁹⁵ A fiumei társadalomba való „be- és keresztbeházasodások” által a podestàk a Rappresentanza tagjai közül többekkel is szoros atyafiasági viszonyba kerültek. Példának okáért Maylender lánytestvérét, Edviget Antonio Grossich orvos-gyógyszerész vette feleségül, aki a századfor-

¹⁶⁹⁴ A forrongó Fiume. Zavargások Szusákon. Magyar Tengerpart, 1906. szeptember 7. 1–2.; Magyarbarát tüntetés. A horvátok garázdálkodása. Magyar Tengerpart, 1906. szeptember 8. 1–2.

¹⁶⁹⁵ A feldolgozott forrásokból úgy tűnik, a polgármesterek gyermekei a családjuk társadalmi/gazdasági helyzetéhez igazodva, többnyire magas presztízsű területek felé orientálódtak. Ciotta lányai elsősorban előnyös házasság által (az Ürményi és Meynier családba házasodtak be) kívántak boldogulni. Ifj. Francesco Corossacz konzul, Vio (nagyapai tanácsra) németté vált fia orvos, Vallentsits lánya az első világháború során önkéntes ápolónővér, egyik fia Lloyd-hivatalnok, a másik mérnök, a harmadik pedig katona lett. Hasonlóan indult ifj. Riccardo (Dino) Zanella élete is, aki előbb – apja nyomdokait követve – meggyőződéses antifasisztaként Romy álnéven harcolt a második világháborúban, majd 1947-ben Bécsbe költözött és immár osztrák állampolgárként, egy kisebb vasmegmunkáló gyár irányításával kezdett foglalkozni. Tragikusabban alakult a sorsa Francesco Vio fiának és Zanella másodszületett gyermekének: Ferruccio Vio 1917-ben fiatalon, tengerészhadapródként, Vittorio Zanella pedig alig két évesen 1924-ben, még a család jugoszláviai száműzetése alatt hunyt el. Jelen kutatások alapján úgy tűnik, Veredának nem született gyermeke, viszont egyik testvére, Ladislao, és unokaöccse, Emil a Kormányzóság tisztviselője lett. Lásd XIV. 8. melléklet.

dulón az Autonóm Párt egyik „törzstagjának” számított, 1918 őszén pedig a FONT elnöki posztjára került.¹⁶⁹⁶ Ugyancsak itt említhető Ifj. Antonio Vio, aki az autonomista városatyaként megválasztott Gjuro Catti lányát, Mariát vezette oltár elé.¹⁶⁹⁷

A Rappresentanzán belüli rokoni összefonódások azért sem rendkívüliek, mert a statútum csak az elnökség (tehát a podestà és a két alelnök) esetében tiltotta a közeli vérrokonságot. Így még az is előfordult, hogy a testületben elsőfokú unokatestvérek, apák és fiúk, valamint féltestvérek egyszerre foglaltak helyet.¹⁶⁹⁸ Bár a rokoni kapcsolatok többnyire az érdekszövetségek alapjaiként működtek, ahogy megannyi dokumentum tanúsodik róla, nem jelentett automatikus véleményazonosságot.¹⁶⁹⁹ A nézetkülönbségek és érdekellentétek pedig akár a podestáválasztások és más tételyzetek során is megmutatkozhattak.

De vajon milyen kritériumok alapján lehetett valakiből podestà és a Rappresentanza milyen általános érvényű elvárásokat támasztott vele szemben? Vajon milyen út vezetett a municípium legmagasabb lépcsőfokáig, és mely tényezők voltak azok, melyek az egyes polgármesterekbe vetett bizalmat valamely módon megalapozhatták? Ezen kérdések megválaszolásához a podesták társadalmi hovatartozása és a családi összeköttetései mellett ki kell térni az iskolai végzettségükre és foglalkozásukra, kompetenciáikra, valamint pályafutásuk bizonyos motívumaira. Mint látható, a polgármesterré választás mind a politikai pályafutás elején, mind pedig a végén egyaránt megtörténhetett. Így, bár a podesták átlagosan 46,75 évesen kerültek a municípium élére, köztük már jelentős életkorbeli eltérések mutathatók ki, ami akár politikai stílusukat is befolyásolhatta. Példának okáért megválasztásakor Maylender alig töltötte be a 34. életévét, Corossacz viszont 58 is elmúlt, mikor a képviselő-testület a város első polgárává választotta. A legidősebb podestà mégsem Corossacz, hanem Vallentsits Antal volt, akit a municipális válság rendezése céljából 69 éves korában hívtak vissza a nyugállományból.¹⁷⁰⁰

¹⁶⁹⁶ Susmel 1933, 18., Toševa Karpowicz 2021, 193.

¹⁶⁹⁷ Škrobonja 1999, 21.

¹⁶⁹⁸ Pl. Luigi és Giovanni Ossoinack féltestvérek voltak, id. Antonio Vio és ifj. Antonio Vio között bizonyítottan, Faustino és Federico Weber között pedig talán apa–fia kapcsolat állt fent, illetve ifj. Antonio és Francesco Vio ugyancsak közeli rokoni viszony állt fenn.

¹⁶⁹⁹ Erre vonatkozóan: HR-DARI-22. Protocollo della Rappresentanza knjige; Fiume hazafiasága. Budapesti Hírlap, 1897. november 20. 1–2.

¹⁷⁰⁰ Lásd XIV. 8. melléklet.

A forrásokból kirajzolódó életutakból úgy tűnik, hogy a polgármesterek tanulmányait szintén a születés helye, a családi minták és a mobilitási stratégiák határozták meg. Tehát a podesták alap- és középfokú iskoláztatása helyben, többnyire a községi olasz középiskolában vagy a magyar állami gimnáziumban történt meg. Ez alól csak a Temes vármegyei Máslakon született Vallentsits és ifj. Antonio Vio képezett kivételt. Az előbbi középfokú iskoláit Galíciában és Bukovinában végezte, az utóbbit pedig szülei a fiumei horvát iskolába írták be. Az is megállapítható, hogy miként a korábban bemutatott elemzési csoportoknál, felsőfokú végzettségüket a polgármesterek is az Osztrák–Magyar Monarchia területén szerezték meg. A podesták nagyrésze számára a legnépszerűbb magyarországi célvárost Budapest és Kolozsvár, a birodalom egészét illetően pedig Graz és Bécs jelentette. Ez sem jelentett kizárólagosságot: Verneda 1845-ben a jónevű győri jogakadémiára iratkozott be, ifj. Antonio Vio kolozsvári és budapesti tanulmányai megkezdése előtt egy ideig a pécsi jogakadémiát látogatta.¹⁷⁰¹ Sőt, ahogy Ciotta és Corossacz esete példázza, olyanok is akadtak, akik csak külföldön folytattak felsőbb fokú tanulmányokat.

A polgármesterek közös jellemzője, hogy szinte beleszülettek és tudatosan készültek a közszereplésre, amit az is alátámaszt, hogy a családi hagyományokat követve, közülük öten még jogtudományi doktori címet is szereztek. Ez azért is fontos, mert jogi ismeretekkel felvértezve nemcsak a podestái méltóságra aspirálhattak nagyobb eséllyel, de általában véve a városi közigazgatásban is könnyebben, kedvezőbb pozícióban helyezkedhettek el. A pályaválasztás másik alternatívájaként a kereskedelmi pálya jött számításba, ami Fiume kikötővárosi jellegéből és társadalmi struktúrájából adódóan nem szorul magyarázatra. Valószínűleg ezen gazdasági és társadalmi megfontolások ösztönözték Corossacz és Zanella szüleit arra, hogy fiaikat a grazi,¹⁷⁰² illetve a budapesti kereskedelmi akadémiára küldjék. Igaz, míg a vagyonos Corossaczéknál inkább a fixáció, addig a szerény körülmények közt élő Zanelláéknál főleg a profilváltással járó felfelé irányuló társadalmi mobilitás lehetett a döntő motiváció.¹⁷⁰³

Az iskolaválasztás a társadalmi mobilitáson túl egy másik lényeges megközelítést is felvetett: a nyelvismeret kérdését. Itt feltétlenül meg kell említeni, hogy bár a podesták – Vallentsits kivételével – a nyilvánosság előtti retorikájukban gyakran helyezték a hangsúlyt olasz anyanyelvükre, annak eldöntése, hogy azt ténylegesen is annak tekintették-e, és hogy családi kö-

¹⁷⁰¹ HR-DARI-7. eln./1872. (1. d.); HU-HM-HIM-HLI-AKVI 9006. Antonio Vio.

¹⁷⁰² HU-HM-HIM-HLI-AKVI 6667. Corossacz 1905.

¹⁷⁰³ Lásd XIV. 8. melléklet.

rükben mit használtak elsődlegesen, további kutatást tesz szükségessé. A kérdés felvetése már csak a két Vio horvát összeköttetései miatt is releváns, de édesanyjuk folytán ez akár még Corossacznál és Zanellánál is releváns lehet. Az olasz és horvát nyelv közti sorrend és prioritás meghatározásánál a tanult nyelvek esetében némileg könnyebb a helyzet. Erre vonatkozóan ugyanis nagyobb bizonyossággal megállapítható, hogy a polgármesterek csaknem valamennyien beszéltek németül, valamint Francesco Vión és Corossacson kívül¹⁷⁰⁴ mind megtanultak magyarul.

A magyar nyelvismeret pedig – mint ahogy arról már volt szó – a szakmai előmenetelen és a Fiumében élő magyarokkal való érintkezésen túl a kikötőváros országgyűlési mandátumának elnyerésére is lehetőséget teremtett. Persze, Ciotta megválasztásának korábban bemutatott története inkább a rendszer rugalmasságát példázza, és kiskapuk létezéséről tanúskodik. Mindenesetre kétségtelen, hogy a podesták közül négyen (Ciotta, Maylender, Zannella, ifj. Antonio Vio) a magyar parlamentbe, ketten pedig a zágrábi száborba (Verneda és Ciotta) is bekerültek. Mindazonáltal, abból kiindulva, hogy Verneda 1872. évi podestává választásáról készült kormányzói jelentésének fogalmazványában egy határozott vonal húzta át azt a mondatot, amely az ő 1865-ben a zágrábi tartománygyűlési szerepéről tájékoztatót; feltételezhető, hogy Zichy József kormányzó és környezete jobbnak látta, ha a városatya hivatali pályafutásának ezen epizódját inkább jótékony homály borítja.¹⁷⁰⁵ Még akkor is, ha Verneda Zágrábba küldése 1865-ben és 1867-ben is kimondottan Eötvös József és Andrássy Gyula felszólítására történt meg, hogy Fiume Horvátországhoz csatolása ellen a horvát szábor előtt is tiltakozhasson.¹⁷⁰⁶

Nem így történt Ciotta esetében, aki 1865-ben nyert mandátumot az olasz nyelvűek *Nessunó*-jával¹⁷⁰⁷ szemben a Horvát Nemzeti Párt képviselőletében és minden külön utasítás nélkül, saját akaratából jelent meg a száborban.¹⁷⁰⁸ Tekintve, hogy Ciotta ekkor épp Fiume közigazdasági érdekeivel és a fiumei vasútvonal kérdésével foglalkozott, döntésében talán szerepe volt annak, hogy a zágrábi tevékenysége jó lehetőséget teremtett nézetei-

¹⁷⁰⁴ HU-HM-HIM-HLI-AKVI 6667. Corossacz Ferenc.

¹⁷⁰⁵ HR-DARI-7. 78. eln./1872. 1. d.

¹⁷⁰⁶ Hazai közügyek és események. Politikai Ujdonságok, 1865. július 19. 342–343.

¹⁷⁰⁷ Senki (olasz).

¹⁷⁰⁸ Agram. Die Fiumaner Wahlen. Neue Freie Presse, 1865. július 13. 3.; Fest 1912b, 466–467., 479–480. Három nappal később új választásokat tartottak, ahol Giovanni Martini volt városi elnök, Casimiro Cosulich tengerész-kereskedő és Ernesto Verneda városi bíró is mandátumhoz jutott.

nek terjesztésére.¹⁷⁰⁹ Megválasztását követően gyorsan, már 1865 őszén el-távolodott a Horvát Nemzeti Párttól és Deák Ferenc nézeteit tette magáévá. Döntésében meghatározó lehetett a kikötőváros magyarbarát közhangu-lata, valamint politikai ellenfelei sajtóban is megjelentetett nyílt kritikája.¹⁷¹⁰ Végül 1866 decemberében lemondott mandátumáról, helyére pedig a II. fi-umei választókerület a szintén a Deák Párthoz tartozó Randich Antal ügyvédet választotta meg 1867-ben.¹⁷¹¹ Ciotta működéséhez a szakiroda-lom általában véve elfogultsággal és szelektív módon viszonyul, így nap-jainkban is egy kissé idealizált, egyoldalú kép kötődik hozzá.¹⁷¹²

A fenti életrajzi adalékoknak főleg az kölcsönöz jelentőséget, hogy a rendszerek közti kontinuitásokról és a csoportok összefonódásáról tájékoz-tatnak. E tekintetben külön figyelmet érdemelnek a munkahelyi és bizottsá-gokon belüli személyi átfedések, amelyek alapján két fő megállapítást lehet tenni. Egyfelől azt, hogy bár magyar és fiumei részről egyaránt elő-szeretettel hangsúlyozták a helyi lakosság horvát közigazgatás alatti pasz-szivitását, ez nem teljesen felel meg a valóságnak. Példának okáért Verneda ezen időszak alatt városi törvényszéki figyelőből 1861-ben városi bíró,¹⁷¹³ majd 1867-től tanácselnök lett, azaz hivatalbeli emelkedése nem tört meg. A zágrábi mandátum kapcsán is látható, a horvátok által kínált lehetősé-geket Ciotta sem utasította el,¹⁷¹⁴ de a báni rendszerben való részvételtől más városatyák sem idegenkedtek.

Másfelől azt, hogy a munkahelyi kapcsolatok vizsgálata során az olyan személyi viszonyok is kimutathatók, amelyek akár politikai szövetséggé is átalakulhattak. Ez utóbbi esetre példaként Maylender pályafutása hozható fel. Őt tanulmányai befejezéseit követően előbb id. Antonio Vio alkalmazta

¹⁷⁰⁹ Korrespondenzen. Das Programm Ciotta's. Die Debatte der Wiener Lloyd, 1865. július 14. 2. Ciotta programját az alábbi négy pontban foglalta össze: 1. Fiume hovatarozásá-nak kérdéséről a pesti és zágrábi országgyűlésnek Fiume közreműködésével kell dön-tenie és az uralkodó legfelsőbb jóváhagyásán kell nyugodnia. 2. Fiume az 1848 előtt él-vezett autonómiáját vissza kell állítani. 3. Fiumének lehetőséget kell adni arra, hogy azt a nyelvet használhassa, melyet viszonyainak a legmegfelelőbbnek tart. 4. Fiume számára garantálni kell a teljes tanítási szabadságot, a municipalis tisztviselők szabad választását, valamint a községtanács határozatainak alapuló nyilvános jövedelem feletti szabad ren-delkezést.

¹⁷¹⁰ Affaire Ciotta. Die Debatte der Wiener Lloyd, 1865. november 11. 1.

¹⁷¹¹ Horvát-szlavon országgyűlés. Pesti Napló, 1866. december 15. 2–3.; Fest 1912b, 479.

¹⁷¹² Samani 1975, 47–49., 53. Hasonló következtetésre lehet jutni Corossacz esetében is, ugyanis Samani a városatyá polgármesteri tevékenységéről, valamint az ellene indított bizalmatlansági eljárásról szintén hallgat.

¹⁷¹³ Horvátországi ügyek. Pesti Hírnök, 1865. július 15. 1. Venedát 1862-ben rövid időre megfosztották a hivatalától.

¹⁷¹⁴ Samani, 1975, 47.; HR-DARI-7. 101. eln./1872. (1. d.); HR-DARI-7. 6. eln./1875. (3. d.).

saját ügyvédi irodájában,¹⁷¹⁵ majd önállósodásáig Luigi Ossoinack egyik vállalatának ügyeit intézte. Hasonlóan alakult Zanella élete is, aki viszont már Ossoinacknál kezdte meg karrierét, később pedig éppen Maylender lett az, aki ügyvédi irodájában (és az Autonóm Pártban) állást ajánlott neki. A három férfi „szövetsége” jól tetten érhető a *La Difesa* kiadásában. Az autonomista lap köztudottan Ossoinack anyagi támogatásával jelent meg 1898-ban és a cikkeket többnyire Maylender Zanellával együtt írta és szerkesztette. A köztük levő „harmónia” azonban nem tartott sokáig. Maylender 1901 őszére jelentősen eltávolodott Ossoinack szélsőségesebb nézeteitől, Zanella pedig az 1905. évi parlamenti választásokon az alig egy évvel korábban elhunyt Ossoinack fiával szemben indult. E fejlemények természetesen nemcsak a személyek közti kapcsolat alakulásáról informálnak, de azt is jelzik, hogy az Autonóm Párt egysége már a századfordulón megbomlott.¹⁷¹⁶

A párt fragmentálódását mutatja, hogy még azonos párthovatartozás esetén is komoly eltérések adódhattak egyes polgármesterek politikai elvei, gyakorlata és támogatóbázisa között. Még akkor is, ha a podesták nyilvános fórumokon közzétett programjaiban a fő célok és jelszavak párttagságtól függetlenül folyamatosan ismétlődtek és látszólag csaknem teljesen azonosak voltak. A fő politikai princípiumok lényegét az alábbi tételkepezték: 1. az olasz ajkú Fiume Magyarországhoz való ragaszkodása, a magyar állam szuverenitása, a magyar nemzet iránt érzett „vonzódása” és állampolgári lojalitása, 2. a Habsburg-dinasztia iránti hűsége, 3. Fiume autonómiájának 4. olasz nyelvének és kultúrájának megőrzése, 5. a kikötőváros gazdasági gyarapodásának biztosítása, 6. pártjuk hű képviselése.¹⁷¹⁷ Tehát a podesták az aktuális adminisztratív természetű kérdéseken¹⁷¹⁸ túl kiemelten foglalkoztak az állam felsőbbségének elismerésével, a központi és a helyi kormányzat méltatásával, az uralkodó és családjának dicsőítésével, és hitet tettek a kölcsönös egyetértésen, tiszteleten nyugvó, békés, aláztos munka mellett.¹⁷¹⁹ Ez a podesták retorikájában még a municipális válság során is fontos szerepet kapott, noha ekkor már a konfliktusok és a

¹⁷¹⁵ HR-DARI-7. 30. eln./1897. (21. d.).

¹⁷¹⁶ Ossoinack András. *Magyar Tengerpart*, 1905. január 28. 2–3.

¹⁷¹⁷ L'elezione del Podestà. *La Bilancia*, 1907. június 28. 2–3.

¹⁷¹⁸ Pl. a városrendezés, új utak építése és városrészek szabályozásának kérdése. A vágóhíd, a városi világítás, a kórház, az iskolák, a szegényház és a laktanyaépítés, a közellátás, a közegészségügy, a munkáskérdés, és a város anyagi viszonyai és kölcsönügyei.

¹⁷¹⁹ Erre vonatkozóan: HR-DARI-22. *Protocollo della Rappresentanza knjige*. HR-DARI-7. 113. eln./1914. (43. d.).

romló morális viszonyok felemlegetése kimondottan mozgósító funkciót látott el.

A podesták a nyilvánosság előtt felvállalt programpontjai nagyjából megfeleltek a kormány velük szemben támasztott elvárásainak. A kormány ugyanis a polgármesterektől az adminisztratív ügyek intézését, a város és az ország gazdasági fejlődésének előmozdítását, a különböző érdekcsoportok összefogását, a helyi politikának a közigazgatásból való teljes távortartását várta. Ezen felül pedig feltétlen alázatot, engedelmességet, lojalitást követelt meg a magyar állam és nemzet iránt. Az elvárt elkötelezettség fontos részét képezte a központi hatalomnak való teljes alárendelődés, ami magába foglalta a magyar nyelv terjesztésében való aktív, támogató közreműködést.¹⁷²⁰

A kormány és a lokális elitek elvárása közti ellenmondások érzékeltetésére érdemes hosszabban idézni Michele Maylender 1901 februárjában tartott beszédét. Eszerint: „Fiume város és kerülete politikai hovatartozásának kérdése: 1901-ben Én tehát Fiume város és kerülete politikai hovatartozásának kérdésében azon állásponton vagyok, melyen voltam, amelyen voltak elődeink és lenni fognak a jövő nemzedékek, vagyis azon elvnek az alapján, mely Fiumét közvetlenül Magyarországhoz csatoltnak kívánja, mint corpus separatumot, miből következőleg: Fiumét családi kötelékkel óhajta a magyar nemzethez csatolni, mely azt kívánja, hogy a fiumeiek hú alattvalói legyenek Magyarországnak. Amiből önként következik, hogy a művelt polgárságnak, főleg pedig a közhivatalok betöltésére hivatott fiumei ifjúságnak el kell sajátítani a magyar állam nyelvét, amely elv ma annál szilárdabb alapon nyugszik, mert a fiumeiek még a most elmúlt súlyos küzdelmek alatt is azt tiszteletben akarták és tudták tartani.

A törvényhatósági ügyeket illetően, vagyis a politikai, közigazgatási természetű autonóm prerogatívák tekintetében és az olasz nyelvnek törvényes és érinthetetlen használatot illetőleg, mely nyelv kizárólagos nyelve a municípiumnak, a bíróságnak, a községi iskoláknak, a közönséggel való hivatalos érintkezésben is és mely nyelvet e vidék is beszéli, kijelentem, hogy buzgó őre leszek mindig az őseinktől örökölt eme drága kincsnek, amely minket királyi okiratokon alapuló történelmi jogon és régibb és újabb magyar törvények révén megillett és ami különben Magyarországhoz való ragaszkodásunk egyik fő alapját képezi, amely büszkesége minden jó fiumeinek, s amely nemcsak nem ellenkezik a magyar állam eszméjével, szuverenitásával és presztízsével, – amelyeket Fiumében senki soha

¹⁷²⁰ Az új podeszta. Magyar Tengerpart, 1901. április 30. 2.

kétségbe vonni nem is vont – hanem a földrajzi különválás dacára a Quarnero partján a magyar nemzettel való érintkezést élénkké, állandóvá és szívélyessé tenni segít, azzal a magyar nemzettel, amely a mi autonómiánknak és Dante nyelvének jövőben is védelmezője és előmozdítója leend.”¹⁷²¹

A feltűnően békülékeny stílus és a kölcsönös támogatás hangoztatása a többi podestától sem volt idegen, hiszen nyíltan ellenzéki programot meghirdetve az uralkodói megerősítésre esélyük sem lehetett. Az együttműködési hajlandóságot Maylendernél jobban példázzák ifj. Antonio Vio már-már szervilizmusba hajló kinyilatkoztatásai. Igaz, tekintve, hogy az őt Olaszország háborúba lépését követően, 1915 nyarán választották meg, ez a fajta „túlkompenzálás” szinte természetes. Így semmi csodálkozni való nincs abban, hogy Vio számos fórumon a szélsőségekkel szembeni szigorú fellépésre szólított, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia, az uralkodó és a magyar állam melletti hű kitartásra buzdított.¹⁷²²

Maylenderhez és ifj. Antonio Vióhoz képest Francesco Vio kommunikációját némileg élesebb, kritikusabb nyilatkozatok, elejtett kifejezések jellemezték. Ő a „politikai evangéliumát” „Az autonóm Fiume, olasz nyelvvel, szokással és olasz nemzetiséggel szétválaszthatatlan kapoccsal Magyarországhoz kötve”¹⁷²³ mondattal foglalta össze és azzal az Autonóm Párt érdekeinek hű képviselőjét ígérte. Ars poeticájának lényegét 1907. évi újraválasztásánál még hangsúlyosabban megismételte,¹⁷²⁴ és elveit az őt követő polgármesterek alapvetésként kezelték. Így Corossacz, aki, bár eredményes működéséhez a kormány támogatását kérte, hosszasan és lelkesen szóno-
kolt arról, hogy a város olasz nyelvének tiszteletben tartása mellett elengedhetetlen, hogy a Rappresentanza meghallgatási joga feltétlen érvényesülhessen.¹⁷²⁵

A podesták közti felfogásbeli különbségeket legjobban Zanella 1914. évi polgármesterré választásakor elmondott beszédében lehet megragadni. Zanella ebben kifejtette, hogy a magyarok és az olaszok az 1868. évi idilli test-

¹⁷²¹ A podeszta a fiumeiekhez. Magyar Tengerpart, 1901. február 30. 2.

¹⁷²² La seduta d’insediamento del podestà. La Bilancia, 1915. szeptember 15. 2.

¹⁷²³ HR-DARI-7. 1390. ált./1902. II-3-144. a. sz. (264. d.).

¹⁷²⁴ L’elezione del Podestà. La Bilancia, 1907. június 28. 1.; HR-DARI-22. Protocollo della Rappresentanza 1907. 121–122. (431. k.).

¹⁷²⁵ HR-DARI-7. 152. eln./1914. 43. d., HR-DARI-7. 185. eln./1914. (43. d.); HR-DARI-22. Protocollo della Rappresentanza 1914. 19., 117–118. (438. k.). Sőt már alelnökké választása alkalmával kinyilatkoztatta, hogy kötelességük évszázados jogait, ősi autonómiájukat őrizni, és főleg, olaszágukat (italianitá) megvédelmezni. Felfogása szerint a kormánynak fel kell fognia, hogy az Adriai-tenger mindig is olasz volt és örökre olasz is marad.

vériessége már régen alárendelődött a problémáknak, a keserűségnek és a gyanúnak. A város és a központi hatalom konfliktusa következtében Fiume harctérre és nézeteltérések arénájává vált. Ez a diszharmonia három évtized alatt odáig vezetett, hogy a fiumeiek most „megcsonkítva látják autonómiájukat”,¹⁷²⁶ az állam pedig elhűltnek érzi a korábban oly „bensőséges(nek” interpretált) kapcsolatukat. És a horvátok? Zanella szerint a beállt „hadiállapot” a közös ellenség, a horvátok előnyére szolgál. Míg ugyanis a fiumei olasz (ajkú) városvezetés a központi hatalommal vitatkozik, addig a horvátok „falanxban lepik el az utcákat”,¹⁷²⁷ és trükkel és erőszakkal egyre csak azon dolgoznak, hogy Fiumét elszakítsák a Magyar Királyságtól és a várost Horvátország integráns részévé tegyék. Zanella a horvát aspirációk letörésének eszközét a magyarok és az olaszok közti béke, a normális viszonyok helyreállításában vélte felfedezni. Bár a feladat nem könnyű – mondta – ő mégis vállalkozik arra, hogy felek közt tátongó szakadékot összekösse.¹⁷²⁸

Ki kell térni a polgármesterek kötelességére és szerepfelfogására is., mivel a városatyák számára a podestà méltóság a karrierjük legmagasabb fokát jelentette. Ez a szándék részben egyéni ambíciókra, hatalomvágyra, elismertség utáni sóvárgásra stb. vezethető vissza. Részben egy sajátos, lokálpatriotizmusokkal és szociális érzékenységgel átszőtt felelősségérzetre és küldetésstudatra. A podesták képzettségeiknél, társadalmi kapcsolataiknál és betöltött méltóságuknál fogva ugyanis számos olyan tulajdonsággal rendelkeztek, melyek a karizmatikus vezetőkre jellemzőek.

A podesták a helyi társadalom életében betöltött kiemelt szerepükkel és jelentőségükkel maguk is tisztában voltak. Ezt többek közt Maylender azon nyilatkozata is megerősíti, amelyben a saját szerepével kapcsolatban ekképp fogalmazott: „A törvényhatóságnak kebelében, valamint teendőim teljesítésében nemcsak a törvényhatóság egyik méltósága viselőjének, a városi közönség első tisztviselőjének s ennek folytán a városi tisztviselők följobbvalójának, hanem azok kollegájának is fogom magam tekinteni, akiktől egyrészt kötelességeiknek lelkiismeretes és pontos teljesítését legszigorúbban követelni fogom, másrészt pedig azokkal szemben teljes pártatlansággal s mindazon tekintetekkel fogok viselkedni, melyeket hivatalom fontossága, a városi ügyek helyes menete s közérdek előírnak.”¹⁷²⁹

A podesták tisztviselői karaktere mellett legalább ilyen fontosnak bizonyult a fiumei autonómiát – akár a saját érdekeinek háttérbe szorításával

¹⁷²⁶ Il discorso della Podestà. La Bilancia, 1914. március 31. 2.

¹⁷²⁷ Il discorso della Podestà. La Bilancia, 1914. március 31. 2.

¹⁷²⁸ Il discorso della Podestà. La Bilancia, 1914. március 31. 2.

¹⁷²⁹ A podeszta a fiumeiekhez. Magyar Tengerpart, 1901. február 20. 2.

is – védelmezni kész szabadságharcos/hadvezér, valamint a nézőpontokat összehangoló, közvetítő „pap”, illetve kalmár szerepe. Hiszen a podestàknak folyamatosan számításba kellett venniük, hogy az adott materiális, politikai, társadalmi és szellemi befektetések vajon megtérülnek-e? A józan megfontolások mellett ez utóbbi szükségét indokolta, hogy az aspiránsok a podestà méltóságát mégis csak város választóinak és a Rappresentanza akaratával, valamint a központi kormányzat egyetértésével és az uralkodó hozzájárulásával nyerték el. Következtetesképpen hatalmuk jelentős korlátok közé szorult, és pozíciójuk, befolyásuk, eredményességük nagyban függött a különböző csoportok állásfoglalásától és akaratától. Ezt az állítást igazolja Ciotta tekintély- és hatalomvesztése, ami akkor következett be, amikor a Szabadelvű Párt (a kormánypárt) fokozatosan kihátrált mögüle. Hasonlóan Corossacz bukása, aki ellen a városatyák nyújtottak be bizalmatlansági indítványt és tették lehetetlenné feladatainak ellátását.¹⁷³⁰

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy a teljes választási ciklust kizárólag Ciotta és Francesco Vio tudta kitölteni. Ugyanakkor ebből a tényből nem következik, hogy podestáságukat gondtalanság és teljes harmónia jellemezte volna. Akkor sem, ha az általános olasz és magyar nyelvű szakirodalom Ciotta korszakát, mint már utaltunk rá, békés aranykorként, az „igazi magyar Fiume” időszakaként tünteti fel. Francesco Vióról pedig szinte alig emlékeznek meg, noha csaknem annyi időt töltött el a város élén, mint Ciottán kívül az összes többi podestà együttesen.¹⁷³¹ A podestàk újraválasztására a státútum teremtett lehetőséget, mely a politikai stabilitás érdekében az eredményes választások számát sem korlátozta.¹⁷³²

Igaz, az eredménytelenekét sem. Így, miként azt Maylender 1898-tól 1901-ig tartó ismételt felléptetései példázzák, a megválasztások és lemondások egyaránt a municípium önkifejezési formájaként tarthatók számon,¹⁷³³ de akár még hatásos politikai eszközként is funkcionálhattak a városatyák kezében. Éppen ezért, ahogy Maylender, úgy más podestàk is előszeretettel éltek lemondásuk betérjesztésével az igazán kritikus pillanatok esetében.

¹⁷³⁰ Ordasi 2018b.; Ordasi kézirat/a.

¹⁷³¹ Ordasi 2018b.

¹⁷³² A rendszerek közti kontinuitást szolgálhatta az alelnökök állandósága is, akik, mint a mellékelt táblázat igazolja, több választási ciklusban, több podestà alatt is betöltötték e posztot. Az is megfigyelhető, hogy a két alpolgármester közül általában legalább az egyik a mérsékeltbb irányzathoz tartozott.

¹⁷³³ Ez természetesen ugyancsak nem tekinthető fiumei sajátosságnak, hanem inkább általános politikai stratégiának.

Természetesen lemondási szándék és lemondási szándék közt is lényeges különbségek adódhattak. Példának okáért míg Maylender 1898-ban a Bánffy-kormányral szembeni tiltakozás jegyében lépett vissza, addig Ciot-tát 1884 tavaszán a lakosság és a Rappresentanza bizalmának elvesztése készítette a podestái szék elhagyására. Zichy Ágost kormányzó jelentése szerint a közvélemény Ciotta ellen fordulásában három tényező játszott szerepet. Az egyik, hogy miután a polgármester az 1873. évi bécsi tőzsdekrach következtében anyagilag tönkrement, vagyonát telkekkel való üzérkedéssel és más kevésbé tisztességes üzletek lebonyolításával szerezte vissza a lakosság kárára. A másik, hogy Ciotta népszerűségének visszaesését érzékelve elkövette azt a hibát, hogy Spalatóból egy Matkovich nevű olasz érzelmű újságíró-t hívott Fiumébe, akit azzal bízott meg, hogy *Avvenire* című lappal kampányoljon érte és a *La Bilancia* dominanciáját megtörje.

Végül, Zichy azt sem felejtette el megemlíteni, hogy Ciotta az új színház létesítésével jócskán átlépte a város kiadásokra szánt költségkeretét. „Mert miután épp egy év előtt Fellner¹⁷³⁴ bécsi építésszel a szerződések meg lettek kötve, rögtön egy hatalmas ellenpárt keletkezett Ciotta ellen és megalkotta az úgynevezett »Club della maggioranza-t.«¹⁷³⁵ Ezen klubba rögtön az 55 városi képviselő közül 36 lépett és pedig a legtekintélyesebb polgárok. E párt napról-napra szaporodott és csak leste az alkalmat, hogy Ciottát megbuktassa. Kísérletek ez irányban gyakrabban történtek s előre látható volt, hogy azok ismételve fognak előfordulni. Ezt legjobban érezte maga Ciotta, ki a municípium üléseinek elnöklése közben ennek következtében valóban beteges idegségbe jutott.”¹⁷³⁶

A konfliktus súlyosságát jelzi, hogy a kormányzó puhatolózására csak öt városatyá nyilatkozott Ciotta mellett, aki ezért valóban lemondott a polgármesteri állásáról. A fejlemények a kormányzót közvetlen beavatkozásra, az állami tisztviselők mozgósítására készítették. Ennek eredményeképp a kormányzónak sikerült az őszre kiírt községi választásokon a Rappresentanza összetételét úgy korigálnia, hogy Ciotta ismételt podestává választása lehetővé váljon. Ekkor került Erődi-Harrach Béla, az állami főgimnázium igazgatója és Németh Imre ügyész, miniszteri tanácsos is a városi képviselő-testületbe.¹⁷³⁷ Az eljárást nagy botrány és közfelháborodás követte, de a visszaélések sem a kormányzóság, sem Ciotta részéről nem szűntek meg. Erről tanúskodik Riccardo Zanella 1897-ben *Fiat Lux* címmel álnéven kiadott

¹⁷³⁴ Ferdinand Fellner.

¹⁷³⁵ Többség Klubja (olasz).

¹⁷³⁶ HR-DARI-7. 42. eln./1884. 8. d.

¹⁷³⁷ Fiume Németh-je. Budapesti Hírlap, 1885. január 28. 1-2.

röpirata is, amiben az ajnározott polgármester rendszere anyagi visszaélésekkel, korrupcióval és manipulációval terhes korszakként írta le.¹⁷³⁸

Ezáltal beigazolódni látszik azon hipotézisem, amely szerint Ciotta több évtizedes podestásága három fő tényezőnek köszönhető. Először is Tisza Kálmán kormánya támogatásának és helyi klientúrája hatékony működtetésének. Azaz annak, hogy Ciotta, Szapáry Géza és Zichy Ágost kormányzók, valamint Csernátony Lajos parlamenti képviselő egyazon politikai táborba tartoztak és kölcsönösen támaszkodhattak egymásra, illetve a kormányra. A podestà, a kormányzó és a parlamenti képviselő pozíciójának stabilitása tehát egymástól függött és tevékenységüket számottevően meghatározta együttműködésük foka. Éppen ezért bármelyikük eltérő állásfoglalása vagy érdekeltsége esetén komoly disszonanciák merülhettek fel.

Másodszor, Ciotta hosszas „regnálásában” nagy szerepet játszott, hogy hivatali ideje egybeesett a központi hatalom 1875 és 1890 közt megvalósított modernizáló, kikötő- és városfejlesztő programjával. A kormányzat koncentrált támogatásának hatására a városba óriási mértékű pénzösszeg áramlott be, ami azon túl, hogy látványos eredményekhez (építkezések, infrastrukturális fejlesztések, vállalatok megindításához) vezetett, arra is lehetőséget teremtett, hogy abból a podestà és a mögötte álló csoportosulás társadalmi és politikai tőkét kovácsoljon.¹⁷³⁹ Az időközben bekövetkezett gazdasági stagnálással, majd recesszióval ez a helyzet lényegesen megváltozott Francesco Vio podestáságának idejére. Vio mégis több mint egy évtizeden keresztül képes volt megőrizni a podestài méltóságot. Erősen feltételezhető, hogy ennek magyarázata főleg abban rejlik, hogy Michele Maylender visszavonulásával nem akadt más olyan karakteres, kellő kompetenciával bíró, együttműködni és közvetíteni kész személy, akit az Autonóm Párt támogatott és a kormányzat is elfogadott volna.¹⁷⁴⁰

¹⁷³⁸ Zanella különösen a szerencsétlen befektetéseket róta fel Ciottának. Azaz a színház, az utcakövezés, az új vágóhíd, a nyilvános mosóhely, a gázvilágítás létesítése körüli, a helyi érdekeket általában sértő visszaéléseket, valamint azt, hogy „a városi hivatalokat teljesen idegenek, isztriaiak és dalmátok foglalták el, a kik a város jogkörébe tartozó hivatalokba honfitársaikat ültették, a mi gyermekeink pedig az ő magyar kultúrájukkal az állam kegyelmére szorultak.” HU-MNL-OL-K 26-1897-2787. (395. cs.). Csaknem két évtizeddel korábban, az ún. „*Jankó*” podestáságával kapcsolatban hasonló következtetésre jut a Sloboda című horvát lap is. I. nostri onorevoli. I. II. podestà. Sloboda, 1878. október 20. 1.

¹⁷³⁹ A modernizációs folyamat visszassága csak később vált egyértelműen érzékelhetővé, illetve az sem, hogy Ciotta podestáságának első egy-másfél évtizede alatt még a vitorláhajózás szerepvesztése sem tűnt visszafordíthatatlan jelenségnek.

¹⁷⁴⁰ HR-DARI-7. 164. eln./1877. (4. d.); HR-DARI-7. 152. eln./1878. (5. d.); HU-MNL-OL-K 467-1916-75. (Tisza István félhivatalos iratai). Az együttműködést több alkalommal „ju-

Sőt, valószínűleg mindkét részről még a legválságosabb pillanatokban is lehetséges alternatívaként számoltak. Ezt jelzi az is, hogy bár Vio már 1910-ben a „*megváltozott politikai viszonyokra*” és a képviselő-testület támogatásának elvesztésére hivatkozva lemondott a podestà állásáról,¹⁷⁴¹ hamarosan ismét a municípium élére került.¹⁷⁴² Visszatérésének feltételeit alig egy évvel később a Lega Autonoma megalapítása, ifj. Antonio Vio országgyűlési képviselővé választása¹⁷⁴³ és az állami tisztviselők rendkívüli mozgósítása tette lehetővé.¹⁷⁴⁴ Jóllehet, arról a tényről sem szabad megfeledkezni, hogy csalást, visszaélést és elnyomást emlegetve az autonomista képviselők nem vettek részt a polgármester-választáson.¹⁷⁴⁵ Vio ismételt podestàsága tiszavirág életűnek bizonyult, ugyanis 1913-ban képtelen volt megakadályozni a határrendőrség bevezetését, ráadásul kormányzói nyomásra még Icilio Baccich-Girardelli kiutasításához is hozzá kellett járulnia. Mivel Vio eljárása pártkülönbség nélkül az egész Rappresentanzát felhárította, és mivel valószínűleg ő maga is egyetértett a zúgolódó városatyákkal, azonnal beterjesztette végleges lemondását.¹⁷⁴⁶

Amennyiben a podestà méltóság betöltése egy fiumei városatya pályafutásának csúcsát jelentette, joggal vetődik fel a kérdés, vajon mi történt velük a polgármesterségüket követően? Az életutakat vizsgálva erre a legváltozatosabb esetek felsorolásával lehet válaszolni. Ernesto Verneda bár elvileg hajlott kora és meggyengült egészségi állapota miatt mondott le podestává választását követően alig két hónappal később, ám valójában Vencelencébe költözött, ahol – visszavonulva a közélettől – csak 1881-ben hunyt

talom” is kísérte. Így pl. Ciotta a Lloyd hajózási társaság igazgatói és választmányi tagja lett, majd ugyanezt a szerepet az Adria Rt-n belül is elnyerte, Wickenburg pedig 1916-ban mindent elkövetett, hogy Corossacz megkeresésének eleget tegyen és őt egy pénzügyi központnál vagy valamely más jövedelmező állásban elhelyezhesse.

¹⁷⁴¹ Lemondásának apropóját Michele Maylender parlamenti képviselővé választása utáni verekedés és felzúdulás adta. A fiumei választás epilógusa. Pesti Hírlap, 1910. június 10. 4.; A fiumei polgármester. *Népszava*, 1910. június 12. 4–5.

¹⁷⁴² A valódi ok a magyar nyelv mind látványosabb térfoglalása, a határrendőrség bevezetésének aktuálissá válása, valamint a kormány városi rendőrség államosítási szándéka állt. A szélsőségek megerősödésével ugyanis Vio közvetítő szerepe egyre vállalhatatlannabbnak bizonyult. Ezen kívül helyzetét a város fejlődésével járó viszonyok is megnehezítették. Így a roppant áremelkedés (különösen a dazio, vagyis a fogyasztási adó), a ki- és bevándorlás, a roppant lakosságnövekedés és a munkássztrájkok.

¹⁷⁴³ A fiumei választás. Pesti Napló, 1911. március 9. 5.

¹⁷⁴⁴ La costituzione della nuova Rappresentanza municipale – La nomina del podestà e dei vicepresidenti. La Bilancia, 1911. június 14. 1.

¹⁷⁴⁵ A fiumei kormányzó székfoglalója. Budapesti Hírlap, 1911. június 18. 5.

¹⁷⁴⁶ Le dimissioni del podestà. La Voce del Popolo, 1913. június 14. 1.

el.¹⁷⁴⁷ Hasonló mondható el Giovanni Ciotta és Vallentsits Antal kapcsán is. Az előbbi, miután 1896-ban a városból, 1903-ban lauranai¹⁷⁴⁸ villájában, az utóbbi pedig 1901. évi végleges nyugdíjazása után a Ferenc József-rend középkeresztjét kiérdemelve 1902 decemberében halt meg Fiumében.¹⁷⁴⁹

Kalandsabban alakult a fiatalabb generáció pályafutása. Michele Maylender 1901-es lemondása és fokozatos marginalizálódása miatt végül felhagyott a közéleti szerepléssel és a tudományos élet felé fordult. A kutatás nem volt idegen tőle: már 1898-ban forrásfeltáró munkát végzett az itáliai levéltárakban annak érdekében, hogy a fiumei autonómia eredetét tanulmányozza.¹⁷⁵⁰ Noha a fiumei autonómia származására irányuló vizsgálódásainak eredményei egyelőre ismeretlenek előttem, az köztudott, hogy az ő nevéhez fűződik a *Storia delle Accademie d'Italia* című az olasz akadémiák történetéről szóló nagyszabású munka.¹⁷⁵¹ Maylender csak 1909-ben tért vissza Fiumébe, ahol Wickenburg kormányzó rábeszélésére indult és nyert mandátumot az 1910-es országgyűlési választásokon. Képviselősege nem tartott sokáig. 1911 februárjában hirtelen szívinfarktus végzett vele, Budapesten a képviselőházban éppen a belügyminiszterhez igyekezett.¹⁷⁵²

A többi podestà karrierútjában a legmeghatározóbb cezúrának az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és az azt követő átmeneti időszak tekinthető. Egyfelől azért, mert valamilyen formában mindannyian a FONT szolgálatába szegődtek. Így 1918 októberében ifj. Antonio Viót az Olasz Királyság sindacójává tették meg, Francesco Gilberto Corossacz 1919 januárjáig a FONT pénzügyminisztereként tevékenykedett, Francesco Viót 1920-ban a tengerészeti ügyek intézéséért felelős Senato Marittimo elnökévé nevezték ki.¹⁷⁵³ Másfelől azért, mert a korábbi közigazgatási keretek és struktúrák fellazulása egyben kényszert és lehetőséget teremtett számukra, hogy a kikötőváros sorsát és saját helyzetüket is újragondolhassák. Itt elsősorban Riccardo Zanella pályafutására kell gondolni, aki – Gabriele D'Annunzio Fiuméből való távozása után – a Fiumei Szabadállam elnökeként végre a város élére kerülhetett 1921-ben. Igaz, akárcsak Fiume újkori története, az életutak még korántsem értek véget...

¹⁷⁴⁷ OSZK Gyászjelentések. Ernesto de Verneda.

¹⁷⁴⁸ Ma Lovran.

¹⁷⁴⁹ HR-DARI-7. ad 20. eln./1901. (24. d.); OSZK Gyászjelentések. Anton von Vallentsits.

¹⁷⁵⁰ A magyar kikötőért. Budapesti Hírlap, 1898. június 18. 12.

¹⁷⁵¹ Maylender 1926–1930.

¹⁷⁵² KN, 1910. V. 97. országos ülés. 1911 február 9. 44–45., 52.

¹⁷⁵³ Massagrande 2014, 509.

ÖSSZEKÖZLÉS

2013 nyarán, első rijekai kutatásom során egy ismerősömmel épp a gyógykészítményekről beszélgettünk, amikor kijelentette, „Mindannyian reagálunk, azonban másféleképpen. Így bármilyen céllal is veszünk be egy adott orvosságot, sosem tudhatjuk, hogy az gyógyszer vagy mérgező lesz a testünk számára. De reagálunk. Akár már azzal is, ha semmi változást sem érzünk tőle.” Akkor még csak hümmögve, „ad acta” kezeltem a megjegyzést, de pár nappal később a megvilágosodás pillanata is elérkezett.

Történt ugyanis, hogy a *La Difesa*-ban Batthyány Tivadar a közigazgatási bizottsággal kapcsolatos „erélytelen”, leginkább hallgatásba burkolózó magatartásának autonomista kritikájáról olvastam,¹⁷⁵⁴ amikor felmerült bennem a kérdés: vajon Batthyánynál nem éppen „a” hallgatás volt „a” reakció? Még hozzá mind közül a lehető legsokatmondóbb. Vajon a fiumei ügyekben mindig nagy lelkesedéssel véleményt nyilvánító Batthyány azzal, hogy „még csak életjelet sem adott magáról”, nem pontosan a rendszer és a parlamenti képviselői munkájának anomáliáira hívta fel a figyelmet? Hiszen Fiume országgyűlési mandátumát betöltve, Batthyánynak, kinek az érdekeit is kellett képviselnie; a választóiét a parlamentben, vagy az államét Fiumében? Természetesen ez a dilemma nem újkeletű, és egyáltalán nem tekinthető kizárólagosan „fiumei” jelenségnek, mégis elgondolkodtató.

A folyamatos kommunikáció általában létfontosságú tényezőnek számít az eredményes hatalomgyakorlás szempontjából, de sajátos helyzeténél fogva Fiume esetében kimondottan kardinális kérdésként jelentkezett. Ezt jelzi az is, hogy a közvetítéssel és a kormány szándékainak végrehajtása a kormányzó, a *podestà*, de még a *Rappresentanza* feladata is volt. A célt, a fiumei viszonyok és igények megismerését azonban így sem sikerült maradéktalanul megvalósítani. Riccardo Zanella az ország tájékozatlanságát 1908. évi parlamenti felszólalásában ekképpen bírálta: „Mindenekelőtt ki kell jelentenem, bár ezzel újat nem mondok, hogy Fiume a nagy magyar közvélemény előtt még ma is terra incognita.¹⁷⁵⁵ Sajnos, még ma is helyén való Szapáry Gyulának az a mondása, hogy a magyarok sokkal jobban ismerik Közép-Afrikát, mint Fiumét. Hogy ez nagyon is helyén való, bizonyítja az is, hogy ha Fiumébe magas személyiségek, vagy tisztelt képviselőtársaim közül valaki odavetődik s alkalma van a fiumei olasz elemmel érintkezni, azonnal kinyilatkoztatja, hogy az ott látott világról

¹⁷⁵⁴ Che cosa fa il nostro deputato? *La Difesa*, 1898. október 9. 2.

¹⁷⁵⁵ Ismeretlen föld, terület (latin).

neki addig egészen más, teljesen ellentétes fogalmai voltak.”¹⁷⁵⁶ Miként a Delta-kérdés kapcsán szó esett róla, még az sem volt teljesen egyértelmű, hogy meddig terjed Fiume, és hol található a Magyar Királyság határa.¹⁷⁵⁷

Úgy vélem, a kommunikációs nehézségek a Fiume-kérdés(ek) létrejöttében és elhúzódásában, azaz lényegében a fiumei autonómia (részleges) fennmaradásában egyaránt kulcsszerepet játszottak. A horvát, fiumei és magyar fél ugyanis már a kezdetektől olyan fogalmi, mentalitásbeli és elvárásbeli differenciákkal küszködött, amelyek önmagukban is számos dilemmát felvetettek és többféle párhuzamos narratívához vezettek. Erre a legjobb példa talán a „fiumei foltozás”, ami szintén betudható a zavaros, többoldalú kommunikáció, és az abban megmutatkozó lehetőségek (magyar részről történő) kihasználása következményének. A legproblémásabb terminus technicusok közé a „Szent István koronája”, a „corpus separatum”, az „autonómia”, a „faktor”, a „votum consultativum”, és a „nacionalitá” tartozott, de maga a „fiumei” jelző is több értelmezést hordozott. A helyzetet súlyosbította, hogy a terminus technicusok jelentős fogalmi változáson mentek keresztül, és/vagy azok gyakran az eredeti kontextusukból kiragadva, fontos retorikai elemmé, hívószóvá, vagy politikai fundamentummá váltak.

Az ilyen körülmények közt kialakult érdek- és nézetkülönbségeket a birodalmi érdekeket előtérbe helyező Ferenc József csak közvetlen beavatkozásával, a fiumei provizórium kihirdetésével oldhatta meg. Bár a provizórium rendszerét gyakran szokás kritikával illetni, én úgy látom, hogy a legfelsőbb elhatározásával ekképpen felállított keretek – minden ambivalenciájuk ellenére – biztosították a területet kormányozhatóságát és lehetőséget teremtettek a helyi társadalmi viszonyok szabályozására és (át)alakítására. A provizórium tehát nem jelentett sem egyenes irányú, kiszámítható, fejlődést, sem pedig statikusságot vagy mozdulatlanságot. Éppen ellenkezőleg. Az „ideiglenes állapot” bevezetésével egy igen intenzív, több síkon is érzékelhető változásokat eredményező rendszer jött létre, ami az Osztrák–Magyar Monarchia, de elsősorban a Magyar Királyság belső hatalmi struktúrájába némi rugalmasságot csempészett. Erre a rugalmasságra Fiumében különösen nagy szükség volt, mert a magyar állam hagyományos kormányzati módszerei és hatalmi mechanizmusai csak mérsékelt és/vagy kontraproduktív eredménnyel működtek.

¹⁷⁵⁶ KN, 1906. XVIII. 324. országos ülés. 1908. május 15. 307.

¹⁷⁵⁷ Ordasi 2019b.

Míg ugyanis a magyar állam általános célja hatalmának minél teljesebb kiterjesztése és közigazgatásának célracionális modernizálása volt, addig a kikötőváros privilégiumai megőrzésére és továbbörökítésére törekedett. A két ellentétes tendencia a központi kormányzat és a városvezetés kapcsolatában súlyos törésvonalak kialakulását és különböző állásfoglalások megjelenését vonta maga után. Érdeklődésem ezért óhatatlanul is az eltérő, de párhuzamos reakciók, valamint a folyamatosan változó hatalmi viszonyok és dinamikák felé terelődött. Ezek feltárása érdekében fontosnak tartottam a különböző interpretációkat bemutatni, az újabb elemzési szempontokat bevezetni, egyes fogalmakat átgondolni, és főleg, a nemzetközpontú történetírás kizárólagos szemléletét meghaladni.

Kötetemben egyrészt arra kívántam rávilágítani, hogy noha a nemzetiségi konfliktusok valóban mérvadónak bizonyultak, Fiume dualizmus kori története nem redukálható le pusztán a horvát–magyar–olasz felek nacionalista rivalizálására. Már csak azért sem, mivel a fizikai, a társadalmi, a politikai és sokszor még a nemzetiségi határok is átjárhatók,¹⁷⁵⁸ az identitások nemritkán szituatívák voltak. Meglátásom szerint összetettebb jelenségről van szó, amely egyaránt magába foglalta a modernizáció Janus-arcúságát, a gazdasági szerkezetváltás és a közigazgatás célracionális átszervezésének problémáit. De nem szabad megfeledkezni a nemzetiesítés elvi és gyakorlati korlátairól, valamint a Habsburg Birodalom belső strukturális változásairól és a külpolitikai hatalmi átrendeződésekről sem.

Hiszen már a kiegyezés megkötésére is többek közt a „Nyugat”-hoz felzárkózás és európai államok közti versenyképesség visszanyerése érdekében került sor. A cél az erőforrások minél hatékonyabb és racionálisabb kihasználása volt, miért is a birodalom mindkét felében megkezdődött a politikai intézményrendszer és a jogi keretek fokozatos modernizálása. A reformok ösztönzőleg hatottak a magyar uralmi elitre is, amely fő feladatának a Magyar Királyság súlyának Monarchián belüli maximalizálását tekintette. Így a megkezdett átalakítás őket is az egész országot érintő hatalomösszevonásra és minél teljesebb befolyásszerzésre készítette. Ezek alapján úgy gondolom, hogy a dualizmust egyfajta modernizációs kísérletként kell kezelni, azonban annak erőteljes kiemelésével, hogy a változások számottevő része már a reformkor alatt megfogalmazódott és a neoabszolutizmus során megkezdődött. Vagyis helyesebb a korábban megindult folyamatok kiteljesedéséről vagy továbbfejlődéséről beszélni.

¹⁷⁵⁸ Erre jó példát hoz a nyomdaipari dolgozók esetében: Jeličić 2018.

Az ambíciók az állam és a kikötőváros viszonyában egyaránt vonatkoztak a célracionális reformok bevezetésére és a fiumei társadalom értékrationális szempontok szerinti átformálására. Az országos uralmi elit eleinte csak a helyi társadalom magyar államhoz való ragaszkodásának és lojalitásának kialakítására, valamint a fiumeiek jó magyar állampolgárokká formálására törekedett. Később viszont már nem érte be ennyivel, és egyre inkább a kikötőváros lalóinak magyarizálására, olykor kimondottan erőszakos magyarosítására tett kísérletet. Fontos tényezőként jön számításba, hogy az uralmi elit motivációiban a közigazgatási szempontok, a magyar állami szupremácia lehető kiterjesztése és az ország kormányzatának egyszerűsítése, hatékonyabbá tétele játszották az egyik legfontosabb szerepet.

A közigazgatás egységesítésében Fiume különösen neuralgikus pontnak bizonyult. Sajátos viszonyai, „történelme” és intézményi fejlődése miatt integrációja számos akadályba ütközött. Fiume 1848-tól 1868-ig báni közigazgatás alá tartozott, amely időszak alatt közigazgatásában nagy horderejű változások mentek végbe. Itt mindenekelőtt a városi képviselő-testület 1848/1854. évi demokratizálása és átalakítása, a polgármesteri méltóság (borgomastro) bevezetése, vagy éppen Fiume és Sušak egyesítése, majd különválasztása említhető. A felsorolt motívumok azért is jelentősek, mert többnyire ezek váltak a későbbi trieszti státútum mintájára felállított önkormányzati rendszer alapjaivá.

Lényeges elem, hogy bár 1870-ben Fiume ismét magyar közigazgatás alá került, ez nem jelentett teljes szakítást és éles cezúrát a korábbi gyakorlatokkal és jogszokásokkal. Sőt, ahogy az 1852. évi Bach-féle sajtópátens példája is mutatja, egyes rendelkezések még a századfordulón is hatályosak voltak. Ugyanez mondható el a város közigazgatási személyzeti állományával kapcsolatban is, ahol szintén nagyfokú átfedés mutatható ki a horvát korszakban és a dualizmus alatt hivatalt vállaló elit tagjai között.

A kontinuitás okai négy fő tényezőben lelhetők fel. Egyrészt az 1867-ben meghirdetett jogkiterjesztés és jogharmonizálás – akárcsak máshol az országban – nem egyik napról a másikra következett be, hanem lépésenként, a gyakorlat kialakulásával együtt zajlott (és nem is zárult le teljesen). Másrészt Fiume földrajzi viszonyai, extraterritoriális jellege, illetve az ezzel együtt járó kommunikációs nehézségek a magyar állam integráló és a központosító törekvéseinek nem kedveztek. Harmadrészt, ahogy Nicolò Gelletich és Francesco Vio 1897-ben rámutattak, nemcsak számos magyar törvény,¹⁷⁵⁹ de még a regnicoláris bizottság jelentései sem voltak olaszra

¹⁷⁵⁹ Azaz számos törvény bevezetése már csak ezért sem valósulhatott meg. A kormány teljesítette a képviselő-testület kérvényét, és támogatta a regnicoláris bizottság jelentéseinek

lefordítva. Vio felfogásában ez a tudatos mulasztásként interpretált helyzet lehetőséget teremtett a kormánynak arra, hogy annak pontjait a saját akarata szerint értelmezze.¹⁷⁶⁰ Végül e tekintetben ki kell térni a fiumeiek lokálpatriotizmusára, valamint a helyi társadalom polgárosultabb struktúrájára és magabiztosabb öntudatára is.¹⁷⁶¹

Ez egyfelől azt jelentette, hogy a helyi lakosság nagy része mindenekelőtt szülőföldjéhez, és nem a többség számára csak „absztrakt fogalomként” létező magyar államhoz kötődött. Másfelől pedig azt, hogy a fiumeiek gyakran jogi, mentális és egzisztenciális okokból is nehezen azonosultak egy-egy felülről indított állami kezdeményezéshez. Vagyis, egy-egy ilyen intézkedés intenzív önvédelmi reakciót váltott ki a helyi elitcsoportok tagjaiból, ami ellen a kikötőváros közgazdasági és nemzetpolitikai jelentőségének tudatában, valamint az állam akciórádiuszának és a horvátok által támasztott követelések ismeretében tiltakoztak.

A magyar államnak ezért kimondottan érdekében állt a helyi olasz nyelvű lakosság szimpátiájának megnyerése és annak megőrzése. Tehát egy olyan sajátos hatalommegosztásra törekedett, melynek gerincét az állam és a fiumei olasz ajkú elit szövetsége képezte. A központi kormányzat ennek érdekében még saját hatalmának korlátozására is hajlandó volt akár az olasz nyelv tiszteletben tartásával, akár egy viszonylag széles autonómia biztosításával, vagy a virilizmus intézményének negligálásával.

A fiumei (elsősorban olasz nyelvű) eliteknek tett kedvezmények komoly hatalomgyakorlási deficitet jelentettek az állam számára, amit ezért más területeken – például oktatás, kultúra, gazdaság, szimbolika – igyekezett kompenzálni. Ekképp a mindenkori kormányzat kiemelt jelentőséget tulajdonított a fiumeiek érzelmi azonosulása megteremtésének/erősítésének. Erre főleg az „involválás”, a motiválás és a honorálás gyakorlati és szimbolikus eszközeivel nyílt lehetősége,¹⁷⁶² amelyeket gyakran szituációtól függetlenül felváltva, olykor kevert módon alkalmazott.

Itt azokat a lehetőségeket érdemes említeni, amelyek által egyesek bekapcsolódhattak a modernizációs folyamatokba és profitálhattak a bekövetkezett átalakulásokból. Így a kedvező szerződéseket, szubvenciókat és

lefordítását (La deputazioni, 1898), de inentől kezdve fokozottan figyelt a törvények olasz nyelvű megfogalmazására is. HU-MNL-OL-K 26-1898-XIII-959. (422. cs.); HR-DARI-7. 154. eln./1897. (21. d.).

¹⁷⁶⁰ HR-DARI-7. 158. eln./1897. (21. d.); Fiume kérvénye. Pesti Napló, 1897. október 23. 5.

¹⁷⁶¹ Discorso – Programma. Prof. Riccardo Zanella candidato a deputato di Fiume e del suo distretto al Parlamento. La Voce del Popolo, 1901. október 5. 1–6.

¹⁷⁶² Saját kategorizálásom alapján.

koncessziókat (esetlegazok ígérését), vagy éppen azt az elterjedt szokást, hogy egyes potensebb személyiségek a nagyobb részvénytársaságokban és/vagy állami érdekeltségű vállalatok igazgatóságában is helyet kaptak. Akkor is, ha az elvárt kritériumoknak¹⁷⁶³ helyi szinten csak igen kevesen tudtak megfelelni. A „szerencsés kiválasztottak” viszont egyrészt interiorizálták a vállalat/hivatal ügyeit, másrészt beleláttak az egyes testületek működésébe, információkat és újabb ismeretsegeket szereztek, valamint a közösen szerzett javakból is részesültek. Erre jó példa Giovanni Ciotta a Lloydban, majd később az Adria Rt-ben betöltött igazgatósági állása, de F. G. Corossacz elhelyezkedése érdekében is Wickenburg járt közben.

A szimbolikus jutalmazás/elismerés gyakran alkalmazott eszközei közé tartozott a különféle kitüntetésekre és érdemrendekre felterjesztés, illetve az országos nemesi cím adományozása. Egyetértve Dárday Dezső miniszteri titkár 1906-ban kifejtett azon meggyőződésével, mely szerint „Fiume és a magyar–horvát tengerparti politika sem nem nemzetiségi, sem nem belügyi, hanem teljesen közös érdekű parexcellence gazdasági politika” volt, bizonyára nem véletlen, hogy a nemesi címet elnyert városatyák főleg a fiumei liberális eszméket követő nagyvállalkozók és/vagy a közigazgatásban igazán nagy érdemeket szerzők közül kerültek ki.¹⁷⁶⁴

A helyi lakosság „megfelelő irányba való terelése”, viselkedésének szabályozása azonban a megelőzés, elrettentés, büntetés formáját is magára ölthette. Ezen eszközök közé kell számítani azokat az intézkedéseket is, amelyek az állami tekintély lehető legteljesebb kifejeződésére és szuverenitásának feltétlen elismerésére irányultak. A központi kormányzat elviekben mindig is nagy gondot fordított arra, hogy Fiumébe csak a szakmailag és erkölcsileg legkiválóbbnak vélt, olaszul és magyarul egyaránt kitűnően beszélő, hozzá feltétlen lojális alkalmazottjai, hivatalnokai kerüljenek. Jóllehet, ez a célkitűzés a gyakorlatban már nem feltétlen valósult meg.

A legkényesebb pozíciót nyilvánvalóan a kormányzó töltötte be, akinek hivatalnokoskodását különösen megnehezítette, hogy bizalmi állás lévén, csupán az aktuális kormány támogatásával láthatta el feladatát. Ráadásul, miként Zichy Ágost vagy Batthyány Lajos lemondása példázza, a kormányzók a kabinetben belüli érdekellentétek következményeinek is ki voltak téve. Hiszen a kormányzók a Tengerészeti Hatóság elnöki posztját is betöltve nemcsak a miniszterelnöknek, hanem a kereskedelemügyi tárcának is felelősséggel tartoztak. E kettősség miatt a kormányzók a miniszte-

¹⁷⁶³ Szakértelem, megfelelő önerő, kezdeményezőkézség, vállalkozó szellem, kapcsolatrendszer, innovatív gondolkodás, életképes vállalkozás, társadalmi állás stb.

¹⁷⁶⁴ Ordasi 2020a.

rek egymás közti viszonyától és elvárásaitól egyaránt függtek, ami számos ellentmondáshoz, konfliktushoz vezetett.

További problémát jelentett, hogy 1901-ig gyakorlatilag sem a kormányzónak, sem helyettesének a feladat- és jogköreit nem szabályozták, és az, hogy az egyetlen érdemi viszonyítási pontot a podestà és a Rappresentanza jogosultságait tételesen felsoroló, 1872. évi fiumei statútum képezte. Ugyanakkor a városi alapszabályzat bármilyen irányú módosítása kizárólag a városatyák 2/3-os többségével mehetett végbe. Ezáltal érthető, hogy a városi képviselő-testület tagjai miért látták autonómiájukat veszélyeztetve, amikor véleményük meghallgatása nélkül a magyar állam az általuk gyakorolt jogokat egy, a kormányzó vezetése alatt álló közép fokú közigazgatási hatóságra ruházta át.

A fentiekkel kapcsolatban munkámban igazolást nyert, hogy a kikötőváros központosítása, autonómiájának korlátozása, valamint az állami és birodalmi érdekek alá rendelése nem Bánffy Dezső és kormánya pusztán sovinizmusból táplálkozó, minden előzményt nélkülöző eszmeszüleménye volt. Azok már a regnicoláris bizottságok tárgyalásain is felmerültek, sőt, olykor még mélyebb gyökerekkel rendelkeztek. Ez azt is jelenti, hogy a központi kormányzat centralizáló ambíciói a fiumei uralmi elit előtt sem számítottak újdonságnak. Más szóval, már az 1870-es években sem volt megalapozatlan az olasz nyelvű helyi elit egy részének félelme, hogy a magyar állam idővel egyre határozottabban fog megjelenni a város fizikai terében. Ezt igazolják a '48-as program mögé felsorakozó Luigi Peretti és Antonio Walluschnig nevével fémjelzett csoportosulások megmozdulásai, vagy a korai Autonóm Párt tevékenysége, amely az öszsbirodalmon belül Magyarország és Fiume számára is nagyobb függetlenséget követelt. Mindazonáltal a Szabadelvű Párt 1875. évi megalakulásával és Tisza Kálmán kormányalakításával mégis a deáki paradigma diadalmaskodott és a '67-es program vált dominánssá. Ez pedig kénytelen-kelletlen az osztrák és horvát érdekek bizonyos fokú figyelembevételével, Fiumének az öszsmonarchia hatalmi hierarchiájában elfoglalt alsóbb pozícióba kényszerítésével jelentett egyet.¹⁷⁶⁵

Bár az uralmi elit többsége kétségtelenül egyre kritikusabban viszonyult a fennálló rendszerhez, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig tartott a Magyar Királyság és a birodalom mellett. Többek között azért, mert az adott viszonyok közt a magyar közigazgatási keretek biztosították számukra a legkedvezőbb anyagi, jogi és kulturális feltételeket, valamint

¹⁷⁶⁵ Discorso – Programma. Prof. Riccardo Zanella candidato a deputato di Fiume e del suo distretto al Parlamento. La Voce del Popolo, 1901. október 5. 1–6.

a lehetőséget lokális identitásuk megőrzésére. A fiumeiek magyar hazafiasságát az ifjú Zanella 1897-ben még az alábbi sorokkal summázta: „A Magyarországhoz tartozás nem pusztán frázis, sőt nem is pusztán kalmár-számítás, hanem – legyen szabad azt állítanunk – hazaszeretet kifolyása. Tudjuk mi is jól, Olaszországhoz gravitálnunk saját anyagi kárunk volna, hisz’ Olaszország a saját kikötőit se tudja fenntartani, annál kevésbé azokat fejleszteni s így egyik a másik után posványosodik el; Ausztriához vonzódni se járna haszonnal, mert Trieszt javára a mi kikötőnk mostoha sorsra jutna; Horvátországnak meg a saját szükségeinek fedezésére sincs pénze, – így hát csakis Magyarországhoz kell bizakodnunk. Igen, ezt mi nagyon jól tudjuk s vagyunk is annyira kalmárok, hogy fel is fogjuk; de vajon az abszolutizmus korában szinte kalmárszellem¹⁷⁶⁶ tartott bennünket hűségben Magyarországhoz?”¹⁷⁶⁷ Ez az alapállás lényegében 1918 őszéig,¹⁷⁶⁸ a mindinkább szaporodó konfliktusok és az egyre szélsőségesebb eszmék terjedése, a véghezvitt modernizációs intézkedések okozta társadalmi átstrukturálódások¹⁷⁶⁹ ellenére sem változott. Sőt, miként Dominique Reill könyvében hangsúlyozta, a fiumei elit még a két világháború között is megőrizte a birodalmi struktúrákat és a problémamegoldó stratégiák jórésztét.¹⁷⁷⁰

Emellett a fiumeiek a magyar államhoz ragaszkodásában a közös élmények és tapasztalatok, a szlávokkal szembeni pozícióföltöltő és stratégiai megfontolások, valamint az egyes csoportok és/vagy személyek közt kialakult kapcsolatok szintén fontos szerepet játszottak. Jóllehet, a kötelékek nem, vagy nem feltétlen jelentettek teljes és kizárólagos elköteleződést egyik fél részéről sem. Ráadásul alkalomadtán nem csak az olasz nyelvű fiumeiek, de még a magyar állam helyi megbízottjai is késznek bizonyultak arra, hogy a horvátokkal pillanatnyi érdekszövetséget kössenek. Ez a helyi uralmi elitek viszonylag nagyfokú alkalmazkodási képességére és hajlandóságára, illetve pragmatikus gondolkodásukra egyaránt felhívja a figyelmet. Hiszen, mint a munkámból is kiderült, a gyakorlati szempontok többnyire felülírták az elvi megfontolásokat. Ez leglátványosabban a vál-

¹⁷⁶⁶ A kifejezés feltételezhetően Dárday Sándortól ered, aki 1897 januárjában egy Bánffy Dezső számára írt levelében így fogalmazott: „Nem oly simán fog menni az állami rendőrségnek kérdése, de bízom az olasz kalmárszellemben s mint jó üzletet fogom ajánlani.” HU-MNL-OL-K 26-1897-1416. (395. cs.).

¹⁷⁶⁷ HU-MNL-OL-K 26-1897-2787. (395. cs.).

¹⁷⁶⁸ E téren különösen Horvátország függetlenedését, és az azzal járó mozgalmakat tekintem fordulópontnak.

¹⁷⁶⁹ Úgy mint: foglalkozásszerkezet, házasodási tendenciák, mobilitás stb.

¹⁷⁷⁰ Reill 2020.

sághelyzetekben, például az 1918 és 1920 között lezajló impériumváltások során mutatkozott meg.

Szándékosan a munkám legvégére hagytam még egy elemi kérdés tisztázását: a dualizmus kori Fiume autonómiának az általam (!) való definiálását. Mint a fejezetekből kiderült, a város kiváltságait Nicolò Gelletich a magyar állam ajándékának tekintette, az autonomisták egy évszázados kollektív örökségként értelmezték, a magyar kormány „szükséges rossz”-ként élte meg, a szakirodalom pedig általában a helyi lakosság egzisztenciális boldogulásának eszközeként, identitáskonstrukciós tényezőként, a fiumei olasz nyelv és kultúra megőrzése zálogaként aposztrofálta és aposztrofálja.

Én ennél egy lépéssel továbbmennék. Meglátásom szerint a kikötőváros autonómiája egyszerre foglalta magába a fenti meghatározások összességét, valamint magát a választás lehetőségét. Tehát felfogásomban az autonómia lényege éppen abban ragadható meg, hogy a fiumei eliteknek voltak alternatívái, és a fennálló keretek között mindig lehetőségük adódott arra, hogy az aktuális érdekeik legcélszerűbbnek tűnő opciója mellett döntsenek. Vajon ez lenne az úgynevezett „kalmárszellem”? Amennyiben igen, úgy hiszem, az nemcsak az olasz ajkú helyi lakosságot, de a kikötővárosban élő egyéb nemzetiségű személyeket is megkísértette. Persze, erről már gyakran megfeledeznek...

KITEKINTÉS: A FIUMEI AUTONÓMIA TOVÁBBÖRÖKÍTÉSE, MAI „RENEZÁNSZA”

1935-ben Fest Aladár kissé mélabúsan ekképpen nyilatkozott az első világháború okozta változásokról: „Napjaink megcsonkított Magyarországa minden közvetlen kapcsolatát elvesztette az Adriával, amelytől a Királyság jelenlegi határa csaknem 220 km-re esik. Fiume – melyet már az elmúlt évszázadok nemzedékei »Szent István koronájának legszebb gyöngyeként« méltán magasztáltak – most elszakadt ettől a koronától és ideiglenesen üres. De ez a »gyöngy« még őrzi a magyarok számára azt a pompát, melyet az ezeréves korona keretein belül magára öltött: még mindig korábbi vonzerejével és ősi bájával ragyog az ő [magyarok – O. Á.] szemükbe. Lehetetlenség megszüntetni azt a bensőséges gazdasági és szellemi viszonyt, amely Magyarországot az ő egyetlen természetes, nagyra tartott és sokra becsült kikötőjével összefűzte. Lehetetlenség, hogy mindörökké eltűnjenek a hatásai a sok szeretetteljes gondoskodásnak és a megannyi komoly, szorgalmas és gyümölcsöző munkának, mellyel a magyar nemzet e korábban mellőzött, elnyomott, saját természetes fejlődésében számos mesterséges eszközzel megakasztott kikötőt elhalmozta.”¹⁷⁷¹

Noha Magyarország és a kikötőváros kapcsolata sosem szűnt meg teljesen, a korábbi életközösség vitathatatlanul felbomlott, ez pedig a kölcsönös érdeklődésre is kihatott. Mindazonáltal 2020. február 1-jétől egy évre Rijeka a nyugat-írországi Galway és az erdélyi Nagyszében mellett Európa kulturális fővárosa lett, a cím elnyerése pedig arra is lehetőséget teremtett, hogy a hajdanvolt Fiume ismét magára irányítsa a nemzetközi (beleérte a magyar) figyelmet és egyben saját bonyolult identitását is kifejezze. A jelszavak ezért nem is lehettek mások, mint a „sokszínűség”, a „tolerancia”, a „multikulturalizmus”. Ezek mögött kimondva-kimondatlanul ott rejtőzik a kikötőváros múltja, a Habsburg Monarchia értékei, illetve az autonomista hagyományok újbóli felfedezésének és előtérbe állításának igénye.

Magától értetődik, hogy az eredmény kihirdetését követően szinte azonnal megkezdődtek a rendezvénysorozat lebonyolításához szükséges előkészületek. Ennek első szimbolikus lépéseként 2017 áprilisában visszahelyezték a korábban D’Annunzio legionáriusai által megrongált, majd a „jugoszláv korszak” kezdetén eltávolított, e kötetben is említett kétfejű fiumei sas szobrát. 2018-tól pedig további változások történtek a városi térben. Az óvárosban megjelentek a kétnyelvű (horvát és olasz) utcanévtáb-

¹⁷⁷¹ Fest 1935, 1.

lák, a korábbi kormányzói palota (ma Tengerészeti Múzeum) előtt található tér pedig hivatalosan is felvette piazza/trg Riccardo Zanella nevet.¹⁷⁷²

Az előkészületek a tudományos, ismeretterjesztő és populáris programok szervezésére is kiterjedtek, amelyekben növekvő számban és intenzitással a magyarok is részt vettek/ részt vesznek. Ezek közt említhetők a történelmi témákat megelevenítő színházi műsorok (legújabbban a Stúdió K Színház és a Rijekai Kulturális Központ A város emlékezete című közös előadása),¹⁷⁷³ valamint a város történelmével, kultúrájával kapcsolatos kutatások feltűnő megjelenikülése, amelyeket a szaporodó publikációkon kívül számos színvonalas nemzetközi konferencia és kiállítás jelez.¹⁷⁷⁴ Például Gosztola Kitti, Horváth Olivér és Német Szilvi (Prokaryote Precaria csoport) Trianon emlékezetét a tengeri szimbólumok segítségével ötletesen feldolgozó munkája, amelynek 2017-ben a rijekai Galerija SKC adott otthont,¹⁷⁷⁵ illetve a Rigojanči – ljubav kao slatko nadahnuće/Rigó Jancsi – a szeretet mint édes ihlet című kiállítása is. Ebben a helyi Peak&Poke Múzeumon kívül a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, a zágrábi Magyar Intézet, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára és a téma kutatója, Katona Csaba révén a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történelemtudományi Intézete is részt vett.¹⁷⁷⁶ A kiállítást azóta a közönség Pulában, illetve Zágrábban is láthatta, a tárlat budapesti megnyitását pedig a COVID-járvány miatt 2023 decemberére halasztották el.

Bár a járványhelyzet miatt a tervezett programok jelentős része nem valósult meg, kulturális és tudományos téren a lendület nem tört meg. Ezt tanúsítják az egymás után megtartott könyvbemutatók¹⁷⁷⁷ és az olyan nagyszabású események, mint amilyennek az 2020 novemberében a rapallói szerződés 100. évfordulójának alkalmából,¹⁷⁷⁸ vagy alig egy évvel később Ciotta tiszteletére megrendezett nemzetközi konferenciák tekinthetők.¹⁷⁷⁹ Ezen ponton külön említést érdemel, hogy a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum a Műszaki és Közlekedési Múzeummal egy időszakos kiállítást is

¹⁷⁷² *Riječki crveno-crni* 2019.

¹⁷⁷³ *A város emlékezete* 2019.

¹⁷⁷⁴ Pl. *Udruga Slobodna* 2018.

¹⁷⁷⁵ Hornyik 2019.

¹⁷⁷⁶ *Rigojanci* 2018.

¹⁷⁷⁷ Magyar részről itt többek közt Kiss Gy. Csaba, Pelles Márton és Zsigmond Gábor, Benedek Szabolcs, Juhász Imre köteteire lehet gondolni.

¹⁷⁷⁸ *100 godina* 2020.

¹⁷⁷⁹ *Rijeka u zlatnim* 2021.

szentelt a dualizmus kori Fiume és a magyar kereskedelmi tengerészet történetének bemutatására.¹⁷⁸⁰ A kiállítás sikerét jelzi, hogy a tárlatot 2022 őszén a Rijekai Városi Múzeumba költöztették, ahol hónapokon át kiemelt érdeklődés övezte. A sor nem lenne teljes a 2023-ban Rijekában megrendezett a Rijeka u Doba Hrvatsko-Ugarske Nagodbe – Fiume a horvát-magyar kiegyezés idején című tudományos konferencia felemlegetése nélkül. A kétnapos eseményen mind horvát, mind magyar részről számos történész és jogász szaktekintély képviseltette magát, és ily módon újabb reménykeltő lépés történt a közös múltról szóló párbeszédre.¹⁷⁸¹

Úgy tűnik, a művészet és a tudomány igencsak korlátozott területén az újabb generációk körében részben sikerült/sikerül a kizárólagosságot követelő nemzeti narratíva mellett az Osztrák–Magyar Monarchia szellemiségének egyes szegmenseit „feléleszteni”, vagy legalábbis a „másik” iránti érdeklődést felkelteni. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy a mai Rijeka nem azonosítható a dualizmus korának Fiuméjével. Egyrészt azért, mert annál nagyobb közigazgatási egységet ölel fel. Másrészt azért, mert az elmúlt száz esztendő eseményei, politikai, ideológiai, és lakosságváltozásai olyan jelentős átalakulásokat eredményeztek, amelyek következtében Fiume teljes metamorfózison ment keresztül.¹⁷⁸²

Hogy ez tulajdonképpen mit is jelent? Véleményem szerint azt, hogy a helyiek számára a jugoszláv rendszer emléke és az antifasiszta berögzülések legalább olyan meghatározó elemek ma már, mint a közös birodalmi múlt és annak öröksége, vagy éppen az autonóm tradíciók ápolása. Éppen ezért úgy látom, Maurice Halbwachs „kollektív emlékezet”, Pierre Nora a „hagyományos emlékezet” és/vagy Jan Assmann „kommunikatív emlékezet”¹⁷⁸³ koncepciójának megfelelően a fejlődés nem ért véget: a korábbi

¹⁷⁸⁰ *Fiume – Kapu a nagyvilágra* 2021.

¹⁷⁸¹ *Rijeka u doba hrvatsko-ugarske nagodbe* 2023. Magyar részről a konferencián többek közt András Dorotya, Eszík Veronika, Heka László, Juhász Imre, Sokcsevits Dénes, Ress Imre, horvát részről pedig Željko Bartulović, Petar Miletić, Maja Polić, Luka Štimac, Vanni D’Alessio tartott előadást.

¹⁷⁸² *Rijeka Fiume in Flux* é. n. Éppen ezért üdvös és kimondottan hasznos Brigitte Le Normand nevével fémjelzett *Rijeka Fiume in Flux* című projekt, ami a város történetét egy igen gazdag adatbázisra épülő, mobiltelefonra is applikálható virtuális térkép segítségével tárja fel.

¹⁷⁸³ Assmann 1999; Nora, 1999. 3.; K. Horváth 2015; Gyáni 2016. Assmann felfogásában a kommunikatív emlékezet azt jelenti, hogy egy adott (nagyjából három nemzedéket felölelő) közösség tagjai még rendelkeznek az „élő történelemmel”, azaz a közelmúlt eseményeiről olyan személyes élményekkel, tapasztalatokkal, melyeket többnyire szóbeliség útján terjesztenek és örökítenek tovább. Ez nagyon leegyszerűsítve megfeleltethető Maurice Halbwachs megélt tapasztalatokon alapuló „kollektív”, valamint Pierre Nora „hagyományos emlékezet” fogalmával.

hatalmi viszonyok az emlékezetekben továbbélnek. Igaz, olyan tényezők hatására, mint amilyenek a folyamatosan változó állami és intézményi keretek tekinthetők, azok korszakról korszakra újabb formát öltenek. Vagyis tanulmányozásuk különös figyelmet, folyamatos revideálást és főleg szigorú (ön)reflexiót igényel.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen könyv közel egy évtized kutatásának eredménye. Ez idő alatt sokan és sokféleképpen segítettek munkámat, amiért valamennyiüknek hálás köszönettel tartozom.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Levéltári és más közgyűjteményi források

- AMSF 1.1.1-1.4.6\1.3.2. = La Società di Studi Fiumani. Archivio – Museo Storico di Fiume. Fondo Personalità Fiumane. Fondo Archivio. Riccardo Zanella iratai
- AMSF FEGD = La Società di Studi Fiumani. Archivio – Museo Storico di Fiume. Fondo Esodo Giugliano-Dalmata
- HR-DARI-22. = Državni arhiv u Rijeci. Közigazgatási iratok. Fiume város magisztrátusa.
- HR-DARI-7. = Državni arhiv u Rijeci. Közigazgatási iratok. Kormányzósági iratok. Általános, illetve elnöki iratok.
- HR-DARI-46. = Državni arhiv u Rijeci. Közigazgatási iratok. Tengerészet Hatóság iratai. Általános, illetve elnöki iratok.
- HR-DARI-179. = Državni arhiv u Rijeci. Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Kereskedelmi Deputáció Fiumében,
- HR-DARI-RO. 258. = Državni arhiv u Rijeci. Személyi és családi iratok fondjai. Ossoinack család iratai
- HR-DARI-RO. 259. = Državni arhiv u Rijeci. Személyi és családi iratok fondjai. Peretti család iratai.
- HR-DARI-RO. 262. = Državni arhiv u Rijeci. Személyi és családi iratok fondjai. Vranyczány család iratai.
- HR-DARI-RO. 264. = Državni arhiv u Rijeci. Személyi és családi iratok fondjai. Gelletich család iratai.
- HR-DARI-RO. 266. = Državni arhiv u Rijeci. Személyi és családi iratok fondjai. Matcovich család iratai.
- HM HIM HLI AKVI = Honvédelmi Minisztérium. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Levéltár és Irattár. Tiszti személyügyi anyagok
- HM HIM HLI TGY = Honvédelmi Minisztérium. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Levéltár és Irattár. VII. fondfőcsoport – Gyűjtemények. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 1945-ig
- HU-MNL-OL-K 26. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Miniszterelnökségi levéltár. Miniszterelnökség Központilag iktatott és irattározott iratok
- HU-MNL-OL-K 27. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

- HU-MNL-OL-K 148. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Belügyminisztériumi Levéltár. Elnöki iratok
- HU-MNL-OL-K 149. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Belügyminisztériumi Levéltár. Rezervált iratok
- HU-MNL-OL-K 150. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Belügyminisztériumi Levéltár. Általános iratok
- HU-MNL-OL-K 167. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Földművelés-, ipar és Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár. Elnöki osztály Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár repertórium
- HU-MNL-OL-K 230. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Kereskedelemügyi Minisztérium. Kereskedelmi szakosztály.
- HU-MNL-OL-K 255. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Pénzügyminisztérium. Elnöki iratok
- HU-MNL-OL-K 467. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Miniszterelnökség. Miniszterelnök félhivatalos iratai
- HU-MNL-OL-K 501. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Válás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár. Polgári iskolák
- HU-MNL-OL-K 503. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Válás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár. Kereskedelmi iskolák
- HU-MNL-OL-P 1083. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magánlevéltárak. Egyesületek. Szabadkőműves szervezetek levéltára. Magyar Symbolikus Nagypáholy. Sirius-páholy (Fiume)
- HU-MNL-OL-P 1134. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magánlevéltárak. Egyesületek. Szabadkőműves szervezetek levéltára. Vegyesiratok gyűjteménye. Sirius-páholy (Fiume)
- HU-MNL-OL-P 2256. 20. sor. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magánlevéltárak. Személyi fondok. Személyi fondtörödékek. Egan Lajos, a fiumei kormányzóhelyettes
- HU-MNL-OL-P 2256. 135. sor. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magánlevéltárak. Személyi fondok. Személyi fondtörödékek. Wickenburg István fiumei kormányzó
- HU-MNL-OL-P 2257. 190. sor. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magánlevéltárak. Családi fondok, levéltárak. Családi fondtörödékek. Gaál család, hatvani
- HU-MNL-OL-Z 41. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. Okmánytár
- HU-MNL-OL-Z 119. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Földhitelintézet. Titkárság.

- HU-MNL-OL-Z 133. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Országos Földhitelintézet. Jogi főosztály
- HU-MNL-OL-Z 136. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Országos Földhitelintézet. Gazdasági osztály
- MTAKK MS 4592 = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. Fülep Lajos iratai
- OSZK Kt. Fol. Hung. 1677. = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Thallóczy Lajos naplója
- OSZK Kt. IX/189. = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fest Aladár levelezése
- OSZK Kt. XI/302. = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Thallóczy Lajos levelezése
- SzS vissz. = Szabó Samu: Adatok a Magyar Tengerészeti Akadémia történetéhez. Visszaemlékezés. H. n., é. n. A kézirat Petneházy Zalán tulajdonában., illetve: In: S. Pallós Piroska: Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében. Kaposvár, 2012. 247–251.

Kiadott források

- Adatok és javaslatok 1915 = Adatok és Javaslatok Fiume közoktatásügyi viszonyaira vonatkozólag. Bp., 1915.
- Az MTA Elhunyt 1908 = Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszéd, 13. Bp., 1908.
- B. Simonyi – Lukács – Modrony 1878 = Különvélemények a vámszerződés, a vámtarifa s a Lloyd-szerződés tárgyában. A képviselőházhoz beadták: B. Simonyi Lajos, Lukács Béla, Modrony Soma. Bp., 1878.
- Barieri 1934 = Barbieri, Guglielmo: L'album de L'olocausta. La passione di Fiume, dal plebiscito del XXX ottobre 1918 all'annessione. Milano, 1934.
- Batthyány 1931 = Batthyány Tivadar: Beszámoló. II. Bp., 1931.
- Blaskovich 1913 = Blaskovich Sándor: Monarchiánk és Olaszország. Nyugat 6. (1913) 17. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00135/04402.htm> (Hozzáférés: 2023. március. 29.)
- Bősze 2011 = Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai, 1870–1918. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár–Rijeka, 2011.
- Ćurković-Major – Kiss Gy. 2020 = Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban. Vál. és összeáll. Ćurković-Major Franciska – Kiss Gy. Csaba. Bp., 2020.

- F. Csanak 1990 = Fülep Lajos levelezése. I. 1904–1919. Szerk. F. Csanak Dóra. Bp., 1990
- Dárday S. 1911. = Dárday Sándor: Emlékbeszéd Bánffy Dezsőről. Bp., 1911.
- Demjén 2020 = Demjén Ágnes: Főispáni kinevezések 1918 végén, gróf Batthyány Tivadar belügyminisztersége idején. ArchívNet. 2020/3. sz. <https://archivnet.hu/foispani-kinevezesek-1918-vegen-grof-batthyany-tivadar-belugyminisztersege-idejen> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Elezioni 1854 = Elezioni le cessate rappresentanze. In: Almanacco fiumano per l'anno 1855. Venezia, 1854.
- Erdész 2015 = Márki Sándor naplói. I. 1873–1892. Szerk. Erdész Ádám. Gyula, 2015. 93.
- Ezer év törvényei é. n. = Net jogtár. Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90300008.TV> (Hozzáférés: 2023. március. 29.)
- Gróf Wickenburg 1909 = Gróf Wickenburg István (1859–1931) fiumei kormányzó megérkezése és fogadása a fiumei pályaudvaron. <https://www.darabanth.com/en/major-auction/27/categories~Other-collectibles/Photo~10914/1909-Grof-Wickenburg-Istvan-1859-1931-fiumei-kormanyzo-megerkezese-es-fogadasa-a-fiumei-pC3~II1587035/> (Hozzáférés: 2023. március. 29.)
- Guida 1925 = Guida Generalde di Fiume. Fiume. 1925. 65.
- Juhász B. 2018 = Juhász Balázs: Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről, 1919–1920. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 1.) Bp., 2018.
- Kaiserliches Patent 1850 = Kaiserliches Patent vom 12. April 1850, wodurch die Verfassung für die reichsunmittelbare Stadt Triest erlassen und verkündet wird. <http://www.verfassungen.eu/it/triest/verf49-i.htm> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Kelemen 2017 = Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában. Szerk. Kelemen Roland. Bp., 2017.
- Kiss Gy. – Čurković-Major 2020 = Kiss Gy., Csaba – Čurković-Major, Franciska: Rijeka i okolica u mađarskim putopisima XIX. stoljeća. Bp., 2020.
- Klinger 2009 = Klinger, William: Andrea Ludovico Adamich nei rapporti della Polizia-Hofstelle del 1810. Centro di ricerche storiche Rovigno. Atti 39. (2009) 331–358.
- Lanzarich, de [Zanella] 1897 = Lanzarich, Carlo, de [Zanella, Riccardo]: Fiume, legyen fény! (Fiat Lux!). Fiume, 1897.

- Le deputazioni 1898 = Le deputazioni regnicolari nel la questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884. Pubblicato per cura del Municipio. Fiume, 1898.
- Mnzs 1888 = Magyar nemzetiségi zsebkönyv 1. Főrangú családok. Bp., 1888.
- Oa 1905–1910 = Országgyűlési almanach, 1905–1910. https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/al905_10/429.htm (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Oa 1927–1932 = Országgyűlési almanach, 1927–1932. https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/alm/al927_32/526.htm (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Ordasi 2018a = Ordasi Ágnes: Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése a fiumei kormányzati viszonyokról. 1897. február 25. *Lymbus* 15. (2018) 533–560.
- Ordasi 2019a = Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920). Szerk. Ordasi Ágnes. (Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő források/Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum) Bp., 2019.
- Ordasi 2020a = Ordasi Ágnes: Egy fiumei városatya útja a magyar nemességbe? *Lymbus* 17. (2020) 699–726.
- Ossoinack 1921 = Ossoinack, Andrea: Perché Fiume deve essere Porto Franco. Fiume, 1921.
- PN é. n. = Pallas Nagylexikon: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/082/pc008289.html#3> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Politei 1856 = Politei, Giuseppe: Almanacco fiumano per l'anno bisestile 1856, Trieste, 1856.
- RNL 1913 = Révai Nagy Lexikona. VIII. Bp., 1913.
- RNL 1991 = Révai Nagy Lexikona. VII. Bp., 1991.
- Schöpflin 1929 = Színművészeti Lexikon, II. Szerk. Schöpflin Aladár. Bp., 1929.
- Soós L. 2018 = A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. Szerk. Soós László. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 56. Magyar Minisztertanácsi, jegyzőkönyvek 1867–1918.) Bp., 2018.
- Statuto 1872 = Statuto della Libera città di Fiume e del suo distretto. Fiume, 1872.
- Statuto 1876 = Statuto fondamentale per le Scuole comunali della città di Fiume. Fiume, 1876.
- Statuto 1894 = Statuto della Libera città di Fiume e del suo distretto. Fiume, 1894.

- Statuto 1908 = Statuto della Libera città di Fiume e del suo distretto e regolamenti interni per la Rappresentanza e delegazione municipali. Fiume, 1908.
- Statuto 1913 = Statuto della Associazione Autonoma. (Società Politica). Fiume, 1913.
- Szentszék 1930 = Magyar Feltámadás Lexikona. Szerk. Szentszék Géza. Bp., 1930.
- Tanrend 1883 = A budapesti Királyi Magyar Tudomány-egyetem tanrendje az MDCCCLXXXIII-LXXXV. tanév második félévére. Bp., 1883.
- Un vecchio [Gelletich] 1901 = Un vecchio fiumano [Gelletich Miklós]: L'autonomia di Fiume. Fiume, 1901.
- Warchalowski - Zycha 2022 = Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950. Szerk. Warchalowski Jakob - Zycha Marianne Emilie XVI. Band. Wien, 2022. 508–513.
- Zanella Rikárd 1905 = Zanella Rikárd. In: Sturm-féle országgyűlési almanach, 1905–1910. Szerk. Fabro Henrik - Ujlaki József. Bp., 1905. 429–430.
- Zichy 2013 = Zichy József: Gróf Zichy József utazásai I. Ázsiai útinapló, 1875–76. Szerk. Zichy Mihály, Bp., 2013.
- Zichy 2013 = Zichy József: Gróf Zichy József utazásai II. Amerikai útinapló, 1877. Szerk. Zichy Mihály. Bp., 2013.

Szakirodalom

- 100 godina 2020 = 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka. 2020. november 12. https://www.rijekadanas.com/wp-content/uploads/2020/11/100_godina_rijecke_drzave.pdf?fbclid=IwAR1Bt90WNIVK06km3ejjn-5awEo-ITh9D-msszS4ncPoRJ_SFkDxSYR-gug (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- A földrajz 1920 = A földrajz-történelmi és közgazdasági szakosztály. A Tenger 10. (1920) 90–91.
- A. Sajti 2018 = Sajti Enikő, A.: Összefonódó történetek: az erdélyi és a felvidéki magyarok összehasonlító története. Regio 26. (2018) 2. sz. 91–101.
- A sajtó funkciói é. n. = A sajtó funkciói. Médiatörténet. Szabaddolcsészet. ELTE. http://mmi.elte.hu/szabaddolcseszet/mmi.elte.hu/szabaddolcseszet/index3753.html?option=com_tanelem&id_tanelem=1292&tip=0 (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- A város emlékezete 2019 = Stúdió K Színház. <http://www.studiokszinhaz.hu/a-varos-emlekezete/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)

- Ablonczy 2008 = Ablonczy Balázs: A kikötő alkonya. Fiumei magyarok a két világháború között. In: A nemzeti tér történelmi reprezentációi. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Szerk. Papp Richárd – Szarka László. Zenta, 2008. 163–189.
- Ablonczy 2016 = Ablonczy Balázs: Keletre, magyar! A magyar turanizmus története. Bp., 2016.
- Ablonczy 2020 = Ablonczy Balázs: Az ismeretlen Trianon. Bp., 2020.
- Ablonczy 2022 = Ablonczy Balázs: „Mégis azt kívánom, hogy legyenek boldogok”. Fiumei menekült tanárok az impériumváltásokról. Szerk. Kárpáti – Attila István – Pásztor Katalin – Sóti Lajos – Várkonyi Gábor: „... a jövődönnek urai vagyunk.” Tanulmányok Csorba László tiszteletére. Bp., 2022. 19–24.
- Ákos – Horváth 2007 = Ákos György – Horváth József: Amerre a szél visz, s hullám utat ad. Avagy: magyar tengerészek a világ óceánjain, vitorlák alatt. Bp., 2007.
- Ambróczy 2109 = Ambróczy Gábor: Gróf Batthyány Tivadar Bucentaurus hajójának rekonstrukciós lehetőségei. In: Az önképtől és tudásprezentációtól a hatalommegosztásig. Szerk. Furkó Péter. Bp., 2019. 37–60.
- Angyalosi 2016 = Angyalosi Gergely: Változatok disznófejre – Ady és Baudelaire. Híd. Vajdasági szervezetek kulturális folyóirata 6. (2016) 57–64.
- Antal et al. 2020. = Balkán-kronológia I. Birodalmak szorításában (1700–1878). Összeáll. Antal Andrea – Bíró László – Demeter Gábor stb. Bp., 2020.
- Assmann 1999 = Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Bp., 1999.
- Atto d'accusa 1960 = Atto d'accusa del deputato di Fiume Andrea Ossoinack. Roma, Centro Studi Adriatici Roma, 1960.
- Babich 1923 = Babich, Da Rocco: La concorrenza tra Trieste e Fiume nell'anteguerra. Tesi di Laurea. Estratto dal Quaderno mensile N. 12. anno 1923 dell'Istituto Federale di Credito per il Risorgimento delle Venezie. Venezia, 1923.
- Babus 2002 = Babus Antal: Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban. Az őszirózsás forradalomban. Új Forrás 34. (2002) 3. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00016/00073/020309.htm> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Bácskai 1989 = Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. (Mikrotörténelem) Bp., 1989.
- Balaton 2015 = Balaton Balázs: Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908). Világtörténet 37. (2015) 3. sz. 437–460.

- Balázs 2019 = Balázs Péter: A tengerészeti egészségügy kezdetei a Magyar Királyságban: Szabályzatok a XVIII. században. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 131.) Bp., 2019.
- Ballarini 1995 = Ballarini, Amleto: *L'antidannunziano a Fiume*. Riccardo Zanella. Trieste, 1995.
- Balogh 1894 = Balogh Gyula: Vas vármegye nemes családjai. Szombathely, 1894.
- Bánffy D. 1903 = Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. Bp., 1903.
- Bánffy M. 1902 = Bánffy Miklós: Külkereskedelmi politika eszközei. Bp., 1902.
- Bárdi 2013 = Bárdi Nándor: Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. (Magyar Kisebbség Könyvtára) Csíkszereda, 2013.
- Becherelli 2014 = Becherelli, Alberto: Yugoslav-Italian Relations and the Adriatic Issue in the Late 1918 and the Early 1919. In: *Empires and Nations from XVIII to XX Century*. Eds. Biagini, Antonello-Motta, Giovanni. Vol. II, Newcastle, 2014. 384-392.
- Becherelli 2017 = Becherelli, Alberto: *Il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni nell'Europa di Versailles (1918-1921)*. Canterano, 2017.
- Berecz 2017 = Berecz Ágoston: Recepciótörténeti széljegyzet Tara Zahra tanulmányához. *Regio* 25. (2017) 2. sz. 43-50.
- Berger 2018 = Berger Viktor: *Térré szótt társadalmiság*. Bp., 2018.
- Bertényi, ifj. 2005 = Bertényi Iván, ifj.: *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Bp., 2005.
- Bertényi, ifj. 2015 = *Törvény, jog, igazság*. Széll Kálmán életműve. Szerk. Bertényi Iván, ifj. Bp., 2015.
- Bíró 2010 = Bíró László: *A jugoszláv állam. 1918-1939*. (História Könyvtár. Monográfiák, 26.) Bp., 2010.
- Bíró 2022 = Bíró László: *A magyar parlament dualizmus kori képviselői a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban és a Fiumei Szabadállamban*. In: *Nemzetiségi parlamenti képviselet*. Szerk. Bárdi Nándor - Gyurcsík Iván. Bp., 2022.
- Dobszay - Estók 2023 = Szerk. Dobszay Tamás - Estók Tamás: *Szapáry Gyula gróf, a sokoldalú politikus*. Bp., 2023.
- Bodó - Bíró A. 2017 = Bodó Julianna - Bíró A. Zoltán: *Szimbolikus térhasználat változó szerepben*. *Replika* 26. (2017) 5. sz. 147-161.

- Bódy 2018 = Bódy Zsombor: Élelmiszerellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 2.) Bp., 2018. 151–194.
- Bourdieu 1985 = Bourdieu, Pierre: The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society* 14. (1985) 6. sz. 723–744.
- Bourdieu 1996 = Bourdieu, Pierre: Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In: *Iskola és Társadalom. I. Szöveggyűjtemény. Vál., szerk. Meleg Csilla.* Pécs, 1996. 10–24.
- Bourdieu 2008 = Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratelődése. Bp., 2008.
- Bősze 1997 = Bősze Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. (Somogyi Almanach, 53.) Kaposvár, 1997.
- Böszörményi 1987 = Böszörményi József. Közös miniszterek – horvát bánok – fiumei kormányzók (1867–1918). *Levéltári Közlemények.* 48–49. (1978) 123–164.
- Brand 2013 = Brand, Peter: Zöld alávetettség: A neoliberais városi környezeti menedzsment politikája. In: *Kritikai Városkutatás.* Szerk. Jelinek Csaba. (Társadalomelméleti Könyvtár) Bp., 2013. 426–428.
- Brubaker 2005 = Brubaker, Rogers: The Diaspora’ Diaspora. *Ethnic and Racial Studies* 28. (2005) 1. sz. 1–19.
- Brubaker et al. 2011 = Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, John – Grancea, Liana: Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban. Bp., 2011.
- Callaway 2018 = Callaway, James: The Battle over Information and Transportation: Extra-European Conflicts between the Hungarian State and the Austro–Hungarian Foreign Ministry. *Hungarian Historical Review* 7. (2018). 7. sz. 274–302.
- Cary 1993 = Cary, Joseph: *A Ghost in Trieste.* Chicago–London, 1993.
- Cavalloni 1921 = Cavalloni József: D’Annunzio Fiumében. *Új Magyar Szemle* 22. (1921) 2. sz. 59–67.
- Cholnoky 1915 = Cholnoky Jenő: Az Adria és partvidéke. Bp., 1915. 71–75.
- Cieger 1999 = Cieger András: Kormány a mérlegen a múlt században. A kormány helye és szerepe a dualizmus rendszerében, 1867–1875. *Századvég* 4. (1999) 3. sz. 79–107.

- Cieger 2001 = Cieger András: A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai közgondolkodása. Századvég 6. (2001) 1. sz. 95–118.
- Cieger 2005 = Cieger András: A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai. In: Autonómiák Magyarországon, 1848–2000. Szerk. Gergely Jenő. Bev. tan., összegy., jegyz. Cieger András – Gergely Jenő – Ignácz Károly – Kardos József – Rácz Kálmán – Réfi Attila – Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián. Bp., 2005. 25–61.
- Cieger 2009 = Cieger András: A 19. századi politika társadalomtörténetének hazai kutatása – ahogy én látom. Aetas 24. (2009) 3. sz. 138–146.
- Cieger 2011 = Cieger András: Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon. Bp., 2011.
- Cieger 2017a = Cieger András: 1867 szimbolikus világa. Magyar Tudomány. 178. (2017) 12. 1526–1534.
- Cieger 2017b = Cieger András: Deák Ferenc írásban és képben. Miként ábrázolható a kiegyezés? Századok 151. (2017) 6. sz. 1247–1268.
- Cieger 2018 = Cieger András: 1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról. Bp., 2018.
- Cieger 2021 = Cieger András: A magyar országgyűlés a dualizmus korában I. A képviselőház (1965–1918). Országház Könyvkiadó, Bp., 2021.
- Ciotta Giovanni 2019 = Ciotta Giovanni (1824–1903.) gradonačelnik. <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?p=100121> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Crnković 1994–1995 = Crnković, Nikola: Trgovačko-obrtnička komora u Rijeci. Vjesnik Istarskog arhiva, 4–5. (1994–1995) 51–85.
- Crnković – Urem 2022 = Izbjeglice i štete za D’Annunzijeva režima 1919–1921.: zbornik radova. Szerk. Crnković, Goran – Urem, Mladen. Zág-ráb–Rijeka, 2022.
- Csaplár-Degovics 2009 = Csaplár-Degovics, Krisztián: Lajos Thallóczy und die Historiographie Albaniens. Südost-Forschungen 68. (2009) 205–246.
- Csaplár-Degovics 2010a = Csaplár-Degovics Krisztián: Az albán nemzet-téválás kezdetei (1878–1913). A Rilindja és az államalapítás korszaka. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Bp., 2010.
- Csaplár-Degovics 2010b = Csaplár-Degovics, Krisztián: Ludwig von Thallóczy und die Albanologie: Skizzen eines Experiments zur Nationsbildung In: Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Hrsg. Jubašić, Dževad – Ress, Imre. Sarajevo–Bp., 2010. 141–164.

- Csaplár-Degovics 2011 = Csaplár-Degovics Krisztián: Thallóczy Lajos és az albán nemzetépítés. In: Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok. Szerk. A. Sajti Enikő – Vukman Péter. Szeged, 2011. 165–181.
- Csaplár-Degovics 2014 = Csaplár-Degovics Krisztián: Thallóczy Lajos és az albániai historiográfia. In: Albán-magyar történelmi kapcsolatok. Bp., 2014.
- Csaplár-Degovics 2017 = Csaplár-Degovics, Krisztián: La rivalità fra l'Italia e l'Impero austro-ungarico concernente l'Albania (1878–1912). In: All'ombra della Grande Guerra: Incroci fra Italia e Ungheria: storia, letteratura, cultura. Eds. Ruspanti, Roberto–Turgonyi, Zoltán. Bp., 2017. 1–28.
- Csaplár-Degovics 2018 = Csaplár-Degovics Krisztián: Az albán ifjúság parancsnoka a királyi Albániában. Századok 152. (2018) 2. sz. 351–376.
- Csaplár-Degovics 2019 = Csaplár-Degovics, Krisztián: Lajos Thallóczy and Albanian Historiography. In: „These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi” Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts. Ed. Csaplár-Degovics, Krisztián. Bp., 2019. 107–145.
- Csapó 2005 = Csapó Csaba: A “panama” szó jelentésváltozása, avagy egy miniszterelnök bukása. Új Forrás 37. (2005) 8. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00108/050825.htm> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Csapodi 2001 = Csapodi Csaba: Nemesség és értelmiség Magyarországon 1848 előtt, In: Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk. Buza János, Bp., 2001. 79–92.
- Csóti 2002 = Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei, 1918–1924. Limes 15. (2002) 2. sz. 25–40.
- D'Alessio 2019 = D'Alessio, Vanni: Divided Legacies, Iconoclasm and Shared Cultures in Contested Rijeka/Fiume. In: Borderlands of Memory. Adriatic and Central European Perspectives. Ed. Klabjan, Borut. (Cultural Memories, 11.) Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–New York–Wien, 2019. 89–118.
- Dall'Asta 1892 = Dall'Asta, Stanislao: Ricordi di una gita nella Bosnia. Fiume, 1892.
- Dárday D. 1906 = Dárday Dezső: Fiume és magyar–horvát tengerparti politika. Fiume, 1906.
- Deák – Gumz 2017 = Deák, John–Gumz, Jonathan E.: How to Break a State: The Habsburg Monarchy's Internal War, 1914–1918. The American Historical Review 122. (2017) 4. sz. 1105–1136.

- Demeter 2015 = Demeter Gábor: Expanzió vagy önvédelem? Az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban (1913–1915). *Világtörténet* 37. (2015) 3. sz. 391–407.
- Demeter 2017 = Demeter Gábor: Erőszak és együttélés. Muszlimok és keresztények mindennapjai Koszovóban (1870–1913). *Klió* 26. (2017) 2. sz. 45–51.
- Demeter 2018a = Demeter Gábor: A modernizációtól a kolonizációs törekvésekig. *Századok* 152. (2018) 2. sz. 284–316.
- Demeter 2018b = Demeter Gábor: A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. Szófia-Bp., 2018.
- Demmel 2014 = Demmel József: A kettős identitás ára a békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. (Kor/ridor Könyvek, 1.) Békéscsaba, 2014.
- Depoli, A. 1919 = Depoli, Attilio: Il diritto storico ed etnico di Fiume di fronte alla Croazia. Fiume, 1919.
- Depoli, G. 1919 = Depoli, Guido: Fiume e la Liburnia. Schizzo antropogeografico. Bari, 1919.
- Dolányos 1976 = Dolmányos István: A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején. Bp., 1976.
- Dubrović 2008 = Merika. Iseljavanje iz Srednje Europe u Ameriku, 1880–1914. Emigration from Central Europe to America 1880–1914. Ed. Dubrović, Ervin. Rijeka, 2008.
- Dubrović 2015 = Dubrović, Ervin: Francesco Drenig. Contatti culturali italo-croati a Fiume dal 1900 al 1950. (Monografie XII.) Rovigno-Fiume-Trieste, 2015.
- Dubrović 2019 = Dubrović, Ervin: Andrea Lodovico Adamich cittadino europeo. Rijeka, 2019.
- Egry 2015 = Egry Gábor: Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944. Bp., 2015.
- Egry 2019 = Egry Gábor: Beyond Politics. National indifference as everyday ethnicity. In: *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. Eds. Van Ginderachter, Marteen – Fox, Jon. London–New York, 2019. 145–160.
- Egry – Izsák 2021 = Egry Gábor – Izsák Anikó: A városi hitelek és az impériumváltás. Bánsági és szatmári példák. *Századok* 155. (2021) 1. sz. 37–68.
- Ercsényi 1998 = Ercsényi Istvánné: Emlékképek gróf Wickenburg Mária Márka életéből. Bp., 1998.

- Erdősi 2020 = Erdősi Ferenc: Fiume Magyarország világra nyíló tengeri kapuja, a 20. század elején. *Területi Statisztika* 60. (2020) 6. sz. 742–759.
- Erődi 1887 = Erődi Béla: Modrus–Fiume megye. *Földrajzi Közlemények* 15. (1887) 3–4. sz. 137–168.
- Erőss 2018 = Erőss Ágnes: Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája. Doktori Disszertáció. ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszékén. Bp., 2018. https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40284/Er%c3%b6ss_Agnes_PhD_kezirat.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Szajbély 2005 = Szajbély Mihály: A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról. *Médiakutató*. https://mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavas/05_mediatortenet (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Trianon 100 = „Lendület” Trianon 100 Kutatócsoport. <https://trianon100.hu/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Eszik 2015 = Eszik Veronika: A magyar–horvát tenger mellék mint nemzetiesített táj. *Korall* 16. (2015) 4. sz. 75–96.
- Eszik 2019a = Eszik Veronika: Fiume árnyékában. A magyar kikötő dualizmus kori iparosításának regionális következményei, *Korall* 20. (2019) 2. sz. 5–25.
- Eszik 2019b = Eszik Veronika: „Közelebb hozni a tengert az ország szívéhez.” A magyar tenger megalkotása (1868–1914), In: *Certamen VI. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Sófalvi Emese. Kolozsvár, 2019. 233–244.
- Eszik 2021 = Eszik Veronika: Austrian and Hungarian Imperial Ambitions. Competition and Co-operation in Maritime Trade, 1867–1914. In: *The Creation of the Austro–Hungarian Monarchy: A Hungarian Perspective*. Ed.: Gyáni, Gábor. New York, 2021.
- Eszik 2023 = Eszik Veronika: „Az a nép kifakadt a méter-rendszer ellen is...” A városi modernizáció kritikus percepciója a dualizmus kori Horvátországban”. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp., 2023.
- Farkas 1973 = Farkas Ottó: Finn közigazgatás. *Állam és Igazgatás*, 1973. március 1.
- Ferindnady 1911 = Ferdinandy Gejza: A Magyar Alkotmányjog tankönyve. Bp., 1911.

- Fest 1891a = Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Első közlemény. Századok 25. (1891) 436–446.
- Fest 1891b = Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Harmadik közlemény. Századok 25. (1891) 611–626.
- Fest 1891c = Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. második közlemény. Századok 25. (1891) 523–544.
- Fest 1891d = Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Negyedik közlemény. Századok 25. (1891) 697–717.
- Fest 1891e = Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. Ötödik és befejező közlemény. Századok 25. (1891) 785–796.
- Fest 1891f = Fest Aladár: Fiume és az uszkokok. Bp., 1891.
- Fest 1892 = Fest Aladár: Hogyan tanítsunk történelmet? Tanáregyesületi Közlöny 24. (1892)
- Fest 1895 = Fest Aladár: Fiume kereskedelme a középkorban. 2. és befejező rész. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 2. (1895) 81–109.
- Fest 1898 = Fest Aladár: Fiume földrajzi helyzetéről. Földrajzi Közlemények 26. (1898) 304–326.
- Fest 1902 = Fest Aladár: Adalékok a Fiume iskolaügyének történetéhez. In: A Fiumei M. kir. Állami Főgimnáziumi XXXII. értesítője az 1901–1902. tanévről. Fiume, Unió Könyvnyomdai Műintézet. 1902. 3–45.
- Fest 1905 = Fest Aladár: Kivándorlás Fiumén át, – bevándorlás Fiuméba. Földrajzi Közlemények 33. (1905) 4. sz. 135–138.
- Fest 1912a = Fest Aladár: Fiume népesedési mozgalmá Magyarországhoz való visszacsatolása óta. Különnyomat. Bp., 1912. Eredeti megjelenés: Földrajzi Közlemények 40. (1912) 137–153.
- Fest 1912b = Fest Aladár: Báró Eötvös József és a fiumei kérdés. Akadémiai Értesítő. 23. (1912) 466–467., 479–480.
- Fest 1916 = Fest Aladár: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásai. Századok 50. (1916) 4–5. sz. 239–266.
- Fest 1917 = Fest Aladár: A történelmi oktatás módszere. Székfoglaló a Magyar Pedagógiai Társaságban 1916. október 21-én. Magyar Pedagógia 26. (1917) 130–157.
- Fest 1920 = Fest Aladár: Fiume és Magyarország. (Új Magyar Szemle) Bp., 1920.
- Fest 1935 = Fest, Alfredo [Fest Aladár]: L'Ungheria e il mare con speciale riguardo a Fiume. Bp., 1935.

- Finszer 2018 = Finszer Géza: Rendészettan. Bp., Dialóg Campus, 2018.
https://nke.repo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12460/web_PDF_EKM_Rendesztan.pdf;jsessionid=E2705E60FEC65BD61E204426B2CC7D60?sequence=1 (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Fiume – Kapu a nagyvilágra 2021 = Fiume – Kapu a nagyvilágra. Tengerészet, kereskedelem és vendéglátás az Adria partján. In: MKVM. <https://mkvm.hu/fiume/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Flier 2005 = Flier Gergely: Fejezetek Fiume és a magyar tengerpart dualizmus-kori magyarnyelvű sajtójának történetéből. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár és Információtudományi Intézet. Bp., 2005.
- Fodor 1906 = Fodor Ferenc: Kapcsolatunk az Adriával a háború után. A Tenger 6. (1916) 145–151.
- Fónagy 2014 = Fónagy Zoltán: Bosznia-Hercegovina integrációja az okkupáció után. Hatalmpolitika és modernizáció a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében. Történelmi Szemle 56. (2014) 1. sz. 27–60.
- Foucault 1990 = Foucault, Michel: Felügyelet és büntetés. A börtön története. Bp., 1990.
- Frassetto 1927 = Frassetto, Riccardo: I disertori di Ronchi. Milano, 1927.
- Fried 2001 = Fried Ilona: Emlékek városa. Bp., 2001.
- Fried 2015 = Fried Ilona: Leo Valiani and Arthur Koestler. A Friendship for Life. Časopis za povijest Zapadne Hrvatske 10. (2015) 131–142.
- Gaszó 2017 = Gaszó Dániel: Vitarecenzió. Kisebbségi Szemle 2. (2017) 4. sz. 115–126.
- Gelcich – Thallóczy 1887 = Gelcich József–Thallóczy Lajos: Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Bp., 1887.
- Gergely A. 1982 = Gergely András: Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. Bp., 1982.
- Gergely A. 2001 = Gergely András, A.: Tér, idő, határ és átmenet. (Politológiai antropológiai esettanulmányok). Bp., 2001. <http://mek.oszk.hu/01600/01678/01678.htm> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Gergely A. 2003. = Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp., 2003.
- Gergely J. 2005 = Autonómiák Magyarországon, 1848–2000. Szerk. Gergely Jenő. Bev. tan., összegy., jegyz. Cieger András – Gergely Jenő – Ignác Károly – Kardos József – Rácz Kálmán – Réfi Attila – Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián. Bp., 2005.
- Gerhard 2017 = Gerhard Péter: A fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában. Korall 18. (2017) 4. sz. 163–185.

- Gigante 1928 = Gigante, Silvino: Storia del Comune di Fiume. Firenze, 1928.
- Gigante 1931 = Gigante, Silvino: Venezia e gli uscocchi. Seconda Edizione riveduta e ampliata. Fiume, 1931.
- Glant 2019 = Glant Tibor: A korridor statisztikai elemzése. <http://www.trianon100.hu/blog-cikk/statisztikai-elemzes-a-csehszlovak-jugoszlav-korridorrol> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Glant et al. 2018 = Glant Tibor – Juhász Balázs – Ablonczy Balázs: Nemzetközi segély- és segítőakciók a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén (1918–1923). Századok 152. (2018) 6. sz. 1321–1352.
- Gonda 1906 = Gonda Béla: Magyar Tengerészet és a Fiumei kikötő. Bp., 1906.
- Goreczky 2011 = Goreczky Tamás: Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák–Magyar Monarchia szolgálatában. Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp., 2011.
- Gratz 1904 = Gratz Gusztáv: Bosznia Kállay halála korában. Huszadik Század 5. (1904) 1. sz. 372–391.
- Gulyás – Szávai 2019 = Gulyás László – Szávai Ferenc: Wilson elnök szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzásáról szóló geopolitikai döntés megszületésében. Geopolitikai Szemle 1. (2019) 165–175.
- Gyáni 2006 = Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. Médiakutató 7. (2006) 1. sz. 189–196.
- Gyáni 2007 = Gyáni Gábor: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. Korunk 18. (2007) 7. sz. 4–12.
- Gyáni 2010 = Gyáni Gábor: Individualizálódás és civil társadalom. Történelmi Szemle 52. (2010) 4. sz. 485–495.
- Gyáni 2016 = Gyáni Gábor: A történelem mint emlék(mű). Bp., 2016.
- Gyáni – Kövér 2006 = Gyáni Gábor–Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2006.
- Gyetvai 2018 = Gyetvai Mária: Osztrák–magyar igazgatás Bosznia–Hercegovinában: a harmadik magyar kormányzó Burián István. Kisebbségkutatás 27. (2018) 4. sz. 55–89.
- Halmos 2006 = Halmos Károly: Beszitzbürgertum Magyarországon. In: Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Szerk. Kövér György. Bp., 2006. 161–194.
- Hamerli 2012 = Hamerli Petra: A Fiume körüli viták sajtóvisszhangja Az Est című napilapban. In: 10. Országos interdiszciplináris Grastyán konferencia előadásai. Szerk. Szamonek Vera. Pécs, 2012. 118–125.
- Harrison 1995 = Harrison, Simon: Four types of symbolic conflict. Journal of the Royal Anthropological Institute 1. (1995) 2. sz. 255–272.

- Hatos 2018 = Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Bp., 2018.
- Heka 2016 = Heka László: Khuen-Héderváry Károly horvát bán és magyar miniszterelnök a horvátok szemében. *Acta Universitatis Szegediensis: forum: acta juridica et politica* 6. (2016) 1. sz. 45–58.
- Hesz 1937 = Hesz Ferenc: Fiume az összeomlás után. *A Tenger* 27. (1937) 4–6. 45–60.
- Hesz 1938 = Hesz Ferenc: Emlékezés Garády Gauss Viktorra. *A Tenger* 28. (1938) 57–61.
- Híres-László 2017 = Híres-László Kornélia: Etnikai kategóriák és a migráció összefüggései Beregszászon. *Metszetek* 6. (2017) 4. 120–137.
- Hornyik 2019 = Hornyik Sándor: A forma mélységei. <http://tranzitblog.hu/a-forma-melysegei/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Horváth J. 2003 = Horváth József: A magyar Fiume végnapjai, 1914–1924. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. (2003) 1. sz. 166–184.
- Hroch 2000 = Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio* 11. (2000) 3. sz. 3–24.
- Hughes-Hallett 2013 = Hughes-Hallett, Lucy: *The Pike. Gabriele D'Annunzio: Poet, Seducer, and Preacher of War*. London, 2013.
- Ilic 2021 = Angela, Ilic: *Identitäten in regionalen Zentren der Habsburgermonarchie 1867–1918. Die Fallbeispiele Rijeka (Fiume/Reka/St. Veit am Pflaum) und Maribor (Marburg [an der Drau])*. Habilitációs dolgozat. Johannes Gutenberg-Universität. Mainz, 2021.
- Inno a Oberdan é. n. = Inno a Oberdan – Archivio Libertario. <https://www.youtube.com/watch?v=FHiTQDrvUMU> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Jelavich 1996 = Jelavich, Barbara: *A Balkán története. II. Bp., 1996.*
- Jeličić kézirat = Jeličić, Ivan: *The political elites in Fiume and its' challengers, 1918–1924*. Kézirat.
- Jeličić 2015a = Jeličić, Ivan: *Sulle tracce di una biografia perduta: Samuele Mayländer (1866–1925)*. *Quaderni* 26. (2015) 227–269.
- Jeličić 2015b = Jeličić, Ivan: *The Waizen Family and Young Leo Valiani in Fiume*. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 10. (2015) 25–42.
- Jeličić 2017a = Jeličić, Ivan: *Nell'ombra dell'autonomismo. Il movimento socialista a Fiume, 1901–1921*. Doktori Disszertáció. Università di Trieste, Trieste, 2017.
- Jeličić 2017b = Jeličić, Ivan: *Ekonomsko-socijalna struktura promicateljskog odbora Riječkog književnog kruga (Circolo letterario)*. *Zbornik Kastavštine* 21. (2017) 323–340.

- Jeličić 2018 = Jeličić, Ivan: The Typographers Community of Fiume: Combining a Spirit of Collegiality, Class Identity, Local Patriotism, Socialism, and Nationalism(s). *Austrian History Yearbook* 49. (2018) 73–86.
- Jeličić 2019 = Jeličić, Ivan: "Are you serious?" Or Why the Nation-State Was Not an Obvious Option after the Downfall of the Empire in Fiume/Rijeka <https://1918local.eu/are-you-serious-or-why-the-nation-state-was-not-an-obvious-option-after-the-downfall-of-the-empire-in-fiume-rijeka/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Jeličić 2020 = Jeličić, Ivan: Repubblica con chi? Il movimento socialista fiumano e il giallo Sisa nel contesto post-asburgico fiumano. *Qualestoria* 48. (2020) 2. sz. 73–93.
- Jeličić 2021 = Jeličić, Ivan: Za slobodnu državu prije Slobodne Države, razmatranja o riječkoj Autonomnoj demokratskoj stranci/Per lo stato libero prima dello Stato libero, considerazioni sul Partito autonomo democratico fiumano. In: *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka / Raccolta degli atti del convegno per i cento anni dalla fondazione dello Stato libero di Fiume*. Ur./Red.: Švorinić, Danko. Rijeka–Fiume, 2021. 80–100.
- Jeličić 2022 = Jeličić, Ivan: Izbori za riječku Konstituantu 1921. godine, demokracija u raljama nacionalizma. *Historijski Zbornik* 75. (2022) 2. sz. 215–239.
- Joel 2019 = Joel László: A Monarchia közös pénzügyminisztere, a szenzáció Kállay Béni! https://wooland.blog.hu/2019/03/29/a_monarchia_magyar_penzugyminisztere_avagy_miert_nincs_gondolatbator-sag (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Judson 2016 = Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge–London, 2016.
- Juhász B. 2014 = Juhász Balázs: *Olasz–magyar katonadiplomácia és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp., 2014
- Juhász B. 2019 = Juhász Balázs: *Impériumváltás: Az olasz hatalom megjelenése és kiépülése az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területein*. <http://ujkor.hu/content/olasz-hatalom?fbclid=IwAR3iaebo262RbtQeV7PrnRxW-xyMgVvk4GIrS7Q3JyuYRsH6Ex4cOmQiXFzI> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Juhász I. 2020 = Juhász Imre: *Fiume – Egy közép-európai város és kikötő a hatalmi érdekek metszéspontjában*. Bp., 2020.

- Juzbašić – Ress 2010 = Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Hrsg. Juzbašić, Dževad – Ress, Imre. Sarajevo–Bp., 2010.
- K. Horváth 2015 = Horváth Zsolt, K.: Betegségek, pszichopatológiák és időstruktúrák. Emlékezet és jövő a Nagy Háború után: Halbwachs és Minkowski elfelejtett könyvei. Korall 16. (2015) 1. sz. 54–81.
- Karaman 1974 = Karaman, Igor: Fiume város gazdasági fejlődése a dualizmus korában. Századok 108. (1974) 1. sz. 193–211.
- Katus 1958 = Katus László: A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. Századok 92. (1958) 5–6. sz. 465–684.
- Katus 1959a = Katus László: A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. II. rész. Századok 93. (1959) 2–4. sz. 303–334.
- Katus 1959b = Katus László: A mezőgazdaság tőkés fejlődésének főbb vonásai az Osztrák–Magyar Monarchia délszlávlakta területein. Történelmi Szemle 2. (1959) 354–404.
- Katus 2021 = Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs, 2021.
- Katus 1963 = Katus László: A horvát kérdés története a kapitalizmus korában. 1849–1903. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp., 1963.
- Katus 1989 = Katus László: A Monarchia közös piaca. Magyar Tudomány 96. (1989) 10–11. sz. 808–820.
- Katus 2005 = Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér–Sarnyai Csaba Máté. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 1.) Szeged, 2005. 9–18.
- Katus 2008 = Katus László: Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek. Pécs, 2008.
- Keleti 1883 = Keleti Károly: Tengerészetünk és Fiume jövője. Bp., 1883.
- Kirchner Reill et al. 2022 = Dominique Kirchner Reill – Ivan Jeličić – Francesca Rolandi: Redefining Citizenship after Empire: The Rights to Welfare, to War, and to Remain in a Post Habsburg-World). The Journal of Modern History. Volume 94, Number 2. (2022) 326–362.
- Kiss Gy. 2004 = Kiss Gy. Csaba: Fiume és a magyar kultúra (tanulmányok). Bp., 2004.
- Kiss Gy. 2005 = Kiss Gy. Csaba: Fest Aladár emlékezete. Magyar Nemzet, 2005. március 2.
- Kiss Gy. 2016 = Kiss Gy. Csaba: Jókai fiumei látogatásairól. In: Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tisztele-

- tére. Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla–Schwarczwölder Ádám. Bp., 2016. 253–259.
- Kiss Gy. 2018 = Kiss Gy. Csaba: Magyar képek Fiuméről XIX. századi útirajzokban. Magyar Napló 30. (2018) 50–52.
- Kiss Gy. – Ćurković-Major 2020 = Kiss Gy., Csaba – Ćurković-Major, Franciska: Rijeka i okolica u mađarskim putopisima XIX. stoljeća. Bp., 2020.
- Klabjan 2019 = Klabjan, Borut: Habsburg Fantasies: Sites of Memory in Trieste/Trst/Triest from the Fin de Siècle to the Present. In: Borderlands of Memory. Adriatic and Central European Perspectives. Ed. Klabjan, Borut. (Cultural Memories, 11.) Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–New York–Wien, 2019. 59–88.
- Klinger 2011 = Klinger, William: Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924. Trieste, 2011.
- Klinger 2018 = Klinger, William Un'altra Italia: Fiume 1724–1924. A cura di Redivo, Diego. (Collana degli Atti, 45.) Rovigno, 2018.
- Kmety 1897 = Kmety Károly: A magyar közigazgatási jog kézikönyve. Bp., 1897.
- Kobler 1896 = Kobler, Giovanni: Memorie per la storia della liburnica città di Fiume. I–III. Fiume, 1896.
- Koloh 2018 = Koloh Gábor: Magyarország demográfiája és az első világháború. Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódi Zsombor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 2.) Bp., 2018. 9–46.
- Komlos 1993 = Komlos, John: A Habsburg Vámunió. Műhely 16. (1993) Különsz. 16–21.
- Konrád 2014 = Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. Bp., 2014.
- Kőrösi 1901, 1909 = Kőrösi Sándor: Fiume társadalma. In: Fiume és a magyar–horvát tengerpart. Szerk. Sziklay János – Borovszky Samu. (Magyarország vármegyéi és városai) Bp., 1901., 1909. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0007/16.html> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Kövér 1999 = Kövér György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. Századvég 4. (1999) 3. sz. 3–19. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/14/kover.htm> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Kövér 2011 = Kövér György: A tisztaeszlári dráma. Bp., 2011.
- Král – Szántó 1901 = Král Vilmos – Szántó Andor: Fiume államjogi helyzete. Bp., 1901.
- Ksé 1891 Közgazdasági és statisztikai évkönyv, 5. (1891)

- Kulcsár 2022. = Kulcsár Beáta: "Adónyomorítás miatt zárva": Egy nagyváradai család története (1858-1944). Kolozsvár, 2022.
- L'autonomia fiumana 1996 = L'autonomia fiumana (1896-1947) e la figura di Riccardo Zanella. Trieste, 1996.
- La Giovine Fiume é. n. = La Giovine Fiume. <https://digilander.libero.it/comunedifiume/giovinef.htm> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Leeden 1975 = Ledeen, Michael A.: D'Annunzio a Fiume. Roma, 1975.
- Lengyel 1898 = Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében. (Gyorsuló Idő) Bp., 1989.
- Lukács B. 2008 = Lukács B. György: Magyar utazók Zárában. Életünk 46. (2008) 8. sz. 9-14.
- Lukežić 1991 = Lukežić, Irvin: Fijumanske Priče. Rijeka, 1991.
- Lukežić 2004 = Lukežić, Irvin: Rijeka i Mađarska kultura. Rijeka, 2004.
- Lukežić 2005 = Lukežić, Irvin: Nebo nad Kvarnerom. (Biblioteka Fluminensia, 11.) Rijeka, 2005.
- Lukežić 2007 = Lukežić, Irvin: Posljednji Riječki dvoboj. Sušačka Revija 60. (2007) 135-148. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=60&C=25> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Mák 2013 = Mák Ferenc: Fiume és a magyar sajtó. Hungarológiai Közlemények, 44-45. (2013) 2. 29-47.
- Mák 2019 = Mák Ferenc: Sajtó a birodalom határán. Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken. (Médiatudományi Könyvtár, 35.) Bp., 2019.
- Mák 2022 = Mák Ferenc: Szemben a végtelennel, Fiume és a magyar sajtó. Pro Minoritate. (2022) 107-130.
- Makkai 2004 = Makkai Béla: Idegenben: tanulmányok a magyar-magyar kapcsolatok korai történetéből. Bp., 2004.
- Marczali 1881 = Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. I. Bp., 1881.
- Márki 1015 = Márki Sándor: Magyar uralom az Adrián. Bp., 1915.
- Maylender 1926-1930 Maylender, Michele: Storia delle Accademie d'Italia. Bologna, 1926-1930.
- Massagrande 2014 = I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918-1920. A cura di Massagrande, Danilo L. Roma, 2014.
- Mazsu 1987-1988 = Mazsu János: A magyarországi tisztviselő-értelmiségi réteg társadalmi szerkezetének változási folyamata a dualizmus időszakában. Történelmi Szemle 30. (1987-1988) 1. sz. 29-39.

- Messing 2006 = Messing Vera: Gondolatok Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás c. műve kapcsán. *Regio* 17. (2006) 215–221.
- Micich 2021 = Micich, Marino: Rijeka, svibanj 1945. Kraj Zanellina autonomističkog projekta za „Slobodnu Rijeku“ / Fiume, maggio 1945. La fine del progetto autonomista zanelliano per “Fiume Libera”. In: *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka / Raccolta degli atti del convegno per i cento anni dalla fondazione dello Stato libero di Fiume*. Ur./Red.: Švorinić, Danko. Rijeka–Fiume, 2021. 140–162.
- Mihajlović 2013 = Mihajlović, Ivo: American Foreign Policy and the Making of Yugoslavia, 1910–1920. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp., 2013.
- Miksa 2011–2012 = Miksa, Gianfranco: I giornali italiani a Fiume dal 1813 al 1945. Analisi e linee di sviluppo, XXIV. Ciclo del dottorato di Ricerca in Scuola Dottorale in scienze umanistiche. Indirizzo italianistico, Università degli Studi di Trieste, Trieste, 2011–2012.
- Miksa 2016 = Miksa, Gianfranco: Le pubblicazioni giornalistiche italiane a Fiume. *Quaderni* 27. (2016) 477–506.
- Mind hű és hazafi! 1868 = Mind hű és hazafi! Magyarország és a Nagyvilág 4. (1868) 590–594.
- Miru 1997 = Miru György: Polgárosodás és alkotmányos átalakulás Schvarcz Gyula politikai gondolkodásában. Kandidátusi értekezés. 1997. http://real-d.mtak.hu/1064/1/D_18698_Miru_2.pdf (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Mišković 2002 = Mišković, Čedo: Obitelj Gelletich. *Sušačka Revija*, 38–39. (2002) 97–100. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=38-39&C=20> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Misóczki 2007 = Misóczki Lajos: Fiume és környékének idegenforgalma a 19–20. század fordulójáig. In: *A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére*. Szerk. Bese Tibor – Miskei Antal. (Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei. Tanulmányok a történelemtudomány köréből/ *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Historiae*, 34.) Eger, 2007. 229–245.
- MNL VVL. Segédlet é. n. = MNL Vasmegyei Levéltára. Segédlet. Roszeneki báró Roszner család iratai, 1745–1951. http://www.vaml.hu/data/Segedlet/Raktari_jegyzekek/13_Csaladok/%5bXIII.29.%5d%20A%20roszeneki%20b%3%A1r%3%B3%20Roszner%20csal%3%A1d%20iratai.pdf (Hozzáférés: 2023. március 29.)

- Monori Wertheimer 1910 = Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrassy Gyula élete és kora, I. Külügyminiszteri kinevezéséig (1910). Bp., 1910.
- Monzali 2015 = Monzali, Luciano: Le origini dell'irredentismo italiano in Dalmazia 1886-1915. In: L'irredentismo armato. Gli irredentismi davanti alla guerra. A cura di Todero, Fabio. (Quaderno di Qualestoria, 33.) Trieste, 2015. 85-144.
- Móra 1978 = Móra László: Korach Mór, A korszerű kémia úttörője (1888-1975). (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok, 26.) Bp., 1978.
- MRT 1767-1945 = Magyarországi Rendeleték Tára, 1867-1945. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Musil 1977 = Musil, Robert: A tulajdonságok nélküli ember. Bp., 1977. II.
- Nagy 2014 = Nagy Adrienn: Fiume dualizmus kori oktatásügye és a Magyar Királyi Kiviteli Akadémia. Korall 15. (2014) 2. sz. 118-145.
- Nagy, L. 1978 = Nagy Zsuzsa, L.: Magyar határviták a békekonferencián 1919-ben. Történelmi Szemle 21. (1978) 3-4. sz. 441-457.
- NEPOSTRANS é. n. = NEPOSTRANS - Negotiating post-imperial transitions. <http://polhist.hu/nepostrans-negotiating-post-imperial-transitions/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Nora 1999 = Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Aetas 14. (1999) 3. sz. 142-157.
- Oláh 1998 = Oláh Sándor: A hatalomgyakorlás intézményei és eszközei az ötvenes évek székely falusi társadalmában. In: Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Szerk. Bodó Julianna. Csíkszereda, 1998. 81-100.
- Ordasi 2014a = Ordasi Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume kapcsolata. Köztes-Európa 6. (2014) 2-3. sz. 13-21.
- Ordasi 2014b = Ordasi Ágnes: Pártviszonyok és az 1901-es országgyűlési képviseléválasztás Fiume városában. Köztes-Európa 6. (2014) 2-3. sz. 23-34.
- Ordasi 2017a = Ordasi Ágnes: La Difesa - Egy kisebbségi lap története (1898-1901). Pro Minoritate 21. (2017) 2. sz. 59-85.
- Ordasi 2017b = Ordasi Ágnes: Felszállott a páva vármegye házára - avagy a fiumei kétfejű sas arctalansága. <http://ujkor.hu/content/felszallotta-pava-varmegye-hazara-avagy-a-fiumei-ketfeju-sas-arctalansaga> (Hozzáférés: 2023. március 29.)

- Ordasi 2018b = Ordasi Ágnes: Áldozat vagy sem? A fiumei autonómia kérdése F. G. Corossacz polgármestersége idején (1914–1915). *Urbs* 12. (2018) 257–280.
- Ordasi 2018c = Ordasi Ágnes: Modellváltások a fiumei Kormányzóság feladat- és hatásköreinek meghatározásában. Centralizációs stratégiák Fiumében. In: *Fiumei és magyar-horvát tengerparti királyi kormányzó iratainak repertórium*a. http://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertoriuma?fbclid=IwAR1J_uUAesh8mjIwmNQvrTRlgnm-Kh6pErYWcwA-cutc6wZLK3c17hyb_6E (Hozzáférés: 2023: március 29.)
- Ordasi 2018d = Ordasi Ágnes: Bombatámadások a fiumei Kormányzóság ellen (1913–1914). *Századok* 152. (2018) 1. sz. 401–418.
- Ordasi 2019b = Ordasi Ágnes: Tértfoglalás. A fiumei(?) Delta megszerzésének stratégiái. *Urbs* 14. (2019) 47–67.
- Ordasi 2019c = Ordasi Ágnes. Hazaszeretetből jeles? – A fiumei tanárok érvényesülési stratégiái és lehetőségei az impériumváltások éveiben. *Pro Minoritate* 23. (2019) 2. sz. 52–92.
- Ordasi 2019d = Ordasi Ágnes: Szolidaritás, versengés, közömbösség: a nemzetiségek együttélési formái Fiumében, a dualizmus korában. (A Fiumében tanító állami oktatók példáján). In: *Az önképtől és tudásprezentációtól a hatalommegosztásig*. Szerk. Furkó Péter. Bp., 2019. 97–111.
- Ordasi 2020b = Ordasi Ágnes: Akik elmentek – és akik maradtak. A Fiumei kormányzóság beosztottjai. *Levéltári Közlemények* 89. (2020) 143–147.
- Ordasi 2020c = Ordasi Ágnes: “Scale o Serpenti?”. *Le condizioni dei rappresentanti del potere dello stato ungherese dopo la Grande Guerra*. *Quaestoria* 48. (2020) 95–112.
- Ordasi 2022a = Ordasi Ágnes: Elszámolt milliók vagy túlhajtott centralizáció? Avagy miért mondott le az a bizonyos másik Batthyány Lajos? *Történelmi Szemle* 64. (2022) 4. sz. 767–784.
- Ordasi 2022b = Ordasi Ágnes: Borderline Syndrome in Fiume: The Clash of Local and Imperial Interests. *Hungarian Historical Review* 11. (2022) 2. sz. 387–421.
- Ordasi 2022c = Ordasi Ágnes: Határozott igenek és határozott nemek. A fiumei határrendőrség felállításának dilemmái. Határ, határhelyzet, határlépés. Szerk. Kiss Zsuzsanna – Szilágyi Zsolt. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 34.) Bp. 2022. 295–308.

- Ordasi 2022d = Ordasi Ágnes: Egy kis városi tanács esete a nagy nemzetközi tanácstalansággal. Egy kérészállam születése. In: Kérészállamok a történelmi Magyarország területén (1918–1921). Szerk. Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba. Bp., 2022.
- Ordasi 2023a = Ordasi Ágnes: A faipar és fakereskedelem térformáló hatása a dualizmus kori Fiumében. Századok 157. (2023) 5–32.
- Ordasi 2023b. = Ordasi Ágnes: Nihil novi sub sole? – A fiumei magyar állami alkalmazottak és tisztviselők egzisztenciális helyzete a dualizmus korában. ArchivNet. 2023/4. sz. <https://www.archivnet.hu/nihil-novi-sub-sole-a-fiumei-magyar-allami-alkalmazottak-es-tisztviselok-egzisztencialis-helyzete-a> (Hozzáférés: 2023. szeptember 19.)
- Ordasi 2023c = Sok húhó a semmiért? A fiumei határrendőrség. Anniversary Collection of the Bulgarian–Hungarian History Commission. Szerk. Peykovska, P., G. Demeter. Szófia–Bp., 2023.
- Ordasi kézirat/a = Ordasi Ágnes: A Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara szerepe és jelentősége az állam hatalomgyakorlási stratégiájában és a lokális érdekérvényesítésben. Kézirat.
- Ordasi Kézirat/b = Ordasi Ágnes: Megy a vonat, megy a vonat Boszniába...? A fiumei elitcsoportok és a bosnyák vasúti összeköttetés dilemmái. Kézirat.
- Pál 2010a = Pál Judit: „mind jobban kezd divatba hozatni Erdélybe a Király-hágón túli képviselőjelölti bécsempészés” Magyarországi képviselők Erdélyben a kiegyezés után. Történelmi Szemle 52. (2010) 4. sz. 549–561.
- Pál 2010b = Pál Judit: Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872). (Erdélyi Tudományos Füzetek, 267.) Kolozsvár, 2010.
- Pap 2007 = Pap József: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. Aetas 22. (2007) 1. sz. 5–31.
- Pap 2013 = Pap József: A dualizmus kori képviselők életpálya-elemzésének dilemmái. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Bertényi Iván, ifj. – Dobszay Tamás – Forgó András – Pálffy Géza – Ráczy György – Szijártó M. István. Bp., 2013. 420–432.
- Papp 2020 = Papp Viktor: Gyenge kötésekkel a gazdaságban: A budapesti ügyvédek részvénytársasági pozícióinak hálózatelemzése (1890–1910) In: Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, 2020. Szerk. Kövér György–Pogány Ágnes–Weisz Boglárka. Bp., 2020. 291–326.

- Papp 2019 = Papp Viktor: Részvénytársaságok, jogtanácsosok és vállalkozó ügyvédek: kísérlet a dualizmus kori fővárosi ügyvédek gazdasági kapcsolatainak feltérképezésére. Előadás. Elhangzott 2019. június 25-én a Nyitott Társadalomtörténet XIII. konferenciáján az ELTE TDI Társadalom- és gazdaságtörténeti Phd programjának szervezésében.
- Patafta 2004 = Patafta, Daniel: Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine. Časopis za suvremenu povijest 36. (2004) 2. sz. 683–700.
- Patakfalvi-Czirják 2015 = Patakfalvi-Czirják Ágnes: Szimbolikus konfliktusok és performatív események a „székely zászló” kapcsán. Regio 23. (2015) 2. sz. 41–76.
- Pelles M. 2016 = Pelles Márton: Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerepe Fiume hajó- és áruforgalmában (1874–1914). Közgazdasági Szemle, 63. (2016) 188–208.
- Pelles M. 2017 = Pelles Márton: Fiume iparfejlesztésének története – különös tekintettel Ossoinack Lajos munkásságára (1868–1913). Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2017. OTDK-dolgozat.
- Pelles M. 2019 = Pelles Márton: Dr. Tauffer Emil (1905) és Roediger Ernő (1907) jelentései a Fiume–New York közötti kivándorlásról. Aetas 34. (2019) 2. sz. 92–104.
- Pelles M. 2020 = Pelles Márton: A fiumei kikötő és a magyar kereskedelmi tengerészet fejlődése (1868–1914). Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2020.
- Pelles M. – Zsigmond 2018 = Pelles Márton – Zsigmond Gábor: A fiumei magyar tengerészeti kereskedelem története (1868–1920). Pécs, 2018.
- Pelles M. – Zsigmond 2021 = Pelles Márton–Zsigmond Gábor: A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története, 1868–1921. Szombathely, 2021.
- Pelles T. 2000 = Pelles Tamás: Fest Aladár (1855–1943). Kézirat. 2000. <http://web.t-online.hu/pellestamas/Tamas/Fest-ma.htm> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Pelles T. 2001 = Pelles Tamás: A magyar nyelv Fiume közoktatásában. Hungarológiai Évkönyv 2. (2001) 1. sz. 171–184.
- Perinčić 2019 = Perinčić, Tea: Rijeka ili smrt!/Rijeka or death! Rijeka, 2019.
- Péter 1998 = Péter László: Az Elbától Keletre. Tanulmányok a magyar és Kelet-Európai történelemből. Bp., 1998.
- Pölöskei 2003 = Pölöskei Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. (Osiris Tankönyvek) Bp., 2003. 490–545-

- Prodam 1938 = Prodam, Attilio: Gli Argonauti del Carnaro. Nel XX Annuale dell'Imprese. Milano, 1938. 499–504.
- Pupo 2018 = Pupo, Raoul: Fiume città di passione. (Cultura storica) Roma-Bari, 2018.
- Pupo 2019 = Pupo, Raoul: Olaszország peremén. Világtörténet 41. (2019) 4. sz. 529–541.
- R. Várkonyi 1961 = R. Várkonyi Ágnes: Adalékok a Függetlenségi Párt történetéhez. Kossuth Ferenc tíz levele. Századok 99. (1961) 2–3. sz. 339–369.
- Radich 1868 = Radich Ákos. Fiume képviselője. Hazánk s a Külföld, 1868. május 28. 337–338.
- Radich 1883 = Radich Ákos: Fiume közbizonyi helyzete. Bp., 1883.
- Reill 2012 = Reill, Dominique: Nationalist who feared the Nation. Adriatic Multi-Nationalism in Habsburg Dalmatia, Trieste, and Venice. Stanford, CA., 2012.
- Reill 2020 = Reill, Dominique: The Fiume Crisis: Surviving in the Wake of the Habsburg Empire. Cambridge, 2020.
- Reill 2021 = Reill, Dominique: The historian and the murderer. A Croatian Historian's Death Ultimately Put Our Profession on Trial. Essay. Zocalo Public Square. <https://www.zocalopublicsquare.org/2021/06/10/historian-murder-trial/ideas/essay/?fbclid=IwAR3qBoaAYz39GtVUlgA5vtQ9H-pqDlaw8quo2n2rfSILGQq2qN5ywjF3218> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Reisz 2007 = Reisz László: Olvasóegyletek a dualizmusban. Könyvtári Figyelő. <http://ki2.oszk.hu/kf/2007/07/olvasoegyletek-a-dualizmusban/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Repertórium 2018 Fiumei és magyar-horvát tengerparti királyi kormányzó iratainak repertórium. https://mnl.gov.hu/mnl/sml/fiumei_es_magyar_horvat_tengerparti_kiralyi_kormanyzo_iratainak_repertoriuma (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Ress 2009 = Ress Imre: Fiume államjogi helyzetének ellentmondásai (1776–1918). Életünk 47. (2009) 9. sz. 43–51.
- Ress 2018 = Ress Imre: Bosznia-Hercegovina mint a magyar impérium része? Szemléletváltás az okkupációtól a századfordulóig. In: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Szerk. Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs, 2018. 73–112.
- Rigó 2023 = Rigó Máté: Háború, profit, Trianon. Hogyan vészelte át a polgárság az első világháborút? (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok. 12.) Bp., 2023.

- Rigojanci 2018 = Rigojanci – love as a sweet inspiration. <https://ppmhp.hr/en/rigojanci-love-as-a-sweet-inspiration/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Riječki crveno-crni 2019 = Riječki crveno-crni trguju trgom. <https://hrvatskonebo.org/2019/06/05/rijecki-crveno-crni-trguju-trgom/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Rijeka Fiume in Flux é. n. Rijeka Fiume in Flux. <https://rijekafiumeinflux.com/en/home/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Rijeka u doba hrvatsko-ugarske nagodbe 2023 = Rijeka u doba hrvatsko-ugarske nagodbe – Fiume a horvát-magyar kiegyezés idején. <https://tti.abtk.hu/images/2023/hirek/rijeka-u-doba-hrvatsko-ugarske-nagodbe-15.-16.9.-program-skupa-1.pdf> Hozzáférés: 2023. október 7.)
- Rijeka u zlatnim 2021 = Rijeka u zlatnim godinama Ciotte - Fiume, una storia sottaciuta: gli anni d'oro di Ciotta. 2021. november 23. <https://allevants.in/rijeka/rijeka-u-zlatnim-godinama-ciotte-fiume-una-storia-sottaciuta-gli-anni-doro-di-ciotta/200021640176839> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Rolandi 2020 = Rolandi, Francesca: "A never requested triumph? Reframing gender boundaries in Fiume and Sušak after 1918," *Italia Contemporanea Yearbook* (2020): 11–36.
- Rolandi 2022 = Rolandi, Francesca: Who is in and who is out? Escapes, expulsions, and the creation of new boundaries during D'Annunzio's rule in Fiume (1919-1920). *Historijski zbornik* 75. (2022) 1. sz. 107–126.
- S. Pallós 2005 Pallós Piroška, S.: Magyar állami népiskolák a fiumei Kormányzóságban, 1870–1918. *Századok* 139. (2005) 3. sz. 733–750.
- S. Pallós 2012 = S. Pallós Piroška: Jeles tanáregyhéniségek Fiumében. *Neveléstörténet* 9. (2012) 1–2. sz. 5–44.
- S. Pallós 2012 = S. Pallós Piroška: Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében. Kaposvár, 2012.
- S. Pallós 2014 = S. Pallós Piroška: Professori znanstvenici u Rijeci – Aladár Fest. *Vjesnik* 55–56. (2014) 143–160.
- S. Pallós 2018 = S. Pallós Piroška: Fiumei misszió. *Credo* 24. (2018) 1–2. sz. 76–83.
- Samani 1975 = Samani, Salvatore: *Dizionario biografico Fiumano*. Venezia, 1975.
- Sasfi 2017 = Sasfi Csaba: Oktatás és társadalom kölcsönhatása történeti perspektívában. Megközelítések és eredmények. In: *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei*. Szerk. Sasfi Csaba – Ugrai János. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 29.) Bp., 2017. 9–33.

- Scheer 2015 = Scheer, Tamara: Kitűnő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására? *Világtörténet* 37. (2015) 3. sz. 419–436.
- Scheer – Stergar 2018 = Scheer, Tamara – Stergar, Rok: Ethnic Boxes. The Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification. *Nationalities Papers* 46. (2018) 4. sz. 575–591.
- Schwarczwölder 2015 = Schwarczwölder Ádám: Széll Kálmán pénzügyministerségének politikai keretei. In: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Szerk. Bertényi Iván, ifj. Bp., 2015. 99–116.
- Scrobogna 2017 = Scrobogna, Filippo: Fiume, un'anima italiana. Dall'epoca dualista all'annessione. BSc-szakdolgozat. *Università degli Studi di Padova, Padova, 2017.*
- Sebestyén 2003 = Sebestyén István: Egyesületek számbavételének módszertani problémái a történeti statisztikában. *Statisztikai Szemle* 81. (2003) 3. sz. 373–387.
- Simon 2017 = Simon Attila: Kassa megszállása. *Történelmi Szemle* 59. (2017) 4. sz. 569–590.
- Simon, P. 2015 = Simon P. Piroska: Erődi-Harrach Béla. (Tudós tanárok, tanár tudósok) Bp., 2015
- Škrobonja – Manestar 1999 = Škrobonja, Ante – Manestar, Darko: Dr. Catti. Rijeka-Fiume, 1999.
- Sokcsevits 2005 = Sokcsevits Dénes: A fiumei rezolúció és az 1905 és 1907 közötti horvát–magyar közeledés előkészítése a horvát sajtóban. *Századok* 139. (2005) 751–767.
- Sokcsevits 2011 = Sokcsevits Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig. Bp., 2011.
- Sokcsevits et al. 1994 = Sokcsevits Dénes–Szilágyi Imre–Szilágyi Károly: Déli szomszédaink története. Bp., 1994.
- Somogyi 2015 = Somogyi Éva: Hivatalnokok a Habsburg Monarchia közös kormányzatában. In: *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai – Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra/Prekretnice u suživotu hrvata i mađara – Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Szerk. Fodor Pál – Sokcsevits Dénes. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp., 2015. 397–404.
- Somogyi 2017 = Somogyi Éva: Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban. A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői, 1867–1914. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp., 2017
- Soós I. 2015 = Soós István: Fiume inkorporációja a Magyar Királyságba, 1776–1827. In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor em-*

- lékére. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. (Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai, 14.) Bp., 2015. 83–91.
- Statuto 1993 = Statuto fondamentale per le scuole comunali della città di Fiume. (1993) 1. sz. 92–111.
- Stelli 2010 = Stelli, Giovanni: Fiume, D'Annunzio e la crisi dello Stato liberale in Italia. A cura di Pupo, Raoul-Todero, Fabio. Trieste, 2010.
- Stelli 2015 = Stelli, Giovanni: La nascita dell'irredentismo a Fiume venne così ricordata da Riccardo Gigante su «La Vedetta d'Italia» del 20 settembre 1930. L'irredentismo armato. Gli irredentismi davanti alla guerra. A cura di Todero, Fabio. (Quaderno di Qualestoria, 33.) Trieste, 2015. 145–179.
- Stelli 2017 = Stelli, Giovanni: Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri. Pordenone, 2017.
- Stipta 1995 = Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Bp., 1995.
- Stipta 2018 = Stipta István: A közös elvek szerint kezelt ügyek és a közigazgatási bíráskodás. In: A kettős Monarchia. Szerk. Máthé Gábor – Menyhárd Attila – Mezey Barna. Bp., 2018. 65–77.
- Sučević-Međeral 2017 = Sučević-Međeral, Krešimir: Businessman – The Case of Ossoinack Family and Fiume. Collegium Antropologicum 41. (2017) 4. sz. 351–360.
- Superina 2015 = Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma, 2015.
- Susmel 1915 = Susmel, Edoardo: Fiume története. Különlenyomat „A Tenger” IX–X. füzetéből. Bp., 1915.
- Susmel 1919 = Susmel, Edoardo: Fiume attraverso la storia dalle origini fino ai nostri giorni. Milano, 1919.
- Susmel 1933 = Susmel, Edoardo: Antonio Grossich nella vita del suo tempo, 1849–1926. Milano–Roma, 1933.
- Szabó D. 1992 = Szabó Dániel: Kossuth és a szimbolikus politika (Két levél). Somogy megye múltjából, 23. Kaposvár, 1992. 171–193.
- Szabó Sz. 2003 = Szabó Szilárd: Bosznia-Hercegovina 1908-as annexiójának közjogi vonatkozásai. Történeti Tanulmányok 11. (2003) 179–196.
- Szabó Sz. 2011 = Szabó Szilárd: Bosznia és Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között. Debrecen, 2011.
- Szabóné Varga 2014 = Szabóné Varga Marietta: Az egyesülési jog története Magyarországon 1945-ig. Miskolc, 2014. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/16768/9661.pdf> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Szakály 2013 = Szakály Sándor: A két világháború közötti katonai attasé-szolgálat személyi összetétele. Felderítő Szemle 12. (2013) 22–39.

- Szalay 1861 = Szalay László: Fiume a magyar országgyűlésen. Pest, 1861.
- Szarka 2018 = Szarka László: Minden Egész eltörött. In: Minden Egész eltörött. A Nagy Háború emlékei. Szerk. Katona Csaba. (Tempevölgy Könyvek, 28.) Balatonfüred, 2018. 169–183.
- Szávay 1927 = Szávay Gyula: A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története, 1850–1925. Bp., 1927.
- Szegh 1909 = Szegh Dezső: Gazdasági viszonyunk Bosznia–Hercegovinához. Közgazdasági Szemle 33. (1909) 827–844.
- Szeghő 2014 = Szeghő Patrik: A Fekete Kéz titkos szerb katonai szervezet és az első világháború. <http://ujkor.hu/content/a-fekete-kez-titkos-szerb-katonai-szervezet-es-az-elso-vilaghaboru> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Szeghő 2017 = Szeghő Patrik: Fiumétől Korfuig. A horvát jugoszlávizmus lehetőségei és útvesztői a dualizmus korának végén (1903–1918). *Belvedere Meridionale* 29. (2017) 3. sz. 55–74.
- Szigeti 2005 = Szigeti Péter: A hatalom filozófusa – az államról. *Eszmélet* 17. (2005) 4. sz. 143–154.
- Sziklay – Borovszky 1901, 1909 = Fiume és a magyar–horvát tengerpart. Szerk. Sziklay János – Borovszky Samu. (Magyarország vármegyéi és városai) Bp., 1901, 1909
- Szinnyei 1894 = Sinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. Bp., 1894.
- Szokolay 1895 = Szokolay Kornél: Bosnyák vasutak és bosnyák vasúti probléma. *Közgazdasági Szemle* 19. (1895) 300–317.
- Szőnyi 1918 = Szőnyi Hugó: Tíz nap a jugoszláv Fiumében. *Az Ember*, 1918. december. 17.
- Szűts 2012 = Szűts István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája. *Múltunk* 57. (2012) 4. 89–112.
- Takács 2012 = Takács Zsuzsanna Mária: Utolsó napok Fiumében. *Acta Scientiarum Socialium*, 35. 2012. 27–38.
- Tamás 2014 = Tamás Veronika: Politikai élet a helyi önkormányzatokban. A helyi politika szereplői, mozgásterük és kapcsolataik a helyi politikai rendszerben. Bp., 2014.
- Techet 2019 = Techet, Péter: Verzahnung kirchen- und nationalpolitischer Frontlinien in Fiume/Rijeka: Liberale“ Ungarn und Italiener zur Zeit des ungarischen „Kulturkampfes“ (1894/1895). In: *Österreich–Ungarns imperiale Herausforderungen. Nationalismen und Rivalitäten im Habsburgerreich um 1900*. Hrsg. Bachinger, Bernhard–Dornik, Wolfram–Lehnstaedt, Stephan. (Schriften aus der Max Weber Stiftung, 2.) Wien, 2019. 295–312.

- Teleki 1914 = Teleki Pál: A Turáni Társaság eddigi és jövőendő működése. Bp., 1914. [1914].
- Thallóczy 1901 = Thallóczy Lajos: Gr. Benyovszky Móríciz hadi-tengerészeti és kereskedelem-politikai tervei: 1779–1781. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 8. (1901) 321–376.
- Tiborciz - Zsigmond 2021 = Tiborciz István - Zsigmond Gábor: Hazának Használj! Az Adria-Palota története. Bp., 2021.
- Tisza 1883 = Tisza István: Fiume közjogi helyzete. Budapesti Szemle 34. (1883) 134–137.
- Tomka 2018 = Tomka Béla: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 2.) Bp., 2018. 47–80.
- Toncich 2017 = Toncich, Francesco: Narrazioni e pratiche antislave a Trieste tra città e campagna 1850–1871. Acta Histriae 25. (2017) 3. sz. 539–562.
- Toševa Karpowicz 1986 = Toševa Karpowicz, Ljubinka: Riječki Corpus Separatum. Doktori értekezés. Univerza Edvarda Kardelja V Ljubljani. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Rijeka, 1986.
- Toševa Karpowicz 1988 = Toševa Karpowicz, Ljubinka: Riječka iredenta na mirovnoj konferenciji. Dometi 21. (1988) 9. sz. 483–493.
- Toševa Karpowicz 2007 = Toševa Karpowicz, Ljubinka: D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije. Rijeka, 2007.
- Toševa Karpowicz 2017 = Toševa Karpowicz, Ljubinka: Freemasonry, Politics and Rijeka (1785–1944). Washington DC, 2017.
- Toševa Karpowicz 2018 = Toševa Karpowicz, Ljubinka: Rijeka i plan modus vivendi. Sušačka Revija, 103–104. (2018) <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=103-104&C=19> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Toševa Karpowicz 2019a = Toševa Karpowicz, Ljubinka: The „State of Rijeka” of the Italian National Council (23 November 1918–12 September 1919). In: Blick ins Ungewisse. Visionen und Utopien im Donau-Karpaten-Raum 1917 und danach. Hrsg. Ilic, Angela–Kührer-Wielach, Florian–Samide, Irena–Žigon, Tanja. Regensburg, Friedrich Pustet. 2019. 19–32.
- Toševa Karpowicz 2019b = Toševa Karpowicz, Ljubinka: Rijeka pod vlašću Talijanskog nacionalnog vijeća (23. XI. 1918.–21. IX. 1919.). Sušačka Revija, 101–102. (2019)
- Toševa Karpowicz 2021 = Toševa Karpowicz, Ljubinka: Rijeka (Fiume) 1868–1924. Od Autonomije do Države. Rijeka, 2021.

- Tóth 2005 = Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. (A Múlt Ösvényén) Bp., 2005.
- Trajković 1988 = Trajković, Petar: Rijeka u beleškama Egana Lajoša. Dometi 21. (1988) 471–481.
- Trencsényi et. al. 2018 = Trencsényi, Balázs – Janowski, Maciej – Baar, Monika – Falina, Maria – Kopecek, Michal: A History of Modern Political Thought in East Central Europe. I. Negotiating Modernity in the ‘Long Nineteenth Century’. Oxford, 2018.
- Udruga Slobodna 2018 = Udruga Slobodna Država Rijeka najavila znanstveni skup ‘Fiumanski prevoditelji s mađarskog’. <https://www.rijekadanas.com/udruga-slobodna-drzava-rijeka-najavila-znanstveni-skup-fiumanski-prevoditelji-s-madarskog/> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Varga 2017a = Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből) Bp., 2017.
- Varga 2017b = Varga Bálint: A kiegyezés ritualizációja: Ferenc József megkoronázása. Magyar Tudomány 178. (2017) 12. sz. 1578–1595.
- Varga – Sokcsevits 2022 = Varga Szabolcs – Sokcsevits Dénes: A horvát szábor története. Bp., 2022.
- Villani é. n. = Villani Frigyes <http://hdke.hu/tudastar/enciklopedia/villani-frigyes> (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Volpi 2000 = Volpi, Gianluca: Fiumani, ungheresi, italiani. La formazione dell’identità nazionale a Fiume nell’ epoca dualista (1867–1914). Nuova Corvina 7. (2000) 137–146.
- Völgyesi 2017 = Völgyesi Zoltán: Harctértől a hátszágig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében. Bp., 2017.
- Weiss 2014 = Weiss János: Az „életvilág” fogalma a kései Habermasnál. Szociológiai Szemle 24. (2014) 3. sz. 4–17.
- Wolff 2020 = Wolff, Larry: Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe. Standford, 2020.
- Zahorán 2016 = Zahorán Csaba: Nemzetépítő diskurzusok a Székelyföldön 1989 után. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Bp., 2016. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/30219/diss_Zahoran_Csaba_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Hozzáférés: 2023. március 29.)
- Zahra 2017 = Zahra, Tara: Képzelt nemközösségek: nemzeti közömbösség, mint elemzési kategória, Regio 25. (2017) 2. sz. 5–42.

- Žic 2001 = Žic, Igor: Kratka povijest grada Rijeke. Rijeka, 2001.
- Zonn et al. 2021 = The Adriatic Sea Encyclopedia. Eds. Zonn, Igor S. – Kostianoy, Andey G. – Semenov, Aleksandr V. – Joksimović, Aleksandar – Durović, Mirko. Berlin, 2021.
- Zsigmond 2007 = Zsigmond Gábor: A fiumei magyar tengeri kereskedelmi gőzhajózás kialakulása. KÚT, 2007. 1–2. 56–74.
- Zsigmond 2009 = Zsigmond Gábor: Az Osztrák–Magyar Lloyd története. Aetas 24. (2009) 126–143.
- Zsoldos 2019 = Zsoldos Ildikó: A Károlyiak szerepvállalásai az 1905–1906-os kormányzati krízis idején. Századok 153. (2019) 1. sz. 123–150.

Hírlapok, szabályrendeletek

8 Órai Újság	Hazánk
A Hét	Hazánk s a Külföld
A Hon	Hivatalos Közlöny
Alkotmány	Il Giornale
A Tenger	Jogtudományi Közlöny
Az Ujság.	Kakas Márton
Békésmegyei Közlöny	Képes Folyóirat
Belügyi Közlöny	Képviselőházi irományok
Borsod–Miskolci Értesítő	Képviselőházi napló
Borsszem Jankó	Kossuth Hírlapja
Budapest	La Bilancia
Budapesti Hírlap	La Difesa
Budapesti Közlöny	La Giovine Fiume
Die Debatte der Wiener Lloyd	La Vedetta d'Italia
Dunántúl	La Voce del Popolo
Egyenlőség	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle
Egyetemi Lapok	Magyar Közigazgatás
Ellenzék	Magyar Nemzet
Felsőházi napló	Magyar Szó
Fiume	Magyar Tengerpart
Fiumei Napló	Magyarország
Fiumei Szemle	Magyarország és a Nagyvilág
Független Magyarország.	Magyarország tiszti cím- és névtára
Fővárosi Lapok	Magyarországi Rendelet Tára
Gazdasági Mérnök	
Giornale di Fiume	

Miskolczi Napló
MTA Értesítő
Műszaki Hetilap
Nemzetgazdasági Szemle
Népszava
Neue Freie Presse
Nyírvidék
Nyomdaipar
Nyomdaipar Magyarországon
Ország-Világ
Országgyűlési tudósítások
Pécsi Napló
Pesti Hírlap
Politikai Ujdonságok
Riečki Novi List
Sloboda

Stradario
Studio e Lavoro
Tanáregyesületi Közlöny
Távirat
Tolnai Világlapja
Turán
Ügyvédek Lapja
Uj Nemzedék
Ujság
Vasárnapi Újság
Vasuti és Közlekedési Közlöny
Vasúti Közlöny
Vegyészeti Lapok
Világ
Vita Fiumana

MELLÉKLETEK

XIV. 1. Fiume etnikai összetétele az eltérő szakirodalmi számítások tükrében

1. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása a KSH adatai szerint
(1910-ben az összes népesség;
továbbá az összes évben az "illírek" és a "szlávok" beszámításával)

	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
Olasz	9 236	44,00	13 012	44,10	17 354	45,60	24 212	48,60
Horvát	7 961	38,10	10 770	36,60	12 633	32,40	12 926	26,00
Szerb	30	0,20	28	0,10	55	0,10	425	0,80
Szlovén (Vendek)	2 188	10,40	2 780	9,40	3 492	9,00	2 336	4,70
Magyar	383	1,80	1 062	3,60	2 842	7,40	6 493	13,00
Német	895	4,30	1 495	5,10	1 945	5,00	2 315	4,70
Egyéb	270	1,30	306	1,10	582	1,50	759	1,50
Összesen	20 981	100,00	29 494	100,00	38 057	100,00	49 806	100,00

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. VI. rész Vég-eredmények összefoglalása. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, 1920. *69.

2. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása Fest Aladár szerint
(1910-ben az összes népesség;
továbbá az összes évben az "illírek" és a "szlávok" beszámításával)

	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
Olasz	9 220	43,90	13 012	44,10	17 305	45,50	24 212	48,60
Horvát	7 991	38,10	10 698	36,60	13 224	34,70	13 351	26,80
Szlovén	2 184	10,40	2 780	9,40	2 245	5,90	2 337	26,80
Magyar	383	1,80	1 062	3,60	2 812	7,40	6 493	13,00
Német	895	4,30	1 495	5,00	1 886	4,90	2 315	4,60
Egyéb	308	1,40	347	1,30	583	1,50	1 098	2,20
Összesen	20 981	100,00	29 494	100,00	38 057	100,00	49 806	100,00

Forrás: Fest Aladár: Fiume népesedési mozgalmi Magyarországhoz való visszacsatolása óta. Földrajzi Közlemények, 40. (1912) 9.

3. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása William Klinger közlése szerint

	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%	1918	%
Olasz	9 237	44,00	13 012	44,00	17 492	45,00	24 212	49,00	28 911	62,00
Horvát	8 029	38,00	10 698	36,00	12 772	33,00	12 926	26,00	9 253	20,00
Szlovén	2 198	10,00	2 780	9,00	3 425	9,00	2 337	5,00	1 674	4,00
Magyar	379	2,00	1 062	4,00	2 842	7,00	6 493	13,00	4 431	10,00
Német	906	4,00	1 495	5,00	1 945	5,00	2 315	5,00	1 616	3,00
Egyéb	232	1,00	347	1,00	412	1,00	1 523	3,00	379	1,00
Összesen	20 981	100,00	29 394	100,00	38 888	100,00	49 806	100,00	46 264	100,00

Forrás: William Klinger: *Negotiating the Nation: Fiume - From Autonomism to State Making (1848-1924)*. European University Institute, Department of History and Civilization. Florence, 2007. 193.

4. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása
Egan Lajos kormányzóhelyettes közlése alapján

	1918 december	%
Olasz	28 911	62,49
Horvát	9 032	19,52
Szlovén	1 674	3,61
Magyar	4 431	9,57
Német	1 616	3,49
Egyéb	379	0,81
Összesen	46 264	100,00

Forrás: Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920). Szerk. Ordasi Ágnes. Budapest, MTA-BTK, 2019. Egan Lajos 1919. február 9-i bejegyzés. 133.

5. táblázat: Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása
Ljubinka Karpowicz közlése szerint

	1910	%	1918	%
Olasz	24 212	48,60	28 911	62,60
Horvát	12 926	25,90	9 092	19,60
Szlovén	2 336	4,70	1 674	3,60
Magyar	6 493	13,00	4 431	9,60
Német	n.a	n.a	n.a	n.a
Egyéb	n.a	n.a	n.a	n.a
Összesen	n.a	n.a	n.a	n.a

Forrás: Ljubinka Karpowicz: Riječka iredenta na mirovnoj konferenciji. In: Dometi. God. 21. (1988) Br. 9. 487. - Izvori: La popolazione di Fiume. 1910.+ Giotto Danielli: La popolazione di Fiume, Firenze, 1919.

XIV. 2. A Fiumei Kormányzóság költségvetése,

Kormányzóság			
Év	Előirányzatok személyi + dologi	Előirányzatok személyi + dologi összesen és a törvénykezési provizórium	Megállapított költségvetés személyi + dologi
A megadott összegek 1900-ig forintban, 1900-tól koronában értendők			
1871	23 830 + 6 500 = 30 330	30 330 + 50 760 = 81 230	23 970 + 6 500 = 30 470
1872	23 970 + 6 500 = 30 470	30 470 + 54 650 = 85 120	23 970 + 6 500 = 30 470
1873	24 170 + 6 500 = 30 670	30 670 + 62 140 = 92 810	23 970 + 6 200 = 30 170
1874	23 970 + 6 200 = 30 170	30 170 + 58 260 = 88 430	23 970 + 6 200 = 30 170
1875	23 970 + 6 200 = 30 170	30 170 + 58 260 = 88 430	23 970 + 6 200 = 28 772
1876	23 970 + 4 700 = 28 670	28 670 + 58 260 = 86 930	23 970 + 4 700 = 28 670
1877	25 180 + 3 450 = 28 630	28 630 + 58 260 = 86 890	24 670 + 3 450 = 28 120
1878	25 180 + 4 150 = 29 330	29 330 + 50 + 54 760 = 84 090	25 180 + 4 150 = 29 380
1879	25 230 + 4 150 = 29 380	29 380 + 54 760 = 84 140	25 280 + 4 150 = 29 380
1880	25 530 + 4 365 = 29 895	29 895 + 54 760 = 84 655	25 530 + 4 365 = 29 895
1881	25 730 + 4 150 = 29 880	29 880 + 55 260 = 85 140	25 730 + 4 150 = 29 880
1882	25 830 + 4 150 = 29 980	29 980 + 56 110 = 86 090	25 830 + 4 150 = 29 980
1883	25 830 + 4 150 = 29 980	29 980 + 55 110 = 85 090	25 830 + 4 150 = 29 980
1884	27 830 + 4 150 = 31 980	31 980 + 55 110 = 87 090	27 830 + 4 150 = 31 980
1885	26 080 + 5 250 = 31 330	nem releváns	26 080 + 5 250 = 31 330
1886	26 080 + 5 250 = 31 330	nem releváns	26 080 + 5 250 = 31 330
1887	24 880 + 5 250 = 30 130	nem releváns	24 880 + 5 250 = 30 130
1888	24 880 + 5 250 = 30 130	nem releváns	25 380 + 4 750 = 30 130
1889	25 380 + 4 750 = 30 130	nem releváns	25 380 + 4 750 = 30 130
1890	25 380 + 4 750 = 30 130	nem releváns	25 380 + 4 750 = 30 130
1891	25 380 + 4 750 = 30 130	nem releváns	25 380 + 4 750 = 30 130
1892	25 380 + 4 750 = 30 130	nem releváns	25 380 + 4 750 = 30 130
1893	25 380 + 4 750 = 30 130	nem releváns	25 380 + 4 750 = 30 130
1894	30 240 + 4 750 = 34 990	nem releváns	30 240 + 4 750 = 34 990
1895	30 090 + 4 900 = 34 990	nem releváns	30 090 + 4 900 = 34 990
1896	30 850 + 7 300 = 38 150	nem releváns	30 850 + 7 300 = 38 150

a kormányzó és miniszterelnök illetményei, 1871-1921

Kormányzóság	Kormányzó		Kormányzó/ Miniszterelnök	Miniszterelnök	
	Fizetés	Tiszti pótlék	Lakbér	Fizetés	Tiszti pótlék
A megadott összegek 1900-ig forintban, 1900-tól koronában értendők					
Megállapított költségvetés és a törvénykezési provizórium					
30 470 + 50 760 = 81 230	5 000	5 000	természetben	20 000	nincs
30 470 + 54 650 = 85 120	5 000	5 000	természetben	20 000	nincs
30 170 + 58 260 = 88 430	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
30 170 + 58 260 = 88 430	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
28 772 + 58 208 = 84 980	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
28 670 + 56 310 = 84 980	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
28 120 + 56 310 = 84 430	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
29 380 + 54 760 = 84 090	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
29 380 + 54 760 = 84 140	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
29 895 + 54 760 = 84 655	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
29 880 + 55 260 = 85 140	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
29 980 + 56 110 = 86 090	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
29 980 + 55 110 = 85 090	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	5 000	5 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	6 000	6 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	6 000	6 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	6 000	6 000	természetben	20 000	12 000

Kormányzóság			
Év	Előirányzatok személyi + dologi	Előirányzatok személyi + dologi összesen és a törvénykezési provizórium	Megállapított költségvetés személyi + dologi
A megadott összegek 1900-ig forintban, 1900-tól koronában értendők			
1897	30 850 + 7 300 = 38 150	nem releváns	30 850 + 7 300 = 38 150
1898	31 150 + 10 000 = 41 150	nem releváns	31 150 + 10 000 = 41 150
1899	34 400 + 10 800 = 44 700	nem releváns	68 800 + 20 600 = 89 400
1900 (korona)	69 800 + 23 200 = 93 000	nem releváns	69 800 + 23 200 = 93 000
1901	70 880 + 22 120 = 93 000	nem releváns	85 000 + 8 000 = 93 000
1902 - Kormányzói Tanács	102 580 + 25 800 = 128 380	nem releváns	102 580 + 25 800 = 128 380
1903	108 590 + 26 600 = 135 190	nem releváns	113 590 + 26 600 = 140 190
1904	116 442 + 26 600 = 143 043	nem releváns	116 443 + 26 600 = 143 043
1905	n.a.	nem releváns	n.a.
1906	134 587 + 33 000 = 167 587	nem releváns	134 587 + 33 000 = 167 587
1907	132 497 + 47 600 = 180 097	nem releváns	132 497 + 47 600 = 180 097
1908	134 063 + 51 800 = 185 863	nem releváns	134 063 + 51 800 = 185 863
1909	162 773 + 51 800 = 214 573	nem releváns	162 773 + 51 800 = 214 573
1910	n.a.	nem releváns	n.a.
1911	168 190 + 51 800 = 219 990	nem releváns	168 190 + 51 800 = 219 990
1912	167 640 + 51 800 = 219 440	nem releváns	167 640 + 51 800 = 219 440
1913	175 700 + 51 800 = 227 500	nem releváns	175 700 + 51 800 = 227 500
1914/1915	174 810 + 51 800 = 226 610	nem releváns	174 810 + 51 800 = 226 610
1916/1917 (előirányzat)	174 810 + 55 300 = 230 110	nem releváns	n.a.
1917/1918 (előirányzat)	173 780 + 55 300 = 229 080	nem releváns	n.a.
1919	n.a.	nem releváns	n.a.
1920/1921 (felszámolási költségek)	120 000	nem releváns	120 000

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949 vonatkozó részei

Kormányzóság	Kormányzó		Kormányzó/Miniszterelnök	Miniszterelnök	
Megállapított költségvetés és a törvénykezési provizórium	Fizetés	Tiszti pótlék	Lakbér	Fizetés	Tiszti pótlék
A megadott összegek 1900-ig forintban, 1900-tól koronában értendők					
nem releváns	6 000	6 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	6 000	6 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	6 000	6 000	természetben	20 000	12 000
nem releváns	12 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	12 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	12 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	12 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	12 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	15 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	15 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	15 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	16 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	16 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	16 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	16 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	16 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	16 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	16 000	12 000	természetben	40 000	24 000
nem releváns	n.a.	n.a.	természetben	n.a.	n.a.
nem releváns	n.a.	n.a.	természetben	40 000	40 000

XIV. 3. 1. A Miniszterelnökség, a Fiumei Kormányzóság

Miniszterelnökség		
Év	Miniszterelnökség (személyi + dologi + informatív szolgálat/sajtóosztály + 1911-től idegenben élő magyarok gondozása) + Rendelkezési alap = Megállapított költségvetés	Miniszterelnökség + Rendelkezési alap + Fiumei Kormányzóság 1884-ig törvénykezési provizóriummal, de nyugdíjak és rendkívüli kiadások nélkül megállapított költségvetése
A megadott összegek az aktuális hivatalos pénznemnek megfelelően,		
1871	128 680 + 200 000 = 328 680	128 680 + 200 000 + 30 470 + 50 760 = 409 910
1872	129 080 + 200 000 = 329 080	129 080 + 200 000 + 30 470 + 54 650 = 414 200
1873	129 080 + 200 000 = 329 080	129 080 + 200 000 + 30 170 + 58 260 = 417 510
1874	129 080 + 200 000 = 329 080	129 080 + 200 000 + 30 170 + 58 260 = 417 510
1875	119 180 + 200 000 = 319 180	119 180 + 200 000 + 28 772 + 58 208 = 406 160
1876	112 620 + 200 000 = 312 620	112 620 + 200 000 + 28 670 + 56 310 = 397 600
1877	109 635 + 200 000 = 309 635	109 635 + 200 000 + 28 120 + 56 310 = 394 065
1878	109 260 + 200 000 = 309 260	109 260 + 200 000 + 29 330 + 50 + 54 760 = 393 400
1879	108 600 + 200 000 = 308 600	108 600 + 200 000 + 29 380 + 54 760 = 392 740
1880	108 600 + 200 000 = 308 600	108 600 + 200 000 + 29 895 + 54 760 = 393 255
1881	108 600 + 200 000 = 308 600	108 600 + 200 000 + 29 880 + 55 260 = 393 740
1882	99 100 + 200 000 = 299 100	99 100 + 200 000 + 29 980 + 56 110 = 385 190
1883	101 300 + 200 000 = 301 300	101 300 + 200 000 + 29 980 + 55 110 = 386 390
1884	101 300 + 200 000 = 301 300	101 300 + 200 000 + 31 980 = 333 280
1885	102 600 + 200 000 = 302 600	102 600 + 200 000 + 31 330 = 333 930
1886	103 600 + 200 000 = 303 600	103 600 + 200 000 + 31 330 = 334 930
1887	103 600 + 200 000 = 303 600	103 600 + 200 000 + 30 130 = 333 730
1888	104 100 + 200 000 = 304 100	104 100 + 200 000 + 30 130 = 334 230
1889	104 800 + 200 000 = 303 800	104 800 + 200 000 + 30 130 = 334 930
1890	105 300 + 200 000 = 305 300	105 300 + 200 000 + 30 130 = 335 430

Megállapított költségvetés elemei 1871-1884-ig,

és a horvát báni kormányzat költségvetése, 1871-1918/1921

Miniszterelnökség		Egyéb	
Fiumei Kormányzóság megállapított költségvetése 1894-ig törvénykezési provizóriummal	A Fiumei Kormányzóság a miniszterelnökségből %-ban	Horvát-Szlavonország belügyi szükségleteire megállapított költségvetés	A Fiumei Kormányzóság és a Horvát-Szlavonország belügyi szükségleteire megállapított költségvetés aránya (%-ban)
1900-tól koronában értendők			
81 230	19,81	2 200 000	27,08
85 120	20,55	4 210 000	49,45
88 430	21,18	4 460 000	50,43
88 430	21,18	4 842 000	56,97
84 980	20,92	5 058 946	59,53
84 980	21,37	5 148 600	60,58
84 430	21,42	5 258 308	62,28
84 090	21,37	5 393 606	64,10
84 140	21,42	5 322 799	63,26
84 655	21,52	5 353 718	63,24
85 140	21,62	5 696 453	66,90
86 090	22,35	5 680 618	65,98
85 090	22,02	5 842 346	68,66
31 980	9,59	5 825 022	182,14
31 330	9,38	6 011 408	191,87
31 330	9,35	5 999 126	191,48
30 130	9,02	6 041 636	200,51
30 130	9,01	6 054 134	200,93
30 130	9,01	6 063 530	201,24
30 130	8,98	6 063 530	201,24

Törvénykezési provizórium+Személyes járandóságok+dologi kiadások

Miniszterelnökség		
Év	Miniszterelnökség (személyi + dologi + informatív szolgálat/sajtóosztály + 1911-től idegenben élő magyarok gondozása) + Rendelkezési alap = Megállapított költségvetés	Miniszterelnökség + Rendelkezési alap + Fiumei Kormányzóság 1884-ig törvénykezési provizóriummal, de nyugdíjak és rendkívüli kiadások nélkül megállapított költségvetése
A megadott összegek az aktuális hivatalos pénznemnek megfelelően,		
1891	106 050 + 200 000 = 306 050	106 050 + 200 000 + 30 130 = 336 180
1892	107 450 + 200 000 = 307 450	107 450 + 200 000 + 30 130 = 337 580
1893	107 450 + 200 000 = 307 450	107 450 + 200 000 + 30 130 = 337 580
1894	170 430 + 200 000 = 370 430	170 430 + 200 000 + 34 990 = 405 420
1895	176 430 + 200 000 = 376 430	176 430 + 200 000 + 34 990 = 411 420
1896	198 910 + 200 000 = 398 910	198 910 + 200 000 + 38 150 = 437 060
1897	202 310 + 200 000 = 402 310	202 310 + 200 000 + 38 150 = 440 460
1898	216 140 + 200 000 = 416 140	216 140 + 200 000 + 41 150 = 457 290
1899	476 230 + 400 000 = 876 230 (korona)	476 230 + 400 000 + 89 400 = 965 630
1900 (korona)	491 780 + 400 000 = 891 780	491 780 + 400 000 + 93 000 = 984 780
1901	486 869 + 400 000 = 886 869	486 869 + 400 000 + 93 000 = 979 869
1902 – tanáccsal	498 340 + 400 000 = 898 340	498 340 + 400 000 + 128 380 = 1 026 720
1903	593 648 + 400 000 = 993 648	593 648 + 400 000 + 140 190 = 1 133 838
1904	636 808 + 400 000 = 1 036 808	636 808 + 400 000 + 143 043 = 1 179 851
1905	n.a.	n.a.
1906	687 910 + 400 000 = 1 087 910	687 910 + 400 000 + 167 587 = 1 255 497
1907	872 914 + 400 000 = 1 272 914	872 914 + 400 000 + 180 097 = 1 453 011
1908	991 920 + 400 000 = 1 391 920	991 920 + 400 000 + 185 863 = 1 577 783
1909	1 012 286 + 400 000 = 1 412 286	1 012 286 + 400 000 + 214 573 = 1 626 859
1910	n.a.	n.a.

Miniszterelnökség		Egyéb	
Fiumei Kormányzóság megállapított költségvetése 1894-ig törvénykezési provizóriummal	A Fiumei Kormányzóság a miniszterelnökségből %-ban	Horvát-Szlavonország belügyi szükségleteire megállapított költségvetés	A Fiumei Kormányzóság és a Horvát-Szlavonország belügyi szükségleteire megállapított költségvetés aránya (%-ban)
1900-tól koronában értendők			
30 130	8,96	6 254 325	207,57
30 130	8,92	6 923 116	229,77
30 130	8,92	7 106 947	235,87
85 120	8,63	7 159 702	204,62
34 990	8,50	7 843 640	224,16
38 150	8,72	8 139 078	213,34
38 150	8,66	8 356 364	219,03
41 150	8,99	8 307 881	201,89
89 400	9,25	16 583 580	185,49
93 000	9,44	16 956 142	182,32
93 000	9,49	16 926 513	182
128 380	12,05	16 540 741	128,84
140 190	12,36	16 138 941	115,12
143 043	12,12	19 174 049	134,04
n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
167 587	13,34	21 450 000	127,99
180 097	12,39	21 850 000	121,32
185 863	11,78	22 400 000	120,51
214 573	13,18	23 000 000	107,18
n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

Miniszterelnökség		
Év	Miniszterelnökség (személyi + dologi + informatív szolgálat/sajtóosztály + 1911-től idegenben élő magyarok gondozása) + Rendelkezési alap = Megállapított költségvetés	Miniszterelnökség + Rendelkezési alap + Fiumei Kormányzóság 1884-ig törvénykezési provizóriummal, de nyugdíjak és rendkívüli kiadások nélkül megállapított költségvetése
A megadott összegek az aktuális hivatalos pénznemnek megfelelően,		
1911	1 180 654 + 400 000 = 1 580 654	1 180 654 + 400 000 + 219 990 = 1 800 644
1912	1 187 370 + 400 000 = 1 587 370	1 187 370 + 400 000 + 219 440 = 1 806 810
1913	1 251 699 + 400 000 = 1 651 699	1 251 699 + 400 000 + 227 500 = 1 879 199
1914/1915	1 280 506 + 400 000 + 20 000 (erkölcsrendészet) = 1 700 506	1 280 506 + 400 000 + 20 000 (erkölcsrendészet) + 226 610 = 1 927 116
1916/1917 (előirányzat)	1 287 120 + 400 000 + 20 000 (erkölcsrendészet) = 1 707 120	1 287 120 + 400 000 + 20 000 (erkölcsrendészet) + 230 110 vagy 227 560 = 1 937 230 vagy 1 934 680
1919	n.a.	n.a.
1920/1921*	4 618 624 + 5 000 000 (rendelkezési alap) + 20 000 (erkölcsrendészet) + 18 000 000 (inform + sajtóosztály) + 6 000 000 (menekültek gondozása) = 15 538 624	15 538 624 + 1 450 000 (rendkívüli kiadások, ebből 120 000 a kormányzóság felszámolási költsége) = 16 988 624

* A feltűnően megnövekedett összeget az utazási költségek és extra illetmények, az informatív szolgálatra és sajtóosztályra, valamint a menekültek gondozására fordított kiadások magyarázzák

Miniszterelnökség		Egyéb	
Fiumei Kormányzóság megállapított költségvetése 1894-ig törvénykezési provizóriummal	A Fiumei Kormányzóság a miniszterelnökségből %-ban	Horvát-Szlavonország belügyi szükségleteire megállapított költségvetés	A Fiumei Kormányzóság és a Horvát-Szlavonország belügyi szükségleteire megállapított költségvetés aránya (%-ban)
1900-tól koronában értendők			
219 990	12,21	26 750 000	121,59
219 440	12,14	28 000 000	127,59
227 500	12,10	29 500 000	129,67
226 610	11,75	32 500 000	143,41
227 560 vagy 230 110	11,76 vagy 11,87	36 500 000	160,39 vagy 158,61
n.a.	n.a.	nem releváns	nem releváns
120 000	0,70	nem releváns	nem releváns

bizonytalanság

Forrás: Országgyűlési dokumentumok Állami költségvetés 1869-1949 vonatkozó részei

XIV. 3. 2. A Fiumei Kormányzóság

Év	Horvátország (Forint)	Horvátország (Korona)	Fiume (Forint)	Fiume (Korona)
1900 előtt a hivatalos pénznem forint, 1900-tól korona (egészre kerekített értékek)				
1871	2 200 000	4 400 000	81 230	162 460
1872	4 210 000	8 420 000	85 120	170 240
1873	4 460 000	8 920 000	88 430	176 860
1874	4 842 000	9 684 000	88 430	176 860
1875	5 058 946	10 117 892	84 980	169 960
1876	5 148 600	10 297 200	84 980	169 960
1877	5 258 308	10 516 616	84 430	168 860
1878	5 393 606	10 798 612	84 090	168 180
1879	5 322 799	10 645 598	84 140	168 280
1880	5 353 718	10 707 436	84 655	169 310
1881	5 696 453	11 392 906	85 140	170 280
1882	5 680 618	11 361 236	86 090	172 180
1883	5 842 346	11 684 692	85 090	170 180
1884	5 825 022	11 650 044	31 980	63 960
1885	6 011 408	12 022 816	31 330	62 660
1886	5 999 126	11 998 252	31 330	62 660
1887	6 041 636	12 083 272	30 130	60 260
1888	6 054 134	12 108 268	30 130	60 260
1889	6 063 530	12 127 060	30 130	60 260
1890	6 063 530	12 127 060	30 130	60 260
1891	6 254 325	12 508 650	30 130	60 260
1892	6 923 116	13 846 232	30 130	60 260
1893	7 106 947	14 213 894	30 130	60 260
1894	7 159 702	14 319 404	34 990	69 980
1895	7 843 640	15 687 280	34 990	69 980

és a horvát báni kormányzat költségvetése, 1871-1918

Év	Horvátország (Forint)	Horvátország (Korona)	Fiume (Forint)	Fiume (Korona)
1900 előtt a hivatalos pénznem forint, 1900-tól korona (egészre kerekített értékek)				
1896	8 139 078	16 278 156	38 150	76 300
1897	8 356 364	16 712 728	38 150	76 300
1898	8 307 881	16 615 762	41 150	82 300
1899	8 291 290	16 583 580	44 700	89 400
1900	8 478 071	16 956 142	46 500	93 000
1901	8 463 257	16 926 513	46 500	93 000
1902	8 270 371	16 540 741	64 190	128 380
1903	8 069 471	16 138 941	70 095	140 190
1904	9 587 025	19 174 049	71 522	143 043
1906	10 725 000	21 450 000	83 794	167 587
1907	10 925 000	21 850 000	90 049	180 097
1908	11 200 000	22 400 000	92 932	185 863
1909	11 500 000	23 000 000	107 287	214 573
1911	13 375 000	26 750 000	109 995	219 990
1912	14 000 000	28 000 000	109 720	219 440
1913	14 750 000	29 500 000	113 750	227 500
1914/1915	16 250 000	32 500 000	113 305	226 610
1916/1917 előirányzat	18 250 000	36 500 000	113 780	227 560
1917/1918 előirányzat	19 075 000	38 150 000	114 540	229 080

XIV. 4. 1. A Fiumei Kormányóság személyzeti létszáma

	Tisztek kormányzóval	Segédhivaltisztek irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen
A megadott összegek 1900 előtt forintban,						
1870	5	1 + később megállapítandó végül 3	nincs	1	később megállapítandó, később 4	13
1871	5	3	nincs	1	4	13
1872	5	3	nincs	1	4	13
1873	5	3	nincs	1	4	13
1874	5	3	nincs	1	4	13
1875	5	4	nincs	1	3 szolga + 1 kapus	10
1876	5	3	nincs	1	4	13
1877	5	3	nincs	1	4	13
1878	5	3	nincs	1	4	13
1879	5	3	nincs	1	4	13
1880	5	3	nincs	1	4	13
1881	5	3	nincs	1	4	13
1882	5	3	nincs	1	4	13
1883	5	3	nincs	1	4	13
1884	6	3	nincs	1	4	14
1885	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13

és költségvetése, 1870-1918 - ÖSSZESÍTETT

Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgaszemélyzet nélkül, de gépíronóval
1900-tól koronában értendők		
9 930	n.a.	n.a.
23 830	n.a.	n.a.
23 970	n.a.	n.a.
23 970	1 kormányzó + 1 osztálytanácsos + 1 elnöki és miniszteri titkár üresedésben + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető + 2 hivataltiszt + 1 számtiszt	10 - az elnöki és miniszteri titkár üresedésben
23 970	n.a.	n.a.
23 970	1 kormányzó + 1 osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető + 2 hivataltiszt + 1 számtiszt + 1 kapus + 3 hivatalszolga	13
23 970	n.a.	n.a.
24 670	n.a.	n.a.
25 180	n.a.	n.a.
25 230	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos (miniszteri tanácsos cím és jelleg) + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető + 2 irodatiszt + 1 számtiszt	9
25 530	n.a.	n.a.
25 730	n.a.	n.a.
25 830	n.a.	n.a.
25 830	n.a.	n.a.
27 830	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 hivataltiszt + 1 számtiszt	10
26 080	n.a.	n.a.

	Tisztek kormányzóval	Segédhivaltisztek irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen
A megadott összegek 1900 előtt forintban,						
1886	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1887	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1888	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1889	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1890	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1891	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1892	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1893	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1894	5	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	12
1895	6	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1896	6	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13

Megállapított szemé-lyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MICT) alapján	MICT alapján összesen - szolgálatszemélyzet nélkül, de gépirónóval
1900-tól koronában értendők		
26 080	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 hivataltisztt + 1 számtiszt	10
24 880	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 1 számtiszt + 2 irodatiszt	9
25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 számtiszt	9
25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 1 irodatiszt + 1 számtiszt	8
25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 számtiszt	9
25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 1 számtiszt + 2 irodatiszt	9
25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 számtiszt	9
25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 számtiszt	9
30 240	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 hivataltisztt + 1 számtiszt	9
30 090	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri segédfogalmazó + 1 miniszteri fogalmazógyakornok - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	9
30 850	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	9

	Tisztek kormányzóval	Segédhivataltisztok irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen
A megadott összegek 1900 előtt forintban,						
1897	6	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1898	6	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13
1899	6 + 1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 5	15
1900	6 + 1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 5	15
1901	6 + 1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 5	15
1902 - Kormányzói Tanács	12	4	1	nincs	4 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 6	23
1903	14	4	1	nincs	4 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 6	25

Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidíjjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgaszemélyzet nélkül, de gépirónóval
1900-tól koronában értendők		
30 850	1 kormányzó üresedésben + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 2 irodatiszt	9 - ebből a kormányzó üresedésben
31 150	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 2 irodatiszt	9
34 400	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 2 irodatiszt	9
68 800	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	10
69 800	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	10
102 580	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 2 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 királyi mérnök (üresedésben) - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	14 - ebből a királyi mérnök üresedésben
113 590	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok (üresedésben) + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtitkár (1 üresedésben)	21 - ebből egy fogalmazógyakornok és egy irodatiszt üresedésben

	Tisztek kormányzóval	Segédhivaltisztek irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen
A megadott összegek 1900 előtt forintban,						
1904	15	4	1	nincs	5 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	27
1905	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1906	14	4	1	nincs	5 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	26
1907	14	4	1	nincs	5 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	26

	Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgáloményzet nélkül, de gépirónóval
1900-tól koronában értendők			
116 443	1 kormányzó üresedésben + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó üresedésben + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt (ebből egy üresedésben)		21 - ebből a kormányzó és egy segédirodatiszt üresedésben
n.a.	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 3 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 miniszteri segédtitkár + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt (ebből egy üresedésben)		23 - ebből egy segédhivatali üresedésben
134 587	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 3 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 miniszteri segédtitkár + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt		23
132 497	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= ebből 1 miniszteri tanácsos és 3 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt		22

	Tisztek kormányzóval	Segédhivatali tisztek irodavezetővel (1913-től segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-től főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen
A megadott összegek 1900 előtt forintban,						
1908	14	4	1	nincs	5 szolgál + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	26
1909	15	4	1	nincs	5 szolgál + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	27
1910	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1911	15	4	1	nincs	5 szolgál + 1 írógép-kezelőnő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 8	28

Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidíjjakkal, jutalmakkal, 1913-től családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgálasmélyzet nélkül, de gépirónóval
1900-tól koronában értendő		
134 063	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= ebből 1 miniszteri tanácsos + 3 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 4 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt	23 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
162 773	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= kormányzóhelyettestel együtt 4, ebből 3 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok (üresedésben) + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	19 - ebből a fogalmazógyakornok üresedésben
n.a.	1 kormányzó üresedésben + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos és közigazgatási előadó) + 1 pénzügyi előadó + 1 közgazdasági előadó + 1 tanügyi előadó: üresedésben (= 3 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 3 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 irodasegédtsiszt	21 - ebből a kormányzó és a tanügyi előadó üresedésben
168 190	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri osztálytanácsos miniszteri tanácsos cím és jelleggel, 2 miniszteri titkár miniszteri osztálytanácsos cím és jelleggel) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt	20 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben

	Tisztek kormányzóval	Segédhivatalisztek iro- davezetővel (1913-tól segédhivatali fő- igazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen
A megadott összegek 1900 előtt forintban,						
1912	14	4	1	nincs	6 szolga + 1 írógép-kezelő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 9	28
1913	15	4	1	nincs	7 szolga + 1 írógép-kezelő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 10	30
1914/1915	15	4	1	nincs	7 szolga + 1 írógép-kezelő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 10	30

Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidí- jakkal, jutalmakkal, 1913- tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgaszemélyzet nélkül, de gépirónóval
1900-tól koronában értendők		
167 640	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	19 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
175 700	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos) + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 3 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi főmérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtsiszt + 1 gépiró-kezelő	25 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
174 810	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 3 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi főmérnök, 1 egészségügyi szakközeg, 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtsiszt + 1 gépiró-kezelő: 1915: VÁLTOZÁS: összesen 2 miniszteri osztálytanácsos van a 3 helyett + 2 miniszteri titkár az 1 helyett	1914: 24 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben, 1915: 24 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben

	Tisztek kormányzóval	Segédhivatalisztek iro- davezetővel (1913-tól segédhivatali fő- igazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen
A megadott összegek 1900 előtt forintban,						
1916/1917 (előirányzat)	15	4	1	nincs	7 szolga + 1 írógép-kezelő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 10	30
1917/1918 (előirányzat)	15	4	1	nincs	7 szolga + 1 írógép-kezelő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 10	30

Törvénykezési provizórium
Személyes járandóságok+dologi kiadások 1871-1885-ig

Megállapított személyi kiadások költségvetése. Összeg összesen napidí- jakkal, jutalmakkal, 1913- tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTICT) alapján	MTICT alapján összesen - szolgaszemélyzet nélkül, de gépirónóval
1900-tól koronában értendők		
174 810	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 királyi főmérnök + 1 egészségügyi szakközeg - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató üresedésben + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtsiszt + 1 gépiró-kezelő 1917: NINCS VÁLTOZÁS	1916: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben 1917: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben
173 780 (előirányzat)	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 királyi főmérnök + 1 egészségügyi szakközeg - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató üresedésben + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtsiszt + 1 gépiró-kezelő 1918: VÁLTOZÁS: kormányzóhelyettes betöltve, előadókmegoszlása változik. korábban 2 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos volt, most 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár (tanügy) + 1 főállatorvos, csak 1 irodatiszt	1917: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben 1918: 22 - ebből a segédhivatali főigazgató üresedésben

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949, illetve Magyarország Tiszti Cím- és Névtára vonatkozó részei

XIV. 4. 2. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése, 1870–1918 - MTCT

Év	Megállapított személyi kiadások költségvetése Összeg összesen napidíjjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgaszemélyzet nélkül, de gépirónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1870	9 930	n.a.	n.a.
1871	23 830	n.a.	n.a.
1872	23 970	n.a.	n.a.
1873	23 970	1 kormányzó + 1 osztálytanácsos + 1 elnöki és miniszteri titkár üresedésben + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri fogalmazó - segédszemélyzet: 1 irodavezető + 2 hivataltiszt + 1 számtiszt	10 - egy elnöki és miniszteri titkár üresedésben
1874	23 970	n.a.	n.a.
1875	23 970	1 kormányzó + 1 osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető + 2 hivataltiszt + 1 számtiszt + 1 kapus + 3 hivatalszolga	13
1876	23 970	n.a.	n.a.
1877	24 670	n.a.	n.a.
1878	25 180	n.a.	n.a.
1879	25 230	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos (miniszteri tanácsos cím és jelleg) + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 irodavezető + 2 irodatiszt + 1 számtiszt	9
1880	25 530	n.a.	n.a.
1881	25 730	n.a.	n.a.
1882	25 830	n.a.	n.a.
1883	25 830	n.a.	n.a.
1884	27 830	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 hivataltiszt + 1 számtiszt	10
1885	26 080	n.a.	n.a.

Év	Megállapított személyi kiadások költségvetése Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgazemélyzet nélkül, de géprónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1886	26 080	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 hivataltsízt + 1 számtízt	10
1887	24 880	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 1 számtízt + 2 irodatiszt	9
1888	25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 számtízt	9
1889	25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 1 irodatiszt + 1 számtízt	8
1890	25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 számtízt	9
1891	25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 1 számtízt + 2 irodatiszt	9
1892	25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 számtízt	9
1893	25 380	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 számtízt	9
1894	30 240	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 hivataltsízt + 1 számtízt	9
1895	30 090	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri segédfogalmazó + 1 miniszteri fogalmazógyakornok - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	9

Év	Megállapított személyi kiadások költségvetése Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tisztí cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgazsemélyzet nélkül, de gépirónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1896	30 850	1 kormányzó + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	9
1897	30 850	1 kormányzó üresedésben + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 2 irodatiszt	9 - ebből a kormányzó üresedésben
1898	31 150	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 2 irodatiszt	9
1899	34 400	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 2 irodatiszt	9
1900	68 800	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	10
1901	69 800	1 kormányzó + 1 miniszteri tanácsos + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 1 miniszteri segédfogalmazó - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	10
1902 - Kormányzói Tanács	102 580	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 2 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 királyi mérnök (üresedésben) - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	14 - ebből egy királyi mérnök üresedésben

Év	Megállapított személyi kiadások költségvetése Összeg összesen napidíjjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tisztí cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgáltatás nélkül, de gépirónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1903	113 590	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok (üresedésben) + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtszt (1 üresedésben)	21 - ebből egy fogalmazógyakornok és egy irodatiszt üresedésben
1904	116 443	1 kormányzó üresedésben + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó üresedésben + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt (ebből egy üresedésben)	21 - ebből a kormányzó és egy segédirodatiszti üresedésben
1905	n.a.	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 3 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 miniszteri segédtitkár + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt (ebből egy üresedésben)	23 - ebből egy segédhivatali üresedésben
1906	134 587	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= 4 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 3 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 miniszteri segédtitkár + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt	23

Év	Megállapított személyi kiadások költségvetése Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tisztí cím- és névtára (= MICT) alapján	MICT alapján összesen - szolgazsemélyzet nélkül, de gépirónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1907	132 497	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= ebből 1 miniszteri tanácsos és 3 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt	22
1908	134 063	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= ebből 1 miniszteri tanácsos + 3 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 4 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt	23 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1909	162 773	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó (= kormányzóhelyetessel együtt 4, ebből 3 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 fogalmazógyakornok (üresedésben) + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	19 - ebből fogalmazógyakornok üresedésben

Év	Megállapított személyi kiadások költségvetése Összeg összesen napidíjjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen - szolgaszemélyzet nélkül, de gépirónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1910	n.a.	1 kormányzó üresedésben + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos és közigazgatási előadó) + 1 pénzügyi előadó + 1 közgazdasági előadó + 1 tanügyi előadó: üresedésben (= 3 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 3 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt + 1 irodasegédtszt	21 - ebből a kormányzó és a tanügyi előadó üresedésben
1911	168 190	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri osztálytanácsos miniszteri tanácsos cím és jelleggel, 2 miniszteri titkár miniszteri osztálytanácsos cím és jelleggel) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 3 irodatiszt	20 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1912	167 640	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos) + 3 miniszteri titkár + 1 miniszteri segédtitkár + 1 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 királyi mérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali igazgató + 2 irodatiszt	19 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben
1913	175 700	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos) + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 3 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi főmérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtszt + 1 gépiró-kezelő	25 - ebből a kormányzóhelyettes üresedésben

Év	Megállapított személyi kiadások költségvetése Összeg összesen napidíjjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen – szolgaszemélyzet nélkül, de gépirónóval
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1914/1915	174 810	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos, 2 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 3 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 2 fogalmazógyakornok + 1 királyi főmérnök + 1 egészségügyi szakközeg + 1 állatorvos - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtszt + 1 gépiró-kezelő: 1915: VALTOZÁS: összesen 2 miniszteri osztálytanácsos van a 3 helyett + 2 miniszteri titkár az 1 helyett	1914: 24 – ebből a kormányzóhelyettes üresedésben, 1915: 24 – ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben
1916/1917 (előirányzat)	174 810	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 királyi főmérnök + 1 egészségügyi szakközeg - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató üresedésben + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtszt + 1 gépiró-kezelő: 1917: NINCS VALTOZÁS	1916: 23 – ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben 1917: 23 – ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben

Év	Megállapított személyi kiadások költségvetése Összeg összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal	Magyarország tiszti cím- és névtára (= MTCT) alapján	MTCT alapján összesen – szolgásmélyzet nélkül, de gépírónővel
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők			
1917/1918 (előirányzat)	173 780	1 kormányzó + 1 kormányzóhelyettes (miniszteri tanácsos) üresedésben + 1 közigazgatási előadó + 1 pénzügyi előadó + 1 közigazgatási előadó + 1 tanügyi előadó: (= 2 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos) + 1 miniszteri osztálytanácsos + 2 miniszteri titkár + 2 miniszteri segédtitkár + 2 miniszteri fogalmazó + 2 miniszteri segédfogalmazó + 1 királyi főmérnök + 1 egészségügyi szakközeg - segédhivatal: 1 segédhivatali főigazgató üresedésben + 1 irodatiszt + 2 irodasegédtsiszt + 1 gépíró-kezelőnő 1918: VÁLTOZÁS: kormányzóhelyettes betöltve, előadók megoszlása változik: korábban 2 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos volt, most 1 miniszteri tanácsos + 2 miniszteri osztálytanácsos + 1 miniszteri titkár (tanügy) + 1 főállatorvos, csak 1 irodatiszt	1917: 23 - ebből a kormányzóhelyettes és a segédhivatali főigazgató üresedésben 1918: 22 - ebből a segédhivatali főigazgató üresedésben
Törvénykezési provizórium Személyes járandóságok+dologi kiadások 1871-1885-ig			

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949, illetve Magyarország Tiszti Cím- és Névtára vonatkozó részei

XIV. 4. 3. A Fiumei Kormányzóság személyzeti létszáma és költségvetése, 1870-1918 - MTCT nélkül

Év	Tisztek kormányzóval	Segédhivatalisztek irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen	Megállapított személyi kiadások költségvetése összesen napidíjjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők							
1870	5	1 + később megállapítandó végül 3	nincs	1	később megállapítandó, később 4	13	9 930
1871	5	3	nincs	1	4	13	23 830
1872	5	3	nincs	1	4	13	23 970
1873	5	3	nincs	1	4	13	23 970
1874	5	3	nincs	1	4	13	23 970
1875	5	3	nincs	1	4	13	23 970
1876	5	3	nincs	1	4	13	23 970
1877	5	3	nincs	1	4	13	24 670
1878	5	3	nincs	1	4	13	25 180
1879	5	3	nincs	1	4	13	25 230
1880	5	3	nincs	1	4	13	25 530
1881	5	3	nincs	1	4	13	25 730
1882	5	3	nincs	1	4	13	25 830
1883	5	3	nincs	1	4	13	25 830
1884	6	3	nincs	1	4	14	27 830
1885	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	26 080
1886	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	26 080

Év	Tisztek kormányzóval	Segédhivataliszek irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen	Megállapított személyi kiadások költségvetése összesen napidíjjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők							
1887	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	24 880
1888	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	25 380
1889	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	25 380
1890	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	25 380
1891	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	25 380
1892	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	25 380
1893	5	3	nincs	1	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	25 380
1894	5	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	12	30 240
1895	6	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	30 090
1896	6	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	30 850
1897	6	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	30 850

Év	Tisztek kormányzóval	Segédhivatalisztek irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen	Megállapított személyi kiadások költségvetése összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők							
1898	6	3	nincs	nincs	2 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 4	13	31 150
1899	6 + 1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 5	15	34 400
1900	6 + 1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 5	15	68 800
1901	6 + 1 fordító, azaz 7	3	nincs	nincs	3 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 5	15	69 800
1902 - tanács	12	4	1	nincs	4 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 6	23	102 580
1903	14	4	1	nincs	4 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 6	25	113 590
1904	15	4	1	nincs	5 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	27	116 443
1905	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1906	14	4	1	nincs	5 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	26	134 587
1907	14	4	1	nincs	5 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	26	132 497
1908	14	4	1	nincs	5 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	26	134 063

Év	Tisztek kormányzóval	Segédhivataltiszték irodavezetővel (1913-tól segédhivatali főigazgatóval)	Királyi mérnök (1913-tól főmérnök)	Számtiszt	Szolgák kapussal	Személyzet összesen	Megállapított személyi kiadások költségvetése összesen napidíjakkal, jutalmakkal, 1913-tól családi pótlékkal
A megadott összegek 1900 előtt forintban, 1900-tól koronában értendők							
1909	15	4	1	nincs	5 szolga + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 7	27	162 773
1910	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1911	15	4	1	nincs	5 szolga + 1 írógép-kezelőnő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 8	28	168 190
1912	14	4	1	nincs	6 szolga + 1 írógép-kezelőnő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 9	28	167 640
1913	15	4	1	nincs	7 szolga + 1 írógép-kezelőnő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 10	30	175 700
1914/1915	15	4	1	nincs	7 szolga + 1 írógép-kezelőnő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 10	30	174 810
1916/1917 (előirányzat)	15	4	1	nincs	7 szolga + 1 írógép-kezelőnő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 10	30	174 810
1917/1918 (előirányzat)	15	4	1	nincs	7 szolga + 1 írógép-kezelőnő + 1 ajtónálló + 1 kapus, azaz 10	30	173 780

Törvénykezési provizórium:
Személyes járandóságok+dologi kiadások 1871-1885-ig

Forrás: Országgyűlési dokumentumok. Állami költségvetés 1869-1949 vonatkozó részei

XIV. 5. Fiumei kormányzók, 1870–1920

	Zichy József	Szapáry Géza
Nemesi előnév	Zichi és Vásonkeői	Muraszombathi, széchyszigeti és szápári
Nemes	gróf	gróf
Dr.	igen	nem
Születési év	1841	1828
Születési hely	Pozsony, Pozsony vm.	Pozsony, Pozson vm.
Halálozás éve	1924	1898
Halálozás helye	Vedrőd, Pozsony vm.	Budapest
Apja neve	Zichy Ferenc	Szapáry Antal
Anyja neve	Demblin Mária de Ville	Keglevich Augusztá
Édesapja foglalkozása	királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, főispán, nagykövet	nagybirtokos, főlovászmester, honvéd őrnagy
Testvérek	Zichy Tivadar, Zichy Ágost, Zichy Ferenc	Szapáry Erzsébet, Szapáry Georgina
Felesége neve, házasság ideje	1. Odescalchi Ilona, 2. Maria Posch	Győry Mária
Házasság(ok) éve	1. 1878, 2. 1907 körül	1861
Kora házasságkötéskor (átlag: 32,2)	37	33
Gyermekei	Első feleségétől: Zichy Gyula, Zichy Klára, Második feleségétől: Zichy Márta	Szapáry László, Szapáry Pál, Szapáry Mária Eleonóra, Szapáry Alajos

	Zichy József	Szapáry Géza
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Nagyszombati érseki főgimnázium	n.a.
Főiskolai tanulmányok	Bécs - jog	n.a.
Végzettség, foglalkozás	jogtudományi doktor	katonai pálya
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz, francia	magyar, német, olasz, francia, angol
Fiumébe kerülés éve	1870	1873
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Andrássy Gyula	Szlávy József
Mikor lett kormányzó?	1870	1873
Hány évesen lett kormányzó? (átlagosan: 39)	29	45
Hivatali periódus - hivatali idő	1870. július 29. - 1872. december 15.	1873. február 26. - 1883. november 1.
Közvetlen oka a kinevezésének?	fiumei kormányzóság felállítása	Zichy József miniszteri kinevezése miatt betöltetlen az állás
Lemondásának/Leváltásának oka?	Földművelés-, ipar és kereskedelem- ügyi magyar miniszterré lett kinevezve	Családi okok, kereskedelemügyi tárcával konfliktusok

	Zichy Ágost	Batthyány Lajos
Nemesi előnév	Zichi és Vásonkeői	Németújvári és szabadbatthyány
Nemes	gróf	gróf
Dr.	igen	igen
Születési év	1852	1860
Születési hely	Penzing, később Bécs XIII. kerület	Egyed, Győr vm.
Halálozás éve	1925	1951
Halálozás helye	Bécs	Polgárdi, Fejér vm.
Apja neve	Zichy Ferenc	Batthyány Géza Viktor
Anyja neve	Demblin Mária de Ville	Batthyány Emanuela
Édesapja foglalkozása	királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, főispán, nagykövet	nagybirtokos
Testvérek	Zichy József, Zichy Tivadar, Zichy Ferenc	Batthyány Géza Viktor, Batthyány Béla
Felesége neve, házasság ideje	Hedwig von Wimpffen	Andrássy Ilona
Házasság(ok) éve	1881	1882
Kora házasságkötéskor (átlag: 32,2)	29	22
Gyermekei	Zichy Mária, Zichy Teodóra, Zichy Anasztázia	Batthyány Gyula, Batthyány Emanuela Katalin (Ella)

	Zichy Ágost	Batthyány Lajos
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Nagyszombati érseki főgimnázium	Székesfehérvár, Győri bencés gimnázium (magántanuló)
Főiskolai tanulmányok	Bécs, Budapest - jog	Budapest, Berlin, Párizs - jog, diplomáciai vizsga
Végzettség, foglalkozás	jogtudományi doktor	jogtudományi doktor
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz	magyar, német, olasz, francia
Fiumébe kerülés éve	1883–1892	1892
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Tisza Kálmán	Szapáry Gyula
Mikor lett kormányzó?	1883	1892
Hány évesen lett kormányzó? (átlagosan: 39)	31	32
Hivatali periódus - hivatali idő	1883. november 1. - 1892. március 6.	1892. március 6. - 1896. október 2.
Közvetlen oka a kinevezésének?	Szapáry Géza kinevezése	Zichy Ágost lemondása
Lemondásának/Leváltásának oka?	Tengerészeti Hatóság elnöki jogköreinek korlátozása, fiumei politikai konfliktusok	Helyi konfliktusok, tengerészeti hatóság elnöki jogköreinek csökkentése, sikkasztás

	Szapáry László	Roszner Ervin
Nemesi előnév	Muraszombathi, széchyszigeti és szápári	Roszeneki
Nemes	gróf	báró
Dr.	nem	igen
Születési év	1864	1852
Születési hely	Perkáta, Fehér m.	Varsány, Nógrád vm.
Halálozás éve	1939	1928
Halálozás helye	Bécs	Telekes, Vas vm.
Apja neve	Szapáry Géza	Roszner József
Anyja neve	Győry Mária	Gyürky Paulina
Édesapja foglalkozása	nagybirtokos, korábbi fiumei kormányzó	cs.k. kamarás és ezredes szolgálaton kívül
Testvérek	Szapáry Pál, Szapáry Mária Eleonóra, Szapáry Alajos	Roszner Eleonóra
Felesége neve, házasság ideje	Irene Ungnad von Weissenwolff	Forgách Klotild
Házasság(ok) éve	1910	1895
Kora házasságkötéskor (átlag: 32,2)	46	43
Gyermekei	Ridarcsik Emmától – házasságon kívül: Maritta	Roszner István, ifj. Roszner Ervin

	Szapáry László	Roszner Ervin
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Budapest – (valószínűleg)	n.a.
Főiskolai tanulmányok	Budapest – jog	Bécs, Budapest, Eger – jog
Végzettség, foglalkozás	jogtudomány	jogtudományi doktor
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz, angol, francia	magyar, német, olasz
Fiumébe kerülés éve	1897	1903
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Bánffy Dezső	Tisza István
Mikor lett kormányzó?	1897	1903
Hány évesen lett kormányzó? (átlagosan: 39)	33	51
Hivatali periódus - hivatali idő	1897. november 23. – 1903. augusztus 2.	1903. december 10. – 1905. február 17.
Közvetlen oka a kinevezésének?	municipális és kormányzóválság	Szapáry László bukását követően nincs más jelölt
Lemondásának/Leváltásának oka?	Dienes Dénes-féle megvesztegetési ügy	Kormányválság és Tisza István bukása, helyi politikai konfliktusok: Zanella OGY-i győzelme Ossoinack-kal szemben

	Szapáry Pál	Károlyi György
Nemesi előnév	Muraszombathi, széchyszigeti és szápári	Nagy-károlyi és kaplonyi
Nemes	gróf	gróf
Dr.	nem	nem
Születési év	1873	1871
Születési hely	Perkáta	Budapest
Halálozás éve	1917	1954
Halálozás helye	Bécs	Dombrád, Szatmár vm.
Apja neve	Szapáry Géza	Károlyi István
Anyja neve	Győry Mária	Csekolics Margit
Édesapja foglalkozása	nagybirtokos, korábbi fiumei kormányzó	OGY-i képviselő, nagybirtokos
Testvérek	Szapáry László, Szapáry Mária Eleonóra, Szapáry Alajos	Károlyi Melinda Ágota
Felesége neve, házasság ideje	Maria Przezdziecka	Frank Boriska
Házasság(ok) éve	1898	1891
Kora házasságkötéskor (átlag: 32,2)	25	20
Gyermekei	Szapáry Viktor Géza Konstantin, Szapáry Erzsébet, Szapáry Antal	Károlyi Georgina, Károlyi Melinda Mária

	Szapáry Pál	Károlyi György
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Budapest – Kegyesrendiek budapesti főgimnáziuma	Budapest – Kegyesrendiek budapesti főgimnáziuma
Főiskolai tanulmányok	Budapest - jog	Budapest - jog
Végzettség, foglalkozás	jogtudomány	jogtudomány
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, francia, olasz	magyar, német, olasz, angol
Fiumébe kerülés éve	1905	Nem vette át a hivatalát
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Fejérváry Géza	Fejérváry Géza
Mikor lett kormányzó?	1905	1906
Hány évesen lett kormányzó? (átlagosan: 39)	32	35
Hivatali periódus - hivatali idő	1905. október 17. – 1905. december 26.	1906. április 4. – 1906. április 29.
Közvetlen oka a kinevezésének?	Fejérváry-kabinet más alkalmas jelöltet nem talál	Fejérváry-kabinet más alkalmas jelöltet nem talál, Kristóffy József híve
Lemondásának/Leváltásának oka?	Kormányválság: képviselőház és a főrendiház egyhangú állásfoglalása a kormány ellen	Wekerle Sándor alakít kormányt, felmentése viszont késik alkalmas utód hiányában

	Nákó Sándor	Wickenburg István	Jekelfalussy Zoltán
Nemesi előnév	Nagyszentmiklósi (macedón eredetű)	Capellói	Jekel- és margitfalvi
Nemes	gróf	gróf	gróf
Dr.	nem	igen	nem
Születési év	1871	1859	1862
Születési hely	Bécs	Arad, Arad vm.	Variháza, Zemplén vm.
Halálozás éve	1923	1931	1945
Halálozás helye	Budapest	Velence, Fejér vm.	Budapest
Apja neve	id. Nákó Sándor	Wickenburg Ödön	Jekelfalussy Sándor
Anyja neve	Wittenberg Szabina Erzsébet	Horváth Stefánia Mária	Festetich Camilla
Édesapja foglalkozása	nagybirtokos	nagybirtokos, cs. és k. kamarás, őrnagy	nagybirtokos
Testvérek	Nákó Berta Erzsébet	Wickenburg Márk, Wickenburg Margit	Jekelfalussy Lajos, Jekelfalussy Dezső, Jekelfalussy Sándor, Jekelfalussy Béla, Jekelfalussy Camilla
Felesége neve, házasság ideje	1. Liphay Eszter, 2. : Hildegarde (Popper) Maria Peters	Pückler-Limpurg Mária Zsófia	Balázs Irma
Házasság(ok) éve	1. 1897 körül, 2. n.a.	1905	1890
Kora házasságkötéskor (átlag: 32,2)	26	46	28

	Nákó Sándor	Wickenburg István	Jekelfalussy Zoltán
Gyermekei	Első feleségtől: Nákó Berta Második feleségtől: Nákó Erzsébet Terézia	Wickenburg Mária-Márka	Jekelfalussy Marietta
Felekezet	római katolikus	római katolikus	római katolikus, majd unitárius
Középiskolai tanulmányok	Bécs - Theresianum	Bécs - Theresianum	Budapest
Főiskolai tanulmányok	katonai pálya	Bécs, Budapest - jog, államtudomány, adófelügyelői szakvizsga	Budapest, Bécs - jog
Végzettség, foglalkozás	n.a.	Jog - és államtudor	jogtudomány
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz, francia, angol	magyar, olasz, német, francia, angol, spanyol	magyar, német, olasz
Fiumébe kerülés éve	1906	1882	1909
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Wekerle Sándor	Khuen-Héderváry Károly	Wekerle Sándor
Mikor lett kormányzó?	1906	1910	1917
Hány évesen lett kormányzó? (átlagosan: 39)	35	51	55
Hivatali periódus - hivatali idő	1906. május 24. - 1909. december 7.	1910. november 13. - 1917. augusztus 31.	1917. július 31. - 1918. október 29./1921. július 21.
Közvetlen oka a kinevezésének?	Legalkalmasabb jelölt	Nincs más alkalmas jelölt	Nincs más alkalmas jelölt
Lemondásának/ Leváltásának oka?	Hivatalos indok: lánya egészségügyi állapota és gyakori távollétei. Feltételezhető valós ok: fiumei konfliktusok	IV. Károly lemondása	Fiumei kormányzóság felszámolása

XIV. 6. Fiumei kormányzói helyettesek és kormányzóhelyettesek, 1872–1920

	Vallentsits Antal	Abele Rezső
Nemesi előnév	-	lilienbergi
Nemes	nemes	báró
Dr.	igen	igen
Születési év	1829	1851
Születési hely	Blumenthal (Máslak), Temes vm.	Sauok, Galícia
Halálozás éve	1902	1923. augusztus 4. (öngyilkos)
Halálozás helye	Fiume	Budapest
Apja neve	Vallentsits Antal	Abele Ferenc
Anyja neve	Roth Anna	Bubba Irén
Édesapja foglalkozása	cs. k. tábornok	cs. k. tábornok
Testvérek	n.a.	nincs
Felesége neve	Jellouscheg Ludovika	Cunradi Márta
Házasság(ok) éve	1863	1884
Kora házasságkötéskor (átlag: 34,8)	34	33
Gyermekei	Vallentsits Pál, Vallentsits Guido, Vallentsits Károly, Vallentsits Margit	Abele Melitta, Abele Egon, Abele Tasziló, Abele Tibor

	Vallentsits Antal	Abele Rezső
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Gácsország (Halics - Galícia), Tarnow, Przemysl, Czernowitz (Bukovina)	Bécs - Theresianum
Főiskolai tanulmányok	Bécs, Graz - jog	Bécs, Budapest - jog
Végzettség, foglalkozás	jogtudor	jogtudor
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz	magyar, német, olasz
Fiumébe kerülés éve	1870	1875
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes?	Bánffy Dezső	Bánffy Dezső
Mikor lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes?	1872. december 9.	1896. október 9.
Hány évesen lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes? (átlagosan: 47,8)	43	45
Hivatali periódus - hivatali idő	1872. december 9. - 1873. február 27. (?), + 1885-ig ad hoc jelleggel	1896. november 9. - 1897. július 14.
Közvetlen oka a kinevezésének?	Zichy József lemondása, illetve földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri kinevezése	Batthyány Lajos lemondása, municipális válság kezelése
Lemondásának/Leváltásának oka?	Politikai okok	Közigazgatási bírósághoz ítélebíróvához nevezik ki

	Gaál Tibor	Wickenburg István	Egan Lajos
Nemesi előnév	hatvani	capellói	borostyánkői
Nemes	nemes	gróf	ír nemesség magyarosítása
Dr.	igen	igen	nem
Születési év	1861	1859	1852
Születési hely	Buda-Pest, Pest-Pilis-Solt	Arad, Arad vm.	Csáktornya, Zala vm.
Halálozás éve	1941	1931	1920
Halálozás helye	Budapest	Velenice, Fejér vm.	Borostyánkő, Ausztria
Apja neve	Gaál Eugén Ferenc	Wickenburg Ödön	Egan Ede
Anyja neve	Krudy Amália	Horváth Stefánia Mária	Koch Júlia
Édesapja foglalkozása	ügyvéd	cs. és k. kamarás, őrnagy	jószágigazgató
Testvérek	Gaál Adorján, Gaál Jolán, Gaál Aranka, Gaál Margit	Wickenburg Márk, Wickenburg Margit	ifj. Egan Ede, Egan Irma
Felesége neve	Török Sarolta	Pückler-Limpurg Mária Zsófia	Hanke Berta
Házasság(ok) éve	1891	1905	1883
Kora házasságkötéskor (átlag: 34,8)	30	46	31
Gyermekei	Gaál Gedeon, Gaál Ábris	Wickenburg Mária-Márka	Egan Béla
Felekezetű	református	római katolikus	római katolikus

	Gaál Tibor	Wickenburg István	Egan Lajos
Középiskolai tanulmányok	Budapest - Kegyesrendűek budapesti főgimnáziuma	Bécs - Theresianum	Bécs, Pest, Szombathely
Főiskolai tanulmányok	Budapest - jog	Bécs, Budapest - jog, államtudomány, adófelügyelői szakvizsga	Drezda, Bécs, Budapest - műegyetem, mérnöki diploma
Végzettség, foglalkozás	államügyész	jog - és államtudor	mérnök
Nyelvtudása (legalább)	magyar, olasz, német	magyar, olasz, német, francia, angol, spanyol	magyar, német, angol, olasz, francia
Fiumébe kerülés éve	1894	1882	1885
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes?	Bánffy Dezső	Wekerle Sándor	Wekerle Sándor
Mikor lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes?	1897. augusztus 1.	1908. szeptember 9.	1917. szeptember 26.
Hány évesen lett kormányzói helyettes/kormányzóhelyettes? (átlagosan: 47,8)	36	50	65
Hivatali periódus - hivatali idő	1897. július 14. - 1897. november, 1903. augusztus 2. - 1903. december 10., 1905. november 17. - 1905. október 17., 1905. december 26. - 1906. április 4., legutolsó felmentése: 1907. augusztus 27-ig (de már több, mint egy éve nem tartózkodott Fiumében)	1908. szeptember 9. - 1910. november 13. (de ténylegesen már 1906. júniusától kezdve helyettesíti Nákó Sándort) + 1909. január 5-től a Tengerészeti Hatóság vezetője	1917. szeptember 26. - 1919. június 1. (nyugdíjazták, de állományon kívüli szolgálatban tartják 1920. május 4-ig)
Közvetlen oka a kinevezésének?	Abele Rezső közigazgatási bírósághoz kerülése, municipális válság kezelése	Nákó Sándor gyakori távollétei, municipális válság kezelése	Jekelfalussy Zoltán kérésére az ügyvitel biztosítása érdekében, Kankovszky Ferenc nyugdíjazása
Lemondásának/Leváltásának oka?	Miniszterelnökséghez helyezik át	1917-es kormányváltás	Fiumei kormányzóság felszámolása

XIV. 7. Országgyűlési képviselők, 1869–1918

	Giovanni Ciotta	Zichy József
Nemesi előnév	–	Zichi és Vásonkeői
Nemes/patrícius	igen, patrícius	gróf
Dr.	nem	igen
Születési év	1824	1841
Születési hely	Fiume	Pozsony, Pozsony vm.
Halálozás éve	Lovran, Ausztria	1924
Halálozás helye	1903	Vedrőd, Pozsony vm.
Apja neve	Lorenzo de Ciotta	Zichy Ferenc
Anyja neve	Andreina Maria Adamich	Demblin Mária de Ville
Édesapja foglalkozása	kereskedő	királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, főispán, nagykövet
Testvérek	Eugenio de Ciotta, Ernestia de Ciotta	Zichy Tivadar, Zichy Ágost, Zichy Ferenc
Felesége neve	Natalia Ritter von Zahony	1. Odescalchi Ilona 2. Maria Posch
Házasság(ok) éve	1863	1. 1878, 2. 1907 körül
Kora házasságkötéskor	39	1. 37 2. 66
Gyermekei	Alice de Ciotta, Eymée de Ciotta	Első feleségétől: Zichy Gyula, Zichy Klára, Második feleségétől: Zichy Márta
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Nagyszombati érseki főgimnázium

	Giovanni Ciotta	Zichy József
Főiskolai tanulmányok	Bécs - mérnök	Bécs - jog
Végzettség, foglalkozás	mérnök, tulajdonos, katona, vállalkozó, elnökségi tag	jogtudományi doktor,
Nyelvtudása (legalább)	olasz, német, francia, 1869 után magyar	magyar, német, olasz, francia
Fiumébe kerülés éve	Fiumei születésű	1870
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett országgyűlési képviselő?	Andrássy Gyula	Szlávy József
Mikor lett országgyűlési képviselő Fiumében?	1869, 1872	1873
Hány évesen lett országgyűlési képviselő Fiumében? (átlagosan: 41,7)	1. 45 2. 48	32
Hivatali periódus - hivatali idő	1869–1872	1873–1875
Kivel szemben választják meg?	Vukovics Sebő (akit Gasparo Matkovich támogatott)	egyhangúlag
Szavazatok száma, aránya	1869: 1424 szavazóból 614 vett részt. Ciotta: 428, Vukovics: 185, 1872: kb. 1600 választóból 369 szavazott. 1872: Ciotta: ? Vukovics: 19 - az utolsó pillanatban jelölik	egyhangúlag
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Deák-párt	Deák-párt, majd 1875-től Szabadelvű
Podestà	igen	nem
Kormányzó	nem	igen
Lemondásának/Leváltásának oka?	Podestà lesz	külföldre utazik politikai és társadalmi intézmények tanulmányozása céljából

	Luigi Peretti	Csernátóy Lajos
Nemesi előnév	nincs adat	Alsó-Csernátóni Cseh
Nemes/patrícius	igen, patrícius	igen, székely nemesi család
Dr.	igen	nem
Születési év	1819	1823
Születési hely	Fiume	Kolozsvár
Halálozás éve	1892	1901
Halálozás helye	Fiume	Budapest
Apja neve	Francesco Peretti	VI. Csernátóy Péter
Anyja neve	Maria Sporer	Némethy Mária
Édesapja foglalkozása	ügyvéd, Patrizio Consigliere tagja, Fiume város és kerületének közkincstárnoka	gubernialis cancellista, reg. gubernialis concipista
Testvérek	Luigia Peretti, Francesca Peretti, Giovanni Peretti, Francesco Peretti	nincs
Felesége neve	Giovanna Peretti (?)	nincs
Házasság(ok) éve	nincs adat	nem releváns
Kora házasságkötéskor	nincs adat	nem releváns
Gyermekei	Fiume	nem releváns
Felekezet	római katolikus	református
Középiskolai tanulmányok	Fiume, Pécs	Kolozsvári Református Kollégium
Főiskolai tanulmányok	Pozsony - jog	nincs
Végzettség, foglalkozás	bíró	szerkesztő, újságíró, Kossuth Lajos titkára

	Giovanni Ciotta	Csernátóy Lajos
Nyelvtudása (legalább)	olasz, magyar, német	magyar, olasz, német, angol, francia
Fiumébe kerülés éve	Fiumei születésű	1878
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett országgyűlési képviselő?	Tisza Kálmán	Tisza Kálmán
Mikor lett országgyűlési képviselő Fiumében?	1875	1878, 1881, 1884, 1887
Hány évesen lett országgyűlési képviselő Fiumében? (átlagosan: 41,7)	59	1. 55 2. 58 3. 62 4. 64
Hivatali periódus - hivatali idő	1875–1878	1878–1892
Kivel szemben választják meg?	1878 - Perettivel szemben Szapáry Gyula kormányzót választják meg. (20 résztvevő: 18 tisztviselő, 2 polgár). 1 hónappal később Tisza Kálmánt Fiumében is jelölik, ahol Tisza 154 szavazatot szerzett, Peretti pedig 58-at. Sem SZ.P., sem Tisza nem vállalta el a képviselőséget.	1887-ben Maderspach Sándorral szemben
Szavazatok száma, aránya	egyhangúlag	1878-egyhangúlag 12 polgár részvételével (?), 1881 - egyhangúlag, 1884 - egyhangúlag, 1887 - Maderspach Sándor (szabadelvű): Csernátóy: 276, Maderspach: 68
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Szabadelvű, majd 1875-től Ellenzéki	Szabadelvű
Podestà	nem	nem
Kormányzó	nem	nem
Lemondásának/Leváltásának oka?	Lloyd szerződés megkötése. Peretti egy külön magyar tengerészeti hajóvállalat létesítését sürgette (1878 májusában nyújtja be a lemondását)	Közbizalom elvesztése, a fiumeiek Batthyány Tivadar mögé sorakoznak fel

	Batthyány Tivadar	Batthyány Lajos
Nemesi előnév	Németújvári és szabadbatthyány	Németújvári és szabadbatthyány
Nemes/patrícius	gróf	gróf
Dr.	nem	igen
Születési év	1859	1860
Születési hely	Zalaszentgrót	Egyed, Győr vm.
Halálozás éve	1931	1951
Halálozás helye	Budapest	Polgárdi, Fejér vm.
Apja neve	Batthyány Zsigmond	Batthyány Géza Viktor
Anyja neve	Erdődy Johanna	Batthyány Emanuela
Édesapja foglalkozása	nagybirtokos	nagybirtokos
Testvérek	Batthyány István, Batthyány Zsigmond, Batthyány Vilmos, Batthyány Béla, Batthyány Tamás, Batthyány Ernesztina, Batthyány Jusztina	Batthyány Géza Viktor, Batthyány Béla
Felesége neve	Batthyány Olga	Andrássy Ilona
Házasság(ok) éve	1886	1882
Kora házasságkötéskor	27	22
Gyermekei	Batthyány Johanna (Janka), Batthyány Ludovika (Lujza)	Batthyány Gyula, Batthyány Emanuela Katalin (Ella)
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Kalocsai főgimnázium	Székesfehérvár, Győri bencés gimnázium (magántanuló)

	Batthyány Tivadar	Batthyány Lajos
Főiskolai tanulmányok	Fiumei Tengerészeti Akadémia - kereskedelmi tengerészet	Budapest, Berlin, Párizs - jog, diplomáciai vizsga
Végzettség, foglalkozás	tengerészkapitány	jogtudományi doktor
Nyelvtudása (legalább)	magyar, német, olasz, valamennyire horvát	magyar, német, olasz, francia
Fiumébe kerülés éve	Még a Nautica hallgatójaként	1892
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett országgyűlési képviselő?	1892-ben Szapáry Gyula, 1896-ban Bánffy Dezső	Széll Kálmán
Mikor lett országgyűlési képviselő Fiumében?	1892, 1896	1901
Hány évesen lett országgyűlési képviselő Fiumében? (átlagosan: 41,7)	1. 33 2. 37	41
Hivatali periódus - hivatali idő	1892-1896, 1896-1901	1901-1905
Kivel szemben választják meg?	Csernátorny Lajos (visszavonják a jelölését az utolsó pillanatban)	Riccardo Zanella
Szavazatok száma, aránya	1892-ben egyhangúlag, 1896-ban: egyhangúlag, mert Maderspach Sándor visszalépett	2177-ből 1344-en szavaznak. Batthyány: 839, Zanella: 505
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Szabadelvű párt, illetve 1894-1896 között Disszidens	Szabadelvű
Podestà	nem	nem
Kormányzó	nem	igen
Lemondásának/Leváltásának oka?	Közbizalom elvesztése, máshol jelölteti magát	Máshol jelölteti magát

	Riccardo Zanella	Michele Maylender
Nemesi előnév	-	nincs
Nemes/patrícius	nem	nem
Dr.	nem	igen
Születési év	1875	1863
Születési hely	Fiume	Fiume
Halálozás éve	1959	1911
Halálozás helye	Róma, Olaszország	Budapest
Apja neve	Giovanni Battista Zanella	Giuseppe Maylender
Anyja neve	Teresa Antoncich	Giovanna Rasum
Édesapja foglalkozása	munkás, vasúti értesítők árulása	kereskedő
Testvérek	Ida Zanella	Edvige Maylender, Albino Maylender, Cecilia Maylender, Giovanna Maylender
Felesége neve	Maria (Mary) Sirola	Giulietta Venchiarutti
Házasság(ok) éve	1921 után pár évvel	1891
Kora házasságkötéskor	legalább 46 éves	28
Gyermekei	ifj. Riccardo Zanella (Dino - 1921), Vittorio Titty Zanella	nincs
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Fiume
Főiskolai tanulmányok	Budapest - Felső kereskedelmi akadémia	Budapest, Kolozsvár - jog

	Riccardo Zanella	Michele Maylender
Végzettség, foglalkozás	kereskedelmi professzor, könyvvitel, újságíró	ügyvéd
Nyelvtudása (legalább)	olasz, német, magyar, horvát	olasz, német, magyar
Fiumébe kerülés éve	Fiumei születésű	Fiumei születésű
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett országgyűlési képviselő?	Wekerle Sándor	Khuen-Héderváry Károly
Mikor lett országgyűlési képviselő Fiumében?	1905, 1906	1910
Hány évesen lett országgyűlési képviselő Fiumében? (átlagosan: 41,7)	1. 30 2. 31	47
Hivatali periódus - hivatali idő	1905-1906, 1906-1910	1910-1911
Kivel szemben választják meg?	1905-ben Andrea Ossoinack (Tisza-párti), 1906-ban Ghyczy Kálmán Függetlenségi	Riccardo Zanella - pártunkívüli
Szavazatok száma, aránya	Ossoinack-kal szemben: 2234 szavazóból 1533 vesz részt, ebből Zanella: 860, Ossoinack: 673, Ghyczy Kálmánnal szemben: 1459-en szavaztak. Zanella: 1033, Ghyczy: 426	2300-ból 1734-en szavaztak. Maylender 958, Zanella: 555
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	1905 - disszidens, 1906 - Alkotmánypárt	Nemzeti Munkapárt
Podestà	igen, választott, de nem szentesített podestà	igen
Kormányzó	nem	nem
Lemondásának/Leváltásának oka?	Michele Maylender legyőzi az 1910-es választáson	Meghalt

	ifj. Antonio Vio (III.)	Andrea Ossoinack
Nemesi előnév	nincs	nincs
Nemes/patrícius	igen, patrícius	nem
Dr.	igen	nem
Születési év	1875	1876
Születési hely	Fiume	Fiume
Halálozás éve	1949	1965
Halálozás helye	Bolzano, Olaszország	Merano
Apja neve	id. Antonio Vio (II.)	Luigi Ossoinack
Anyja neve	Maria Melani	Anna Baccich
Édesapja foglalkozása	ügyvéd	nagykereskedő, nagyvállalkozó, föld- és gyártulajdonos
Testvérek	Leo Vio, Amleto Vio, Gastone Vio, Romeo Vio, Loris Vio, Willy Vio, Arturo Vio, + Anita Vio, Carmen Vio, Vanda Vio (ebből páran csak féltestvérek és az apa 2. házasságából származnak)	Gennaro Ossoinack, Nicolo Ossoinack, Luigia Ossoinack, Tassilo Ossoinack, Renzo Ossoinack
Felesége neve	Maria Catti	Székely Irén
Házasság(ok) éve	1908 körül	1906
Kora házasságkötéskor	33 (?)	30
Gyermekei	Eric Vio, Raoul Vio	Ferdinando Ossoinack
Felekezet	római katolikus	római katolikus
Középiskolai tanulmányok	Fiumei állami gimnázium, majd fiumei horvát gimnázium	Pozsonyi Kereskedelmi Akadémia

	ifj. Antonio Vio (III.)	Andrea Ossoinack
Főiskolai tanulmányok	Gracz, Pécs, Budapest, Kolozsvár - jog	Kolozsvár, München - Szépművészeti Egyetem
Végzettség, foglalkozás	ügyvéd	nagyiparos, tulajdonos, vállalkozó, gyáros
Nyelvtudása (legalább)	olasz, horvát, magyar, német	olasz, német, magyar, angol, francia
Fiumébe kerülés éve	Fiumei születésű	Fiumei születésű
Kinek a miniszterelnöksége alatt lett országgyűlési képviselő?	Khuen-Héderváry Károly	Tisza István
Mikor lett országgyűlési képviselő Fiumében?	1911	1915
Hány évesen lett országgyűlési képviselő Fiumében? (átlagosan: 41,7)	36	39
Hivatali periódus - hivatali idő	1911-1915	1915-1918
Kivel szemben választják meg?	Riccardo Zanella - pártonkívüli	Giovanni Rubinich, de visszalép. Ossoinackot így egyhangúlag választják meg
Szavazatok száma, aránya	1730 szavazóból Vio: 1007, Zanella: 723	egyhangúlag
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Nemzeti Munkapárt, majd párton kívüli lesz	Nemzeti Munkapárt
Podestà	igen, podestà, majd 1918 októberétől sindaco	nem
Kormányzó	nem	nem
Lemondásának/Leváltásának oka?	Podestává választják	Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, Fiume képviselője lesz a párizsi béketárgyalásokon

XIV. 8. Podestàk, 1872–1918

	Ernesto de Verneda	Giovanni Ciotta
Nemesi előnév	nincs	nincs
Nemes/patrícius	igen, mindkettő	igen, patricius
Dr.	igen	nem
Születési év	1825	1824
Születési hely	Fiume	Fiume
Halálozás éve	1881	1903
Halálozás helye	Velence	Lovran
Apja neve	Antonio Verneda	Lorenzo Ciotta
Anyja neve	Antonia Marocchino	Andreina Maria Adamich
Édesapja foglalkozása	patrícius, tanácsos, kormányzói hivatal vezetője, elnökségi titkár	kereskedő
Testvérek	Ladislao Verneda, Federico Verneda	Eugenio de Ciotta, Ernestia de Ciotta
Felesége neve	n.a.	Natalia von Ritter
Gyermekei	n.a.	Alice de Ciotta, Eymée de Ciotta
Felekezet	római katolikus	római katolikus

	Ernesto de Verneda	Giovanni Ciotta
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Fiume
Főiskolai tanulmányok	Fiume, Győr - jog	Bécs - mérnök
Végzettség, foglalkozás	tanács-jegyző, tanácselnök, bíró, városi tanács titkára, városi képviselő	mérnök, tulajdonos, katona, részvényes
Nyelvtudása (legalább)	olasz, német, horvát, magyar	olasz, német, francia, 1869 után magyar
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Lónyay Menyhért	Lónyay Menyhért
Mikor lett podestà?	1872	1872, 1878, 1884, 1890
Hány évesen lett először podestà? (átlagosan: 46,75)	47	48
Hivatali periódus - hivatali idő (megválasztás napjától a lemondás hónapjáig)	1872. augusztus 29. – 1872 október	1872. november 3. – 1896. október
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Liberális Párt (Partito Liberale)	Liberális Párt (Partito Liberale)
Országgyűlési képviselet	igen, Zágrábban	igen
Lemondásának/Leváltásának oka?	Egészségügyi okok	Autonomisták szerveződése, kormány központosítása, politikai bázisának felmorzsolódása, előrehaladott kora

	Michele Maylender	Vallentsits Antal
Nemesi előnév	nincs	nincs
Nemes/patrícius	nem	igen
Dr.	igen	igen
Születési év	1863	1829
Születési hely	Fiume	Blumenthal (Máslak) Temes vm.
Halálozás éve	1911	1902
Halálozás helye	Budapest	Fiume
Apja neve	Giuseppe Maylender	Antonio Vallentsits
Anyja neve	Giovanna Rasum	Roth Anna
Édesapja foglalkozása	kereskedő	tábornok, édesanyja: "privata"
Testvérek	Edvige Maylender, Albino Maylender, Cecilia Maylender, Giovanna (Nina Gerger) Maylender	n.a.
Felesége neve	Giulietta Venchiarutti	Jellouscheg Ludovika
Gyermekei	nincs	Vallentsits Pál, Vallentsits Guido, Vallentsits Károly, Vallentsits Margit
Felekezet	római katolikus	római katolikus

	Michele Maylender	Vallentsits Antal
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Gácsország (Halics - Galícia), Tarnow, Przemysl, Czernowitz (Bukovina)
Főiskolai tanulmányok	Budapest, Kolozsvár - jog	Bécs, Graz - jog
Végzettség, foglalkozás	ügyvéd	miniszteri tanácsos (állami tisztviselő)
Nyelvtudása (legalább)	olasz, német, magyar	magyar, német, olasz
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	1897 - Bánffy Dezső, 1901 - Széll Kálmán	Bánffy Dezső
Mikor lett podestà?	1897, 1898 (5x), 1901	1898. augusztus
Hány évesen lett először podestà? (átlagosan: 46,75)	34	69
Hivatali periódus - hivatali idő (megválasztás napjától a lemondás hónapjáig)	1897, 1901. február 3. - 1901. október	1898. augusztus - 1901. június (?)
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Autonóm Párt (Partito Autonomo), Autonóm Liga (Lega Autonoma)	kinevezett polgármester
Országgyűlési képviselet	igen	nem
Lemondásának/Leváltásának oka?	Politikai ellehetetlenülés a központi kormánnyal való megegyezés következtében	Kormányzói Tanács megalakulása

	Francesco Vio	Riccardo Zanella
Nemesi előnév	nincs	nincs
Nemes/patrícius	igen, patrícius	nem
Dr.	igen	nem
Születési év	1863	1875
Születési hely	Fiume	Fiume
Halálozás éve	1954	1959
Halálozás helye	Milánó	Róma
Apja neve	Antonio Vio (I.) (1812-1883)	Giovanni Battista Zanella
Anyja neve	Maria Medanich	Teresa Antoncich
Édesapja foglalkozása	ügyvéd	munkás, vasúti értesítő árulása
Testvérek	id. Antonio Vio II.	Ida Zanella
Felesége neve	Ortensia Baccarcich	Maria (Mary) Sirola
Gyermekei	5 gyereke volt, ebből az egyik Ferruccio Vio	íj. Riccardo Zanella (Dino - 1921), Vittorio Titty Zanella
Felekezet	római katolikus	római katolikus

	Francesco Vio	Riccardo Zanella
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Fiume
Főiskolai tanulmányok	Graz, Bécs, Grac, Budapest - jog	Budapest - Felső kereskedelmi akadémia
Végzettség, foglalkozás	ügyvéd	kereskedelmi professzor, könyvvitel, újságíró
Nyelvtudása (legalább)	német, olasz, horvát (?), magyar (?)	olasz, német, magyar, horvát
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Széll Kálmán	Tisza István
Mikor lett podestà?	1902, 1907, 1911,	1914
Hány évesen lett először podestà? (átlagosan: 46,75)	39	39
Hivatali periódus - hivatali idő (megválasztás napjától a lemondás hónapjáig)	1902. március 22. - 1913. június	1914. március 24.
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Autonóm Párt (Partito Autonomo), Autonóm Liga (Lega Autonoma)	Autonóm Párt (Partito Autonomo)
Országgyűlési képviselet	nem	igen
Lemondásának/Leváltásának oka?	Határrendőrség felállítása, Icilio Baccich kiutasítása, politikai ellehetetlenülés	Uralkodói megerősítés hiánya miatt hivatalba se lép

	Francesco Gilberto Corossacz	ifj. Antonio Vio (III.)
Nemesi előnév	nincs	nincs
Nemes/patrícius	nem	igen, patrícius
Dr.	nem	igen
Születési év	1856	1875
Születési hely	Fiume	Fiume
Halálozás éve	1942	1949
Halálozás helye	Fiume	Bolzano
Apja neve	Giovanni Corossacz	id. Antonio Vio (II.)
Anyja neve	Ifigenia Medanich	Maria Melani
Édesapja foglalkozása	bankár, vállalkozó	ügyvéd, jogász
Testvérek	Agostino Corossacz	Leo Vio, Amleto Vio, Gastone Vio, Romeo Vio, Loris Vio, Willy Vio, Arturo Vio, + Anita Vio, Carmen Vio, Vanda Vio. Belőlük páran. (Pl. Arturo, Vanda) az apa 2. házasságából, Guglielmina Prodamtól származnak.
Felesége neve	Derencini Carolina	Maria Catti
Gyermekei	Gilberto Corossacz, Francesco Corossacz	Eric Vio, Raoul Vio
Felekezet	római katolikus	római katolikus

	Francesco Gilberto Corossacz	ifj. Antonio Vio (III.)
Középiskolai tanulmányok	Fiume	Fiumei állami gimnázium, majd fiumei horvát gimnázium
Főiskolai tanulmányok	Fiume, Graz - Kereskedelmi akadémia	Grac, Pécs, Kolozsvár, Budapest, Kolozsvár - jog
Végzettség, foglalkozás	bankár, gyáros, dán tiszteletbeli konzul	ügyvéd, jogtudományi doktor
Nyelvtudása (legalább)	olasz, német, horvát, francia, román	olasz, horvát, magyar, német
Kinek a miniszterelnöksége alatt?	Tisza István	Tisza István
Mikor lett podestà?	1914	1915
Hány évesen lett először podestà? (átlagosan: 46,75)	58	40
Hivatali periódus - hivatali idő (megválasztás napjától a lemondás hónapjáig)	1914. május 30. - 1915. június	1915. augusztus 21. - 1918. október 29., utána sindaco lesz
Párttagság a fiumei mandátum betöltése alatt	Autonóm Párt (Partito Autonomo)	Autonóm Párt (Partito Autonomo), Autonóm Liga (Lega Autonoma)
Országgyűlési képviselet	nem	igen
Lemondásának/Leváltásának oka?	A Rappresentanza bizalmának elvesztése, obstrukció, kormányozhatatlanság	Gabriele d'Annunzio hatalmának erősödése, a FONT háttérbe szorítása

XIV. 9. Podestà-választások

Választás éve	Név	Szavazó város- atyák	Szavazat a nyer- tesre	Ellenjelölt	Szavazat	Ellenjelölt	Szava- zat
1898. január 10.							
Podestà	Michele Maylender	54	43	Francesco Vio	3		
1. aelnök	×						
2. aelnök	×						
1898. január 12.							
Podestà	Michele Maylender	54	43	Francesco Vio	2		
1. aelnök	×						
2. aelnök	×						
1898. április 28.							
Podestà	Michele Maylender	56	44	Pietro Milcenich	7		
1. aelnök	×						
2. aelnök	×						
1898. május 5. I. kör							
Podestà	Michele Maylender	55	26 vagy 27	Pietro Milcenich	26		
1. aelnök	×						
2. aelnök	×						
1898. május 5. II. kör							
Podestà	Michele Maylender	56	31 vagy 34	Pietro Milcenich	19 vagy 17		
1. aelnök	×						
2. aelnök	×						
1901. február 3.							
Podestà	Michele Maylender	54	51	×			
1. aelnök	Vio Francesco	54	49	Nicoló Gelletich	4		
2. aelnök	A. F. Luppis	54	46	Nicoló Gelletich	4	A. F. Smoquina	1

Piros Feloszlott gyűlés

× Nincs választás/ellenjelölt

áttekintő táblázata, 1872–1915

Ellenjelölt	Szava- zat	Ellenjelölt	Szava- zat	Ellenjelölt	Szava- zat	Ellenjelölt	Szava- zat	Ellen- jelölt	Szava- zat	Üres
										8 üres
										9 üres
										5 üres
										3 üres
										4 üres
										3 üres
										1 üres
Francesco Vio	1	Luigi Osoinack	1							1 üres

XIV. 9. Podestà-választások

Választás éve	Név	Szavazó város- atyák	Szavazat a nyer- tesre	Ellenjelölt	Szavazat	Ellenjelölt	Szava- zat
1902. március 22.							
Podestà	Francesco Vio	51	45	Michele Maylender	5	Giovanni Radich	
1. alelnök	Andrea Bellen	51	45	ifj. Minach János	1	Ferdinando Kuscher	1
2. alelnök	A. F. Luppis	marad a helyén	×	×			
1907. június 28.							
Podestà	Francesco Vio	52	45	Riccardo Zanella	6		
1. alelnök	Andrea Bellen	52	43	ifj. Antonio Vio	4	A. F. Luppis	2
2. alelnök	A. F. Luppis	52	44	ifj. Antonio Vio	4	Riccardo Zanella	1
1911. június 17.							
Podestà	Francesco Vio	45	43	×			
1. alelnök	Donato Mohovich	45	43	×			
2. alelnök	Andrea Ossoinack	45	43	×			
1914. március 24.							
Podestà	Riccardo Zanella	55	52	Francesco Gilberto Corossacz	1		
1. alelnök	Francesco Gilberto Corossacz	56	54	×			
2. alelnök	Antonio Grossich	56	54	×			
1914. május 30.							
Podestà	Francesco Gilberto Corossacz	52	51	×			
1. alelnök	Antonio Grossich	52	51	×			
2. alelnök	Giovanni Schittar	52	49	×			
1915. augusztus 21.							
Podestà	ifj. Antonio Vio	49	44	×			
1. alelnök	Giovanni Prodam	49	44	Venceslao Celligoi	1		
2. alelnök	Venceslao Celligoi	49	42	Ermanno Bruss	1	Massimiliano Mikocz	1

áttekintő táblázata, 1872–1915

Ellenjelölt	Szava- zat	Ellenjelölt	Szava- zat	Ellenjelölt	Szava- zat	Ellen- jelölt	Szava- zat	Ellen- jelölt	Szava- zat	Üres
										1 üres
Giovanni Randich	1	Giovanni Ossoinack	1							
										1 üres
Enrico de Ivanossich	1	Ferdinando Kuscher	1							1 üres
Nicoló Gelletich	1	Angelo Martich	1							1 üres
										2 üres
										2 üres
										2 üres
										2 üres
										2 üres
										1 üres
										1 üres
										3 üres
										5 üres
										4 üres
										5 üres

XIV. 10. Kormányzók és helyetteseik, podestàk, országgyűlési képviselők teljes archontológiája

Fiume és a magyar-horvát tengerpart kinevezett kormányzói (1870–1921)

Zichy József: 1870–1872

Szapáry Géza: 1873–1883

Zichy Ágost: 1883–1892

Batthyány Lajos: 1892–1896

Szapáry László: 1897–1903

Roszner Ervin: 1903–1905

Szapáry Pál: 1905

Károlyi György: 1906 (hivatalát belpolitikai okokból nem foglalhatta el)

Nákó Sándor: 1906–1909

Wickenburg István: 1910–1917

Jekelfalussy Zoltán: 1917–1918/1921

Fiume kormányzói helyettesei (1872–1901) és kormányzóhelyettesei (1901–1920)

Vallentsits Antal: 1872–1885

Abele Rezső: 1896–1897

Gaál Tibor: 1897–1901, 1901–1907

Wickenburg István: 1908–1910

Egan Lajos: 1917–1920 (1919-ben nyugdíjazták, de létszámon kívülként továbbra is szolgálatban maradt)

Fiume podestài (1872–1918)

Ernesto de Verneda: 1872
Giovanni de Ciotta: 1872–1896
Michele Maylender: 1897–1901 (megszakításokkal)
Vallentsits Antal: 1898–1901 (kinevezett)
Francesco Vio: 1902–1913
Riccardo Zanella: 1914 (nem megerősített)
Francesco Gilberto Corossacz: 1914–1915
ifj. Antonio Vio: 1915–1918

Fiume országgyűlési képviselői (1867–1918)

Radich Ákos: 1867–1869
Giovanni Ciotta: 1869–1872, 1872
Zichy József: 1873–1875
Luigi Peretti: 1875–1878
Csernátony Lajos: 1878–1892
Batthyány Tivadar: 1892–1901
Batthyány Lajos: 1901–1905
Riccardo Zanella: 1905–1906, 1906–1910
Michele Maylender: 1910–1911
ifj. Antonio Vio: 1911–1915
Andrea Ossoinack: 1915–1918

XIV. 11. Kormányzók és parlamenti képviselők életrajzai

Batthyány Lajos gróf, németújvári és szabadbatthyány (Egyed, 1860. július 27.–Polgárdi, 1951. december 27.): Győr vármegye és város főispánja, fiumei kormányzó, Győr, illetve Fiume magyar országgyűlési képviselője.

Batthyány Lajos Batthyány Géza és Batthyány Emanuella (Emma) fiaként Egyeden látta meg a napvilágot. Édesanyja révén Magyarország első miniszterelnökének, Batthyány Lajosnak az unokája. Elemi és középfokú iskoláit Székesfehérváron és Győrben végezte, később jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben, Párizsban folytatta. Tanulmányai befejeztével jogtudományi doktori címet szerzett. Beszélt németül, franciául és olaszul a diplomáciai vizsga letételével külpolitikai szolgálatokra is minősítette magát.

1882-ben megházasodott. Andrássy Gyula külügyminiszter lányát, Ilonát vette feleségül. Házasságukból két gyermek született: a későbbi festőművész, Batthyány Gyula és Emanuela. 1883-ban Khuen-Héderváry Károly horvát bánná kinevezésével Győr vármegye és Győr város főispánja lett, majd Baross Gáborral, Győr képviselőjével együtt komoly városfejlesztő, modernizációs programot hirdetett meg. Alapítóelnöke volt a Győri Szépítő Egyletnek.

Batthyány a főispáni méltóságot 1892-ig tartotta meg, amikor Fiume és a Magyar-Horvát Tengerpart kormányzójává nevezték ki, és ezzel együtt a főrendiházba is bekerült. Kormányzásága egybe esett Batthyány Tivadar parlamenti mandátumviselésével és Giovanni Ciotta podestáságának utolsó éveivel. Hivatalosan kormányzósága idejében jött létre a Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Rt., és ugyancsak ekkor épült meg az új kormányzói palota.

Működését gyakran tekintik az állam és a város viszonya aranykorának, noha a társadalmi és politikai problémák már az ő kormányzósága alatt is jelen voltak. Ezt jelzi 1896-os hirtelen lemondása, amelyben a növekvő társadalmi feszültségek, a helyiek magyar kormánnyal szembeni elégedetlensége, a kormányzói palota építése során felmerült sikkasztási ügy, valamint a kereskedelmi miniszterrel kirobbant hatásköri konfliktusa is közrejátszott.

1896-ban Batthyány előbb szabadelvű programmal Győr országgyűlési képviselője lett, majd 1901-ben az autonomista Riccardo Zanellával szemben Fiumében szerzett mandátumot. 1904-ben ifj. Andrássy Gyulával kilépett a Szabadelvű Pártból és az Ellenzékhez csatlakozva 1905-ben és 1910-ben is Bodajkot képviselte a parlamentben. Az alkotmányos válság során 1905–1906-ban megalapította és vezette az Országos Tulipánkert Szövetségét, védnöke volt a Sárvár és Vidéke Állatvédő Egyesületnek, és a Felső-lászló–Sárvár–Zalabér Helyiérdekű vasút bizottságában is helyet kapott.

1910-ben lemondott mandátumáról, de a főrendiháznak továbbra is tagja maradt. Az első világháborút követően visszavonult a közélettől és birtokainak, valamint különböző vállalatainak szentelte idejét. Csak a felsőház megalakulásával tért vissza a politikai életbe, ahol 1935-ben a pénzügyi bizottságba is beválasztották. 1939-ben már nem jelöltette magát. 1951-ben Polgárdi birtokán hunyt el, 2013-ban családjával együtt exhumálták.

Batthyány Tivadar gróf, németújvári és szabadbatthyány (Zalaszentgrót, 1859. február 23.–Budapest, 1931. február 2.): kereskedelmi tengerész, Fiume magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, király személye körüli miniszter, népjóléti és munkaügyi miniszter, belügyminiszter.

Zalaszentgróton született Batthyány Zsigmond nagybirtokos és Erdődy Johanna gyermekeként. Elemi és középfokú iskoláit a kalocsai főgimnáziumban, később a Fiumei Tengerészeti Akadémián (Nautica) végezte, majd 1877-ben tengerészeti hadapróddá nevezték ki. Elsajátította a német, francia, olasz nyelveket, továbbá horvátul is megtanult.

1881-ben hosszújaratú kereskedelmi tengerészkapitány végzettséget szerzett, majd a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban a fiumei kikötőraktárak főfelügyeletével bízták meg. 1884-ben az újonnan létrehozott tengerészeti osztály élére, majd az Adria Gőzhajózási Rt. kormánybiztosává is megtették. A Kereskedelmi Minisztérium titkáráként, az 1870-es fiumei provizórium előírásainak megfelelően fölérendelt viszonyban közvetlen kapcsolatban állt a Tengerészeti Hatóság elnökével, Fiume kormányzójával.

Batthyány Tivadar elkötelezett híve volt az önálló magyar kereskedelmi tengerészet megteremtésének, és ezért a Tengerészeti Hatóság gyakorlatiasabb átszervezését hirdette. Szorgalmazta a magyar szabadhajózás felfejlesztését, egy átfogó tengerészeti törvénykezés kidolgozását, 1884-ben a római nemzetközi egészségügyi kongresszuson Luigi Cadorna segédjeként a titkári iroda vezetésével bízták meg, 1885-ben pedig a budapesti országos kiállításon a tengerészeti ügyek bíráló bizottságába nevezték ki előadónak.

Egy évvel később megnősült: Batthyány József lányát, Olgát vette feleségül. Házasságukból két lánygyermek született: Janka és Lujza. 1890 novemberében egyelőre ismeretlen okokból visszavonult az állami szolgálatból.

1892-ben Csernátony Lajossal szemben kormánypárti programmal egyhangúlag Fiume parlamenti képviselőjévé kiáltották. Batthyány, fiumei mandátumviselése alatt mindvégig súlyt helyezett a kikötőváros autonóm-

miájának megőrzésére, kereskedelmi fejlődésére, valamint szabadkikötői státuszának visszaállítására. Noha az egyházpolitikai kérdésekben elfoglalt nézetei miatt konfrontálódott fiumei választóival, az 1896-os parlamenti választások során liberális programmal és közfelkiáltással ismét képviselővé.

Második ciklusát Bánffy Dezső kormányának központosító célkitűzései és a fiumei autonomisták konfliktusa határozta meg, mely miatt egy időre látszólag háttérbe vonult. Csak Széll Kálmán kabinetalakításával tért vissza a politikai működéshez. 1901-ben nagy szerepe volt abban, hogy a kormány és a város közti rend átmenetileg helyreállt. Ugyanebben az évben szabadelvű képviselőként már Zurányban szerzett mandátumot, melyet két cikluson át töltött be.

1905-ben a Függetlenségi- és 48-as Párthoz csatlakozott, aminek alelnökévé is megválasztották. Támogatta az általános választói jog bevezetését, illetve az autonóm párti Riccardo Zanella Fiume parlamenti képviselővé választását. 1906-tól a parlament közgazdasági és az önálló bank előkészítésére kiküldött delegáció elnöke volt, majd az Ellenzéki Koalíció felbomlását követően a képviselőház alelnöke lett. A Függetlenségi és 48-as Párt szétesésekor Justh Gyula pártjának alelnökeként tevékenykedett és 1910-ben Szekszárd képviselőjeként került a parlamentbe. 1916-ban belépett Károlyi Mihály pártjába.

1917-ben Esterházy Móric kormányában a király személye körüli miniszterré, 1918 januárjában Wekerle Sándor harmadik kabinetjében népjóléti és munkaügyi miniszterré, 1918 októberében ismét a király személye körüli miniszterré nevezték ki. 1918. október 30-án a Nemzeti Tanács tagjaként működött és Károlyi kormányában október 31-től december 11-ig a belügyminiszteri tárcát viselte.

A Tanácsköztársaság elől Bécsbe menekült. 1921-es hazatérését követően újjászervezte a függetlenségi pártot, azonban korábbi politikai szerepét már sosem tölthette be. 1931-ben bekövetkezett haláláig visszavonult a közéletből.

Giovanni Ciotta fiumei patrícius (Fiume, 1824. április 24.–Lovran, 1903. november 6.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, Fiume podestája (polgármestere), mérnök, birtokos, vállalkozó.

Lorenzo Ciotta, livornói nagykereskedő és a fiumei patrícius családból származó Andreina Maria Adamich írónő másodszülött fia, Andrea Lodovico Adamich, Fiume magyar országgyűlési követének unokája. Középfokú tanulmányait a fiumei városi gimnáziumban végezte, majd a bécsúj helyi Theresianum Katonai Akadémiára iratkozott be.

Hadmérnöként részt vett az 1848–1849-es itáliai háborúban. 1848 ősztől tiltakozott Fiume horvát megszállása ellen. 1859-ben kilépett a hadsereg kötelékéből és 1863-ban megnősült. A görzi születésű Natalia Ritter von Zahonyt, Pietro Scarpa fiumei patrícus özvegyét vette feleségül, akitől két lánygyermek született: Alice és Eymée. Alice Ürményi Bernát, Vukovics Sebő unokája, Eymée pedig Charles Meynier papírgyáros felesége lett.

Ciotta a katonai pályát elhagyva előbb kereskedelmi ügynökként tevékenykedett, majd a mérnöki karrier, a nemzetgazdaság, a politika felé fordult. Legfőbb feladatának a kikötőváros gazdasági szerepének megerősítését tekintette, amit egy Fiume központú hajózási társaság létrehozása és egy kiterjedt vasútvonal kiépítésével képzelte el.

Ciotta további célkitűzéseit 1865-ös választási programjában is megfogalmazta. Azaz úgy vélte, hogy a kikötőváros hovatartozásának kérdése kizárólag az uralkodó legfelsőbb jóváhagyásával dőlhet el, aminek viszont a pesti és zágrábi országgyűlésnek Fiume közreműködésével létrejött konszenzusán kell nyugodnia. Ciotta emellett Fiume 1848 előtt élvezett autonómiájának a visszaállítását követelte, valamint azt, hogy jogában álljon „ama nyelv szabad használata, melyet Fiume viszonyainak a legmegfelelőbbnek tart.” Ciotta ezen kívül nélkülözhetetlennek tartotta a teljes tanítási szabadságot, a községi tisztviselők szabad választását, továbbá a községtanács határozatainak alapuló nyilvános jövedelem feletti szabad rendelkezést.

Bár Ciotta csak gyengén beszélt horvátul, a fenti programjával 1865. július 8-án Fiume követeként a helyi horvát nemzeti párt támogatásával jutott be a zágrábi tartománygyűlésre a „Nessuno” ellenében. A korábban taktikai okokból passzivitásba vonult fiumeiak Giuseppe Sgardelli szorgalmazására a három nappal később elrendelt második választáson Giovanni Martini volt városelnököt, Ernesto Verneda városi tanácsost és Casimiro Cosulich tengerészeti kereskedőt szintén mandátummal ruházták fel. A céljuk az volt, hogy a horvát tartománygyűlésen Fiume Szent István koronájához való közvetlen csatlakozásáért küzdjenek.

Megjegyzendő, hogy Ciotta már az 1861-ben szimpatizált Szalay László országgyűlési képviselő programjával, Fiume és Magyarország uniójával, illetve kimondottan jó kapcsolatot ápolt Szathmáry Károllyal. Így Ciotta 1865 ősztől fokozatosan eltávolodott a horvát nemzeti párttól és Deák Ferenc nézeteit tette magáévá.

A kikötőváros magyarbarát közhangulata és a rá nehezedő nyomás miatt Ciotta 1866 decemberében lemondott mandátumáról, helyére pedig 1867-ben a II. fiumei választókerület a szintén Deák párti Randich Antalt

választotta meg. Ezzel párhuzamosan Ciotta megszervezte a Deák Párt programjával azonosuló fiumei Liberális Pártot, melynek vezérévé kiáltották. Ciotta a deáki koncepció és a kiegyezés elfogadásával és aktív támogatásával éles ellentétbe került Kossuth Lajos fiumei híveivel. Ciotta elsősorban Gasparo Matcovich-csal és Szemere Bertalan korábbi igazságügyi miniszterével, Vukovics Sebővel konfrontálódott, akik továbbra is a 48-as programhoz ragaszkodtak és mind országos, mind városi szinten nagyobb függetlenségre törekedtek.

A „Kossuth pártiakkal” való nyílt összecsapására az 1869-es parlamenti választás alkalmával került sor, melyen Ciotta szerezte a legtöbb szavazatot. Mandátumának elfoglalása nem ment minden akadály nélkül, mert Vukovics Sebő támogatói óvást emeltek Ciotta megválasztása ellen. Arra hivatkoztak, hogy a választások során Cseh Ede királyi biztos jóváhagyásával botrányos visszaélések történtek. Sőt, mivel Ciotta nem bírja megfelelő szinten a parlament nyelvét, a magyart nyelvet, ezért képviselőként sem jogilag, sem gyakorlatilag egyébként sem vehet részt az országgyűlés tevékenységében. A tiltakozások ellenére Ciotta megválasztását nem semmisítették meg, ráadásul 1872-ben ismét országgyűlési képviselővé választották.

Ciotta az újabb ciklust már nem töltötte ki. Ennek oka az volt, hogy a Fiume első podestájává választott Ernesto Verneda betegségére hivatkozva hamar lemondott a municípium vezetéséről, helyére pedig a parlamenti mandátumát visszaadó Ciotta jelöltette magát. Ciotta Fiume podestájaként csaknem 25 esztendőn keresztül, négy ciklusban állt a fiumei önkormányzat élén. Ez idő alatt az elmaradott halászfalunak tartott Fiume az 1890-es évek közepére modern kikötővárossá alakult. Ebben nagy szerepe volt Ciotta innovatív, a modernizációs megoldások felé nyitott gondolkodásának, valamint annak, hogy olasz anyanyelve, kiváló német, francia nyelvismere mellett magyarul is megtanult. Népszerűségét erősítette az 1886. évi kolerajárvány idején tanúsított magatartása és nagyvonalú támogató politikája. Ciotta a magyar országos politikai elit több tagjával is szoros kapcsolatot ápolt. Példának okáért Tisza Kálmán miniszterelnökkel is, kinek hosszú regnálása és az általa működtetett kormányzati rendszer fegyelmezettsége jelentősen hozzájárult Ciotta podestái sikereihez.

Ciotta érdemeit többek közt Szent István-, Vaskorona-, Ferenc József-renddel, miniszteri tanácsosi címmel és számos bizottsági tagsággal honorálták. Polgármestersége mégsem volt minden problémától mentes. Ezt jelzik a nevével összefonódó közpénzekkel való visszaélések, a személyi kinevezések kapcsán kialakuló botrányok, valamint a szándékolt álláshalmozások. A továbbra is függetlenségi alapokon gondolkodó autonomista

városatyák mind hangosabban bíralták a magyar állam feltétel nélküli kiszolgálása miatt, és többször is felmerült leváltásának gondolata.

Érzékelve pozíciója megrendülését és a magyar kormány egyre nyomasztóbb központosító politikáját, Ciotta 1896 őszén – Batthyány Lajos kormányzó távozása után – idős korára és gyenge egészségügyi állapotára hivatkozva beadta lemondását. Ezt követően lovráni birtokára vonult vissza, ahol 1903-ban halt meg.

Csernátony Lajos alsó-csernátони cseh (Kolozsvár, 1823. augusztus 21.– Budapest, 1901. március 4.): újságíró, politikus, Kossuth Lajos titkára, országgyűlési képviselő.

Csernátony Lajos VI. Csernátony Péter reg. gubernialis concipista és Némethy Mária fiaként egy régi székely nemes református családban született Kolozsváron. Középfokú tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte.

A szabadságharc alatt előbb Kossuth Lajos, majd a Honvédelmi Bizottmány titkáráként tevékenykedett, miközben Pálffy Albert mellett a „Márctius Tizenötödike” című lapot szerkesztette. 1849-ben a Komárom vármegyei Udvardi kerület országgyűlési képviselővé választotta, de mandátumát nem igazolták. A világosi fegyverletételt követően külföldre menekült. Akárcsak Andrassy Gyulát, távollétében az osztrák haditörvényszék 1851. szeptember 22-én halálra ítélte.

III. Napóleon államcsínyéig előbb Párizsban élt, majd miután a francia uralkodó távozásra szólította, Londonba költözött, később a sommerseti grófsághoz tartozó Bridgewaterben telepedett le. Publicisztikai munkájáról idegenben sem mondott le. Magyarországot és a magyar ügyet a National, Presse és Evenement című francia lapokban népszerűsítette, a magyarországi sajtóorgánokban – úgymint a Hölgyfutárban és a Délibábban – pedig „Antony” és „Tony” álnevek alatt cikkezett. Angliában elsősorban tanítóként és nyelvmesterként tartotta fenn magát.

1853-ban Kossuth nővérei meghívására Amerikába ment és a New York Times-nál az európai ügyek rovatvezetőjeként alkalmazták hét hónapon keresztül. A Times levelezőjeként került vissza Londonba, ahol szembe-
tegsége elhatalmasodásáig, másfél éven át szolgált tudósításaival a lap számára. Ezt követően St. Andrewsben és Edinburghban tanítószkodott.

1860-ban Nápolyba ment, hogy Garibaldi mozgalmát segítse. Csernátony ekkor egy rövid időre a magyar légió hadbírója lett, majd 1861-ben Torinóba költözött, ahol kisebb megszakításokkal 1864-ig tartózkodott.

Magyarországra 1867-ben kegyelemkérés nélkül tért vissza. Egy ideig még a londoni Morning Star speciális tudósítójaként dolgozott. Bright és Cobden orgánumban elsősorban az olaszországi eseményekkel foglalkozott, de a magyar koronázási ünnepélyről is részletesen beszámolt. Csernátony később két éven át A Hon napilap egyik főmunkatársa volt. Kritikus cikkeivel az ellenzékiek közt nagy népszerűsége tette szert.

1867-ben és 1869-ben ellenzéki programmal Józsefvárosban, 1872-ben Fülöpszálláson, 1875-ben pedig Ferencvárosban parlamenti képviselővé választották. Csernátony balközép meggyőződését fokozatosan szabadelvű gondolatok váltották fel. Ez tette lehetővé azt is, hogy Csernátony Deák Ferenc és Tisza Kálmán pártja közt közvetítve, fontos szerepet játszon az 1875-ben megvalósuló pártfúzióban. Időközben Ellenőr címmel saját lapot indított, melyben fordításokat, szépirodalmi műveket is közölt. Például lefordította Palgrave Reginaidtól „Az angol alsóház történetét” is.

Miután Tisza Kálmán 1878-ban visszautasította Fiume mandátumát, a kikötőváros Csernátony Lajost választotta országgyűlési képviselővé. Ezt követően még háromszor diadalmaskodott a parlamenti választásokon: 1881-ben, 1884-ben, 1887-ben. Az első két alkalommal egyhangúlag kiáltották ki parlamenti képviselővé, 1887-ben viszont már kihívója is akadt. Ekkor az ugyancsak szabadelvű programmal induló Maderspach Sándorral kellett megküzdenie. A Szabadelvű Párt hivatalos jelöltjeként továbbra is számíthatott a helyi lakosság többségének támogatására.

Csernátony a képviselőházban mindenek előtt a Starčević-párt tevékenységével, az 1880-as évek horvát zavargásaival, a fiumei provizórium visszásságaival, a kikötővárosban szolgálatot teljesítő állami tisztviselők és alkalmazottak javadalmazásaival kapcsolatban, valamint az egyes hajózási útvonalak állami segítyezésére és a városfejlesztésre vonatkozó viták során szólalt fel.

Az 1890-es évekre szinte teljesen visszavonult a parlamenti vitáktól, ami miatt Michele Maylender és Luigi Ossoinack vezetésével a fiumei városatyák jelentős része Batthyány Tivadart léptette fel vele szemben ellenjelöltként 1892-ben. Batthyány megválasztását követően Csernátony Szokolca mandátumát szerezte meg, halála előtt pedig Erzsébetvárost képviselte az országgyűlésen.

Sosem nősült meg, és gyermeke sem született. 1901-ben az Angol királynő fogadóban bérelt lakosztályában hunyt el 78 évesen.

Jekelfalussy Zoltán gróf, jekel- és margitfalvi (Variháza, 1862. június 4.–Budapest, 1945. február 5.): fiumei kormányzó.

Jekelfalussy Sándor és Festetich Camilla gyermekeként a Zemplén vármegyéhez tartozó Variházán látta meg a napvilágot. Öt testvére volt: Lajos, Dezső, Sándor, Béla és Camilla. Jogi tanulmányait Bécsben és Budapesten végezte.

1887-ben lépett államszolgálatba. Pályafutását fizetés nélküli miniszteri segédfoglalmazóként a Földművelési-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban kezdte meg, majd hamarosan miniszteri foglalmazóként a Pénzügyminisztériumba helyezték át.

Kétszer nősült. 1886-ban Schyttra Ilonát vezette oltár elé, majd 1890-ben Balás Máriát vette feleségül. Ez utóbbi érdekében 1889-ben még felekezetet is váltott: római katolikusról unitárius vallásra tért át. Házasságukból egy lány, Jekelfalussy Marietta született.

Már pályafutása korai szakaszában több kitüntetésben részesült. 1893-ban a német császár a Johannita rend tiszteletbeli lovagjává nevezte ki, 1900-ban a Vöröskereszt Egylet megbízottjává, 1903-ban pedig Országos Kaszinó tagjává is megválasztották. Szintén töretlen emelkedés figyelhető meg hivatali előmenetelében: 1901-ben miniszteri osztálytanácsosi minőségben a Belügyminisztériumba helyezték át, majd 1906-ban az elnöki osztály vezetésével is megbízták.

Ezzel párhuzamosan kivándorlási biztossá is kinevezték, három évvel később pedig a Kivándorlási Hivatal élére került. A fiumei Kivándorlási Szálló ügyeiért is felelősséggel tartozott, mert a Cunard Rt.-vel kötött szerződés értelmében hatásköre a kivándorlóhajók ellenőrzésére szintén kiterjedt, miért is 1909-ben a kikötővárosba költözött.

Az első világháború alatt a tápiósülyi, olasz foglyokat őrző internálótábor vezetőjeként tevékenykedett, amivel jelentősen megosztotta a közéletet. Míg 1916-ban az uralkodó munkájának elismeréseként Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki, és a koronázási bizottság elnökeként a Szent István-rend kiskeresztjét is kiérdemelte, addig betöltött pozíciói miatt nevére egyre növekvő népszerűtlenség övezte Fiumében. Ennek oka az volt, hogy Olaszország hadba lépését követően ő vezette a nem magyar állampolgárságú és/vagy veszélyesnek ítélt lakosok internálását végző testületet. 1916-ban Budapesten a Dunagőzhajózási Társaság egyik matróza sikertelen merényletet követett el ellene.

A fiumei lakosság növekvő ellenszenvé ellenére Wekerle Sándor miniszterelnök helyismerete és olasz nyelvtudása miatt mégis szorgalmazta

Jekelfalussy kormányzói kinevezését. Az uralkodói legfelsőbb jóváhagyásra 1917. július 31-én került sor.

Rövidesen újabb megbízást kapott: 1918 februárjában a fiumei közéleti bizottság irányítását is ráruházták, ami szintén feszültséget generált helyi szinten. 1918 szeptemberében részt vett a fiumei kikötő bővítéséről szóló értekezleteken. Alig egy hónappal később, 1918. október 23-án, a nagyszabású tervek realizálása helyett a délszlávok betörésével kellett szembenéznie. Noha mozgósította az állami rendőrséget és a határrendőrséget, a kivезényelt karhatalmi erők nem tudták visszaszorítani a Sušakról bevonuló horvát tömeget és a hozzájuk csatlakozó katonaságot.

A kormányzó hiába kért segítséget, Wekerle miniszterelnök a fegyveres konfliktus kerülése érdekében elzárkózott Fiume katonai megerősítésétől és újabb egységek kirendelésétől. A miniszterelnök úgy vélte, hogy a közbiztonság nagyobb prioritást élvez, és amennyiben Fiume nem tartható, le kell mondani a várossól. Ez 1918. október 29-én történt meg, amikor Jekelfalussy – állítólag – ugyancsak Wekerle Sándor utasítására a nála jelentkező Délszláv Bizottság képviselőinek átadta a várost, ő maga pedig Villányi Frigyes, Orosdy Lajos, Szitányi Géza és Hajnik Miklós társaságában Budapestre utazott.

Jekelfalussy távozásával a kormányzói hivatal is kettévált: az egyik része Jekelfalussy vezetése alatt a fővárosban, a másik fele pedig Egan Lajos kormányzóhelyettes felügyeletével Fiumében működött tovább. A kikötőváros sorsát és a magyar politikai gondolkodást jól jelzi, hogy a kormányzói hivatal neve már 1918. december végén Felszámolás alatt lévő fiumei és magyar-horvát tengerparti kormányzóságra változott.

Jekelfalussy kormányzói tisztségéről és jogköréről azonban továbbra sem mondott le. A trianoni szerződés 1921-es életbeléptetéséig (még a Tanácsköztársaság ideje alatt is) a fiumei Kormányzóság legitim vezetőjeként tekintett magára. Csak 1921 nyarán mentették fel szolgálatai alól és helyezték ideiglenesen nyugállományba.

Habár ellene állítólag az Igazságügyi minisztérium vizsgálatot indított, és nevét még a Fiumei Nemzeti Kaszinó taglistájából is törölték, társadalmi marginalizálódása nem tartott sokáig. A felsőház hamarosan őt delegálta szakértőként a Kivándorlási Tanácsba, a Nemzeti Kaszinóban pedig rehabilitálták a tagságát, sőt az igazgatójává is megválasztották. Ez utóbbi pozícióját 1926-ig töltötte be. Miután Torontál vármegyei birtokait elveszítette, a fővárosban számos nagyvállalat vezető köreibé is bekerült, így például igazgatósági tagja volt a Magyar Vígszínház Rt., a Mercedes-Benz

Rt. és a Hermes Magyar Váltóüzlet Rt., valamint a Goldberger Sámuel és Fiai, továbbá a Wolffner Gyula és Társa Rt.-nek is.

Jekelfalussy Zoltán 1945 februárjában Budapesten hunyt el.

Károlyi György gróf, nagykárolyi (Budapest, 1871. március 1.–Dombrád, 1954. április 17.): politikus, fiumei kormányzó, országgyűlési képviselő.

Károlyi István gróf országgyűlési képviselő, valamint zombolyai és janovai Csekolics Margit grófnő fiaként 1871 márciusában született. Egy lánytestvére volt: Melinda, aki 1906-ban a Tulipános mozgalom egyik kezdeményezője lett.

Károlyi György középfokú tanulmányait a Kegyesrendiek budapesti főgimnáziumában végezte, majd ugyancsak a fővárosban jogi képzettséget szerzett. Felfogásbeli különbségei édesapjával hamar megmutatkoztak, ami többek közt életvitelét is jelentősen meghatározta. 1891-ben Észak-Amerikába távozott. Elutazását a sajtó szökésként interpretálta és rangon aluli párválasztásával indokolta. Ennek oka az volt, hogy 1891 februárjában a Budai Színkör, majd a Népszínház egyik díváját, Frank Boriskát vezette oltár elé a kaliforniai Oaklandben. Házassága még évekkel később is élénken foglalkoztatta a közéletet, magánéletének egyes momentumait ellenfelei politikai síkon szintén felhasználták ellene.

Házassága nemcsak felesége polgári származása miatt számított botrányosnak, hanem azért is, mert Frank Borbála állítólagosan izraelita vallású volt. A kapcsolatot ezért Károlyi katolikus arisztokrata családja társadalmi és kulturális szempontból is elutasította. Még nagyobb problémát jelentett, hogy Magyarországon 1894-ig nem lehetett zsidó és keresztény vallású személyek között vegyesházasságot kötni. Feleségével 1893-ban tért haza Amerikából. Házasságukból két lány született, az 1894 decemberében betegségben elhunyt Melinda, valamint az 1894 júniusában született Georgina. Házassága megromlott és előbb éveken át való különéléssel, majd válással végződött. Akárcsak a házasság, úgy a válás is a közérdeklődés figyelmébe került, mivel anyagi nehézségei miatt sem gyermek-, sem aszszonytartást nem fizetett, amiért Frank Borbála 1903-ban beperelte. A konfliktust egy időre Károlyi vagyontalansági esküje, valamint Károlyi István oldotta meg fia életjáradékának kiutalásával. Ennek ellenére a pereskedés még 1918 végén sem zárult le.

Károlyi György politikai szereplését 1902-ben kezdte meg, amikor az időközi választásokon pártonkívüliként Nagykárolyban parlamenti mandátumot nyert. Belépett a Szabadelvű Pártba és az 1904-ben már Tisza István támogatójaként tartott programbeszédet. Politikai affiliációja miatt

Nagykárolyban Varságh Zoltán személyében „idegen” ellenjelöltet léptettek fel ellene, akitől vereséget szenvedett. Politikai nézetei és Tiszával, valamint Kristóffyval való szimpatizálása miatt konfrontálódott édesapjával, ami az obstrukció letörése után fokozódott. Végül szabadelvű programmal 1905-ben Krassó képviselőjeként jutott be az országgyűlésbe, 1906 áprilisában, az alkotmányos válság idején pedig Kristóffy támogatásával Ferenc József fiumei és magyar-horvát tengerparti kormányzóvá nevezte ki.

Károlyinak arra már nem volt lehetősége, hogy hivatalát ténylegesen elfoglalja és a kormányzói méltóságot érdemileg viselhesse. Kinevezése ugyanis Fejérváry Géza kabinetjének utolsó napjaiban történt meg, igaz, felmentésére csak három héttel később, április 29-én került sor. A Fejérváry-kormányban való tiszavirág-életű szerepvállalása miatt ismét súlyos bírálatok tárgya lett, ami későbbi közéleti pályafutására is rányomta a bélyegét. Többszörösen kompromittált előélete miatt sem a Nemzeti Munkapártban nem tudott kibontakozni, sem pedig az úgynevezett második Tisza-kormányban pozíciót kivívni. Közéleti tevékenysége nagyrészt szimbolikus, reprezentatív jellegű volt: vadászattal, lovaglással, művészek támogatásával töltötte idejét.

Legalább ennyire súlyosan érintette, hogy édesapja sosem bocsátotta meg neki, hogy együttműködött a darabontkormánnyal. Károlyi István neheztelése abban is megmutatkozott, hogy általános örökösének lányát, Melindát tette meg, fia számára pedig csak a köteles részt utaltatta ki. Más információk szerint Károlyi István végrendeletében azért kedvezett a lányának, hogy fia hű maradjon a korábban tett „vagyontalansági” esküjének és mentesüljön a nőtartási kötelezettségei alól.

A világháború alatt részt vett a Vöröskereszt munkáiban, amiért a háború alatt a katonai egészségügy körül szerzett kiváló érdemeinek elismeréséül az uralkodó 1916-ban a Vöröskereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényével tüntette ki. Mindeközben Bács vármegyében és Szabadkán a rekvirálási feladatokat ellenőrizte, majd 1917-ben Újvidék, később Erdély közlelmzési biztosává nevezték ki. 1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság kikiáltásának első napjaiban letartóztatták és „túszként” fogva tartották, mert több alkalommal hitet tett a Habsburg-dinasztia mellett és a Tanácsköztársaságot nemcsak szóban bírálta, de az új rezsim ellen tiltakozó székességházi (mágnás)mozgalom egyik vezéralakja volt. Ellenforradalmi tevékenységére hivatkozva pert indítottak ellene, mely eredményeképpen vagyonát és birtokait elkobozták, melyeket csak a Tanácsköztársaság bukását követően szerzett vissza.

A két világháború között aktívan részt vett a Tisza István-emlékbizottság munkájában, valamint birtokainak gondozásával, vadászattal, versenylovakkal, művészetpártolással foglalkozott. Tagja volt a Gazdák Biztosító Szövetkezetének és a Gyümölcstermelők Országos Egyesületének is. Arisztokratikus gondolkodását és legitimista nézeteit haláláig megtartotta, ám Horthy Miklós rendszeréhez is kritikusan viszonyult. A második világháborút követően az 1945-ös földreform során birtokai nagy részét elvesztette.

1954-ben Dombrádon hunyt el.

Michele Maylender (Fiume, 1863. szeptember 11.–Budapest, 1911. február 9.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, podestája (polgármestere), a fiumei városi képviselő-testület tagja, az Autonóm Párt alapítója és vezetője, ügyvéd.

1863-ban idősebb Michele Maylender körmendi izraelita felmenőkkel rendelkező kereskedő és a fiumei Giovanna Rasum fiaként született Fiumében. Testvérei Edvige, Albino, Cecilia és Giovanna Maylender voltak. Elemi és középfokú tanulmányait Fiumében végezte, később a budapesti, majd a kolozsvári egyetemen tanult, és szerzett ügyvédi végzettséget 1888-ban. Olasz anyanyelvén túl németül és magyarul is megtanult. Fiumében ügyvédi irodát nyitott. Felesége a fiumei Giulietta Venciarutti volt, gyermekük nem született.

1892-ben beválasztották a városi képviselő-testületbe, 1893-ban részt vett az Olasz Olvasókör megalapításában. Bánffy Dezső központosító politikája hatására a város előjogi védelmében 1896-ban Luigi Ossoinack, a kikötőváros legbefolyásosabb nagyvállalkozója és kereskedője szorgalmazására megalapította az Autonóm Pártot, amellyel a következő év elején tartott községi választáson nagy győzelmet ért el. Az 56 fős testületbe (Rappresentanza) csupán néhány városatya került be az önkormányzatot évtizedekig uraló, Giovanni Ciotta vezette Liberális Pártból.

Maylender 1897-ben podestává is megválasztották. Polgármesteri célkitűzéseit a Szabadelvű Párt programja határozta meg, de nála jóval nagyobb hangsúlyt kapott Fiume olasz nyelvének és kultúrájának megőrzése, valamint a széles városi autonómia fenntartása. Így, mikor Bánffy Dezső miniszterelnök és kormánya elhatározta, hogy Fiumében is bevezetik a közigazgatási bizottság és a közigazgatási bíróság intézményét, Maylender határozott hangon tiltakozott a központosító kezdeményezések ellen. Törekvései nem jártak sikerrel, ezért 1897 novemberében 46 képviselő-testületi tagjával együtt beadta a lemondását.

Noha a következő községi választások szintén az Autonóm Párt diadalával és az Maylander podestává választásával zárultak, a város autonómiáját sértő törvények miatt hivatalát nem foglalta el. 1898-ban Luigi Ossoinack anyagi támogatásával megalakította a La Difesa nevű lapot, amit Riccardo Zanellával együtt szerkesztett.

1897 és 1901 között hétszer választották polgármesterré, de a méltóságot csak Széll Kálmán kabinetalakításával fogadta el. Polgármesterkedése ezúttal is csak pár hónapig tartott. Az 1897 óta tartó municipális válságot követő köznyugalom biztosítása érdekében lemondott a podestáságról, amit az Autonóm Párt többsége árulásként élt meg. Ezt követően fokozatosan marginalizálódott politikailag, így átmenetileg felhagyott a közéleti szerepvállalással. A történelmi kérdések felé fordult: „Storia delle Accademie d’Italia” címmel egy többkötetes sorozatot állított össze az olaszországi akadémiák XV. és XIX. század közötti történetéről.

A politikai életbe 1910-ben, Wickenburg István fiumei kormányzó külön kérésére tért vissza. Ekkor kormánypárti programmal, de a fiumei autonómia védelmét hangoztatva Riccardo Zanellát legyőzve került be a parlamentbe. Képviselői pályafutása nem bizonyult hosszú életűnek: 1911. február 9-én a belügyminiszter irodája előtt váratlanul rosszul lett és szívinfarktuszban elhunyt.

Nákó Sándor gróf, nagyszentmiklósi (Bécs, 1871. december 23.–Budapest, 1923. május 26.): Nagyszentmiklós országgyűlési képviselője, fiumei kormányzó, császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, birtokos.

Macedón eredetű, katolizált magyar főnemesi család tagja. Id. Nákó Sándor országgyűlési képviselő és Wittenberg Szabina Erzsébet fia. Középfokú tanulmányait a bécsi Theresianumban végezte, majd a 6. számú Vilmos huszárezred hadnagya lett. Magyar anyanyelven mellett kitűnően elsajátította a német, francia, angol és olasz nyelvet. Katonai pályára készült, de tartalékos hadnagyi rangjának megtartása mellett viszonylag korán elhagyta az aktív szolgálatot.

1894 és 1896 között előbb világgörülű útra indult, majd nagyszentmiklósi és tolvadiai birtokán gazdálkodott. Tevékeny szerepet vállalt a környék társadalmi és gazdasági életben és még a temesi agrártakarékpénztár elnöki posztját is betöltötte. 1897 körül feleségül vette Liphay Eszter bárónőt, akitől egy lánya, Berta született. Később a frigyet felbontotta, és az 1920-as években Hildegarde (Popper) Maria Peterst vezette oltár elé, akitől 1922-ben szintén egy lánya, Erzsébet Terézia született.

1901-ben cs. és kir. kamarási címet nyert, valamint az örökös jogú főrendiházi családok tagsági jogán a főrendiházba is meghívót kapott. Az 1906-os országgyűlési választásokon a Torontál vármegyei Nagyszentmiklós képviselőjévé választották alkotmánypárti programmal. Mandátumáról mégis le kellett mondania, mert Wekerle Sándor miniszterelnök felterjesztésére az uralkodó 1906. május 24-én őt nevezte ki fiumei és magyar-horvát tengerparti kormányzóvá és a fiumei Tengerészeti Hatóság elnökévé.

Noha az önálló fiumei püspökség létrehozásának kérdését Francesco Vio podestà és Riccardo Zanella parlamenti képviselő kezdeményezésre örömmel karolta fel, kormányzósága alatt számos alkalommal konfrontálódott az autonóm párti városatyákkal. Ezek közül az egyik legnagyobb visszhangot a városi anyakönyvi hivatal és az anyakönyvek állami átvétele váltotta ki 1907-ben. Még ugyanebben az évben valóságos titkos belső tanácsosi méltóságot nyert.

Alig egy évvel később a horvát szokolisták betörése, a magyar kormány központosító intézkedései, valamint Nákó kártyavesztesége háborította fel a fiumei lakosságot. Ennek hatására egyre kevesebb időt tartózkodott a kikötővárosban. Posztján eleinte Gaál Tibor kormányzó-helyettes, később Wickenburg István miniszteri osztálytanácsos helyettesítette. Egy alkalommal ismeretlen tettesek merényletet is megpróbáltak elkövetni ellene.

1909. december 12-én köszönt le hivataláról. A világháború alatt Magyar Vöröskereszt Egyletében tevékenykedett, illetve tartalékos hadnagyként katonai érdemeket szerzett. 1919-ben Bécsbe költözött, majd a Wiener Kommerzial Bank igazgatóságában kapott helyet. Számos egyesületnek és társaságnak tevékeny tagja volt. 1922-ben a még élő egykori kormányzók, Zichy Ágost, Batthyány Lajos, Szapáry László és Jekelfalussy Zoltán mellett részt vett a Fiumei Liga megalapításában. Üzleti úton Budapesten tartózkodva, 1923-ban a Hungária szállóban hunyt el szívszélhűdés következtében.

Andrea Ossoinack (Fiume, 1878. február 18.–Merano, 1965. április 9.): Fiume utolsó magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, nagykereskedő, nagyvállalkozó, föld- és gyártulajdonos.

Luigi Ossoinack, Fiume egyik legbefolyásosabb nagykereskedőjének és vállalkozójának, valamint az ugyancsak fiumei Anna Baccich másodszülött fiaként született. Őt testvére volt: Gennaro, Renato, Nicoló, Tassilo és Renzo. Miután elemi és középfokú iskoláit Fiumében elvégezte, a müncheni Szépművészeti Egyetemre iratkozott be, ám hamarosan apja szándékainak megfelelően kereskedelmi pályára lépett. A pozsonyi Kiviteli

Akadémia, majd a Kolozsvári Egyetem hallgatója lett, végül Londonban folytatott kereskedelmi tanulmányokat.

Olasz anyanyelvén kívül németül, magyarul, angolul és franciául is megtanult. Székely Irén nagyváradi színésznőt 1903-ban vezette oltár elé. Házasságukból egy fiú, Ferdinando született. Andrea Ossoinack édesapja 1904-es öngyilkossága után kapcsolódott be a fiumei politikai életbe.

Az 1905-ös parlamenti választásokon szabadelvű programmal lépett fel, azonban a Függetlenségi és 48-as Párt támogatását élvező Riccardo Zanellával szemben alulmaradt. Ugyanebben az évben fiumei székhellyel mexikói konzullá nevezték ki. Megalapításától kezdve tagja volt az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület (OMKE) fiumei bizottságának, és felvett nyer a fiumei Sirius szabadkőműves páholyba is.

Bár a fiumei autonóm jogok megvédelmezését hirdette, a Michele Maylender-féle mérsékeltebb irányzathoz tartozott. Maylender halálát követően ifj. Antonio Vióval együtt kulcsszerepet játszott a Wickenburg István kormányzó által kezdeményezett Lega Autonoma nevű párt megszervezésében. A Lega a kormányzó támogatásával gyorsan nagy sikereket ért el 1911-ben: ifj. Antonio Vio Munkapárti programmal parlamenti mandátumot nyert Riccardo Zanellával szemben, a községi választások eredményeként összeálló Rappresentanzában pedig ugyancsak a legista városatyák alkottak többséget. A Lega Autonoma tagjaként ekkor került be először Ossoinack is a városi képviselő-testületbe.

A növekvő politikai és társadalmi konfliktusok következtében a Lega működése tiszavirág életűnek bizonyult. A legkritikusabb pontokat az elrendelt kivételes állapot, a határrendőrség felállítása, valamint a városi rendőrség államosítása jelentette. A Lega 1913-ban oszlott fel, mikor Francesco Vio podestà a kormányzó nyomására hozzájárult ahhoz, hogy Icilio Baccich-csot, Fiume korábbi második alpolgármesterét a városi hatóságok kiutasítsák a városból. Az intézkedés ellen az egész képviselő-testület felháborodottan tiltakozott. Ossoinack visszaadta frissen megszerzett második alpolgármesteri mandátumát, a városi képviselő-testület pedig feloszlatta önmagát.

A konfliktus csak 1915-ben, ifj. Antonio Vio országgyűlési képviselő polgármesterré választásával és az új Rappresentanza megalakulásával oldódott meg. A városatyák ekkor a lemondó Vio mandátumát Ossoinacknak ajánlották fel. Mivel Ossoinack a mandátum elfogadásának feltételeként az egyhangú jelölést tette meg, ezért Giovanni Rubinich visszalépett a javára. Így Nemzeti Munkapárti programmal ellenszavazat nélkül választották meg.

A pártot csak 1917-ben a fiumei választók kívánságára (nyomására?) hagyta el, melyben nagy szerepe lehetett a választási törvények módosításának. Legfontosabb képviselőházi szereplése mégsem ehhez, hanem a Monarchia összeomlásához köthető. 1918. október 18-án történelmi jelentőségű beszédet mondott a parlamentben. Ebben a délszláv szeparációs mozgalmakra és Károly királynak a Habsburg Birodalom föderalizálási tervére reflektálva kifejtette, hogy Fiume a wilsoni pontok értelmében örendelkezési jogának érvényesítését követeli. Felszólalása a képviselők között nagy visszhangot keltett.

Pár nappal később, 1918. október 29-én az elsők közt lépett be a megalakult Fiumei Olasz Nemzeti Tanácsba. A Tanács Végrehajtó Bizottságának tagjaként sürgette Fiume Olaszországhoz csatolását és a kikötőváros Magyarországtól való elszakadásának kimondását. Ezzel egy időben a magyar országgyűlési képviselői mandátumáról is lemondott.

1919-ben a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács őt bízta meg, hogy Fiume képviseletében vegyen részt a párizsi béketárgyalásokon, illetve az amerikai elnökkel konzultáljon az úgynevezett Adriai-kérdés ügyében.

Gabriele d'Annunzio 1919. szeptember 12-i bevonulását követően fokozatosan visszavonult a politikától. Egy ideig Luxemburgban telepedett le. Fiume 1924-ben bekövetkezett olasz annexiója után az olasz–magyar kapcsolatok újrafelvételének egyik legfőbb szószólója lett.

1939-ben visszatért Fiumébe, ahol a második világháború végéig tartózkodott. Mikor Tito partizánjai 1945-ben megszállták a várost, Velencébe menekült és aktív propagandát folytatott annak érdekében, hogy Fiume ne kerülhessen jugoszláv közigazgatás alá. Végül az olaszországi Meranóba költözött, ahol hozzálátott az „Atto d'accusa” című művének összeállításához, amelyben az ellenfelei által felhozott politikai vádakra válaszolt.

Miután az 1947-es párizsi béke Fiumét Jugoszláviának ítélte, visszavonult a politikától, de fiumei társairól és általában véve a kelet-adriai területekről menekülő olaszokról nem feledkezett meg. Utolsó éveit kivándorlásuk megszervezésének és olaszországi integrációjuk megkönnyítésének szentelte.

1965-ben az olaszországi Meranóban hunyt el.

Luigi Peretti fiumei patrícius (Fiume, 1812.–Fiume, 1892. november 21.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, patrícius tanácsos, a fiumei képviselő-testület tagja, ügyvéd, bíró.

Francesco Peretti fiumei ügyvéd és közkincstárnok, valamint az ugyancsak fiumei Maria Sporer fiaként látta meg a napvilágot. Két lánytestvére

volt: Luigia és Francesca. Középiskolai tanulmányait Fiumében és Pécsen végezte, felsőfokú képzettségét Pozsonyban szerezte meg. Itt jogot hallgatott és ügyvédi végzettséget szerzett. Olasz anyanyelvén és a németen túl magyarul is megtanult.

Magyarországon kezdett bírói karriert, majd 1846 körül visszatért Fiumébe, ahol bekapcsolódott a helyi társadalmi és politikai életbe. Akárcsak édesapja és az 1797-es francia megszállás alatt városi követtévé választott nagyapja, tagja, sőt titkára lett a Patrícus Tanácsnak. Ezzel párhuzamosan egy ideig – 1861 és 1872 között – a város bírói posztját is betöltötte.

1867-ben parlamenti képviselőjelöltként lépett fel Radich Ákossal szemben. 1868-ban a városi tanács elnökévé választották, illetve az olasz községek önkormányzati ügyeinek kérdésével foglalkozó titkárként Fiume hivatalos követévé is megtették.

A családi hagyományoknak megfelelően magyarbarát politikát követett: Fiume és Magyarország egyesülését követelte, de fontosnak tartotta a kikötőváros autonóm jogainak megőrzését és Ausztriával szemben is távolsgártásra intett.

1875-ben Deák-párti liberális programmal Fiume parlamenti képviselőjévé választották. A Szabadelvű Párt megalakulása után fokozatosan ellenzéki pozíciót vett fel, amiben nagy szerepe volt annak, hogy az önálló magyar tengeri hajózási vállalat megteremtését célzó javaslatát folyamatosan visszautasították. Így, mikor az országgyűlés hozzájárult az osztrák Lloyd-társasággal kötött szerződés meghosszabbításához, egyet nem értése jeléül lemondott mandátumáról.

1878-ban ismét parlamenti képviselőnek jelöltette magát, de a fiumei városatyák helyette Szapáry Géza fiumei kormányzót, majd pár hónappal később Tisza Kálmán miniszterelnököt léptették fel és választották meg. Miután mind Szapáry, mind Tisza visszautasította a kikötőváros mandátumát, a képviselőiséget végül Tisza bizalmasának, Csernátony Lajosnak kínálták fel, aki engedett a fiumei városatyák hívásának.

Ekkor visszavonult a napi politikától, de továbbra is a közélet meghatározó tagja maradt haláláig. Politikai működését országos és helyi szinten is már élete során meglehetősen ellentmondásosan ítélték meg: voltak, akik Fiume Deákját tisztelték benne, és voltak, akik a túlzó irredenták előhírnökét látták személyében.

Peretti 1892-ben szülővárosában hunyt el.

Radich Ákos (Buda, 1835. december 31.–Budapest, 1916. szeptember 6.): Fiume első magyar alkotmányos országgyűlési képviselője, mérnök, nyugalmazott MÁV főfelügyelő, birtokos, vállalkozó.

A horvát nemesi családból származó Radich József budai orvos és Sziklássy Erzse elsőszülött fiaként Pesten vagy Budán látta meg a napvilágot. Két testvére volt: Gyula és Géza. Középfokú tanulmányait Keszthelyen, Szombathelyen és Pesten végezte, majd a bécsi Polytechnikumba iratkozott be. Még csak 20 éves volt, mikor tantervet készített a főgimnáziumok és reáliskolák számára, melyet azonban a bécsi közoktatási minisztérium elutasított.

1857-ben szerzett mérnöki oklevelet, majd 1860-ban vállalkozó főmérnökként átvette az elhunyt Batthyány Kázmér, valamint testvére, Batthyány Gusztáv horvátországi birtokainak kezelését. Az uradalmak egy részét célszerűségi okokból értékesítette, illetve az úrbéri viszonyokat is kedvezően rendezte.

1861-ben Károlyfehérvárra költözött, de Fiumében is gyakran megfordult, mivel 1863-ban feleségül vette Matcovich Máté, egykori Fiume vármegyei alispán lányát, Ludovikát. Házasságukból három fiú, Gyula, Ákos és Géza született.

1865 tavaszán Horváth Boldizsár, a Batthyány-család korábbi jogigazgatója a Batthyány-család horvátországi birtokainak úrbéri rendezésével bízta meg. Állandósította lakhelyét Fiumében, ahol ekkorra már önálló lakástulajdonnal is rendelkezett. Aktívan bekapcsolódott a helyi társadalmi és politikai életbe.

Nagy terve volt a Pestet az Alfölddel és Fiumével összekötő vasútvonal kiépítése, emellett foglalkoztatták a csatornaügyi kérdések, az úrbérrendezés és a tengerészettel kapcsolatos nemzetgazdasági kérdések is. Rendszeres szerzőjévé vált A Honnak, az Országháznak, a Pesti Naplónak, a Pesti Hírlapnapnak, a Hazánk és Külföldnek.

Az 1860-as évek közepén szerveződő fiumei Liberális Párt egyik vezéralakja lett, 1867-ben Deák párti politikusként megszerezte Fiume parlamenti mandátumát, majd a delegáció külügyi albizottságába is beválasztották és éveken át a képviselőház jegyzői posztját szintén betöltötte. Politikai sikereiben szakértelme, gyors társadalmi integrációja – feltételezhetően a Matcovich család kiterjedt kapcsolatrendszere –, valamint magyar, horvát, német és olasz nyelvismerete is segítette.

Elutasította a horvátok Fiumére támasztott igényeit, és számos fórumon hirdette, hogy Fiume jövője, autonómiája és prosperitása kizárólag a magyar közigazgatás alatt képzelhető el. 1882-ben megjelentetett „Fiume köz-

jogi helyzete” címet viselő művét még Tisza István is túlzónak és követelőzőnek találta.

Minden bizonnyal hajthatatlansága lehetett az egyik oka annak, hogy a horvát–magyar kiegyezést követően 1869-ben megtartott választásokon Cseh Ede királyi biztos nem őt vagy Vukovics Sebőt, hanem a nagyobb kompromisszumkészséget tanúsító Giovanni Ciottát támogatta a fiumei választásokon. Ciotta megválasztását elutasította, és nyílt levélben is felhívta a közvélemény figyelmét a Ciotta mandátumviselésével szembeni aggályokra.

Bár Fiume közjogi helyzetének rendezése és a Magyar Királysághoz csatolásának végleges kimondása továbbra is foglalkoztatta, az 1870-es években egyre inkább visszavonult a mindennapi politizálástól és idejét kereskedelmi ügyeknek szentelte.

A MÁV igazgatóságánál a központi osztályok 1876. évi egyesítésekor a „Tettleges ellenőrségi ügyosztály” helyettese lett, majd a hierarchia magasabb fokaira is eljutva, ám fiumei lakhelyét előbb kolozsvárira, majd a fővárosra cserélve végül főfelügyelőként ment nyugdíjba.

Hosszú életét 1916 szeptemberében, Budapesten fejezte be.

Roszner Ervin Antal Károly báró, roszeneki (Varsány, 1852. december 19.–Telekes, 1928. október 2.): Hont és Máramaros vármegyék főispánja, fiumei kormányzó, országgyűlési képviselő, főrendiház örökös tagja, jogi író.

Báró Roszner József cs. kir. kamarás, szolgálaton kívüli ezredes és losonczi Gyürky Paula fiúgyermeként látta meg a napvilágot a Nógrád vármegyei Varsányban. Egy lánytestvére volt. Roszner Ervin 1895-ben Budapesten nősült meg. Ghymesi és gácsi gróf Forgách Klotild cs. és kir. palotahölgyet vette feleségül, akitől két fia, István és ifj. Ervin született.

Felsőfokú tanulmányait Bécsben, Egerben és Budapesten végezte. Miután katonai kötelezettségnek 1870-ben a 25. sz. gyalogezredben tartalékos hadnagyként eleget tett, 1876-ban jogi diplomát, majd nem sokkal később jog és államtudományi doktori címet szerzett.

1876 és 1887 között a Nagyváradi Jogakadémián egyházjogot tanított, 1879-től nyilvános rendkívüli, 1880 végétől pedig nyilvános rendes egyetemi tanári minőségben. Leginkább a házassági jog és az állampolgárság kérdéseivel kapcsolatban élénk publikációs tevékenységet folytatott.

Vagyonánál fogva már 1877-től bekerült a főrendiházba, melynek egészen 1885-ig a tagja maradt. A politikai életben mindig a kormánypárttal tartott és affiliációja képviselőházi tevékenysége alatt sem változott meg. 1887-ben a Nógrád vármegyei szécsényi kerület parlamenti mandátumát

Szabadelvű Párti programmal nyerte el. Országgyűlési képviselőként 1892-ig képviselte Szécsényt. 1890. december 31-én Hont vármegye Selmecebánya és Bélabánya szabad királyi városok főispánjává nevezték ki, mely hivatalát 1894 végén a máramarosi főispánira cserélte.

Máramaros főispáni méltóságáról 1903-ban mondott le, mikor az uralkodó Tisza István miniszterelnök előterjesztésére Fiume és a magyar-horvát tengerparti kormányzóvá és ezzel együtt a fiumei Tengerészeti Hatóság elnökévé tette meg. Ezzel egyidejűleg a Kivándorlási Tanácsba is bekerült. 1904-ben belső titkos tanácsos lett, és az ausztriai császári I. osztályú vas-koronarend lovagi keresztjét is elnyerte.

Kormányzói kinevezésében nagy szerepet játszott a miniszterelnökkel való szoros kapcsolata, valamint az, hogy Szapáry László távozását követően más jelölt nem akadt a magyar állam fiumei képviselőjére. Kormányzósága alatt több országos szintű intézkedés történt, melyek Fiumét is érintették. Az országgyűlés törvényt hozott az Ogulin-Bihác vasútvonal létrehozásáról, valamint több szociális vonatkozású kezdeményezést is elfogadott. Szabályozták az állami-, és a vasúti tisztviselők, alkalmazottak illetményeinek kifizetését. Ezekre szükség is volt, mert a kikötővárosban a társadalmi feszültségek 1904-re látványosan kiéleződtek. Ezt jelzi, hogy 1903-ban a Samuele Mäylender vezetésével a szociáldemokraták párttá szerveződtek, továbbá az is, hogy az 1904-es országos vasutas sztrájk alkalmával Lorber József fiumei MÁV-tisztviselő és közvetlen munkatársai különösen aktívan részt vettek.

Szintén hivatali idejére tehető a Hazafias Párt megalakulása, és az, hogy az 1904-es választások alkalmával Fest Aladár és Fésüs György is bekerült a Rappresentanzába. Igaz, akárcsak Samuele Mayländer esetében, ez utóbbi megválasztását fiumei illetőség hiányában az igazolóbizottság nem hagyta jóvá.

Kormányzósága alatt az egyik legmarkánsabb kérdés a határrendőrség intézményének felállításához és a városi rendőrség államosításához köthető. Bár az új karhatalmi szervezetet csak 1913-ban vezették be Fiumébe, innentől kezdve ez állandó témáját képezte a városi képviselőtest üléseinek és jelentősen hozzájárult a kormányzó és az Autonóm Párt közti viszony elmérgesedéséhez.

1905 februárjában mondott le. Döntése hátterében helyi és országos szintű okok álltak. Így Riccardo Zanella országgyűlési képviselővé választása (1905. január), valamint Tisza István kormányának bukása. 1905. február 8-i távozása alkalmával az ausztriai császári Ferenc József-rend nagykeresztjével tüntették ki.

Lemondása és a Szabadelvű párt széthullása után ideiglenesen visszavonult az aktív politikai élettől, de 1910-ben a Nemzeti Munkapárti programmal Szentgotthárd képviselőjeként ismét bekerült a képviselőházba, 1912-ben pedig a főrendiházba. Az 1915-ben tartott parlamenti választások során újfent elnyerte Szentgotthárd mandátumát, amit egészen a világháború végéig betöltött.

Tisza István híveként, 1915 májusában a király személye körüli miniszterré nevezték ki a külügyminisztérium élére kerülő Burián István helyére. 1916-ban ebben a minőségében érte Ferenc József halála. Hivatalát az 1917-es kormányváltásig látta el.

Az őszirózsás forradalom után telekesi birtokára vonult vissza, de irodalmi munkásságát továbbra is folytatta. 1922-ben két francianyelvű értekezést jelentetett meg, valamint még szintén ugyanebben az esztendőben, Vas vármegye közgyűlésén Tisza Istvánról tartott méltató emlékbeszédet.

Hosszas betegségét követően 1928-ban, Telekesen hunyt el.

Szapáry Géza gróf, muraszombathi, szécsiszigeti és szapári (Pozsony, 1828. szeptember 27.–Budapest, 1898. április 6.): politikus, Zala vármegye főispánja, fiumei kormányzó, titkos tanácsos, főudvarmester, az Osztrák Császári Lipót-rend nagykeresztese, az Osztrák Császári Vaskorona-rend lovagja.

Szapáry Antal gróf főajtónállómester, főlovászmester, főrend, honvéddőrnagy, országgyűlési képviselő és gróf buzini Keglevich Augusztia fia. Két lánytestvére volt: Erzsébet és Georgina. Mostohaapja, Batthyány Kázmér külügyminiszter.

Jogi tanulmányait Pesten végezte. 1846-tól előbb az 5. tüzérezredben hadfőként, a szabadságharc kitörésekor a 3. vértess ezredben főhadnagyként teljesített szolgálatot. 1848. októberében saját kérésére a magyar hadügyminisztérium alá tartozó 2. Hannover-huszárezredhez került, ahol csapatával a honvédsereghez csatlakozott. 1849-ben főszázadosi kinevezést nyert, majd részt vett a délvidéki harcokban és Budavár bevételében is. A világosi fegyverletételig Nagysándor József tábornok segédtisztje volt az I. hadtestben.

A szabadságharcban játszott szerepe miatt 1850-ben és öt év várfogságra ítélték Aradon, de alig egy hónappal később kegyelmet kapott. Szabadulását követően előbb Párizsba utazott, majd bejárta szinte egész Európát. Hazatérése után, 1856-ban a 7. huszárezrednél szolgált, 1858-ban pedig hadnagyként szerelt le.

1861 februárjától a Vas vármegyei Honvéd Segélyező-Egylet elnökeként tevékenykedett, mellyel nagyban hozzájárult közéleti pályafutása és népszerűsége megalapozásához. Minden bizonnyal ennek is köszönhető, hogy

nem sokkal később országgyűlési képviselőnek is megválasztották. Még ugyanebben az évben megnősült. 1861. augusztus 10-én Pesten radványi Győry Mária grófnét vezette az oltár elé. Házasságukból két fiú született: László és Pál. Később mindketten fiumei kormányzók lettek.

Az országgyűlési mandátumát 1867-ig viselte. Képviselősége alatt került sor az úgynevezett felirati vitára, melyben Deák Ferenc nézeteit osztva a Felirati párthoz tartozott. A Fővárosi Közmunkatanács létrehozásának egyik támogatója volt. 1865-ben a muraszombati kerületben ismét országgyűlési képviselővé választották, ahol újfent a Deák-párthoz csatlakozott. 1867-ben Zala vármegye főispánjává nevezték ki, mely méltóságot 1872-ig töltötte be.

Ekkor ismét Vas Vármegye országgyűlési képviselőjeként került a parlamentbe, majd egy évvel később, 1873. február 26-án az uralkodó Fiume város és a magyar-horvát tenger mellék kormányzójává és ezzel együtt a Tengerészeti Hatóság elnökévé nevezte ki, miután 1872 végén Zichy Józsefet a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri tárca vezetésével bízták meg. A kinevezéssel együtt titkos tanácsossá is megtették.

Kormányzói és elnöki posztját csaknem tíz éven át, 1883. november 26-ig tartotta meg. Hivatali idejét az 1873-as gazdasági, az 1875-ös kormányválság, valamint Bosznia és Hercegovina okkupációja kétségtelenül meghatározta, mégis elmondható, hogy a központi kormány intenzív fejlesztő, beruházó politikájának időszaka ekkor vette kezdetét. Többek közt kormányzósága alatt átadták a Fiume–Szentpéter (Sankt Peter in Krain, Šent Peter na Krasu), illetve a Károlyváros–Fiume vasútvonalat, új, elsősorban a liszt és a gabona exportálására specializálódó kiviteli cégek alakultak, és nemcsak a kikötő koncentráltabb fejlesztése indult meg, de 1883-ra létrejött az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. jogelődje is. Érdemeit előbb 1875-ben a vaskorona-rend I. osztályával, majd 1881-ben a Lipót-rend nagykeresztjével jutalmazta az uralkodó.

Hivatali ideje mégsem volt minden konfliktustól mentes. Egyrészt azért, mert a vitorlánhajózás hanyatlásának első jelei már az 1870-es évek második felében megjelentek. Másrészt, mert kormányzóságával együtt járt a magyar állam központosító, modernizáló céljainak látványosabb megmutatkozása, valamint az központi hatalom és a helyi egzisztenciák érdekei közti különbségek.

A nézetellentéteket jól jelzik az 1870-es évek második felének parlamenti képviselőválasztásai is. Noha Szapáry rendíthetetlen híve volt a magyar állami szupremácia lehető kiterjesztésének, hivatali munkájában alapvetően a ráció és az óvatosság érvényesült. Ennek megfelelően nagy toleranciával viszonyult a helyi lakosság olasz nyelvhasználatához, és nem ritkán

kormányát is türelemre, megfontoltságra és a fiumei sajátos viszonyok figyelembevételére intette. Nagy szerepe volt abban, hogy 1876-ban a közigazgatási bizottság felállításáról szóló törvényt Fiume városa és kerületének területén nem állították fel.

Kormányzósága alatt az egyik legnagyobb problémát a horvátok területi igényei, valamint nacionalista és szociális célokat egyaránt kitzúzó mozgalmi és demonstrációi jelentették. Ez különösen annak fényében bizonyult aggasztónak, hogy Fiume és Magyarország uniója továbbra sem történt meg, a helyi olasz ajkú elit pedig az elhúzódó provizóriumot egyre nehezebben viselte.

A kormányzói méltóságról 1883. november 11-én mondott le. Szolgálatiért Ferenc József magyar királyi főudvarmesterré nevezte ki. Lemondását követően aktívan részt vett a főrendiház működésében és tagja volt a fölrirati, a közgazdasági és közlekedésügyi bizottságoknak, delegációknak is. A politikában a Szabadelvű Párt híve az egyházpolitikai törvények sorra kerüléséig, ekkor ellenzékivé vált és a javaslatok törvényerőre emelése ellen küzdött.

Ezután fokozatosan visszavonult a mindennapi politikától és elsősorban főudvarmesteri állására koncentrált. Ferenc József az ő hatására rendelte el, hogy mikor az uralkodó magyar királyi minőségében szerepel, ne a közös udvartartás tagjai, hanem kizárólag a magyar zászlósorak kíséretében kell megjelennie.

1898. április 5-én Budapesten hunyt el.

Szapáry László gróf, muraszombathi, széchyszigeti és szápári (Perkáta, 1864. május 16.–Bécs, 1939. október 12.): fiumei kormányzó, császári és királyi kamarás, a Park Klub elnöke.

Szapáry Géza, Zala vármegye főispánja, egykori fiumei kormányzó, főlovászmester, valamint Győry Mária grófnő elsőszülött fia. Egy öccse érte meg a felnőttkort: Pál, aki 1905 őszén két hónapig szintén betöltötte a fiumei kormányzói méltóságot. 1910-ben Steyreggben házasodott meg: Weissenwolff-Ungnad Irén birodalmi grófnőt vette feleségül, de frigyük gyermektelen maradt. Fiatalkorát jórészt Fiumében töltötte és kitűnően megtanult angolul, németül, franciául és olaszul.

Tanulmányait követően 1888-ban cs. és kir. kamarási méltóságot nyert. 1890-ben a cs. és kir. közös külügyi minisztériumban fogalmazójelöltként, majd fizetés nélküli követségi attaséként Londonban és Württembergben szolgált. 1891-ben édesapja megvásárolta fiai számára a sorokújfalusi uradalmat.

Az 1892-es országgyűlési választásokon a Torontál vármegyei Lovrinban a Szabadelvű Párt tagjaként mandátumot nyert. Az egyházpolitikai reformok ellen tiltakozva alig egy évvel később Péchy Tamással és Latinovics Ernővel elhagyta a pártot. 1896-ban a Vas vármegyei muraszombati parlamenti képviselőiséget ugyancsak szabadelvű programmal vívta ki.

Mandátumáról 1897-ben mondott le, mivel Bánffy Dezső miniszterelnök előterjesztésére az uralkodó fiumei kormányzónak nevezte ki. A kormányzói méltósággal együtt a Tengerészeti Hatóság elnöksége, a főrendiház tagja is lett. Kormányzósága egybe esett az úgynevezett municipális válsággal. A Bánffy-kabinet legkritikusabb intézkedéseinek a közigazgatási bizottság, közigazgatási bíróság, valamint az esküdtszéki törvények, illetve rendeletek Fiumében életbe léptetése számítottak, amelyek ellen a Rappresentanza passzív renitenciába ment át.

Elsődleges feladata a rendteremtés és a köznyugalom helyreállítása volt, továbbá egy együttműködésre hajlandó, lehetőleg kormánypárti képviselőtestület összeállítása, valamint a közigazgatási bizottság felállítása. A lényegesebb közigazgatási tapasztalatokkal és alaposabb helyismerettel nem rendelkező Szapáry csak mérsékeltebb sikereket érhetett el a protestáló testülettel szemben, így azt több alkalommal is fel kellett oszlatnia. A krízis tetőpontján az önkormányzat ügyfolytonossága fenntartása érdekében Bánffy Szapáryt ideiglenesen a Rappresentanza jogköreivel is felruházta, illetve számára 1898. december 25-én a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot is kijárta.

„Rendkívüli hatalma” azonban csak mélyítette az ellentéteket, amelyek Széll Kálmán kormányalakításától kerültek le átmenetileg a napirendről. A kormányzói méltóságát Khuen-Héderváry Károly kabinetje alatt is viselhette, ám 1903-ban a Dienes Márton-féle vesztegetési ügy egyik főszereplőjévé lépett elő. A botrány súlyát jelzi, hogy 1903 júliusában távoznia kellett Fiuméből. Igaz, ennek ellenére továbbra is a főrendiház örökös tagja maradt.

Ezt követően utazásokkal töltötte az idejét. Többek közt 1909-től tagja volt a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság igazgatóságának és elnöke a Schlick-féle vasöntő és gépgyár részvénytársaságnak.

1910-ben megalapításakor csatlakozott a Teleki Pál vezette Turán Társasághoz. Ezekben az években rokonszenvezett Ferenc Ferdinánd politikájával és támogatta az általános titkos választójog bevezetését, valamint kiterjedt szociális és birtokpolitikai reformokat javasolt.

A világháború utáni határváltozásokkal birtokai nagy részét elvesztette. Támogatójává vált a szlovén autonómiának és a Szlovenszka krajina létre-

hozásának. Valamivel később Tkálecz Vilmos Vendvidéki Köztársaságának megalakulását szorgalmazta.

1922-ben londoni követté nevezték ki, amivel a korábbi magyar ügynökség rendes követségi szintre emelkedett. 1924-ben Londonban Ridarcsik Emmával ápolit házasságtörő kapcsolatából egy lánya, Marietta született. Követi állásáról lemondva Berlinbe, majd Bécsbe költözött. 1926-ban a Duna-Tisza csatornázásával kapcsolatban dolgozott ki terveket.

Utolsó éveiben örökösödési perbe keveredett, mivel nagynénje az eredetileg neki ígért birtokokat végül Hunyady Imrére hagyta végrendeletében.

1939-ben Bécsben halt meg.

Szapáry Pál gróf, muraszombathi, széchyszigeti és szápári (Budapest/ Perkáta (?), 1873. április 1.–Bécs, 1917. január 30.): fiumei kormányzó, császári és királyi kamarás, a Park Klub elnöke.

Szapáry Géza Zala vármegye főispánja, egykori fiumei kormányzó, főlovászmester, honvéd őrnagy és nagybirtokos, valamint Győry Mária grófnő legkisebb fia. Akárcsak édesapja, úgy bátyja, Szapáry László is fiumei kormányzó volt. Noha kora fiatalságát Fiumében töltötte, középfokú tanulmányait már a Kegyesrendiek budapesti főgimnáziumban végezte, majd szintén a fővárosban jogot hallgatott. Magyar anyanyelve mellett tudott németül, franciául és olaszul.

Tanulmányait követően a Földművelésügyi Minisztériumba díjtalan miniszteri fogalmazó-gyakornokká nevezték ki és eközben császári és királyi kamarási címet is nyert. 1898-ban Varsóban megházasodott, Przedziecka Mária Elvira grófnőt vezette az oltár elé, akitől két fia és egy lánya született: Konstantin, Antal és Erzsébet.

Fiatal korától részt vett a fontosabb társadalmi és jótékonyági eseményekben; kimondottan rajongott a különböző ló-, vívó- és céllövő versenyeikért, vadászatokért, valamint hangversenyekért. Állandó tagja volt a Magyar Egyletnek, a Szent Imre Önképző Egyesületnek, az Egyetemek Kórház Egyletének, a Nemzeti Lovarda választmányi bizottságának, valamint a Magyarországi Szálló- és Fürdővállalat részvénytársaságnak és a győri Magyar Vagyon és Gépgyár részvénytársaság igazgatóságának, továbbá a Jockey és a Park Klubnak. Ez utóbbinak, akárcsak a Magyar Automobil Clubnak, igazgatósági elnökévé is megválasztották 1900-ban.

Ugyanebben az évben a főrendiházba örökös tagként is bekerült. Noha Rácszentpéteren, Gyulán és Sorokújfalun nagykiterjedésű birtokai feküdtek, fényűző életvitele, zavaros hitelügyletei és kártyaszenvedélye miatt anyagi problémákkal küzdött.

Más alkalmas jelölt hiányában 1905. október 17-én Fejérváry Géza miniszterelnök felterjesztésére az uralkodó fiumei és magyar-horvát tengerparti kormányzóvá és a Tengerészeti Hatóság elnökévé nevezte ki. Beiktatására minden ünneplés mellőzésével került sor, mivel Fiume politikai elite a Fejérváry-kormány regnálását alkotmányellenesnek ítélte és országgyűlési képviselőjük, Riccardo Zanella lemondásával az elsők közt tiltakozott megalakulása ellen. Alig két hónappal később lemondott a fiumei kormányzói méltóságáról, de 1906 januárjában elfogadta a Fiumei Otthon elnöki posztját.

1909-ben a Néppártból kilépő Giesswein Sándorral együtt megalakította a Keresztényszocialista Pártot, amelynek társelnökévé is megválasztották. Ferenc Ferdinánd politikájával szimpatizálva egy nemzetileg semleges, keresztényszocialista mozgalomra kívánt létrehozni. Giessweinrel a nagytőke finanszírozásával megszervezendő kispolgári tömegre alapozva kívánta a trónörökös politikai bázisát megteremteni és programjukban szociális reformokat és az általános és titkos választójog bevezetését követelték. Hangzottak, hogy Ferenc József és Ferenc Ferdinánd a magyar „liberálisok” akarata ellenére is keresztül fogja vinni a társadalom megújításához nélkülözhetetlen reformokat.

Az 1910-es országgyűlési választáson a szentendrei mandátum megszerzéséért folyó küzdelemben alulmaradt a Nemzeti Munkapárti programmal fellépő Almássy Lászlóval szemben. Így a parlament munkájában csak örökös főrendként, valamint a naplóbíráló bizottság tagjaként kapcsolódhatott be.

1913-ban közvetetten belekeveredett egy patika panamába, amiért Gerliczy Ferenc munkapárti képviselő csalásért őt és feleségét is feljelentette. Az ügy a felek peren kívüli megegyezésével zárult le. 1914-ben a Budapesti Autóklub díszelnöke lett, de hamarosan máj- és vese-, majd tüdőbajt és mellhártyagyulladászt diagnosztizáltak nála.

1917 januárjában a bécsi Cottage Szanatóriumban hunyt el.

ifj. Antonio Vio (Fiume, 1875. május 7.–Bolzano, Olaszország 1949. május 8.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, Fiume podestája (polgármestere), majd sindacója, ügyvéd, vállalkozó.

A magát horvátnak valló id. Antonio Vio fiumei városi ügyvéd első házasságából született, édesanyja Maria Melani (más források szerint Medanich) volt. Tizenegy testvére, illetve féltestvére volt: Leo, Amleto, Gastone, Romeo, Loris, Leo, Willy, Arturo, valamint Anita, Carmen és Vanda. Elemi és középfokú iskoláit Fiumében az állami gimnáziumban, majd a Horvát-

országához tartozó sušáki gimnáziumban végezte, később Grazban tanult. Pécsen, Budapesten és Kolozsváron folytatott jogi tanulmányokat. Jogtudori oklevelet szerzett, a horvát és olasz anyanyelven mellett németül és magyarul is megtanult.

Horvát összeköttetéseire és kötődésére utal, hogy nem az olasz, hanem a horvát olvasókörebe lépett be, illetve 1908 körül a horvát származású Gjuro Catti, városi orvos lányát, Maria Cattit vette feleségül. Házasságukból két fiú, Eric és Raoul született.

Az 1890-es évek közepén tért vissza Fiumébe. Itt édesapja ügyvédi irodájában tevékenykedett, majd a fiumei Törvényszékhez aljegyzővé nevezték ki, végül a városi tanácsnál fogalmazóként alkalmazták. 1910-ben saját irodát nyitott Fiumében.

A politikai életbe 1898-ban kapcsolódott be, mikor is a községi választásokon a fiumei Autonóm Párt tagjaként bekerült a városi képviselő-testületbe. Michele Maylender híveként a párt mérsékeltebb tagjai közé tartozott. 1907-ben elvállalta az *Avvisatore Ufficiale del Municipio di Fiume* (Fiume városi tanácsának hivatalos értesítője) szerkesztését. 1909-ben felvételte magát a magyar támogatással 1901-ben alapult fiumei Sirius szabadkőműves-páholyba.

Az 1910-es parlamenti választások során Michele Maylendert támogatta, majd az egykori podestà halálát követően Wickenburg István kormányzó őt és Andrea Ossoinackot bízta meg egy politikai csoportosulás szervezésével, hogy az Autonóm Párt dominanciáját megtörje. 1911 tavaszán a kormánnyal együttműködni kész Lega Autonoma vezéréként az országos Nemzeti Munkapárthoz csatlakozva mandátumot szerzett Zanellával szemben.

Megválasztását és politikáját számos támadás érte elsősorban Batthyány Tivadar és Apponyi Albert részéről, akik Viót „horvát tendenciák” követésével és a horvát szavazók bizalmának élvezésével vádolták, Zanella pedig bűnvádi eljárást indított ellene.

Bár támogatta az általános titkos választójog bevezetését, azt Fiumére nézve nem tartotta szerencsésnek, így párton kívülként folytatta a kerületének képviselését. Országgyűlési mandátumáról 1915-ben mondott le, egyrészt a háború miatti növekvő feszültségek miatt, másrészt azért, mert Francesco Gilberto Corossacz lemondásával a podestài szék üresen maradt. Ekkor Viót egyhangúlag polgármesterré választották.

A háború alatt nagy szerepe volt abban, hogy a magyar kormány a fiumei képviselő-testületet nem oszlatta fel és nem rendelt ki kormánybiztost. Segítségét nyújtott a románok elöl menekülő erdélyieknek, valamint fel-

karolta az országos társadalmi kezdeményezéseket. A Sirius páhollyal és a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamarával egyetértésben parlamenti képviselőként szorgalmazta a második Fiume–Budapest illetve a Novi–Bihac vasútvonal megépítését.

Az 1918. október 29-én megalakult Fiumei Olasz Nemzeti Tanács tagja lett, amely céljával Fiume Olaszországhoz csatlakozását tűzte ki. Vio podestài címét ekkor az olaszországi közigazgatásban alkalmazott sindacoira (polgármester) cserélte le. Ezt a méltóságot 1919 augusztusáig viselte, mikor is a közhangulat radikalizálódása miatt lemondott.

Ezután az idejét ügyvédi irodájának szentelte és többek közt részt vett az Adria Részvénytársaság és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank különböző ügyleteiben.

Vio lemondását a Rappresentanza átszervezése követte, melynek egyik csúcspontjaként 1919 októberében Gabriele d'Annunzio feloszlatta a testületet és az újonnan megválasztott tanácsot saját embereivel töltötte fel. Vio ekkor visszatért ügyvédi hivatásához. Fiumei ügyvédi irodáját 1945-ig, Fiume a partizánok általi megszállásáig vezette.

Családjával az olaszországi Bolzanóba menekült, ahol 1948-ban a Comitato Profughi Giuliani alelnökeként a délszláv uralom elől menekülő kelet-adriai olasz nyelvű lakosok támogatásával foglalkozott 1949-ben bekövetkezett haláláig.

Wickenburg István gróf, capellói (Arad, 1859. június 16.–Velence 1931. december 30.): fiumei hivatalnok, kormányzóhelyettes, majd kormányzó.

Aradon, Wickenburg Ödön cs. és kir. kamarás, őrnagy és zalabéri Horváth Stefánia Mária csillagkeresztes hölgy fiaként, osztrák állampolgárként született. Két testvére volt, egy húga, Margit és egy öccse, Márk, a Ballhausplatzon nagy karriert befutó későbbi államtitkár.

Gyerekkora meglehetősen intenzíven telt. Édesapja mellett már 1865–1867 között részt vett Habsburg Miksa mexikói kalandjában, majd annak tragikus végkimenetelét követően visszatért a monarchiába. Tanulmányait 1870-ben a bécsújhelyi Theresianum katonai akadémián kezdte, és 1871 és 1879 között apródként szolgált a bécsi udvarban. 1877-ben a bécsi egyetemen állam- és jogtudományt hallgatott, de államvizsgáit már a budapesti egyetem jogi karán tette le. 1883-ban szintén Budapesten szerzett államtudományból tudori címet.

1880-ban osztrák állampolgárságát magyarra cserélte, 1881-ben pedig fogalmazógyakornokként a Pénzügyminisztériumba osztották be. Miután 1882-ben abszolválta az adófelügyelői szakvizsgát, Fiumébe helyezték át.

A kikötővárosban előbb a királyi adófelügyelőséghez került, két évvel később viszont már a fiumei Kormányzóságnál szolgált miniszteri fogalmazóként.

1885-ben miniszteri titkárrá léptették elő és mind aktívabban vett részt a helyi kormányzati és kulturális életben. Ezt jelzi a rá bízott feladatok szaporodása is. Többek közt a népiskolák és óvodák tanítói fegyelmi ügyében eljáró bizottságba és az Az ezredéves kiállítás Fiume kerületi bizottsága művészeti csoportjába is bevásztatták, 1898-ban a Magyar–Horvát Tengeri Gőzhajózási Rt. miniszteri biztosává nevezték ki. Mivel gyerekkorától rajongott a művészetekért, fiumei tartózkodása alatt számos országos és helyi szintű kiállítást is szervezett, melyeken saját képeivel ő maga is részt vett.

Ezzel párhuzamosan hivatali emelkedése sem maradt el: hamarosan osztálytanácsosi címmel és jelleggel ruházták fel, majd 1900-ban elnyerte a valóságos osztálytanácsosi címet is. Karrierének fontos mérföldköve volt, hogy ebben a minőségében 1901. július 15-én közigazgatási előadóvá nevezték ki az újonnan felállított fiumei kormányzói tanácsba.

1905-ben megnősült: Ferenc Ferdinánd trónörökös feleségének, Chotek Zsófiának az egyik társalkodónőjét, Pückler-Limpurg Mária Zsófiát vette feleségül. Házassága révén közeli kapcsolatba került a Habsburg-dinastiával és egyes vélekedések szerint az Osztrák–Magyar Monarchia trialista átalakításának terveivel. Egy lánygyermekke született, Mária Márka.

1906-ban valóságos miniszteri tanácsossá léptették elő, majd 1908-ban Nákó Sándor kormányzó gyakori távollétei miatt kormányzóhelyettesé nevezték ki. Nákó 1909. decemberi lemondását követően, 1910 januárjától rábízták a Kormányzóság vezetését, majd novemberben hivatalosan is kormányzó és a Tengerészeti Hatóság elnöke lett.

Már kormányzóhelyettesi minőségében is gyakran konfrontálódott egyes városatyákkal és az Autonóm Párttal, kormányzóként pedig egyes megnyilvánulásai még a parlamentben is élénk vitákat provokáltak. Ezek közül az egyik legemlékezetesebb esetet az adta, hogy kormányzói beiktatása alkalmával – a szokásjoggal ellentétben – szándékosan nem kereste fel a Rappresentanzát. A képviselőházban különösen az ellenzék tagjai, így Polónyi Dezső, Batthyány Tivadar és Apponyi Albert országgyűlési képviselők kifogásolták a gesztus elmaradását, a városi képviselő-testület pedig nem ismerte el kormányzói megbízatása jogosságát, mire a városi tanács feloszlásával válaszolt a kritikákra.

A fiumei elitcsoportok (elsősorban a Riccardo Zanella vezette Autonóm Párt) és a kormányzó közti kiegyensúlyozott viszony a későbbiekben sem jött létre, mivel politikájában alapvetően Khuen-Héderváry Károly és Tisza

István kormányának elveit és központosító törekvéseit érvényesítette. Ennek jegyében kísérletet tett az Autonóm Párt dominanciájának megtörésére: Fiume egykori podestáját, Michele Maylender 1910-ben parlamenti képviselőnek „választatta”, majd Maylender halála után 1911-ben a mérsékeltebb városatyákból Lega Autonoma néven még egy új helyi pártot is szervezett. Ebben nagy szerepet szánt ifj. Antonio Viónak és Andrea Ossoinacknak.

Mindazonáltal sikerei nem bizonyultak tartósnak, és konfliktusai a városatyákkal tovább mélyültek a Giovine Fiume irredenta társaság feloszlata, valamint a határrendőrség felállítására és Icilio Baccich korábbi alpolgármester kiutasítása következtében. A kormányzó és a szélsőségesebb fiumei csoportosulások viszonyát érzékelteti, hogy a La Voce del Popolo gyakran csak Pistaként emlegette, 1913-ban és 1914-ben pedig a kormányzói palota ellen bombamerényletet hajtottak végre. Noha az első kétségtelenül a helyi irredenták követték el, a második merénylettel kapcsolatban már megoszlanak a vélemények. A fiumei autonomista sajtó több forrással is alátámasztott álláspontja szerint ez utóbbit Wickenburg tudtával és beleegezésével a határrendőrség szervezte meg.

1914-ben jelentős szerepet játszott abban, hogy az uralkodó Riccardo Zanella polgármesterré választását nem erősítette meg, illetve, hogy az autonomista városatyát hamarosan a keleti frontra vezényelték. A podestái méltóságra Francesco Gilberto Corosacot szemelte ki, akivel egy sajátos megállapodást kötött. Számításai azonban ez alkalommal sem bizonyultak helyesnek, és az Autonóm Pártot nem volt képes visszaszorítani.

A háborús helyzet miatt újabb problémákkal is szembesülnie kellett, amelyek egy részét szociális intézkedésekkel kívánta orvosolni. 1914-ben a Vöröskereszt fiumei fiókjának főmegbízottja, majd elnöke lett. Feleségével együtt a háború alatt mindvégig számos karitatív programot kezdeményezett.

1917-ben Tisza István kabinetjének bukásakor saját kérelmére mentették fel állásából, de külön felkérésre a kormányzói feladatokat hivatali utódja, Jekelfalussy Zoltán kinevezéséig továbbra is ellátta. Végleges felmentése, nyugdíjazása és Fiuméből való távozása után előbb Jakabházára, 1923-ban pedig a Fejér vármegyei Velencére költözött, ahol 1931-es haláláig gazdálkodással és képzőművészettel töltötte idejét.

Riccardo Zanella (Fiume, 1875. június 27.–Róma, 1959. március 30.): Fiume magyar országgyűlési képviselője, fiumei városi képviselő, a Fiumei Sza-

badállam elnöke, kereskedelmi professzor, újságíró és újságszerkesztő, könyvvitel-vezető.

Friuli születésű édesapja, Giovanni Battista Zanella Fiumében kétkezi munkával kereste a kenyerét. A „szlovénként” számon tartott Teresa Antoncich-ot vette feleségül. Házasságukból két gyermek született, akiket olasz nyelven neveltek: Ida és Riccardo. Elemi és középiskoláit Fiumében, illetve a budapesti Felső Kereskedelmi Akadémián végezte, ahol könyvelői végzettséget és kereskedelmi professzori címet szerzett. Elsajátította a horvát, német és magyar nyelvet is.

Visszatért szülővárosába, ahol a Fiumei Hitelbank titkáráként szolgált, majd a fiumei Kereskedelmi Akadémián tanított, de politikai nézetei miatt elbocsátották. 1896-ban belépett a magyar kormány központosító politikája ellen küzdő helyi Autonóm Pártba, majd a titkára lett. 1897-ben beválasztották a városi képviselő-testületbe, a Rappresentanzába, de a magyar kormány és az Autonóm Párt közti ellentétek miatt 46 városatyával együtt hamarosan visszaadta mandátumát. A municipális válságban a „fiumei ügy” egyik legmeghatározóbb egyéniségeként Michele Maylander mellett 1898-tól 1901-ig részt vesz a La Difesa című autonomista lap szerkesztésében.

1901-ben az Autonóm Párt szélsőségesebb irányzatához csatlakozott. Az 1901-es országgyűlési választásokon a Szabadelvű Párt hivatalos jelöltjével, Batthyány Lajos, korábbi fiumei kormányzóval szemben liberális programmal indult, de vereséget szenvedett. A parlamentbe először 1905-ben Andrea Ossoinack legyőzésével, a Függetlenségi és 48-as Párt tagjaként került be.

Támogatta az Osztrák–Magyar Monarchia átszervezését célzó fiumei rezolúció megkötését és a horvát–magyar (szerb és fiumei/olasz) kapcsolatok elmélyítését. Az alkotmányos és koalíciós válság során lemondott a képviselőségéről, ám 1906-ban az Alkotmánypárt tagjaként újraválasztották.

Működése Fiume autonóm helyzetének és olasz nyelvének, kultúrájának megőrzésére irányult. Szorgalmazta a város szabad kikötői státuszának visszaállítását, a szabadhajózás, valamint a kis- és középegzisztenciák állami támogatását, illetve az önálló fiumei püspökség létrehozását. 1907-ben városi tanácsossá és az iskolai tanács elnökévé is megválasztották, majd a La Voce del Popolo helyi autonomista napilap tulajdonjogát is megszerezte.

Az 1910-ben és 1911-ben ellenzéki programmal országgyűlési képviselőjelöltként lépett fel, de a mandátumot egyik alkalommal sem nyerte el. Kudarcában szerepet játszott Wickenburg István fiumei kormányzó, akivel személyi és politikai okok, valamint Zanella valós és feltételezett irredenta

összeköttetései miatt számos konfliktusa adódott. Viszonyukat jellemzi, hogy az 1913-as és az 1914-es kormányzói palotánál elkövetett bombamerénylet alkalmával is előkerült a neve.

Szintén Wickenburg állt a mögött, hogy bár Zanellát 1914 tavaszán Fiume polgármesterévé választották, Ferenc József megtagadta tőle a legfelsőbb jóváhagyást, majd nem sokkal később – ugyancsak a kormányzó kívánságára – besorozták és Galíciába, a keleti frontra került.

A hadseregből hamar szabadult: 1916-ban orosz fogságba esett, ahonnan magát olasz állampolgárnak kiadva Rómába távozhatott. Zanella Olaszországban megalakította az Olasz Irredenták Politikai Társaságát, valamint 1918-ban a Nemzeti Bizottság Fiuméért és a Quarneroért Fiume olasz annektálásáért küzdő szervezetet, melynek elnöki posztját is betöltötte.

Fiumébe 1918 novemberében tért vissza, ahol az 1918. október 29-én a fiumei városi képviselő-testületből megalakult Fiumei Olasz Nemzeti Tanács ünnepelt hősként fogadta. Zanella és a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács viszonya azonban hamar megromlott. Marginalizálódása Gabriele d'Annunzio 1919. szeptember 12-i bevonulásával, majd a Carnarói Olasz Régensség 1920. szeptember 8-ai kikiáltásával vált visszafordíthatatlanná. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy feladta annexióspolitikáját és elfogadta Fiume szabadállammá nyilvánításának programját. Nézetei miatt menekülnie kellett, ami az olasz kormánnyal való kapcsolatainak megerősítéséhez és az 1919. november 12-én megkötött rapallói szerződés pontjainak elismeréséhez vezetett.

1921-ben tért vissza Fiumébe, mikor az április 26-án megtartott népszavazás az ő és a Fiumei Szabadállam koncepciójának diadalával ért véget. Kormányát a választás másnapján végrehajtott annexionista puccs, majd az olasz kormány által elrendelt konszolidációs időszak miatt csak 1921. október 5-én alakíthatta meg, ám 1922. március 3-án egy fegyveres fasiszta csoport lemondásra kényszerítette. Kormányával Buccariba, majd Portorébe menekült, ahol a jugoszláv kormány védelmét élvezve folytatta működését. Ezt a fiumei és az olasz közvélemény egyaránt árulásként élte meg.

Száműzetése alatt családot alapított: Maria Sirola fiumei tanítónőt vette feleségül, akitől két fia született. Az idősebb, ifj. Riccardo Zanella (Dino) Romy álnéven meggyőződéses antifasisztává vált, a fiatalabb Vittorio (Titty) kétévesen elhunyt.

Zanella végül Franciaországba emigrált. Tevékenységéért Mussolini kérésére a franciák letartóztatták és a Vernet-i táborba szállították. 1945-ben Gasperi hívására Rómába ment, hogy az olasz és fiumei érdekeket a ju-

goszláv területi igényekkel szemben védelmezze. Törekvései nem jártak sikerrel: az 1947. február 10-én aláírt párizsi szerződés Fiumét, Zárát, és csaknem az egész Isztriát a jugoszláv államnak ítélte.

A döntést követően Zanella csalódottan visszavonult a közélettől és 1959-ben bekövetkezett haláláig Rómában élt.

Zichy Ágost gróf, zichi és vászonkeői (Penzing, 1852. június 14.– Bécs, 1925. október 4.): jogász, utazó, földrajztudós, valóságos belső titkos tanácsos, főudvarmester, főrend, fiumei kormányzó, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Zichy Ferenc királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, valamint Demblin Mária de Ville örgrófnő elsőszülött fia. Három fivére volt: József későbbi miniszter, aki szintén volt fiumei kormányzó, Tivadar és ikertestvére, Ferenc. Középfokú tanulmányait a nagyszombati érseki főgimnáziumban végezte, majd a bécsi és a budapesti jogi fakultásra iratkozott be. 1875-ben jogászi végzettséget szerzett.

József fivérével együtt kétéves nagyutazásra indult, amely során eljutott a németalföldi gyarmatokra, Sziámra, Kínába, Japánba, Sanghajba, Pekingbe. A Földrajzi Társulat összejövetelén tartott tapasztalatairól és a megszerzett ismereteiről előadásokat. 1878-ban hat hónapot töltött az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában.

1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Székfoglalóját a Java szigetén található Boro-Budur buddhista templomról tartotta. 1881-ben megházasodott, Hedwig von Wimpffent vette feleségül, akitől három lánya született: Mária, Teodóra és Anasztázia.

1879-ben bátyja korábbi kerületében, a Pozsony vármegyei Szempe kerület szabadelvű programmal országgyűlési képviselőjévé megválasztva politikai pályára lépett. Négy évvel később mandátumát már nem újíthatta meg, mivel 1883-ban Szapáry Géza helyére fiumei kormányzóvá nevezték ki, amellyel a főrendiház tagjai közé is bekerült.

A fiumei kormányzók közül csak Szapáry Géza viselte nála tovább a méltóságot. 1886-tól belső titkos tanácsosi rangot kapott. Kormányzósága alatt Fiumében jelentős változások történtek. Az állami beruházások, monopóliumok és jogi szabályozások hatására a kikötőváros látványos modernizáción ment keresztül. Megkezdődtek a kikötő fejlesztési és vasútállomás-kibővítési munkálatok, fokozatosan nőtt a város népessége és ezzel együtt a magyarok számaránya, mind tekintélyesebbé vált a tengeri kereskedelmi forgalom jelentősége, vállalatok, részvénytársaságok alakultak.

Mindazonáltal szintén ekkorra datálható a magyar állam jogi és intézményi expanziójának és központosító törekvéseinek fokozódása. Ezt a városi autonómiát féltő helyi elitcsoportok aggodalommal szemléltek, hiszen az egzisztenciálisan is fenyegette őket. Az 1880-as évek végére egyre többen fejezték ki elégedetlenségüket kormányzóságával szemben, bár számos alkalommal kiállt például az olasz nyelvhasználat mellett. Amikor Baross Gábor kereskedelmi miniszter elhatározta, hogy a Tengerészeti Hatóságot szorosabb állami felügyelet alá vonja, Zichy lemondott a hivataláról. Helyére Batthyány Lajos került 1892-ben.

Ezt követően a főrendiházban a vagyoni cenzus alapján került be. Több alkalommal a közös delegáció tagjává, 1912-ben alelnökké és elnökké választották, de tagja volt a tengeri albizottságnak, a közgazdasági és közlekedésügyi bizottságnak, valamint a felirati bizottságnak is. Császári és királyi kamarássá, majd 1911-ben főudvarnaggyá nevezték ki, amiről 1918-ban mondott le.

1922-ben Szapáry László, Nákó Sándor és Jekelfalussy Zoltán korábbi fiumei kormányzók mellett társelnökké vált a Batthyány Lajos elnökletével megalakult Fiumei Ligának.

Élete utolsó éveiben visszavonult a politikai élettől és birtokaival, valamint a Stefánia Szegénygyermekképző-Egylet ügyeinek intézésével foglalkozott. Hosszú betegeskedését követően 1925-ben halt meg Bécsben.

Zichy József gróf, zichi és vásonkeői (Pozsony, 1841. november 13.–Vedród, 1924. november 11.): király tábla titkára, Szempe (Szenc) országgyűlési képviselője, fiumei kormányzó, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, majd közmunka- és közlekedésügyi miniszter, Pozsony vármegye és város, majd Trencsén vármegye főispánja, felfedező.

Zichy Ferenc királyi tanácsos, nagybirtokos, tárnokmester, valamint Demblin Mária de Ville örgrófnő elsőszülött fia. Középfokú tanulmányait a nagyszombati érseki főgimnáziumban végezte, majd Bécsben a jogi fakultásra iratkozott be, ahol jogtudori címet szerzett. Három öccse volt: Tivadar, továbbá Ferenc és Ágost, akik ikreként születtek. Ágost jelentős tudós lett és akárcsak József, a fiumei kormányzói méltóságot is betöltötte.

1862-ben a királyi táblához fogalmazóvá, majd 1865-ben tiszteletbeli titkárrá nevezték ki. Ebben az évben Szempe parlamenti mandátumát is megszerezte Deák párt-i programmal. Közéleti tevékenységét megszakította, amikor európai tanulmányútra indult.

1867-es visszatérését követően az újjáalakult Országos Iparegyesület alelnökkévé választották, mely tisztséget három éven át töltötte be. Ezzel egy

időben Zichy miniszteri osztálytanácsos lett a Földművelésügyi, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumnál. Hivatalát két évig viselte, amikor 1870-ben Andrassy Gyula miniszterelnök és Szlávy József földművelésügyi, ipar- és kereskedelemügyi miniszter támogatásával az 1870. július 28-án kiadott fiumei provizórium értelmében Fiume és a Magyar–Horvát Tengerpart királyi kormányzójává és az ottani Tengerészeti Hatóság elnökévé nevezték ki.

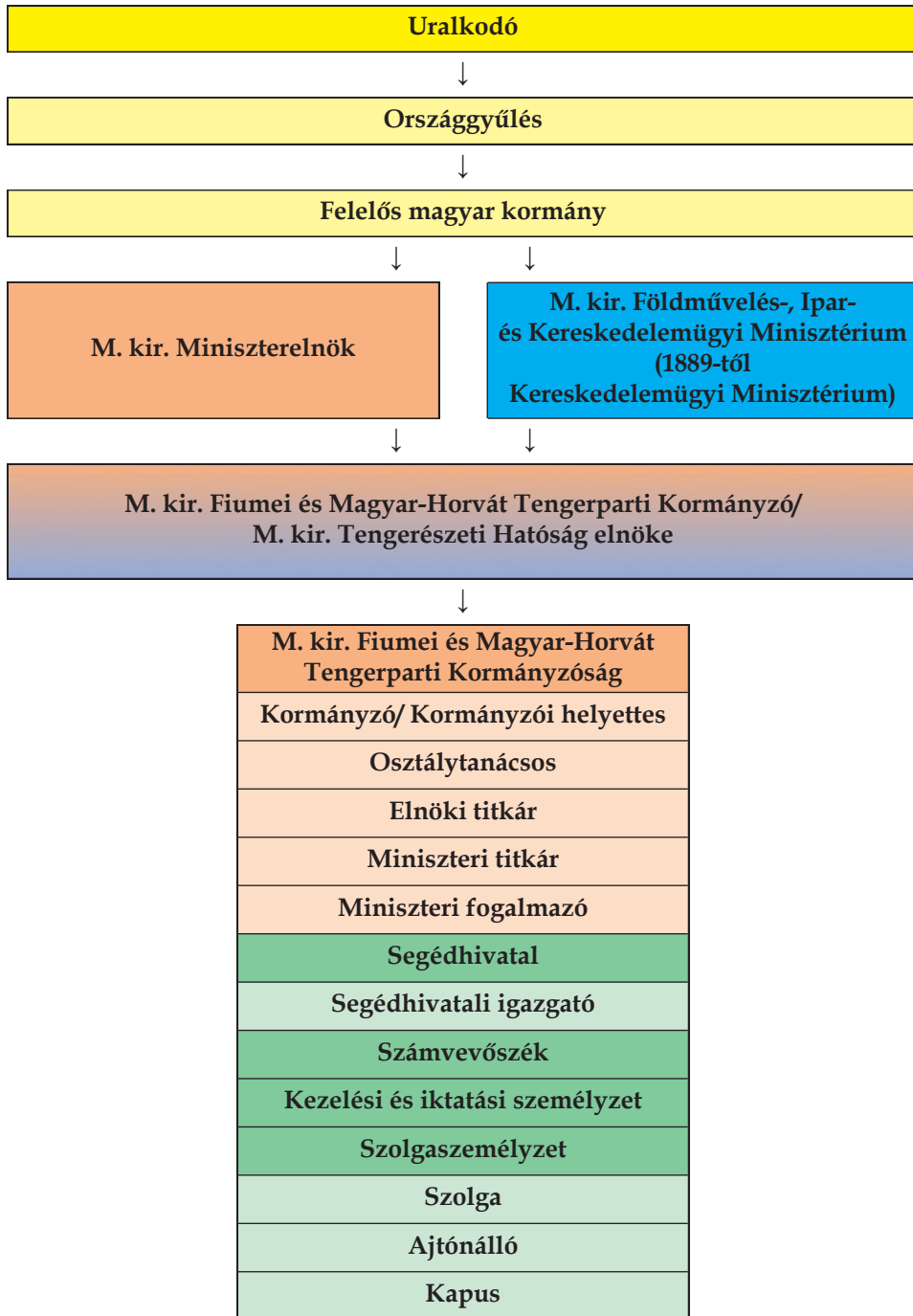
Nagy szerepe volt a fiumei provizórium kereteinek megteremtésében. Az ő kormányzósága alatt, 1872-ben fogadta el a belügyminiszter az úgynevezett fiumei statútumot, amely lényegében a város autonómiájának alapidokumentumává vált. Az új városi alapszabályzat azért is bizonyult fontosnak, mert ez alapján alakult meg 1872-ben a fiumei városi képviselőtestület, a Rappresentanza, aminek az ülésein a kormányzó elnökölhetett. A statútumban foglaltak szerint került sor a podestà, Fiume polgármesterének megválasztására is.

A Szlávy- és Bittó-kormány kulcsfigurája volt. 1872 végén ő vette át a távozó Szlávy József földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter helyét, majd egy évvel később a közmunka- és közlekedésügyi tárca vezetésével is megbízták. 1873-ban parlamenti mandátumát a podestài méltóságra cserélő Ciotta helyére országgyűlési képviselővé is megválasztották Fiumében. Hivatalairól 1875-ben mondott le. Ekkor megkapta a valóságos belső titkos tanácsos címet, majd öccsével, Ágosttal ázsiai és afrikai utazásra indult. Az utazás sikerét jelzi, hogy 1877-ben a török szultán első osztályú Medsidie-renddel is kitüntette.

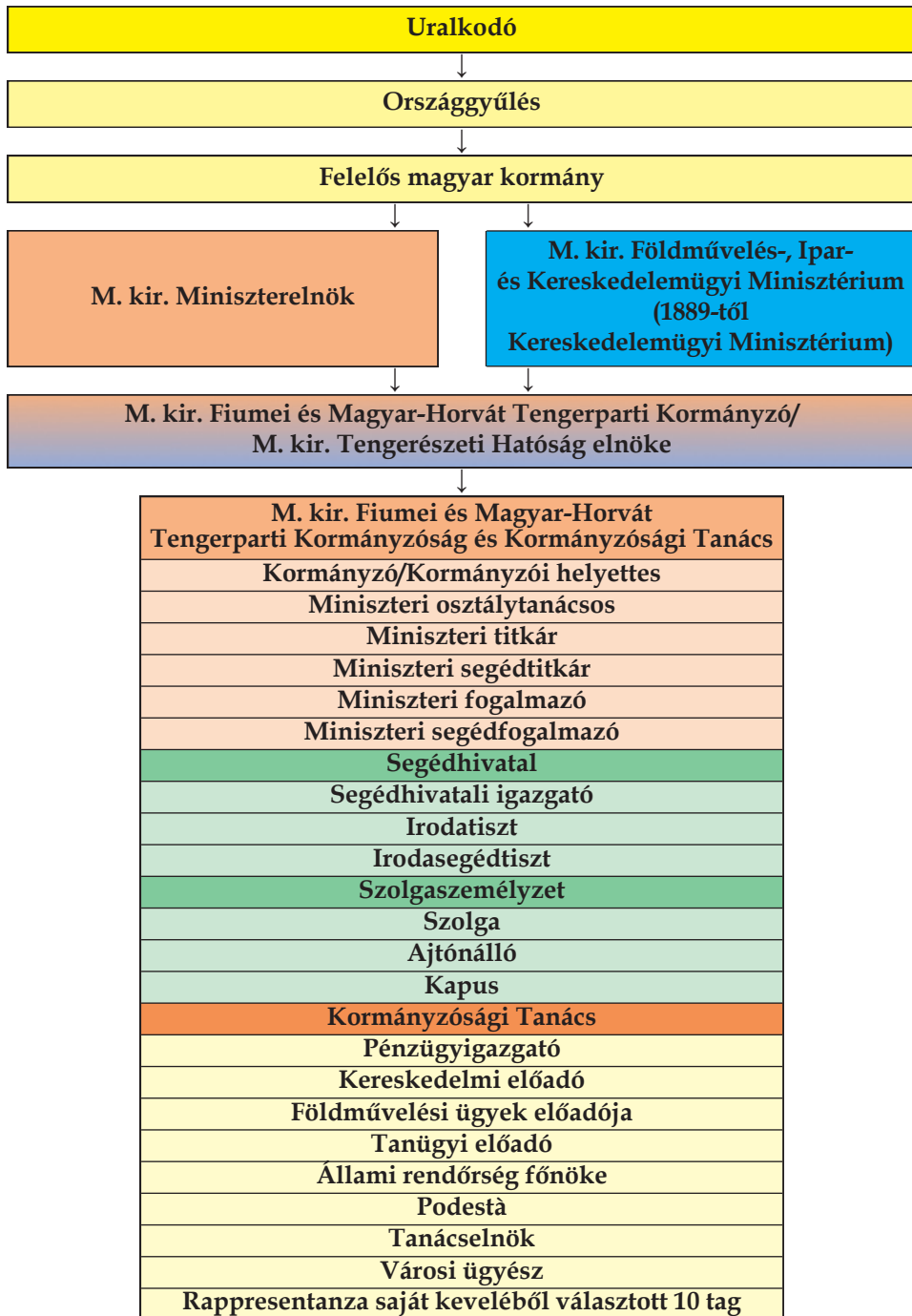
1878-ban megnősült, Odescalchi Ilona hercegnőt vette feleségül, akitől két gyermeke, Gyula és Klára született. Tőle 1895-ben vált el, de 1907 körül újrահázasodott, ekkor Maria Poscht vezette oltár elé, közös gyermeküket Máriának nevezték el.

Az országos politikai életbe 1889-ben kapcsolódott be újra, mikor Pozsony vármegye és város, majd Trencsén vármegye főispánjává nevezték ki. 1892-ben megkapta a Lipót-rend nagykeresztjét. 1894-ben a Szabadelvű Párt egyházpolitikai reformjai ellen tiltakozva szinte az összes tisztségéről lemondott és visszavonult a politizálástól, csak a főrendiháznak maradt tagja. Az első világháború után elismerte a csehszlovák államot. Zichy birtokai felosztását viszont már nem érthette meg, 1924-ben Vendrőn halt meg.

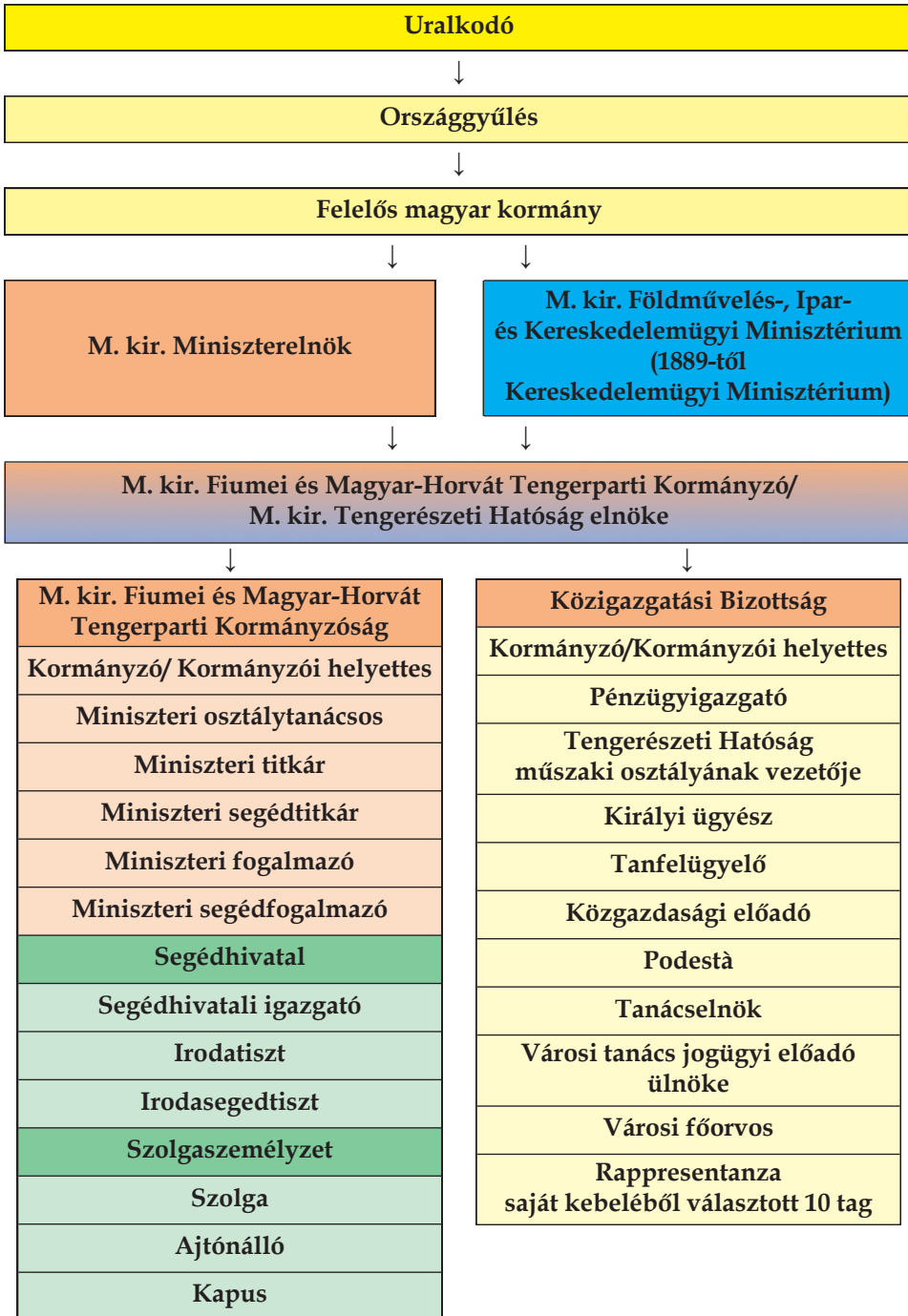
XIV. 12. 1. Kormányzóság - 1870

XIV. 12. 2. Kormányzósági Tanács - 1897

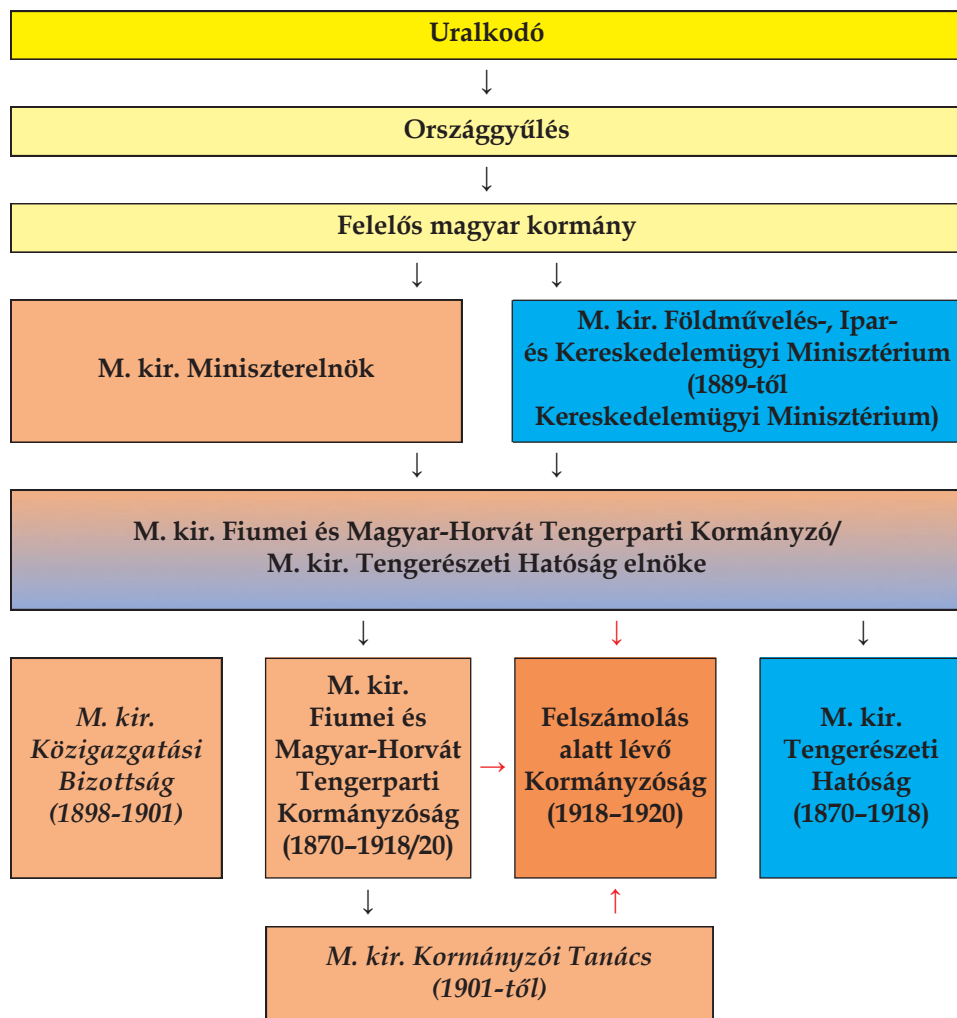
XIV. 12. 3. Közigazgatási Bizottság - 1898

XIV. 12. 4. Kormányzói Tanács - 1901

XIV. 12. 5. A Kormányzóság és a Tengerészeti Hatóság elhelyezkedése a magyar államszervezetben 1870–1920

XIV. 13. Az 1915-ben megválasztott Rappresentanza tagjai¹

1. Balas don Matteo
2. Catti dott. Giorgio
3. Corossacz F. Gilberto
4. Curet Giovanni Maria
5. Dalmartello prof. Arturo
6. Dorigo Giovanni
7. Descovich dott. Romualdo
8. Dumicich Giovanni
9. Eidlitz Ugo
10. Ferlan Giovanni
11. Fésüs dott. Giorgio
12. Fischer Giuglio
13. Friedmann dott. Davide
14. Gelletich Federico
15. Kóporossy Teodoro
16. Kucich Lino
17. Luppis Luigi
18. Maroth Luigi
19. Maylender dott. Samuele
20. Meynier cav. Carlo
21. Mikocz Massimiliano
22. Mozog Stefano
23. Negovetich prof. dott. Arturo
24. Ossoinack Andrea
25. Padoani Francesco
26. Pagan Ugo
27. Pázmány dott. Eugenio
28. Pillepich Alberto
29. Polgár ing. Samuele
30. Réti Giulio
31. Rubinich Giovanni
32. Rudan dott. Aldo
33. Rumatz Mariano
34. Schindler Adolfo
35. Sichich dott. Ermanno
36. Silenzi Melchiorre
37. Slavich Ignazio
38. Stolzenberg Lodovico
39. Superina Jačić Andrea
40. Superina Antonio
41. Szabó prof. Samuele
42. Szegő dott. Giulio
43. Terzi Vincenzo
44. Thierry bar. Luigi
45. Tuchtan Stefano
46. Vallencich Francesco
47. Venutti Ugo
48. Vezzil Ugo
49. Vio dott. Antonio jun.
50. Wassich Albino
51. Wottawa Giuseppe
52. Weber Faustino
53. [ÜRES - O. Á.]
54. Bruss Ermanno (morto)
55. Koller Edmondo (morto)
56. Volani Domenico (morto)

¹ Egan Lajos naplója, 2019. 285.

XIV. 14. A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának tagjai 1918. októberében¹

[ÜRES – O. Á.]

Bacci[ch] dott. Icilio

Bacci Iti

Bellasich dott. Salvatore

Benelli Sem

Blasich-Flumiani Mario

Blau Annibale

Burich Enrico

Garofolo dott. Isidoro

Gigante Riccardo

Gigante Silvino

Gilberto Corossacz Francesco

Gotthardi Adolfo

Grossich dott. Antonio

Host-Venturi Nino

Lenaz dott. Lionello

Nicolich Luigi

Ossoinack Andrea

Prodam Attilio

Rubini Giovanni

Rudan Idone

Schittar Giovanni

Sirola Gino

Springhetti dott. Elpidio

Stiglich dott. Giovanni (John)

Venutti Ugo

Vio dott. Antonio jun.

XIV. 15. A Fiumei Olasz Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának tagjai 1919 júniusában²

1. Bacicchi Oscarre

2. Battistich dott. Oscarre

3. Baccich dott. Icilio

4. Belassich dott. Salvatore

5. Blau Annibale

6. Codrich Francesco

7. Corossacz Francesco

8. Donati [Enrico – O. Á.]

9. Garofolo dott. Isidoro

10. Gigante Silvino

11. Gottardi Adolfo

12. Grossich dott. Antonio

13. Jechel dott. Mario

14. Lenaz dott. Lionello

15. Maroth Luigi

16. Nicolich Luigi

17. Ossoinack Andrea

18. Ossoinack [talán Nicolò – O. Á.]

19. Pasquali

20. Prodam Attilio

21. Rubinich Giovanni

22. Rudan Idone

23. Schittar Giovanni

24. Serdoz

25. Sirol Gino

26. Springhetti dott. Elpidio

27. Stiglich dott. Giovanni (John)

28. Susmel Edoardo

29. Venutti Ugo

30. Vio dott. Antonio jun.

¹ I Verbali

² *Egan Lajos naplója*, 2019. 286.

XIV. 16. Magyar állami oktatási és nevelési intézmények Fiumében

Népiskolák és nevelőintézetek

1. Klotild utcai óvoda
Giardino infantile di ia Clotilde
2. Cambieri téri óvoda
Giardino infantile di Piazza Cambieri
3. Isztria úti óvoda
Giardino infantile di Via dell'Istria
4. Torrettai óvoda
Giardino infantile di Torretta
5. Magyar Királyi Állami Elemi Fiúiskola (Cambieri téri)
Regia Ungarica Scuola elementare maschile
6. Magyar Királyi Állami Elemi és Felsőbb Leányiskola (Klotild utca)
Regia Ungarica Scuola elementare femminile
7. Magyar Királyi Állami Elemi Fiú- és Leányiskola (Scarpa téri)
Regia Ungarica Scuola elementare maschile e femminile
8. Magyar Királyi Állami Elemi Fiú- és Leányiskola (Istria úti)
= (Plasse-Mlakai)
Regia Ungarica Scuola elementare maschile e femminile
9. Magyar Királyi Állami Elemi Fiú- és Leányiskola (Torrettai)
Regia Ungarica Scuola elementare maschile e femminile
10. Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola (G. Fabris úti)
Regia Ungarica Scuola cittadina femminile
11. Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola (Cambieri téri)
Regia Ungarica Scuola cittadina maschile

XIV. 17. Kronológia a világháborút követő hatalomváltásokhoz, 1918–1924

Fiumei események		Olaszországi események
	1918	
SHS megalakulása	Október	
Önrendelkezés kimondása		
Horvát betörés		
Jekelfalussy Zoltán távozása, FONT megalakulása		
Proklamáció		
ifj. Antonio podestá sidacó lesz		
Olasz flotta megérkezése	November	Padovai fegyverszünet
Antant ellenőrzés		Belgrádi konvenció
Délszláv bizottság+szerb csapatok kivonulása		
FONT hatalomra kerülése		
Fiume szabad (város)állammá nyilvánítása	December	
FONT állami jogköröket vesz fel		
	1919	
Fülep Lajos missziója	Január	Békekonferencia megnyitása
	Február	Vix-jegyzék
	Március	Andrea Ossoinack, Wilson és V.E. Orlando tárgyalásai, Szabadállam-tervezetek kidolgozása, V. E. Orlando bukása
	Április	
Fiumei hadsereg felállítása	Június	
Olasz-francia összetűzés	Július	
	Augusztus	

Gabriele d'Annunzio Fiumébe érkezése	Szeptember	Saverio Nitti blokádja Fiume körül
Rappresentanza felosztása	Október	
Új választások		
Rappresentanza első ülése		
Riccardo Gigante sindacóvá választása	November	
	December	Nitti modus vivendije
	1920	
	Január	Nitti modus vivendije
	Március	Olasz-jugoszláv tárgyalások
	Június	Saverio Nitti bukása, Giovanni Giolitti kormánya
Carnarói Régensség alkotmányának felolvasása	Augusztus	
Carnarói Régensség kikiáltása	Szeptember	
Rapallói egyezmény	November	Rapallói egyezmény
Véres Karácsony	December	
	1921	
Gabriele d'Annunzio távozása	Január	
Szabadállam megszületése Antonio Grossich ideiglenes kormányával		
Alkotmányozó Gyűlés, Riccardo Zanella megválasztása	Április	
Riccardo Zanella hivatalba lépése	Október	
	1922	
Riccardo Zanella elleni fasiszta puccs	Március	
Riccardo Zanella menekülése		
	1924	
Fiume és Olaszország egyesülése		

XIV. 18. A világháború után létrejövő „kérészállamok fennállása”, 1918–1924

Államkonglomerátum neve	Időszak (Fiumében)	Napok száma	Vezetője
Szerb–Horvát–Szlovénország	1918. október 29. és 1918. november 17.	19	Délszláv Nemzeti Tanács: Konstantin Rojčević (kormányzó), Rikard Lenac (főispán)
nincs hivatalos név	1918. november 17-től 1918. november 23.	6	Interregnum, Szövetséges katonai megszállás
nincs hivatalos név [Fiumei Olasz Nemzeti Tanács]	1918. október 29-től 1920. szeptember 8-ig	680	FONT megalakulásától a Carnarói Olasz Kormányzóság kikiáltásáig
	1918. november 23-tól 1919. október 16-ig	327	1. FONT
	1919. október 26-tól 1920. szeptember 8-ig	318	2. FONT+Gabriele d'Annunzio (parancsnok)
Carnarói Olasz Kormányzóság	1920. szeptember 8-tól és 1920. december 29-ig	112	Gabriele d'Annunzio (első rektor, főkancellár)
Fiumei Szabadállam	1921. január 1-től 1921. április 24-ig	113	Rapallói szerződés érvénybe lépésétől a népszavazásig
			Ideiglenes kormány: Antonio Grossich (elnök)
	1921. április 24./27-től és 1924. január 27-ig	1008/ 1005	Népszavazástól a Római szerződés megkötéséig
	1921. április 28-tól 1921. október 5-ig	160	Salvatore Bellasich (podestá, rk. megbízott), Antonio Foschini (főmegbízott), Luigi Amantea (főmegbízott)
	1921. október 5-től és 1922. március 3-ig	149	Riccardo Zanella (elnök)
	1922. március 3-tól és 1924. január 27-ig	695	Attilio Prodam, Giovanni Giurati, Attilio Depoli, Gaetano Giardino

XIV. 19. Kakas Márton. 1904. január 17.
A fiumei kormányzó bevonulása

KAKAS MÁRTON

XI. év 3. szám.
BUDAPEST.
1904. január 17.

SIPULUSZ LAPJA

Negyedévre 3 korona.

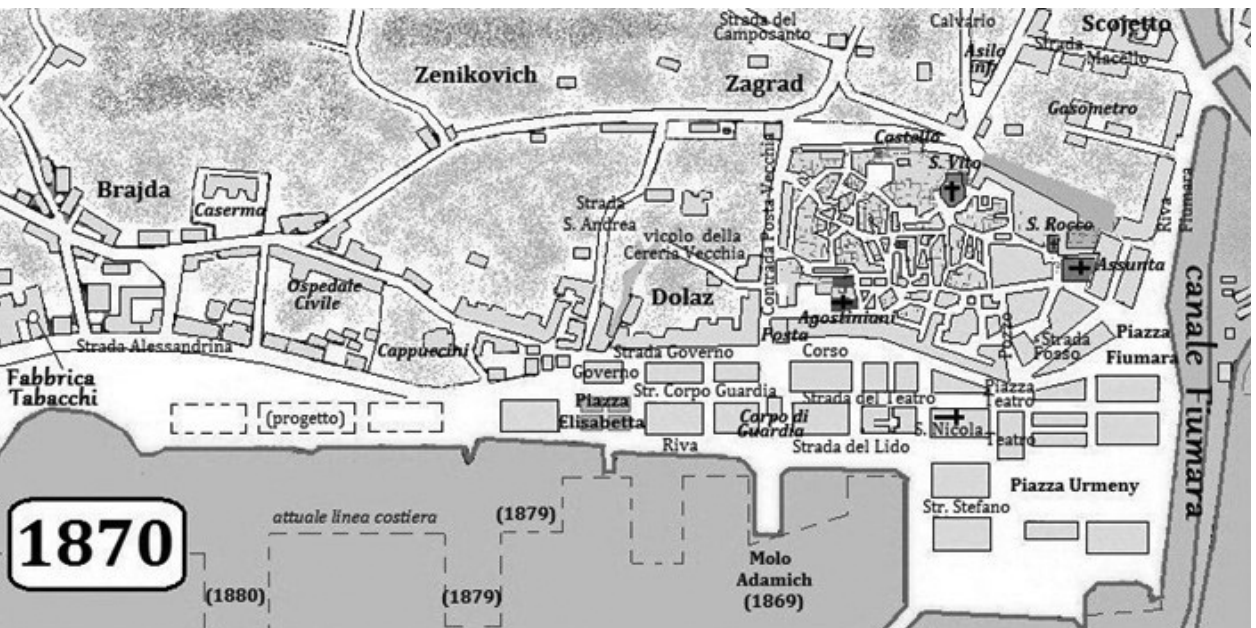
Egyes szám ára 30 fill.

A FIUMEI KORMÁNYZÓ BEVONULÁSA.
Kárpátoktól az Adriáig.

Lincz rajza

XIV. 20. Fiume városfejlődése, 1870-1924

Fiume városának sematizált térképe, 1870

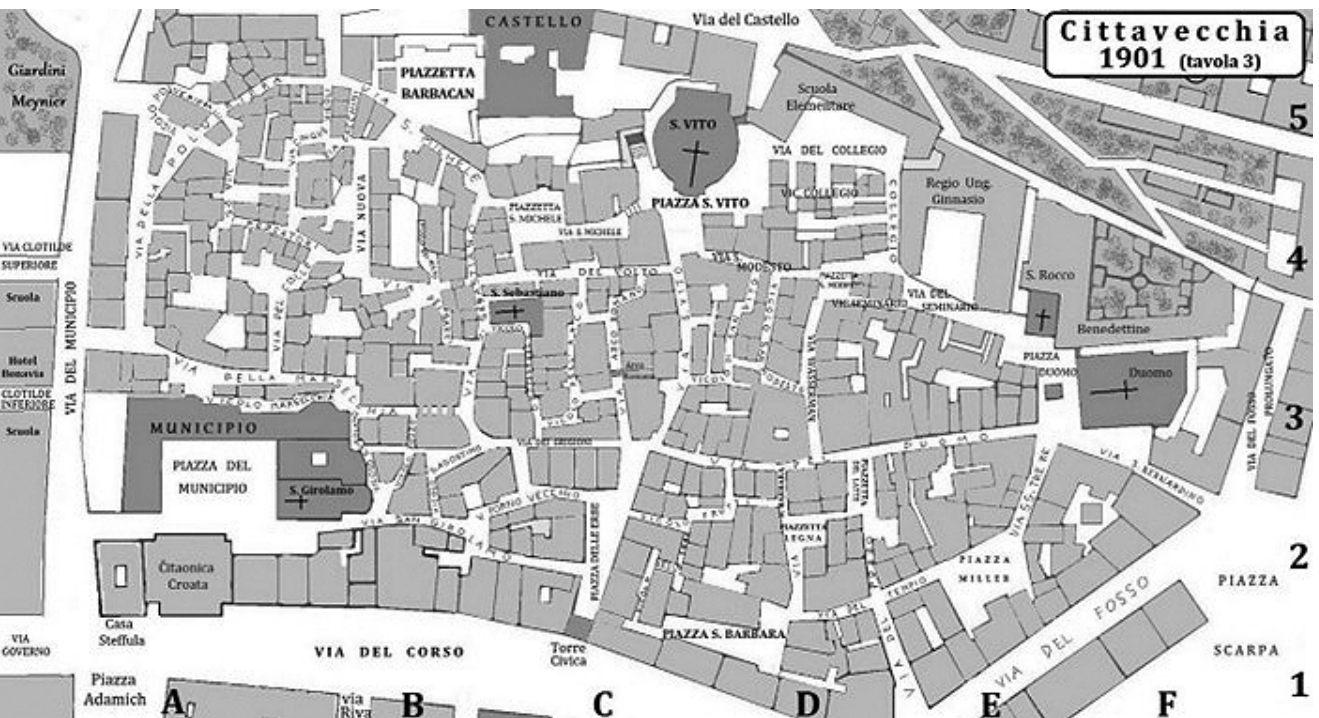
(Forrás: Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma, Società di Studi Fiumani-Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 172.)

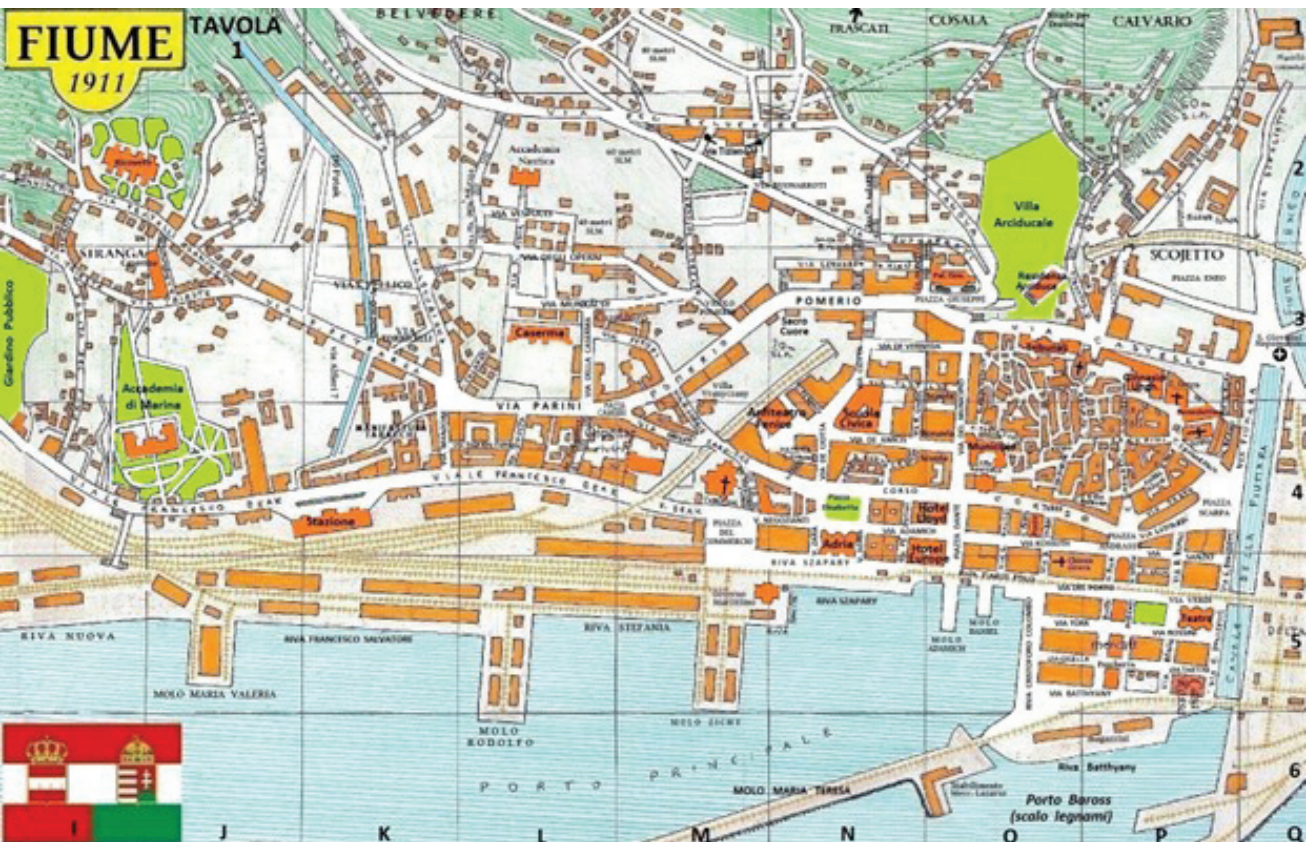
Donáth Imre: Fiume város alaprajza, 1892.

Forrás: University of Debrecen Electronic Archive

<https://ea.lib.unideb.hu/deg/handle/2437/100390?locale-attribute=en>
(letöltés: 2021. 11. 16.)

Fiume belvárosának sematizált térképe, 1901
 (Forrás: Superina, Massimo: *Stradario di Fiume. Roma, Società di Studi Fiumani-
 Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 178.*)

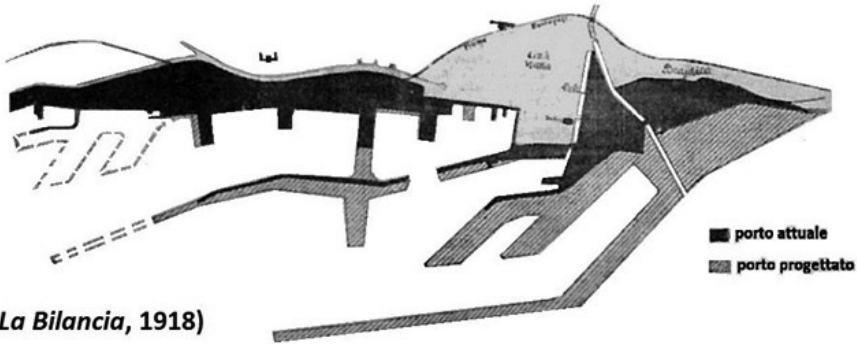

Fiume városának tematizált térképe, 1911.

(Forrás: Superina, Massimo: Stradario di Fiume. Roma,

Società di Studi Fiumani–Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 182.)

Il progetto per il nuovo porto di Fiume

(da *La Bilancia*, 1918)

A fiumei kikötőbővítés 1918 szeptemberi terve.

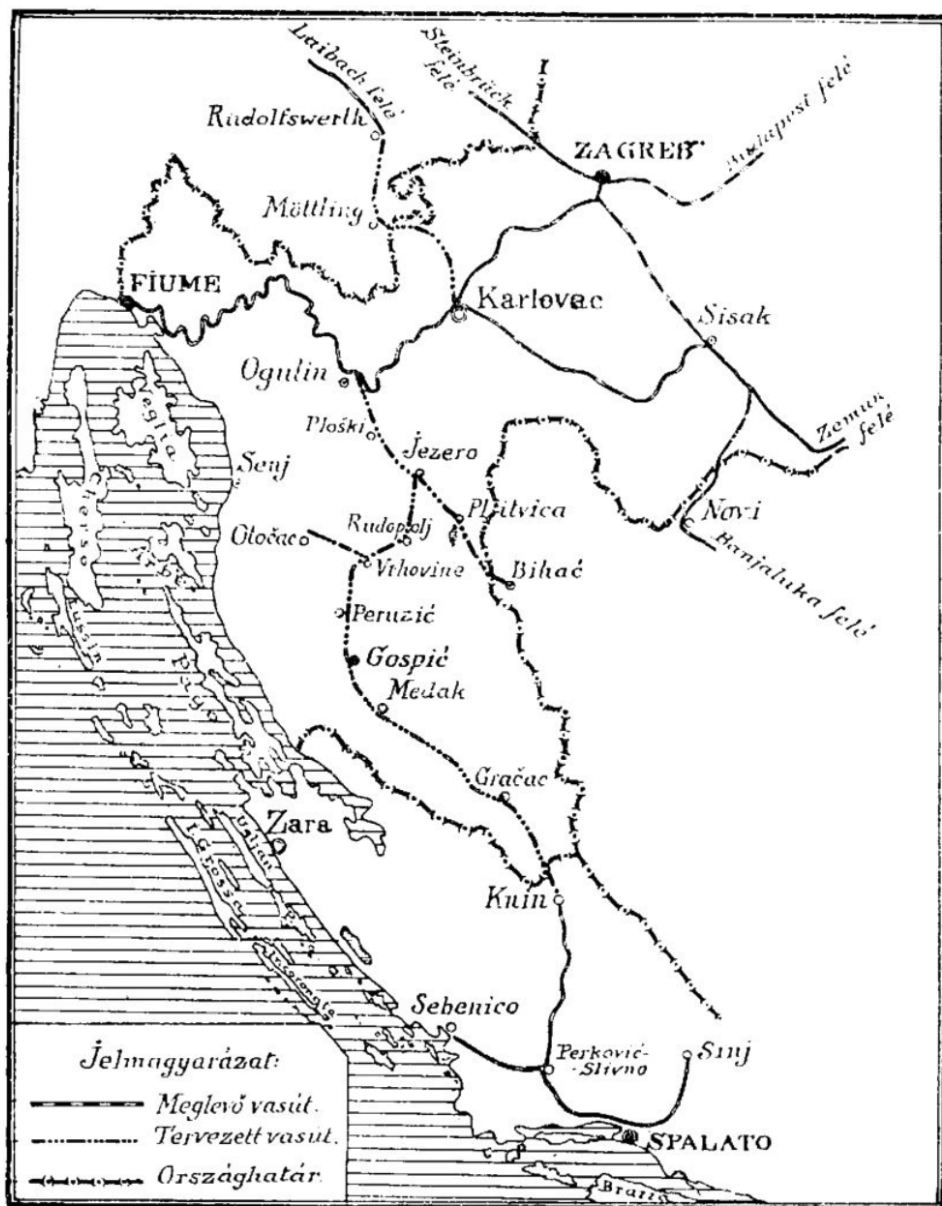
(Forrás: Superina, Massimo: *Stradario di Fiume*. Roma, Società di Studi Fiumani-Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 189., *Il progetto per il nuovo porto di Fiume*. *La Bilancia*. 1918. szeptember 25.)

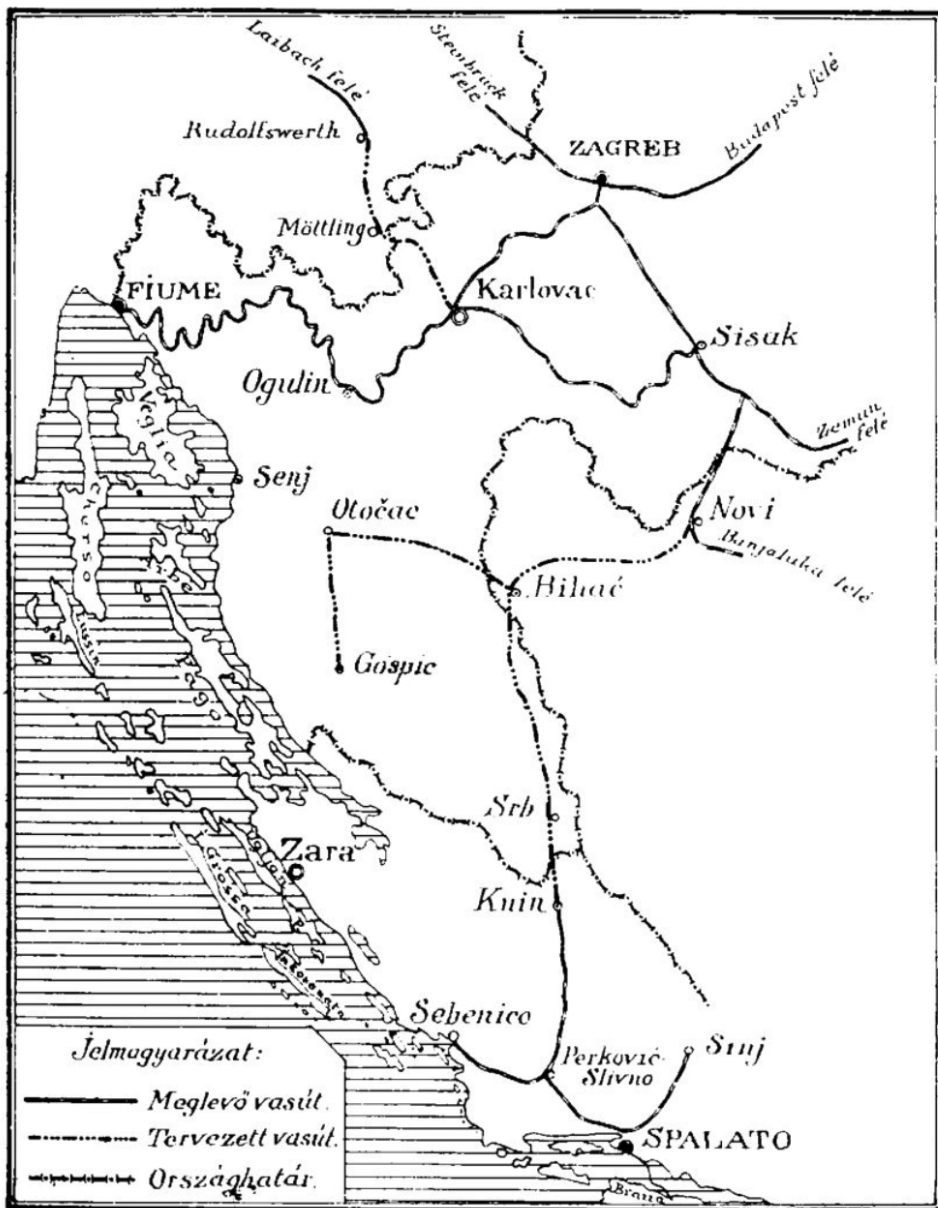
Fiume közigazgatási határának és hovatartozásának változása, 1918–1924.

(Forrás: Superina, Massimo: *Stradario di Fiume*. Roma, Società di Studi Fiumani-Archivio Museo Storico di Fiume, 2015. 189.)

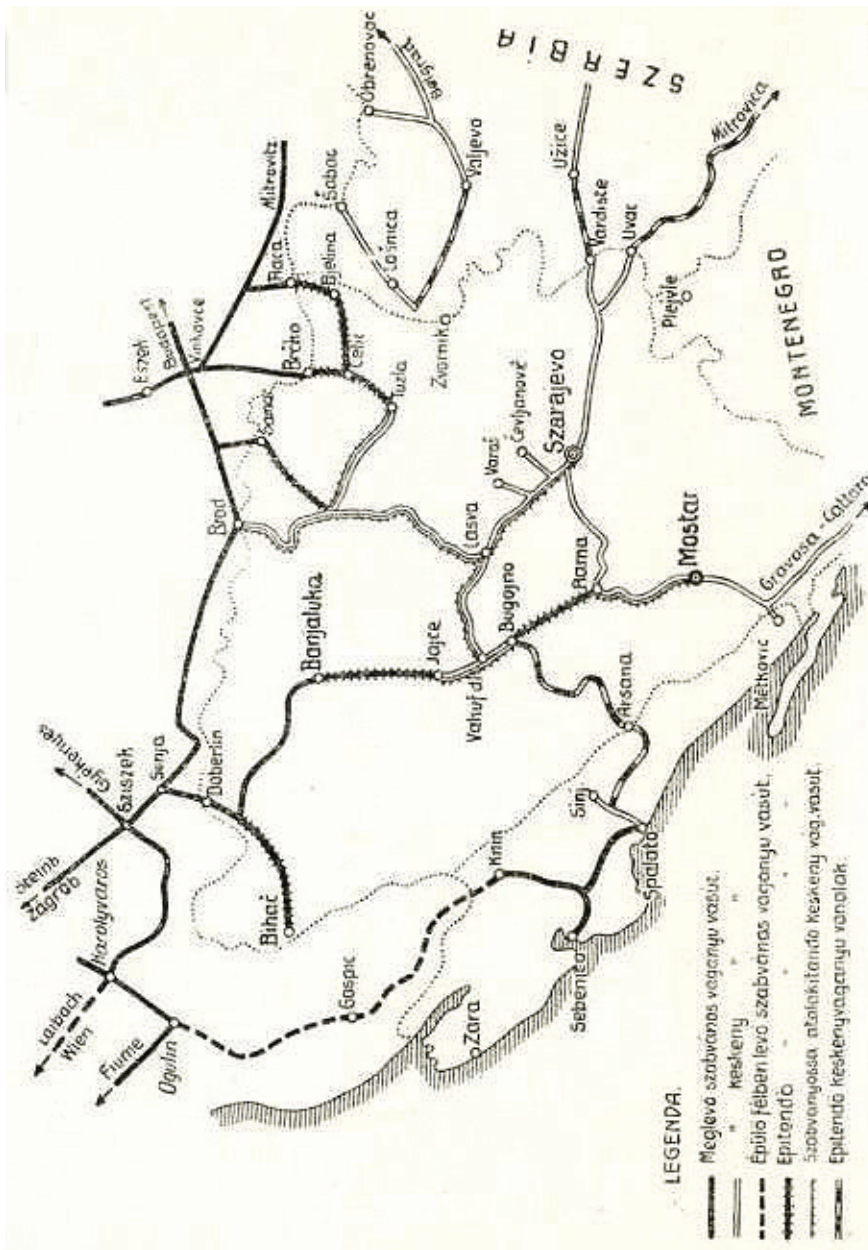
XIV. 21. Bosnyák és dalmát vasúti koncepciók, 1910-1914

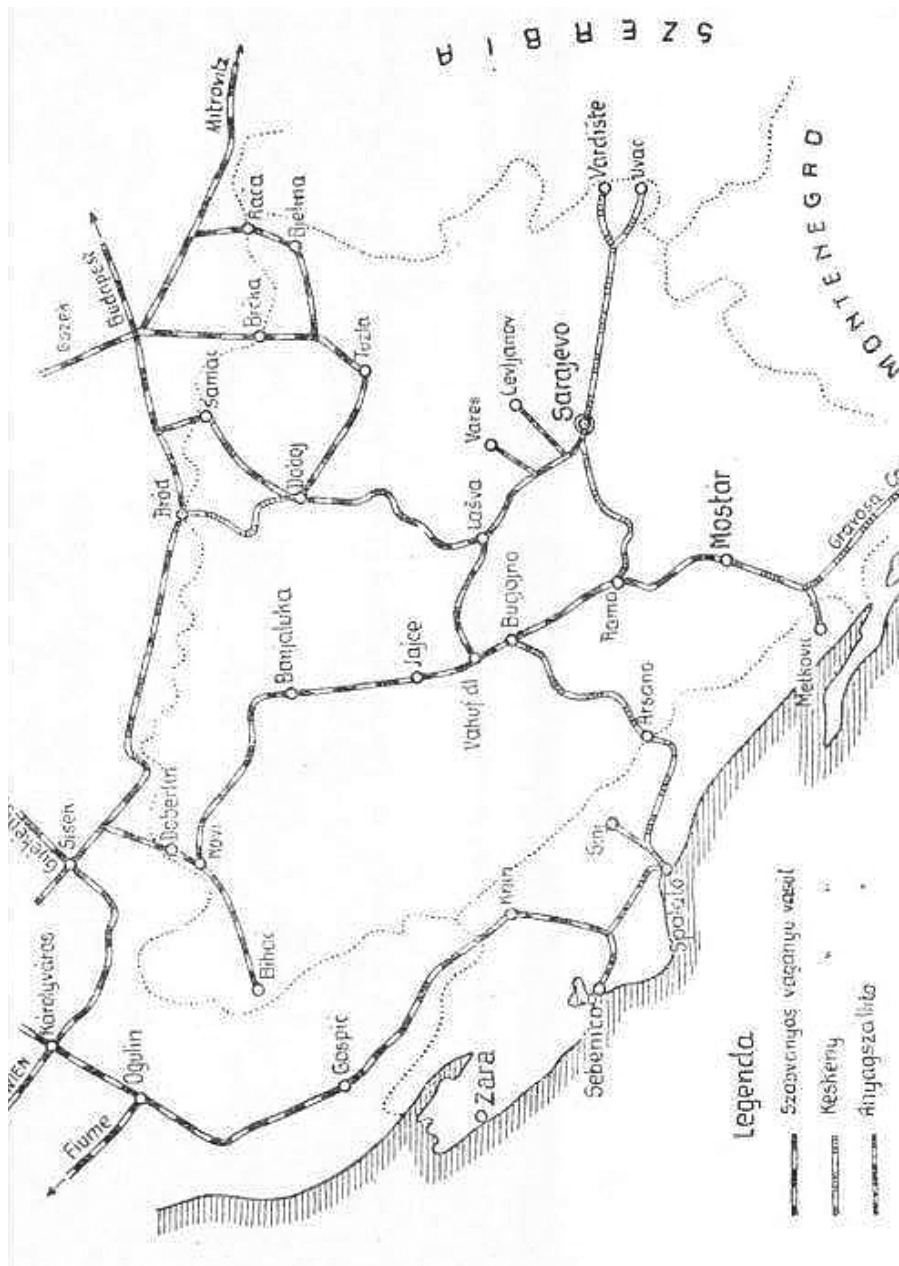
A magyar-dalmát összekötő vasút. Az ogulin-kinini vonal
 (Forrás: Havass Rezső: A magyar-dalmát összekötő vasút jelentősége.
 Földrajzi Közlemények. 1911. 73.)

A magyar–dalmát összekötő vasút. Az ogulin–knini vonal.
 (Forrás: Havass Rezső: A magyar–dalmát összekötő vasút jelentősége.
 Földrajzi Közlemények. 1911. 77.)

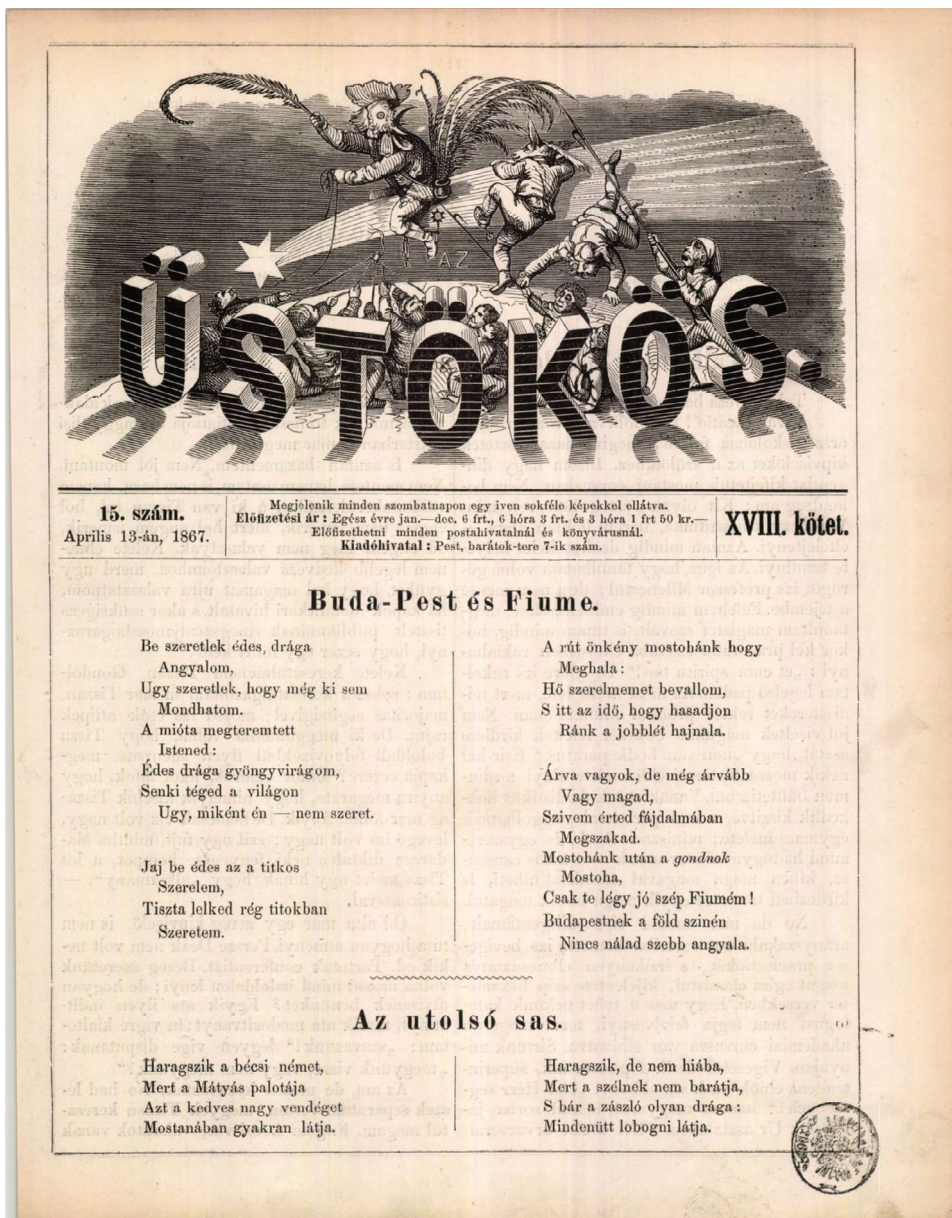

Bosznia létező vasútvonalai Sándorffy Miklós százados 1914-es közlése nyomán. (Forrás: Demeter Gábor: A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. MTA BTK Történettudományi Intézet, Szófia–Budapest, 2018. 90., Sándorffy Miklós százados. Bosznia-Hercegovina vasúthálózata és új vasútépitési tervszövege. Magyar Katonai Közlöny. 1914. 155.)

Bosznia tervezett vasútvonalai Sándorffy Miklós százados 1914-es közlése nyomán. (Forrás: Demeter Gábor: A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig. MTA BTK Történettudományi Intézet, Szófia–Budapest, 2018. 90.), Sándorffy Miklós százados. Bosznia-Hercegovina vasúthálózata és új vasútépítési tervszerve. Magyar Katonai Közlöny. 1914. 154.)

XIV. 22. Képmelléklet
(A magyar állam és Fiume kapcsolatának képes története:
1868-1924)

15. szám.
 Április 13-án, 1867.

Megjelenik minden szombatnapon egy íven sokféle képekkel ellátva.
 Előfizetési ár: Egész évre jan.—dec. 6 frt., 6 óra 3 frt. és 3 óra 1 frt 50 kr.—
 Előfizethető minden postahivatalnál és könyvtárúrsnál.
 Kiadóhivatal: Pest, barátk-terő 7-ik szám.

XVIII. kötet.

Buda-Pest és Fiume.

Be szeretlek édes, drága
 Angyalom,
 Ugy szeretlek, hogy még ki sem
 Mondhatom.
 A mióta megteremtett
 Istened:
 Édes drága gyöngyvirágom,
 Senki téged a világon
 Ugy, miként én — nem szeret.

Jaj be édes az a titkos
 Szerelem,
 Tiszta lelked rég titokban
 Szeretem.

A rút önkény mostohánk hogy
 Meghala:
 Hő szerelmemet bevallom,
 S itt az idő, hogy hasadjon
 Ránk a jobblét hajnala.

Árva vagyok, de még árvább
 Vagy magad,
 Szívem érted fájdalomában
 Megszakad.
 Mostohánk után a *gondnok*
 Mostoha,
 Csak te légy jó szép Fiumém!
 Budapestnek a föld színén
 Nincs nálad szebb angyala.

Az utolsó sas.

Haragszik a bécsi német,
 Mert a Mátyás palotája
 Azt a kedves nagy vendéget
 Mostanában gyakran látja.

Haragszik, de nem hiába,
 Mert a szélnek nem barátja,
 S bár a zászló olyan drága:
 Mindenütt lobogni látja.

„Vágyakozás egy szebb közös jövő iránt” – Az Üstökös. 1867. 04. 13.

Javaslatok Fiume tárgyában.

(Miután mi ezen derék, becsületes várossal nem tudunk hova lenni, miután a horvát magának akarja, hanem Fiume nem akarja, hogy a horvát akarja, a magyar meg akarná s Fiume is akarná, hogy a magyar akarná, de a horvát nem akarja: „Borsszem Jankó”-féle korán gondoskodott az Éris-alma megevéséről, vagyis a kérdés, megoldásáról. Titkos pályázatot hirdetett suttyanban kiadandó díjjal, mely pályázat nyertesének neve alattomban közlé nem tétetik. A beérkezett munkák inhol vannak, a t. publicum szavazzon, ki mit akar.)

I.

Fiume, a tenger araja.

Jelige: Concordia-bulus.

E remek mű két kötetre terjedvén csupán kivonatban közölhetjük. Szerző országos sorsházást javasol a két versengő fél között. Ki a feketét húzza, az elveszti. Mindamellett kiköti, hogy Magyarország húzza a fehérét, a mi a kérdés megoldását igen egyszerűsítenié.

II.

A fiumei kérdés megoldása hydropatikus balneologikus szempontból, különös tekintettel Magyarországi egészségi viszonyaira.

Jelige: Eau de — Fiume!

Értekező orvosi szempontból tárgyalván a kérdést, kiválókép objectív álláspontot foglal el s a politikai pártok küzdelmein kívül keresi a helyes utat. Szerző azt hiszi, hogy Magyarország eddig is érezte hiányát egy tengeri fürdőnek. Pénzünket Ostendeban, Helgolandban költöttük el. Fiume alkalmas tengeri fürdő lehetne, már azért is, mert tengerparton fekvővén, a tenger szomszédságában van. Ennélfogva geografixus fekvése világosan fürdőnek rendeli. Magyar nemzeti tengeri fürdő léteire bizonyos semlegességgé volna s horvát testvéreink akár mikor megmosakodhatnának szűz hullámaiban.

III.

Fiume s a wielickai sóbányák.

Jelige: Sól!

Eltérőleg eddigi társaitól, ezen mű szerzője Fiumét kiválókép sós szempontból tekinti s kereskedelmi előnyeit fejtegeti oly sókereskedésnek, melynek Fiume lehetne központja. A tenger vize sótartalmu. E sót ki kell főzni, nehogy haszon nélkül a vízben elolvadjon, amint már tényleg el is olvadt. Magyarországnak nagy szüksége van sóra és szerző megrázólag festi honi köreink bánatos életét, midőn sótlan kórözésben koll napjaikat eltüntetni. Horvátország nem űz oly baromgazdaságot, mint mi. Ókrök tekintetében diadalmasan kiálljuk velök a versenyt s azon kevés horvát okörtestvérek, melyek a sót szeretik, — azt a mi kezünkben is szívesen elfognának. Szerző tehát Fiuméből sófőzdet kíván alakítani s pedig egyesült magyar-horvát sófőzdet, mely a budai kormány kizárólagos kezelése alatt állana.

IV.

Fiume és Ádria.

(Szerző költői szempontból dallal oldja meg a kérdést.)

Jelige: Villámlik a zsendicze!

Ifju virága agg Ádriának,
Kit vész szeli amyszor hányának
Jövel — jövel!
Magyar és horvát is versenyz te érted,
Átölelni szeretetének
Kezével.

Fétre villongás, el a vizsúlylal,
Oldjuk a kérdést dallal, pohárral
Menyasszonyom!
Enyém vagy! — jó horvát testvérek
Nektek reaja úgy sines szükségtek,
En csökölöm.

V.

Fiume és a magyar tengerpart, Fiume mint horvát-magyar-olasz és magyar-olasz-horvát független város.

Jelige: Si vis pacem, para — Fiumem.

Értekező azt hiszi, hogy e kérdés csakis politikai természetű, s mint államjogiit kívánja megoldatni. Nem akar villongást senkivel, miért is a békés uton vet véget a versengés e tárgyának.

Ugyanis: Horvátország nem kaphatja meg, mert Fiume sem akarja.

Magyarország nem kaphatná, mert Horvátország ellenzi.

Fiume nem kaphatja önmagát, mert mindkettő akarja.

Eszerint egyiké sem lehet, legyen tehát független nemzetközi város.

Ez nem lehetséges, mert Fiume Magyarországhoz akar csatlakozni.

Ergo önmagáé sem lehet; — vogelfrei!

Ergo gazdát kell neki keresni. Licitáljunk! Van egy város, szabad kézből eladó, jó karban tartott, legszébb éveiben, kutyabőrös jussokkal.

Miután pedig gazdája nincs, azaz hogy van, de sok: szerző legokosabbnak hiszi, ha még jó sokáig elveszekedünk rajta, el mindaddig, amíg gazdája akad, olyan, aki még nincs, de — majd lesz.

VI.

?

Czím s jelige nélkül, Erkelyszéký Badarius ifju sportsmanünk rövidke munkát küldött be. Névjegyére írta: „Csák nem leszünk olyan smutzigok annyit veszekedni? — hát tártsák meg.”

„Egy ígéretes kezdet?” – Borsszem Jankó. 1868. 10. 18.

A fiumei basa.

„Szerelmre nem kényszeríthetlek,
De a szabadságot nem adom meg neked.“

országos alappól kölcsönvett pénz, vagy gabonaössze-
tek megtérítése eszközölhető, tartozik a magyar pénzügy-
minisztérium a bécsi birodalmi központi főpénztár-
hoz küldeni.

20. Ha a magyar pénzügyminisztérium a birodal-
mi központi főpénzügyvezetőséghez adó fejében kész
pénzt nem küldhetne, a majdan felállítandó sok min-
denféle czukor, szesz, stb. gyárak productumait is el-
küldheti Bécsbe, és ezen kiviteli cikkek csak duplán
fognak a vámhivatalnál megadóztatni.

21. Mindazon ügyekre nézve, melyek a jelen
egyezmény sorompóit közelebb- vagy távolabbról érin-
tik, a birodalmi bécsi központi pénzügyi vezénylet, és a
magyar kir. országos pénzügyminisztérium között az
érintkezés Bécsben történik. Azonban azért kapott a

magyar kir. pénzügyminisztérium annyi régi beamtert
és finanszot, hogy minden levelezéseit németre fordít-
tatva küldje a birodalmi bécsi központi vezénylet-
hez; ellenben megengedtetik az illető hivatalnokoknak, hogy
a Bécsből időnkint veendő német rendeleteket magyar
nyelvre, román, tót, horvát, rácz és zsidóra is lefordít-
hassák.

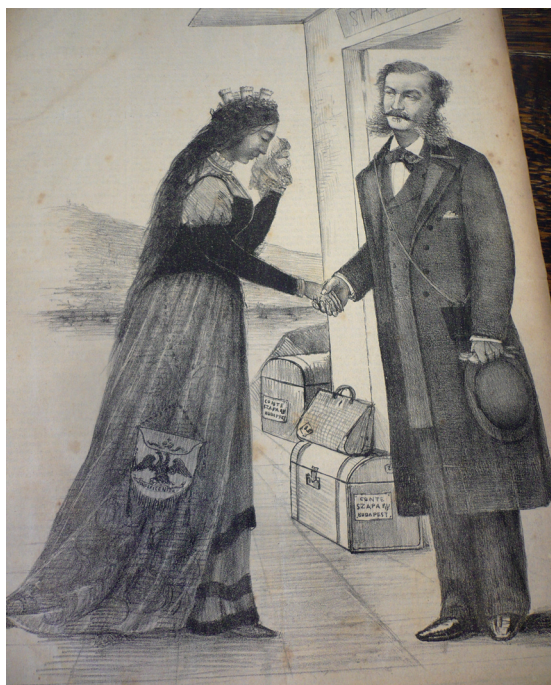
22. Nehogy az arany, ezüst, só, stb. bányaterme-
lek Bécsbe való szállítása egy órára is fönnakadjon:
kegyelmesen megengedtetik a magyar kir. pénzügy-
minisztériumnak, hogy azt saját felügyelete és felelősége
mellett folyton, és minél sürűbben, és nagyobb mennyi-
ségben eszközölje.

Az ország korpese.

„Egy bántalmazó kapcsolat vége?” – Az Üstökös. 1867. 04. 06.

„Szilárd alapokon: szabad fejlődés, szabad közvélemény?” – La Varietà. 1883. 04. 01.

„Egy szomorú búcsú. Isten veled Szapáry Géza?” – La Varietà. 1883. 04. 08.

„Legyen világosság a közvélemény védelmében!” – La Varietà. 1883. 05. 06.

„Két szék között a padlóra” – La Varietà. 1883. 06. 03.

Allerlei Finnaner Sport

41

Der Hafisch kommt!

Fierst: W...y'sche Jacht.

Hinauf geht's schwer!

Hinauf geht's gar nicht!

3:1.

Waidmanns Heil!

Aufstieg zum Beleri wjh (377 m)
6.0 Kilometer

Sonnenanfang am Sjuban (499 m)
6.20 Kilometer

„Sportos hétköznepok” – HR-DARI-262. Vranyczány. Egan Lajos rajza.

Fiume ingatag.

— »La donna è mobile.« —

Fiume ingatag,
Hajlékony, csalfa vér,
Még bánja holnap,
Mit ma ígér.

Fiume sír, dühöng,
Szörnyűen haragos,
Mert vérig sérté
A vad *Baross*.

Fiume, drága gyöngy,
Becézett kedvesünk:
Irgalmazz, másként
Kétségbe'sünk.

Fiume! Bús hazánk,
Hogy *Adamich*-i kegy
Rá nem ragyog már,
És — tönkre megy.

Fiume, ó mosolyg,
Mondd, mit kíván szíved?
A lábadohoz rakja
Jámbor hived.

Fiume, légy nyugodt!
Készül a kaloda
S *Baross* minisztert
Kötjük oda.

Fiume, vagy ha tán
*Baross*nak feje kell,
Levágjuk s express
Küldjük mi el.

Fiume, mert a fő
Az, völgyön és hegyen:
Ciotta s *Adamich*
Boldog legyen.

Fiume, a magyar
Népnek más célja nincs:
Táplálni téged
Ó drága kincs.

Fiume, rajta csak,
Duzzogj, ne légy szerény!
A »*graeca fides*«
Talján erény.

Tönödések

Seiffensteiner Solomontól.

— Mastand azon fülütte
foljék o vitokazás o francziák és
o németek küzte, hojd micsede
hotáron volták o francziák, mi-
kor megtörténté oz o kritikus
kerítés eset. — Hojd o francziák
átjütték-e o hotáron, oztot nem
todok; de hojd o németek túl-
menték o hotáron, oz bizomos.

— Odní és venni! — ez
van a büzzén két ellenkező kérdés;
az én szokácsnémmak az van mindéj, hojd adta-e neki,
vadj vette e neki a képlár ór a jörsít.

— O Ráth Mór oreség mindíg beszéltet oz ójságakat
oz ü kiadásóiról; — forcsa, hojd a bevételét nem említ
edszer se nem.

— Némelik fiotol képviselü jól megválasztatt mo-
gának o — táttit.

— Mikar ozokat o mellékfigúrokat megnézem, o kik
ott o *Deák*-szabar olján gobbaszatanak, okkor ünkéntelen-
nül oztot kívánok, hojd bárcok ne testesölték volna meg
o mi eszményeink oljan nadjon!

— Moholnap már oz ítélteoptul sem nem fognok
félni oz emberek! Mert miotánd o toposztolot oztot bizomo-
sodja, hojd minél mogosabb fokú oz instanczia ontul több o
restanczia: képzelní lehet, hojd néz ki o legfelsőbb ítélü-
szék oz éghen, omi van még o királyi tábléndl is mogo-
sabb fórum.

— Számtolon milliónt kültöttünk *Fiuméra* és mi
hosznonk betüle? Von edj kikütkünk, omelj nem nekünk
kikütkö, honem velünk kikütkö.

— Mit nem tesz oz illóziön! Mikar avastam leg-
ójobb híreket magyar tengerrül — ozonnal megkoptom o
tengeri betegségt!

— Mit öröl szélstübal oljan nadjon onnok o kopos-
vári levélnek? Hiszen ebbül is csak az kisül, hojd von
szélstübalnak levele. De nincs neki jómölce!

FIUME.

— Sürgöny. —

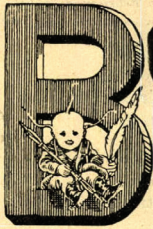
Börtönöm éjelébe *Fiume* város magatartásá-
nak fényes napja ragyog be. Örülök és lelkese-
dem rajtatok. Le Magyarországgal! Éljen az ön-
álló Horvátország kikütköje, mely magyar czikke-
ket soha — csakis horvát szülvát fog exportálni.
Soká voltatok szívemtől távol, de most visszafogad-
lak. Jertek keblemre!

Starcevicz Dávid.

„Rigoletto után szabadon” – Borsszem Jankó. 1887. 10. 09.

BORSSZEM JANKÓ

Carnevale di Fiume.

B—m J—6. Hát micsoda maskara magyar csikós kend? Hát nincs fokosa, amellyel közébe űthetne annak a tallián-krobót osúrhének?

Előfizethető a kiadóhivatalban: Budapest, Kerepesi-ut 54. Előfizetési díj: Egész évre 16 kor. — Félévre 8 kor. — Negyedévre 4 kor.

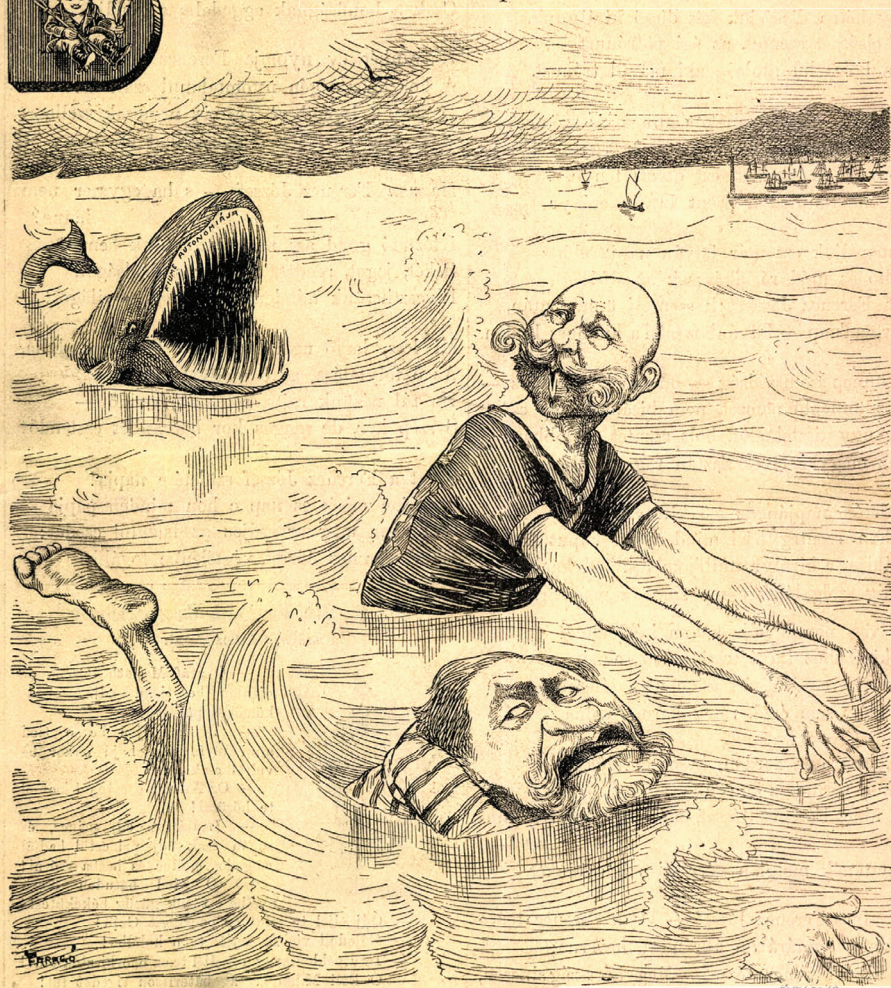
Megjelen minden vasárnap.

Egyes szám ára 36 fillér.

„Szapáry László rendet teremt” – Borsszem Jankó. 1900. 02. 04

BORSSZEM JANKÓ

A fiumei ezápa —

— mint minden évben, ezen a nyáron is megjelent a Quarneróban.

Előfizethetni a kiadó-hivatalban: Budapest, Ferencziek-tere 3. sz. Előfizetési díj: Egész évre 8 frt. — Félévre 4 frt. — Negyedévre 2 frt.

Megjelen minden vasárnap.

Egyes szám ára 18 kr.

„A fiumei autonómia mint egy ragadozó cápa” – Borsszem Jankó. 1897. 08. 22

VII. év.
14. szám.

Budapest, 1900 október 28.

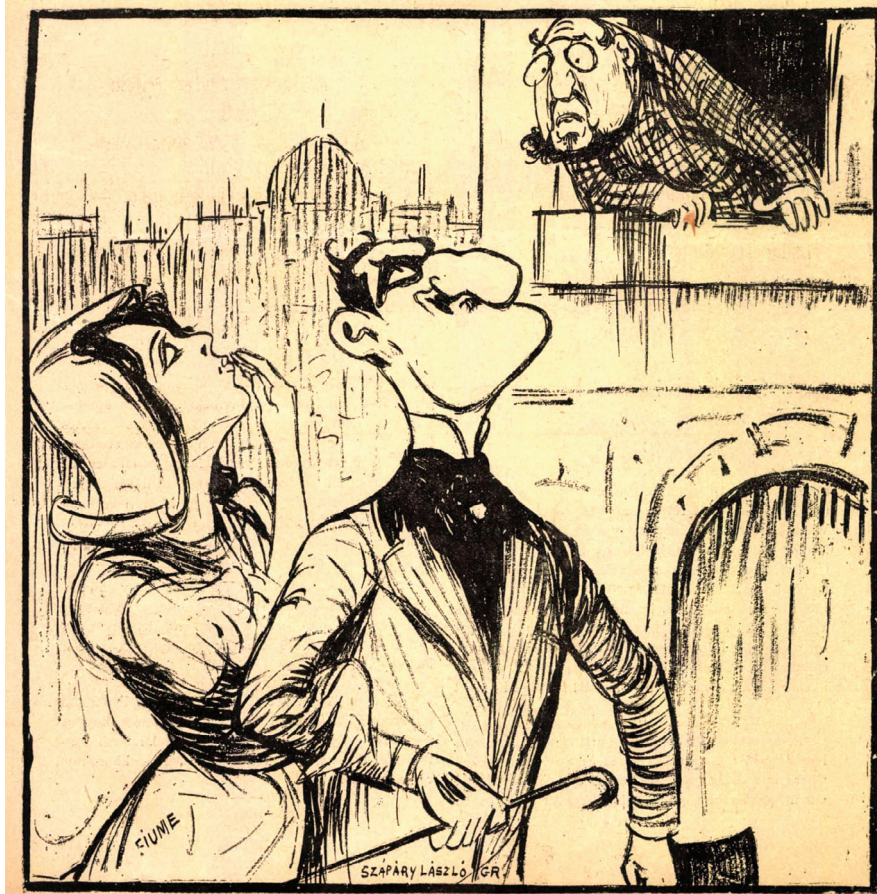

SIPULUSZ LAPJA

KAKAS MÁRTON

Egyes szám 20 fill. · Egész évre 8 kor. · Félévre 4 kor. · Negyedévre 2 kor.

A fiumei ifju pár.

„A megtalált harmónia” – Borsszem Jankó. 1900. 10. 28.

GRÓF SZAPÁRY LÁSZLÓ NÉVJEGYE.

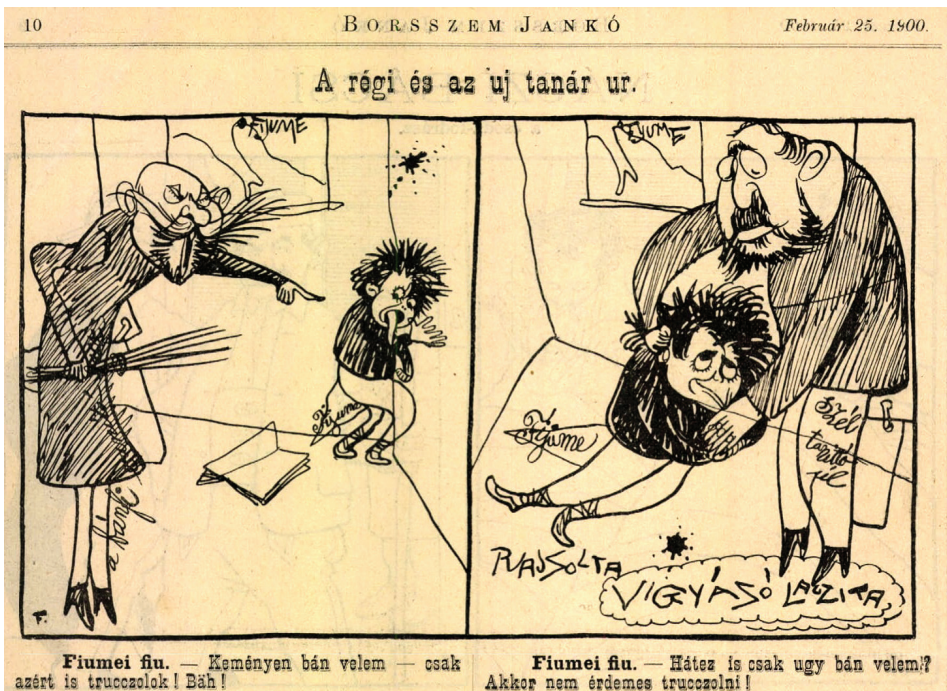
Mióta Perczel Dezső Szapáry grófra ruházta Fiume összes hivatalnokainak jogait, a kormányzó ur ilyen névjegyet csináltatott magának:

GRÓF SZAPÁRY LÁSZLÓ

Fiume szab. kir. város kormányzója,
a raprezentanca összes tagja, városi, pénzügyi,
kövezési, csatornázási és tengerészeti bizottság,
révkapitányság, vámhivatal, vesztegzári intézet,
világító torony, dinamitgyári felügyelő-bizottság,
torpedo-parancsnokság, rendőrség, tűzoltóság és éjjeli
őrség, posta és táviráda, vásárcsarnok és halpiac stb.

„A kormányzó kivételes hatalma” – Kakas Márton. 1898. 01. 30.

„A konfliktusokat elfújta a Szél(1)?” – Borsszem Jankó. 1900. 02. 25.

TEATRO COMUNALE

Venerdì 4 ottobre 1931, alle ore 8 pom.

La Compagnia tragomelocomico „Autonoma pura“ disinteressatamente diretta dal solo ed unico rivale del piramidale Erec il camateontico cavaliere, quasi barone,

Gotterhalte

racconterà:

RICCARDO CUOR DI LIMONE

OVVERO

GLI UOMINI PUNTIGLIOSI

commedia brillantissima, tutta da ridere o da piangere, a seconda delle circostanze, in un atto, ma in molte scene, del non mai abbastanza sullodato impresario, capocomico e mecenate d'occasione.

PERSONAGGI:

BIONDO, scaratterista

CANELLA, sua creatura, primo attore troppo giovane

e 23 comparse.

Il Pubblico gabbato è pregato di lasciare bastoni, ombrelli, nonché il buon senso al guardarobe.

PREZZI D'INGRESSO:

Una seria (?) promessa di voto.

Dopo la rappresentazione al paziente pubblico verrà offerto uno squisito risotto, confezionato dalla locale Pilatura di riso, alla cosiddetta TANA, il manicomio di Via Andrassy.

„Citromszívű Richárd a városi színházban“ – Választási plakát-paródia
– HR-DARI-258. Ossoinack

KAKAS MÁRTON

XI. év 3. szám.
BUDAPEST.
1904. január 17.

SIPULUSZ LAPJA

Negyedévre 3 korona.
Egyes szám ára 30 fill.

A FIUMEI KORMÁNYZÓ BEVONULÁSA.
Kárpátoctól az Adriáig.

Lincz rajza

„Roszner Ervin nagy lépése”. Kakas Márton. 1904. 01. 17.

Magyarok!

Választópolgárok!

Ma reggel egy piros-sárga plakát jelent meg a falakon, amelynek czélja, a mint a tartalmából kéri, nem egyéb, mint a jóhiszemű választók megtévesztése.

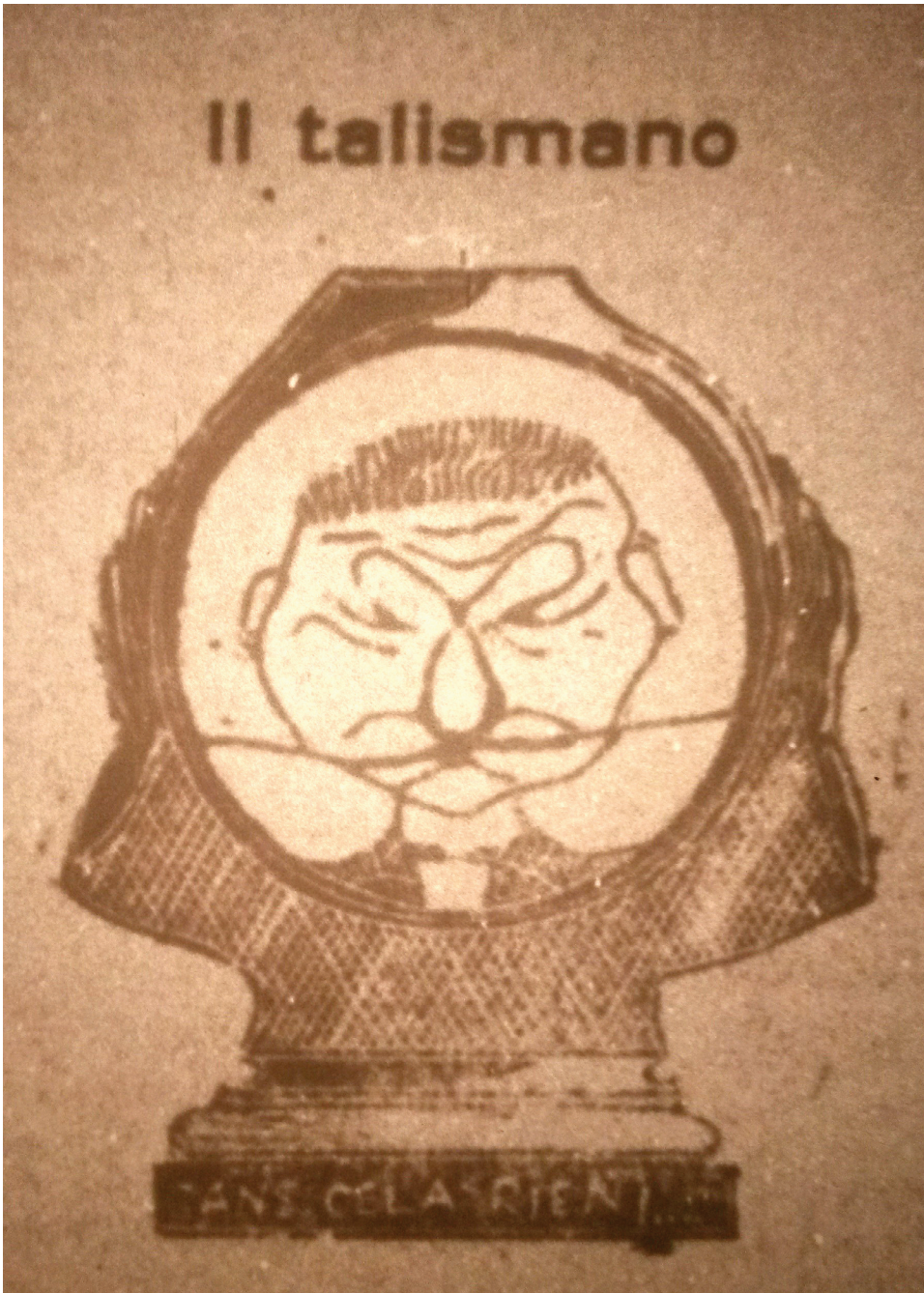
Reméljük, hogy nem akad olyan hülye magyar, a ki felül az autonóm konyhából kikerült emez együgyü fogásnak.

A bolond listán foglalt magyar nevek viselői mély megbotránkozással tiltakoznak a szemtelen kor-tesfogás ellen.

**A magyarság jelöltjei
az Egyesült ellenzék jelöltjei.**

Az Egyesült ellenzék Végrehajtó bizottsága.

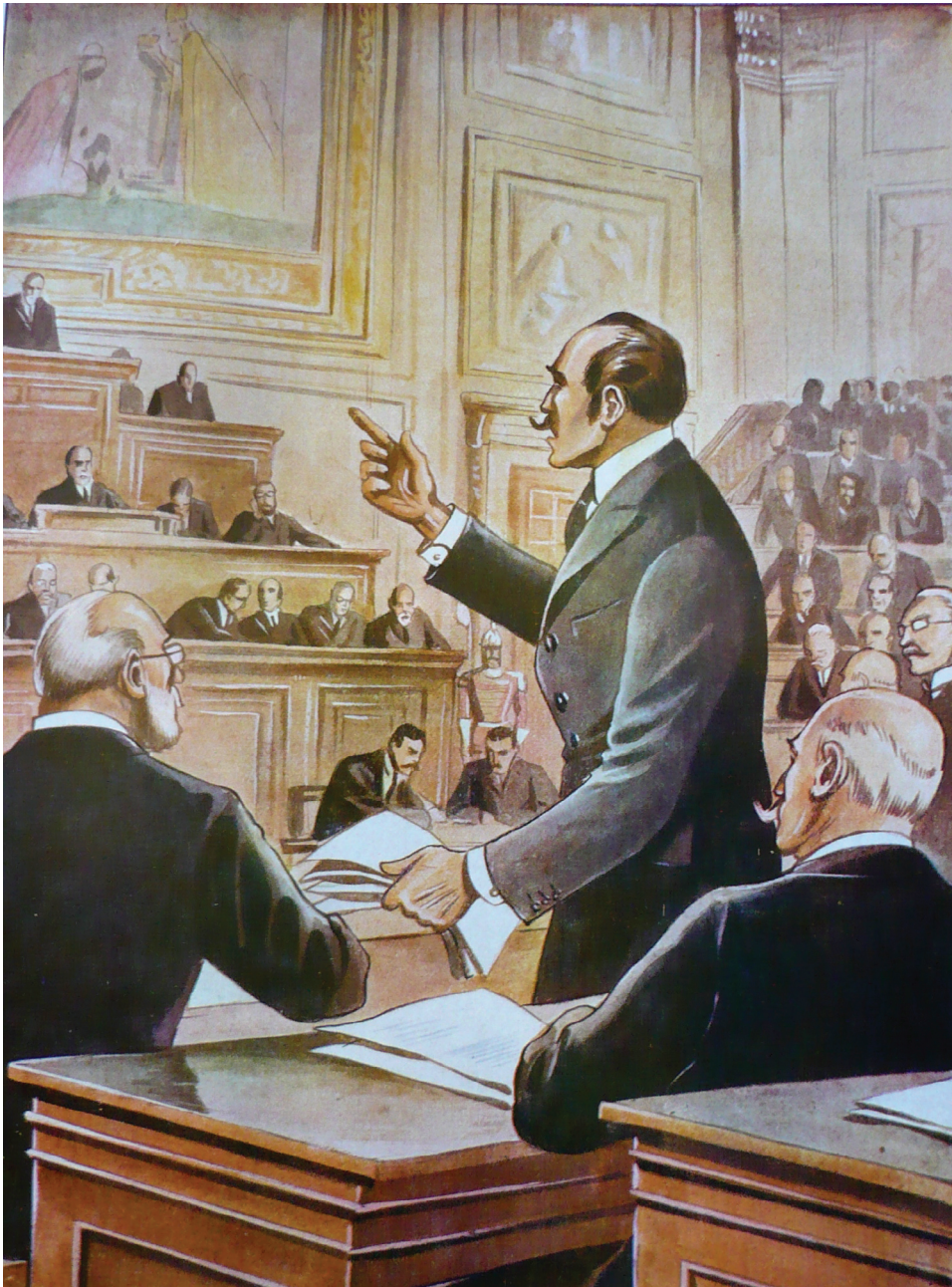
A fiumei Egyesült Ellenzék – Választói plakát. 1907. HR-DARI-258. Ossoinack

*Wickenburg István kormányzó – Fiume talizmánja.
La Voce del Popolo. 1913. 11. 16.*

Wickenburg István és a határok biztosítása. La Voce del Popolo. 1913. 06. 26.

*Andrea Ossoinack parlamenti beszéde 1918. október 18-án.
Paolo Giudici: Storia d'Italia*

*„Az élők népszavazása” 1919 májusában.
La Domenica del Corriere. 1919. 05. 11-18.*

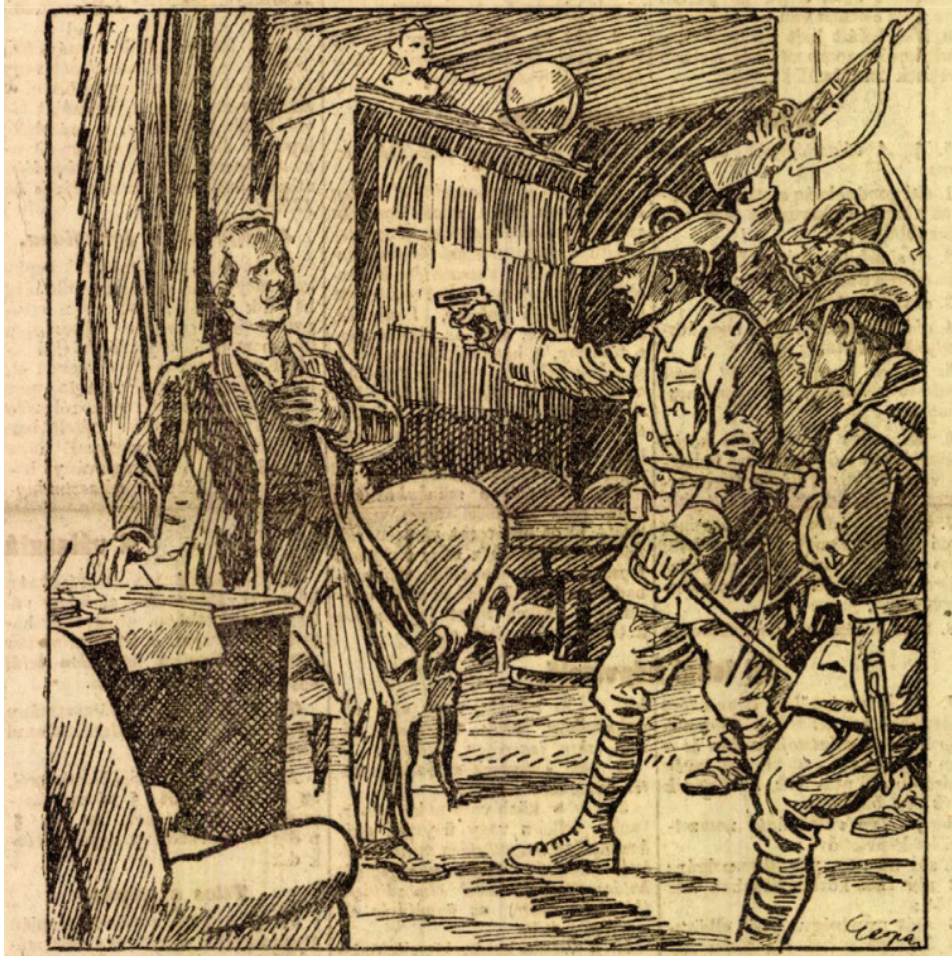
*Gabriele D'Annunzio ante porte. 1919. 09. 12. – Grande guerra.
kiállítás, 2016. Padova*

Új alapokra helyezkedve – A Carnarói Olasz (Régenesség) Kormányzóság alkotmánya

A fiumei forradalom.

— Zanella megadja magát a fasisztáknak. —

Újabb változások előtt. Riccardo Zanella, a Fiumei Szabadállam elnökének bukása.
Kis Ujság 1922. 03. 05.

LA DOMENICA DEL CORRIERE

Abbonamenti
Anno XXVI Num 6

Si pubblica a Milano ogni settimana

Ufficio del giornale
Via Solferino, 26, Milano

Per le inserzioni rivolgersi all'Amministrazione
Via Solferino, 26, Milano

Supplemento illustrato del "Corriere della Sera"

Per tutti gli articoli e illustrazioni a pagamento di proprietà letteraria e artistica, nonché di legge, si trattano abbonamenti.

Anno XXVI Num 6

10 Febbraio 1924.

Centesimi 20 la copia.

Le grandiose manifestazioni di Trieste per l'annessione all'Italia. Tra commoventi scene di entusiasmo, un immenso corteo patriottico attraversa la città per recarsi al Palazzo del Governo.

Disegno di A. Bellavanti

Sokadik nekifutásra: felvonulás az annexió érdekében
- La Domenica del Corriere. 1924. 02. 10.

Egy révbé ért kapcsolat? Fiume és az olasz „madrepatria” egymásra találása. 1924.

XIV. 23. Helynévmutató

A helynévmutatóban kizárólag a kötet főszövegében és a jegyzetekben szereplő helységeket tüntettem fel. A keresztthivatkozások elkerülése érdekében az eltérő névváltozatok esetében a munkámban használt összes elnevezést egy helyen, és betűrendben adtam meg (pl. Isztambul/Konstantinápoly). A mutatóba a településeken kívül az államok, a közigazgatási egységek, a földrajzi elnevezések, a tájegységek és az utcák, terek, jelentősebb épületek stb. neveit is felvettem. Amennyiben a helységek jelzőként szerepeltek, azokat főnévi formában írtam ki. Ez alól kivételt képeznek a „fiumei” jelzők és a Fiume városára, kerületére és kikötőjére vonatkozó említések, mivel azok jószerezivel a kötet minden lapján előfordulnak. A mutatóba ugyancsak nem kerültek bele az önálló jelentéssel bíró szókapcsolatok részeként előforduló kifejezések (pl. olműtzi alkotmány, párizsi béke), illetve az intézmények, egyesületek, cégek, lapok stb. nevében szereplő, és a hivatkozott művek címeiben előforduló terminusok.

A

Abbázia: 260–261, 297, 344
Adria/Adriai-tenger: 21, 23–26, 75,
122–124, 135, 171, 198, 201, 232,
235, 263, 272, 285, 310, 360, 377
Adriaticum/adriai partvidék/tér-
ség/szigetek: 24–25, 41, 135,
171, 235, 272, 274, 377
Albán partok/partvidék/terüle-
tek: 171, 227, 239, 253, 260–263
Albánia: 135, 172, 201, 220, 232–
233, 247, 260–264, 270, 274, 298,
307, 340
Alfenz: 296
Alföld: 75
Alföld–Fiume (vasútvonal): 238
Amerika/Amerikai Egyesült Álla-
mok: 226, 235, 270, 272–273,
276, 316, 318, 325
Ancona: 232, 259
Anglia: 235
Antwerpen: 183

Appennini-félsziget: 337

Arad: 37

Aržano–Bugojno (vasútvonal): 241

Ausztria: 26, 133, 135, 190, 215,
218, 220, 223, 226–227, 238,
240–241, 272, 296, 333, 374

B

Baja: 238

Balkán/Balkán-félsziget: 25, 61, 95,
107, 134, 144, 151, 171–172,
201–202, 215, 226, 233, 239–241,
246–247, 249, 251, 253, 257,
260–261, 271–272

Ballhausplatz: 325

Barcs: 243

Bártfa: 267

Bátaszék: 238

Bécs: 9, 11, 24, 33, 42, 99, 135–136,
221, 226, 237, 244, 246, 254,
315–317, 325, 327, 338, 347, 351,
353, 355, 363

Bélabánya: 318
Belgrád: 134, 271, 284
Berlin: 316
Bihać/Bihács: 243, 249
Bihar vármegye: 310
Bizánc: 24, 123
Bodajk: 318
Bojana-folyó: 233
Bologna: 297
Borostyánkő: 333
Bosznia: 134, 172, 221–222, 240,
243–246, 248, 254
Bosznia és Hercegovina/Bosznia-
Hercegovina: 38, 68, 134, 201,
220, 227, 237, 239–241, 243, 245,
247, 249, 324
Bród: 219
Buccari: 41–43, 79, 81, 210, 312, 347
Buda: 81
Budapest/Buda–Pest: 9, 24, 50, 83,
85, 100, 112, 141, 153, 155, 159,
191, 216, 221, 230, 233, 240, 243,
245, 249, 251–253, 291, 294, 299,
304, 305, 312, 316, 318, 320,
326–327, 332, 333, 355, 366, 378
Budapest–Fiume (vasútvonal): 243
Bukarest: 34, 262
Bukovina: 355
Bulgária: 60

C, Cs
Carlopage: 219, 262
Carnarói Olasz Kormányzóság
(Régenység): 267, 288
Chioggia: 351
Csehszlovákia: 126
Csehszlovák–jugoszláv korridor: 284
Csepel: 325
Csíkszereda: 267

D
Dalmácia: 19, 29, 49, 123, 129, 135,
160, 171, 173, 219, 227, 234, 237,
239–242, 246–249, 254, 274
Dalmát kikötő/tengerpart/területek/
összeköttetés/vasút: 24,
171–172, 215, 222–223, 234, 237,
239, 240–241, 242, 246, 248, 257
Debrecen: 67
Délkelet-Európa: 240, 254
Délnyugat-Magyarország: 39
Délszláv állam/államalakulat: 239,
267, 273–274, 281–282
Délszláv Királyság: 305
Dél-Tirol: 158
Délvidék: 275
Dráva: 238
Drezda: 327
Duna-medence: 41
Dunántúl: 315, 336

E
Égeikum: 220
Eger: 9, 15, 325, 327
Egyiptom: 21
Erdély: 36, 39, 43, 49, 55, 80–81, 93,
255, 377
Észak-Bosznia: 243, 245
Észak-Magyarország: 39
Európa: 13, 21, 24–25, 28, 40, 57,
203, 218, 226, 253, 369, 377

F
Fejér megye: 333
Felső-Magyarország: 86
Felső-Olaszország: 238
Fiume vármegye: 43, 53, 57, 88
Fiumei Szabadállam: 267, 289, 296,
319, 347, 336

Fiume–Ogulin (vasútvonal): 249
Földközi-tenger: 26, 66, 90–91, 165,
235

Franciaország: 307

Frankfurt: 352

G, Gy

Gabela–Cattaró (vasútvonal): 241

Galícia: 202, 355

Galway: 377

Genova: 183

Gorizia: 29

Gornje Vremene: 325

Gravosa: 241, 248

Graz: 204, 304, 324, 355

Grohovo: 207

Győr: 37, 315–316, 318, 355

H

Habsburg Birodalom: 28, 135, 219,
225, 241, 254–255, 254, 324, 369

Habsburg Monarchia: 57, 239, 260,
265, 377

Habsburg-kikötő: 221

Hajdú és jászkun területek: 49

Hamburg: 26, 183, 215, 217, 258

Hansa: 26

Heves vármegye: 140

Hont vármegye: 318

Horvátország: 23, 41, 43–44, 52,
54–55, 59–61, 68, 76, 80, 106,
119, 133, 136, 158–160, 162, 206,
210, 219, 233, 243, 254, 267, 272,
297, 356–357, 361, 374

Horvát-Szlavón(-Dalmát)or-
szág/Horvát-Szlavón-Dalmát
Királyságok/Horvát-Szlavón-
országok: 44, 83–84, 87, 106,
122, 208, 211, 216, 339

I

Illíria: 123

India: 226

Isztambul/Konstantinápoly: 90,
247, 325

Isztria: 19, 22, 29, 129, 219, 232,
254, 364

Itália: 12, 198, 202, 275, 337, 347,
366

J

Japán: 285

Jugoszlávia: 353

K

Kalifornia: 318

Kalüdön: 22

Karolina út: 41

Károlyváros: 41, 147, 243

Károlyváros–Sziszek (vasútvonal):
238

Kárpátok: 310

Karszt-hegység: 21–22, 26

Kassa: 37, 267, 289–290

Kelet: 23, 227

Kelet-Adria: 19, 134, 271, 347

Keleti front: 147, 325

Kelet-Rumélia: 60

Kína: 162

Kolozsvár: 37, 336, 338, 355

Komárom: 67

Körmend: 39, 351

Közép-Afrika: 367

Közép-Európa: 25

Krajna: 29, 324, 326, 337, 351–352

Kvarner-öböl/Quarnero: 21–22,
24, 360

L

Laurana/Lovran: 366

Livorno: 351

London: 274, 321, 329

M

Macedónia: 135

Magyar és horvát/magyar-horvát
tengerpart: 9, 80, 123–124, 372

Magyar Királyság: 31, 41–43, 52,
76, 88, 150, 167, 208, 215, 219,
254, 339, 361, 368–369. 373

Magyarország: 9–10, 22–25, 29, 31,
34, 38–39, 41, 43–45, 50, 53–54,
56, 64, 67–69, 75–76, 78, 81, 86,
88, 101–102, 114, 117–120, 122,
133, 135, 144, 150–152, 154–155,
157–158, 170, 172–173, 179,
182–183, 186, 210, 217–219, 223,
226–228. 230, 232, 237, 239–241,
243–244, 247, 253, 255, 266–267,
270, 274–275, 284, 297–298,
304–306, 317, 320, 324, 332,
337–338, 346, 348–349, 355,
358–360, 373–374, 377

Magyaróvár: 306

Málta: 231

Máramaros vármegye: 310, 318

Mare Nostrum: 271

Marseilles: 183

Martinschizza: 41, 90, 211, 219, 270

Máslak: 355

Mauthausen: 316

Mediterránuem: 23

Metković: 241

Mexikó: 225, 316, 324

Milánó: 158, 325

Miskolc: 37

Modrus-Fiume (vár)megye: 88, 243

Monte Maggiore/Učka: 22

Montenegró: 123, 135, 201, 233, 264

Muraszombat: 318

Mürzsteg: 135

N, Ny

Nagy-Britannia: 226

Nagykanizsa: 147

Nagykároly: 318

Nagyszeben: 377

Nagyvárad: 37

Német Császárság: 57

Németország: 48, 215

Nógrád vármegye: 310

Novi-Bihać (vasútvonal): 248

Novi-Bihać-Knin (vasútvonal) 248

Nyugat: 369

Nyugat-Írország: 377

O

Obotti: 233

Ogulin: 88, 159, 161, 249

Ogulin-Bihać (vasútvonal): 108,
243–244, 248

Ogulin-Fiume (vasútvonal): 249

Ogulin-Knin (vasútvonal): 241,
244, 246, 249

Olasz front: 264, 298

Olasz Királyság: 29, 135, 271–273,
275, 280, 289, 366

Olaszország: 19, 247, 258, 260–261,
272–275, 283–287, 297, 303, 328,
347, 360, 374

Oroszország: 253

Oszmán Birodalom: 239, 253

Osztrák (örökös) tartományok: 29,
49, 219

Osztrák tenger mellék: 41

Osztrák területek: 39

Osztrák–Magyar Monarchia/Monarchia: 12, 15, 26, 33, 43, 48, 50, 55, 57–58, 61, 68, 70, 73, 75, 107–108, 120, 134–135, 181, 190, 194, 200–201, 208–209, 215, 219, 223–224, 227, 233, 239–241, 247, 249, 251, 254–255, 260, 264, 267, 271–275, 286, 289–290, 305, 324, 334, 337, 347, 355, 360, 366, 368–369, 373, 379

Otranto: 270

P

Padova: 19, 174, 270

Panopticon: 164

Párizs: 238, 347

Patagónia: 162

Pécs: 147, 155, 212, 318, 338, 355

Perkáta: 317

Pest: 39, 43, 67, 81, 140, 181, 215, 336, 357

Pest-Pilis-Solt vármegye: 81

Pestvidék: 326

Pilsen: 147

Podvožica: 353

Poroszország: 49

Portoré: 219, 347

Pozsony: 315, 325

Pozsony (vár)megye: 318

Preluka: 249

Pula: 378

R

Ragusa/Raguza: 123, 172–173, 248

Ravenna: 190

Rijeka (1945/1948 utáni állapot, tá-
gabb közigazgatási egység): 21,
32, 73, 377, 379

Róma: 19, 22, 38, 147, 273, 284, 289

Római Birodalom: 286

Románia: 126, 247, 307

Rotterdam: 183

S, Sz

San Giovanni di Medua: 233

Sebenico: 248

Selmecbánya: 37, 318

Serenissima: 213

Siracusa: 231

Sopron: 306

Spalato: 241–243, 248, 363

Spanyolország: 351

Stuttgart: 32

Sušak: 21–23, 52, 60, 76, 88, 104,
136, 154, 160–161, 211, 213,
268–269, 271, 282, 370

Szarvas: 15

Száva: 238

Szécsény: 318

Székelyudvarhely: 267

Szerbia: 201, 220, 274

Szeverin vármegye: 41–42

Sziszek: 243

T

Tata-Tóváros: 332

Temes vármegye: 355

Temesi bánság: 326

Temesvár: 37

Tersatto: 209, 211

Tiszaeszlár: 309

Torontál vármegye: 318

Törökország: 247

Trento: 135, 190

Trident: 190

Trieszt: 13, 16, 24–26, 28, 33–35, 39,
41, 49, 63, 67, 75–77, 89, 91, 135,
182, 200, 215, 217, 219–223,
225–228, 237–238, 240–243, 249,
254, 263, 274, 347, 370, 374

U

Udine: 157

Una-folyó völgye: 243

V, W

Vas vármegye: 327

Vasvár: 316

Velence (Fejér vármegye): 333

Velence: 19, 25, 32, 77, 123, 158,
160, 222, 270, 324, 347, 365

Velencei Köztársaság: 75, 173, 213

Vicenza: 351

Vlora: 261

Washington: 282

Z, Zs

Zágráb: 38, 43, 54, 87, 106, 141, 206,
243–244, 272, 336, 356–357, 378

Zala vármegye: 147

Zára: 151, 154, 156, 172, 254

Zengg: 12, 38, 219, 232–233, 243

Zimony–Fiume (vasútvonal): 238

Fiume városán és kerületén belül található közterek

Adamich tér (piazza): 198–199,
203, 273, 344

Adria palota: 344

Alsó-Belvedere: 199

Baross-kikötő (porto): 22, 198

Brajda: 23

Brajdica, Brajdica-terület: 23

Canale morto/Fiumara/Fiumara-
csatorna/Holt kikötő/Mrtvi
kanal/Rječina-csatorna: 22–23,
268, 284

Cantrida, Kantrida: 21

Contrada dei Pescatori: 198

Contrada Facchini: 198

Contrada Grigioni: 198

Corossacz-villa: 116, 195

Corsia Deák: 198

Corso, Corsó: 116, 195, 200, 213

Cosala, Kozala: 14, 26

Delta, Delta-terület: 22–23, 26

Drenova: 14, 26, 277

Duomo: 195

Eneo/Fiume/Fiumara/Flumen St.
Viti/Oeneo/Rečina/Re-
csina/Reka/Rieka/Rijeka/Rje-
čina/ Sankt Veit am
Flaum/Szent Vitus folyója: 21–
23, 76, 161, 257, 268

Ferenc József tér: 209

Giardino Pubblico, Népkert: 344

Gorup-ház: 209

József főherceg-villa: 116, 195

Kormányzói palota: 116, 195, 259,
268–269, 286, 290, 311, 323, 346,
378

Lavatajolo: 198

Molo Maria Teresia: 198

Molo Maria Valeria: 198

Molo Rodolfo: 198

Molo Zichy: 198

Municipio (városháza): 195, 345

Óváros: 39, 199, 377

Pályaudvar: 23, 54, 202

Piazza Andrásy: 198

Piazza Dante Alighieri: 199

Piazza di San Girolamo: 198

Piazza Elisabetta: 198

Piazza Fiumara: 198

Piazza Frutti: 198

Piazza Iginio Scarpa: 198–199

Piazza Jelačić: 198

Piazza (trg, tér) Riccardo Zanella:
378

Piazza San Barbara: 198

Piazza Ürményi: 198

Piazza Zichy: 198

Piazzetta Lagna: 198

Piazzetta San Modesto: 198

Piazzetta San Vito: 198

Plasse: 14, 26

Riva Batthyány: 198

Riva Elisabetta: 198

Riva Francesco Salvatore: 198

Riva Stefania: 198

Riva Szapáry: 198

San Vito-templom: 287

Várostorony: 195, 213, 269, 286

Via Andrásy: 198

Via Batthyány: 198

Via Carlo Goldoni: 199

Via Clotilde: 198

Via Collegio: 199

Via de Giovanni Ciotta: 99

Via del Lido: 199

Via della Riva: 199

Via Edmondo de Amicis: 199

Via Galileo Galilei: 199

Via Germania: 199

Via Gisella: 198

Via Giuseppe Giusti: 199

Via Leonardo da Vinci

Via Marco Polo: 199

Via Niccolò Tommaseo: 199

Via Paralella: 199

Via Pomerio: 39

Via Serpentina: 199

Via Stefano Türr: 198

Via Szapáry: 198

Via Verneda: 286

Via Vincenzo de Domini: 199

Viale Deák: 199

Vicolo Collegio: 199

Vicolo Marsecchia: 198

Vicolo Niccolò Tommaseo: 199

Vicolo San Sebastino: 198

XIV. 24. Család- és személynévmutató

A névmutató kizárólag a főszövegben, valamint annak a lábjegyzeteiben szereplő családok és személyek nevét és a kötet szempontjából legfontosabb releváns információkat tartalmazza. Amennyiben a forrásadottságok a személy azonosítását nem tették lehetővé, a kötetben szereplő információkat adtam meg. A kötetben több formában használt névváltozatokat külön jelöltem. Az uralkodók és szentek nem a családnév, hanem a keresztnév alapján kerültek be a mutatóba. A különféle címeket és rangokat (herceg, báró, vitéz stb.) a mutatóban nem jelöltem. A kurzívval kiemelt nevek életrajzát lásd a XIV. 11. Kormányzók és parlamenti képviselők életrajzai című mellékletben.

A

- Abele Egon: diplomata, milánói főkonzul, isztambuli követségi tanácsos: 325
- Abele Ferenc: Abele Rezső édesapja, cs. k. tábornok: 324
- Abele Miletta: Abele Rezső lánya, Simonyi Jenő őrnagy felesége: 325
- Abele Rezső: fiumei kormányzói helyettes, majd közigazgatási bírósági tanácsnok: 323, 324 325–328, 331–332
- Abele Tasziló: Abele Rezső fia: 325
- Abele Tibor: Abele Rezső fia, a magyar belügyminisztérium fogalmazója: 325
- Ablonczy Balázs: történész: 266, 291, 298
- Adamich (család): 34
- Adamich, Lodovico Adam: diplomata, kereskedő és vállalkozó, Fiume országgyűlési követe: 199, 352
- Adamich, Luigi (Lodovico): képviselő-testületi tag: 138
- Adamich, Romulus: Lodovico Adam Adamich unokája, hajóskapitány: 35
- Ady Endre: költő, újságíró: 283, 310
- Aehrenthal, Alois, von: az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere: 247
- Africh Mária: kormányzósági díjnoknő: 297
- Agliceriu, Remus: fiumei állami elemi iskolai tanár, iskolaigazgató: 291, 296
- Aleardi, Aleardo: költő: 199
- Alighieri, Dante: költő: 189–190, 199, 273, 360
- Allazetta, Alberto: a Giovine Fiume alapító tagja: 189
- Allazetta, Arnaldo: a Giovine Fiume alapító tagja: 189
- Anderlich (család): 34
- Anderson, Benedict: politológus, történész: 193
- Andrási Dorottya: jogtörténész: 379

- Andrássy Gyula: magyar miniszterelnök, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere: 54, 56, 86, 88, 207, 220, 239, 317, 356
- Antonich, Teresa: Riccardo Zanella fiumei városatya és országgyűlési képviselő édesanyja: 352
- Ányos Ármin (született Weiss Herman Béla): fiumei állami tengerészeti akadémiai, valamint leánygimnáziumi tanár: 169, 283
- Apponyi Albert: magyar országgyűlési képviselő, a Függetlenségi Párt, illetve a Koalíció egyik vezetője: 135, 143
- Apponyi Geraldine: albán királyné, I. Zogu albán uralkodó felesége: 340
- Arany János: költő: 207
- Aranyos István (Stefano): fiumei nyomdász, nyomdatulajdonos: 154, 260
- Assmann, Jan: egyiptológus, vallástörténész: 379
- B**
- B. Simonyi Lajos: magyar országgyűlési képviselő, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter: 228
- Baccarich, Giuseppe: Ortensia Baccarich édesapja: 106
- Baccarich, Ortensia: Francesco Vio podestà felesége: 106
- Baccich (család): 202
- Baccich-Girardelli (később Bacci-Girardelli), Icilio: ügyvéd, fiumei városatya: 144, 156, 158, 277, 345, 365
- Bačić, Juro: ügyvéd: 282
- Bácskai Vera: történész: 36
- Balás Irma: Jekelfalussy Zoltán fiumei kormányzó felesége, Jekelfalussy Marietta édesanyja: 317
- Balázs Péter: orvos-történész, egyetemi tanár: 12
- Bálint Mihály: óraadó angol tanár többek közt a fiumei állami Kiviteli Akadémián és a leánygimnáziumban: 282
- Bánffy Dezső: magyar országgyűlési képviselő, főispán, miniszterelnök: 50–51, 62, 71, 92, 94–96, 99–105, 107, 115, 117, 119, 121–122, 128, 141–142, 150, 212–213, 218, 233, 244, 321, 332, 350, 363, 373–374
- Bánffy Miklós: 321
- Baptist Antal: a fiumei dohánygyár gyártási ügyelője: 293–294
- Barabás Albert: hírlapíró, a Magyar Tengerpart munkatársa: 212
- Barčić, Erasmo: fiumei patrícius, képviselő a magyar parlamentben és a horvát száborban: 19, 105–107, 124, 136, 161–162, 209, 344
- Bárdi Nándor: történész: 253, 265–266
- Baross Gábor: magyar országgyűlési képviselő, közmunka- és közlekedésügyi, illetve kereskedelemügyi miniszter: 33, 89–92, 198, 221, 223, 229–230, 232

- Barta Ödön: magyar országgyűlési képviselő: 241
- Bartulović, Željko: jogtörténész: 379
- Battara, Pietro (Péter): nyomdász, nyomdatulajdonos: 149, 156
- Batthyány Emanuella: Batthyány Lajos kormányzó és Andrássy Ilona lánya, Dessewffy Emil felesége: 317
- Batthyány Gyula: festőművész, Batthyány Lajos kormányzó és Andrássy Ilona fia: 317
- Batthyány (Andrássy) Ilona: Andrássy Gyula magyar miniszterelnök, majd az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere lánya, Batthyány Lajos kormányzó felesége: 317
- Batthyány Lajos: magyar miniszterelnök: 197, 317
- Batthyány Lajos*: 19, 92, 141, 151, 186, 191, 197, 212, 312, 314, 316–321, 326, 335, 343–344, 346, 372
- Batthyány Teodor (Tódor): hajóépítő mérnök: 76
- Batthyány Tivadar*: 19, 33, 62, 64, 66, 135, 141, 143, 191, 230, 235–237, 335, 338, 340, 344, 346–347, 367
- Baude, Maria Francisca: Szapáry Géza Constantin felesége, Szapáry Pál fiumei kormányzó menyecskéje: 317
- Beksics Gusztáv: magyar országgyűlési képviselő, ügyvéd, hírlapíró: 46
- Béla, Árpád-házi, IV.: Magyarország királya: 21
- Bellasich, Salvatore: jogász, városatyja, a FONT tagja: 272, 278, 280, 296
- Bellen, Andrea: ügyvéd, képviselő-testületi tag: 157
- Bellini, Antonio: a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Benedek Szabolcs: író: 378
- Benelli, Sem: író, költő: 285
- Benisch (később Némethy) Artur: tanár, tankerületi főigazgató: 171, 283
- Bentham, Jeremy: filozófus, jogtudós: 164
- Benzan, Francesco: a La Voce del Popolo című napilap főszerkesztője: 155, 260
- Benzan, Giovanni: képviselő-testületi tag: 138
- Benzoni di Cremona (család): 34
- Benzoni, Felice: fiumei patrícius: 352
- Benzoni, Giovanna: Felice de Benzoni lánya, Antonio Verneda felesége: 352
- Benyovszky Móricus (Móric): emlékiró, utazó, katona: 9
- Berchtold, Leopold: az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere: 260
- Berg Tibor: lovastüzér, alezredes, Nákó Sándor fiumei kormányzó veje: 317
- Berghoffer József: tanfelügyelő, a fiumei állami főgimnázium tanára és igazgatója: 153
- Bernardello, Mariano: tüntető: 209

- Bernt György: kormányzósági hivatalnok: 115
- Bethlen István: magyar miniszterelnök: 302
- Billig, Michael: szociálpszichológus, társadalomkutató: 206–207
- Bittó István: országgyűlési képviselő, igazságügyminiszter, miniszterelnök: 87, 321
- Blasich, Giuseppe: fiumei községi takarékpénztár igazgatója, képviselő-testületi tag: 138
- Blasich, Anton: a Skodra hajó kapitánya: 233
- Bloch, March: történész: 16
- Boineburg-Lengsfeld, Erwin, von: Károlyi Georgina férje: 317
- Borosnyay Károlyné Fábry Vilma: fiumei felsőkereskedelmi iskolai tanítónő: 291
- Borovszky Samu: történész, a Magyar Tudományos Akadémia irattárnoka és irodaigazgatója: 9, 68, 179
- Bósze Sándor: levéltáros, történész: 10, 177
- Branchetta, Antonio: Constantino Branchetta fivére, kalapkészítő vállalkozó, képviselő-testületi tag: 138
- Branchetta, Constantino: pap, kalapkészítő vállalkozó: 38
- Brandenstein Ottó: a Tengerészeti Hatóság számvevőségi igazgatója: 304
- Braudel, Fernand: történész: 19, 24
- Brelič, Franjo: ügyvéd: 282
- Brelich, Enrico: városi tanácsos, műfordító: 341
- Brelich, Luigi: városatya, ügyvéd: 67
- Brubaker, Rogers: szociológus: 28, 169, 193, 206
- Budin, Delimir: kormányzóság segédhivatalának irodafőtisztje: 115
- Burián István: az Osztrák–Magyar Monarchia külügy- és pénzügyminisztere: 134
- Busche Alfonz: postahivatali igazgató: 312
- C, Cs**
- Callaway, James: történész: 225
- Candellari, Carlo: tüntető: 209
- Canova, Antonio: szobrászművész: 199
- Capecce Zurio San Marco: Nákó Miléva férje: 315
- Capudi, Emidio: nyomdatulajdonos: 151
- Castelli, Michele: az olasz kormány teljhatalommal felruházott polgári biztos: 304
- Catti, Gjuro: városi orvos, képviselő-testületi tag: 354
- Catti, Maria: Gjuro Catti lánya, ifj. Antonio Vio felesége: 354
- Cattinelli, Ettore: a Tengerészeti Hatóság elnök-helyettese
- Cavalloni József: a fiumei állami Kiviteli Akadémia tanára: 230
- Celebrini (család): 34
- Celligoi, Albino: a fiumei állami Kiviteli Akadémia tanára: 282

- Centis Henrik: a fiumei állami főgimnáziumi tanára: 295
- Chiachich, Michele: városatya, a városi tanács tagja: 53
- Chiopris, Arturo: jogász, városi fogalmazó, a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Chiuzzelin, Antonio: vállalkozó, nyomdatulajdonos: 149
- Cholnoky Jenő: tanár, író, földrajztudós: 25
- Chotek Zsófia: Habsburg–Lotaringiai Ferenc Ferdinánd trónörökös felesége: 317, 325
- Cieger András: történész: 12, 14, 45, 47, 67, 193, 197
- Ciotta, Giovanni (János): 55, 62, 86, 199, 215, 230, 335–338, 341, 346, 351–353, 355–357, 362–366, 372, 378
- Cohen B., Gary: történész: 28
- Collenz, Maria: fiumei állami elemi iskolai tanítónő: 295
- Copaitich, Sigismondo (Zsigmond): fiumei városatya, a Tengerészeti Hatóság ülnöke, norvégiai konzul: 138, 233, 237
- Corossacz, Francesco, ifjabb: tiszteletbeli dán konzul, Francesco Gilberto Corossacz fia: 353
- Corossacz, Francesco Gilberto (F. G.): bankár, kereskedő, vállalkozó, városatya, podestà, tiszteletbeli dán konzul: 145–147, 182, 191, 233, 244, 345, 351–352, 354–357, 360, 362, 365–366, 372
- Corossacz, Giovanni: vállalkozó, bankár, Francesco Gilberto Corossacz édesapja, a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara tagja, majd elnöke: 36
- Corossacz (család): 195
- Cosgrove, Denis Edmund: földrajzkutató: 196
- Cossutta, Giusto: a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Cosulich, Casimiro: fiumei városatya, tengerész-kereskedő, vállalkozó, a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara tagja, majd elnöke: 53, 356
- Cosulich, Luigi (Lajos, Alajos): képviselő-testületi tag, vállalkozó, kereskedő: 138
- Cunardi, Maria: Abele Rezső kormányzói helyettes felesége: 325
- Cunradi, Eugenio: vállalkozó: 191
- Cussar, Luigi: a Giovine Fiume tagja, gyártulajdonos: 189, 259
- Csaplár-Degovics Krisztián: történész: 260–261
- Cseh Ede: Fiume városak, kikötője és kerülete, valamint Fiume vármegye királyi biztosa: 53–57, 81, 215–216, 235
- Csernátony Lajos: 335–336, 340, 342–343, 346, 364
- Csizmás Demeter: fiumei borbély: 205–206
- Csizmazia Endre: magyar országgyűlési képviselő: 30
- Csoór Gáspár: jogász, újságíró, a Fiumei Hírlap szerkesztője: 41–53, 59
- Csörgheő Gyula: magyar kereskedelmi államtitkár: 230

- D**
- D. Smith, Anthony: szociológus: 193
- D'Annunzio, Gabriele: író, költő, hadvezér, a Carnarói Olasz Kormányzóság államfője: 13, 19, 266–267, 276, 279, 281–282, 285–290, 303, 366, 377
- Dabalá, Pietro: ügyvéd, a horvát olvasókör elnöke: 53
- D'Alessio, Vanni: történész: 32, 379
- Dall'Asta, Francesco (Franjo): Fiume megye alispánsági főorvosa: 209
- Dall'Asta, Stanislao: ügyvéd, képviselő-testületi tag: 73, 138, 171, 191
- Dall'Asta (család): 18
- Dalmartello, Arturo: állami főgimnáziumi tanár, illetve községi iskola-felügyelő, városatya: 138, 190
- Dalmartello, Maria: fiumei állami elemi iskolai tanítónő: 169
- Dani (család): 34
- Dániel Ernő: magyar országgyűlési képviselő, kereskedelemügyi miniszter: 92
- Dárday Dezső: bíró, kormányzósági hivatalnok, miniszteri titkár, Dárday Sándor fia: 69, 122–124, 191, 372
- Dárday (született Wünsch) Sándor: jogász, számszéki elnök, országgyűlési képviselő: 49, 92, 99, 101–102, 104, 106, 122, 130, 233, 374
- Dardi, Basilio: képviselő-testületi tag, a fiumei városi tanács vezetője: 138
- Darnton, Robert: kultúrtörténész: 28
- De Franceschi (család): 34
- De Santi, Marco: a Giovine Fiume alapító tagja: 189
- Deák Ferenc: magyar országgyűlési képviselő, igazságügy-miniszter: 45, 54–55, 58, 64, 86, 121–122, 207, 333, 335–336, 346, 357
- Deák, John: történész: 255
- Demeter Gábor: történész: 134, 220,
- Depoli, Attilio: városi reáliskolai tanár, iskolaigazgató, történész, a Giovine Fiume tagja: 12
- Depoli, Guido: a fiumei állami Kiviteli Akadémia tanára, műfordító: 12
- d'Esperey, Franchet: francia tábornagy, marsall: 271
- Dessewffy Emil: magyar országgyűlési képviselő, Batthyány Emanuella férje: 317
- Désy Zoltán: magyar főispán, országgyűlési képviselő, államtitkár: 254
- Deutsch, Karl: társadalom- és politikakutató: 148
- Devetich: fiumei lakos: 209
- Diminich (család): 34
- Dionüszosz: a bor, a szőlőtermesztés és a mámor ókori görög istene: 22
- Dolzani, Attilio: városi rendőrkapitány, felügyelő: 203, 205

- Domini, Vincenzo: tengerészkapitány, városatya, a tengerészeti iskola (Nautica) tanára: 215
- Donáth Hedvig: segédtanítónő az állami felsőbb leányiskolánál, Donáth Imre tanfelügyelő, illetve tanügyi előadó lánya, Ányos Ármin felesége: 169
- Donáth Imre: tanár, iskolaigazgató, tanfelügyelő, majd a kormányzóságnál tanügyi előadó: 114, 120, 156, 169, 191, 283, 299, 312
- Donáth Mária: fiumei állami elemi iskolai tanítónő, Donáth Imre tanfelügyelő, illetve tanügyi előadó lánya: 299
- Dorcich (később Dorini), Giuseppe: városi rendőrkapitány és rendőrbíró: 278
- Drenig, Francesco: költő, fordító, hírlapíró, kritikus és fényképész: 259
- Dubrović, Ervin: művészettörténész, múzeumigazgató: 13
- Duimich, Giovanni: borkereskedő, városatya: 35
- Dunay (született Krautschneider) Ferenc: tanár, főgimnázium igazgatója: 169
- Dunay Ilma: Dunay Ferenc lánya, Fest Aladár felesége: 169
- Dunay László: a Tengerészeti Hatóság hivatalnok, majd vezetője, tanár a fiumei állami tengerészeti akadémián: 191
- Dunay Zoltán: tanár a fiumei állami főgimnáziumban és tengerészeti akadémián, Vranyczány Janka férje: 169
- Dunay-fivérek: 169
- E**
- Edelman, Murray: politológus: 208
- Eduard, Beneš: Csehszlovákia miniszterelnöke, illetve elnöke: 321
- Egan (család): 324
- Egan Béla: fiumei kormányzósági segédfoglalmazó, hadnagy: 325
- Egan Ede (idősebb): jószágigazgató, gazdasági szakember: 324
- Egan Ede (ifjabb): kormánybiztos, a hegyvidéki akció vezetője, Egan Lajos testvére: 325
- Egan Lajos: a Tengerészeti Hatóság műszaki osztályvezetője, majd a kormányzói tanácsnál közgazdasági előadó, iparfelügyelő, kormányzóhelyettes: 11, 17, 113–114, 153, 232, 267, 269, 275–276, 278–281, 287, 290, 292–294, 296–297, 299–300, 304, 306, 312, 324–331, 333
- Egry Gábor: történész: 28, 126, 266
- Eidlitz Hugó (Ugo): az Adria Tengerhajózási Részvénytársaság ügyvezetőigazgatója: 138, 189, 191
- Emili (család): 34
- Eneo (Oeneus): Kalüdónia királya a görög mitológiában: 22

- Eóry Áron: történész, politológus: 40
- Eötvös József: magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter: 31, 41, 45–47, 52, 64, 207, 356
- Erdősi Ferenc: társadalom- és közlekedéstudományi kutató: 11
- Erődi-Harrach (Erődi) Béla: földrajzi író, nyelvész, fiumei gimnázium igazgatója: 128–129, 167, 171, 253, 363
- Erőss Ágnes: történész, társadalomföldrajz-kutató: 194, 197
- Eszik Veronika: történész: 12, 25, 149, 225, 379
- F**
- Farcich, Luigi: a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Farina, Vittorio: a Giovine Fiume alapító tagja, a Minerva kiadója: 156, 190
- Farkas Jenő (Eugen): kormányzói hivatalnok: 115
- Fejérváry Géza: magyar hadügyminiszter, miniszterelnök: 246, 315,
- Fekete Zsuzsanna: történész: 12
- Fellner, Ferdinand: építész: 363
- Ferenc, Szent (Francesco, Giovanni di Bernardone): a ferences rend alapítója: 200
- Ferenc József (Franz Joseph, Francesco Giuseppe, Franjo Josip), Habsburg-Lotharingiai, I., osztrák császár, magyar és cseh király: 44, 53, 56–57, 64, 79, 81, 86, 135, 190, 200, 202, 208–211, 254, 322, 368
- Ferlan, Oscar: a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Fest Aladár: történész, fiumei állami főgimnáziumi tanár és iskolaigazgató, városatya, tanterületi főigazgató, pedagógiai író: 9–10, 15, 17, 19, 21, 23–26, 29, 31, 33, 42, 52, 62–63, 65, 68, 75–78, 114, 120–121, 123, 125–128, 138–139, 151–153, 164–167, 169, 172–174, 185, 188–189, 191, 217, 235, 251–253, 283, 305, 312–313, 377
- Fest Kálmán: a Tengerészeti Hatóság hivatalnoka: 191
- Fésüs György: fiumei közjegyző: 138, 200, 277, 283
- Figatner, Aurel: horvát ügyvéd, Enrico (Henrik) Sachs fiumei ügyvéd sógora: 282
- Fischer, Ernst: író, politikus, újságíró: 148
- Flaibani, Gino: a Giovine Fiume tagja: 190
- Flier Gergely: könyvtáros: 149
- Flumen (Fiume): a kötetben közölt szonettben a folyót megtestesítő istennő: 77
- Fodor Ferenc: földrajzkutató, történész: 241, 248
- Forgách Klotild: Roszner Ervin fiumei kormányzó felesége: 317
- Foucault, Michel: filozófus, történész: 16, 163–164, 166, 176–177, 192–193
- Franchini (család): 34
- Francovich, Giovanni: kereskedő, vállalkozó, spanyol konzuli ügynök, városatya: 53

- Frank Boriska: színésznő, Károlyi György fiumei kormányzó felesége: 318
- Frank, Josip: jogász, a horvát Tiszta Jogok Pártjának elnöke, képviselő a horvát száborban: 136
- Frankovich Jolán: kormányzásági díjnoknő: 297
- Fried Ilona: irodalomtörténész, italianista, irodalmár: 10, 68
- Fülep Lajos: művészettörténész, református lelkész, kormánybiztos: 17, 266, 282, 297, 300–302, 328
- Füzeséry Emil: magyar belügyminisztériumi segédfogalmazó, a Magyar Tengerpart felelős szerkesztője és kiadótulajdonosa: 153
- G, Gy**
- Gaál Ábris: műkereskedő, Gaál Tibor kormányzói helyettes fia: 325, 329
- Gaál Adorján: műépítész, Gaál Tibor kormányzói helyettes testvére: 324
- Gaál Ernő: aljegyző, ügyvéd, Gaál Tibor kormányzói helyettes édesapja: 324
- Gaál Gedeon: gépészmérnök, Gaál Tibor kormányzói helyettes fia: 325
- Gaál Tibor: 113, 141–142, 184, 216–217, 312, 323–327, 329, 331–332*
- Gaál (család): 17
- Galilei, Galileo: természettudós, csillagász, matematikus, fizikus: 199
- Garády-Gauss Viktor: író, a fiumei állami elemi iskolai tanár, hírlapszerkesztő: 35, 137, 150, 153, 169, 171, 218, 283
- Garibaldi, Giuseppe: olasz tábornok, az Olaszország egyesítésének egyik vezéralakja: 190
- Gauss Matilda: fiumei állami elemi iskolai tanárnő, Garády-Gauss Viktor lánya: 169
- Gelcich, Giuseppe: dalmát történetíró: 172–173
- Gelletich, Nicolò: városatya, közjegyző: 19, 37, 62–64, 67, 138, 370, 375
- Gelletich, Vincenzo: fiumei állami főgimnáziumi tanár, szótárkészítő, műfordító, a Fiumei Napló szerkesztője: 295
- Gelletich (család): 18
- Gellner, Ernest: antropológus, filozófus: 193
- Gerbaz, Ermanno, idősebb: 156
- Gerliczy (család): 34
- Gerngross, Giorgio: a Giovine Fiume tagja: 259
- Gherbaz, Ignazio: tüntető: 209
- Ghergorina, Andrea: tüntető: 209
- Ghika Jenő: fiumei anyakönyvvezető: 262
- Ghika, Albert: bukaresti albán trónkövetelő, Constantin Ghika fia: 262
- Ghika, Constantin: román herceg: 262
- Ghilardi, Leopold: cs. és kir. főhadnagy, kalandor Albániában, majd I. Zogu albán király tábornoka és tanácsadója: 261

- Ghyczy Emil: Ghyczy Miklós és Francesca Terzi fia, Ghyczy Kálmán édesapja: 340
- Ghyczy Kálmán: ügyvéd, függetlenségi párti országgyűlési képviselőjelölt Fiumében: 19, 340
- Ghyczy Livius: Ghyczy Miklós és Francesca Terzi fia, ifjabb Ghyczy Miklós édesapja: 340
- Ghyczy Miklós, idősebb: kamerális ügyész, majd udvari tanácsos, pénzügyi főtanácsos, Francesca Terzi férje: 340
- Ghyczy Miklós, ifjabb: tábornok, Ghyczy Livius fia, Apponyi Geraldine és I. Zogu albán király bizalmasa, tanácsadója: 340
- Ghyczy (család): 340
- Giacich, Antonio Felice, városi orvos, kórházigazgató, városa-tya: 53
- Gigante, Riccardo (Calagrillo): politikus, újságíró, a Giovine Fiume alapítója, Fiume sindacoja, illetve podestája, olasz szenátor: 174, 247, 259–260, 288
- Gigante, Silvino: állami főgimnáziumi tanár, a községi főreáliskola tanára és igazgatója, történész, műfordító, városatya, a Giovine Fiume alapítója: 12, 19, 174
- Giolitti, Giovanni: olasz miniszterelnöke: 274, 284
- Giurati, Giovanni: Gabriele d'Annunzio kormányának kabinetfőnöke: 287
- Goldmann János: a Fiumei Hitelbank hivatalnoka: 211
- Gonda Béla: szakíró, mérnök, tanár: 25, 225, 235
- Gorove István: közgazdász, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, majd közmunka- és közlekedésügyi minisztere: 215–216
- Gorup (család): 209
- Gosztola Kitti: képzőművész, a Prokaryote precariat művész-csoport tagja: 378
- Gotthardi, Adolfo Eduardo: városi képviselő, a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara titkára: 146–147
- Gotthardi, Ruggero: fiumei orvos és politikus, a fiumei Demokratikus Autonóm Párt vezetője: 273, 284
- Gönczy Béla: MÁV-főmérnök: 241, 248
- Grazioli, Francesco Saverio: a szövetséges csapatok olasz haderőparancsnoka, olasz szenátor: 271
- Gross Leopoldina: a fiumei állami felsőbb leányiskola tanára, igazgatónője: 176
- Grossal, Benedetto: tüntető: 209
- Grossich, Antonio: a fiumei városi közkórház vezetője, városatya, a FONT elnöke, Edvige Maylender férje, a Fiumei Szabadállam ideiglenes kormányának vezetője: 138, 156, 272, 275–276, 278, 286–287, 293, 300, 353

Grossich, Ruggero: sebészorvos, városatya, Antonio Grossich és Edvige Maylender fia: 156, 191
Grünwald Béla: történész, magyar országgyűlési képviselő: 46
Gumz, E. Jonathan: történész: 255
Gusztáv Adolf (Gustaf Adolf), Bernadotte, V.: svéd király: 316
Győry Mária: Szapáry Géza fiumei kormányzó felesége. Szapáry László és Pál fiumei kormányzók édesanyja: 137
Gyurkovits György: magyar országgyűlési képviselő, hírlapíró, a horvát szábor és a regnicolaris bizottság és a Delegáció tagja: 118

H

Habsburg-dinasztia: 43, 75, 194, 198, 208, 358
Hadik Béla Mátyás Antal: császári ellentengernagy: 86
Halbwachs, Maurice: filozófus, szociológus: 379
Halmos Károly: közgazdász, történész: 48–49
Hanke Berta: Egan Lajos felesége: 325
Harrison, Simon: antropológus: 196
Hausner Ignác: fiumei állami gimnáziumi tanár: 304–305
Havass (született Handtel) Rezső: geográfus, tanár, udvari tanácsos: 25, 171, 248
Hegedüs Sándor: magyar országgyűlési képviselő, kereskedelemügyi miniszter: 191, 244

Hegy (született Guttenberg) Jenő: hírlapíró, a Magyar Tengerpart szerkesztője és kiadótulajdonosa: 153, 204
Heim, Federico: fiumei szállodatulajdonos: 206
Heka László: jogtörténész: 379
Herczeg Géza: a Fiumei Raktárvállalat hivatalnokja: 212
Herczeg Terézia: a fiumei bencésrendi apácák, a kaposvári apácázárda főnöknője: 186
Herz Ármin: vállalkozó, szalámi-gyáros: 230
Hesz Ferenc: MÁV-főfelügyelő: 269
Hieronymi Károly: magyar belügy-, majd kereskedelemügyi miniszter: 248
Hodnig, Armando (Odenigo): a Giovine Fiume tagja, a La Bilancia szerkesztője, a La Vedetta d'Italia alapítója: 151, 260
Horváth Boldizsár: jogtudós, író, magyar igazságügyi miniszter: 80
Horváth József: hajóskapitány: 11
Horváth László: történész: 11, 17, 328
Horváth Olivér: a Prokaryote precariat művészcsoporthoz tagja: 378
Host-Venturi, Nino: olasz politikus, történész. Gabriele d'Annunzio „hadügyminisztere”: 281, 287
Hroch, Miroslav: történész: 148
Huhn-Balog Teofil: kormányzóság segédhivatali irodatisztje: 297

Ferdinánd (Ferdinand), Habsburg, I. német-római császár, magyar, cseh és német király: 63

I

Ilic, Angela: történész: 12

István, Árpád-házi, I., Szent: magyar király: 72, 368, 377

Iuricich, Pietro: a Giovine Fiume alapító tagja: 190

Ivanossich, Enrico: képviselő-testületi tag: 138

J

Jekelfalussy Marietta: Jekelfalussy Zoltán fiumei kormányzó és Balás Irma lánya: 317

Jekelfalussy Zoltán: 172, 266, 268–269, 273, 289, 290–293, 295, 300, 302–303, 306–307, 314–320, 322, 328–331

Jelačić, Josip: cs. k. tábornagy és horvát bán: 43

Jeličić, Ivan: történész: 13, 30, 32, 39, 68, 149, 191, 268, 272–273, 280–281

Jellouscheg, Ludovica: Vallentsits Antal kormányzói helyettes felesége

Jeszenszky Jolán: fiumei polgári leányiskolai tanítónő, Molnár Aladár felesége, Molnár Erik történész édesanyja: 169

Jókai Mór: író, magyar országgyűlési képviselő: 156, 207, 230

Jordani, Natale: tüntető: 209

József (Joseph), Habsburg–Lotaringiai, II.: német-római császár, magyar, cseh és német király: 41

József (Joseph), Habsburg–Lotaringiai: főherceg: 116, 195

Judson M., Pieter: történész: 31, 126, 352

Juhász Imre: jogtörténész, alkotmánybíró: 12, 378–379

Juno (Iuno): a szülés és a házasság istennője, Jupiter felesége a római mitológiában: 77

K

Kállay Béni (Benjámín): diplomata, történész. az Osztrák–Magyar Monarchia belgrádi főkonzulja, közös pénzügyminisztere, Bosznia kormányzója: 92, 134, 172, 201, 239, 241–242, 244

Kankovszky Ferenc: a kormányzói tanács pénzügyi, később tanügyi, majd vallás- és közoktatásügyi előadója: 17, 114, 312, 344

Kánya Emília: író, szerkesztő, Szegfi Mór felesége: 151, 153, 169

Karađorđević-dinasztia: 134

Karletzky (testvérek): nyomdatulajdonosok: 149

Károly (Karl), Habsburg, III. (VI.): német-római császár, magyar és cseh király: 40–41, 60, 66, 75

Károly, (Karl) Habsburg–Lotaringiai, IV., Boldog: osztrák császár, magyar és cseh király: 333

Károlyi Árpád: levéltáros, történész: 9

Károlyi Georgina: Károly György és Frank Borbála lánya: 317

Károlyi György: 314–318, 321

- Károlyi Mihály: magyar miniszterelnök, majd köztársasági elnöke: 301, 347
- Károlyi Zsuzsanna: Batthyány Gyula felesége, Batthyány Lajos fiumei kormányzó menyje: 317
- Katona Csaba: történész: 378
- Katus László: történész: 80, 206
- Keglevich István: Zichy József veje: 317
- Keleti Károly: az Országos Statisztikai Hivatal első igazgatója: 230
- Keller, Guido: pilóta, Gabriele d'Annunzio bizalmasa, hadseregének irányítója: 288
- Kemény Ödön: az Adria Rt. cégvezető főtitkára és helyettes igazgatója: 191, 225
- Keömlény Pál: királyi ügyész: 269
- Képešy Béla: fiumei állami polgári iskolai tanár: 291
- Késmárky Dezső: a fiumei határszéli rendőrkapitányság határrendőrségi tanácsosa: 260
- Khuen-Héderváry Károly: főispán, Horvát-Szlavónország bánja, majd magyar miniszterelnök: 60, 101, 104, 134, 143, 254
- Kilényi Hugó: kormányzósági hivatalnok: 115
- Kiss Gy. Csaba: irodalomtörténész: 11, 73, 230, 378
- Klabjan, Borut: történész: 200
- Klebelsberg Kunó: magyar országgyűlési képviselő, belügy-, majd vallás- és közoktatásügyi miniszter: 306
- Klein Dávid: a fiumei munkaadók szövetségének elnöke, az Adria Rt. aligazgatója: 191
- Klement Judit: történész: 12
- Klinger, William: történész: 13, 55
- Kobler, Giovanni: történész: 9, 68
- Kompolthy (született Schreiber) Tivadar nyomdatulajdonos és hírlapszerkesztő: 31
- Koronghy Lippich Leona: Roszner Ervin fiumei kormányzó felesége: 317
- Kosanović, Sava: görögkeleti hitoktató, a szerb Független Demokratá Néppárt tagja és titkára, washingtoni jugoszláv nagykövet: 282
- Kossuth Ferenc: magyar országgyűlési képviselő, kereskedelemügyi miniszter, hídépítő mérnök: 135, 246
- Kossuth Lajos: magyar pénzügyminisztere, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, Magyarország kormányzó-elnöke: 43, 54–55, 123, 207, 244, 335
- Kőporossy Tivadar: fiumei törvényszéki aljegyző, majd járásbíró: 345
- Kőrösi (született Reich) Sándor: író, nyelvész, szótáríró, a fiumei állami főgimnázium tanára, a Magyar Tengerpart szerkesztője: 40, 62, 151–153, 176, 179, 185
- Kövér György: történész: 48, 309

- Krajac, Ladislav: képviselő a magyar parlamentben és a horvát szaborban, a Zenggi Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, Zengg városának polgármestere: 191, 233
- Kristóffy József: magyar belügyminiszter: 246
- Kritza István: a fiumei állami Kivitel Akadémia tanára és igazgatója: 306
- Kruljaz, Andrea: tüntető: 209
- Kun Béla: a Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsának külügyi, majd hadügyi népbiztosa, tényleges vezetője: 284, 302
- Kunfi Zsigmond: magyar közoktatásügyi miniszter, majd a Magyarországi Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosa: 284
- Kuranda Emil: Adria Rt. vezérigazgatója, brazil konzul: 141, 191, 230
- Kuscher, Ferdinando (Nándor, Ferdinánd): ügyvéd, képviselőtestületi tag: 155, 159, 203–204, 212, 343–344
- Kvassay István: konstantinápolyi konzul, a Tengerészeti Hatóság hivatalnoka: 90
- L**
- L. Nagy Zsuzsa: történész: 274
- Lányi Bertalan: jogász, magyar igazságügyminiszter: 105
- Lazzarini Oszkár: vállalkozó, építészeti tanácsos: 204
- Le Normand, Brigitte: történész: 379
- Lenaz, Lionello: fiumei orvos, bakteriológus, városatya: 156
- Lenaz, Matteo: tüntető: 209
- Lenac, Rikard: ügyvéd, főispán: 136, 270
- Lengyel György: szociológus, történész: 36
- Linek Lajos: festőművész, grafikus: 310
- Lipthay Eszter: Nákó Sándor fiumei kormányzó felesége: 317
- Lipót (Leopold), Habsburg, I.: német-római császár, magyar, cseh és német király: 213
- Lónyay Menyhért: magyar, majd közös pénzügyminiszter, később magyar miniszterelnök: 87
- Lorber József: MÁV-hivatalnok, iparfelügyelő: 39
- Lovászy Márton: magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve külügyminiszter: 291
- Lukács Béla: magyar országgyűlési képviselő, kereskedelmi- és közlekedésügyi miniszter: 228
- Lukács László: magyar miniszterelnök, jogász, bányatulajdonos: 254
- Lukáts Gyula: magyar országgyűlési képviselő, újságíró, lapszerkesztő: 59, 64, 102
- Lukežić, Irvin: történész: 13
- Luppis, Antonio Francesco (A. F.): nagykereskedő, fiumei svéd és norvég konzul, képviselőtestületi tag: 191

Luppis, Giovanni: fregattkapitány,
a torpedó feltalálója, Robert
Whitehead munkatársa: 36

M

M. Judson, Pieter: történész: 31,
126, 352

Maderspach Sándor: kereskedő,
vállalkozó, képviselő-testületi
tag: 129, 181

Maggini, Paolo: a Giovine Fiume
alapító tagja: 190

Majláth József: Fiume szabad vá-
rosának és kerületének kor-
mányzója, valamint Szeverin
vármegye főispánja: 77, 79

Mák Ferenc: irodalomtörténész:
149

Malle, Marziale: fiumei patrícus,
képvisező-testületi tag: 132

Manasteriotti Heliodor (Eliodoro):
kormányzósági hivatalnok,
majd a kormányói tanács pénz-
ügyi előadója: 115, 296–297,
328

Marceglia, Nicolò: a Giovine
Fiume alapító tagja: 190

Mária Terézia (Maria Theresia),
Habsburg-Lotaringiai: magyar
és cseh királynő: 41–42, 44, 63,
63, 75, 79, 123

Mariassevich Filoména: Donáth
Imre tanfelügyelő, illetve tan-
ügyi előadó felesége: 299

Márki Sándor: történész, egyetemi
tanár: 15, 25

Marković, Franjo: horvát jogpárti
képvisező: 59

Marochini (család): 34

Marotti (család): 34

Martich, Angelo: hírlapszerkesztő,
laptulajdonos: 155

Martini, Giovanni: városelnök: 356

Massagrande, L. Danilo: történész:
277

Matcovich, Gasparo (Gáspár): ke-
reskedő, vállalkozó, városi ta-
nácsos: 54, 336

Matcovich, Giovanni: (János): vál-
lalkozó, a Kivándorlási Szál-
loda bérlője: 270

Matcovich (család): 18

Matkovich: dalmát újságíró: 363

Mattiasi Alice: állami elemi iskolai
tanítónő: 169

Mattiasi Eugenia: állami elemi isko-
lai tanítónő, iskolaigazgató: 169

Matvejević, Predrag: író és tudós:
24

Mayländer (család): 39

Mayländer, Samuele: szemészor-
vos, városatya, szociáldemok-
rata képviselő-testületi tag:
138, 170, 191, 200

Maylender, Edvige: Michele May-
lender podestà testvére, Anto-
nio Grossich felesége: 353

Maylender, Michele: 19, 39, 56, 64,
118–120, 124, 128, 139, 141, 143,
159, 170, 189, 200, 203, 248, 256,
335–336, 343–345, 347, 351–354,
356–366

Mažuranić, Ivan: költő, ügyvéd,
Horvát-, Szlavón- és Dalmátor-
szágok bánja: 210

Medanich (család): 352

Meichsner, Giuseppe: városi köny-
velő, városatya: 270

- Melocco János: királyi ügyész: 37
- Meskó László: jogász, országgyűlési képviselő: 121
- Meynier (család): 353
- Meynier, Carlo Giorgio: üzletvezető és gyártulajdonos, városa-
tya, fiumei spanyol konzul:
188, 200
- Meynier, Henrik: vállalkozó,
Charles Meynier fia és örököse,
papírgyár tulajdonosa, a Fiu-
mei Kereskedelmi és Iparka-
mara tagja, majd elnöke: 223,
238, 243
- Meynier, Charles: a Smith és Mey-
nier papírgyár egyik alapítója
és tulajdonosa: 36
- Mezőssy Béla: politikus, ország-
gyűlési képviselő, földműve-
lésügyi miniszter: 121
- Miklós (Nyikolaj), Romanov, II.:
orosz cár: 135
- Mikó Imre: történész, Erdély fő-
kormányzója, magyar köz-
munka- és közlekedésügyi mi-
niszter: 235
- Miksa (Maximilian), Habsburg-
Lotharingiai, I.: mexikói csá-
szár: 316, 324
- Miksa, Gianfranco: történész: 149
- Mikszáth Kálmán: író, szerkesztő,
újságíró, országgyűlési képv-
selő: 335
- Miletic, Petar: történész: 379
- Miller, Daniel: antropológus: 206
- Mittner Zoltán: fiumei állami
elemi iskolai tanító: 305
- Mittrovich, Miro (Moreni): a Gio-
vine Fiume alapító tagja: 190
- Mócs Zsigmond: újságíró, lapszer-
kesztő: 151
- Mogan, Julius: ügyvéd: 282
- Mohovich, Emidio: vállalkozó,
nyomdatulajdonos, várossatya:
149–151, 156
- Mohovich, Mario: várossatya,
nyomdatulajdonos, Emidio
Mohovich fia és egyik örököse:
138
- Molnár Ákos: magyar országgyű-
lési képviselő: 191
- Molnár Aladár: a fiumei állami fel-
sőkereskedelmi iskola, vala-
mint a fiumei állami Kiviteli
Akadémia tanára, Jeszenszky
Jolán tanítónő férje, Molnár
Erik történész édesapja: 169,
176, 283–284
- Molnár Erik: történész, Molnár
Aladár és Jeszenszky Jolán fia:
169, 283
- Molnár-Vargha Ödön: vegyész-
mérnök, a kőolajfinomító gyár
igazgatója: 189
- Monori Wertheimer Ede: törté-
nész, publicista: 88
- Moravek Lipót: MÁV-forgalmi
főnök: 312
- Mozog (született Kurecska) István:
fiumei állami főgimnáziumi
tanár, iskolaigazgató: 253, 283
- Mudrony Soma: jogász, magyar
országgyűlési képviselő: 228
- Murai Jenő: hírlapíró, az A Ten-
gerpart című lap felelős szer-
kesztője: 153–154
- Musil, Robert: író: 26

N

- Nákó Berta: Nákó Sándor fiumei kormányzó lánya: 317
- Nákó Miléva: Nákó Sándor fiumei kormányzó nagynénje: 315
- Nákó Sándor*: 83, 155, 211, 314–319, 321–323, 327, 329, 331
- Negovetich Artur: a fiumei állami főgimnázium, valamint a fiumei állami Kiviteli Akadémia tanára: 295
- Nemes Ármin: MÁV-mérnök: 249
- Németh Imre: ügyész, képviselőtestületi tag, a Tengerészeti Hatóság hivatalnoka: 128–129, 363
- Német Szilvi: újságíró, mediakutató, a Prokaryote precariat művészcsoport tagja: 378
- Neuberger Ármin: a fiumei izraelita hitközösség elnöke, fake-reskedő, a Fiumei Tőzsde elnöke: 191
- Nitti, Francesco Saverio: olasz pénzügyminiszter, majd miniszterelnök: 274, 284, 288
- Nora, Pierre: történész: 379

O

- Obál Vilmos: a kormányzóság műszaki altisztje: 307
- Oberdank, Wilhelm (Oberdan, Guglielmo): olasz irredenta, merénylő: 190–191
- Odescalchi Ilona: Zichy József fiumei kormányzó első felesége: 317

- Oeneus: mitikus kalüdóni király: 22
- Orbán Balázs: író, néprajzi gyűjtő, magyar országgyűlési képviselő: 227–228
- Orbán István: a fiumei állami főgimnázium tanára: 283
- Orlando, Vittorio Emanuele: az olasz képviselőház elnöke, majd olasz miniszterelnök: 273–274
- Orosdy Lajos: fiumei határszéli rendőrkapitány, majd a kormányzóság miniszteri osztálytanácsosa, közigazgatási előadója: 290, 293, 306
- Orsetti, Amadeo: hírlapíró, szerkesztő: 151
- Ossoinack, Andrea*: 19, 30, 139–140, 191, 249, 272, 274, 278, 335–337, 340, 344, 346–347
- Ossoinack, Giovanni: tengerészkapitány, városatya: 354
- Ossoinack, Luigi: városatya, nagykereskedő, nagyvállalkozó, gyártulajdonos: 36, 154, 160, 191, 200, 235, 242, 343, 354, 358
- Ossoinack (család): 18

P

- Padoani, Francesco: szállítási vállalkozó: 191
- Palese, Francesco: városatya, a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara tagja: 53
- Pálinkás Béla: fiumei állami elemi iskolai tanító, Popescu Eufémia tanítónő férje: 169

- Pallas (Pallasz Athéné): a bölcsesség, a jog, az igazságosság, a művészetek, a kézművesség és a képzés istennője a görög mitológiában: 77
- Panciera, Walter: történész: 19
- Pap József: történész: 12, 17
- Papp Viktor: történész: 38
- Papp Zsuzsa: Gaál Tibor kormányzói helyettes menyee: 325
- Pasquali rendőrbiztos: 209
- Pasquali, Giuseppe: a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Patakfalvi-Czirják Ágnes: szociológus-antropológus: 206
- Pauler Gyula: történész, levéltáros: 23
- Pavia, Luigi: milánói tanár: 158
- Péchy Manó: főispán, erdélyi kormánybiztos: 55, 80–81
- Pejačević, Teodor: Horvát-, Szláv- és Dalmátországek bánja: 134, 136
- Pelles Márton: közgazdász, muzeológus: 11, 37, 225, 237, 378
- Peltzer, Antonio: fiumei illetőségű tersattói lakos: 211
- Perczel Dezső: magyar belügyminiszter: 94, 109–111, 115
- Peretti, Luigi*: 53, 132, 226, 335–336, 338, 340, 342, 346, 373
- Peretti (család): 18
- Perinčić, Tea: történész, muzeológus: 13
- Perseus (Perszeusz): Zeusz fia, Mükéne alapítója és királya a görög mitológiában: 77
- Perszész: hérosz, Perszeusz fia a görög mitológiában: 77
- Péter (Petar), Karađorđević, I.: szerb, majd szerb–horvát–szlovén király: 271
- Péter László: történész: 32, 43, 48, 67
- Pethő Amália: fiumei állami elemi iskolai tanítónő: 295
- Petőfi Sándor: költő: 207
- Petranich, Riccardo: tüntető: 209
- Petris, Mario: a Giovine Fiume alapító tagja: 190, 270
- Pichler Győző: magyar országgyűlési képviselő: 231, 241
- Pillepich Edit: fiumei állami felsőbb leányiskolai tanítónő: 295
- Pintér Tamás: történész, levéltáros: 147
- Pizzetti, Rocco: fiumei állami tengerészeti akadémiai tanár: 172
- Polgár Iván: történész, ciszterci szerzetes, régész: 241, 248
- Polgár Tamás: levéltáros, történész: 10
- Polić, Antonio: fakereskedő: 209
- Polić, Maja: történész: 379
- Polo, Marco: kereskedő, író, utazó: 199
- Polónyi Dezső: jogász, magyar országgyűlési képviselő, Polónyi Géza fia: 30, 143
- Polónyi Géza: országgyűlési képviselő, igazságügyi miniszter: 135
- Popescu, Eufémia: fiumei állami elemi iskolai tanítónő, Pálinkás Béla tanító férje: 169
- Popp József: a Tengerészeti Hatóság műszaki osztályának vezetője: 260

- Posch Maria: Zichy József fiumei kormányzó második felesége: 317
- Prodam, Attilio: mérnök, vállalkozó, városatya: 19, 270
- Prodam (család): 19
- Przedziecka, Maria: Szapáry Pál fiumei kormányzó felesége: 317
- Pupo, Raoul: történész: 13, 285
- Pückler-Limpurg Mária Zsófia: Wickenburg István egykori kormányzó felesége: 317, 325
- R**
- Radich Ákos*: 19, 54–56, 58–59, 76, 78, 132, 335–336, 338, 340–341, 346
- Rahden van, Till: történész: 28
- Rainer, Guglielmo: olasz admirális, a fiumei olasz hajóraj parancsnoka: 271
- Rajner Pál: magyar országgyűlési képviselő, belügyminiszter: 80
- Rákosi Imre: ügyész, publicista, Rákosi Viktor unokaöccse: 138, 155, 312
- Rákosi (született Kremsner) Viktor (Sipulusz): író, újságíró, magyar országgyűlési képviselő: 309
- Rakovszky István: politikus, földbirtokos, a Katolikus Néppárt egyik alapítója: 229
- Randich János (Giovanni): ügyvéd, helyettes városi ügyész, jogtanácsos: 138
- Randich, Antonio (Antal): ügyvéd, városatya, Fiume képviselője a horvát száborban: 53, 67, 357
- Rasum, Giovanna: Michele Maylender podestà édesanyja: 352
- Ratković, Ivan: ügyvéd, albán trónjelölt: 262
- Rauch Géza: fővámszedő: 312
- Reill, Dominique: történész: 13, 23–24, 26, 28, 30, 68, 71, 73, 78, 202, 213, 272, 274, 276–281, 283, 285, 288–289, 303, 374
- Reisz László: könyvtáros, a Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívuma fenntartója: 177, 180
- Ress Imre: történész, levéltáros: 57, 172, 379
- Resti, Marino: a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Rezza, Ercole: nyomdatulajdonos: 149
- Riegler Sándor: fiumei állami felső kereskedelmi iskolai tanár, igazgató: 312
- Rigó Jancsi: prímás, a sütemény névadója: 378
- Ritter, Johann Christoph: kereskedő, vállalkozó, iparos: 352
- Ritter, Natalia: regényíró. Pietro Scarpa, majd Giovanni Ciotta, fiumei podestà felesége: 352
- Rodin, Auguste: szobrászművész: 310
- Rolandi, Francesca: történész: 13, 68, 281
- Rollich, Giacomo: tüntető: 209
- Romwalter Alfréd: kémikus, a fiumei állami Kiviteli Akadémia tanára: 306

- Rosen, Wladimir: Jekelfalussy Marietta férje, Jekelfalussy Zoltán fiumei kormányzó veje: 317
- Roszner Ervin*: 127, 137, 139, 191, 310–312, 314–318, 321, 344
- Roszner István: politikus, Roszner Ervin fiumei kormányzó fia: 317
- Roszner (család): 312
- Rubinich, Giovanni: építésszerműnök, városatya: 286, 302, 346
- Rudan, Aldo: ügyvéd, a Fiumei Kereskedelmi Tőzsde titkára: 184
- Rudan, Dino: ügyvéd, városatya: 146, 156
- Rudolf, Habsburg–Lotharingiai, Ferenc József fia, trónörökös, koronaherceg: 310
- Rudolf, Giovanni: nyomdatulajdonos: 160
- Russi, Carlo: a Giovine Fiume alapító tagja: 189
- Ruszoly József: jogtörténész, egyetemi tanár: 48
- S, Sz**
- S. Pallós Piroska: történész: 11, 304
- Sachs, Enrico (Henrik): ügyvéd, közjegyző: 40
- Samani, Salvatore: a La Società di Studi Fiumani egyik alapítóelnöke, Fiume történetének kutatója: 357
- Sándor (Alekszandar), Obrenović, I.: szerb király: 134
- Sándor János: magyar belügyminiszter: 134, 145, 156
- Sándorffy Ferdinánd: kanonok, hitoktató: 305
- Scaglia, Mario: a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Scarpa (család): 34
- Scarpa, Iginio: városatya, nagykereskedő, a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara tagja: 53,
- Scarpa, Paolo (Pál): városatya, nagykereskedő, a szász, porosz, később német birodalmi konzul: 55, 341
- Scheer, Tamara: történész: 28, 201
- Schittar, Giovanni: tüntető: 209
- Schvarcz Gyula: történész, magyar országgyűlési képviselő, államtudományi író: 46–47
- Schwarz Gusztáv: jogtudományi író, jogász, egyetemi tanár: 67
- Schwarz Mihály: mérnök, (vasútépítő)vállalkozó: 191
- Scipioni, Giuseppe: kárpit- és bútorkereskedő, pénzhamisító: 259–260
- Scrobogna, Filippo: történész: 13
- Sebestyén (Sebastianus), Szent: római katona, vértanú: 287
- Sebestyén István: helyi önkormányzatok és civil szervezetek kutatója: 179
- Sendrđi, Aleksander: a Sušaki Kereskedelmi Akadémia igazgatója: 282
- Serafin Aurél: a fiumei állami tengerészeti akadémia tanára: 169
- Serdoz, Mario: a Giovine Fiume alapító tagja: 190
- Serényi Béla: magyar országgyűlési képviselő: 134

- Sgardelli, Giuseppe: városatya, nagykereskedő: 55, 336
- Simcich, Enrico: tüntető: 209
- Simó Ferenc: hírlapíró, a Magyar Tengerpart munkatársa: 153
- Simon Attila: történész: 289–290
- Simonyi Jenő: őrnagy, Abele Milletta férje: 325
- Sina Simon: diplomata, földbirtokos: 317
- Sirola, Alberto: képviselő-testületi tag, építési vállalkozó: 141
- Sirola, Gino: ügyvéd, a Giovine Fiume alapító tagja: 189
- Sirola, Giovanni: városatya, a Sirola kötélgyár tulajdonosa: 223, 352
- Sirola, Maria: városi tanítónő, Riccardo Zanella felesége: 352
- Skanderbeg (Skänderbeu, Gjergj Kastrioti, Kasztrióta György): albán fejedelem: 262
- Skull, Matteo: gyártulajdonos, városatya: 213
- Skultéty Jolán: a kormányzóság segédhivatalának írógépezetkezelője: 114
- Smaich (Smaic) (család): 209
- Smaich (Smaic/Zmajic Bartholomäus Benedik) Bertalan: Fiume vámegeye főispánja és Fiume város polgári kapitánya: 43, 53, 81
- Smoquina Marius (Mario): kormányzósági hivatalnok, később pénzügyminisztériumi tanácsos, majd a fiumei pénzügyigazgatóságnál pénzügyi tanácsos: 115, 191
- Smoquina, Antonio Francesco (A. F.): a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara titkára, városi képviselő-testületi tag: 138, 223
- Sodich, Giovanni Antonio: hajózási vállalkozó: 237
- Sokcsevits Dénes: történész: 136, 379
- Solymásy A. Oszkár: vasúti és hajózási főfelügyelő: 138
- Solymosi Eszter: tiszzaeszlári cseléd lány: 309
- Somogyi Éva: történész: 32, 317, 325
- Sonnino, Sidney: olasz miniszterelnök, majd külügyminiszter: 274
- Soós István: történész: 41–42
- Spehar Ferenc: kormányzóság miniszteri fogalmazója: 115, 296
- Spinoza, Baruch: filozófus: 157
- Starčević, Ante: a horvát Jogpárt megalapítója: 94, 136
- Steinacker Artúr (Arturo): városatya, vállalkozó, a fiumei rizsgyár és Hitelbank vezérigazgatója, a Fiumei Tőzsde elnöke, a Sirius-páholy nagymestere: 138, 181–184
- Stelli, Giovanni: történész: 12
- Stemberg (család): 34
- Stergar, Rok: történész: 28
- Stiglich, John (Giovanni): fiumei törvényszéki ügyész, a FONT tagja: 270
- Stiglich, Natale: a fiumei pénzügyigazgatóságnál titkára, majd igazgatója: 191

- Stiller, Henrik: a fiumei Lovas Klub lovászmestere: 211
- Štimac, Luka: történész: 379
- Stiplošek, Viktor: a fiumei kapucinusok nyomdaigazgatója: 282
- Stupicich, Pietro: városatya, szociáldemokrata képviselő-testületi tag: 138
- Suhaj, Mirko: a horvát szábor tagja és elnöke, kúriai bíró: 56
- Superina, Massimo: kutató: 198
- Supilo, Frano: újságíró, a szerb-horvát koalíció vezetője, a Novi List főszerkesztője: 19, 135–136, 157–158
- Susmel, Aristodo: hírlapíró, szerkesztő: 151
- Susmel, Edoardo: fiumei politikus, történész: 12, 346
- Szabó Samu (Sámuel): a fiumei állami tengerészeti akadémia tanára és igazgatója: 191, 304
- Szalay László: politikus, történésztíró: 76, 78
- Szapáry (család): 312, 314
- Szapáry Antal: Szapáry Pál fiumei kormányzó kisebbik fia: 316
- Szapáry Erzsébet: Szapáry Pál fiumei kormányzó lánya: 316
- Szapáry Géza: 91, 93–94, 109, 203, 208–211, 313, 316–319, 321, 329, 331, 342, 364*
- Szapáry Géza Constantin: Szapáry Pál fiumei kormányzó nagyobbik fia: 317
- Szapáry Gyula: magyar belügy-, majd pénzügy-, illetve földművelésügyi minisztere, később miniszterelnök: 94, 128, 367
- Szapáry István: Adria Rt. igazgatósági tagja, Pest vármegye főispánja: 230
- Szapáry László: 83, 88, 104, 114, 118, 120, 130, 133, 136, 138, 142, 159–160, 172, 182–183, 203, 205, 212–213, 310, 314–321, 328–329, 331*
- Szapáry Pál: 314–318, 321*
- Szász Jakab: postatiszt: 344
- Szász Zoltán: történész: 255
- Széchenyi Pál: magyar földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter: 89, 91
- Széchenyi György: Zichy Ágost fiumei kormányzó veje, magyar országgyűlési képviselő, főispán: 317
- Szegfi Emília: fiumei állami leánygimnáziumi tanárnő, Kánya Emília lánya: 169, 191
- Szegfi Ilona: fiumei állami főgimnázium tanárnője, Kánya Emília lánya: 169
- Szegfi László: hírlapíró, a Fiumei Szemle szerkesztője, Kánya Emília fia: 137, 153, 169, 181, 191
- Szegfi Mór: író, újságíró, főreáliskolai tanár, miniszteri titkár, Kánya Emília férje: 151, 153
- Székely Irén: színésznő, Andrea Ossoinack parlamenti képviselő felesége: 337
- Széll Kálmán: magyar pénzügyminiszter, majd miniszterelnök: 9, 107–108, 110–111, 115–122, 134, 233, 244, 343
- Szemerjai Kovács Zoltán: hírlapíró, az A Tengerpart munkatársa: 153

- Szendrei Mihály: a fiumei állami Kiviteli Akadémia tanára: 306
- Szilágyi Sándor: történész, a Magyar Történelmi Társulat titkára: 173
- Szitány Géza: a kormányzóság pénzügyi fogalmazója, majd segédtitkára: 290
- Szlávy József: magyar földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, vallás- és közoktatásügyi minisztere, később miniszterelnök, majd az Osztrák–Magyar Monarchia pénzügyminisztere: 321
- Szőnyi Hugó: hírlapíró, a Somogyi Napló szerkesztője: 305
- T**
- Takács Zsuzsanna: történész: 304
- Tandler, Antonio: a Giovine Fiume tagja: 190
- Tardieu, André: újságíró, diplomata, francia miniszterelnök: 274, 284
- Techet Péter: történész, újságíró 11
- Tergeste: a Triesztet megszemélyesítő istennő a kötetben közölt szonettben: 77
- Termasits Kálmán: dohánygyári igazgató: 294, 312
- Terzi, Francesca: patrícius, Ghyczy Miklós felesége: 340
- Thallóczy (született Strommer) Lajos: történész és levéltáros, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, politikus, az Osztrák–Magyar Monarchia pénzügyminisztériumi osztályfőnöke: 9–10, 17, 56, 92, 123, 125–127, 138, 172–173, 201, 251, 253–254, 312
- Thierry (család): 34
- Thierry, Federico: városatya, képviselő-testületi tag: 53, 230
- Thierry, Luigi: a fiumei törvényszék elnöke, kúriai bíró: 312
- Tisza István: magyar országgyűlési képviselő, a képviselőház elnöke, horvát–szlavón tárca nélküli miniszter, magyar miniszterelnök: 58–59, 129, 134, 140, 141, 145–146, 156, 254, 261, 310–311, 321–322, 331, 338
- Tisza Kálmán: magyar országgyűlési képviselő, a Szabadelvű Párt vezetője, magyar belügyminiszter, majd miniszterelnök: 58, 93, 178, 209–210, 230, 319, 333, 335, 341–343, 364, 373
- Tittoni, Tommaso: diplomata, ügyvéd, olasz miniszterelnök: 274, 284
- Tix Miklós: fiumei állami polgári iskolai tanár: 304
- Tolnay Lajos: mérnök, országgyűlési képviselő, a MÁV elnök-igazgatója: 230
- Tomasich (család): 34
- Tommaseo, Niccolò: költő, nyelvész, újságíró: 199
- Toncich, Francesco: történész: 28
- Toševa Karpowicz, Ljubinka: politológus: 13, 280
- Tóth Árpád: történész: 178
- Tóth Géza: az Adria Rt. igazgatója: 183, 191

- Török István: magyar belügyminiszteri titkár, az Országos Levéltár építési bizottságának jegyzője, a fiumei állami rendőrség főkapitánya: 269, 304, 306
- Török Sarolta: Gaál Tibor kormányzói helyettes felesége: 325
- Trefort Ágoston: magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatója, majd elnöke: 165
- Troyer (család): 34
- Troyer de Aufkirchen, Francesco: Fiume törvényhatósági elnöke, polgármestere: 53
- Trumbić, Ante: jogász, Split polgármestere, később szerb–horvát-szlóven külügyminiszter: 135
- Turcich, Antonio: városatya, a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara tagja: 53
- Türr István: magyar szabadságharcos, mérnök, olasz királyi altábornagy: 238, 243
- Ü**
- Ürményi (család): 353
- V, W**
- Valiani/Waizen (család): 39
- Valiani, Leo: történész, politikus, újságíró: 170
- Vallentsits Alfréd: cs. k. vezérőrnagy: 324
- Vallentsits Antal, idősebb: cs. k. tábornok: 324
- Vallentsits Antal, ifjabb: kormányzói helyettes, majd podestà: 100, 113, 115, 161, 323–326, 329, 331–332, 351–355, 361
- Vallentsits Guido: Vallentsits Antal fia, főhadnagy: 325
- Vallentsits Károly: Vallentsits Antal fia, mérnök: 325
- Vallentsits Margit: Vallentsits Antal lánya, harctéri önkéntes ápolónő: 325
- Vallentsits Pál: Vallentsits Antal fia, Lloyd hivatalnok: 325
- Valló Vilmos: csáktornyai polgári iskolaigazgató: 175
- Várad Gábor: magyar országgyűlési képviselő, ügyvéd: 58
- Varga Bálint: történész: 200
- Venchiarutti, Giulietta: Michele Maylender podestà felesége: 352
- Venus: a szerelem, a szépség, a vágy és a termékenység istennője a római mitológiában: 77
- Verneda (család): 351
- Verneda, Antonio: Ernesto Verneda dédapja: 352
- Verneda, Ernesto: városatya, tanácselnök, majd podestà: 55, 215, 351–353, 355–357, 365
- Verneda, Ladislao: kormányzósági segédhivatali főigazgató: 115
- Verneda Emil (Emilio): jogász, kormányzósági hivatalnok, a kormányzói tanácsban miniszteri fogalmazó, majd osztálytanácsos, közgazdasági előadó: 115, 232, 278, 296
- Verzenassi, Giuseppe: patrícus, városatya: 215
- Vezzil, Ugo: nagykereskedő, vállalkozó, képviselő-testületi tag: 191

- Viezzoli, Giuseppe: történész, fiu-
mei állami főgimnázium ta-
nára: 191
- Villani Frigyes: kormányzósági hi-
vatalnok, a kormányzói tanács-
ban miniszteri titkár, majd tan-
ügyi előadó, később diplomata,
követ: 283–284, 290, 307
- Vio, Antonio, idősebb: ügyvéd,
képviselő-testületi tag, vállal-
kozó, ifj. Antonio Vio édesapja:
37, 138, 354, 357
- Vio, Antonio, ifjabb: 37, 139–140,
147, 248, 256, 273–275, 286–288,
335–336, 340, 345–346, 351,
354–356, 360, 365–366
- Vio, Ferruccio: tengerészhadap-
ród, Francesco Vio fia: 353
- Vio, Francesco: ügyvéd, képviselő-
testületi tag, podestà: 105–106,
139–141, 144, 154, 159, 203, 205,
211, 343, 345, 352–354, 356, 360,
362, 364, 366, 370
- Vito (Vitus), Szent: Fiume városá-
nak védőszentje: 22, 213
- Volpi, Gianluca: történész: 55
- Vranczány (család): 18, 34, 209,
223
- Vranczány Janka: állami felsőbb
leányiskolai tanítónő, Dunay
László felesége: 169
- Vranczány, Gjuro: birtokos, város-
atyja, nagyvállalkozó: 136, 138
- Vranczány, Simone: birtokos,
nagyvállalkozó, iparos, Fiumei
Tőzsde elnöke: 182, 223
- Vukovics Sebő (Sabas): magyar or-
szággyűlési képviselő, bel-
ügyminiszter: 55, 336, 341
- Wahrmann Mór: vállalkozó, nagy-
kereskedő, magyar országgyű-
lési képviselő, a Budapesti Ke-
reskedelmi és Iparkamara
elnöke: 228
- Waizen/Valiani (család): 39
- Walluschnig, Antonio: nagykeres-
kedő, vállalkozó, városatyja: 40,
55, 119, 141
- Weber, Faustino: vállalkozó, szőr-
mekereskedő, képviselő-testü-
leti tag: 354
- Weber, Federico: fuvarozási vállal-
kozó, képviselő-testületi tag: 354
- Weber, Max: szociológus, közgaz-
dász, történész: 16
- Weinhardt Gusztáv: fiumei pénz-
ügyi titkár, majd pénzügyigaz-
gató: 189, 312, 344
- Weissenwolff von, Irene Ungnad:
Szapáry László fiumei kor-
mányzó felesége: 317
- Wekerle Sándor: magyar pénz-
ügyminiszter, illetve miniszter-
elnök: 139, 246, 254, 268, 291
- Whitehead, Robert: mérnök, hajó-
gyáros, a torpedógyár tulajdo-
nosa: 36, 238
- Wickenburg István*: 17, 83, 113–114,
129, 139–147, 156, 187, 189–190,
199, 232, 256, 258–259, 312, 314–
318, 322, 324–327, 329, 331–332,
336, 345, 350, 365, 366, 372
- Wickenburg Mária Márka: Wic-
kenburg István fiumei kor-
mányzó lánya: 325
- Wickenburg Márk: magyar pénz-
ügyminisztériumi tisztviselő,
kereskedelemügyi államtitkár,

- az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumának magyar osztályfőnöke: 134, 324
- Wickenburg Ödön: cs. k. kamarás és őrnagy, Wickenburg István és Wickenburg Márk édesapja: 324
- Wied, Wilhelm: német katonatiszt, albán fejedelem: 262
- Wilson, Thomas Woodrow: az Amerikai Egyesült Államok elnöke: 268, 272, 274
- Wimmersperg Frigyes: a Tengerészeti Hatóság segédfoglalmazója, majd osztályvezetője, később magyar kereskedelmi államtitkár: 92
- Wimppfen Hedvig Anasztázia: Zichy Ágost fiumei kormányzó felesége: 317
- Wlassics Gyula: jogász, magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter: 10
- Y**
- Ybl Félix: jogász, magyar belügyminisztériumi titkár: 153
- Z, Zs**
- Zahorán Csaba: történész: 148, 192–193
- Zahra, Tara: történész: 28, 31, 126, 352
- Zanella, Riccardo: 19, 55, 136, 139–140, 145–147, 154, 156–157, 189, 203, 212, 245–246, 256, 259, 286–288, 319, 331–332, 335–337, 339, 341, 344–347, 350–353, 355–356, 358, 360–361, 363–364, 366–367, 371, 373–374, 378
- Zanella, Riccardo, ifjabb (Dino, Romy): 353
- Zanella, Vittorio: Riccardo Zanella kisebbik fia: 353
- Zanier, Francesco: tüntető: 209
- Zettina, Francesco: tüntető: 209
- Zeyk Károly: magyar belügyminiszteri államtitkár: 80
- Žic, Igor: történész: 13
- Zichy (család): 312, 314
- Zichy Ágost: 9, 89–94, 236, 313, 317–319, 321, 326, 331, 356, 363–364, 372
- Zichy Anasztázia: Zichy József lánya, Szécsény György felesége: 317
- Zichy Gyula: Zichy József fiumei kormányzó fia: 317
- Zichy József: 58, 86–88, 95, 313, 315–319, 321, 326, 329, 335, 342, 347, 356
- Zichy Klára: Zichy József fiumei kormányzó lánya: 317
- Zichy Márta: Zichy József fiumei kormányzó lánya: 317
- Zichy-testvérek: 316
- Zita, Bourbon-Pármái, IV. (VI.): Károly felesége, osztrák császárné, magyar és cseh királyné, osztrák császárné: 317
- Zivković, Ivan: képviselő a horvát száborban: 60
- Zogu (Zog, Ahmet Muhtar Zogolli), I.: albán miniszterelnök, köztársasági elnök, majd király: 261, 340
- Zrínyi (család): 104
- Zsigmond Gábor: történész, közgazdász, muzeológus: 11, 225, 378

Ordasi Ágnes 1989-ben született Budapesten, diplomáját a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte 2014-ben történelem szakon. 2019 óta a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában dolgozik. Fő kutatási területe az Osztrák–Magyar Monarchia politika- és társadalomtörténete, azon belül a magyar állam hatalomgyakorlási formái, stratégiái és a helyi társadalmi csoportok ezekre adott reakciói a du-

alizmus-kori Fiume példáján keresztül. Témájával 2012 óta foglalkozik, rendszeresen végez hungarika feltárást, többek között a Rijekai Állami Levéltár különböző fondjaiban.

PhD-dolgozatát a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában „Társadalom és állam viszonya Fiumében a dualizmus korában: A magyar állami hatalomgyakorlás lehetőségei, eszközei és korlátai Fiumében” címmel készítette el és védte meg 2022-ben.

Jelen kötet Ordasi Ágnes kimondottan forráscentrikus doktori értekezésének az újabb kutatási eredményeivel kiegészített változata, amelyben öt nagy kérdést jár körül: (1) a magyar kormány hatalomgyakorlási, nemzetépítő és modernizáló módszereit; (2) az állam a fiumei közigazgatás és társadalom átalakítására irányuló intézkedéseit; (3) az állami és a helyi elitiek együttműködését, konfliktusait és azok színtereit, formáit; (4) a hatalmi diskurzusban szerepet vállaló csoportok és azok vezéregyéniségeinek elképzeléseit, mobilizáló, társadalomformáló kompetenciáit; végül (5) az állami és a helyi elitiek átalakuló viszonyának következményeit.

A szerző emellett, hogy a dualizmus-kori Fiume történetéről közöl eddig fel nem tárt ismereteket, jelentősen hozzájárul egy árnyaltabb szemléletmód térnyeréséhez, amely az állam versus város, centrum versus periféria dichotómiák, illetve a nemzetiségi szembeállítások leegyszerűsítő narratívája helyett az egymásra hatásokat, a többirányú folyamatokat, valamint a kontinuitásokat és diszkontinuitásokat állítja előtérbe.

Ordasi Ágnes munkája a Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból könyvsorozat negyedik köteteként jelenik meg a Heraldika kiadó társkiadásában.

6490 Ft

MAGYAR NEMZETI
LEVÉLTÁR